

T.C. ANADOLU ÜNİVERSİTESİ YAYINI NO: 2941
AÇIKÖĞRETİM FAKÜLTESİ YAYINI NO: 1897

ULUSLARARASI EKONOMİ POLİTİK

Yazar

Prof.Dr. Mehmet ALTAN (Ünite 1-8)

Editör

Yrd.Doç.Dr. Murat ÇETİN

ANADOLU ÜNİVERSİTESİ

Bu kitabın basım, yayım ve satış hakları Anadolu Üniversitesine aittir.
“Uzaktan Öğretim” tekniğine uygun olarak hazırlanan bu kitabın bütün hakları saklıdır.
İlgili kuruluştan izin almadan kitabın tümü ya da bölümleri mekanik, elektronik, fotokopi, manyetik kayıt
veya başka şekillerde çoğaltılamaz, basılamaz ve dağıtılamaz.

Copyright © 2013 by Anadolu University

All rights reserved

No part of this book may be reproduced or stored in a retrieval system, or transmitted
in any form or by any means mechanical, electronic, photocopy, magnetic tape or otherwise, without
permission in writing from the University.

UZAKTAN ÖĞRETİM TASARIM BİRİMİ

Genel Koordinatör

Doç.Dr. Müjgan Bozkaya

Genel Koordinatör Yardımcısı

Arş.Gör.Dr. İrem Erdem Aydın

Öğretim Tasarımcıları

Doç.Dr. Murat Ataizi

Yrd.Doç.Dr. Mestan Küçük

Grafik Tasarım Yönetmenleri

Prof. Tevfik Fikret Uçar

Öğr.Gör. Cemalettin Yıldız

Öğr.Gör. Nilgün Salur

Dil Yazım Danışmanı

Hatice Çalışkan

Grafiker

Aysun Şavh

Kitap Koordinasyon Birimi

Uzm. Nermin Özgür

Kapak Düzeni

Prof. Tevfik Fikret Uçar

Öğr.Gör. Cemalettin Yıldız

Dizgi

Açıköğretim Fakültesi Dizgi Ekibi

Uluslararası Ekonomi Politik

ISBN

978-975-06-1604-4

1. Baskı

Bu kitap ANADOLU ÜNİVERSİTESİ Web-Ofset Tesislerinde 20.000 adet basılmıştır.
ESKİŞEHİR, Ocak 2013

İçindekiler

Önsöz vii

Uluslararası Ekonomi Poliğiğin Tanımı ve Temel Kavramları 4

1. ÜNİTE

EKONOMİ POLİTİK	5
ULUSLARARASI EKONOMİ POLİTİK	6
ULUSLARARASI EKONOMİ POLİTİĞİN TARİHİ GELİŞİMİ	10
DİSİPLİNLERARASI BİR ÇALIŞMA ALANI OLARAK ULUSLARARASI EKONOMİ POLİTİK	13
ULUSLARARASI EKONOMİ POLİTİĞİN TEMEL UNSURLARI: DEVLETLER, PİYASALAR VE TOPLUMLAR	14
Devlet	15
Piyasa	16
Toplum	17
Özet	19
Kendimizi Sınayalım	21
Okuma Parçası 1	22
Okuma Parçası 2	23
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	24
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	25
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar	26

Uluslararası Ekonomi Politikle İlgili Yaklaşımlar 28

2. ÜNİTE

ULUSLARARASI EKONOMİ POLİTİK İLE İLGİLİ GELENEKSEL YAKLAŞIMLAR	29
MERKANTİLİST YAKLAŞIM	29
Merkantilizm ve Realizm	30
Ekonomik Milliyetçilik	31
Neomerkantilizm	32
LİBERAL YAKLAŞIM	33
Neoliberalizm ve Muhafazakârlık	36
Küreselleşme ve Ekonomik Liberalizm	37
MARKSİST YAKLAŞIM	37
Lenin ve Emperyalizm	40
Modern Dünya Sistemi Teorisi	41
ULUSLARARASI EKONOMİ POLİTİK İLE İLGİLİ ALTERNATİF YAKLAŞIMLAR	42
RASYONEL SEÇİM	43
İNŞACILIK (CONSTRUCTIVISM)	45
FEMİNİST ELEŞTİRİ	46
HEGEMONYACI İSTİKRAR TEORİSİ	47
Özet	49
Kendimizi Sınayalım	51
Okuma Parçası 1	52
Okuma Parçası 2	52
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	53
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	53
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar	55

3. ÜNİTE**Uluslararası Ekonomi Politik ile İlgili Temel Yapılar:
Üretim, Finans, Güvenlik ve Bilgi ****56**

ULUSLARARASI ÜRETİM VE TİCARET	57
ULUSLARARASI TİCARET KONUSUNDAKİ YAKLAŞIMLAR.....	57
Merkantilistlerin Görüşleri	58
Liberallerin Görüşleri	59
Neo-Merkantilistlerin Görüşleri	60
Yapısalcı-Marksist Görüşler	61
GATT VE II. DÜNYA SAVAŞINI TAKİP EDEN LİBERAL TİCARİ YAPI	62
ULUSLARARASI PARASAL VE FİNANSAL YAPI	62
DÖVİZ KURU SİSTEMLERİ.....	63
Klasik Altın Standardı.....	64
Bretton Woods Sistemi: Sınırlı Altın Standardı ve Sabit Döviz Kurları.....	65
Esnek Kur Sistemi ve Değişen Ekonomik Yapı.....	66
KÜRESEL GÜVENLİK YAPISI	68
ÇOK KATMANLI GÜVENLİK YAPISI.....	70
ÜST KATMAN: GÜÇ POLİTİKASI VE DEVLETLER SİSTEMİ	70
Tek Taraflılık	71
Çok Taraflılık	71
İzolasyonculuk.....	72
İKİNCİ KATMAN: ULUSLARARASI ORGANİZASYONLARIN DEĞİŞEN ROLÜ.....	72
NATO ve BM'nin Barışı Koruma Çabaları.....	73
İnsan Hakları ve Uluslararası Ceza Mahkemesi (ICC)	74
ÜÇÜNCÜ KATMAN: ANARŞİYE DOĞRU MU?.....	75
Güvenlik ve Ekonomik Gelişme	75
BİLGİ VE TEKNOLOJİ: ZENGİNLİK VE GÜCÜN TEMELİ.....	75
TEKNOLOJİK YENİLİKLERİN DOĞASI VE ETKİLERİ.....	76
Ürün Yaşam Dönemi	77
Yüksek Teknoloji Endüstrileri (Schumpeteryan Endüstriler)	77
Karşılaştırmalı Üstünlükler Yaratmak	78
ULUSLARARASI EKONOMİ POLİTİK AÇISINDAN TEKNOLOJİ VE FİKRÎ MÜLKİYET HAKLARI.....	78
Özet.....	80
Kendimizi Sınayalım.....	81
Okuma Parçası 1	82
Okuma Parçası 2	83
Okuma Parçası 3	85
Okuma Parçası 4	86
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	86
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	87
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar	88

4. ÜNİTE**Dünya Ekonomisinin Ortaya Çıkışı ve İngiliz Hegemonyası.....****90**

HEGEMONYA VE ULUSLARARASI İSTİKRAR	91
SANAYİLEŞME VE ULUSLARARASI TİCARET.....	94
DÜNYA EKONOMİSİNDE YAŞANAN DÖNÜŞÜM VE KARŞILIKLI BAĞIMLILIK: 1873 - 1914.....	98

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NA GİDİLİRKEN DÜNYA EKONOMİSİ.....	101
BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE SONRASI	103
Birinci Dünya Savaşı'nın Ekonomik Sonuçları	104
Dünya Ekonomisinin Çöküşü ve Otarşik Politikalar	105
Özet.....	107
Kendimizi Sınayalım.....	109
Okuma Parçası 1	110
Okuma Parçası 2	111
Okuma Parçası 3	112
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	115
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	115
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar	116

5. ÜNİTE

Amerikan Hegemonyasının Ortaya Çıkışı..... 118

II. DÜNYA SAVAŞI SONRASINDA DÜNYA EKONOMİSİ	119
DÜNYA EKONOMİSİNDE BÜYÜME	120
ULUSLARARASI KURULUŞLAR	121
AMERİKAN HEGEMONYASI VE DÜNYA EKONOMİSİ.....	124
II. DÜNYA SAVAŞI'NIN EKONOMİK SONUÇLARI.....	124
ABD VE DÜNYA DÜZENİ.....	125
ABD HEGEMONYASININ SONUÇLARI	127
AMERİKAN HEGEMONYASININ YÜKSELİŞ DÖNEMİ: 1958-1970	128
AVRUPA EKONOMİK TOPLULUĞU	128
ASKERİ KEYNESÇİLİK VE DIŞ YARDIM	129
DOLAR BOLLUĞU	129
EKONOMİ POLİTİK VE HEGEMONYA	130
ÇOK ULUSLU ŞİRKETLERİN ORTAYA ÇIKIŞI.....	131
PETROL VE ULUSLARARASI PARASAL AKIMLAR: 1971-1973.....	132
BRETTON WOODS SİSTEMİNİN ÇÖKÜŞÜ.....	133
PETROL ÜZERİNDEKİ KONTROLÜN KAYBOLMASI	134
ABD HEGEMONYASININ GERİLEYİŞİ	135
Özet.....	138
Kendimizi Sınayalım.....	140
Okuma Parçası	141
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	146
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	146
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar	147

6. ÜNİTE

Küreselleşme ve Dünya Ekonomisi 148

KÜRESELLEŞMENİN TANIMI	149
Farklı Küreselleşme Tanımları	150
TİCARETİN KÜRESELLEŞMESİ.....	154
ÜRETİMİN KÜRESELLEŞMESİ	158
DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR	159
ÜRETİMİN KÜRESELLEŞMESİNE YOL AÇAN GELİŞMELER	161
ÜRETİMİN KÜRESELLEŞMESİNİN SONUÇLARI.....	163
FİNANSAL KÜRESELLEŞME	165
FİNANSAL KÜRESELLEŞMENİN GÖSTERGELERİ.....	165
FİNANSAL KÜRESELLEŞMEYİ ORTAYA ÇIKARAN GELİŞMELER	166
FİNANSAL KÜRESELLEŞMENİN SONUÇLARI	170

KÜRESELLEŞME VE BÖLGESEL ENTEGRASYONLAR.....	172
Özet.....	175
Kendimizi Sınayalım.....	176
Okuma Parçası	178
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	183
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	183
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar	184

7. ÜNİTE

Geçiş Ekonomileri ve Devletleri.....	186
KOMÜNİZM VE KLASİK SOSYALİST SİSTEM	187
KLASİK SOSYALİZMİN POLİTİK ÖZELLİKLERİ	187
Güç.....	187
İdeoloji.....	189
Hükûmet	189
KLASİK SOSYALİZMİN EKONOMİK ÖZELLİKLERİ	190
Mülkiyet	190
Ekonomik Koordinasyon Mekanizması	191
Fiyatlar	191
Teşvik Sistemleri.....	191
POLİTİK KURUMLARIN DÖNÜŞÜMÜ	192
EKONOMİK KURUMLARIN DÖNÜŞÜMÜ	194
ÖZELEŞTİRME	195
PİYASALARIN OLUŞTURULMASI	196
ÇİN'İN PİYASA SOSYALİZMİNE GEÇİŞİ.....	199
GEÇİŞ EKONOMİLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ.....	202
Özet	206
Kendimizi Sınayalım	208
Okuma Parçası	209
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	215
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	216
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar	217

8. ÜNİTE

Küresel Problemler ve Krizler.....	218
KÜRESEL PROBLEMLER VE SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA.....	219
GIDA KRİZİ VE AÇLIK	219
ÇEVRE PROBLEMLERİ	226
SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA	230
KÜRESEL EKONOMİK KRİZLER.....	232
1997-1998 ASYA VE RUSYA KRİZLERİ.....	233
1997 Asya Krizi.....	233
1998 Rusya Krizi.....	236
2008 FİNANSAL KRİZİ	238
Özet.....	243
Kendimizi Sınayalım.....	246
Okuma Parçası	247
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	252
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	252
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar	253

Önsöz

Hayat karmaşıklaştıkça bilim de kendini yeni durumlara göre ayarlıyor...

Kısa bir zaman önce sosyal bilimlerde “Uluslararası Ekonomi Politik” diye bir disiplin yoktu.

Bu terim küreselleşmeye koşut olarak 1970’lerden sonra doğdu ve aynı süreç ile birlikte olgunlaşmaya devam etti.

Hatta öyle ki 1990’ların sonuna doğru dünya ekonomisi yeni bir döneme girdi, “sınırları olmayan ekonomi”den daha fazla söz edilmeye başlandı.

Nitekim bilgisayar ve iletişim teknolojilerinin yaygınlaşması, maliyetlerin düşmesi, ticarete sınırların daha da aşılmasına sebep oldu.

Bu sınırsız, bilgi temelli ekonomi en fazla internetin gelişiminde yaşanıyor.

İnternet, ortaya çıktığından beri, her sene, kapasitesini iki katına çıkarıyor.

Bilgisayarlarla birbirine bağlı olan finansal piyasalar, e-mail, telefon bankacılığı, elektronik veri aktarımı gibi gelişmeler, bizi her gün biraz daha fazla sınırları olmayan bir dünyanın vatandaşları yapıyor.

Bu yeni dönemde, ticaretin ve yatırımın küreselleşmesi; bilgi ve fikre dayalı ürünlerin ağırlıkta olduğu hizmet sektörünün ekonomideki payının artmasına, sanayi sektörünün payının ise azalmasına sebep olmakta...

Uluslararası Ekonomi Politik, daha ziyade uluslararası ilişkiler bilim dalının alt dalı olarak kabul edilse de bunun tersini iddia eden bilimcilere de rastlanmaktadır.

Uluslararası Ekonomi Politik, “uluslararası ilişkilerde iktidar arayışı ile zenginlik birikiminin dinamik ve karşılıklı etkileşimini” inceler.

Liberal, Marksist, Realist gibi klasik düşünce akımlarının farklı yaklaşımlarını kitapta da göreceğiniz gibi Uluslararası Ekonomi Politik’in içeriğini zenginleştirmeye devam etmekte...

Kitabın yazımı sırasında başta konunun temel kaynakları olmak üzere tüm dünya literatürünün birikiminden yararlanarak farklı bir şekillendirme için çaba gösterdik. Ancak Türkiye üniversite eğitiminin kendi pratiklerinde yoğunlukla bu yeni disipline daha fazla katkı yapacağımıza olan güvenimiz tamdır.

Katkılarından dolayı Doç.Dr. Ünal Çağlar ile yoğun bir özen ve özverili bir çaba ile kitabın editörlüğünü yapan Yrd.Doç.Dr. Murat Çetin’e çok teşekkür ederim...

Yazar

Prof.Dr. Mehmet ALTAN

ULUSLARARASI EKONOMİ POLİTİK

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Uluslararası ekonomi politiği tarihi gelişimi içinde tanımlayabilecek,
- Uluslararası ekonomi politiğin temel unsurlarını ifade edebileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Ekonomi Politik
- Uluslararası Ekonomi Politik
- Soğuk Savaş
- Devlet
- Piyasa
- Toplum
- Bretton Woods
- Küreselleşme

İçindekiler

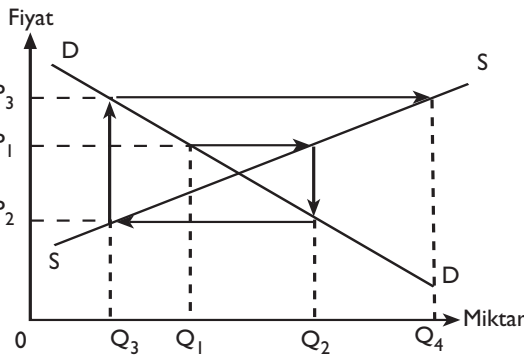

Uluslararası Ekonomi Politikinin Tanımı ve Temel Kavramları

Uluslararası ekonomi politik (UEP), ekonomi/ler - politika/ lar ile devlet/ ler - piyasa/ lar arasında uluslararası düzeyde yaşanan karşılıklı etkileşimi ele alıp inceleyen disiplinlerarası bir yaklaşımdır. Uluslararası ilişkiler disiplininin bir alt dalını oluşturduğu görüşü yanı sıra uluslararası ilişkilerin UEP'nin bir alt dalı olduğu görüşü de hayli yaygındır. Dolayısıyla UEP kendi içinde farklı teorik gelenekleri ve bu geleneklerin yeni yorumlamalarını barındırmaktadır. Son dönemlerde Küresel Ekonomi Politik biçiminde de ifade edilmekte olan uluslararası ekonomi politik (literatürdeki bir diğer ismiyle uluslararası politik ekonomi), esas olarak devletler, küresel şirketler, uluslararası organizasyonlar ve çeşitli sosyal hareketler gibi uluslararası aktörler arasında meydana gelen faaliyetler üzerinde odaklanmaktadır. UEP, politik müdahalelerden etkilenmeyen saf piyasaların bulunmadığı, ekonomi ve politikanın kesin sınırlarla birbirinden ayrılmasının mümkün olmadığı temeline dayanmaktadır. Buna göre dünyadaki gelişmeleri anlamak için politik ve ekonomik faktörleri birlikte göz önünde bulundurmak gerekir.

Uluslararası ekonomi politik, ekonomi/piyasa ve devlet/politika arasındaki karşılıklı ilişkileri ve etkileşimleri uluslararası düzeyde ele alıp inceleyen bir disiplindir.

Denge, arz-talep kesişince oluşur.

"Klasik İktisat 1776 yılında Adam Smith'in 'Ulusların Zenginliği' adlı kitabıyla doğdu. Adam Smith Newton hayranıydı, zaten 'yöntem' konusundaki kitabı da Newton üzerinedir. Newton fiziği, doğadaki 'denge' durumundan yola çıktı ve 'denge' kavramını en temel prensiplerden biri olarak kabul etti. Bu nedenle 'denge' kavramı Klasik İktisat'ın da en temel prensiplerinden biri oldu. Sorular, 'denge'nin bozulması' ve 'dengeye geliş' parantezinde seyretti. İster 'denge'de, ister 'eksik denge' de seyretsin, iktisadi mekanizmayı hareket ettiren vazgeçilmez yasa ise hep 'arz ve talep' olarak kaldı. 'Arz ve talep' temel yasa olmaya da devam ediyor.

Şekil 1.1

İktisat, bireyler ve toplumların sınırlı kaynaklarını, sınırsız ihtiyaçlarını karşılamak için nasıl dağıttıklarını inceleyen bilim dalıdır. Başka bir tanıma göre politika (siyaset), otorite ile ilgili kurumların ve bu kurumların oluşmasında ve işleminde rol oynayan davranışların bilimidir.

En genel anlamda ekonomi (iktisat), kıt kaynaklarla sınırsız ihtiyaçların nasıl karşılanacağı sorusuna cevap arayan bilim dalıdır ve toplum içinde servetin yaratılması (üretim), dağıtılması ve kullanılmasını belirleyen sistem olarak tanımlanabilir. Buna karşılık politika, “devlet işlerini düzenleme ve yürütme sanatıyla ilgili özel görüş veya anlayış” olarak tanımlanır ve aynı zamanda sosyal ve ekonomik faaliyetlerin ve karşılıklı etkileşimlerin nasıl olacağını belirleyen kurumlar ve kurullar setidir.

Gerek ulusal gerekse uluslararası ekonomiler, teoride düşünüldüğü gibi tam rekabet piyasaları şeklinde işlemezler. Bu konuda ileri sürülen açıklamalar soyut modeller olup gerçek hayatta pek karşılaşılan durumlar değildir. Gerçekte ulusal ve uluslararası piyasaların işleyişi birçok faktörün etkisi altındadır.

Resim 1.1

Seçmenler, “demokrasilerde siyasal düşünce ve tercihlerini oy kullanarak belirten kişilerdir.”

“Halk egemenliği” anlamına gelen demokrasi, “genel ve eşit oy hakkına, belirli aralıklarla yapılan seçimlere, gizli oy ve açık sayıma, seçim mekanizması ile siyasi iktidarın değiştirilmesi ilkesine dayanan ve iktidar karşısında ifade ve örgütlenme özgürlüğü prensibinden hareketle, kurumsallaşmış bir muhalefetin bulunduğu politik bir sistemdir.”

1973 ve 1979’da Petrol Üreten Ülkeler Örgütü’nün (OPEC) petrol fiyatlarında meydana getirdiği büyük oranlı artışlarda da görüldüğü gibi üreticiler ya da satıcılar ile alıcılar bir araya gelerek malların fiyatlarını yükseltebilmekte veya düşürebilmekte-dirler. Yine hükümetler,

aldıkları kararlar ve yaptıkları uygulamalarla tüketim, arz, talep kalıpları ve fiyatlar yanında daha birçok ekonomik değişken üzerinde etkili olabilmektedirler.

Bu sebeple, toplumlar içinde ortaya çıkan gelişmeleri pür ekonomik yaklaşımlar ve modellerle açıklamak mümkün olmamaktadır. OPEC, 1973 yılında petrol fiyatlarını yükselttiğinde bazı piyasacı iktisatçılar, arz talep güçleri üzerindeki bu tür manipülasyonların ancak kısa vadede etkili olabileceğini ileri sürmüşlerdi. Ancak, o zamanlardan bugüne yaşananlar, petrol fiyatlarının, hem piyasa güçlerinin hem de OPEC üyelerinin piyasalara müdahale kabiliyetinin bir fonksiyonu olduğunu gösterdi. Benzer şekilde ücret, fiyat ve rant kontrolü, vergilendirme, sübvansiyon-

Toplumlarda meydana gelen gelişmeleri pür ekonomik yaklaşımlar ve modellerle açıklamak mümkün olmadığı gibi, politik gelişmeleri de ekonomik faktörlerden bağımsız olarak açıklamak mümkün değildir. Dolayısıyla, disiplinler arası bir yaklaşıma ihtiyaç vardır.

Resim 1.2

Tarih, 11 Eylül 2001. New York'taki İkiz Kuleler saldırıya uğramış halde.

“11 Eylül 2001’de Washington ve New York’a düzenlenen saldırılardan sonra dünya, Irak ve Afganistan’ın işgaline, Bali, Madrid ve Londra’daki bombalı eylemlere tanık oldu. Başkan Bush’un ‘terörle savaş doktrini’ uzun uzun tartışıldı. ABD, Irak, Afganistan ve Pakistan’da yürüttüğü operasyonlara 4 trilyona yakın para harcadı.

11 Eylül’den bu yana havacılık sektöründe güvenlik bambaşka bir boyuta taşındı; yolcuların kimlikleri taranır, üstleri didik didik aranır hale geldi. 11 Eylül’ün bir diğer mirası, çok kültürlü toplumlar içindeki güvensizlikleri su yüzüne çıkarması oldu.

‘Medeniyetler Çatışması’ yaşanacağı kehanetleri uzun süre gündeme hakim oldu. Müslümanlar Batılıların bir anda kendilerini ‘potansiyel terörist’ olarak gördüğünden şikâyetçiydi...”

Kaynak: BBC, 09.09.2011.

lar ve teşvikler, gümrük tarifeleri ve diğer ticaret engelleri ve kamu harcamaları yoluyla devletler de ekonomi ve piyasalar üzerinde etkili olmaktadır.

Aynı şekilde, politik gelişmeleri ve olayları da ekonomik faktörlerden bağımsız olarak açıklayabilmek mümkün değildir. Gerek ulusal çapta ve gerekse uluslararası alanda baskı grupları, politikacılar ve diğer politik aktörler ekonomik gelişmeler üzerinde piyasalar kadar etkili olabilmektedirler. Böyle bir dünyada disiplinlerarası bir yaklaşımın olayları açıklayıcı gücü daha yüksek olmaktadır. Bundan dolayı ekonomi politik, dünyayı anlamlandırmada ve gelişmeleri açıklamada birbirinden ayrı ele alınan ekonomi ve politika bilimlerinden daha elverişli bir analiz aracıdır.

Bu bölümde UEP'nin temel özelliklerini ve çeşitli bilim dallarıyla olan ilişkisini ortaya koyacak, günümüzün karmaşık olaylarını açıklamada disiplinlerarası bütüncül bir bakış açısının gerekliliğini belirteceğiz. Örneğin, küreselleşme ve 11 Eylül olayları yalnız ABD'de değil bütün dünyada önemli gelişmelere yol açmış, dünyadaki bütün insanların hayatını etkilemiştir. Bu tür olaylar gibi Doğu Avrupa, Güney Doğu Asya ve Orta Doğu'da ulusal ekonomik sistemlerin dönüşümü, dünyadaki fakirlik, açlık ve gelir dağılımı gibi problemler, uluslararası örgütler ve hükümet dışı organizasyonların davranışı ve küresel ısınma gibi konuların UEP gibi birçok disiplini bir arada bulunduran bir bakış açısıyla daha iyi anlaşılabilceğini göreceğiz.

EKONOMİ POLİTİK

Ekonomi politik veya politik ekonomi çeşitli anlamlarda kullanılmaktadır. Bazılarına göre bu terim, ekonomik faaliyetlerin politik temellerinin yani devlet politikalarının hangi yollarla piyasaların işleyişi üzerinde etkide bulunduğu araştırılmasını ifade etmektedir. Meseleye diğer taraftan bakanlara göre ise ekonomi politik, politik faaliyetlerin ardındaki ekonomik faktörlerin araştırılmasıdır. Bu yaklaşımda ön plana çıkan, ekonomik güçlerin devlet politikalarını ne şekilde biçimlendirdiğidir. Aslında, her iki yaklaşımda birbirini tamamlamaktadır çünkü politik faaliyetler ve uygulamalar ile piyasalar sürekli bir karşılıklı etkileşim içindedirler. Yani bugünkü politika tercihleri, gelecekteki refah düzeyini (ekonomik gelişmeyi) etkilerken kendisi de ekonomik gelişmelerden etkilenmektedir.

İlk olarak 1615 yılında, Fransız iktisatçı Antoine de Montchrestien ekonomi politik ifadesini kullandı görüşü yaygınsa da Turquet tarafından bu tarihten yaklaşık dört yıl önce bu ifadenin egemen devletin yurttaşları karşısındaki görevleriyle ilişkili olarak kullanıldığı gerçektir.

Bugün “ekonomi” olarak anılan bilim dalı bir zamanlar “ekonomi politik” olarak adlandırılırdı ve özellikle de Marksist düşüncenin siyasi olayların ekonomik arka planını ifade etmek üzere literatüre kazandırdığı bir kavramdı. Bugün ise bu dar anlamının çok ötesinde ekonomi politik, bir yandan uluslararası ilişkiler ve siyaset biliminin temel değişkeni olan gücü, diğer taraftan ise ekonominin temel değişkeni olan servetin oluşumu ve dağılımı arasındaki karşılıklı ilişkiyi araştırmaktadır.

Temel olarak ekonomi politik, politik kurumlar ve ortam ile iktisadi sistem arasındaki etkileşimi, ekonomi, hukuk, siyaset ve sosyoloji gibi bilim dallarından faydalanarak araştıran disiplinlerarası bir alanı ifade eder.

Ekonomi Politik 18'inci yüzyılda ortaya çıktığında, insanların ihtiyaç ve istekleri ile bunları karşılayan mal ve hizmetlerin üretiminin ve dağıtımının belirlendiği sistemde meydana gelen ciddi değişimi anlamaya yardımcı olmuştur. Daha önce ortaya çıkan Yunanca asıllı ekonomi kelimesi ise ev yönetimi anlamına gelmekteydi ve ihtiyaçların hanehalkı içinde belirlendiği ve bunları tatmin eden şeylerin de yine hanehalkı içinde üretildiği bir toplumu işaret ediyordu. Politik ekonomi ya da ekonomi politik ise devletin ekonomik işlerinin yönetimi anlamına geliyordu.

Ekonomi politik, politika ile ekonomi arasındaki etkileşimi konu alır.

İlk zamanlarda, ekonomi politik çalışmalarında, halkın ihtiyaçlarının daha iyi karşılanması için devlet adamlarına devletin ekonomik işlerini yürütmede yol göstermek amaçlanıyordu. Dolayısıyla, ekonomi politikte birlikte devletin ya da devlet adamlarının ekonomik meselelerdeki sorumluluklarıyla ilgili bir tartışma da ortaya çıktı. Acaba hangi isteklerin karşılanacağını belirlemek ve kaynakları buna göre harekete geçirmek devletin sorumluluğu muydu yoksa bu konu kendi çıkarları tarafından motive edilen fertlere mi bırakılmalıydı? Bu soru bugün de güncelliğini korumakta ve ekonomi politik içinde merkezî bir yere sahip olmayı sürdürmektedir.

Politika ile ekonomi arasındaki ilişki bir ülkenin dünya ekonomisine katılımı meselesinde de kendisini göstermektedir. Ülkenin ne ölçüde ve ne şekilde dünya ekonomisine katılacağı ülke içinde alınan politik kararlardan büyük ölçüde etkilenebilmektedir. Dünya ile olan bu ilişki bazı gruplara kazanç sağlarken diğer bazı gruplar bundan olumsuz etkilenebilmektedir ve bu sebeple bu konuda ne yapılması gerektiği ile ilgili olarak politik bir mücadele ortaya çıkmaktadır. Vergiler, faiz oranları, gümrük tarifeleri ve diğer ülkelerle ekonomik konularda yapılan çeşitli pazarlıklar bu süreçte yer alan konulardan bazılarıdır. Ortaya çıkacak sonuçlar, bu mücadeleye katılan grupların sahip oldukları kaynaklara, bunlar arasındaki güç ilişkilerine ve devleti yönetenlerin bu grupların çıkarlarından ne ölçüde bağımsız hareket edebileceklerine bağlıdır.

Bu sürecin daha genel bir versiyonu, ekonomik kararların alınmasında hükümet ile özel teşebbüsün çıkarları arasında nasıl bir ilişki olması gerektiği şeklindeki tarihi hayli eskilere kadar giden sorudur. Batılı kapitalist ülkelerde, 1930 ile 1950 yılları arasındaki depresyon ve savaş tecrübesi ekonomik kararların politize olmasına ve bu konular üzerinde devlet yönetimi çerçevesinde odaklanılmasına sebep oldu. Politik liderler ekonominin düzenlenmesi meselesiyle yakından ilgilendiler ve ulusal refah onların sorumlulukları olarak görüldü. Bugün ise ekonomilerin genişlemekte mi yoksa daralmakta mı olduğu seçim sonuçları üzerinde hâlâ etkili olan faktördür. Ayrıca, uluslararası ekonomik rekabetin yoğunlaşması, hükümetleri belirli sanayilerin teşvik edilmesinde daha fazla rol oynamaya sevk ederek, ekonomi politığın iş alanını genişletmektedir.

SIRA SİZDE

1

Ekonomi politığı kısaca tanımlayınız.**ULUSLARARASI EKONOMİ POLİTİK**

Yukarıdaki ekonomi politik tanımından hareketle uluslararası ekonomi politik, uluslararası arenada devletlerin ve piyasaların karşılıklı ilişkilerini araştıran siyaset, ekonomi ve uluslararası ilişkiler gibi çeşitli disiplinleri kapsayan bir çalışma alanı olarak tanımlanabilir. Bir başka deyişle UEP, politik ve ekonomik değişkenlerin uluslararası ekonomik işlemler üzerindeki olumlu ya da olumsuz etkileri ile ilgilidir. Buna göre, politik müdahalelerden ve düzenlemelerden bağımsız saf piyasalar mevcut değildir ve uluslararası çerçevede de ekonomi ile politika arasında kesin sınırlar çizmek mümkün değildir. Sonuç olarak, uluslararası ekonomi politik ya da uluslararası politik ekonomi, esas olarak devletler, küresel şirketler, uluslararası organizasyonlar ve sosyal hareketler gibi uluslararası aktörlerin faaliyetleri ve bunlar arasında meydana gelen karşılıklı etkileşimler üzerinde yoğunlaşmaktadır.

UEP; devletler, küresel şirketler, uluslararası organizasyonlar ve sosyal hareketler gibi uluslararası aktörlerin faaliyetleri ve karşılıklı etkileşimleri üzerinde yoğunlaşır.

Uluslararası ekonomi politikin temel ilgi alanlarını kısaca belirtiniz.

Modern dünyada ulusal ve uluslararası ölçekte ekonomi (piyasa) ve politika (devlet) arasında giderek artan karşılıklı etkileşim karmaşık bir yapı ortaya çıkarmıştır. Bu karmaşık yapının anlaşılması konusundaki ihtiyaç sonucu uluslararası ekonomi politik yeni bir disiplin dalı olarak 1970'lerden itibaren ilgi görmeye başlamıştır. Bu ilginin ortaya çıkmasında uluslararası olaylar etkili olmuştur. Bu olaylar arasında, özellikle OPEC'in uyguladığı petrol ambargosu ve Bretton Woods sisteminin yıkılması önem taşımaktadır. Bu olayların ortaya çıkardığı teorik ve pratik problemler, bilim adamlarını ve politika yapımcılarını ekonomi ve politikayı bir arada düşünmeye itmştir.

Yaşanan hızlı gelişmeler sonucu bugün ortaya çıkan uluslararası ekonominin başlıca özellikleri çok uluslu üretim ve ülkeler arasında finansal akımların ve ticaret hacminin çok büyük boyutlara ulaşmasıdır. Bu şekilde gittikçe derinleşen ekonomik bütünleşme ve küreselleşme ve bu sayede elde edilen refah artışı ile ulusal bağımsızlık ve politik kontrolü elde tutma arzusu arasında meydana gelen çelişki, küresel ekonominin başlıca meselesini oluşturmaktadır. Buna bağlı olarak bireyler, sınıflar ve diğer toplumsal gruplar ile devletler arasında meydana gelen görüş ayrılıkları siyasi anlaşmazlıkların ortaya çıkmasına da zemin hazırlamaktadır.

Ekonomik ve politik faktörlerin böylesine iç içe girdiği bir dünyada uluslararası ekonomi politik konusunda yapılan analizlerde birbirinden farklı çok sayıda faktör arasındaki karşılıklı etkileşimin dikkate alınması gerekmektedir. Bu açıdan başlıca iki grup ilişki üzerinde durulması faydalı olacaktır: Ulusal ve uluslararası ekonomi politik arasındaki ilişki ile sosyal güçlerle devlet arasındaki ilişki. Günümüzün karmaşık dünyasını anlamak açısından hem ulusal hem de küresel güçlerin göz önünde bulundurulması gerektiği herkes tarafından kabul edilmekle birlikte, hangisinin daha öncelikli olduğu konusunda tartışmalar vardır. Bazı kimselere göre uluslararası güçler ulusal çıkarları büyük ölçüde etkilerken bazılarının göre ise ulusal konular daha fazla önceliğe sahiptir ve küresel konuları arka plana atmaktadır.

UEP çerçevesinde yapılan birçok tartışma bu ulusal - uluslararası ayırımına dayanmaktadır. Mesela, kimilerine göre üçüncü dünya ülkelerinin karşılaştığı fakirlik problemi küresel ekonomik düzendeki dengesizlikten kaynaklanırken kimilerine göre de bu problem gelişmekte olan ülkelerdeki yanlış ve yetersiz politik ve ekonomik uygulamalarının bir sonucudur. Benzer şekilde, bazıları çok uluslu şirketleri büyük güce sahip, bağımsız küresel yapılanmalar olarak görürken bazıları da bu şirketleri ait oldukları ülkelerin ulusal sisteminin bir parçası olarak kabul etmektedir.

UEP çerçevesinde görüşlerin farklılaştığı bir başka nokta da devletle toplum arasındaki karşılıklı ilişkilidir. Devlet politikalarının oluşturulmasında devlet kurumlarının ve politikacıların ne derece bağımsız hareket ettikleri ve çeşitli sosyal baskı gruplarının etkileri bu konudaki temel soruyu oluşturmaktadır. Bir görüşe göre devlet, toplum kaynaklı siyasi, ekonomik ve sosyal baskılardan büyük ölçüde bağımsız, özerk bir niteliğe sahiptir. Devlet toplumu şekillendirmektedir; dış ekonomi politikaları da bu kapsamlı şekillendirme sürecinin bir parçası olmaktadır.

Bu konudaki karşıt görüşe göre ise politika yapımcıları temel toplumsal taleplerin temsilcileri durumundadır. Politik sistem, en fazla bu taleplerin belli bir düzene sokulmasını sağlayabilir. Devlet aslında, çeşitli sosyoekonomik ve politik çıkarların hayata geçirilmesine yarayan bir araçtır. Dış ekonomi politikaları da tıpkı diğer devlet faaliyetleri gibi, toplumsal taleplere cevap verecek şekilde oluşmakta ve devlet toplumu değil, toplum devleti şekillendirmektedir.

Bugün dünyada, ulusal ve uluslararası ölçekte ekonomi ve politika arasında giderek artmakta olan karşılıklı etkileşimin yarattığı karmaşık yapıyı anlamak için ekonomi ve politikayı bir arada düşünen bir yaklaşıma ihtiyaç vardır.

UEP; Ekonomi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler gibi üç temel çalışma alanını birleştirmektedir.

UEP çerçevesinde önemli konulardan biri de dünya ekonomisinde rol alan değişik aktörler arasındaki eşitsizliktir. Uluslararası alanda çeşitli konularda iş birliği yapılması bütün taraflar için kazançlı olsa bile bu iş birliğinin sağlanması kolay olmayabilir. Uluslararası aktörler iş birliği yaptıkları durumlarda bile aynı zamanda birbirleriyle rekabet hâindedir. Mesela Avrupa ülkeleri, ABD ve Japonya ile rekabet edebilmek gayesiyle aralarında malların, hizmetlerin, sermayenin ve insanların serbestçe dolaşımının sağlanacağı serbest bir pazar oluşturmuşlardır. Ancak, bu birlik de Avrupalı ülkelerin menfaatlerinin her zaman ortak olmasının mümkün olmadığını göstermiştir. Bazen bir ülkenin içinde bulunduğu durum, ekonomiler arasındaki sıkı bağımlılık sebebiyle diğer ülkelerle anlaşmazlık içine düşülmesine sebep olmaktadır.

Özet olarak, yeni bir araştırma sahası olarak UEP, klasik uluslararası ilişkiler, siyaset bilimi ve ekonominin problematiğinin ötesine geçmektedir. Mesela, savaş ve güvenlikle ilgili konular uluslararası ilişkiler açısından son derece büyük öneme sahiptir. Fakat bu problemler, UEP'nin yalnızca bir bölümünü teşkil ederler ve hem politikayı hem de ekonomiyi ilgilendirdikleri ölçüde UEP açısından bir anlam taşırlar. Kısacası UEP, var olan klasik araştırma sahalarında hakim olan ortodoks anlayışın bir eleştirisi olarak gelişmiştir.

UEP, ekonomi ve politikanın uluslararası seviyedeki ilişkileri ile iç politika süreçleri arasında bağlantı kurar. Mesela hegemonya ve emperyalizm gibi kavramlar ekonomi ve politika arasında böyle bir ilişki kurmaktadır. Çeşitli münferit olaylar ve politikalar, UEP'de diğer alanlar açısından yol açabilecekleri sonuçlar açısından sorgulanırlar. Mesela, Körfez Savaşı'nın genel dünya politik ve ekonomik istikrarı üzerindeki sonuçlarının ya da bir uluslararası ödeme aracı ve rezerv para olarak doların değeri üzerindeki etkilerinin ne olacağı böyle bir sorudur. Buna göre, uluslararası ekonomi politığe göre, hiçbir olay, süreç ya da politika, sorgulanmaksızın ekonomik, politik, ulusal ya da uluslararası olarak kabul edilemez.

UEP; analitik açıdan, ulusal politika ve ekonomi ile uluslararası politika ve uluslararası ekonominin bir bileşkesi olup, bunlardan her biri diğer üçü tarafından etkilenir. Ulusal politikalar ve ekonomiler birbirleriyle etkileşirlerken bunlar aynı zamanda küresel çevre tarafından belirlenirler. Uluslararası güçler, iç politikayı hatta ülkelerin politik kurumlarını etkiler. Devletlerin ulusal hareket alanı, uluslararası sistemin yapısıyla sınırlıdır. Mesela, kuvvetli dış baskıların ve tehditlerin yokluğu daha açık ve demokratik bir devlet yapısı ortaya çıkarabilir. Buna karşılık, ciddi dış baskı ve tehditlerle karşılaşan bir devlet daha otoriter olabilir.

UEP; ekonomik gelişme, küresel çapta fakirlik problemi ve açlık, üçüncü dünyanın borç problemi, çevre ile ilgili problemler, uluslararası ticaret ve finans sistemleriyle ilgili belirsizlik ve kaos, küresel terör ve güvenlik problemleri gibi küresel meselelerle de ilgilenir. Bu yüzden UEP, uluslararası politika ve ekonomi arasındaki etkileşimleri ortaya çıkarmaya ve değerlendirmeye çalışmaktadır. Bu meseleler; değişen uluslararası liderlik ve dünya ekonomisindeki yapısal değişmeler ile ekonomi, ulusal ve uluslararası güvenlik, uluslararası düzen arasındaki giderek artan hayati ilişkilerin arka planı göz önünde bulundurularak incelenir.

UEP, aynı zamanda devletlerin ulusal politikalarının ve ekonomi politikalarının diğer bazı önemli devletler tarafından nasıl belirlenebildiğine de dikkat çekmektedir. Mesela bir ülke, büyük bir ekonomiye sahipse ve genişletici maliye politikası uyguluyorsa bu durum diğer ülkeler üzerinde de birtakım etkiler meydana getirmektedir. Geniş bir piyasa olarak ABD'de bu şekilde meydana gelen talep artışı diğer ülkelere ait çeşitli malların talebinde de artış meydana getirebilmektedir. Buna

karşılık, ABD’de ortaya çıkan şiddetli bir resesyon (iktisadi durgunluk), özellikle birincil malların talebini ve fiyatını azaltarak, az gelişmiş ülkeler üzerinde olumsuz etkiler meydana getirebilir.

UEP konusunda üç temel düşünce akımının varlığından söz edilebilir: Merkantilizm/Realizm, Liberalizm ve Marksizm. Merkantilizm/Realizm uluslararası ilişkilerin en eski düşünce okuludur ve iki temel özelliğe sahiptir. Bunların ilki, ekonomik konuları büyük ölçüde göz ardı etmesidir. Bu çerçevede yapılan çalışmalar ekonomiden ziyade siyaset ve tarih konularında yoğunlaşmaktadır. İkincisi, güç konusuna vurgu yaparak stratejik güvenlik konularına daha çok önem vermesidir. Bu iki özellik, en eski gelenek olmasına rağmen, bu teorinin etkisinin sınırlı kalmasına sebep olmaktadır.

Uluslararası ekonomi politik alanının bir diğer önemli ekolü olan liberalizm sadece ekonomi alanıyla sınırlı bir teorik düşünce olmayıp, entelektüel kökenleri John Locke, David Hume, Adam Smith’e kadar uzanır. Liberal teori, arkasına ciddi bir politik hareketi aldığı gibi, zengin bir felsefi temele de sahiptir. Uluslararası ekonomi politik bağlamında liberalizmin analiz birimi; birey, firma ve piyasadır. Realist teoride söz konusu olan devletlerarası rekabet, liberal teoride firmalar arasındaki rekabete dönüşmektedir. Liberalizm, uluslararası dayanışmanın olabileceği ve bu durumdan herkesin kazançlı çıkabileceği konusunda iyimser bir yaklaşıma sahiptir.

Liberalizm, merkantilizm/realizm karşısında daha belirgin hatlara sahip olan, güçlü bir ahlak felsefesi üzerine oturtulmuş bir dünya görüşü olarak yer almaktadır. Realist teoriye göre, uluslararası sistemde hakim olan şey, anarşik bir yapıdır. Piyasanın bağımsız hareket eden bireylerinin yerini uluslararası sistemde devletler alır. Realizmin “güçler dengesi” üzerinde kurguladığı dünya sisteminde, liberalizm, serbest ticareti ve evrensel barışı sağlayacak bir sistem olarak tasarlanmakta, bunun için de anarşinin değil, uyum içinde bir dünyanın olması gerektiğini söylemektedir.

Realistler temel olarak nispi kazançlar üzerine odaklanırlar. Onların bu vurgusu, anarşik bir uluslararası sistemde iktisadi ilişkilerin sıfır toplamı bir oyun olduğu görüşünden kaynaklanır. Bu yaklaşım, liberallerin pozitif toplamı bir oyun şeklindeki iktisat tanımlamalarına ters düşer. Liberal teorinin tersine, realist teoride devlet, uluslararası ekonomik aktör olarak merkezî bir konumdadır. Anarşik bir dünya düzenini öne çıkaran realizm, gücü önemli bir faktör olarak merkeze alır. Realistler işbirliğinin öğrenilebileceğini kabul eder. Bu yaklaşım bazen değişen devlet davranışlarını açıklamasına rağmen, çıkarların nasıl tanımlanacağı ya da formüle edileceğine yönelik az şey söylediği için genelde eksiktir.

Uluslararası ekonomi politik alanındaki üçüncü büyük okul Marksizm’dir. Bu alandaki gelişme ağırlıklı olarak Marks’tan sonra gerçekleşmiştir. Bu teoriye göre insan davranışı ve amacı belirli bir zamandaki maddi çevre tarafından biçimlendirilmektedir. Bu yöntem Tarihsel Materyalizm olarak ifade edilmektedir. En genel anlamda tarihsel materyalizm, toplumun maddi temelini üretimi ve yeniden üretiminin tarihsel gelişmede belirleyici olduğu görüşüne dayanmaktadır. Marksist ekonomi politik, toplumsal hayatın bütün yönlerinin metalaşmasını ve kapitalist toplumsal ilişkilerin derinleşmesini açıklamaktadır.

Marksizm için modern dünyanın merkezî kurumu sermaye, baskın toplumsal yapı ise kapitalizmdir. Sermaye üzerindeki vurgusu ile Marksist ekonomi politik, küresel ekonomi politik de içine almaktadır. Marksizm, akademideki geleneksel ayırım çizgilerini kabul etmediği gibi, ulusal ile uluslararası siyaset arasındaki analitik ayrımı da benimsememektedir. Böylelikle Marksizm, küresel ekonomi politik ile modern ekonominin bütüncül ve eleştirel bir açıklamasını sunmaktadır.

Uluslararası ekonomi politik, çeşitli küresel problemler yanında devletlerin dış politikalarının ve ekonomi politikalarının birbirlerinden nasıl etkilendiği ile de ilgilienmektedir.

Zengin bir felsefi temele ve güçlü bir ahlak felsefesine sahip olan liberalizm evrensel barışı sağlayacak bir sistem olarak tasarlanmıştır. Uluslararası dayanışma ve bundan doğacak kazançlar konusunda iyimser bir yaklaşıma sahiptir.

Uluslararası ekonomi politik alanındaki başlıca düşünce akımları hangileridir? Kısaca anlatınız.

ULUSLARARASI EKONOMİ POLİTİĞİN TARİHİ GELİŞİMİ

Adam Smith'ten Karl Marks'a kadar 20'nci yüzyıldan önce yaşamış olan pek çok düşünür politika ile ekonomiyi birbirlerine bağlı alanlar olarak görmekte ve politik ekonomi konusunda yazılar yazmaktaydı. Ancak, 20'nci yüzyılın başından itibaren ekonomi ve politika alanlarında yapılan çalışmalar birbirlerinden ayrılmaya başladı. Ekonomi konusundaki çalışmalar belirli piyasaların işleyişi ve birbirleriyle etkileşimi üzerinde yoğunlaştı. Yeni matematiksel tekniklerin de gelişmesiyle, diğer boyutlarından arındırılmış pür ekonomik olaylar ve modeller formüle edilmeye başladı.

Aynı dönemde, politika konusunda çalışanlar da ekonomiden bağımsız bir politika analizine yönelmişlerdi. Modern politik kurumların, kitlesel siyasi partilerin, politika konusunda daha fazla bilgi sahibi bir toplumun ve modern bürokrasinin ortaya çıkışı bu eğilimi haklı kılar gibi görünüyordu. Bu şekilde, 20'nci yüzyıl boyunca, bir taraftan iktisatçılar ekonominin işleyişine dair giderek daha ayrıntılı bir şekilde hazırlanmış karmaşık modeller geliştirirken siyaset bilimciler de politik faaliyetleri ve gelişmeleri açıklayan teoriler ortaya attılar.

Aslında ekonomi ve politika bilimleri arasında ayrım yapma düşüncesi devlet ile sivil toplum arasında kavramsal ayrılığın ortaya çıktığı 18'inci yüzyıl ve 19'uncu yüzyıl başlarına kadar geri götürülebilir. Bu ayrım, ikili bir beşeri faaliyet sahası düşüncesine dayanmaktadır: Bir tarafta toplum temelli bir statü ve piyasa ilişkileri üzerine dayalı olarak ortaya çıkmış olan bir "fertler toplumu" ya da sivil toplum, diğer tarafta iç barış ve adalet, dış güvenlik ve piyasaların işleyişi için gerekli şartları yerine getiren sınırlı fonksiyonlara sahip bir devlet.

Yukarıda bahsi geçen bu ikili ayrıma dayalı kavramsallaştırma, ekonominin devlet müdahalesinin dışında tutulması yoluyla, yeni doğan orta sınıfın çıkarlarına hizmet eden, toplum içinde gücün belli bir dağılımı durumunu da yansıtmaktadır. Bu ikili ayrımın, devletin politik süreç ve davranış normları yanında, hakim bir ideoloji (liberalizm) içinde kurumsallaşması da söz konusu bu sınıfın çıkarlarına hizmet etmiştir.

I. Dünya Savaşı sona erdiğinde, uluslararası düzenin hakimi durumunda olan İngiltere artık bu konumunu kaybetmişti. Savaştan güçlenerek çıkan ABD ise kendi kabuğuna çekilmişti. Büyük depresyon ile sarsılan ABD, 1930'lu yılların başlarında, ekonomisini istikrara kavuşturmak amacıyla uyguladığı korumacı politikalarla problemin dünyaya yayılmasına katkıda bulundu. Bu politikalarda uluslararası işbirliği ihmal edilmekteydi. Ancak, 1934 yılında bu izolasyoncu politikalara son verme yönünde adımlar atılmaya başladı. ABD Kongresi'nin onayladığı Karşılıklı Ticaret Anlaşmaları Yasası diğer ülkelerle gümrük tarifelerinin indirilmesi konusunda görüşmeler yapılmasına imkân verilmekteydi. Ticaretin serbestleşmesi ve uluslararası ekonomik işbirliği yönünde atılan bu adım, Avrupa'da savaş tehdidinin belirmesinden sonra ABD'nin İngiltere ve Fransa ile yakınlaşmasıyla daha da derinleşti.

Yeni bir uluslararası düzen oluşturulması yönünde atılan bu adımlar daha II. Dünya Savaşı bitmeden sonuç vermeye başlamıştı. Savaş'ın ardından, 1944 yılında müttefik devletlerin katılımıyla imzalanan Bretton Woods Anlaşması ile ABD liderliğinde kurulan yeni dünya düzenini oluşturan kurumlar şekillenmeye başladı. Sosyalist olmayan ülkeleri kapsayan bu yeni uluslararası ekonomik düzenin üç temel kurumu vardı: Uluslararası parasal işbirliğinden sorumlu olan Uluslararası Pa-

ra Fonu (IMF), dünya ticaretinin serbestleştirilmesine yönelik görüşmeleri yürütecek olan Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) ve gelişmekte olan ülkelere yapılan yardımları düzenleyen Dünya Bankası (DB).

ABD'nin liderliğinde şekillenen kapitalist dünyanın ekonomi politikası yanında, bir taraftan da SSCB önderliğinde sosyalist blok ve bu bloka ait ekonomik işbirliği örgütü olan COMECON kurulmuştur. Böylece, II. Dünya Savaşı'nın ardından ortaya çıkan bu iki kutuplu sistem uluslararası ekonomi politikasının çerçevesini belirlemiştir. Bu sistem içinde kapitalist dünyada yaşanan gelişmeler birçok açıdan ABD'nin dış politikalarını yansıtmaktaydı. Bir anti-Sovyet Birliği oluşturma peşindeki ABD, bunu gerçekleştirmek için Marshall Planı çerçevesinde Avrupa ülkelerine büyük yardımlarda bulundu ve aynı zamanda dış ticarete uyguladığı kısıtlamaları büyük ölçüde kaldırdı. ABD şirketlerinin diğer ülkelerdeki yatırımlarında da büyük artışlar meydana geldi.

ABD'nin bu politikaları uluslararası ekonomi politik üzerinde büyük etkiler meydana getirdi. Ticaretin serbestleşmesi geniş ve zengin ABD pazarını yabancı üreticilere açarken ABD'li şirketlerin deniz aşırı yatırımları hem Avrupa hem de gelişmekte olan ülkelere sermaye, teknoloji ve bilgi açısından yaşanan sıkıntıların aşılmasında büyük rol oynadı. Doğrudan veya Dünya Bankası gibi kurumlar aracılığıyla gerçekleştirilen ABD yardımları diğer ülkelerde ekonomik büyümenin finansmanına katkıda bulundu. Tabii bu gelişmelerden ABD ekonomisi de olumlu etkilendi. Ayrıca ABD'nin sağladığı güvenlik şemsiyesi, özellikle Batı Avrupa ülkeleriyle Japonya'nın kaynaklarını savunma harcamaları yerine ekonomik büyümenin sağlanması amacıyla kullanmalarına imkân tanıdı.

Resim 1.3

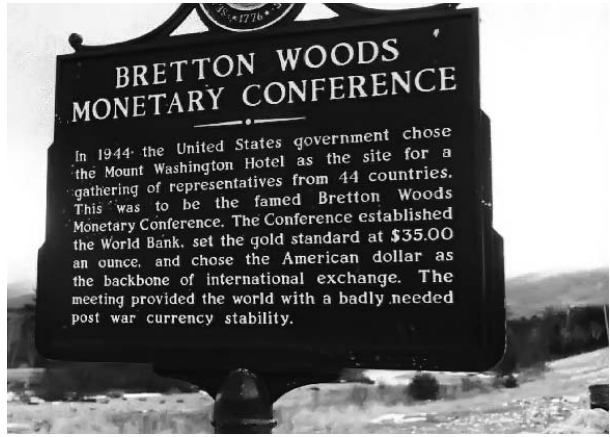
Dünya ekonomisi 20'nci yüzyılın ortalarında Bretton Woods'ta ayağa kaldırılmıştı.

"1944 yılında ABD, savaşın yerle bir ettiği dünya ekonomisini ayağa kaldırmak üzere, Almanya ve Japonya ile savaşan bütün devletleri New Hampshire eyaletindeki Bretton Woods kasabasına davet etmişti.

Uluslararası yeniden imar ve kalkınma bankası, kısa adıyla Dünya Bankası ile Uluslararası Para Fonu bu buluşmada kurulmuştu. Dünya Bankası, Avrupa ile Asya, Afrika ve Latin Amerika'daki gelişme halindeki ülkelerin yeniden imarıyla görevlendirilmişti. Para Fonu ise ekonomik yetersizliklerin baskısı altındaki milli paraları istikrara kavuşturacaktı.

Bretton Woods'un en önemli sonucu ise savaş sonrası dünya ekonomik sistemine altın ve Amerikan dolarının baz alınacak olmasıydı. ABD dünya altın rezervinin üçte ikisine sahip olduğundan Amerikan dolarının rezerv para birimi olması kaçınılmazdı. Böylece ABD savaşın sonrasındaki siyasi ve askeri olduğu kadar ekonomik bakımdan da dünya liderliğine yükselmişti.

Kaynak: Deutsche Welle Türkçe, 16.02.2011.

Bütün bunlardan hareketle, ABD'nin dış ekonomi politikalarının ve bu çerçevede önderlik ettiği uluslararası işbirliğinin dünya ekonomisinin büyümesini sağlayan önemli bir faktör olduğu fikri genel kabul görmektedir. 1820 yılından I. Dünya Savaşı'na kadar süren ve Pax Britannica olarak bilinen, Britanya'nın uluslararası ekonomik sisteme önderlik ettiği döneme benzerliğinden dolayı, II. Dünya Sa-

II. Dünya Savaşı'nın ardından uygulanan liberal ekonomik politikalar dünya ekonomisinde yüksek oranlı bir büyümenin gerçekleşmesini ve bugünkü küresel ekonominin ortaya çıkmasını sağlamıştır.

vaşını takip eden 25 yıllık döneme Pax Americana adı verilmiştir. Her iki dönemde de iki dünya gücünün liderliğinde siyasi ve ekonomik alanda istikrar ve barış mümkün olmuştur.

II. Dünya Savaşı'nın ardından kurulan liberal ekonomik sistem, dünya ekonomisinde yüksek oranlı bir büyümenin gerçekleşmesini sağladı ve bugünkü küreselleşen ekonominin ortaya çıkmasının şartlarını hazırladı. Bu durum ABD, Batı Avrupa ve Japonya'dan oluşan Batı Bloku yanında üçüncü dünya ülkelerinin çıkarlarına da hizmet etti. Ancak, 1968-1971 yılları arasındaki gelişmeler ABD'nin çıkarları ile bir bütün olarak uluslararası kapitalist sistemin çıkarları arasında ayrışma yaşanmasına neden oldu. Bu dönemde ABD'de ekonomik büyüme yavaşladı ve diğer Batı Bloku ülkeleri ABD'yi pek çok sahada geçmeye başladılar. ABD dünya-daki ekonomik hâkimiyetini kaybetmeye başlamıştı. Sonunda ABD, Bretton Woods sisteminin sürdürülmesi konusundaki yükümlülüklerine son verdi.

SIRA SİZDE

II. Dünya Savaşı'nın ardından kurulan liberal ekonomik düzenin dünya ekonomisi üzerindeki etkileri neler olmuştur?

II. Dünya Savaşı'nın ardından, ABD ile Sovyetler Birliği arasında yaşanan Soğuk Savaş'ın etkisiyle uluslararası politika güvenlik ve ihtilaf konularına odaklanmıştı. Ancak, 1970'li yıllarda ABD - Sovyetler Birliği ilişkilerinde yaşanan yumuşama güvenlik meselelerini arka plana iterken Bretton Woods kur sisteminin çökmesi, petrol krizinin yaşanması ve işsizlik ve durgunluğun bir arada görülmesi anlamına gelen stagflasyonun ortaya çıkması gibi ekonomik gelişmeler politika ile ekonomi arasındaki ilişkinin daha fazla dikkati çekmesine sebep oldu.

Dolayısıyla siyasi baskı grupları, politikacılar ve bürokratların, piyasa güçleri kadar ekonomik sonuçlar üzerinde etkili olabildiği bu dünyada, politika ile ekonomi arasında kesin bir ayrım yapan yaklaşım tatmin edici olamazdı ve 1970'lerden itibaren ekonomi politik yaklaşımı yeniden güç kazandı. Ayrıca, II. Dünya Savaşı sonrasında ilk 25 yılında yaşanan istikrar ve refahın ortadan kaybolmasıyla birlikte; bir taraftan ekonomik meseleler politize olurken diğer taraftan politik sistemler içinde ekonomik konular giderek hakim duruma geldi.

II. Dünya Savaşı sonrasında kurulan sistemde 1970'lerin başından itibaren problemler baş göstermeye başlamıştı. Altın-dolar standardına dayalı uluslararası sistem ortadan kalkmış ve yerini esnek kur sistemine bırakmıştı. Yeni kur sisteminde dolar eskisi gibi anahtar para değildi ama yine de güçlü idi. Özellikle yaşanan petrol krizleri dolara olan talebi artırarak doların gücünü muhafaza etmesini sağlamıştı. Dünya ticaretinde gümrük tarifeleri düşük düzeyde kalmakla birlikte, çeşitli tarife dışı engeller giderek yayılmaya başlamıştı.

Politik alanda ise bu yıllarda, Sovyetler Birliği ile ABD arasındaki ilişkilerin yumuşamaya başlamasıyla, Batı Avrupa ve Japonya için ABD'nin sağladığı güvenlik semsiyesinin önemi azalmıştı. Az gelişmiş ülkeler açısından ise Kuzey - Güney çatışması Doğu - Batı gerginliğinin önüne geçmeye başlamıştı. Sonuç olarak, 1970'li yıllarda, ABD'nin ekonomik gücünün gerilemeye başlaması, Bretton Woods kurumlarının zayıflaması ve uluslararası para sisteminin çökmesi ve politik alanda Soğuk Savaş'ın şiddetini azaltmasıyla birlikte Pax Americana dönemi artık sona ermişti.

1980'li yılların sonu ile 1990'lı yılların başında Sovyetler Birliği'nin dağılması, uluslararası politikada Doğu - Batı çatışmasının yerini başka çatışma alanlarının almasına yol açmıştır. Merkezî planlı ekonomiden piyasa ekonomisine geçen ülkelerden bazıları, özellikle Orta Avrupa ülkeleri, önemli gelişmeler kaydederek

1970'lerin başından itibaren II. Dünya Savaşı'nın ardından kurulan uluslararası ekonomik sistemde problemler ortaya çıkmaya başladı. Politik alanda da Soğuk Savaş'ın şiddetini azaltmasıyla birlikte güvenlik problemleri önem kaybetti.

orta gelirli ülkeler arasına girmeyi başarmışlardır. Fakirlik ve özelleştirme problemleriyle uğraşan diğerleri ise daha çok gelişmekte olan ülkelerle benzerlik göstermektedirler.

1990'lı yıllarda, uluslararası ekonomik düzende küreselleşme eğilimleri ön plana çıktı ve yeni üretim teknolojileri ve iletişim sistemleri ile hızlı sermaye akımlarının ortaya çıkardığı yatırım ve kâr fırsatları yeni döneme damgasını vurdu. Özellikle gelişmiş ülkelerde zenginlik, tüketim ve turizm hareketleri önemli ölçüde arttı. Buna karşılık 1990'ların ortalarında, küreselleşmeye yönelik birtakım eleştiriler ortaya çıkmaya başladı. Eleştirilerin bir kısmı, ABD liderliğindeki küreselleşme hareketlerinin gelişmekte olan ülkelere yönelik yeni bir emperyalizm şekli olduğu iddiasındaydı.

2000'li yılların başında dünya ekonomisindeki büyümede meydana gelen düşüş bazılarına göre ABD'deki teknoloji balonunun patlaması ve 11 Eylül saldırıları ile ilgili idi. Gelişmekte olan ülkelerin fakirlikten kurtulma yönündeki beklentileri de gerçekleşmemişti. Meksika, Asya, Rusya ve Arjantin krizleri yanında, az gelişmiş ülkelerin borcunda meydana gelen artış küreselleşme karşıtı fikirlerin daha kuvvetle seslendirilmesine ve liberal ekonomik fikirlere şüphe ile yaklaşılmasına sebep oldu.

Bazı kimseler, 11 Eylül saldırısı ve ardından meydana gelen Afganistan ve Irak Savaşlarının yalnızca bir dış politika meselesi olarak görülemeyeceğini, bunların uluslararası ekonomideki gelişmelerle bağlantılı olduğunu ve ülkelerin yeni bir küresel terörizm şekli ile karşı karşıya olduğunu ileri sürdü. Artık günümüzde, ülkeler arasında her alanda bağlantıların çok sıkı hâle geldiği, çok boyutlu bir dünya söz konusudur ve bu dünyayı anlamak için tek bir unsurun müstakil olarak incelenmesi yeterli değildir. Bunun yerine, UEP'nin sağlamış olduğu türden karmaşık ve çok boyutlu bir analitik çerçeveye ihtiyaç vardır.

Berlin Duvarı'nın yıkılıp Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla 11 Eylül saldırılarını uluslararası ekonomi politik açısından karşılaştırınız. Bu olayların ardından dünya yeni bir düzene doğru mu yoksa bir düzensizliğe doğru mu gitmektedir?

DİSİPLİNLERARASI BİR ÇALIŞMA ALANI OLARAK ULUSLARARASI EKONOMİ POLİTİK

UEP; ekonomi, siyaset bilimi, sosyoloji, tarih, psikoloji ve diğer sosyal bilimlerden faydalanarak bir sentez meydana getiren bir yaklaşımdır. Böyle bir sentez gereklidir çünkü akademik dallar belirli noktalara odaklanarak uzmanlaşmakta iken gerçek dünyada cereyan eden olaylar bu entelektüel sınırları aşan karmaşık olaylardır. Özellikle son zamanlarda meydana gelen küreselleşme ve 11 Eylül saldırıları gibi olaylar ile bunlara verilen tepkiler UEP ile çeşitli akademik dallar arasındaki ilişkiyi göstermesi bakımından iyi birer örneklerdir.

Yukarıda bahsi geçen olaylarda gözlemlenebilen durum, çeşitli akademik dalların her birisinin küresel olayları anlamada önemli katkı yapmakla birlikte tek başına bu katkıların eksik olduğudur. UEP, bu farklı alanlara ait unsurlardan faydalanarak daha anlamlı ve bütüncül bir analiz sunma imkânına sahiptir. Bu açıdan bakınca UEP, entelektüel duvarlar ve sınırlarla kısıtlanmamış bir sosyal bilim olarak düşünülebilir.

Bugün dünyada ön plana çıkmış olan fakirlik, gelir dağılımında eşitsizlik, enflasyon, Kuzey-Güney ilişkileri, çok uluslu şirketler, küresel ekonomik problemler, silahlanma yarışı, uluslararası ticaret, uluslararası para, uluslararası terör, çevre problemleri gibi meseleler birbirinden bağımsız araştırma sahalarının klasik bilgi çerçeveleri içinde anlaşılabilirler. Ortaya çıkan bu daha karmaşık yapıdaki soru ve

Bugün dünyada ön plana çıkmış olan küresel problemleri birbirinden bağımsız disiplinlerin klasik çerçeveleri içinde çok da anlamak mümkün değildir. UEP bu konularda daha elverişli bir bütüncül yaklaşım sunmaktadır.

problemlerle baş edebilmek için yalnızca daha iyi entelektüel aletlere değil, aynı zamanda farklı sorulara doğru yönelmeye ve farklı ve daha bütüncül yaklaşımlara ihtiyaç vardır. UEP böyle bir bütüncül yaklaşımı sunmaktadır.

UEP'nin faydalandığı başlıca bilim dalları ve bunların odaklandıkları noktalar özet olarak şöyle sıralanabilir:

- *Sosyoloji*: Bireylerin belirli grupların üyeleri olarak topluma dahil olmalarının etkilerini ve bunun bireylerin yeteneklerinin fonksiyon kazanmasını nasıl etkilediğini inceler.
- *Siyaset Bilimi*: Kurumlar ve insan davranışları arasındaki ilişkiye odaklanır. Kurumların tercihlerinin ve politikalarının nasıl oluştuğunu, insan davranışlarının kurumsal yapıları nasıl değiştirdiğini ele alır.
- *Antropoloji*: Dünya kapitalist sistemi ile yerel kültürler arasındaki ilişkiyi inceleyerek ekonomi politik konuları üzerine çalışır.
- *Psikoloji*: Ekonomi politikte karar alma konusu incelenirken dayanan bilim dalı olmasının yanında, ekonomi politiğin temelini oluşturan varsayımların da kaynağıdır.
- *Tarih*: Dünyada meydana gelen değişimleri belgeler ve bunları ekonomi politik konularının tartışılmasında kullanır.
- *Ekonomi*: Siyasi sistemleri, devletleri ve yasal çerçeveleri veri olarak alır ve bu çerçeve içinde piyasaların nasıl işlediğine odaklanır. 19'uncu yüzyıl sonlarında politik sıfatını bırakmıştır fakat "ideal piyasa" tanımı yapması ve hükümetleri bu ideale yaklaşma yönünde politikalar uygulamaya ve kanunlar yapmaya sevk etmesi itibarıyla her zaman bir politik özü içinde barındırmaktadır.
- *Hukuk*: Politikaların oluşturulması ve bunların belirli siyasi sonuçları olan siyasi eylemler vasıtasıyla nasıl uzlaştırılacağı konusunda ilgilidir.
- *Beşeri coğrafya*: Politik-ekonomik süreçlerle ilgilidir, mekân ve çevreye vurgu yapar.
- *Ekoloji*: İnsan eylemleri doğa üzerinde en büyük etkiye sahip olan faktör olduğundan, ekoloji de ekonomi politik ile ilgilidir. İktisadi faaliyetlerin ekoloji üzerindeki etkileri sebebiyle piyasa ekonomisi saiklerinin incelenmesi ve değiştirilmesi konusundaki araştırmalar ilgi görmeye başlamıştır.
- *Uluslararası ilişkiler*: Ekonomi politik ya da politik ekonomi terimini genellikle siyasi ve ekonomik kalkınma konularını ele alırken kullanır.
- *Kültürel çalışmalar*: Sosyal sınıf, üretim, emek, ırk, cinsiyet gibi konuları ele alır.
- *İletişim*: Medyanın ve kitle haberleşme sistemlerinin kurumsal yönlerini; mülk sahipleri, emekçiler, tüketiciler, reklamcılar ve devlet arasındaki tarihi ilişkilere önem vererek inceler.

Hukuk, sosyal hayatı düzenleyen maddi yaptırımlı kurallar bütünüdür.

ULUSLARARASI EKONOMİ POLİTİĞİN TEMEL UNSURLARI: DEVLETLER, PİYASALAR VE TOPLUMLAR

UEP konusundaki çalışmalar çoğunlukla üç önemli kurum olan devlet, piyasa ve toplum arasındaki karşılıklı etkileşim ve bunlar arasındaki ilişkilerin çeşitli aktörlerin davranışlarını nasıl etkilediği konusuna odaklanmıştır. Devlet, piyasa ve toplumu kesin çizgilerle birbirinden ayırmak mümkün olmayıp bu konuda yapılan ayırım daha ziyade farklı disiplinlerin geleneksel yaklaşımlarını yansıtan hayli suni bir ayırımdır. Bu kurumların sınırlarının nerede başlayıp nerede bittiğini belirlemek imkânsızdır. Ancak, UEP'nin temel yapıları olan bu birimlerin bazı önemli unsurlarını ortaya koymak mümkündür.

Devlet

Devlet, belirli bir coğrafi bölge ve nüfusu idare eden, yani bunlar hakkında önemli kararlar alan bir yasal kurum ya da birbiriyle uyumlu ve özerk kurumlar sistemi olarak tanımlanmaktadır. 17'nci yüzyılın ortalarından itibaren uluslararası toplumda hakim aktör durumuna gelmiştir ve kendi sınırları içindeki konularda hükümlerlik yetkisine sahip bir varlık olarak kabul edilmektedir.

Gerek devletlerin gerekse piyasaların çok önem verdiği politik değerlerden biri güvenlidir. Yabancı istilası ve şiddete maruz kalma veya hastalık gibi fiziki tehditlere karşı kendini güvende hissetme insanların hem bireysel hem de kolektif olarak paylaştıkları ortak bir temel ihtiyaçtır. İnsanlar ayrıca, sahip oldukları mülkler, işler ve servetlerle ilgili olarak da güvenlik arayışı içinde oldukları gibi, dinlerini, kültürlerini ve çevrelerini koruma ihtiyacını da hissetmektedirler. Bu yüzden, güvenlik arayışı, devletler tarafından üstlenilen ve hiçbir zaman sona ermeyecek bir çabadır. Devletlerin güçlerinin farklı olmasından ve sahip oldukları çıkarların ve değerlerin çatışmasından yola çıkan çoğu uluslararası ilişkiler teorisini, bu sebeple uluslararası sistemi her zaman potansiyel bir anarşi ve savaş hâli içinde olan bir yapı olarak görmüşlerdir.

Uluslararası ilişkiler alanında realist yaklaşıma sahip olanlar ayrıca, devletlerin gücü nasıl tahsis edip dağıttıkları konusu üzerinde önemle durmaktadırlar. Klasik realistler gücü, başkalarının zihinlerini ve eylemlerini kontrol etme kabiliyeti olarak tanımlamaktadırlar. İlişkisel güç olarak da anılan bu tanıma göre güç, bir aktörün diğerine bir şeyi yaptırma ya da yaptırmama kabiliyetidir. Bir düşmanı caydırmak ya da cezalandırmak için konvansiyonel gücün hatta nükleer silahların kullanılması söz konusu olduğunda bu tür bir güç akla gelmektedir.

Klasik realistler gücü nasıl tanımlamaktadır?

Teorik olarak devletler, kendi bölgeleri ve halkları üzerinde şiddet araçlarını kullanma konusunda tekel durumunda olduklarından; nerede, ne ölçüde ve kime karşı bu somut güç araçlarının kullanılacağını belirleyenler, devlet görevlileri olmaktadır. Ancak bazılarına göre, karşılıklı bağımlılığın giderek arttığı bir dünyada UEP açısından önemli olan yapısal güçtür. Bu; diğer devletlerin, siyasi kurumların, işletmelerin, bilim adamlarının ve diğer profesyonellerin içinde faaliyet gösterecekleri küresel ekonomi politik yapıyı biçimlendirme ve belirleme gücü olarak tanımlanabilir.

Güç konusunda bir başka yaklaşım da sert (hard) ve yumuşak (soft) güç ayrımıdır. Sert güç; düşmanları, karşıtları ya da diğer aktörleri bir şeye zorlamak, baskı altına almak ve razı etmek için askerî gücün ve ekonomik araçların kullanılmasını ifade etmektedir. Yumuşak güç ise kültür, inanç, değer ve idealleri içermekte ve daha dolaylı fakat muhtemelen, en azından bazı durumlarda daha etkili olmaktadır.

Devlet aynı zamanda, daha geniş bir yaklaşımla, belli bir bölgede ortaya çıkan kolektif davranış alanı olarak da görülebilir. Mesela Avrupa Birliği (AB), tek bir ulus devlet olmayıp bazı hükümlerlik unsurlarını birtakım uluslararası kurumlarda toplayan ulus devletlerin oluşturduğu bir uluslararası organizasyondur. AB, yirmi yedi üye ülkenin hepsini ve onların vatandaşlarını etkileyen tercihler yapabildiği ve politikalar uygulayabildiği ölçüde devlet özellikleri göstermektedir. Bu durum, UEP içinde önemi giderek artmakta olan uluslararası organizasyonlar ve hükümet dışı organizasyonlar meselesini ortaya çıkarmaktadır.

Karşılıklı bağımlılığın giderek arttığı günümüz dünyasında, UEP açısından önemli olan yapısal güçtür. Yapısal güç küresel ekonomi politik yapıyı biçimlendirme gücüdür.

Realistlere göre, uluslararası organizasyonlar ulus devletler tarafından yaratılan kurumlar olup onların amaçlarına hizmet etmektedir. Birleşmiş Milletler (BM), Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilatı (NATO), Dünya Sağlık Teşkilatı (WHO), Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ), Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası (DB) gibi organizasyonlar, üye devletlerin kendilerine verdiğinin ötesinde bir otoriteye sahip değildirler. Buna karşılık, birçok idealist ve liberal görüş sahibi kimseye göre, uluslararası organizasyonlar; ulus devletler ve ulus devletlerle diğer aktörler arasında işbirliğini teşvik etmek suretiyle kurumsal hedeflerini gerçekleştirdikçe giderek daha fazla otorite elde etmektedirler. Bu organizasyonlar devletlere fayda sağladıkça devletler karmaşık uluslararası problemlerin çözümünde bunlara daha fazla bağımlı hâle gelecekler ve AB’de olduğu gibi, üye devletler bu kuruluşlara daha fazla karar alma yetkisi devretmeye razı olacaklardır.

Resim 1.4

Birleşmiş Milletler Genel Kurul Salonu

“Birleşmiş Milletler, büyük bir tahribat yaratmış korkunç bir savaş sonrasında, uluslararası ilişkileri istikrara kavuşturmak ve barışı daha sağlam temeller üzerine oturtmak için 1945 yılında kuruldu. Günümüzde, söz konusu faaliyetlerine ilave olarak çocuk gelişimi ve sağlığı, çevre koruma, insan hakları, yoksullukla mücadele ve ekonomik kalkınma, tarımsal kalkınma, eğitim, kadın hakları, doğal afet yardımı, atom enerjisinin barışçıl amaçlar için kullanılması ve iş ve işçi hakları gibi pek çok alanda çalışmalarını sürdürüyor.”

Kaynak: Birleşmiş Milletler Türkiye.

Hükümet dışı organizasyonlar bugün, UEP içindeki belki de en hızlı büyüyen aktörler grubunu oluşturmaktadır. Bu grup içinde Kızıl Haç, Kızılay, Sınır Tanımayan Doktorlar, Greenpeace gibi çevreci kuruluşlar ve insani yardım, kalkınma ve insan hakları gibi konularda faaliyet gösteren kuruluşlar yer almaktadır. Birçok durumda, bu insani yardım kuruluşları, küreselleşme ve ticaret, para ve borç politikaları gibi çeşitli konularda uygulanan liberal politikalara karşıtlıkları ile hayli ses getirmektedirler.

Piyasa

Piyasa, insanlar arasındaki mübadele ilişkisini ifade etmektedir. Mal ve hizmetlerin alınıp satıldığı, alıcı ve satıcının karşı karşıya geldiği mekânlar olmanın yanında piyasalar, aynı zamanda insan davranışlarının ardında yer alan ve bu davranışları biçimlendiren itici güçtür. Piyasa Ekonomisi ise bir ekonomik sistem olarak kapitalizmle eş anlamlı olup, Liberal Felsefe'nin bir ürünüdür.

Pek çok kişi piyasayı sermaye-yoğun üretim yapan karmaşık sanayi ve hizmet işletmeleri, yeryüzüne dağılmış uluslararası firmalar, bunların faaliyetlerini finanse eden kredileri veren büyük bankalar ve yoğun pazarlama ve satış faaliyetleri gibi modern kapitalizmin ekonomik kurum ve kuruluşları ile ilişkilendirmektedir. Ancak piyasalar, basitçe bir kimsenin bir şeyi başka bir şey karşılığında değiştirdiği gerçek kişiler arasındaki mübadelelerdir. Piyasa, mal ve hizmetlerin alınıp satıldıkları coğrafi mekânlar olarak düşünülebilir de aynı zamanda, insan davranışını biçimlendiren bu davranışların ardındaki itici güç olarak da düşünülebilir.

Teorik olarak, piyasa ekonomisinde insanlar arasındaki mübadele herkesin fayda sağladığı bir pozitif toplamlı oyun ile sonuçlanır. Bireysel tercihleri, istekleri ve satın alma güçlerini yansıtan talep ve üreticinin arzı piyasada karşılaşır ve kesiştikleri yerde denge fiyatı oluşur. Pek çok neoliberal iktisatçı ayrıca piyasaların, kıt kaynakların nasıl kullanıldığı (tahsis) ve bunlardan kimlerin fayda sağladığı (dağılım) konularında karar almanın hayli adem-i merkezietçi ve bireysel bir yolu ola-

bileceğini ileri sürmektedirler. Buna göre, piyasa ekonomisinin temel bir mekanizması olan fiyat mekanizması, bireysel tüketicilerin satın alımlarını (talep) ve üreticilerin satışlarını (arz) koordine etmekle (hangi maldan, ne kadar, kimler için üretilecek) kalmaz, teşvik edicilik ve bilgi ağı olma gibi işlevleri de yerine getirir.

Buna karşılık ünlü iktisatçı John Maynard Keynes, piyasa ekonomisini savunan Klasik İktisat Okulunun ekonominin otomatik olarak kendiliğinden dengeye geleceği, bir devlet müdahalesine ihtiyaç duymayacağı yaklaşımını reddetmiş, piyasaların başarısızlığa mahkûm olduğunu ileri sürmüştür. Ayrıca Keynes'e göre piyasalar eşitlik veya adalet ihtiyacını da garanti altına almamaktadır. Hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde görüldüğü gibi, bireylerin sahip oldukları güç eşit olmayan bir biçimde dağılmışsa piyasaların doğurduğu, kamu politikalarını ve bireyler arasındaki ilişkileri etkileyen sonuçlar adaletten veya eşitlikten uzak olabilmektedir.

Bu sebeple, devletin de aktör olarak yer aldığı "karma ekonomi"lerde, piyasa güçleri kaynak tahsisi ve dağılımı kararlarının büyük çoğunluğunu etkilemekte fakat tamamını etkilememektedir. Birçok ülkede insanlar, belirli kişiler veya gruplar lehine sonuçlar doğurması amacıyla piyasa faaliyetleri üzerinde daha fazla devlet kontrolü ya da düzenlemesini tercih etmektedir. Sovyetler Birliği'nde olduğu gibi "kumanda ekonomileri"nde ise devlet (planlama kurulu), neredeyse bütün üretim, dağıtım ve tahsis kararlarını almaya çalışmaktadır.

Soğuk Savaş'ın bitmesinin ardından, Doğu Avrupa'daki ve diğer bölgelerdeki birçok eski Doğu Bloku ülkesi, ekonomi politikalarıyla ilgili karar alma konusunda piyasaların daha büyük rol üstlendikleri bir geçiş sürecine girdiler. Birçok fakir, az gelişmiş ülkede ve Çin örneğinde olduğu gibi birçok durumda, devletin ekonomi içindeki rolünü sınırlandıracak bir piyasa ekonomisine ve daha demokratik bir yönetime geçiş pek kolay bir süreç gibi görünmemektedir.

Keynes, devlet müdahalesi olmadığına piyasaların başarısızlığa mahkûm olduğunu söylemiştir. Ona göre piyasalar, toplumda adalet ve eşitliği garanti altına almamaktadır.

Küreselleşmeyle birlikte devletlerden piyasalara bir güç kayması olduğu söylenmektedir. Çok uluslu dev şirketleri ve onların faaliyetlerini göz önünde bulundurduğunuzda, piyasa kurallarının giderek ekonomik ve siyasi hayata hâkim olduğu söylenebilir mi?

Toplum

Devlet ve piyasa ilişkilerine bir de toplumun eklenmesiyle zaten karmaşık olan analizimiz daha da karmaşık hâle gelmektedir. Farklı sosyal gruplar kendi sosyal sistemlerinin tarihini, kültürünü ve değerlerini korumak ve geliştirmek istemektedirler. Bu da toplumlar içinde bir gerilime sebep olmaktadır çünkü her ne kadar bir ülke içindeki insanları genel bir ulus tanımı altında toplama eğilimi olsa da aslında, bir devlet içinde kabileler, aşiretler, çeşitli etnik ve dinî gruplar gibi pek çok farklı sosyal gruplar bulunmaktadır.

Buradan hareketle, toplumun devlet ve ekonomi ile olan ilişkileri hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmektedir. Bir görüşe göre ekonomi, sosyal davranışın koordinasyonuna yarayan bir sistemden başka bir şey değildir. Emek, tarım ve sanayi malları, hizmetler gibi belirli kalemlerin piyasaları bu faktörleri birbirleriyle ilişkilendiren bir piyasa sisteminden ayrı düşünülemez. Giderek küreselleşen bir dünyada, piyasa sistemleri, üretilen malları diğer ülkelerdeki insanlar için daha kaliteli, ucuz veya daha cazip hâle getirdikçe, farklı toplumları ve bunların sahip oldukları değerleri birbirleriyle bağlantılı hâle getirmektedir. Düzenlemelerin nispeten az olduğu piyasalar, sosyal açıdan bir "koordinatör olmaksızın koordinasyon" fonksiyonunu yerine getirebilmekte; buna karşılık daha otoriter sistemlerde piyasalar, "katı bir koordinatör" olarak iş görmektedirler.

Dolayısıyla, bazı kimselere göre UEP'nin temel meselesi devlet, piyasa ve toplum arasındaki en uygun dengenin nasıl kurulacağıdır. Liberal ekonomik görüşe sahip

Bir ülke içindeki insanlar genel olarak bir ulus adı altında toplansalar da aslında değişik sosyal gruplardan oluşmaktadırlar. Bu grupların kendi kültürlerini, tarihlerini ve değerlerini korumak istemeleri toplumlar içinde gerilime sebep olmaktadır.

Bazı kimselere göre, UEP'nin temel meselesi devlet, piyasa ve toplum arasında dengenin nasıl kurulacağıdır. Devlet, piyasa ve toplum arasındaki ilişkiler sürekli değişen dinamik bir özellik göstermekte olup bu konuda her toplum için geçerli bir formül ortaya koymak mümkün değildir.

olanlar piyasanın devlet ve toplum karşısında bir önceliğe sahip olması gerektiğini öne sürmektedirler fakat bu konuda her ulus devlet ve toplum için geçerli bir formül ortaya koymak mümkün değildir. Devlet, piyasa ve toplum arasındaki karşılıklı etkileşim biçimlerinin hayli dinamik olduğu, zaman içinde değiştiği ve bireysel davranışlar yanında yerel, ulusal ve uluslararası kurumları da biçimlendirdiği söylenebilir.

Bazı zamanlarda piyasa; devlete ve topluma kıyasla daha baskın hâle gelebilir ve çeşitli grup ve aktörlerin çıkarlarını ve değerlerini temsil eden düzende kaymalara sebep olabilir. 1990'larda küreselleşmenin yaygınlaşması böyle bir durumu ifade eder gibi görünmektedir. Küreselleşmeyle birlikte ulus devletlerden piyasalara doğru bir güç kayması yaşandığı görüşü yaygınlık kazanmıştır. Ekonomik gelişmeler politik gelişmeleri de tetikleyebilmektedir.

Çin'deki gelişmeler bu duruma örnek olarak verilebilir. Ekonomideki değişimler, Çin'de politik değişmeye yönelik güçleri de harekete geçirmiştir. Halkın yaşama standardını yükseltmek isteyen Çinli liderler, 1970'lerin sonunda, Çin ekonomisinde serbest piyasa güçlerinin bazı alanlarda mevcudiyetine izin vermişlerdir. O zamandan beri serbest piyasa, kâr ve özel teşebbüs, Çin'de hayli popüler hâle gelmiş ve büyümeyi hızlandırmanın, geliri artırmanın ve halkın yaşam standardını yükseltmenin bir aracı olarak görülmüştür. Ancak bu piyasa güçleri, aynı zamanda, devlet ve halkın önemli bir kısmı için problemler de doğurmuştur. Devlete ait birçok sanayi özelleştirilmiş, üretim sürecini modernleştirmek amacıyla buralarda çalışanlar işten çıkarılmış ya da hakları kısıtlanmıştır. Rüşvet ve yolsuzluk çok daha yaygın hâle gelmiş, daha iyi hayat şartları peşinde koşan insanlar kırsal bölgelerden kentlere göç etmeye başlamışlardır. Toplumun bir kesimi bu göçmenlerden şikâyetçi olmuş ve bunların hareketliliğini azaltmak için yasal düzenleme talebi doğmuştur.

Yukarıda yer alan siyaset, ekonomi ve toplum tartışmasından devletlerin, piyasaların ve toplumun birbirleri olan ilişkileri ile ilgili birçok husus ortaya çıkmaktadır. İlk olarak, farklı temel değerleri benimsediklerinden ve farklı amaçlara ulaşmak için farklı yollar tercih ettiklerinden, farklı ulus-devletler ve toplumlar arasında ve bunların içerisinde keskin gerilimler ve çatışmalar doğmaktadır. İkinci olarak, toplumlar eş zamanlı olarak, farklı politik kurumlar, piyasa düzenlemeleri ve sosyal sistemler içinde yaşamaktadırlar. Bu yüzden, bir alanda meydana gelen değişim başka alanlarda da değişimi tetiklemekte ve uluslararası ekonomi politikliği sürekli bir değişim ve dönüşüm mekanizması içine sokmaktadır.

Üçüncü olarak, devletin yaptığı kolektif tercihlerin toplumun genel arzularını ve kamu çıkarlarını ne derece yansıttığı; oy verme hakkı, temsil kuralları ve ülkedeki politik kurumların yapısı gibi birçok faktöre bağlıdır. Dolayısıyla, acaba liberal ekonomik görüşe sahip olanların varsaydıkları gibi devletin ekonomiye hiç müdahale etmediği ya da bu müdahalenin minimum düzeyde olduğu merkezî olmayan piyasalar toplumun çıkarları açısından en iyi durumu ortaya çıkarmakta mıdır? Bu bir problem olarak ortada durmaktadır. Çünkü bazı durumlarda devlette kaynakların dağılımı küçük bir "elitler" grubunun hâkimiyeti altındadır veya bunlar tarafından manipüle edilmektedir. Kamu çıkarı kolaylıkla dar bir çevrenin özel çıkarlarına feda edilebilmektedir. Bu yüzden ekonomide devlet müdahalesinin olmaması kadar demokratik yönetim de önem taşımaktadır.

Özet olarak, devletler, piyasalar ve toplum farklı amaçlar (güvenlik, etkinlik ve kültürün muhafazası gibi) peşinde, farklı araçları (merkezilikten uzak piyasalar ve gönüllü pazarlıklar ya da kolektif faaliyet ve güç) kullanmakta ve farklı değerleri (adalet, barış, eşitlik, doğruluk) yansıtmaktadır. Bugün devletin ekonomi içindeki rolünü azaltan liberal politikaların popülerliğine rağmen, çeşitli politik, ekonomik ve sosyal sebeplerle UEP içinde devlet çok önemli hatta bazılarında göre hayati bir rol oynamaya devam etmektedir.

Özet

Uluslararası ekonomi politiği tarihi gelişimi için de tanımlamak

Uluslararası ekonomi politik, ekonomik ve politik faktörler arasında uluslararası düzeyde cereyan eden karşılıklı etkileşimleri inceleyen bilimsel disiplindir. Son zamanlarda küresel ekonomi politik olarak da ifade edilen bu disiplin, esas olarak devletler, küresel şirketler, uluslararası organizasyonlar ve çeşitli sosyal hareketler arasında meydana gelen faaliyetler üzerinde durmaktadır.

Ekonomik ve politik faktörlerin iç içe girdiği bugünün dünyasında uluslararası ekonomi politik konusunda yapılan analizlerde birbirinden farklı çok sayıda faktör arasındaki karşılıklı etkileşimin dikkate alınması gerekmektedir. Hem ulusal hem de küresel güçlerin göz önünde bulundurulması gerektiği konusunda herkes hemfikir olmakla birlikte, hangisinin daha öncelikli olduğu konusunda tartışma vardır. Bazılarına göre uluslararası güçler, ulusal çıkarları büyük ölçüde etkilerken bazılarına göre ise ulusal konular daha fazla önceliğe sahiptir ve küresel konuları arka plana atmaktadır.

UEP alanında üç temel düşünce akımı söz konusudur: Merkantilizm/Realizm, Liberalizm ve Marksizm. Merkantilist/Realist görüş uluslararası ilişkilerin en eski düşünce okuludur ve iki temel özelliğe sahiptir. Bunların ilki, ekonomik konuları büyük ölçüde göz ardı edip daha ziyade siyaset ve tarih konularına ağırlık vermesidir. İkincisi, güç konusuna vurgu yaparak stratejik güvenlik konularını daha ön planda tutmasıdır.

Liberalizm sadece ekonomi alanıyla sınırlı bir teorik düşünce olmayıp zengin bir felsefi temele de sahiptir. Analiz birimleri birey, firma ve piyasa olan liberal teoride uluslararası dayanışmanın olabileceği ve bu durumdan herkesin kazançlı çıkabileceği konusunda iyimser bir yaklaşım söz konusudur.

Marksist teoriye göre insan davranışı ve amacı belirli bir zamandaki maddi çevre tarafından biçimlendirilmektedir. Tarihsel Materyalizm olarak ifade edilen bu yöneme göre toplumun maddi temelinin üretimi ve yeniden üretimi tarihsel gelişimde belirleyici olmaktadır.

20'nci yüzyıla kadar pek çok düşünür politika ile ekonomiyi birbirlerine bağlı alanlar olarak görmekte ve politik ekonomi konusunda yazılar yazmakta iken 20'nci yüzyılın başından itibaren ekonomi ve politika alanlarında yapılan çalışmalar birbirlerinden ayrılmaya başladı.

Ancak, 1970'li yıllarda ABD - Sovyetler Birliği ilişkilerinde yaşanan yumuşama güvenlik meselelerini arka plana iterken Bretton Woods kur sisteminin çökmesi, petrol krizi ve stagflasyonun ortaya çıkması gibi ekonomik gelişmeler politika ile ekonomi arasındaki ilişkinin daha fazla dikkati çekmesine sebep oldu. Siyasi baskı grupları, politikacılar ve bürokratların, piyasa güçleri kadar ekonomik sonuçlar üzerinde etkili olabileceği bir dünyada, politika ile ekonomi arasında kesin bir ayrım yapan yaklaşım tatmin edici olamazdı ve 1970'lerden itibaren ekonomi politik yaklaşımı güç kazandı.

Artık günümüzde, ülkeler arasında her alanda bağlantıların çok sıkı hâle geldiği, karşılıklı bağımlılığın arttığı çok boyutlu bir dünya söz konusudur ve bu dünyayı anlamak için tek bir alana ait incelemeler yeterli değildir. Bunun yerine UEP'nin sağlamış olduğu türden karmaşık ve çok boyutlu bir analitik çerçeveye ihtiyaç vardır.

Uluslararası ekonomi politiğin temel unsurlarını ifade etmek

UEP; iktisat, siyaset bilimi, sosyoloji, tarih, psikoloji gibi sosyal bilimlerden faydalanarak bir sentez meydana getiren bir yaklaşımdır. Böyle bir senteze ihtiyaç vardır çünkü akademik dallar belirli noktalara odaklanarak uzmanlaşmakta iken gerçek dünyada cereyan eden olaylar bunların sınırlarını aşan karmaşık bir yapıya sahiptir.

UEP konusundaki çalışmalar çoğunlukla üç önemli kurum olan devlet, piyasa ve toplum arasındaki karşılıklı etkileşim ve bunlar arasındaki ilişkilerin çeşitli aktörlerin davranışlarını nasıl etkilediği konusuna odaklanmıştır.

Devlet; belirli bir coğrafi bölge ve nüfusu idare eden, yani bunlar hakkında önemli kararlar alan bir yasal kurum ya da birbiriyle uyumlu ve özerk kurumlar sistemi olarak tanımlanmaktadır. Devlet aynı zamanda, belli bir bölgede ortaya çıkan kolektif davranış alanı olarak da görülebilir. Mesela AB, tek bir ulus devlet olmayıp bazı egemenlik unsurlarını birtakım uluslarüstü kurumlarda toplayan ulus devletlerin oluşturduğu bir uluslarüstü organizasyondur.

Piyasalar, mal ve hizmetlerin alınıp satıldıkları coğrafi mekânlar iken piyasa ekonomisi ise bir ekonomik sistem olarak kapitalizmle eş anlamlıdır. Teorik olarak, piyasa ekonomisinde ya da onun temellerini kuran Adam Smith'in Klasik Ekonomi'sinde, insanlar arasındaki mübadele herkesin fayda sağladığı bir pozitif toplamlı oyun ile sonuçlanır. Yani her aktörün kendi çıkarının peşinde koşması, toplum çıkarını da maksimuma ulaştırmaktadır. Buna karşılık Keynes, piyasaların başarısızlığa mahkûm olduğunu ve eşitlik veya adalet ihtiyacını garanti altına almadığını ileri sürmüştür; bireysel çıkarların toplamının her zaman toplum çıkarını maksimuma ulaştıramayacağını savunmuştur. Bu yüzden de piyasa ekonomisi en az devlet müdahalesini savunurken Keynes devletin ekonomiye piyasa aksaklıklarını gidermek üzere müdahale etmesinin şart olduğunu belirtmiştir.

Farklı sosyal grupların kendi sosyal sistemlerinin tarihini, kültürünü ve değerlerini korumak ve geliştirmek istemeleri toplumlar içinde bir gerilime sebep olmaktadır. Çünkü her ne kadar bir ülkedeki insanlar genel bir ulus tanımı altında toplansalar da aslında, bir devlet içinde kabileler, aşiretler, çeşitli etnik ve dini gruplar gibi pek çok farklı sosyal gruplar bulunmaktadır.

Bazı kimselere göre, UEP'nin temel meselesi devlet, piyasa ve toplum arasındaki en uygun dengeyi nasıl kurulacağıdır. Liberal ekonomik görüşe sahip olanlar piyasanın devlet ve toplum karşısında bir önceliğe sahip olması gerektiğini öne sürmektedirler fakat bu konuda her ulus devlet ve toplum için geçerli bir formül ortaya koymak mümkün değildir. Bugün devletin ekonomi içindeki rolünü azaltan neoliberal politikaların yaygınlığına rağmen, çeşitli politik, ekonomik ve sosyal sebeplerle, UEP içinde devlet çok önemli bir rol oynamaya devam etmektedir.

Kendimizi Sıyalım

1. Uluslararası ekonomi politik hangi disiplinin bir alt dalını oluşturmaktadır?
  - a. Uluslararası iktisat
  - b. Siyaset bilimi
  - c. Ekonomi
  - d. Sosyoloji
  - e. Uluslararası ilişkiler
2. Kıt kaynaklarla sınırsız ihtiyaçların nasıl karşılanacağı sorusuna cevap arayan bilim dalı aşağıdakilerden hangisidir?
  - a. Uluslararası ilişkiler
  - b. Siyaset bilimi
  - c. Tarih
  - d. Ekonomi
  - e. Sosyoloji
3. Ekonomi politik terimini ilk olarak kullanan kimdir?
  - a. J. M. Keynes
  - b. A. Smith
  - c. Antoine de Montchrestien
  - d. I. Wallerstein
  - e. Turguet
4. Aşağıdakilerden hangisi bugün ortaya çıkan uluslararası ekonominin özelliklerinden biri **değildir**?
  - a. Çok uluslu üretim
  - b. Altın standardı sistemi
  - c. Ülkeler arasında finansal akımların artması
  - d. Uluslararası ticaret hacminin büyük boyutlara ulaşması
  - e. Ekonomik bütünleşme ve küreselleşme
5. Aşağıdakilerden hangisi uluslararası ekonomi politğin ilgilendiği küresel meselelerden biri **değildir**?
  - a. Sanayinin teşvik edilmesi
  - b. Küresel çapta fakirlik ve açlık
  - c. Üçüncü dünyanın borç problemi
  - d. Çevre problemleri
  - e. Uluslararası ticaret ve finans sistemleriyle ilgili belirsizlik
6. Aşağıdakilerden hangisi analiz birimi olarak birey, firma ve piyasayı ele almaktadır?
  - a. Merkantilizm
  - b. Realizm
  - c. Feodalizm
  - d. Marksizm
  - e. Liberalizm
7. Aşağıdakilerden hangisi 1970'li yıllarda ortaya çıkan ve ekonomi ile politika arasındaki ilişkinin daha fazla ilgi çekmesine sebep olan gelişmelerden biri **değildir**?
  - a. ABD ile SSCB arasında yaşanan yumuşama
  - b. Bretton Woods kur sisteminin çökmesi
  - c. Petrol krizi
  - d. Büyük depresyon
  - e. Stagflasyon
8. Aşağıdakilerden hangisi bugün dünyada öne çıkan temel meseleler arasında sayılmaz?
  - a. Kuzey-Güney ilişkileri
  - b. Çok uluslu şirketler
  - c. Soğuk Savaş
  - d. Uluslararası terör
  - e. Çevre kirliliği
9. Aşağıdakilerden hangisi Pax Americana döneminin sona ermesine yol açan gelişmeler arasında **değildir**?
  - a. ABD'nin ekonomik gücünün gerilemeye başlaması
  - b. II. Dünya Savaşı
  - c. Bretton Woods kurumlarının zayıflaması
  - d. Uluslararası para sisteminin çökmesi
  - e. Soğuk Savaş'ın şiddetini azaltması
10. Aşağıdaki gruplardan hangisi uluslararası organizasyonların ulus devletler tarafından yaratılan kurumlar olduğunu ve onların amaçlarına hizmet ettiğini ileri sürmektedir?
  - a. Realistler
  - b. İdealistler
  - c. Liberaller
  - d. Marksistler
  - e. Feministler

Okuma Parçası 1

TÜRKİYE VE DEĞİŞİM DİNAMİKLERİ

Arghiri Emmanuel, 1911 yılında Yunanistan'ın Patnos kentinde doğmuş, günümüzün önemli iktisatçılarından biridir. Atina ve Paris üniversitelerinde hukuk ve iktisat öğrenimi yapmıştır. II. Dünya Savaşı'nda, bulunduğu Afrika'dan, İngilizlere karşı savaşmak için yola çıkmış, ama tek kurşun atmadan tutsak düşmüştür. Sudan'da İngiliz esir kamplarında bir süre kalmış, daha sonraları özgürlüğüne kavuştuğunda ise Afrika'da çeşitli ticaret ve sanayi kuruluşlarında yöneticilik yapmıştır. Bir ara Lumumba'ya ekonomik danışman da olmuştur. Afrika'daki yaşamı sırasında, daha sonraları 'eşitsiz mübadele' adını verdiği teorisini geliştirmiştir. Arghiri Emmanuel'in teorisi çok kaba hatlarıyla, sermayenin akışkan, emeğin ise aynı oranda hareketli olmadığından yola çıkar. Sermaye, hareket kabiliyetinin fazlalığı nedeniyle kârın çok olduğu yere rahatça gider ama işgücünün aynı şansı yoktur. Günümüzde, emek göçü hareketleri yoğunsa da emeğin sermayeye göre çok hareketsiz olduğunu söylemek yanlış olmaz. Bu durumda sermayenin kârını dünya piyasaları belirlerken, emeğin karşılığını ülkenin yerel koşulları oluşturur. Ve böylece gelişmiş ülkeler çalışanları, diğer ülke çalışanlarının 'artı değerlerinden' yararlanır hale gelirler. Daha açık deyişle, gelişmiş ülke çalışanları, az gelişmiş ülke çalışanlarını sömürmeye başlarlar.

Yukarıda yaşamını ve teorisini kısaca özetlemeye çalıştığımız Arghiri Emmanuel, teorisi ardından ders verdiği Paris Üniversitesi'nde kuru bir iktisatçıdan çok, önemli bir filozof kimliğine bürünürdü.

Bir keresinde, "bugün yeryüzünü tarumar etseler, taş taş üstünde kalmasa, ne Amerika, ne Sovyetler, ne başka bir yer belli olmasa da" diye söze başlamış, daha sonra da:

"Gene çok geçmeden Amerika, Amerika olarak belirir, Kolombiya da gene aynı düzeyde kalırdı" diye eklemiştir.

Aslında söylemek istediği, ülkelerin bazılarının değişim dinamiklerini kendi içlerinde taşıırken, diğerlerinin bundan yoksun olduğuydu.

Bugün de Türkiye'de 'dışa açılma' politikaları tartışılırken, aslında cevap verilmesi gereken soru Türkiye'nin ihtiyacı olan 'değişim gücü'nü nasıl sağlayacağıdır.

Toplumların olumlu bir değişim sürecinden tamamen yoksun olduklarını söylemek doğru olmaz; ama Osmanlı'dan bize kalan miras böylesine bir iç değişim gücünü çok büyük ölçüde zedelemiştir.

Örneğin, Osmanlı tebaası Rönesans'ı yaşamamıştır. Sanayileşmenin kıpırtısını bedeninde duymamıştır. Tanrı tarafından kelam edildiğine inanılan Osmanlı'nın ilahi düzeninin amacı, 'statükoyu', olduğu gibi, bütün değişimlere karşı korumaktır. Yönetimin amacı, değişimlere ayak uydurmak ve daha üst düzeylerde daha yeni ve çağdaş dengeler kurmak değil, hiç gelişmeyen bir bedene sahip olmaktır.

Batı'nın sanayileşmesi karşısındaki gayretleri de sonuçsuz kalan Osmanlı ülkesi, sanayileşmenin iç koşullarını yaratamamıştır.

Çağdaşlaşmanın temelindeki teknolojik sihir görülemez, ülke derdine derman yaratamayınca; Batı, Osmanlı'ya ve Türkiye'ye kendi istediği kadarını vermiştir.

Gene de Batı'nın bizzat ağırlığını koyarak oluşturduğu Tanzimat Hareketi'nin önemini teslim etmek gerekir. Şimdi hafife aldığımız, olayların temelini görmeyip, formal ölçüler getirdiği için ciddi bulmadığımız Tanzimat Hareketi, insanların 'vatandaş' sayılmasına giden yolda çok önemli bir rol oynamıştır. Bu tür reformları, toplumların tarihsel gidişatı içinde değerlendirmek için günlük insan yaşamlarını göz ardı etmek gerekebilir. Ama 'insanların' hayatlarını da dikkate aldığınız vakit, hukuk gibi çok önemli bir üstyapı kurumunda çağdaşlık getiren hiçbir hareketi küçümsememek ve kendi şartları içinde değerlendirmek daha doğru gözükmektedir.

Batılılaşma yönündeki en önemli dönemeç ise Cumhuriyet olmuştur. Cumhuriyeti ise Osmanlı'nın artık yürümeye mecali kalmayan koca gövdesi doğurmuştur. Dünya sistemi, kendi dolaşımına ayak uyduramayan Osmanlı'dan fevkalade rahatsızdı. Ama bu 'ilahi düzenin' ortadan fiilen kalkmasına İngiltere engel oluyordu. Amacı, Hindistan'a ve oralara ulaşan yollara iyice hâkim olmaktı. Zaten, amacına vardığına kanaat getirdiği an, Osmanlı'nın idam fermanını imzalayıverdi.

Bugün, Cumhuriyetin ilk kuruluş yıllarını gerilerde bırakalı epey oldu. Ancak, sanayileşmenin iç dinamiklerini yarattığımızı söylememiz oldukça güç. Tabii çok önemli bir yol alınmıştır. Ama dünya şartları ile yapılan kıyaslamalar, gene de önümüzde daha çok yolun alınması gerektiğini bize göstermektedir.

Bütün çabalara rağmen Türkiye orta gelir düzeyinde bir ülke olduğu halde, hâlâ sanayi istihdamı açısından alt gelir ülke grupları arasında yer almaktadır.

Sanayi işçisinin yetersizliği, sanayileşme konusundaki zafiyetimizi açıkça ortaya koymaktadır. Bunun bir baş-

ka somut ifadesi de ülkemizde binden fazla işçi çalıştırılan işyeri sayısının sadece ve sadece 171 olmasıdır.

İşçisi ve sanayisi olmayan ülkenin temel derdi ise sermaye birikimidir. Ülkemizin yatırım kapasitesini gösteren tasarruf oranlarının milli gelir içindeki payı yüzde 16,6'dır. Bunun arzu edilen bir kalkınma için en az yüzde 40'a çıkarılması gerekmektedir.

Özetle, Türkiye'nin kendi isteklerini gerçekleştirecek, atılımları yapacak gücü bulmada büyük zorlukları vardır.

Ülkenin yetersizliklerini tespit ise 'olabilecek' gerçekçi çözümler aramamıza yardımcı olur.

Böylelikle, zaman zaman dışarıda oluşabilecek değişim dinamiklerinden yararlanmak akılcı bir yol olarak kabul edilebilir. Yeter ki amacın, ülkelerin iç dinamiklerini harekete geçirmek ve böylelikle egemenlik alanlarımızı daha da genişletmek olduğu hiçbir zaman akıldan çıkarılmasın.

Kaynak: Mehmet Altan Türk Henkel Dergisi, Ocak 1986.

Okuma Parçası 2

KLASİK

Batı ülkelerindeki sanayileşme evrimi birbirine benzer şartlar altında oluşmuştu. Sanayileşmenin temelini oluşturan teknolojik hareketlenme de, bunun doğurduğu sosyal hareketlilik de, hatta bu çalkantıların güzel sanatlarla olan ilişkileri de, Batı ülkelerinde aşağı yukarı aynı merhalelerden geçerek klasik bir oluşum modeli meydana getirmiştir. Nitekim iktisat teorisinin kurulması ve gelişmesi de, Batı Avrupa toplumları ve onun uzantısı olan ABD'de, sanayi kapitalizminin yerleşip gelişmesi ile ortaya çıkan üretim, mübadele ve bölüşümün genel bir benzerlik göstermesi ile olmuştur. Batı, sanayileşmenin bereketli dinamizmini yaşarken, bugünkü az gelişmiş ülkeler, ilkel bir teknikle geçimlik üretimde takılı kalmışlardır. Bu ülkelerin sosyal ve politik yapısı böylece, toplumdaki iktisadi canlılığın sonuçlarıyla değil de, 'suni iradelerle' belirlenmiştir. Örneğin, Osmanlı gibi İslam ülkelerinde 'geçimlik üretim' şartlarını kapital sahibi bir müteşebbis sınıf yerine, statüye bağlı bir yönetici sınıfın hâkim olduğu toplum yapısı oluşturmuştur. Bu tür toplumlarda ne iktisat teorisinin başlangıçtan beri varsaydığı iktisadi adam, ne onun davranış ilkesi olan akılcılık söz konusudur; ne de dolayısıyla, iktisadi düşüncenin, onun ideolojisi olarak belirmesi...

Osmanlı'dan bu yana Türk toplumunun ekonomik ve sosyal yapısı hâlâ üretici güçlerin talepleriyle değil de 'statü' sahibi yönetici sınıflarca şekillendirilmiştir.

Bu nedenle Türkiye tarihindeki sosyal oluşumlar da diğer ülkelerdeki gibi yoğun aşamalardan geçmemiştir. Çünkü o sosyal çatışmaları da, sanayileşmeyi de, toplumların kendi iç dinamikleri oluşturmuştur. Konuyu, 24 Ocak kararlarıyla Türkiye'nin girdiği yeni döneme getirmeden önce, ülke ekonomisinin 'garip' yapısını rakamlarla biraz daha somutlaştırabiliriz.

Örneğin, 1980 nüfus sayımının sonuçlarına göre, Türkiye'de kendi hesabına çalışanlar ile aile işletmesinde ücret almadan faaliyet gösterenlerin, çalışan nüfus içindeki oranı yüzde 65,6'dır. Bu oran Türkiye ölçülerindeki herhangi bir ülkede rastlanılmayacak kadar yüksektir. İçine 'küçük üretici'lerin de dahil edildiği 'ücretliler' ise aktif nüfusun yüzde 33,4'ünü oluşturuyor. İşverenlerin oranı ise yüzde 1. Bu tablo bile Türkiye'nin geleneksel ölçülere göre siyasal bir örgütlenmeye girmesinin zor olduğunu gösteriyor. Çünkü ülke, ne işçilerin, ne sanayicilerin gereken ağırlıkta geliştiği bir ülkedir. Türkiye'de küçük esnaf, zanaatkâr, simitçiden şoföre kadar bireysel iş tutanlar hâkimdir. Ülkedeki toplam 228 bin işyerinin 116 bininde sadece bir kişinin çalışması da bu durumu doğruluyor. Böylesine üretim ve tüketim kapasiteleri düşük bir ülkenin geleneksel yapılara kavuşması beklenemez. O nedenle bir dönem verilen sosyal haklar ve reel ücret artışlarının, bir dönem sonra geri alınmasının ve buna hiçbir ciddi tepki gelmemesinin sebebi de yukarıdaki rakamlarda saklı bulunmaktadır. Türkiye'deki işçi hakları için Çağlar Keyder şu yorumu yapmaktadır: "Türkiye'deki işçi sınıfının bazı hakları benzer ülkelerdeki işçi sınıflarına nazaran çok daha erken aldığını görüyoruz. Ayrıca bu hukukun çoğu büyük mücadele ve çatışma sonucu elde edilmedi, genellikle yukarıdan aşağıya, reformist hükümetler döneminde verildi."

İşçilerin, kişisel olarak aldıkları ücrete ek olarak toplumsal ücret diye adlandıracağımız diğer bir kategori de Türkiye'de benzer ülkelere nazaran daha yüksekti. Özellikle sağlık hizmetleri ve eğitim harcamaları hemen her aşamada halka ücretsiz olarak dağıtılıyordu... Dünya Bankası'nın orta gelirli diye sınıflandırdığı ülkelere göre Türkiye bayağı bir refah devletiydi.

24 Ocak kararlarından sonra Türkiye, dış dünyanın tercihleri ve zorlamaları sayesinde, kendi gerçekleri ve boyutlarıyla karşı karşıya kalmıştır. Bir başka deyişle, Türkiye klasik modelden gelen ülkelerin standart kavramlarına uymak durumunda bırakılmıştır. Bu, bir an-

lamda, Osmanlı'dan bu yana gelen suni ekonomik ve toplumsal yapının, dış dinamiklerin baskısıyla normal hale getirilme çabasıdır.

Tabii böylesine dünya oluşumlarından uzak bir ülkenin bir anda kapitalist normlara tabi kılınması çeşitli intibak zorluklarını da beraberinde getirmektedir. Reel ücretlerin azalmasından, milli gelir içindeki sağlık ve eğitim harcamalarının düşmesine kadar eleştiri konusu olan bir dizi oluşumu bu çevrevede düşünmek mümkün.

Türkiye üretmeden almaya alışmış bir ülke olduğu için klasik ölçülerden hoşlanmıyor. Ve sosyal hakların doğal oluşumlar sonucu elde edildiğini hep unutmayı yeğliyor. O nedenle de yeni hakların lütfedilip bağışlanmasını talep ediyor, bu olmayınca da sızlanılıyor. Tabii ki hiç kimse sosyal acıların yeniden yaşanılmasını isteyemez. Ama yeryüzü ekonomisinin yapısı suni ekonomik biçimlenmelere izin vermeyecek bir duruma geldi. Bunun da tek tesellisi ülkemizde de klasik yapının temellerinin atılması umududur. Belki böylece yıllardan beri yaşadığımız suni yapı kırılır da 15'inci yüzyıldan bu yana yaşadığımız hastalıklı toplumsal ataletin yerini sağlıklı bir dinamizm alır.

Kaynak: Mehmet Altan Türk Henkel Dergisi, Şubat 1986.

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. e Yanıtınız yanlış ise "Uluslararası Ekonomi Politik'in Tanımı ve Temel Kavramları" bölümünü yeniden gözden geçiriniz.
2. d Yanıtınız yanlış ise "Uluslararası Ekonomi Politik'in Tanımı ve Temel Kavramları" bölümünü yeniden gözden geçiriniz.
3. e Yanıtınız yanlış ise "Ekonomi Politik" bölümünü yeniden gözden geçiriniz.
4. b Yanıtınız yanlış ise "Uluslararası Ekonomi Politik" bölümünü yeniden gözden geçiriniz.
5. a Yanıtınız yanlış ise "Uluslararası Ekonomi Politik" bölümünü yeniden gözden geçiriniz.
6. e Yanıtınız yanlış ise "Uluslararası Ekonomi Politik" bölümünü yeniden gözden geçiriniz.
7. d Yanıtınız yanlış ise "Uluslararası Ekonomi Politik'in Tarihi Gelişimi" bölümünü yeniden gözden geçiriniz.
8. c Yanıtınız yanlış ise "Disiplinlerarası Bir Çalışma Alanı Olarak Uluslararası Ekonomi Politik" bölümünü yeniden gözden geçiriniz.
9. b Yanıtınız yanlış ise "Uluslararası Ekonomi Politik'in Tarihi Gelişimi" bölümünü yeniden gözden geçiriniz.
10. a Yanıtınız yanlış ise "Uluslararası Ekonomi Politik'in Temel Unsurları: Devletler, Piyasalar ve Toplumlar" bölümünü yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanit Anahtari

Sıra Sizde 1

Ekonomi politik, ekonomi ile politika arasındaki ilişki-yi araştıran disiplinin adıdır. Bir bakış açısına göre, ekonomik faaliyetlerin politik temellerinin araştırılma-sını, diğer taraftan bakanlara göre ise ekonomik faali-yetlerin ardındaki ekonomik faktörlerin araştırılmasını ifade etmektedir.

Sıra Sizde 2

Uluslararası ekonomi politigin temel ilgi alanına devlet-ler, küresel şirketler, uluslararası organizasyonlar ve sosyal hareketler gibi uluslararası aktörlerin faaliyetleri ve bunlar arasındaki karşılıklı etkileşimler girmektedir.

Sıra Sizde 3

UEP alanında başlıca düşünce akımları Merkanti-lizm/Realizm, Liberalizm ve Marksizm'dir. Merkanti-lizm/Realizm ekonomik konuları büyük lde göz ardı eden ve g konusuna vurgu yaparak stratejik güvenlik konularına daha çok önem veren bir akım-dır. Sadece iktisat alanıyla sınırlı bir teorik düşünce ol-mayıp zengin bir felsefi temele de sahip olan liberaliz-min analiz birimi birey, firma ve piyasadır. Liberaller uluslararası dayanışmanın olabileceği ve bu durum-dan herkesin kazançlı çıkabileceği düşüncesindedir-ler. Marksizme göre, insan davranışı ve amacı belirli bir zamandaki maddi evre tarafından biimlendiril-mektedir. Tarihsel materyalizm adı verilen bu yöntem, toplumun maddi temelinin üretimi ve yeniden reti-minin tarihsel gelişmede belirleyici olduğu görüşüne dayanmaktadır.

Sıra Sizde 4

II. Dünya Savaşı'nın ardından uygulanan liberal ekono-mik politikalar dünya ekonomisinde yüksek oranlı bir büyümenin gerçekleşmesini ve bugünkü küresel ekono-minin ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Sıra Sizde 5

Her iki olay da dünyanın karmaşık ve tek boyutlu yak-laşımlarla açıklanamaz olma niteliğini belirginleştirmiş-tir. Sovyetler Birliği'nin dağılması dünyada oluşmuş bu-lunan iki kutuplu sistemin sonunu getirmiş ve birçok yerel ya da bölgesel gücün bu kutuplar içinde kontrol edilebilmesi imkânını ortadan kaldırmıştır. Ayrıca bir s-per gücün de yenilebileceğini (Afganistan'da Rusların yenilmesi) ve yıkılabileceğini göstermesi açısından

nemli etkide bulunmuş ve tek süper gücü olarak kalmış olan ABD için de –ki ABD de Irak'ta büyük bir hayal kı-rıklığına uğramıştır- dünya eskisi kadar güvenli olmak-tan kmıştır. Bu sebeplerle dünya küreselleşen terörizm meselesi ile karşı karşıya kalmıştır. Ancak 11 Eylül olayı kk bir grubun, kk bir finansman ile bir süper g-cn kalbine ulaşıp ona ağır bir zarar verebileceğini gs-termesi ve ardından küresel çapta büyük gelişmelere se-bep olması bakımından etkileri daha uzun yıllar devam edecek ve yeni bir küresel sistem ihtiyaını kuvvetle his-settirecek gibi görünmektedir. Bu olayların ardından, başlarda dile getirilen yeni dünya düzeni söylemlerine rağmen dünyada giderek bir düzensizliğin hâkim olma-ya başladığı görülmektedir. Tek bir gücün dünyada he-gemonya kuramaması bölgesel ittifakları ortaya çıkara-bilir. Avrupa Birliği ve onun geleceği bu çerçevede ele alınmalıdır. Eğer dünyada yeni bir düzen kurulacaksa bu, daha demokratik bir çerçevede olacaktır. Dünyanın bu karmaşık ve belirsiz durumu, yatırımdan ticarete, t-ketim ve tasarrufa kadar bütün ekonomik faaliyetleri de etkilemektedir. Özellikle 2008 krizinin de bu gelişmele-re eklenmesi ile artan işsizlik ve sonucunda ortaya çıkan sosyal sıkıntılar İslamofobi, yabancı düşmanlığı, g sorunu olarak da kendini Avrupa'da hissettirmiştir. Bu yüzden gelişmelerin uluslararası ekonomi politik yaklaşımını güçlendirmesi beklenmelidir.

Sıra Sizde 6

Klasik Realistler gücü, başkalarının zihinlerini ve ey-lemlerini kontrol etme kabiliyeti olarak tanımlamakta-dır. Bu tanıma göre gücü, bir aktörün diğerine bir şeyi yaptırma ya da yaptırmama kabiliyetidir.

Sıra Sizde 7

Küreselleşmeyle birlikte ulus devletlerin hükümranlık haklarının bir kısmından vazgeçmek zorunda kaldıkları doğrudur. Ancak ulus devletlerin giderek zayıfladıkları doğruysa da ortadan kalkacaklarını söylemek için erkendir. Piyasaların gücü kazanması ifadesi ile serbestçe hareket eden bireylerin iradelerinin sonuçları belirlediği kastediliyorsa; gelişmeler bundan daha karmaşıktır. Giderek hacmi büyüyen az sayıda firmanın hâkim hale geldiği oligopol piyasaları bu anlamda serbest piyasanın hâkimiyetini temsil etmemektedirler. Buna karşılık devletler de masa başında aldıkları kararlara piyasaları ynlendirememektedirler. Fakat serbest piyasaların oluşması ve düzgün işlemesi için gerekli olan rekabetçi

düzenin sağlanması devletin düzenleyici gücüne ihtiyaç duymaktadır. Yani artık devletlerin piyasaları kontrol etme amacıyla değil piyasaların düzgün işleyebileceği bir rekabet ortamı oluşturmak amacıyla hareket etmeleri gerekmektedir. Bugün ekonomik ve siyasi açıdan güçlü ülkelerin bu rekabetçi ortamı sağlayıp piyasaların önünü açtıkları gözlenmektedir. Özellikle bazı eski doğu bloku ülkelerinde görüldüğü üzere rekabet ortamı sağlanmadığında piyasanın hâkimiyeti bir takım tekellerin ortaya çıkmasına ve toplumsal kaynakların etkinlikten uzak bir şekilde tahsis edilmesine yol açmaktadır.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- Balaam, D. N. & Veseth, M. (2008). *Introduction to International Political Economy* (4. Baskı). New Jersey: Pearson.
- Caporaso, J. A. & Levine, D. P. (1992). *Theories of Political Economy*. New York: Cambridge University Press.
- Frieden, J. A. & Lake, D. A. (2000). *International Political Economy: Perspectives on Global Power and Wealth* (4. Baskı). Boston/New York: Bedford/St. Martin's.
- Lairson, T. & Skidmore, D. (2003). *International Political Economy: The Struggle for Power and Wealth*. (3. Baskı). Canada: Thomson/Wadsworth.
- Şen, A. (1998). Uluslararası Politik Ekonomi (UPE) Nedir? *Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi*. 12 (1-2). 393-408.

2

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Uluslararası ekonomi politik ile ilgili geleneksel yaklaşımları açıklayabilecek,
- Uluslararası ekonomi politik konusundaki geleneksel yaklaşımlara alternatif görüşleri tanımlayabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Merkantilizm
- Liberalizm
- Marksizm
- Rasyonel Seçim
- İnşacılık (Constructivism)
- Feminist Ekonomi Politik
- Hegemonyacı İstikrar Teorisi
- Realizm
- Ekonomik Milliyetçilik
- Küreselleşme
- Emperyalizm
- Modern Dünya Sistemi Teorisi

İçindekiler

Uluslararası Ekonomi
Politik

Uluslararası
Ekonomi Politikle
İlgili Yaklaşımlar

- ULUSLARARASI EKONOMİ POLİTİK İLE İLGİLİ GELENEKSEL YAKLAŞIMLAR
- MERKANTİLİST YAKLAŞIM
- LİBERAL YAKLAŞIM
- MARKSİST YAKLAŞIM
- ULUSLARARASI EKONOMİ POLİTİK İLE İLGİLİ ALTERNATİF YAKLAŞIMLAR
- RASYONEL SEÇİM
- İNŞACILIK (CONSTRUCTİVİSM)
- FEMİNİST ELEŞTİRİ
- HEGEMONYACI İSTİKRAR TEORİSİ

Uluslararası Ekonomi Politikle İlgili Yaklaşımlar

ULUSLARARASI EKONOMİ POLİTİK İLE İLGİLİ GELENEKSEL YAKLAŞIMLAR

Disiplinlerarası bir yaklaşım olan uluslararası ekonomi politik alanında çeşitli yaklaşımlar ve zengin bir entelektüel birikim söz konusudur. Değişik yaklaşımlar küresel aktörler (devletler gibi) arasındaki ilişkilerin nasıl olduğunu ya da bu aktörlerin gerçekte nasıl davrandıklarını açıklamaya çalışırlar. Tarihsel süreç içinde merkantilizm, liberalizm ve marksizm bu konuda öne çıkan yaklaşımlar olmuşturlardır. Bu bölümde öncelikle bu üç temel yaklaşım ele alınıp incelenecek, daha sonra bu yaklaşımlara yönelik eleştiriler çerçevesinde gelişen alternatif yaklaşımlara yer verilecektir.

MERKANTİLİST YAKLAŞIM

Merkantilizm, dar anlamda devletlerin ihracatı teşvik edip ithalatı kısıtlayarak zenginlik ve güç yaratma amacıyla ticaret fazlası oluşturmaya yönelik gayretleri olarak tanımlanırken geniş anlamda -uluslararası ekonomi politikte- güvenliği millî meselelerin merkezine yerleştiren teorik bir perspektif olarak tanımlanır.

Devlet politikası olarak merkantilizm zaman içinde değişik şekiller ve isimler almıştır. Realizm, ekonomik milliyetçilik, devletçilik, neomerkantilizm, neorealizm bu bağlamda merkantilizmin devamı niteliğinde olan akımlardır. Merkantilizmde siyaset ve ekonomi, devlet ve piyasa iç içedir. Ekonomik güç devletin güvenlik ihtiyacı için gereklidir. Merkezî devlet güvenlik için güçlü bir ordu beslemek zorundadır. Bunun için ekonomik güce, ticareti kontrol etmeye ihtiyacı vardır. Bu sayede elde edilen ekonomik gücü ve zenginliği muhafaza etmek için de yine güçlü bir devlete yani güvenliğe ihtiyaç vardır.

Merkantilizme göre para güç ve zenginlik demektir ve bu zenginlik dış ticaretten sağlanan fazla ile elde edilmektedir. Dış ticareti sıfır toplamlı bir oyun olarak gördüklerinden, yani bir tarafın fazla vermesi diğer tarafın açık vermesi anlamına geldiğinden, merkantilistlere göre devletlerin çıkarlarının çatışması kaçınılmazdır.

Klasik merkantilist dönem, Avrupa'da modern ulus devletlerin ortaya çıkışıyla başlamış olup 15'inci yüzyıl ile 18'inci yüzyıllar arası bir dönemi kapsamaktadır. Bu zaman dilimi, devlet kurmanın ve devletin güvenliği için ekonomiye müdahale etmenin politik iktisat düşüncesine hakim olduğu bir dönemdir. Ülke topraklarının güvenliği her zaman için devletin birinci önceliği olarak görülmekteydi. Ancak güvenliği sağlamak, kara orduları ve deniz kuvvetleri oluşturmak, donatmak

Merkantilizm millî güvenliğe öncelik veren, "ithalatı kısıtlayıp ihracatı teşvik ederek" güçlü ve zengin bir devlet oluşturmayı amaçlayan iktisadi milliyetçilik, devletçiliktir.

ve muhafaza etmek maliyetli bir işti. Ayrıca zenginlik de millî güvenliğin sağlanması ve muhafazası için anahtar unsurlardan biri olarak algılanıyordu.

Merkantilistler ve entelektüel açıdan aynı grupta olan realistlere göre, bir devlet tarafından elde edilen ekonomik zenginlik rakip devletlerin kaybı olarak algılanmaktaydı ve bu durum merkantilizme sıfır toplamlı bir dünya görüşü kazandırmaktaydı. Diğer devletlere bağımlılık, ithalat yoluyla tedarik edilen malların ihracatının kesilmesi hâlinde bir ulus devleti zayıflatabilirdi. Bağımlı olan devlet, ayrıca, tedarikçi devletin etkisine ve gücüne açık olacaktı. Bu yüzden, ekonomik açıdan giderek artan rekabetçi ve politik açıdan da düşmanca bir ortamda devletler saldırgan bir biçimde servet yaratma konusunda motive oldular. Bu serveti yaratmanın öncelikli yolu dış ticaret idi ve dış ticarete fazla vermek için de ithalat kısıtlanmalı, ihracat desteklenmeliydi. Ayrıca altın ve gümüş gibi değerli madenler de bir diğer zenginlik kaynağı olarak biriktirilmeliydi. Bu altın ve gümüş külçeler ise çoğunlukla yenedünyadaki sömürgelerden gelmekteydi.

SIRA SİZDE

Merkantilistlerin ve realistlerin uluslararası ticarete yaklaşımı nasıldır?

Devletin askerî gücüyle desteklenen sömürgecilik, merkantilist faaliyetler içinde ticareti kontrol etmek ve zenginleşmek için başvurulan bir başka önemli araç olarak görülmekteydi. Merkantilizm, çok zaman, dünyanın gelişmekte olan bölgelerinde ortaya çıkan sömürgecilik ve emperyalizmin ardındaki itici güçlerden biri olarak görülmüştür. Merkantilistler, ana ülkenin ürettiği mallar için bir pazar, ham madde ve ucuz iş gücü kaynağı olması sebebiyle sömürgeler oluşturdular. Kısacası yeni yeni ortaya çıkan ulus devletlerin güvenli olmak için güçlü, güçlü olmak için de zengin olma ihtiyacı, müdahaleci bir ekonomiyi ve sömürgeciliği doğurmuştur.

Sömürgecilik, bir devletin başka bir devleti siyasal ve ekonomik egemenliği altına alması olarak tanımlanır.

Merkantilizm ve Realizm

Merkantilistlerin ve realistlerin düşünceleri çoğunlukla bir grup olarak görülmüştür; çünkü realizm de merkantilizm gibi politikanın, gücün ve devletin ekonomiyi ve piyasayı etkileme yollarını ortaya koymaktadır. Realizm, II. Dünya Savaşı'ndan beri çoğu dünya liderinin ve dış politika görevlisinin hakim dünya görüşünü oluşturmuştur. Birçok bakımdan bu iki yaklaşım benzer varsayımlara sahiptirler; fakat bazı bakımlardan da farklılaşmaktadırlar.

Merkantilistler için olduğu gibi realistler için de ulus devlet uluslararası sistem içindeki temel aktördür. Realizmin temel görüşlerinden biri uluslararası ulus devletler sisteminin sürekli bir potansiyel anarşi ve savaş durumu içinde olduğudur. Çünkü çatışan millî çıkarlar devletleri sınırlı kaynaklar için birbirleriyle rekabet etmeye zorlamaktadır. Merkantilistlerde olduğu gibi realistler de devletler arasındaki rekabetin sıfır toplamlı bir sonucu olduğunu düşünmektedirler. Bir devletin nispi kazancı diğer devletler tarafından bir kayıp olarak algılanabilir.

Realistler ile modern neomerkantilistler arasındaki bir fark, realistlerin devlet güvenliği için askerî araçlar ve benzer devlet imkânlarına yaptıkları vurgudur. Realistler, bir devletin diğer devletlerin saldırgan tutumlarına karşı kendisini koruması ve gerektiğinde düşmanlarını yenmesi için askerî güç ve imkânların ekonomiden daha önemli olduğunu düşünmektedirler. Buna karşılık, merkantilistler ve ekonomik milliyetçiler çatışmaların ekonomik temelli olduğunu vurgulamakla kalmazlar, aynı zamanda, bir devletin güvenliğini sağlamak için gerekli silahları elde etmesi için de güçlü bir ekonominin gerekli olduğunu belirtirler.

Merkantilistler millî güvenlik için ekonomik güce vurgu yaparken realistler askerî güce ekonomiden daha fazla önem vermektedirler.

Ekonomik Milliyetçilik

Klasik merkantilizm eşitlikçi olmayan dış ticaret yoluyla servet ve güç elde etmeye odaklanmış iken ekonomik milliyetçilik millî ekonomideki içsel gelişmelere yoğunlaşmıştır. Ekonomik milliyetçilik 1840'lara gelindiğinde ciddi bir popülerite kazanmıştı. İngiltere'nin zengin ve güçlü hâle gelmesi karşısında, Amerika Birleşik Devletleri ve Alman Prenslükleri gibi diğer devletler, bağımsızlıkları konusunda ciddi kaygılar hissetmişler ve İngiltere'nin kendilerine göre saldırgan liberal politikalarından korunmak için ekonomik milliyetçilik politikalarına başvurmuşlardı.

Ekonomik milliyetçilik ekonomiyi dışa bağımlı olmaktan korumak ve ülkenin ekonomik çıkarlarını kişilerin ekonomik çıkarlarının önüne geçirmek olarak tanımlanabilir.

Resim 2.1

Friedrich List (1789-1846)

“Bir devletin sanayisi, ekonomik olarak daha ilerlemiş devletlerle rekabete maruz kalırsa, daha başlangıç aşamasında ölebilir. Bir devlet, potansiyel olarak üretim gücüne sahipse, kalkınmasını artırmak için gümrük tarifesi uygulamak zorundadır.”
List, “Milli Ekonomi Sistemi” başlıklı eserinde serbest mübadele görüşüne karşı çıkmıştır. “Buna göre ülkelerin bazıları tarihin, doğanın ve şansın “lütfuna”, bazıları da “gadrine” uğramışlardır. Klasik iktisatçıların evrensel iktisat ilkelerinin birer hazır elbise gibi bütün ülkelere uygun düşmesi mümkün değildir. Dış ticaret politikası, ülkelerin ihtiyaçlarına, çıkarlarına ve yasal karakterlerine göre biçimlendirilmelidir. Gelişen ülkelerde yeni kurulacak sanayinin serbest mübadele sisteminde dış rekabete dayanamayacağı açıktır. Örneğin yeni doğan yahut genç Alman sanayii, dünya piyasalarında tutunmuş büyük İngiliz firmalarıyla rekabet edebilmek durumunda değildir. Çocuk veya genç sanayi, gümrük duvarlarının gerisinde korunmalıdır. Gelişen ülkeler hesabına himayecilik, bir süre için zorunludur.”

Merkantillistlere göre devlet düzenlemesi olmadığında, piyasalar dış piyasalarla ilişkiye geçerek ekonomik bağımlılığı teşvik etmekteydi; bu durumda devlete düşen, piyasa bağlantılarını içeri çevirip yurt içi ekonomiyi kuvvetli, bağımsız bir servet ve güç motoru olarak geliştirmek idi. Buna göre, ülkenin ekonomik çıkarlarının kişilerin ekonomik çıkarlarının önüne konulması ve güçlü devlet faaliyetleriyle teşvik edilmesi ekonomik milliyetçiliğin temel temalarını oluşturmaktadır.

Ekonomik milliyetçiliğin en meşhur savunucuları Amerikalı Alexander Hamilton (1755-1804) ve Alman Friedrich List'dir (1789-1846). Amerika'da Alexander Hamilton, ülkede güçlü bir imalat ve sanayi yapısı kurmak için aktif bir devlet faaliyetine ve ülkenin yeni gelişmekte olan sanayileri (bebek endüstriler) için ticari korumacılığa ihtiyaç olduğunu düşünüyordu. 19'uncu yüzyıl Alman politik ekonomisti Friedrich List ise daha katı bir ekonomik milliyetçilik yanlısı idi ve eğitim, teknoloji ve endüstri biçimlerinde üretici gücü canlandırmak için devletin harekete geçmesi gerektiği düşüncesindeydi. List'e göre üretim gücü servetin kendisinden çok daha önemliydi. List ayrıca, millî servet ve güç oluşturmak için en gerekli temel tarım değil sanayi olduğu düşüncesindeydi.

Günümüzün kalkınmış ülkeleri de başlangıçta yeni kurulan sanayilerini korumaya yönelik olarak devletçi iktisat politikaları (bebek endüstri tezi) uygulamışlar; korumacı politikalar sayesinde ulusal ekonominin üretici temelini oluşturduktan sonra ise serbest ticareti savunmaya başlamışlardır. Friedrich List tarafından bu durum, “önden giden kişinin, duvara tırmandıktan sonra arkadan gelenlerin önünü kesmek için merdiveni itmesine” benzetilmektedir.

Bebek Endüstri Tezi, rakiplerine karşı dezavantajlı konumda olan bir endüstrinin, gelişip karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olmasını sağlayacak düzeye ulaşmaya kadar dış rekabete karşı korunmasını öngörür.

Ekonomik milliyetçilik 19'uncu yüzyılın sonunda ortaya çıkan emperyalizmin ve emperyalist dünya savaşlarının ardındaki itici güçlerden başlıcası olmuştur.

19'uncu yüzyılın sonuna gelindiğinde, ülkelerin mamul mal üretme kapasitesinin yurt içi piyasasının bu ürünleri tüketme kapasitesini çok aştığı görülmüştü. Bu durumda ekonomik milliyetçiliğin odak noktası yurt içinde üretim gücü oluşturmaktan, bu üretim gücünün ürettiği malları satacak dış piyasalar bulmaya döndü. Güvenliğin anahtarı değişerek yurt içi ekonomiyi güçlendirmek yerine kıt kaynakları ana vatana aktaran ve sanayinin ürettiği malları satın alacak piyasalara doğru genişleyen bir ekonomik imparatorluk oluşturmak hâline geldi. Sonuçta ekonomik milliyetçilik, emperyalizmin bugünkü anlamıyla ortaya çıkmasına yardımcı olmuştur.

Birçok ülke yurt içi sanayilerini geliştirmek ve daha sonra dış piyasalara doğru genişlemek için benzer politikaları benimsedikçe millî çıkarların çatışması kaçınılmazdı. I. ve II. Dünya Savaşları şeklinde ortaya çıkan küresel çatışmaların kökeninde, bir dereceye kadar, ülkeler arasındaki ekonomik milliyetçiliğin teşvik ettiği uluslararası rekabetin yattığı ileri sürülmektedir.

SIRA SİZDE

Ekonomik milliyetçilik ile emperyalizm ve savaşlar arasında nasıl bir ilişki vardır?

Neomerkantilizm

Neomerkantilizm merkantilist düşüncelerin birçoğunu yeniden seslendirmekle birlikte korumacılığın sadece dış ticarete değil para ve maliye politikalarında da uygulanması gerektiğini ileri sürmektedir. Ancak, gümrük tarifeleri gibi açık bir koruyucu ticaret engelleri yerine, II. Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde, daha ustalıkla düzenlenmiş ve koruyucu, engelleyici özelliği gizlenmiş politikaları içermektedir. Bunlardan tarife dışı engeller gibi birçokları millî sanayilere ve özel sektöre ekonomik avantaj sağlamaya dönük daha ince bir biçimde tasarlanmış yeni politiklardır.

Neomerkantilizmin ortaya çıkışının ardındaki sebeplerin başında, ülkeler arasındaki artan karşılıklı bağımlılık gelmektedir. Özellikle 1970'lerden sonra, Bretton Woods sisteminin yıkılmasının ardından, ülkeler arasında karşılıklı bağımlılık önemli ölçüde artmıştır. 1973 ve daha sonra 1979 yılında petrol fiyatlarında meydana gelen artışla birlikte büyük miktarda paranın petrol üreten ülkelere transfer olması, Batı ülkelerinin ekonomik bakımdan zayıfladığı, buna karşılık OPEC'in (Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü) bir ekonomik ve politik güç olarak ortaya çıktığı düşüncesine yol açmıştır. Batı'nın petrol ithalatına ve özellikle OPEC ülkelerine olan bağımlılığı ise bütün dünyada petrol ithal eden ülkelerin politik ajandasında ekonomik güvenliğin ilk sıralara yükselmesine yol açtı.

1970'lerde birçok devlet serbest ticareti koruma ve piyasalarını açık hâle getirme şeklindeki uluslararası yükümlülükleri ile bağımsızlıklarını ve ekonomik güvenliklerini koruma şeklindeki doğal istekleri arasında kalmıştı. Bu ikilem içinde uluslararası ticaret anlaşmalarının kapsamadığı yeni (neomerkantilist) koruyucu politikalar geliştirdiler. Bazı devletler *ihracat sübvansiyonları* uygulayarak mallarını ucuzlatmaya ve dış piyasada cazip hâle getirmeye çalıştılar. Benzer şekilde, tüketicilerin ithal mallarına olan harcamalarını azaltmak için de çeşitli yöntemler geliştirildi.

İthalatı sınırlandırmanın bir yolu *Gönüllü İhracat Anlaşmaları* idi. Bu uygulamada ihracatçı ülke ile ithalatçı ülke arasında varılan anlaşma ile ihracatçı ülke ihracatına gönüllü olarak sınırlama getirmektedir. Burada ithalatçı ülkenin siyasi gücü ve ihracatçı ülkenin daha maliyetli birtakım korumacılık uygulamalarıyla karşılaşma korkusu önemli rol oynamaktadır. Daha karmaşık ithalat engelleri ise

Neomerkantilizm, 1970'li yıllarda ortaya çıkan ve ülkeler arasında karşılıklı bağımlılığa karşı geliştirilmiş, daha incelikli tasarlanmış çeşitli korumacı politikalar içeren bir akımdır.

örneğin, sağlık ve güvenlik standartları, lisans ve etiketleme gereklilikleri ve yurt içi içerik gereklilikleri gibi karmaşık düzenlemeler içeren *tarife dışı engeller*dir.

Kendi sanayilerini desteklemek için pek çok devlet şu veya bu şekilde uluslararası ekonomiyi kendi yararlarına olacak şekilde yeniden yapılandırmaya çalışmaktadır. Bunu gerçekleştirmenin bir yolu da mesela IMF ve DTÖ gibi kuruluşlar nezdinde uluslararası ekonomide oyunun kurallarını etkilemek şeklinde kendini göstermektedir. Bu yolla belirli uluslararası piyasaları açma yolunda harcanan çabalar, aslında yurt içi piyasaları desteklemeye yönelik korumacı amaçları maskeleyemeyi de sağlamaktadır.

Neomerkantilizm dış ticarete korumacılık konusunda ne gibi değişikliklere yol açmıştır?

LİBERAL YAKLAŞIM

Merkantilizme tepki olarak gelişen liberalizmin kaynağında John Locke, David Hume ve Adam Smith yer alırken bu isimleri 19'uncu yüzyılda J. Stuart Mill ve Frederic Bastiat, 20'nci yüzyılda Friedrich Hayek, Ludwig Von Mises, Milton Friedman ve Ayn Rand gibi liberal düşünürler izlemiştir. Liberalizm, bireyin ön plana çıktığı, özgürlükleri temel alan bir düşünce olarak devlet düzenlemelerinin en aza indirildiği piyasalarla ekonomik serbestliği, hukukun üstünlüğü çerçevesinde de demokrasi siyasi hedef alır ve bu iki ayak üzerinde yükselir.

Liberalizmin temeli 17'nci yüzyıl Fransa'sına kadar gitmektedir. Fransa'da Fizyokratlar olarak bilinen bir grup filozofun liderliğini yapan François Quesnay (1694-1774) devletin piyasalara müdahalesine karşı çıkmış ve bunun bazı istisnalar dışında topluma zarar verdiğini ileri sürmüştür. Fizyokratların felsefesi "bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler" anlamına gelen *laissez-faire, laissez-passer* (okunuşu, lese fer lese pase şeklindedir) idi. Bu sloganla özetlenen tema aynı dönemde yaşayan İskoç Ahlak felsefecisi ve modern ekonominin kurucusu kabul edilen Adam Smith'in (1723-1790) görüşlerinin de temelini oluşturmuştur.

Liberal yaklaşımın kurucu babalarından olan Adam Smith, insanların homoeconomicus (iktisadi adam) olduğuna, yani tüm kararlarında rasyonel (akılcı) davrandığına inanmaktaydı. Ona göre rasyonel davranan bireyler, serbestçe, kendi çıkar-

Resim 2.2

Adam Smith (1723-1790)

"9 Mart 1776'da Londra'yı yayımcılar William Strahan ve Thomas Cadell, 'Milletlerin Zenginliğinin Doğası ve Nedenlerine Dair Bir İnceleme' başlığını taşıyan, bin sayfalık iki ciltlik bir çalışma yayınladılar. Yazarı Glasgow Üniversite'sinde "ahlak felsefesi" okutan sessiz, unutkan bir profesör olan Dr. Adam Smith'di. 1776'daki orijinal fiyatı otuz altı Şilin olan Adam Smith'in 'Ulusların Zenginliği' kitabına Kasım 1989'da bir koleksiyoncu ilk baskı için 45 bin dolar ödemişti. Bugün ise iyi durumdaki kullanılmış bir kopyası 50 ila 70 bin dolar arasında fiyattan satılmaktadır. Smith, bu eserin ilk baskısı için ise 500 Sterlin almıştı. Modern iktisadın hikâyesi de aynı yıl, 1776'da başlamış oldu."

larına uygun davranışlarda bulunduğu, sanki “gizli bir el” ekonomiyi yönlendirip toplumun çıkarlarını da maksimum kılmaktadır. Aslında tüm toplumun çıkarını maksimum kılan gizli el, tek tek tüm bireylerin kendi çıkarlarını düşünerek rasyonel davranmalarıdır. Bu çıkar maksimizasyonu ise mikro anlamda bireylerin (tüketiciler) “en kaliteliyi en ucuza” almaya yönelmeleri, firmaların ise kârlarını maksimize etmeleri şeklinde gerçekleşir. Bu durum, “herkes kendi kapısının önünü süpürse sokaklar tertemiz olur” şeklinde de izah edilebilir.

Liberal yaklaşımın ekonomik görüşü olan piyasa ekonomisinde (kapitalizm) “kararlı denge” hâlinin olduğu “doğal düzen” yaklaşımı ise Smith’e göre fiyatların aşağı ve yukarı yönde serbestçe hareket edebildiği bir esneklik ve tam rekabet sayesinde mümkün olmakta böylece ekonomide “denge” de kendiliğinden “otomatik” olarak sağlanmaktadır. Yükselen fiyatlar arzı artırıp talebi düşürerek düşen fiyatlar ise talebi artırıp arzı düşürerek sistemin kendiliğinden dengeye gelmesini sağlamaktadır.

Piyasa ekonomisinde rekabetin varlığı tüketiciler için en kaliteli malı en ucuza alma vesilesi olurken, üreticiler de bu şartlar altında ayakta kalabilmek için kendilerini sürekli yenilemek ve geliştirmek zorunda kalırlar. Rekabet edemeyenin piyasadandan silindiği bu durum, firmaları kaynaklarını etkin kullanmaya itmekte, bu da iktisat biliminin tanımında yer alan “kıt kaynaklar”ın verimli kullanılması hedefiyle örtüşmektedir.

Adam Smith’in 1776 tarihli “Milletlerin Zenginliği” adlı kitabı esas olarak ekonomi ve zenginliğin kaynağı konularıyla ilgili olsa da aslında siyaset, güç ve özgürlükler konularında da görüşler ortaya koymaktadır. Örneğin, kanun yapma ve zor kullanma gücüne sahip olan devlet bireysel özgürlüklere yönelik en büyük tehdidi oluşturmaktadır. Bu yüzden devletin sınırlandırılması adalet, iç güvenlik ve savunma gibi sadece birtakım sınırlı görevlerinin olması söz konusudur. Bunlar bireylerin tek başlarına gerçekleştiremeyecekleri hizmetlerdir. Devletin asli görevi bu gibi hizmetleri sunmak ve bireylerin serbestçe hareket edecekleri bir ortamı vatandaşlarına sağlamak olmalıdır. Bunlar dışında liberal yaklaşım devletin topluma ve piyasalara müdahalesine karşı çıkmaktadır.

Uluslararası ekonomi politik bağlamında liberaller, gerek ülke içinde gerekse ülkeler arasında, özgürlüklerin sağlanması hâlinde, çıkar çatışmasının değil, mükemmel bir çıkar uyumunun ortaya çıkacağını iddia etmektedirler. Ülke sınırları içinde mal ve hizmetlerin serbestçe dolaşmasında olduğu gibi, ülkeler arasında da serbest mübadelenin, karşılıklı ticaretin ülkeler için olabilecek en iyi durumu ortaya çıkaracağını ileri sürmektedirler. Liberallere göre, eğer ticaret bütün dünyada serbest olsa idi, bütün ülkeler en yüksek fayda düzeyine ulaşırlardı ve savaşlara sebep olan ekonomik gerekçeler de ortadan kalkmış olurdu.

Uluslararası ilişkilerde liberal ekonomik görüşleri benimsemeye Smith’in takipçisi olan David Ricardo (1772-1823), serbest ticaretin ülkeleri daha etkin hâle getireceğini söylemiştir ki etkinlik, liberallere göre özgürlük kadar değerlidir. Serbest ticaret sanayiye teşvik eder, kişileri ve toplumları yenilikler konusunda cesaretlendirir ve üretimi artırmak suretiyle toplum için bir “genel fayda” ortaya çıkarır. Uluslararası ekonomi politik çerçevesinde söylersek liberallere göre devlet, piyasa ve toplum arasındaki ilişkilerin sonucu bir pozitif toplamlı oyun ortaya çıkarır.

Liberalizmin entelektüel gelişmesi içinde yer alan önemli kişilerden biri de Smith ve Ricardo’nun liberalizminin varisi olan John Stuart Mill (1806-1873) olmuştur. “Yalnızca servet birikiminden ibaret olmak yerine, daha ziyade ahlaki ve manevi ilerleme” ifade eden bir sosyal ilerleme felsefesi arayışı içinde olan Mill, kapi-

Liberaler, iç ve dış güvenlik ve adalet gibi az sayıda hizmetin sağlanması dışında devletin topluma ve piyasaya müdahalesine karşı çıkmışlar ve özgürce ve kendi çıkarını düşünerek hareket eden bireylerin seçiminin toplum çıkarını da maksimuma ulaştıracağına inanmışlardır.

Liberallere göre ticaret sıfır toplamlı değil, pozitif toplamlı bir oyundur. Ticarete katılan bütün taraflar bundan kazançlı çıkarlar ve bir bütün olarak dünyanın refahı artar. Ayrıca hem ülke içinde hem de uluslararası alanda özgürlüklerin sağlanması çıkar çatışmalarına değil mükemmel bir uyuma yol açar.

talizmin yapısında var olan rekabetçi süreç ve ekonomik özgürlüğün, en güçlü insani motif olan kendi çıkarı peşinde koşmanın, ne derece toplumun refahına hizmet edeceği konusunda şüphe içindeydi.

O dönemde, yani Sanayi Dönemi'nin ilk yıllarında insanlar güvenliksiz, sağlıklı fabrikalarda, haftanın altı günü, günde sekiz saatten fazla çalışıyorlar hiçbir sosyal hakları olmadığı gibi sadece en az geçim düzeyinde bir gelir elde ediyorlardı. Hamile kadın ve çocukların da işçi olarak çalıştırıldığı “kan ve gözyaşının” hakim olduğu, perişan bir hayat yaşanıyordu.

Bu yüzden Mill, sosyal ilerlemenin sağlanması için devletin piyasayı desteklemek, onun başarısızlıklarını ya da zayıflıklarını düzeltmek maksadıyla bazı sınırlı faaliyetler içine girmesi gerektiğini ileri sürdü. Çocukların eğitimi, fakirlere yardım edilmesi gibi bireysel girişimlerin toplumsal refahı artırmada yetersiz kaldığı bazı alanlarda seçici devlet faaliyetlerini savundu. Genel olarak Mill, makul bir etkinlikle uyumlu olacak ölçüde bir ademimerkeziyetçiliği destekledi. Slogan şöyleydi: “Bilgiyi merkezleştirebilir, gücü dağıtır”.

20'nci yüzyılın en etkili politik iktisatçılarından olan Keynes (1883-1946) liberalizmin evriminde yer alan önemli bir iktisatçıdır. Bazı liberaller onu kendilerinden saymasa da Keynes'in iktisat yorumunda Adam Smith'in gizli el anlayışına sadık kalınmış fakat devlete daha geniş bir rol biçilmiştir. Mill gibi Keynes de ekonomide devletin rolünün fazlasıyla sınırlandırılmasına karşı çıkmıştır. Keynes'in görüşlerini etkileyen olay 1929'da ortaya çıkan “Büyük Buhan”dır. Bu olay Keynes'e göre gizli elin bazen felakete sonuçlanan yanlışlara uğrayacağına delilidir.

Keynes'e göre bireyler ve piyasalar, geleceğin bilinemediği, riskleri paylaşmanın veya kaotik davranışları koordine etmenin etkin bir yolunun olmadığı durumlarda akıllıca olmayan kararlar alma eğilimindedir. Kendi şahsi çıkarları söz konusu olduğunda kişilerin rasyonel davranışları mümkündür fakat kolektif sonuç irrasyonel ve tahrip edici olabilir. 1929'da Amerikan borsası çöktüğünde, yatırımcıların ürküp paniğe kapıldıkları durumlarda neler olabileceği görülmüştür. İşte bu yüzden Keynes “psikoloji”yi ve “beklenti”leri ekonomik analize dahil etmiştir.

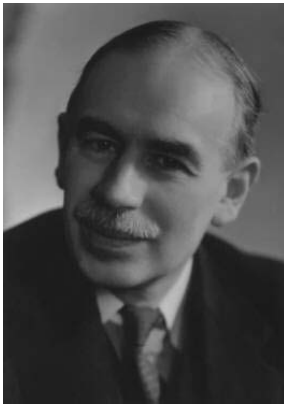
Adam Smith'in önderliğini yaptığı Klasik İktisat'ın aksine ekonomide “tam rekabet”in değil, “eksik rekabet” şartlarının geçerli olduğunu savunan Keynes, ekonomilerin çoğunlukla “eksik istihdamda” dengeye geldiklerini, tam istihdam hâlinin ise geçici bir denge hâli olduğunu savunmaktadır.

Dünyanın geçirdiği en büyük ekonomik krizlerden birisi olan 1929 Büyük Buhan'ıyla birlikte ekonomilerde ortaya çıkan durgunluğun (düşük üretim, işsizlik)

Keynes temelde Smith'in gizli el düşüncesine bağlı olmakla birlikte ekonomide devlete daha fazla rol biçmiştir. Her ne kadar kişiler kendi çıkarları konusunda rasyonel davranışlar da bu davranışların toplamı genel ekonomi açısından bazen irrasyonel olabilir. Devlet bu tür piyasa başarısızlıklarını düzeltmek için devreye girmelidir.

Keynes'in herkesin kendi çıkarının peşinde koşmasının toplumsal çıkarı maksimum kılamayacağı varsayımı trafik örneği ile izah edilebilir. İş çıkışı bir an önce evlerine varmak üzere kendi çıkarını düşünen bireyler hep birlikte trafik kurallarına uymadıklarında kırmızı ışıkta durmayıp kimsese yol vermediklerinde daha ilk kavşakta trafiğin kördüğüm olmasına neden olacaklar ve kimse bir yere kımıldayamayacaktır.

Resim 2.3

John Maynard Keynes (1883-1946)

“İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi” ilk olarak 1936'da piyasaya çıktı. Diğer iktisatçılar gibi Keynes de geçmişteki büyük bilim adamları arasında yerini aldı. Adam Smith ve Roger Babson, analitik sistemlerini Newton'un kilerle karşılaştırmışlardı; Keynes ise Einstein'dan daha iyisini yapmaya çalıştı. Keynes'in kitabının başlığı Einstein'ın genel izafiyet teorisini taklit etmiştir. 1930'lara kadar iktisat bilimi Adam Smith'in Klasik Model'inin dayanaklarını yani tutumlu olmanın faziletlerini, denk bütçeyi, serbest ticareti, düşük vergileri, altın standardını ve Say Kanunu'nu onaylamıştı. Keynes 'Klasik Model'i darmadağın ederek aşağıdaki temel ilkeleri önermişti:

- Tasarruflardaki artış geliri daraltır, ekonomik büyümeyi düşürür. Tüketim yatırımları teşvik etmede üretimden daha önemlidir: 'Talep kendi arzını yaratır.'
- Ekonomik durgunluk dönemlerinde mali ve para politikası olabildiğince genişletici olmalı ve faiz oranları düşük tutulmalıdır.
- Devlet gerektiğinde piyasaya müdahale etmelidir."

kaynağını “efektif talep yetersizliği” olarak teşhis eden Keynes, halkın mal ve hizmetlere yeteri kadar harcama yapmadığını, bu talep yetersizliğinin de krize neden olduğunu tespit etmiştir. Keynes, çözüm önerisi olarak da “toplam harcamaları” arttırmak üzere devletin ekonomiye daha hızlı sonuç almak üzere “maliye politikası” araçlarını kullanarak müdahale etmesi gerektiğini savunmuştur.

1930’lardan 1970’lere kadar sanayileşmiş dünyada Keynesyen iktisat anlayışı temel uluslararası ekonomi politik akımı olmuş birçok sanayileşmiş ülke piyasaları desteklemek, güçlendirmek ve istikrara kavuşturmak için devlet gücünü kullanmıştır. II. Dünya Savaşı’nın ardından, soğuk savaşın ilk yıllarında, uluslararası ekonomi nispi olarak dışa açık kalmış ve önemli ölçüde ekonomik verimlilik ve büyüme ortaya çıkmıştır. Ancak, zaman içinde, devletler artan karşılıklı bağımlılığın ve yoğun rekabetin olduğu bir uluslararası ortamda kendilerini korumanın derdine düş-tükçe uluslararası ticaret, para ve finans sistemini dışa açık olarak muhafaza etmek güçleşmiştir.

SIRA SİZDE

Liberal yaklaşımın devlete bakışı nasıldır?

Neoliberalizm ve Muhafazakârlık

Zaman içinde liberalizm ve liberal kavramlarının anlamlarında değişme meydana gelmiş; Bretton Woods sistemi ile birlikte daha çok devlet müdahalesini savunanlar liberal olarak adlandırılırken, klasik liberalizmi savunanlar muhafazakâr olarak adlandırılmaya başlanmıştır. Bu anlamda, Friedrich Hayek (1899-1992) ve Milton Friedman (1912-2006) Keynesçi uzlaşmaya karşı klasik liberalizmi savunduklarından çağdaş muhafazakâr olarak adlandırılmışlardır. 1980’lerde liberaller; neomuhafazakârlar ve neoliberaler olarak adlandırılmaya başlanılmışlardır.

Sosyalist ülkelerde ve sanayileşmiş kapitalist ülkelerde devletin etkisinin artması üzerine muhafazakâr klasik liberal görüşler yeniden hayat bulmaya başladı. Hayek, büyük bir etki uyandıran *Kölelik Yolu (The Road to Serfdom-1944)* adlı eserinde sosyalizm ve giderek artan devlet etkisinin bireysel özgürlüklere temel tehdidi oluşturduğunu ileri sürmüştür. Hayek’e göre ekonomik güvenlik için devlet etkisinin artması bireysel özgürlükleri yok edecek yolda atılan ilk adımdır. Biraz ekonomik güvenlik, kısa zaman sonra daha fazla güvenlik talebini doğuracaktır. Devletin rolü o kadar artacaktır ki faşist Almanya’da olduğu gibi bireysel özgürlükler ortadan kalkacaktır.

Hayek’e göre güvenlik ve özgürlüğe sahip olmanın yegâne yolu devletin rolünü sınırlandırmak ve güvenliği piyasanın özgür bireylere sağladığı fırsatlardan devşirmektir. Hayek’in görüşlerini temel alarak *Kapitalizm ve Özgürlük (Capitalism and Freedom-1962)* adlı kitabında Friedman, başkan John F. Kennedy’nin devletçi politikalarına tepki gösterdi. Güç doğal olarak devlette yoğunlaşmaktaydı ve özgürlüğün karşılaştığı büyük tehdit gücün yoğunlaşmasından gelmekteydi. Kapitalizmin rekabetçi piyasası gücü dağıtarak özgürlüğü korumaktaydı.

1980’li yılların başında, bugün neoliberalizm olarak adlandırılan klasik liberal görüş neomuhafazakârlık (neoconservatism) adıyla güçlü bir akım olarak ortaya çıktı. İngiltere’de başbakan Margaret Thatcher ve ABD’de başkan Ronald Reagan bu fikirlerin temel uygulayıcıları idiler. Piyasayı özgürleştirmek ve ekonomiyi büyütmek için İngiltere’de ve ABD’de neoliberal politikalar, özel sektör üzerindeki devlet kontrolünü azaltmak, vergileri düşürmek ve piyasalardaki düzenlemeleri ortadan kaldırmak üzere tasarlandı. Güçlü bir antikomünist duruş sergileyen her iki lider tarafından da devletin güvenlik hariç her alanda küçültülmesi savunuluyordu.

Neoliberalizm Keynesçi liberalizmden klasik liberalizme dönüşü ifade etmektedir. Sosyalist ülkelerde ve sanayileşmiş kapitalist ülkelerde devletin rolünün artması üzerine bireysel özgürlüklerin tehdit altında olduğunu hisseden Hayek ve Friedman gibi düşünürler devletin etkisinin sınırlandırılmasını ve klasik liberal görüşlere geri dönülmesini savunmuşlardır.

Küreselleşme ve Ekonomik Liberalizm

1980'lerin ortalarında, küreselleşme terimi uluslararası ekonomi politik alanında, yeni enformasyon ve haberleşme teknolojileri sayesinde insanların ve devletlerin birbirleri ile çok daha derin ve karmaşık bağlar oluşturmaları anlamında yer edinmeye başladı. Soğuk savaşın sona ermesiyle ideolojik çatışmaların azalması devlet görevlilerinin dikkatini güvenlik meselelerinden ekonomik konulara kaydırıldı. Artan karşılıklı bağımlılıkla birlikte ulus devletlerle birlikte uluslararası organizasyonların bir arada kalkınma, borç ve çevre gibi problemleri ele alıp çözümler üreteceği yönünde beklentiler ortaya çıktı. Aynı zamanda, sivil toplumun belli kesimleri pek çok sosyal konuda devletlerin ve uluslararası kuruluşların rol oynama kabiliyetleri konusunda yeterince tatmin olmadıklarından, devlet dışı sivil toplum kuruluşları da hem sayı hem de çap olarak büyümekteydi.

1990'ların sonuna gelindiğinde, araştırmacılar, bilim adamları ve yazarlar arasında küreselleşmenin sosyal, ekonomik ve politik konulardaki olumlu ve olumsuz etkileri konusunda bir tartışma başlamıştı. Çoğu neoliberaler, artan üretim etkinliği, para ve sermayenin serbest dolaşımı, serbest ticaret, piyasalar ve bireysel aktörlerin rolünün güçlendirilmesi gibi konulara vurgu yapması sebebiyle küreselleşmeyi desteklemekteydiler. Küreselleşmenin ayrıca, insan ilişkilerini artırma yoluyla ortaya çıkmakta olan küresel toplumun dönüşümüne yardımcı olması beklenmekteydi. Ülke sınırları arasında insanların dolaşımının artması, farklı insan gruplarının birbirlerini daha iyi anlamasına, bir küresel kültürün ortaya çıkmasına ve dünyada çatışmaların azalmasına yol açabilecekti.

Küreselleşmenin popülerliğinin artmasına paralel olarak çeşitli konularda ortaya çıkardığı etkilere karşı bazı yerel dirençler de artmaya başladı. 1990'larda küreselleşme karşıtı hareketler de dünya çapında hız kazanmaya başladı. Bu grupların vurguladıkları noktalar pek çok fakir ülkede insanların az ücretle ve kötü şartlarda çalıştırılmaları, çevreye verilen zarar ve gelir dağılımı meseleleri ve buna benzer konulardı.

Neoliberalerin küreselleşmeye yaklaşımı nasıldır?

MARKSİST YAKLAŞIM

Marksizm düşüncesi 19'uncu yüzyılda yaşamış ve kapitalizm ile bu sistemin savunucusu liberalleri şiddetle eleştirmiş olan Karl Marks'ın (1818-1883) görüşlerine dayanmaktadır. Marks'ın çoğu düşünceleri kendisinin ve teorisini geliştirirken iş birliği yaptığı Friedrich Engels'in yaşadığı zamanda, Sanayi Devrimi'nin ortaya çıktığı dönemde, İngiltere'deki imalathane ve fabrikalarda gözlemedikleri şartlardan etkilenmiştir. Ayrıca, o dönemdeki bilimsel çerçevenin, mesela David Ricardo'nun emek değer teorisinin ve Hegel'in diyalektik felsefesinin etkisi de unutulmamalıdır. O dönemde, yetişkinler yanında çocuklar bile korkunç şartlarda çalıştırılıyorlar ve açlık ve bakımsızlık içinde sefil bir hayat yaşıyorlardı. Marks'ın kapitalizme ciddi eleştiriler yönelttiği böyle bir ortamdı.

Marks'a göre kapitalist sistemde devlet ve piyasalar kapitalistler için zenginlik ve refah üretirken işçiler için sefalet üretmektedir. Bireyler arasındaki mübadelelerin bütün toplum için zenginlik ve refah ürettiği doğru değildir. Üretim sürecinde değeri emek yaratırken kapitalist, emeğe yarattığı değerden daha azını vermekte ve böylece oluşan "artık değere" el koymaktadır. Dolayısıyla toplum, ekonomik şartlara göre tanımlanan iki sınıfa ayrılmaktadır: Üretim araçlarına sahip olan ser-

SIRA SİZDE

5

Marks, 19'uncu yüzyıldaki şartlardan ve bilimsel ortamdan etkilenecek kapitalizmin kapsamlı bir eleştirisini yapmıştır. Liberallerin görüşlerine karşı çıkan Marks, kapitalizmin, üretim araçlarının mülkiyetine sahip olan burjuva sınıfına refah sağlarken emekçi kitlelere sefalet getirdiğini belirtmiştir. Ona göre kapitalistlerle işçiler arasındaki sınıf çatışması kapitalizmin sonunu getirecektir.

maye sınıfı ve kol gücünden başka satacak hiçbir varlıkları olmayan işçilerin temsil ettikleri işçi sınıfı. Buna göre ekonomi politığın baskın unsuru sınıflardır ve her sınıf kendi çıkarları doğrultusunda hareket eder. Sınıf çıkarlarının çatışması kapitalizmin iç çelişmesini oluşturmaktadır ve bu çelişki ve çatışmalar kapitalizmin sonunu getirecektir. Kapitalizm yıkılacak ve sosyalizme, daha sonra sınıfsız toplum olan komünizme geçilecektir.

Resim 2.4

Kapitalist Sistem Piramidi

"Ekonomik hayatı organize etmenin yalnızca iki yolu vardır. İlkinde, ailelerin ve bireylerin gönüllü seçimi ve gönüllü iş birliği ekonomik hayatı organize eder. Bu düzenlemeye serbest piyasa (piyasa ekonomisi-kapitalizm) denir. Diğerinde ise bir diktatörün emirleri bunu yapar. Buna da kumanda ekonomisi adı verilir. Kumanda ekonomisinin aşırı biçiminde, yani organize bir devletin üretim araçlarının mülkiyetini elinde bulundurduğu sisteme sosyalizm veya komünizm denir. Ekonomik hayat, temel olarak bu sistemlerden biri yahut diğeri ile organize edilir.

Şüphesiz, bugün birçok ülkede olduğu gibi bunların bir karışımı da mümkün olabilir. Fakat karışım genellikle istikrarlı değildir. Eğer bu, serbest piyasa ve kumanda ekonomisinin bir karışımı ise kumanda bölümü sürekli artış eğiliminde olur.

Burada bir özellik vurgulanmalıdır. 'Serbest' piyasa, asla herkesin dilediğini yapmakta serbest olması anlamına gelmez. Tarihin başlangıcından beri insanlık yazılı veya yazılı olmayan hukuk kuralları altında idare edilmiştir. Diğer sistemlerde olduğu gibi serbest piyasada da insanların birbirini öldürmesi, rahatsız etmesi, soyması, iftira atması veya kasıtlı olarak birbirine zarar vermesi yasaklanmıştır. Aksi hâlde bireysel özgürlükler imkânsız hale gelir. Fakat ekonomik sistem ya tamamen serbest, ya da kumanda sistemi olmalıdır.

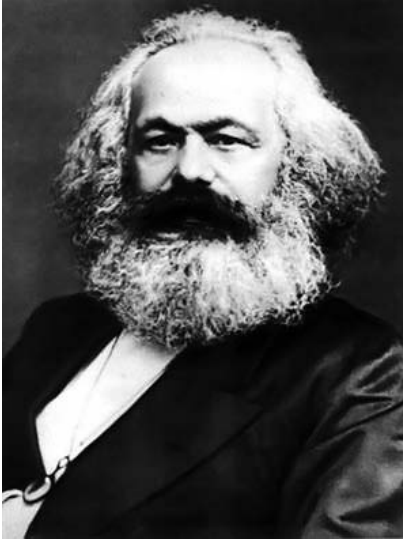
Piyasa ekonomisi, bilinçli olarak birisi tarafından planlanmış değildir. Evrim süreci içinde gelişmiştir. Mümkün olan maksimum dengeli üretimi sağlaması ve/veya sahip olduğumuz değerlerle orantılı olarak ödülleri ve cezaları dağıtması anlamında mükemmel değildir. Fakat bunu hiçbir ekonomik sistemden bekleyemeyiz. Her birimizin kaderi, her zaman, tabiatın bahşettikleri kadar, kazalardan ve felaketlerden etkilenir. Bir kuraklık veya sel, ürünlerin yarısını süpürüp götürülebilir, direkt etkilenen üreticilere felaket getirir ve belki de elinde stok bulunduranlara da yükselen fiyatlar ve kârlar vasıtasıyla servet kazandırır. Hiçbir sistem, o sistemi işleten insanoğlunun ihmali, beceriksizlik, bazılarımızın kötü şans, eksik öngörü gibi kusurlarını tümüyle ortadan kaldıramaz.

Fakat piyasa ekonomisinin iniş çıkışları, kendi hatalarını düzeltme kapasitesine sahiptir. Otomobil veya bina yapımındaki fazlalık, sonraki yıl daha az otomobil veya bina yapılmasına sebep olacaktır. Buğday veya mısır üretimindeki yetersizlik, sonraki sezonda bunlardan daha fazla üretilmesine yol açacaktır. Devlet istatistikleri yokken bile üreticiler, nispi fiyatlar ve kârlar tarafından yönlendirilmekteydi. Üretim giderek daha etkin hâle gelir, çünkü az etkin üreticiler piyasadan ayrılanırken, daha etkin üreticiler üretimlerini artırmaya cesaretlendirilir."

Kaynak: Henry Hazlitt, "Piyasa Ekonomisinin ABC'si", Piyasa, Sayı:6-7, Babar-Yaz 2003, Ankara, ss.11-16.
Çeviren: Fuat Erdal.

Böylece Marks, toplumların değişmesinin, yani tarihin kanunlarını bulmuş olmaktadır. Marks'a göre tarih, esas olarak ekonomik ve teknolojik güçler tarafından belirlenen muazzam bir dinamik ve evrimleşen yapıdır. Marks, tarihî materyalizm olarak adlandırılan bir süreç vasıtasıyla diğer tabiat kanunlarında olduğu gibi, tarihin nesnel olarak anlaşılabilmesini ve açıklanabileceğini düşünmekteydi.

Resim 2.5

Karl Marx (1818 - 1883)

"1818'de günümüzde Almanya içinde kalan Rheinland'da doğan Karl Marx, liberal devlet görüşünün naif bir görüş olduğu, gelmiş geçmiş tüm devletlerin sınıf baskısının araçları olduğu düşüncesindedir. Yani bir sınıf devletin kontrolüne sahip olur ve devlet gücünü ezilen sınıflar üzerinde kendi ekonomik gücünü pekiştirmek için kullanır. Marx'a göre komünizmin erken aşamalarında devlete ihtiyaç olabileceği halde, komünist toplumun tam olgunluğa erişmesi ile devlete ihtiyaç kalmayacaktır.

Karl Marx ve deyim yerindeyse sağ kolu Friedrich Engels 1848'te yayınladıkları Komünist Manifesto bir dönüm noktası oldu: 'Komünist devrim egemen sınıfları tir tir titretiyor. İşçi sınıfının zincirlerinden başka kaybedecekleri bir şey yoktur; oysa tüm dünya onların olabilir. Dünyanın tüm işçileri, birleşiniz...'

Marx'ın bu çağrısına yirminci yüzyıl boyunca dünyanın dört bir yanından yanıtlar geldi; Küba'dan Kambodja'ya dünyanın dört bir yanında Marx adına bir dizi rejim kuruldu, Çin Halk Cumhuriyeti'nden Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa'ya dek yüz milyonlarca insan Marxist iddialar dile getiren devletler tarafından yönetildi.

Yakın dönemde, özellikle de 1989 yılından sonra doğu bloğunun dağılması ile birlikte Marxist düşüncenin yanlışlandığı sık sık dile getirildi."

Kaynak: BBC, *siyasi düşünce tarihi*,

http://www.bbc.co.uk/turkce/ozeldosyalar/2010/07/100729_siyasi_dusunce_taribi.shtml

Sınıf ilişkileri teknolojik gelişmeye göre daha yavaş değiştiğinden, sosyal değişim geciktirilmekte ve bu da sınıf çatışmalarını beslemekteydi. Sınıf çatışması insan gelişmesini tıkayacak kadar şiddetlendiğinde, bir sosyal devrim mevcut hukuki ve politik düzeni ortadan kaldırarak onun yerine devam etmekte olan sosyal ilerlemeyle daha uyumlu olan yeni bir düzeni geçirmekteydi. Bu şekilde tarih belirli aşamalar hâlinde ilerlemekteydi: İlkel komünizm, kölelik, feodalizm, kapitalizm, sosyalizm ve nihayet pür komünizm. Bu üretim biçimlerinin her birinde diyalektik bir süreç söz konusuydu. Bu süreç içinde istikrarsız ve baskı altındaki ekonomik güçler ve karşı güçler krize, devrime ve tarihin bir sonraki aşamasına geçilmesine yol açmaktaydılar.

Marks açısından önemli olan sınıflar arasındaki temel güç dengesizliği idi. Libereallere göre burjuvalar ile proleterlerin barışçı ve karşılıklı çıkar sağlayan bir ilişki oluşturmaları mümkündü. Hâlbuki Marks'a göre burjuvalarla proleterler açıkça tek yanlı bir ilişki içindeydi. Bir "işsizler ordusu" işçilerin organize olmalarını engelliyor ve pazarlıklarda burjuvalara üstünlük sağlıyordu. Rekabet ve kâr maksimizasyonu baskısı burjuvaları istihdam ettikleri işçileri insafsızca sövmeye yöneltiyordu.

Marks'ın kapitalizme ve içindeki sömürüye karşı tavrı salt eleştirel bir tavır değildir. Marks'a göre kapitalizm bazı meziyetlere de sahiptir. Sosyalizme giden yolda gerekli bir durak olan kapitalizm, servet yaratmanın yanında hayat standardını yükseltecek maddi varlıkları da yaratmaktadır. Ekonomi politiğin merkezinde kapitalizmin dinamik yapısı yatmaktadır. Şiddetli rekabet tarafından güdülen rasyonel insan statükoya saldırmakla dünyayı dönüştürmektedir. Kapitalizm bir taraftan feodalizmi ve köleliği tasfiye ederken diğer taraftan daha üst bir sosyal aşamaya geçmek için gerekli sosyal ve ekonomik şartları hazırlamaktadır.

Marks, doğadaki değişimin, doğanın bir parçası saydığı toplumda da neden gerçekleşmediğini sorgulamış; bunu sorgularken toplumdaki statükocu güçlerin değişimi engellediğini görmüştür.

Proleter, kapitalist toplumda burjuvazi tarafından sömürülen, emeğinden başka satacak hiçbir şeyi olmayan emekçidir.

Marks'a göre kapitalizm, içerdiği sömürüye rağmen bazı meziyetlere de sahiptir. Dinamik yapısıyla dünyayı dönüştüren kapitalizm, sosyalizme ve komünizme giden yolda gerekli bir duraktır.

Marks kapitalist üretim biçiminin üç nesnel kanununu ortaya koymaktadır. Bunlardan ilki olan kâr oranlarında düşüş kanununa göre kapitalistler emekten tasarruf eden verimli teknolojilere yatırım yaparak rekabet üstünlüğü elde etmek isterler. Bunun sonucunda işsizlik artar. Artık değer makinelerden değil işçilerden elde edildiği için, işçi sayısının azalmasıyla birlikte, mevcut işçiler üzerindeki sömürü artsa bile kâr oranları düşer.

Orantısızlık (yetersiz tüketim) kanununa göre kapitalizm, anarşik, plansız yapısı sebebiyle istikrarsızlığa eğilimlidir. Çeşitli sebeplerle kapitalizm, aşırı üretim ya da başka bir deyişle yetersiz tüketim durumuyla karşı karşıyadır. Kapitalistler ürettikleri her şeyi bir kârla satamamaktadırlar ve işçiler ürettikleri malları satın alacak güce sahip değildirler. Arz ve talep arasındaki bu orantısızlık kapitalizm tarihinde şiddetli dalgalanmalara yol açmaktadır. Bu durum, sosyal huzursuzlukların ortaya çıkması ve devrim ve değişim ihtimallerini artırmaktadır. Buna karşılık kapitalist devlet, ekonominin gelişimini istikrara kavuşturmak için geniş bir savunma sanayi oluşturma yoluna gitmektedir.

Temerküz (sermaye birikimi) kanununa göre kapitalizm gelir ve servet dağılımında eşitsizlikler yaratma eğilimindedir. Burjuvalar işçileri sömürmeye devam ettikçe ve zayıf kapitalistler daha güçlü ve büyük olanlar tarafından yutuldukça servet ve sermaye sahipliği giderek daha az sayıda kişinin elinde toplanacaktır. Bu durum sistem içindeki eşitsizlikleri daha görünür kılacak ve orantısızlık problemini şiddetlendirecektir. Çünkü fakirleşen tüketici kitleleri satın alma gücüne sahip olmayacaklardır.

Marks'a göre kapitalizm niçin yıkılacaktır?

Lenin ve Emperyalizm

Lenin (1870-1924) Rusya'daki Bolşevik Devrimi'nde ve Sovyetler Birliği'nin kurulmasında oynadığı rol ile bilinmektedir. Marks'ın sınıf mücadelesine dayanan görüşlerini kapitalizmin uluslararası etkilerini açıklamakta kullanan Lenin, ekonomi politik alanında yeni bir bakış açısı geliştirmiştir. Ona göre kapitalizmin etkileri zengin sanayi ülkelerinin üretim ve finans yapıları vasıtasıyla fakir, gelişmekte olan ülkelere yansıtılmaktadır. Lenin'in bu konudaki görüşleri *Emperyalizm: Kapitalizm'in En Yüksek Aşaması* adlı eserinde yer almaktadır.

Marks'a göre yukarıda bahsedilen üç kanunla hareket eden kapitalizm, Marks'a göre devrimci bir krizle karşı karşıya kalacak ve içerdeki sınıf isyanları sonucunda sosyalizme geçecektir. Ancak bu gerçekleşmedi. Lenin, kapitalist ülkelerin, sömürdükleri işçi tabanını genişleterek bu sonda kaçındıklarını gözlemlemiştir: Bu yeni sürece emperyalizm adını verdi. Koloniler oluşturmak suretiyle kapitalist ekonomiler aşırı üretimlerini buralara boşaltıyorlar, ucuz ham madde elde ediyorlar ve sermaye fazlalıklarını buralara yatırıyorlardı.

Lenin'e göre emperyalizm, kapitalizmin yeni bir evresini oluşturmaktaydı (kapitalizmin en üst aşaması) ve dünya komünizme giden yolda bu yeni gelişmeye de katlanmak durumundaydı. Lenin'in düşüncesinde, emperyalizmi ortaya çıkaran temel faktör ülkeler içinde ekonomik rekabetin azalması ve tekellerin ortaya çıkmasıydı. Marks'ın temerküz (toplanma) kanununa dayalı olarak ortaya çıkan gelişme, piyasa gücünün birkaç kartel, konsorsiyum ve tröstün elinde toplanması ve onlarla uyum içindeki milyonları manipüle eden bir düzine kadar banka sermayesi idi. Lenin'e göre tekel, kapitalizmden daha üst bir sisteme geçiştir.

Lenin, kapitalist ülkelerde ortaya çıkan tekelleri sermayenin emperyalizm sayesinde iç çelişkilerini dünyanın diğer bölgelerine ihraç ettiğini ve bu şekilde krizini ve sosyalizme geçişi geciktirdiğini ileri sürdü. Böylece Lenin, Marks'ın fikirlerini uluslararası alana uygulamış oluyordu.

Tekeller sermayeyi ellerinde topladıklarından, sanayileşmiş bölgelerde yeterli yatırım fırsatları bulamıyorlardı ve bu yüzden yeterli kâr elde etmek amacıyla dünyanın değişik bölgelerine sermaye ihraç etmek zorunda kalıyorlardı. Bu emperyalist yayılma kapitalizme kaçınılmaz olan krizini ve sosyalizme dönüşümünü erteleme imkânı veriyordu. Ayrıca bu durum, dünya için yeni ve ciddi problemler meydana getiriyordu. Lenin, I. Dünya Savaşı'nı birkaç Avrupalı imparatorluğun aynı anda genişleme isteğinin yarattığı gerilimden doğan bir emperyalist savaş olarak görüyordu. Kapitalizmin merkez ülkeleri sömürü alanlarını genişletmek için birbirleriyle rekabete girince menfaatleri çatışmıştı ve bunun sonucunda büyük savaş ortaya çıkmıştı.

Teorik olarak, sermaye bakımından zengin ülkelerle sermayenin kıt olduğu ülkeler arasındaki ilişkinin bir tür karşılıklı bağımlılık ilişkisi olması gerekiyordu. Çünkü maksimum büyüme için biri diğerine ihtiyaç duyuyordu. Ancak, uygulamada sonuç, bağımlılık, sömürü ve eşitsiz gelişme oluyordu. Burjuvaları proleterleri sömürmeye iten sebeplerin aynıları, sonuç olarak, kapitalist merkez ülkeleri, gelişmemiş ülkeleri tahakküm altına almaya ve sömürmeye itiyordu.

Modern Dünya Sistemi Teorisi

Lenin'in gelişmiş ülkelerle az gelişmiş ülkeler arasındaki ilişkiyi açıklayan emperyalizm teorisi ekonomi politik açısından önemli bir yere sahip olup Modern Dünya Sistemi Teorisi'nin temelini oluşturmaktadır. Immanuel Wallerstein tarafından ortaya atılan ve Christopher Chase-Dunn gibi bazı bilim adamları tarafından geliştirilen bu teori, küresel sistemin 15'inci yüzyılın ortalarından itibaren nasıl geliştiği üzerinde durmaktadır.

Modern Dünya Sistemi'nin temel tezi, dünya ekonomisinin hakim bir merkez (center) ve bütüne uyumlu olarak işleyen ve etkileşimde bulunan bağımlı bir çevre (periphery) içerdiğidir. Bu bakış açısına göre Kuzey Batı Avrupa'nın kapitalist merkez ülkeleri, 16'ncı yüzyılda, diğer bölgeleri dünya ekonomisi içine çekip burada asimile etmek suretiyle tarımsal uzmanlaşmanın ötesine geçerek daha vasıflı sanayilere ve üretim biçimlerine yönelmişlerdir. Bu süreçte Doğu Avrupa, tarımsal çevre hâline gelmiş ve merkeze tahıl, değerli maden külçeleri, kereste, pamuk ve şeker ihraç etmiştir. Akdeniz Avrupa'sı ve onun emek-yoğun sanayileri yarı-çevre ya da merkezle çevre arasında aracı hâline gelmişlerdir.

Wallerstein'e göre merkez ülkeleri çevre ülkelerini, Lenin'in iddia ettiği gibi aşırı üretimi boşaltacak bir piyasa olarak kullanılmak yerine ucuz ham madde temini amacıyla eşitsiz mübadele yoluyla tahakküm altına almaktadır. Merkez; yarı-çevre ve çevre ile kapitalizmin küresel yapısı vasıtasıyla karşılıklı etkileşime girmekte, bu bölgeleri sömürmekte ve aynı zamanda dönüştürmektedir. Yarı-çevre ekonomik olmaktan çok politik bir rol üstlenmekte, hem sömürülen hem sömüren olmaktadır.

Modern Dünya Sistemi Teorisi anlaşılması nisbeten kolay ve Kuzey (gelişmiş) – Güney (gelişmekte olan) ilişkilerini büyük ölçüde açıklayabilen bir fikirler ve kavramlar bütünü sunmaktadır. Yarı-çevre kavramı da yeni sanayileşen ülkelerin durumuna uymaktadır. Ayrıca Modern Dünya Sistemi yaklaşımı sömürüyü merkez, çevre ve yarı-çevre ülkelerinin içindeki ve aralarındaki kapitalist yapının içsel bir unsuru olarak görmektedir.

Wallerstein'e göre bir uluslararası sistem ve bir dünya ekonomisi söz konusudur ve bu sistem 16'ncı yüzyılda Kuzey Batı Avrupa ülkeleri tarafından kurulmuştur. Dünya ülkeleri merkez, çevre ve yarı-çevre şeklinde üç gruba bölünebilir. Modern Dünya Sistemi Teorisi de Marks'ta olduğu gibi uluslararası ekonomi politik konusuna sınıf ilişkileri ve sömürü açısından bakmaktadır.

Modern Dünya Sistemi Teorisi'yle ilgili bir problem, onu aynı zamanda bu derece cazip kılan özelliğidir: Uluslararası ekonomi politikği hem kapsamlı hem de hayli basit bir biçimde nitelendirmesi. Birçokları, Wallerstein'in teorisini, hem ekonomik açıdan hem de küresel kapitalist sistemin kısıtlayıcı etkileri açısından fazlasıyla determinist olduğu gerekçesiyle eleştirmektedir. Wallerstein'e göre ulus devletler kendi yollarını çizmede veya politikalarını belirlemede özgür değillerdir.

Bugün uluslararası ekonomi politik ile ilgilenen Marksistler başlıca iki konu üzerinde durmaktadırlar; sermayenin ve üretimin giderek uluslararasılaştığı bir dünyada emeğin geleceği ve üçüncü dünya ülkelerinde yaşanan fakirlik ve geri kalmışlık. Çok uluslu şirketlerin giderek güçlenmesi ve üretimin uluslararasılaşması yanında finansal piyasaların küresel çapta bütünleşmesi ve reel ekonomi üzerinde tahakküm oluşturması, Marksistler tarafından emeğin ekonomik ve politik etkinliğini ve gücünü azaltan faktörler olarak görülmektedir.

Bir ülkede işçiler daha yüksek ücret ve sağlık ve sosyal güvenlik sisteminin iyileştirilmesi gibi taleplerde bulduklarında, kapitalistler üretimlerini işçilerin daha az örgütlü olduğu, kendileri açısından daha elverişli şartların bulunduğu ülkelere taşımaktadırlar. Bu yüzden küreselleşme, Marksistlere göre refahın daha adil dağılımı için sermaye sınıfı ile giriştiği mücadelede işçi sınıfının önemli ölçüde zayıflaması ile sonuçlanmıştır.

SIRA SİZDE

7

Marks'a göre kapitalistler, giderek paradan para kazanma yoluna gidecekler, üretimde kâr oranları düşecek ve kapitalizm krize girecektir. Finans piyasalarındaki aşırı büyümenin sonucunda gelen 2008 finansal krizi bunun habercisi olabilir mi?

ULUSLARARASI EKONOMİ POLİTİK İLE İLGİLİ ALTERNATİF YAKLAŞIMLAR

Şimdiye kadar ele alınan konulardan da anlaşılacağı gibi uluslararası ekonomi politik devletler, piyasalar ve toplumlarla ilgilidir ama aynı zamanda bu olgulardan daha fazla şeyler de ima eder. Bu konuda şimdiye kadar anlattıklarımızı basitleştirirsek şunları söyleyebiliriz: Liberalizm; laissez-faire, serbest piyasalar, çıkar maksimizasyonu gibi kavramlardan bahseder. Ekonomik milliyetçilik devlet, devlet gücü ve güvenlikle ilgilenmektedir. Marksizm, kapitalizmde piyasaların ve devletler arası ilişkilerin nasıl sınıf çatışmalarına ve savaflara sahne olduğunu anlatır. Bütün bu görüşler gerçeğin bir yönüne işaret etmekle birlikte, meseleyi anlaşılır kılma adına basitleştirdikleri için hakikatin bazı yönlerini de dışarıda bırakmaktadırlar. Bu yüzden, meseleyi aşırı basitleştirmeden kurtarmak ve farklı fikirleri de kapsamını sağlamak için analizi genişletmek gerekmektedir. Buna yönelik olarak aşağıda, Rasyonel Seçim, İnşacılık (Constructivism), Feminist Eleştiri ve Hegemonyacı İstikrar Teorisi gibi alternatif görüşlere yer verilmektedir.

Tablo 2.1
Teorilerin Karşılaştırılması

TEORİ	ANALİZİN TEMEL BİRİMİ	ULUSAL EKONOMİNİN AMACI	EKONOMİK ETKİLEŞİMİN TEMELİNDE YATAN MANTIK	EKONOMİK ETKİLEŞİMİN DOĞASI	SİYASET VE EKONOMİ İLİŞKİSİ	POLİTİKA REHBERİ
Merkantilizm	Devlet (Devlet gücünün ekonomik aracı olarak ulusal ekonomi)	Devletin gücünü artırmak (Ulusal ekonomik gelişme yoluyla)	Piyasa (devlet güçleri tarafından sevk ve idare edilen piyasalar)	Devletler arasında çatışma (nispi kazanç, birilerinin diğerlerine göre daha fazla kazanması)	Birleşik (ekonomi devlet gücünü değiştirir, ekonomi politikaya bağımlı)	YURT İÇİ: Sanayi politikaları (sektörel müdahale) ULUSLARARASI: Stratejik ticaret (sınırlı koruma)
Liberalizm	Özel aktörler (Bireyler ve firmalar)	Bireylerin refahını artırmak (Etkinlik ve büyümenin maksimizasyonu suretiyle)	Fiyatlar (arz ve talep kanunları tarafından sevk ve idare edilen piyasalar)	Bireyler/ devletler arasında uyum (mutlak kazanç, herkesin kazanması)	Ayrı (ekonomi politikadan ayrı tutulmalı)	YURT İÇİ: Serbest ticaret ve minimum devlet müdahalesi ULUSLARARASI: Serbest ticaret ve sermaye akımları
Marksizm	Sınıf (Kapitalizm içinde sınıfların hâkimiyeti)	Sınıf çıkarlarını desteklemek (Çevreye karşı ulusal çıkarları ya da merkezin çıkarlarını desteklemek)	Hem ulusal hem de uluslararası düzeyde sınıf çıkarları tarafından sevk ve idare edilen piyasalar (eşitsiz gelişme)	Sınıflar ve devletlerarası çatışma (sistem hakim grupların çıkarlarına hizmet eder)	Politika ekonomiden türer (politika ekonomiyeye, yapıya ve üstyapıya bağımlıdır)	YURT İÇİ: Korumacılık ve 'ithal ikamesi' ULUSLARARASI: UEP'nin reformu/kapalı ekonomiler

Kaynak: <http://www.rose-bulman.edu/~casey1/PGE%20Structuralism.pdf>

RASYONEL SEÇİM

Rasyonel seçim teorisi insanların (bireyler veya ulus devletler gibi bir araya gelmiş aktörler olarak) çeşitli ekonomik, politik ve sosyal problemler karşısında verdikleri kararları anlamaya ve analiz etmeye yarayacak bir karar alma modeli sunar. Bu model sayesinde analiz yapan kişi, farklı seçenekler arasından niçin belirli bir davranışın, stratejinin ya da bir probleme yönelik belli bir çözümün seçildiğini anlamaya, açıklamaya ya da değerlendirmeye çalışır. Bu teoride karar vericilerin alternatif davranışları, stratejileri ve bunların sonuçlarını duygusallıktan uzak bir tarzda anlayıp mantıksal bir biçimde bunlarla ilgili hesap yapmaya yetecek ölçüde bilgiye sahip oldukları varsayılır.

Uluslararası politika alanında realistler, çoğunlukla, soğuk savaş sırasında ABD ile Sovyetler Birliği'nin niçin bir silahlanma yarışına girdiklerini ve birbirlerini yok etmekle tehdit ettiklerini açıklamak için rasyonel seçim teorisini kullanırlar. Tahmin edilebileceği gibi taraflardan biri yeni bir silah geliştirdiğinde diğer taraf buna karşılık vermenin kendi çıkarları açısından en iyi yol olduğu hesabını yapmıştı. Çünkü aksi hâlde, karşı tarafın, bu şekilde elde edeceği avantajla, aralarında çıkabilecek bir savaş durumunda kendisini teslim olmaya zorlayacağından ya da yenilgiye uğratacağından korkmaktaydı. Bu meselede devletlerden her biri rasyonel bir aktör olarak görülmekteydiler çünkü diğer devletin silah geliştirmesine karşılık vermenin fayda ve maliyetlerini hesaplamaktaydılar.

Rasyonel seçim teorisi insanların çeşitli ekonomik, politik ve sosyal konularda aldıkları kararları anlamaya ve değerlendirmeye yarayacak bir karar alma modeli sunar. Bu teoriye göre karar alıcılar alternatif davranışları, stratejileri ve bunların sonuçlarını anlayıp bunlarla ilgili hesaplamalar yapacak yeterli bilgiye sahiptirler.

Rasyonel seçim teorisinin en faydalı yönlerinden biri uluslararası ekonomi politikte meydana gelen değişiklikleri anlamamıza yardımcı olmasıdır. Buna göre, değişen ulusal politikaların değişen ulusal çıkarlara dayanması gerekmezdi. Ulusal politikalarda meydana gelen değişiklikler, daha ziyade, aktörlerde, onların çıkarlarında ve politikanın kurumsal çerçevesinde meydana gelen değişikliklerin bir kombinasyonu olarak ortaya çıkarlar.

Mesela, büyük depresyon sırasında hayli korumacı olan ABD'nin, II. Dünya Savaşı'ndan sonra serbest ticaret taraftarı hâline gelmesi ve gümrük duvarlarını azaltan GATT ve Dünya Ticaret Örgütü ile ilgili görüşmelere önderlik etmesi nasıl açıklanabilir? Rasyonel seçim analizi bize, bu konuda aktörlere, onların çıkarlarına ve kurumsal çevreye bakmamızı söylemektedir.

GATT görüşmeleri çok taraflı yapılmaktaydı dolayısıyla, ABD bir sektörde üreticileri korumak için GATT anlaşmasını reddederse diğer ülkeler de başka sektörde ABD'ye karşı korumacılık uygulayacak ve böylece ABD'li ihracatçılar zarar görmüş olacaktı. Demek ki bu görüşmeler yeni çıkarları, ihracatçıların çıkarlarını politika sahnesine çıkarmaktaydı. Uluslararası ekonomi politikte yeni aktör olan GATT, yeni bir politik ortam oluşturdu ve yeni çıkarların temsil edilmesine imkân tanıdı ve böylece ticaret konusunda ulusal politika değişti.

Uluslararası ekonomi politik alanında rasyonel seçim analizinin sağladığı çok önemli bir kavram da rant-arayışı davranışıdır. Ekonomide rant, bir kişinin ya da firmanın, kıtlık sebebiyle elde ettikleri, aslında hak edilmemiş geliri belirtmek için kullanılmaktadır. Mesela bir tekel, üretimi kısıp fiyatları yukarı iterse bu yolla elde ettiği ekstra kâr rant olarak nitelendirilir. David Ricardo rantı, arzı sabit olan kıt kaynak toprağa sahip olanların elde ettikleri geliri tarif etmek için kullanmıştı.

Bazı kaynaklar doğal olarak kıtılar ancak bazıları insan faaliyeti sonucu kıt hâle gelirler. Mesela, bol olarak bulunan bir madenin, karteller arzını sınırlı tutarak fiyatını yükseltebilmekte ve bu şekilde bu karteller yüksek kârlar elde etmektedirler. Benzer şekilde hükümetler de uyguladıkları politikalarla bazı mallarda suni olarak kıtlıklar meydana getirebilmektedirler. Hükümet tarafından yaratılan kıtlıktan kâr elde etme peşinde olan kişilere rant-arayıcısı denilmektedir. Bu kişiler rant elde etmek amacıyla hükümet politikalarını etkilemeye çalıştıklarında rant-arayışı davranışı içine girmiş olurlar.

Bir devlet otomobil ithalatı üzerine kota koyarsa ithal araba kıt hâle gelir ve fiyatı yükselir. Devlet sınırlı sayıdaki ithalat lisansını belli ithalatçılara dağıtır ve onlara otomobil ithal ederek yüksek fiyattan satma hakkı tanır. Politik bakımdan örgütlü otomobil satıcıları siyasetçiler nezdinde kota konması için lobi faaliyetleri yapabilirler. Bu klasik rant-arayışı davranışıdır. Ancak bu kişiler mevcut rantın tamamını alamayabilirler. Örneğin, karar alma mevkilerinde bulunan belediye meclis üyeleri gibi kişiler, rantın bir kısmını seçim kampanyasına yardım ve hediye gibi yollarla alabilirler.

Rasyonel seçim teorisinin uluslararası ekonomi politik açısından getirdiği çok önemli bir kavram da rant-arayışı kavramıdır. Hükümetler uyguladıkları politikalarla bazı mallarda kıtlıklar, dolayısıyla rant kazancı ortaya çıkarabilirler. Bu tür suni kıtlıktan kâr elde etme peşinde olan kişilere rant-arayıcısı denir.

Kısacası, rasyonel seçim yaklaşımı bize, kamu politikalarının, bireysel tüketicilerden şirketlere, devletlere ve hatta bazı uluslararası organizasyonlara kadar değişen çeşitli aktörler tarafından yapıldıklarını hatırlatmaktadır. Kamu çıkarı her zaman en azından bazı kişilerin özel çıkarlarını yansıtmaktadır. Uluslararası ekonomi politikte kararların nasıl alındığını anlamak için farklı aktörlere, bunların çıkarlarına ve içinde faaliyet gösterdikleri kurumsal çerçeveye bakmamız gerekmektedir.

İNŞACILIK (CONSTRUCTIVISM)

Uluslararası ekonomi politikte çoğu teoriler tek yönlü bir nedenselliğe dayanmakta ve devlet, piyasa, hatta toplum gibi kurumların davranışları belirlediğini varsaymakta, bu kurumları oluşturan sosyal bağlama dikkat etmemektedir. Son zamanlarda Alexander Wendt gibi bazı teorisyenler fikirlerin ve inançların kişilerin ve hatta devletlerin kimliklerini ve çıkarlarını nasıl biçimlendirdiği üzerinde odaklanmışlardır.

İnşacılar devletlerin tercihlerinin farklı sosyal değerleri ve inanç sistemlerini yansıttıklarını iddia etmektedirler. Devletler yalnızca politik aktörler olmayıp toplumun değer ve inançlarını yansıtan normlara, kurallara ve kurumsal yapılara bağlı oldukları ölçüde aynı zamanda sosyal aktördürler.

İnşacılık ile uluslararası ekonomi politik alanında hakim olan diğer görüşler arasındaki temel fark şudur: Realizm ve liberalizm, uluslararası ekonomi politığın devletlerin ve kişilerin davranışlarını belirlediğine inanmaktadırlar. Realistler, güçler dengesinin devletlerin davranışlarını belirlediğini ileri sürerken inşacılar iki veya daha fazla aktör arasında meydana gelen çatışmanın bu aktörlerin sahip oldukları farklı değerlerin, inançların ve çıkarların bir sonucu olduğunu iddia etmektedirler. Realizmin temel varsayımlarından biri herkesin başının çaresine baktığı, potansiyel olarak anarşik dünyanın bütün aktörleri güvenliği birinci öncelikli konu yapmaya zorladığıdır. Kimliklerin ve çıkarların oluşum biçimi bu dünyada analitik olarak bir işe yaramamaktadır. İnançlar ve değerler gibi sosyal faktörlerin olan bitenleri etkileyecek bir gücü yoktur çünkü herkesin kendi başının çaresine bakmak zorunda olduğu bir dünyanın yapısal gerçekleri bunlara baskın gelmektedir.

İnşacılar göre liberaller de realistler gibi anarşik yapıda bir dünya öngörmektedirler ancak, iyi tasarlanmış kurumların güçler arasında bir pozitif toplamlı oyun ortaya çıkarabileceğini düşünmektedirler. Realistlerde olduğu gibi liberaller de rasyonel bir dünya tasavvur etmektedirler ve bu dünya içinde kapitalizm gibi kurumlar uluslararası ekonomi politik yapıyı düzene sokmaya yardımcı olmaktadır. Bu dünyada kurumlar toplumlar üzerinde etkide bulunmakta, aktörlerin kimliklerini ve çıkarlarını biçimlendirmektedir. Sosyal faktörlerin kurumsal yapılar ve süreçler üzerinde doğrudan bir etkisi bulunmamaktadır.

Diğer taraftan, Alexander Wendt'e göre farklı aktörlerin değişik kimlikleri ve subjektif çıkarları ile birlikte bir sosyal süreçler kombinasyonu bizim dünyayı potansiyel kaos ve düzensizlik şeklinde bir anarşi içinde görmemize sebep olmaktadır. Aslında uluslararası sistem gayet düzenli olup çoğu zaman devletler resmî ya da gayriresmî kurallara ve normlara göre hareket etmektedirler. Bazı devletlerin "korsan devlet" olarak nitelendirilmesi bunların milletler topluluğunun kabul edebileceği bir tarzda hareket etmediklerini göstermektedir.

Uluslararası ekonomi politik konusunda inşacılık akımının beş temel varsayımından bahsedilebilir:

1. Kişilerin ve grupların fikirleri, inançları, değerleri ve kimlikleri uluslararası ekonomi politiği anlamak açısından kilit önemdedir.
2. Fikirler, değerler, inançlar ve kimlikler sosyal olarak inşa edilirler.
3. Fikirler, değerler vb. sosyal güçler olup askerî veya ekonomik faktörlerden daha önemlidirler.
4. Çatışma ve iş birliği farklı değerlerin ve inançların ürünleridirler.
5. Değişiklikler, bireylerin ve diğer aktörlerin değerlerinde ve inançlarında zaman içinde meydana gelen değişimler incelenerek açıklanabilir.

İnşacılık, fikirlerin ve inançların kişilerin, kurumların, hatta devletlerin kimliklerini ve çıkarlarını nasıl biçimlendirdiği üzerinde durmakta devletlerin tercihlerinin farklı sosyal değerleri ve inanç sistemlerini yansıttığını ileri sürmektedirler.

İnşacılığı eleştirenler onun hayli kesinlikten uzak bir analitik teori olduğunu söylemektedirler. İnsanların inançlarının veya değerlerinin yorumlanması kolay olmadığı gibi birçok araştırmacıya göre geçerli de değildir. Çoğu durumda, inançların ve değerlerin insanların görüşlerini etkilediğini gösteren somut delil de bulunmamaktadır. Bir başka eleştiriye göre devletlerin inançları ve değerleri toplumun her bir üyesinin inanç ve değerlerinin toplamını yansıtmayabilir. Çoğu zaman devlet görevlileri kararlarını alırken toplumdaki kişilerin görüşlerinden farklılaşabilmektedirler.

FEMİNİST ELEŞTİRİ

“Geleneksel Feministlerin” görüşüne göre erkek düşünce ve davranışları çoğu sosyal bilimlere öylesine derinlemesine işlemiştir ki biz bunların varlığına genellikle dikkat etmeyiz. Mesela, uluslararası ilişkiler alanında teoriler ileri sürenler genel olarak erkeklerdir ve savaş, çatışma, askerî silah ve güç ile erkekler için önemli olan diğer güç ve güvenlik odaklı konulara vurgu yapmaktadırlar.

Buna göre feminizm, cinsiyetin çeşitli sosyal, politik ve ekonomik konuları nasıl etkilediği üzerinde odaklanan bir uluslararası ekonomi politik yaklaşımdır. Ayrıca, feminist eleştiri, ekonomik analizin yeniden üretim ve gıda ihtiyacının sağlanması gibi bazı önemli konuları gözardı etme eğiliminde olduğunu belirtmektedir. Yalnız ücretli işler değerlendirmeye alınmakta ve ekonomik gelişmede sağlanan başarı devletlerin ve piyasaların yeni iş sahası yaratma kabiliyeti ile ölçülmektedir. Çok yakın zamanlara kadar bu işler erkeklerin yaptığı işlerdi ve bunlar üzerine yapılan vurgu erkeklerin devletler ve piyasalar içinde sahip oldukları güç ve hâkimiyeti yansıtmaktaydı. Çocuk yetiştirme, yiyecekleri yetiştirme ve pişirme, aileye ve topluma yapılan hizmetler gibi ücretlendirilmeyen işler üretim hesaplarında yer almamaktadır ve bu durum bu işleri yapan kadınların düşük sosyal statüsünü göstermektedir.

Son zamanlarda uluslararası ekonomi politik sahasında meydana gelen en önemli yapısal değişikliklerden biri piyasaların yükselmesi ve piyasa güçlerinin yaygınlaşmasıdır. Bazı ülkeler devletten piyasaya geçişi yaşarken bazıları da geleneksel sosyal düzenlemelerden piyasa ilişkilerine geçmektedirler. Bu piyasaya geçiş birçok etki ortaya çıkarmaktadır. Bu geçişin önemli unsurlarından biri mal üretiminden (erkek işi) daha fazla hizmet üretimine (kadın işi) geçiştir. Kadınların iş gücüne daha fazla katılımı ve daha esnek iş gücü (çoğu zaman kadınlar tarafından sağlanır) ihtiyacı ekonomik gelişme ile el ele gitmektedir. Bu yüzden, piyasanın büyümesi kadınların statülerinde ve sahip oldukları güçte değişime yol açmaktadır. Ekonomik faaliyetlerin küreselleşmesi kadınlar için yeni iş fırsatları yaratmakta, onları evden uzaklaştırmakta, onlara daha fazla bağımsızlık kazandırmakta ve farklı cinslerin geleneksel rollerini sarsmaktadır.

Feminizm cinsiyetin çeşitli sosyal, politik ve ekonomik konuları nasıl etkilediği üzerinde odaklanmakta ve devletlerdeki ve uluslararası kuruluşlardaki erkek hâkimiyetine işaret etmektedir.

HEGEMONYACI İSTİKRAR TEORİSİ

Hegemonyacı istikrar teorisine göre çok zengin ve güçlü bir ülke diğer devletleri veya bütün bir uluslararası sistemi belli bir süre için hâkimiyeti altına alır ve bu süre içinde uluslararası ekonomi politikle ilgili çeşitli unsurları düzenleyen bir kurallar seti oluşturur. Liberaller bu ulus devletin güçlü bir para gibi kamusal (kolektif) mallar arz edeceğini ve serbest ticaret gibi sistemin üyelerine fayda sağlayan düzenleri teşvik etmenin maliyetlerini üstleneceğini vurgulamaktadırlar. Merkantilistler - realistler ise hegemonun diğer devletler için güvenlik sağladığını ve karşılığında onların iş birliğini ve dünya sisteminde yer almanın kendisine sağladığı diğer faydaları elde ettiğini ileri sürmektedirler.

İnşacı - Marksist yaklaşıma sahip olanlar ise hegemonu olumsuz anlam yüklemektedirler. Çünkü hegemonlar diğer devletleri hâkimiyetleri altına almakta, onlara kendi lehine, diğerlerinin aleyhine olan kuralları empoze etmektedir. Batı'nın emperyalist burjuva devletleri, özellikle İngiltere ve ABD böyle davranmışlardır. Hegemonya, bu durumda, güçlülerin zayıflara baş eğdirmek için kullandıkları tahakküm araçlarından biridir.

Bir hegemonun hâkimiyet süresi uzadıkça, gücü ve etkisi azalma eğilimindedir. Bazı durumlarda hegemon aşırı büyür ve uluslararası sistem içinde çıkarlarını takip etmek için katlanması gereken maliyetler çok yükselir ya da bir noktada hegemon bencilleşir ya da pahalı hâle gelen uluslararası hedeflerin maliyetlerini yüklemek veya sistemin diğer üyelerini memnun etmek yerine iç meselelerine odaklanır. Bu durumda, gerek içerdeki gerekse dışardaki aktörlerin gözünde zayıf hâle gelir.

Bazen de hegemon, hakim güç durumuna gelmek isteyen diğer güçlerin rekabeti ile karşılaşır. Bu güçler, çeşitli sebeplerle uluslararası sistemde mevcut olan hiyerarşik düzene meydan okurlar. Diğer bazı devletler zaman içinde zenginliklerini ve güçlerini artırdıkça bunlar hegemon tarafından kendisine meydan okuyan güçler olarak algılanırlar ve bu durum muhtemelen bir hegemonya savaşı ile sonuçlanır. Nazi Almanyası ile Japon İmparatorluğu'nun II. Dünya Savaşı öncesindeki durumu böyledir. Bugün de bazıları, büyüyen ekonomisi ve aynı zamanda Asya'da ve dünyanın diğer bölgelerinde artmaya başlayan siyasi ve askerî etkisiyle Çin'in, yakın bir gelecekte bu duruma geleceğinden korkmaktadırlar.

İtalyan Marksist Antoni Gramsci'ye göre hegemon, çoğu zaman, yalnızca insanlar ve devletler hakim güçle uyum içinde olmaya razı oldukları için diğerleri üzerinde bir hâkimiyet elde eder. Hegemonu uyum gösterenler onun inançları ve değerlerini paylaşabilirler veya onun mevcut sistemin üyelerine sağladıklarından memnun olabilirler. Bu durumda hegemonya, dayatılan değil seçilen ve değer verilen bir şeydir. Hegemon gerileme dönemine girdiğinde, manevi otoritesi zayıflar ve ideallerine karşı çökülmeye başlar.

Birçok realiste göre bu teorinin ifade gücü yüksektir ve tarih de onu doğrulamaktadır. Bazılarına göre ise bu, çok şık, muazzam bir teoridir ancak tarih böyle teorilere uymamaktadır. Tarihte dünyanın barış içinde olduğu zamanlar olduğu gibi kaotik olduğu zamanlar da vardır. Fakat tek bir dünya sistemi yoktur; dolayısıyla, bu teorinin temel noktası olan bir hegemonun dünya sistemini organize etmesi pek bir anlam taşımamaktadır. Aynı şekilde, Hegemonyacı İstikrar Teorisi dünya sisteminin barış ve refah yaratan bir çeşit istikrarlı dengeye, bir güçler dengesine ulaştığını ileri sürmektedir. Ancak, bazı eleştirilere göre sosyal bilimlerde den-

Hegemonyacı istikrar teorisine göre zengin ve güçlü bir ülke diğer ülkeler ve uluslararası sistem üzerinde hâkimiyet kurar ve uluslararası ekonomi politik konularında bir kurallar seti oluşturur. Oluşturulan sistemi sürdürmenin maliyetini üstlenen bu ülke, sistemdeki hakim durumu dolayısıyla da bundan fayda elde eder.

ge, kullanışlı bir kavram değildir çünkü her şey sürekli değişmekte ve dönüşmektedir. Dünya parçalara bölünmüş olup ilişkiler gayet istikrarsızdır. Bu eleştirilere göre dünya bir merkeze veya düzenleyici bir ilkeye de sahip değildir.

Diğer taraftan, birçok ekonomik liberale göre ise küreselleşmenin arkasında yer alan neoliberal ilkeler böyle bir düzenleyici ilke olabilir ve şu anda dünyanın önemli bir kısmı bu ideallerin, ABD veya Batı versiyonunu takip etmektedir. ABD hegemonyası, bu durumda, soğuk savaş döneminde olduğu gibi askerî güç kullanılarak etkin bir biçimde sürdürülemez ve büyük ölçüde ekonomik ve kültürel etkinin getirdiği “yumuşak güç” tarafından teşvik ve kabul edilmektedir.

SIRA SİZDE

10

Önce tek kutuplu hale geldiği söylenen, şimdi ise çok kutupluluğa doğru gittiği belirtilen dünyanın bugünkü düzenini hegemonyacı istikrar teorisi açısından değerlendiriniz.

Özet

Uluslararası Ekonomi Politik ile ilgili geleneksel yaklaşımları açıklamak

Uluslararası ekonomi politik ile ilgili olarak merkantilizm, liberalizm ve marksizm öne çıkan yaklaşımlar olmuştur. Merkantilizm, güvenliği millî konuların merkezine yerleştirmiş olan bir yaklaşımdır. Ulus devletin, millî güvenlik ve bağımsızlığı korumak amacıyla zenginlik ve güç yaratması gerektiğini ileri sürmektedir. Bunun için de dış ticarete fazla verilmelidir.

Realizm, ekonomik milliyetçilik, devletçilik, neomerkantilizm, neorealizm bu bağlamda merkantilizmin devamı niteliğinde olan akımlardır. Klasik merkantilizm dış ticaret yoluyla servet ve güç elde etmeye odaklanmışken ekonomik milliyetçilik içerde ekonominin geliştirilmesi ve sanayileşme üzerine yoğunlaşmaktadır. Zamanla içeride yaratılan üretim tüketilemeyince, bu üretimin boşaltılacağı dış piyasalara ihtiyaç duyulmuş ve ekonomik milliyetçilik emperyalizmin ortaya çıkmasına yardımcı olmuştur.

1970'lerde, devletler, serbest ticareti koruma ve piyasaları açık hâle getirme şeklindeki uluslararası yükümlülükleri ile millî bağımsızlıklarını ve ekonomik güvenliklerini koruma arzuları arasında kaldılar. Bu durumda, uluslararası ticaret anlaşmalarının kapsamadığı yeni (neomerkantilist) koruyucu politikalar geliştirdiler.

Liberaller devletin piyasalara müdahalesine karşı olup gerek ülke içinde gerekse ülkeler arasında özgürlüklerin sağlanmasıyla çıkar çatışmaları yerine mükemmel bir uyumun ortaya çıkacağını iddia etmektedirler. Liberallere göre eğer ticaret bütün dünyada serbest olsa idi bütün ülkeler bundan fayda sağlardı ve savaşlara sebep olan ekonomik gerekçeler ortadan kalkmış olurdu.

Keynes, liberalizmin "gizli el" kavramına bağlı olmakla birlikte, ekonomide devlete daha fazla rol biçmektedir. Keynes'e göre bireyler ve piyasalar, geleceğin bilinemediği durumlarda rasyonel olmayan kararlar alma eğilimindedir. Kendi şahsi çıkarları söz konusu olduğunda kişiler rasyonel davranırken bu davranışların kolektif sonucu irrasyonel ve tahrip edici olabilir.

Neoliberalizm Keynesçi liberalizmden klasik li-

beralizme dönüşü ifade etmektedir. Keynesçi liberalizmde devlete geniş bir rol biçildiğinden bireysel özgürlükler tehlikeye girmiştir. Devletin rolü sınırlandırılmı piyasalara daha fazla özgürlük tanınmalıdır.

Marks'a göre kapitalist sistemde devlet ve piyasalar kapitalistler için zenginlik ve refah üretirken işçiler için sefalet üretmektedir. Üretim sürecinde değeri emek yaratırken kapitalist, emeğe yarattığı değerden daha azını vermekte ve artık değere el koymaktadır. Toplum iki sınıfa ayrılmaktadır: Üretim araçlarının mülkiyetine sahip olan sermaye sınıfı ve işçilerin temsil ettikleri işçi sınıfı ya da proleterler.

Buna göre ekonomi politığın baskın unsuru sınıflardır ve her sınıf kendi çıkarı doğrultusunda hareket eder. Sınıf çıkarlarının çatışması kapitalizmin iç çelişkisini oluşturmaktadır ve bu çelişki ve çatışmalar kapitalizmin sonunu getirecektir. Kapitalizm yıkılarak sosyalizme ve daha sonra da sınıfsız toplum olan komünizme geçilecektir. Kapitalizm, Marks'a göre devrimci bir krizle karşı karşıya kalacak ve sınıf isyanları sonucunda sosyalizme geçilecekti. Ama bu gerçekleşmedi. Lenin, kapitalist ülkelerin sömürdükleri işçi tabanını genişleterek bu sondan kaçındıklarını gözlemlemişti. Bunun yolu da emperyalizmdi. Koloniler kurmak suretiyle kapitalist ekonomiler, aşırı üretimlerini buralara boşaltıyorlar, buralardan ucuz ham madde elde ediyorlar ve sermaye fazlalıklarını buralara yatırıyorlardı.

Modern dünya sistemi teorisinin temel tezi, dünya ekonomisinin hakim bir merkez, buna bağımlı bir çevre ve bu ikisi arasında bir yarı-çevre içerdiği şeklindedir. Bu teoriyi ortaya atan Wallerstein'e göre merkez ülkeleri çevre ülkelerini, Lenin'in iddia ettiği gibi aşırı üretimi boşaltacak bir piyasa olarak görmek yerine, ucuz ham madde temini amacıyla eşitsiz mübadele yoluyla tahakküm altına almaktadır.

Uluslararası Ekonomi Politik konusundaki geleneksel yaklaşımlara yönelen eleştirileri ve alternatif görüşleri tanımlamak

Alternatif yaklaşımlar arasında yer alan rasyonel seçim teorisi insanların çeşitli ekonomik, politik ve sosyal problemler karşısında nasıl karar verdiklerini anlamaya yarayacak bir model sunmaktadır. Bu teoride karar vericilerin çeşitli konulardaki alternatif davranışları, stratejileri ve bunların sonuçlarını anlayıp objektif olarak değerlendirebilecek bilgiye sahip oldukları varsayılır.

Uluslararası ekonomi politik alanında rasyonel seçim analizinin sağladığı çok önemli bir kavram rant-arayışı davranışıdır. Hükümetler uyguladıkları politikalarla bazı mallarda suni olarak kıtlıklar meydana getirebilmektedirler. Bu kıtlıktan kâr elde etme peşinde olan kişilere rant-arayıcısı denilmektedir.

Bir başka alternatif görüşü oluşturan inşacılara göre devletlerin tercihleri farklı sosyal değerleri ve inanç sistemlerini yansıtmaktadır. Devletler yalnızca politik aktörler olmayıp toplumun değer ve inançlarını yansıtan normlara, kurallara ve kurumsal yapılara bağlı oldukları ölçüde aynı zamanda sosyal aktördürler.

Uluslararası ekonomi politik alanındaki feminist eleştiri, cinsiyetin çeşitli sosyal, politik ve ekonomik konuları nasıl etkilediği üzerinde odaklanan bir yaklaşımdır. Feminist eleştiri, ekonomik analizin yeniden üretim ve gıda ihtiyacının sağlanması gibi bazı önemli konuları göz ardı etme eğiliminde olduğunu belirtmektedir. Yalnızca ücretli işler değerlendirmeye alınmaktadır ve çok yakın zamana kadar bunlar erkeklerin yaptıkları işlerdi. Bunlar üzerine yapılan vurgu erkeklerin devletler ve piyasalar içinde sahip oldukları güç ve hâkimiyeti yansıtmaktadır.

Hegemonyacı istikrar teorisine göre çok zengin ve güçlü bir ülke diğer devletleri veya bütün bir uluslararası sistemi belli bir süre için hâkimiyeti altına alır ve bu süre içinde uluslararası ekonomi politik ile ilgili çeşitli unsurları düzenleyen bir kurallar seti oluşturur.

Kendimizi Sınavalım

1. Aşağıdakilerden hangisi merkantilizmin özelliklerinden biri **değildir**?
  - a. Millî güvenlik ve bağımsızlığın temel alınması
  - b. Zenginlik ve güç yaratılması
  - c. İhracatın teşvik edilip ithalatın kısıtlanması
  - d. Değerli maden biriktirilmesi
  - e. Devletin piyasaya müdahale etmemesi
2. “Bir devletin başka bir devleti siyasal ve ekonomik egemenliği altına alması” hangi şıkta doğru olarak ifade edilmiştir?
  - a. Merkantilizm
  - b. Realizm
  - c. Sömürgecilik
  - d. Ekonomik milliyetçilik
  - e. Neomerkantilizm
3. Aşağıdakilerden hangisi “yeni kurulan sanayileri rekabetçi oluncaya kadar korumaya yönelik” politikayı ifade eder?
  - a. Yeni Sanayi Tezi
  - b. Bebek Endüstri Tezi
  - c. Ölçek Ekonomileri Yaklaşımı
  - d. Rekabetçi Politika
  - e. Karşılaştırmalı Üstünlük Tezi
4. Aşağıdaki kavramlardan hangisi Marksist yaklaşımda **yer almaz**?
  - a. Rant-arayışı
  - b. Emek-değer
  - c. Sömürü
  - d. Tarihi materyalizm
  - e. Proleterya
5. Immanuel Wallerstein hangi teoriyi ortaya atmıştır?
  - a. Tasarruf paradoksu
  - b. Tekelci kapitalizm
  - c. Modern dünya sistemi
  - d. Rasyonel seçim
  - e. Hegemonyacı istikrar teorisi
6. Rant-arayışı kavramı hangi uluslararası ekonomi politik yaklaşımın içinde yer alır?
  - a. Rasyonel seçim
  - b. Feminist eleştiri
  - c. Hegemonyacı istikrar teorisi
  - d. Modern dünya sistemi
  - e. İnşacılık
7. Bir malın ithalatına kota konulması toplumda ne tür bir gelirin ortaya çıkmasına sebep olur?
  - a. Ücret
  - b. Kâr
  - c. Faiz
  - d. Sübvansiyon
  - e. Rant
8. “Gizli el” kavramı hangi iktisatçının ortaya attığı bir kavramdır?
  - a. J. M. Keynes
  - b. J. S. Mill
  - c. David Ricardo
  - d. Adam Smith
  - e. Milton Friedman
9. Aşağıdaki iktisatçılardan hangisi liberal görüşlere sahip **değildir**?
  - a. François Quesnay
  - b. J. S. Mill
  - c. Friedrich List
  - d. Friedrich Hayek
  - e. Milton Friedman
10. Lenin hangi uluslararası ekonomi politik yaklaşımına bağlı olarak görüşlerini ortaya atmıştır?
  - a. Neoliberalizm
  - b. Realizm
  - c. Merkantilizm
  - d. Marksizm
  - e. Feminizm

Okuma Parçası 1

Siyasal Milliyetçilikten Ekonomik Egemenliğe

Milliyetçilik, sanayileşme sürecine giren Batılı ülkelerde, 'burjuvazinin çıkarlarının, ulusal bir pazar, ulusal bir devlet kurma ve diğer ulusları baskı altına alma isteklerini dile getiren bir burjuva ideolojisi ve politikası olarak ortaya çıkmıştır.'

1789 Fransız Burjuva Devrimi ile de doruğa ulaşmıştır. Milliyetçilik, iktisat alanında ise Friedrich List'in 1841 yılındaki 'Milli Ekonomi Sistemi' adlı yapıtıyla belirir. List, bu eserinde, 'millet denilen realiteyi görmeksizin bireysel çıkarları tahlil eden ve evrensel iktisat kanunları koymaya kalkışan' klasiklerin yanıldığını söyler. Milliyetçi görüşler sayesinde, Batı ülkelerinde burjuvazi palazlanmış ve giderek diğer geri kalmış ülkeleri sömürmeye yönelmiştir.

***

Dünya ekonomik işbirliği çerçevesinde, kapitalistleşmiş Batılı ülkeler tarafından sömürülen Üçüncü Dünya Ülkeleri'nin 'milliyetçi ekonomik doktrini' ise 'ithal ikamesi' olarak belirlemiştir. İthal ikamesi, kabaca, yurtdışından ithal edilen sanayi mallarının yurtiçinde imal edilmesi anlamını taşır.

Türkiye'de ithal ikamesinin resmi politika haline gelmesi ise planlı dönemle mümkün olmuştur. Bu politikanın teorik temeli, Birinci 5 Yıllık Plan'da, 'kalkınma aşamasında bulunan bir ülke olarak gelişme yönlerinin ve dış ticaret politikasının mevcut karşılaştırmalı maliyet yapılarına göre saptanması hatalı olur' şeklinde belirtilmiştir.

Türkiye, dünya iş bölümünün onayıyla giriştiği bu ekonomik politikayı, 'milliyetçi' bir politika olarak benimsemiş ve egemenlik kavramını ikinci plana itmiştir. Milliyetçi ekonomi politikaları görünümü ardında 'milletin tüzel kişisi' olan devletin uluslararası ilişkilerde pazarlık gücünün artırılmasına özen gösterilmemiştir.

Milliyetçiliğin ön planda olup, egemenliğin dikkate alınmadığı böyle bir ekonomik ortamda, doğal olarak 'ithal ikamesi' politikası yabancı sermayenin çıkarları doğrultusunda yönlendirilmiştir. İthal ikamesi, yerli sanayinin güçlenerek dünya piyasalarında rekabet edeceği bir seviyeye gelmesini sağlayacağı yerde, dış rekabete kapalı iç pazarda tekellerin at koşturmasına ve Türk halkından oluşan tüketicilerin hak etmedikleri bir biçimde hem pahalı, hem de kalitesiz mallara mahkûm edilmesine sebep olmuştur. Ayrıca inanılmaz bir biçimde montaj sanayinin gelişmesine hizmet etmiştir. Ticaret Ba-

kanlığı Yabancı Sermaye Anketi'ne göre, kimya dalında dış girdi oranı yüzde 70, kâğıt sanayinde yüzde 56, taşıt araçlarında yüzde 55 gibi çok yüksek oranlara varmıştır.

Böylece Türkiye, dış dünyadaki pazar payını artıracak olan 'ekonomik egemenlik' kavramını göz ardı eden ve içerde 'siyasal milliyetçilik' propagandalarına olanak veren bir iktisat politikası yüzünden, yerli üretim yapar gibi görüldüğü halde, aslında 'oligopolcü yabancı firmaların' ortaya çıkmasına olanak sağlamıştır. Bugünkü dünya koşulları artık içi boş siyasal milliyetçi anlayışları geçerli kılmamaktadır.

Dünya küçülmüş ve ilişkiler, çıkarlar çok girift hale gelmiştir.

Yapılması gereken şey, ekonomik egemenlik kavramını ön plana çıkararak, uluslararası ilişkilerde 'mümkün olabilecek ölçülerde' söz ve karar sahibi olmaya çalışmaktır.

Kaynak: Mehmet Altan, **Söz**, 01.02.1988.

Okuma Parçası 2

Türkiye'nin İkili Yapısı ve Dışa Açılma

Bütün dünya ülkelerinin dikkatli gözle bakıldığında gözlenen 'ikili' bir yapısı vardır. Daha belirgin bir deyişle, ülkelerin biri 'modern', diğeri 'gelenekselci olmak üzere iki yüzü vardır. Ama bu yüzler, daha çok 'gelişmekte olan ülkelerde' belirginleşir. Gelişmekte olan ülkelerdeki sanayileşme çabaları, değişimden yana olan güçlerin atılım hızlarını artırırken, geleneksel güçlerin de dirençlerini ve korkularını körükler.

Geleneksel kesimleri; kapalı ekonomi, tarımsal üretim, dışa kapalılık, teknolojik yeniliklerden yararlanamama, emek-yoğun üretim, bölgesel gelişmemişlik ve kültürel tutuculuk belirginleştirir.

Doğal olarak, ülkenin 'modern' kesimlerini ise bu saydıklarımızın tam tersi özellikler oluşturur. Yapı, kapalı bir ekonominin değil, mübadelenin ve dış dünya ile temasın denetimindedir. Üretim biçimi ileri nitelikli sanayidir. Dışarıyla temas fazladır.

Teknolojik yenilikler yakından takip olunmaktadır. Emek-yoğun değil de sermaye-yoğun bir üretim biçimi geçerlidir. Bölgesel olarak ülkenin en kalkınmış yöreleridir. Kültürel olarak dış etkilere açıktır.

Ülkenin özellikleri ise bu iki farklı yüzün bütününden oluşur. Gelişmesini de bu iki farklı yanın birbiriyle olan

ilişkilerinden doğan zıtlaşmalarla sağlar. Ve gelişmenin motoru olan bu zıtlaşmalar gelişmiş ülkelerde daha azdır, çünkü ülkenin değişik yüzleri çok farklı değildir. Hâlbuki gelişmekte olan ülkelerde kesimler arasındaki farklar çok belirgindir. Öyle ki günlük yaşamda bile o farklı belirginlikler her an kendini hissettirir, yaşanan güne silinmeyen mürekkeple damgasını vurur.

Türkiye de gelişmekte olan bir ülkedir. Diğer aynı tür ülkelerde olduğu gibi bizde de çok belirgin bir 'ikili' yapı mevcuttur. Ekonomik gelişmenin doğal bir sonucu olan bu 'iki yüz', Türkiye'de tarihsel şartlar nedeniyle kültürel açıdan çok daha eskiden beri mevcuttur.

Kapalı köy ekonomilerinin traktörle depreme uğramasından sonra köylerden kentlere başlayan akının hızı gün geçtikçe artıyor. Kır kökenli yığınlar şehirlere doluyor. 'İki ayrı yüz' şehirlerde buluşup, yan yana geliyor. 1940 yılında İstanbul nüfusu 100 kabul edildiğinde, bu oran 1950 yılında 118'e, 1960'ta 185'e, 1970'te de 283'e çıkmış, daha doğrusu fırlamıştır.

İki kesimin birbirlerinden ne kadar farklı olduğunu 10 ve daha fazla sayıda işçi çalıştıran işyerlerinin coğrafi dağılım durumu göstermektedir.

Bu tarife uygun işyeri sayısı İstanbul'da 6 bin 800'dür. Hakkâri'de ise bir fabrika vardır. Ankara'da üretim merkezlerinin sayısı bin 513'tür. Bingöl'de ise sıfır, Muş'ta üç'tür. Bu çok kısa özet bile, şehirleşmenin nasıl 'farklı yüzleri' içinde taşıdığını göstermeye yetmektedir. Artık fabrika geleneğinden geçmeyen Muşlu bir yurttaş da İstanbul hemşerisi olmaktadır.

1980 yılından sonra farklılaşmanın en belirgin yaşandığı kentlerden biri İstanbul'dur. Günlük yaşamın zorlu koşuşmasından bir an kurtulunca şehrin büyük ölçüde kalite kazandığı anlaşılmaktadır. Park ve bahçeler, daha genel bir deyişle yeşil sahalar çoğalmakta, kent güzelleşmektedir. Kıyılar, Batı'da olduğu gibi bulvar haline getirilip, kamuya açılmaktadır. Şehrin dört bir yanını çiçekçiler sarmıştır. Çiçek satışı olağan hale gelmiştir. Halk kesimlerinin geleneksel besinlerinden olan ekme fabrikaları ürünlerini çeşitlendirmektedir. İlgi alanlarının her çeşidini taşıyan taleplere karşılık veren iş yerlerinin sayısı artmaktadır. Bununla beraber müzikten tiyatroya sanat hayatında da kıyısından köşesinden 'kaliteye' önem veren girişimler artmaktadır.

Ancak, bu modern yüzle birlikte gelir dağılımındaki bozulmanın da itmesiyle, arabesk müzik, kebab ve pide sektörü, soyulmuş salatalık ve karpuz satıcılığı, kadınların giremediği birahaneler çoğalmaktadır.

Dışa açılmada en belirgin rolü oynamakta olan İstanbul kenti, bir yanda 'modern' yüzün görüntüsüne, diğer

yanda da 'geleneksel' kesimin direnmeye çalışan girişimlerine sahne olmaktadır.

Bu birbiriyle uzlaşmayan iki yüzden hangisinin galip geleceği, bizim kaderimizi de çok yakından etkileyecektir.

Kaynak: Mehmet Altan, **Türk Henkel Dergisi**, Aralık 1985.

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. e Yanıtınız yanlış ise "Merkantilist Yaklaşım" bölümünü yeniden gözden geçiriniz.
2. c Yanıtınız yanlış ise "Merkantilist Yaklaşım" bölümünü yeniden gözden geçiriniz.
3. b Yanıtınız yanlış ise "Ekonomik Milliyetçilik" bölümünü yeniden gözden geçiriniz.
4. a Yanıtınız yanlış ise "Marksist Yaklaşım" bölümünü yeniden gözden geçiriniz.
5. c Yanıtınız yanlış ise "Modern Dünya Sistemi Teorisi" bölümünü yeniden gözden geçiriniz.
6. a Yanıtınız yanlış ise "Rasyonel Seçim" bölümünü yeniden gözden geçiriniz.
7. e Yanıtınız yanlış ise "Rasyonel Seçim" bölümünü yeniden gözden geçiriniz.
8. d Yanıtınız yanlış ise "Liberal Yaklaşım" bölümünü yeniden gözden geçiriniz.
9. c Yanıtınız yanlış ise "Liberal Yaklaşım" bölümünü yeniden gözden geçiriniz.
10. d Yanıtınız yanlış ise "Marksist Yaklaşım" bölümünü yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Merkantilistler de realistler de uluslararası ticareti sıfır toplamlı bir oyun olarak görmektedirler. Buna göre bir tarafın kazancı diğer tarafın kaybını oluşturacaktır.

Sıra Sizde 2

19'uncu yüzyılın sonuna gelindiğinde, sanayileşmiş ülkelerin üretimleri tüketimlerini aşınca, ekonomik milliyetçiliğin odak noktası yurt içinde üretimi artırmaktan bu ürünleri satacak dış piyasalar bulmaya yöneldi. Böylece sömürgecilik ortaya çıktı. Sonuç olarak ekonomik milliyetçilik, emperyalizme ve emperyalist savaşlara yol açtı.

Sıra Sizde 3

1970'lerde ülkeler arasında karşılıklı bağımlılık artınca ülkeler, bir taraftan gümrük duvarlarını indirirken, bir taraftan da ekonomik güvenliklerini koruma arzusuyla uluslararası anlaşmaların kapsamadığı yeni koruyucu politikalar geliştirdiler. İhracat sübvansiyonları, gönüllü ihracat sınırlamaları ve tarife dışı engeller bunlar arasındadır.

Sıra Sizde 4

Liberal yaklaşımda, genel olarak adalet, iç ve dış güvenlik gibi hizmetlerin sağlanması dışında devletin piyasalara müdahale etmemesi gerektiğine inanılır. Ancak Keynes, temel olarak liberal yaklaşımı kabul etmekle birlikte piyasa başarısızlıklarına karşı devlete daha fazla rol biçmektedir.

Sıra Sizde 5

Neoliberallerin küreselleşmeye yaklaşımı hayli iyimserdir. Artan üretim etkinliği, para ve sermayenin serbest dolaşımı, serbest ticaret, piyasaların ve bireysel aktörlerin rolünün güçlendirilmesi gibi konulara vurgu yapması sebebiyle küreselleşmeyi desteklemektedirler. Küreselleşmenin ayrıca insan ilişkilerini artırması sebebiyle toplumların birbirini daha iyi anlamasına, bir küresel kültürün ortaya çıkmasına ve çatışmaların azalmasına yol açacağı beklentisi içindedirler.

Sıra Sizde 6

Marks'a göre kapitalizm iç çelişkileri sebebiyle yıkılacaktır. Buna yol açacak olan sınıf çatışmalarıdır. Kapitalistler emekten tasarruf eden üretim yöntemlerini devreye sokacak, üretimde kullanılan emek miktarı azaldığından emekten sağlanan artık değer, dolayısıyla kâr oranları azalacaktır. Ayrıca sefalet içindeki işçi sınıfı ürettikleri malları satın alamayacak, dolayısıyla kapitalistler aşırı üretim ya da tüketim yetersizliği ile karşılaşacaklardır. Sonuçta kapitalizm krize girecek ve devrim şartları oluşacaktır.

Sıra Sizde 7

Marksist iktisatçılara göre bu kriz kapitalizmin krizidir. Reel kesimde kâr oranları düşmüş, bunun üzerine kapitalistler, finansal işlemlerle yüksek kârlar elde etme yoluna gitmişlerdir. Bu duruma finansallaşma denmektedir. Ekonomide finans kesiminin payı artarken reel kesimin payı ve getirisi azalmaktadır. Hiç şüphesiz bu durum spekülative bir yapıyı işaret etmektedir ve sürdürülebilir değildir. Ancak, Marks'ın iddia ettiği gibi zenginli-

ğin çok az sayıda kapitalistin elinde toplanmasından ziyade, toplumda yaygınlaşan bir spekülative oyun söz konusudur. Bu durum tarihte daha önce birçok kez yaşanmıştır. Üstelik kapitalizmin bu tarz devri krizlere girdiği, dönemselsel olarak bunu yaşadığı da bilinen bir gerçektir. Ortaya çıkan kriz sonrasında iktisadi yapı restore edilmiştir. Ayrıca, reel kesimde kâr oranlarında bir düşüş görünse bile bunun finansallaşmanın sebebi olduğu net değildir. Yapılan bazı çalışmalarda kâr oranlarının sürekli olarak azalmadığı, dönem dönem azalıp çoğaldığı görülmektedir. Ancak bu krizde finansallaşma ileri boyutlara varmış ve küresel bir nitelik kazanmıştır. Küresel çapta bir düzenleyici kurum olmadığı için de iktisadi yapının restorasyonu hayli güç olacaktır.

Sıra Sizde 8

Ekonomide rant kıtlıktan doğan bir gelirdir. Bazı mallar doğal olarak kıtılırlar. Fakat hükümetler de uyguladıkları politikalarla bazı mallarda suni kıtlıklar meydana getirebilirler. Bu suni kıtlıktan kâr elde etmeye çalışan kişilere rant-arayıcısı denilmektedir. Bu kişiler rant elde etmek için hükümet politikalarını etkilemeye çalıştıklarında rant- arayışı içine girmiş olurlar.

Sıra Sizde 9

Ekonomik faaliyetlerin küreselleşmesiyle birlikte piyasaların rolü artmakta ayrıca, piyasalarda hizmet üretimi mal üretiminin önüne geçmektedir. Mal üretimi daha ziyade erkek işi iken hizmet üretimi kadınların baskın oldukları bir alandır. Buna ek olarak kadınların iş gücüne daha fazla katılımı yanında daha esnek iş gücüne olan ihtiyaç artmaktadır. Esnek iş gücü ise daha çok kadınlar tarafından sağlanmaktadır. Bu durumda, piyasaların büyümesi kadınların statülerinde ve sahip oldukları güçte değişime yol açmaktadır. Küreselleşme kadınlara daha fazla iş imkânı sağlamakta onlara daha fazla ekonomik özgürlük ve bağımsızlık kazandırmakta ve böylece farklı cinslerin geleneksel rollerinde değişime yol açmaktadır.

Sıra Sizde 10

Hegemonyacı istikrar teorisine göre güçlü bir devlet, klasik kolonicilikte olduğu gibi güç kullanarak başka ülkeleri sömürmek yerine, küresel kamusal mallar arz ederek, karşılıklı menfaat ilişkileri geliştirmek suretiyle diğer ülkeler üzerinde hâkimiyet kurmaktadır. Bu teori biraz problemlidir. Çünkü örnek olarak gösterilen İngiltere ve ABD hiçbir zaman küresel çapta bir hâkimiyet kurmamışlardır. İngiltere diğer Avrupa dev-

letleri ile ABD ise Sovyetler Birliği ile dünyanın önemli bir kısmını paylaşmışlardır. Bu açıdan dünya hiçbir zaman tek kutuplu olmamıştır. Bugün de ABD dünyaya hâkim durumda değildir. ABD çok güçlü bir ülke olmasına rağmen, son 2012 yılındaki Suriye krizinde de görüldüğü gibi Rusya ve Çin dengeleyici güçler olarak olaylara müdahale edebilmektedirler. ABD ne küresel çapta güvenlik sağlayabilmekte ne de tam anlamıyla küresel bir para sunarak dünya ekonomisine hâkim olabilmektedir. Dolar küresel ödeme aracı olarak hâlâ önemlidir ancak Avro'nun rekabeti ile karşı karşıyadır ve ABD açıklarının doğurduğu dolar bolluğu hem dünya ekonomisi hem de ABD ekonomisi açısından istikrarsızlık meydana getirmektedir.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- Ataman, Muhittin. (2009). *Feminizm: Geleneksel Uluslararası İlişkiler Teorilerine Alternatif Yaklaşımlar Demeti. Alternatif Politika*. 1 (1). 1 – 41.
- Aydın, Mustafa. (2004). *Uluslararası İlişkilerin "Gerçekçi" Teorisi: Kökeni, Kapsamı, Kritiği. Uluslararası İlişkiler*. 1 (1). 33 – 60.
- Balaam, D. N. & Veseth, M. (2008). *Introduction to International Political Economy* (4. Baskı). New Jersey: Pearson.
- Caporaso, J. A. & Levine, D. P. (1992). *Theories of Political Economy*. New York: Cambridge University Press.
- Erdag, Mehmet Eser. (2009). *Krizlerden Sonra Uygulanan Politikalar. Uluslararası Politik Ekonomi Yönünden Bir Değerlendirme. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul*.
- Lairson, T. & Skidmore, D. (2003). *International Political Economy: The Struggle for Power and Wealth*. (3. Baskı). Canada: Thomson/Wadsworth.
- Mellon, James G. (2009). *Constructivism and Moral Argument in International Relations*. <http://www.cpsa-acsp.ca/papers-2009/Mellon.pdf>
- Peter, Burnham. (2001). *Marx international political economy and globalisation, Capital & Class. Autumn*. 75
- Raico, Ralph. (2012). *Classical Liberalism and the Austrian School*. Alabama, USA: Ludwig von Mises Institute.

- Rosser, J. Barkley Jr. & Rosser, Marina V. (2004). *Comparative Economics in a Transforming World Economy* (2. Baskı). Cambridge, Massachusetts / London: The MIT Press.
- Ruggie, John Gerard. (1982). *International Regimes, Transactions, and Change: Embedded Liberalism in the Postwar Economic Order. International Organization*. 36 (2).
- Sandıklı, Atilla. (2008). *Uluslararası Ekonomi Politik*. Bilgesam. http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=1889:uluslararası-ekonomi-politik&catid=179:analizler-ekonomi
- Şen, A. (1998). *Uluslararası Politik Ekonomi (UPE) Nedir? Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi*. 12 (1-2). 393-408.
- Uğrasız, Bülent. (2003). *Uluslararası İlişkilerde iki Farklı Yaklaşım: İdealizm ve Realizm. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 5 (2). 139 – 145.

3

Amaçlarımız

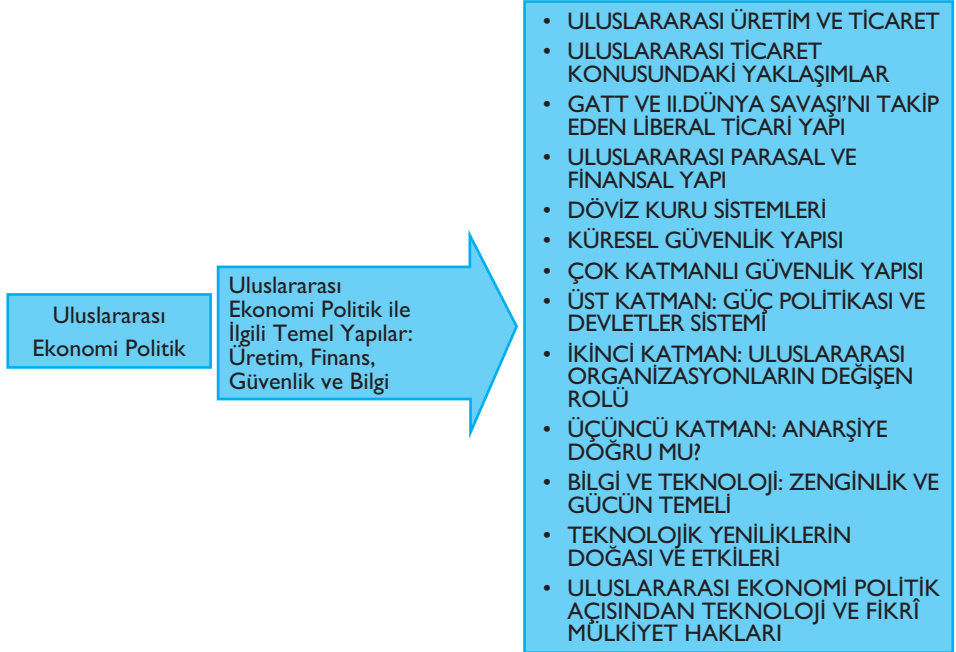
Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Uluslararası üretim, ticaret ve finans yapısını açıklayabilecek,
- Küresel güvenlik yapısı ile bilgi ve teknolojinin bugünkü uluslararası ekonomi politik gelişmeler açısından önemi değerlendirilebileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisi
- Altın Standardı
- Bretton Woods Sistemi
- Soğuk Savaş
- Hükümet Dışı Organizasyonlar
- Teknolojik Yenilik
- Ürün Yaşam Dönemi
- Schumpeteryan Endüstri
- Fikrî Mülkiyet Hakları

İçindekiler

Uluslararası Ekonomi Politik ile İlgili Temel Yapılar: Üretim, Finans, Güvenlik ve Bilgi

ULUSLARARASI ÜRETİM VE TİCARET

Üretim ve ticaret yapısı; devletler, uluslararası organizasyonlar, uluslararası işletmeler ve hükümet dışı organizasyonlar arasındaki neyin, nerede, kim tarafından, kimin için ve hangi fiyattan üretileceği ile ilgili uluslararası kuralları etkileyen ilişkiler setidir. Uluslararası finans, teknoloji ve güvenlik yapılarıyla birlikte ticaret, ulus devletleri ve diğer aktörleri birbirlerine bağlar, aralarındaki karşılıklı bağımlılığı artırır. Bu durum bir taraftan bu aktörlere faydalar sağlarken bir taraftan da bunlar arasında ve bunların içindeki çeşitli gruplar arasında gerilimler oluşturur.

Ticarette politika arasında her zaman bir ilişki söz konusu olmuştur. Bu yüzden, birçok teorisyene göre uluslararası ekonomi politik alanında ticaret kadar tartışmalı bir konu yoktur. Bugün, her zamankinden fazla olarak devletler, kendilerini ticareti düzenlemek zorunda hissetmektedir. Giderek küreselleşen bir uluslararası ekonomi politik ortamında, bir uluslararası kurallar seti olmaması hâlinde, ülkelerin sadece yurt içi ekonominin gereklerine dönük ticaret politikaları birbirlerini zayıflatırken aynı zamanda birbirleriyle çatışacaklardır.

ULUSLARARASI TİCARET KONUSUNDAKİ YAKLAŞIMLAR

Avcılık ve toplayıcılık aşamasından sonra ihtiyacı olan yiyeceği “üretebilecek” noktaya gelen insanoğlu, zamanla kendisinin üretmediği ancak ihtiyaç duyduğu malları başkasından alabilmek üzere ellerindekilerle değiş tokuş yapabileceğini fark etti. Trampa da dedilen bu değiş tokuş işlemi ticaretin doğmasına yol açmıştı.

Öncelikle komşularla başlayan trampa daha sonraları uzak ülkelere kadar uzanmış, bu da kurulan ticaret yolları ağı sayesinde mümkün olmuştur. Bu anlamda en ünlülerinden olan ve Çin'i Batı'ya bağlayan “İpek Yolu” sadece mal değişimine imkân sağlamamış, teknoloji transferi yoluyla uygarlıkların etkileşiminin önünü açmıştır. Güneydoğu Asya ve Hindistan'dan Roma İmparatorluğu'na baharat taşıdığı için “Baharat Yolu” adı verilen yol, dünya üzerindeki en klasik bir başka ticaret yolu olmuştur.

Başlangıçta Akdeniz kıyılarında, Mezopotamya'da kendisini gösteren ticaret, 15'inci yüzyılda pusulanın öncülüğünde deniz ticaretinin gelişmesiyle bulunan yeni yollar ve yerlerle ilerlemiş, bir zamanların güçsüz “tüccar” sınıfını da güçlü bir burjuvazi sınıfına dönüştürmüştür.

Ticaret, kazanç sağlamak amacıyla girilen ve her türlü mal ya da hizmetin alım satımını kapsayan ekonomik bir etkinlik olarak tanımlanabilir.

Yüzyıllar boyu trampayla sınırlı kalan ticaret, Amerika'nın keşfiyle Meksika ve Peru'dan Avrupa'ya bol miktarda getirilen altın ve gümüş sayesinde özgürlüğüne kavuşup, sınır tanımaz bir özellik kazanırken ülkeler arasında artan rekabeti ve egemenlik kavgalarını da başlatmıştır. Ticarete baskın güç önceleri İspanya ve Portekiz'in elindeyken sonraları Hollanda, Fransa, Almanya, İngiltere ve en sonunda ABD arasında güç sürekli el değiştirmiştir.

MÖ 7'nci ve 6'ncı yüzyıllarda Fenikelilerle İonyalılar ticarete öndeyken MS 15 ve 16'ncı yüzyıllarda Venedikliler, Cenevizliler ve Osmanlılar öne geçmiş, 18'inci ve 19'uncu yüzyıllarda ise İngilizler ticaret liderliğini devralmıştır.

Tüm bu zaman için ticarete yaşanan bunca gelişmeye ve dönüşüme karşın 18'inci yüzyıla varıncaya kadar bugünkü anlamda uluslararası ticaret kuralları yoktu. Servet yaratmak amacıyla ticaret fazlası sağlamaya çalışmak temel amaçtı.

Uluslararası ticaretin bilimsel olarak ele alınması ise modern iktisadın kurucusu da sayılan Adam Smith'in 1776'da yayımlanan "Ulusların Zenginliği" kitabı ile başlamıştır. Devamında ise David Ricardo, John Stuart Mill, Alfred Marshall, Eli Heckscher, Bertil Ohlin, John Maynard Keynes, Jacob Viner ve Paul Samuelson'un uluslararası ticaretin gelişimine değerli katkıları olmuştur.

Sanayi Devrimi'nden önce büyük ölçüde tarımsal üretime dayanan uluslararası ticaret Merkantilist görüş temelinde şekillenirken Sanayi Devrimi ile birlikte yerini Liberal görüşe terk etmiştir. Aşağıda bu iki temel görüş ile birlikte diğer görüşlere de kısaca yer verilecektir.

Merkantilistlerin Görüşleri

16. ve 18'inci yüzyıllar arasında liberal yaklaşımdan önce dış ticarete hakim olan anlayış merkantilist düşüncedir.

Merkantilist düşünceyi doğuran iki önemli tarihsel gelişmeden bahsedilebilir. Birincisi coğrafi keşiflerdir ki beraberinde yeni ticaret yolları ve ülkeleri ortaya çıkarmıştır ve bu gelişmeler de keşiflerin giderek zenginleştirdiği, ekonomik ve siyasi

olarak ağırlığını toplumda hissettiren yeni bir ticaret sınıfının (burjuvazi) ortaya çıkmasına yol açmıştır.

İkincisi ise ilkiyle bağlantılı olarak feodalitenin çözülüp ulus devletlerin doğuşudur. Bu iki temel gelişme ticarete devlet müdahalesi ve korumacılığın ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Merkantilist düşünce zenginliğin kaynağı olarak dış ticareti işaret etmektedir. Çünkü yur içi talepten daha hızlı gelişen üretimin eritilmesi ancak dış pazarlara yönelmekle mümkün olacak; bu da devlet desteği olmadan mümkün olamayacağı için ülkeler arasında pazar kap-

Burjuvazi sınıfının Hollanda'dan İtalya'ya kadar tüm dünyanın sanat hayatını nasıl değiştirdiğini bölüm sonunda Felemenk Cumhuriyeti üzerinden görebilirsiniz.

Resim 3.1

Mussel İskelesinden Amsterdam'a Bakış

Felemenk'in önde gelen ressamlarından biri olan Ludolf Bakhuizen, özellikle çalkantılı deniz manzaralarıyla ünlüdür. Dikkatli bir doğa gözlemcisi olan Bakhuizen, denizde fırtınanın etkilerini incelemek için sık sık tehlikeye atılarak açık tekneyle denize açılırdı. Tablolarının neredeyse tümü, son derece gerçekçi ve kendine özgü üslubuyla yaptığı deniz manzaralarından oluşur.

Kaynak: <http://muze.sabanciuniv.edu/rebrandt/sayfa/ludolf-bakhuizen>

ma rekabeti orataya çıkacak; bu rekabet devletler arasında ticari çıkar çatışmasını doğuracak ve sonuç ise dış ticarete başka ülkelerden gelen mallara karşı korumacı uygulamalara yönelmeyi gerekli kılacaktır.

Zaten merkantilist felsefenin dış ticaret politikasındaki temel amacı değerli maddenin stokunu arttırmak olduğu için bunun yolu da ödemeler dengesi fazlası vermekten geçmektedir. Bu yüzden iç ve dış ekonomik faaliyetlere yoğun bir devlet müdahalesi söz konusudur.

Coğrafi keşifler ve ulus devletlerin doğuşu merkantilist düşüncenin ortaya çıkmasındaki iki önemli tarihsel gelişmedir.

Liberallerin Görüşleri

18'inci yüzyılın sonlarında, o dönemdeki merkantilist politikalara tepki gösteren Adam Smith ve David Ricardo'nun görüşleri, serbest ticareti savunan liberallerin bakış açısını yansıtmaktaydı.

Hatırlanacağı üzere iktisadi bilim hâline getiren, "Klasik Liberalizm" ve "Klasik İktisat"a yön veren Adam Smith, bütün bireylerin kendi çıkarlarını maksimum kılacak şekilde rasyonel davrandıklarını (homoeconomicus), bunun doğal sonucu toplumun çıkarlarının da maksimum olduğunu, ekonomide görünmez el (fiyatların esnekliği ve rekabet mekanizması) sayesinde dengesizliklerin otomatikman giderildiğini, bu yüzden de devletin ekonomiye müdahale etmesine gerek olmadığını savunmuştur.

Adam Smith'in "bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler" anlayışı Merkantilistlerin dış ticareti sınırlandırmaya yönelik korumacı görüşlerinin aksine serbest ticaretin yararlarını gösteriyor ve dış ticaret de "uzmanlaşma" ve "iş bölümü" sayesinde dünyadaki kaynakların verimliliğini artırarak refahın da yükselmesine yol açıyordu.

Adam Smith'in savunduğu ve **Mutlak Üstünlük Teorisi** olarak adlandırılan görüş serbest ticaretin yararlarını şu şekilde açıklar: Buna göre karşılıklı ticaret yapan iki ülkeden her biri diğerine göre hangi malları daha düşük maliyetle üretiyorsa o malların üretiminde uzmanlaşarak bunları ihraç etmeli, pahalıya ürettiklerini ise diğer ülkeden ithal etmelidir. Bu durum sonuçta her iki ülkenin de daha fazla üretim ve tüketim yapılabilmesi ile sonuçlanacaktır.

Mutlak Üstünlük Teorisi'ne göre "hangi malları diğer ülkeden daha ucuza üretiyorsan bunların üretiminde uzmanlaşarak ihraç etmeli, pahalıya ürettiklerini ise ithal etmelisin."

Resim 3.2

David Ricardo (1772-1823)

"Ricardo, Klasik İktisat Okulu içinde, Smith kadar önemli bir yere sahiptir. Smith gibi İngiltere'de dünyaya gelen Ricardo, ondan farklı olarak başarılı ve zengin bir işadamdır. Ricardo'nun iktisatla tanışması ise 1799'da 27 yaşındayken Smith'in "Ulusların Zenginliği" adlı kitabının eline geçmesiyle olmuştur.

Ricardo'nun iktisadi düşünce tarihindeki önemli eserlerden biri olan "Ekonomi Politiginin ve Vergilendirmenin İlkeleri Üzerine" adlı kitabı 1817'de yayınlanmıştır.

Ricardo da Smith gibi sınırlı kapitalizmin sözcülüğünü yapmaktadır. Ancak, Smith sanayiye manifaktür aşamasının teorisyeni, Ricardo fabrika aşamasının teorisyenidir."

Kaynak: Ayşegül Yakar Önal, *Smith'den Ricardo'ya Rant Teorisindeki Değişim*, İÜ, İktisat Fakültesi Maliye Araştırma Merkezi Konferansları, 45. Seri / Yıl 2004.

Ancak Smith'in bu görüşüne şöyle temel bir itiraz yapılabilirdi: "Eğer bir ülke bütün malları diğerinden ucuza üretiyorsa bu durumda ne yapılacaktır?"

Bu sorunun cevabını David Ricardo, **Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisi**'ni ortaya atarak vermiştir. Bugün dahi uluslararası ticaretin mantığını oluşturduğu kabul edilen teori, mutlak üstünlüğe sahip olmadığı durumlarda dahi bir ülkenin dış ticareten kârlı çıkabileceğini göstermiştir.

Ricardo'nun Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisi'ne göre önemli olan bir ülkenin bir malı diğerinden daha ucuza üretmesi yani o malda mutlak olarak üstün olması değil, ne kadar üstün olduğudur ki bu da karşılaştırmalı üstünlük kavramını doğurmuştur.

Tablo 3.1
Bir İş Günü ile
Üretilebilen Mal
Miktarları

Bir iş günü ile üretilebilen mal miktarları		
	Kumaş (metre)	Şarap (litre)
İngiltere	80	40
Portekiz	10	20

Bilinen bir örneği burada da tekrarlayarak konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayabiliriz. Yukarıdaki tabloda yer alan örneğe göre İngiltere her iki malda da “mutlak üstünlüğe” sahiptir. Çünkü gerek kumaşı gerekse de şarabı, birinde 8 kat değerinde ise 2 kat üstün olmak üzere Portekiz'den daha ucuza üretir. Bu tablo Mutlak Üstünlük Teorisi açısından dış ticaretin yapılmamasını, İngiltere'nin her iki malda da üstün olduğu için bu malları kendisinin üretmesini söylese de aslında karşılaştırmalı Üstünlük Teorisi'ne göre ticaretin yapılması mümkündür ve üstelik de her iki ülke de bundan kazançlı çıkabilir.

İngiltere'nin kumaş üretimindeki üstünlüğü 8 kat, şarap üretimindeki üstünlüğü ise sadece 2 kat olduğu için bu teoriye göre mantıklı olan İngiltere'nin kumaş üretiminde uzmanlaşmaya giderek şarabı da Portekiz'den ithal etmesidir. Benzer durum Portekiz açısından da geçerlidir. Portekiz şarap üretmeli ve kumaşı da İngiltere'den ithal etmelidir.

Karşılaştırmalı üstünlük teorisinde bir malı üretmenin maliyeti o malı başkalarından almanın maliyeti ile karşılaştırılmakta ve bu iki durum arasında mantıklı ve etkin bir seçim yapılmaktadır. Ricardo'nun zamanında, İngiltere'nin, gıda mallarını içerde üretmek yerine dışarıdan ithal etmesi karşılaştırmalı üstünlüğe daha uygundu çünkü bu malları ithal etmek içerde üretmeye göre daha ucuza geliyordu.

Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisi'ne göre “her ülke karşılaştırmalı olarak hangi malları daha ucuza üretiyorsa o malların üretiminde uzmanlaşmalı ve o malları ihraç etmelidir.”

SIRA SİZDE

Ricardo'nun karşılaştırmalı üstünlük teorisini kısaca özetleyiniz.

Neo-Merkantilistlerin Görüşleri

1800'lerin sonunda, serbest ticareti savunan birçok liberale göre dünya küresel bir atölye hâline gelmeye başlamıştı ve bu ortamda herkes “piyasanın görünmez eli” rehberliğinde serbest ticareten kazanç elde edebilirdi. Ne var ki 19'uncu yüzyılın ortalarından itibaren özellikle ABD'li ve Alman iktisatçıların önderliğinde korumacı politikalar tekrar önem kazanmaya başlamış; “kendi kendine yeterlilik, dışa bağımlılığın önlenmesi ve yeni kurulan endüstrilerin (bebek endüstri) rekabete hazır hâle gelene kadar korunması” gibi argümanlarla devletin ekonomiye müdahalesini savunan neo-merkantilist politikalar yeniden gündeme gelmiştir.

“Kapalı Ticaret Devleti” isimli kitabı ile “ekonomik gelişmenin sağlanabilmesi kapalı ticaret devletiyle mümkündür” tezini ortaya atan ve bu yeni merkantilist anlayışın felsefi arka planını hazırlayan Johann Gottlieb Fichte'nin milliyetçi korumacı fikirleri “bir ülkenin başka ülkelerle ticaret yapması gerekiyorsa bu devletin kontrolü temelinde olmalıdır” şeklinde özetlenebilir.

Fichte'nin ardından 19'uncu yüzyılın başlarında Almanya'da Friedrich List, ABD'de ise Alexander Hamilton, dönemin en ileri sanayileşmiş ülkesi İngiltere karşısında, henüz sanayileşme çabası içinde olan kendi ülkelerindeki yeni gelişmekte olan endüstrilerin (bebek endüstri) rekabetçi düzeye gelene kadar korunması gerektiğini savunmuşlardır.

Benzer argümanları paylaşan diğer bir isim olan Henry Carey, 1858'de yazmış olduğu Sosyal Bilimlerin İlkeleri isimli kitabında ekonominin güçlenmesi ve üretimin çeşitlenmesi için hem sanayide hem de tarımda korumacı politikaların uygulanmasını açık bir biçimde desteklemiştir.

Alexander Hamilton ve Friedrich List gibi neomerkantilist görüşte olanlar, daha önce de ifade ettiğimiz gibi, liberalizm ve serbest ticaret politikalarının o dönemde İngiltere için avantajlı olduğunu ve Kıta Avrupa'sı ile Yeni Dünya'daki ticaret ortakları üzerindeki hâkimiyetini sürdürmesine yaradığını ileri sürmüşlerdi. Bu düşüncelerle korumacı ve yeni gelişmekte olan sanayileri teşvik edici politikaları savunmuşlardı.

Pek çok neomerkantilist bugün de ticarete katılan bütün tarafların karşılaştırmalı üstünlükten fayda elde edeceği fikrine karşı çıkmaktadır. Birçok durumda devletler, yeni mal ve hizmet projelerine yoğun yatırımlar yapan stratejik ticaret politikaları benimsemek suretiyle karşılaştırmalı üstünlük yaratabilmektedirler. Ayrıca, diğer ülkelere, özellikle gıda ve savunma sanayi ile ilgili mallarda fazlasıyla bağımlı olma korkusu da dış ticarete korumacı politikaların uygulanmasına yol açmaktadır.

Birçok neomerkantilist de devletlerin sosyal, politik ve ekonomik sebeplerle üretimi ve ticareti manipüle etmesi sebebiyle liberal ekonomik teorilerin gerçek siyasi dünyayı açıklamakta yetersiz olduğunu düşünmektedirler. Devletler serbest ticarete taraf olduklarını açıklasalar bile çeşitli şekillerde korumacı politikalara başvurmayacaklarının garantisizdir. Bu yüzden devletler için rasyonel olan kendilerini korumak ve çıkarlarına uygun hareket etmektir.

Yapısalcı-Marksist Görüşler

Bu görüşü savunanlar, ilk dönem merkantilizm yaklaşımını klasik bir emperyalizm olarak nitelendirmektedirler.

Avrupa'daki güçlü devletler ekonomik sebeplerle dünyanın gelişmemiş bölgelerini kolonileştirmişlerdir. Sanayileşmiş kapitalist ekonomilerde üretimin tüketimi aşması ve içerde yatırıma yönelemeyen bir sermaye fazlalığının ortaya çıkması sonucu ihracat artışı, dış yatırımı bir gereklilik hâline getirmişti. Koloniler hem fazla üretimi satın alacak hem de ucuz işgücü ve bol ham madde temini imkânı sunması nedeniyle kârlı yatırımlar yapılacak yerler olarak ortaya çıktılar.

Immanuel Wallerstein, kapitalist merkez ülkeleri ile dünyanın çevre ve yarıçevre bölgeleri arasındaki bağlantılar üzerinde durmaktadır. Ona göre bugünkü uluslararası ticaret modelleri büyük ölçüde bu ülkeler arasındaki iş bölümü tarafından belirlenmiştir. Küreselleşmeyle birlikte ortaya çıkan, piyasaların bütünleşmesi ve serbest ticaret politikaları gibi gelişmeler, 19'uncu ve 20'nci yüzyıldaki emperyal güçlerin sahip oldukları ekonomik motiflerin genişlemesinden başka bir şey değildir.

Genç endüstriler tezi olarak da adlandırılan bebek endüstri tezi, yeni kurulan bir endüstrinin dünya ile rekabet edecek duruma gelinceye kadar rakipleri karşısında korunması gerektiğini savunur.

GATT VE II. DÜNYA SAVAŞI'NI TAKİP EDEN LİBERAL TİCARİ YAPI

II. Dünya Savaşı'na kadar dünya ticaretine hakim olan kurallar büyük ölçüde hakim devletlerin, özellikle İngiltere'nin çıkarlarını yansıtmaktaydı. Ekonomik açıdan liberal fikirlerin geçerli olduğu kısa süreler dışında korumacılık temel yaklaşımdı.

II. Dünya Savaşı'nın ardından, Bretton Woods konferansında, ABD ve İngiltere'nin başını çektiği ittifak devletlerinin liderleri II. Dünya Savaşı'na yol açan çeşitli ekonomik çatışmaları sona erdireceğini umdukları, liberal düşüncelere dayalı yeni bir ekonomik düzen oluşturdular. Buna uygun olarak Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) adlı çok taraflı bir görüşmeler sistemi geliştirildi.

GATT, karşılıklılık ve ayrımcılığın olmaması ilkelerine dayandırılmıştı. Ticari tavizler karşılıklı idi: Bütün üye ülkeler ticaret engellerini beraberce azaltmaya karar verdiler. Karşılıklı ticaret savaşlarını engellemek, ayrımcılığın olmaması ve en çok kayırılan ülke statüleri tasarlandı. Buna göre bütün ülkelerden yapılan ithalat aynı muameleye tabi tutulacaktı; yani bir ülkeden yapılan ithalata diğer ülkelerden yapılanlara karşı bir öncelik sağlanmayacaktı. Bu şekilde ticaret engelleri yavaş yavaş kaldırılmaya ve uluslararası ticaret hızlı bir şekilde artmaya başladı.

Fakat 1960'lar boyunca ve 1970'lerin başında, savaş sonrası Batılı sanayileşmiş ülkelerin büyüme hızında meydana gelen artış önemli ölçüde azalmıştı. OPEC ülkelerinin 1973'te yarattığı petrol krizi, kısa süre içinde pek çok Batılı sanayileşmiş ülkede ekonomik durgunluğa yol açtı. Bu dönem boyunca uluslararası ticaret büyümeye devam etmekle birlikte eski hızını kaybetti. Pek çok ülke bir taraftan gümrük tarifelerini azaltırken bir taraftan da ihracatını teşvik edip ithalatını kısmak üzere yeni ve daha karmaşık korumacılık politikaları geliştirdi.

Bugün, GATT'ın yerine kurulan Dünya Ticaret Örgütü'nün liberal ticaret politikası, "esas olarak zengin ve güçlü sanayileşmiş ülkelerin çıkarlarını yansıtmaktadır" algısı hâlâ çok güçlüdür. Bu yüzden serbest ticaret ve liberal ekonomi konusunda ileri sürülen pek çok fikir ve ideal küreselleşme karşıtı grupların ve sivil toplum kuruluşlarının eleştirilerine muhatap olmaktadır.

Gelişmiş ülkelerin ortaya çıkan bu gelişmelere verdikleri bir tepki, dikkatlerini çok taraflı ticaret sistemi ve DTÖ'den, iki yanlı ve bölgesel ticaret anlaşmalarına çevirmeleri olmuştur. Bölgesel ticaret anlaşmaları hem serbest ticaret ilkelerini hem de pratikteki korumacılık ihtiyaçlarını barındırmaktadır. Bu yüzden de hem merkantilistlerin ve hem de ekonomik liberallerin gözünde popüler hâle gelmektedir.

ULUSLARARASI PARASAL VE FİNANSAL YAPI

Bugün, artık "kıt" bir üretim faktörü olmaktan çıkmış sermayenin, bilgi ve iletişim teknolojileri, yani kısaca İnternet sayesinde dünyanın çevresini saniyeden daha kısa sürede gezebilmesi, hâliyle uluslararası ticareti de gölgede bırakacak sorunlar yaratması demektir. Küreselleşmeyle birlikte giderek artan bir şekilde entegre hâle gelen dünyada, ulus devletler, ülke içindeki politik, sosyal ve ekonomik amaçları; para ve yatırım politikaları konusunda ortak uluslararası ilkeler oluşturma ihtiyacı ile bağdaştırmakta güçlük çekmektedirler. Pek çok ülke tam olarak kontrol edemedikleri sermayenin yarattığı problemlerle uğraşmak zorunda kalmaktadırlar.

Örneğin 2008 Küresel Krizi'nin çözümü için uygulanan Keynesyen politikalar bir görüşe göre bu yüzden başarısızlığa uğramaktadır. Sermaye hareketlerinin bugünkü gibi serbest olmadığı bir dönemde, Keynesyen parasal genişleme politikası, "para basıldığı yerde harcandığı için" ekonomiyi canlandırabiliyordu. Ancak bu-

GATT, dünya ticaretini serbestleştirmek üzere 1947 yılında imzalanan ve 1995 yılında ise Dünya Ticaret Örgütü'nün (DTÖ) kapsamına giren çok yanlı bir anlaşmadır.

GATT, sanayi malları çerçevesinde dünya ticaretini serbestleştirmek üzere kurulmuşken DTÖ, tarım ve hizmetler sektöründe de ticaretin serbestleştirilmesini hedefleyen, bunun yanında fikri mülkiyet haklarının korunmasını da önceliğine alan, yaptırım gücü yüksek bir kuruluş olmuştur.

gün, sermaye hareketlerinin serbest olduğu bir dünyada, “para dağıtıldığı yerde harcanmıyor”, bu da krizin uzamasına neden oluyor.

Uluslararası parasal ve finansal yapı, ekonomik ve politik anlaşmalar, kurumlar ve ilişkiler ağı olup; özellikle iki şeyin belirlenmesine yardımcı olmaktadır: Bunlardan birincisi farklı millî paraların birbirleri cinsinden değerlerini oluşturan kurumlar seti, ikincisi de hangi ölçekte paranın, ne sıklıkla ve hangi şartlarda ülke ekonomilerine girip çıktığını belirleyen bir kurallar setidir. Devletler için karmaşık bir yapıdaki para ve finansı kontrol edebilmek önemli bir konu hâline gelmiştir.

Piyasa ekonomisi şartları altında işleyen bir ekonomide her türlü malın fiyatının piyasa güçleri tarafından arz ve talebe göre serbestçe belirlendiği varsayılır. Ancak günümüzün para ve finans yapısı bu durumu çok daha karmaşık bir hale getirmiştir.

Resim 3.3

Deniz taşımacılığına ilgi artıyor

“Gemilerin yük taşıma kapasitesi öylesine hızla artıyor ki bugün en büyük gemiye 13 bin konteyner yüklenebiliyor. Bu yüzden de deniz limanları artan orandaki nakliyat nedeniyle ilgi odağına dönüşüyor. Avrupa'nın üç en büyük limanları Rotterdam, Anvers ve Hamburg'da. Bir limanın iktisadi anlamda taşıdığı önem rakamlara bakılarak kolayca anlaşılabilir. Örneğin sadece Rotterdam'daki miktar, Hollanda'nın milli gelirinin yüzde yedisini oluşturuyor.”

Kaynak:

<http://www.dw.de/deniz-tasimaciligina-ilgi-artiyor/a-3053765>.

Bol ve ulaşılabilir sermayenin rahatça dünyayı dolaşabildiği günümüzde bu durum başka sorunlara da yol açabilmektedir.

Örneğin çok fazla, para ekonomide enflasyon yaratmakta, paranın satın alma gücünü azaltmaktadır. Buna karşılık yeterli miktarda para (likidite) olmazsa ekonomik büyüme ve ticaret durmaktadır.

Ancak enflasyon sorununun gözardı edilebilecek düzeylere indiği 1990'lardan sonra, temel amacı “fiyat istikrarı” olarak belirlenen merkez bankalarının, özellikle 2008 Finansal Krizi'nden sonra uygulamakta oldukları fiyat istikrarı odaklı para politikasını, finansal istikrarı da kollayacak bir biçimde yeniden düzenlemeleri gerekliliği, yetki ve politika tartışmalarını da beraberinde getirmiştir.

DÖVİZ KURU SİSTEMLERİ

19'uncu yüzyıldan bu yana üç adet döviz kuru sistemi geçerli olmuştur. Bunlardan birincisi, I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar devam eden ve bütünleşmiş bir uluslararası düzeni ifade eden Altın Standardı'dır. İkincisi, II. Dünya Savaşı'nın ardından ABD ve müttefikleri tarafından yaratılan ve IMF tarafından yönetilen Bretton Woods sabit kur sistemidir. Üçüncüsü de bugün yürürlükte olan “esnek” ya da ayarlanabilir döviz kuru rejimidir.

Klasik Altın Standardı

Karşılıklı bağımlılık, entegrasyon ve küreselleşme kavramları Soğuk Savaş sonrası konuları olarak düşünülse de aslında 19'uncu yüzyılın sonundan I. Dünya Savaşı sonuna kadar olan dönemde dünya neredeyse bugünkünden daha da bütünleşmiş durumdaydı. Ülkeler arasında para akımları artmıştı. Ayrıca, Avrupa'daki büyük güçler kolonilerine büyük ölçekli yatırımlar yapmaktaydılar. Bu ülkelerin paralarının değeri altına bağlıydı, dolayısıyla sabit bir kur sisteminin parçasıydı. Bu yüzden bu sisteme "Altın Standardı" adı verilmiştir.

O dönemde, kendi kendini düzenleyen bir uluslararası para sistemi vardı. Her bir paranın değeri altının fiyatına sabitlenmişti. Eğer bir ülke ödemeler bilançosu açığı ile karşılaşsa hemen hemen otomatik olarak ayarlamalar meydana geliyordu. Değerli maden akımı mekanizmasıyla ülke, açıklarını kapatmak amacıyla altın satmaktaydı. Bunun sonucunda para arzı azalıyor, faiz oranları yükseliyor ve devlet harcamaları azaltılıyordu. Faiz oranlarındaki yükselme ülkeye kısa vadeli sermaye girişine yol açıyor, bu da açığın finansmanına yardımcı oluyordu.

SIRA SİZDE

Altın Standardı sisteminde otomatik denkleşme nasıl sağlanıyordu?

Resim 3.4

Külçe altın.

Dünya genelindeki tüm altınların yarısı Hindistan'da bulunuyor.

Altın Standardı I. Dünya Savaşı'nın sonunda çökmüştü. Bazıları bunun sebebi olarak o zamanlardaki İngiltere'nin ekonomik hegemon rolünde meydana gelen değişiklik üzerinde durmaktadır. Savaş öncesinde sterlin dünyanın en güçlü parasıydı. Ekonomik büyüme yavaşladığında, başka ülkelerin ihracatlarını satın alamayacak (ithalat yapamayacak) duruma gelen ül-

kelere İngiltere borç para (kolektif bir mal) veriyordu. I. Dünya Savaşı'nın ardından İngiltere alacaklı ülke olmaktan çıkmış borçlu bir ülke hâline gelmişti. ABD doları dünyanın en güçlü ve en güvenilir parası olarak sterlinin yerini almıştı. İngiltere'nin hegemon güç olarak boş bıraktığı yeri ABD doldurabilirdi ama izolasyoncu politikalar ve yurt içi konulara yoğunlaşması sebebiyle ABD bunu yapmadı.

Bir başka görüşe göre Altın Standardı İngiltere gücünü kaybettiği için değil, uluslararası sistemin üyesi ülkelerin politikaları sebebiyle sona erdi. Elit gruplar serbest piyasa değerlerine bağlıyken; kamu politikaları çoğunlukla sendikaların, fakirlerin ve kolonilerde para politikasını kontrol eden yabancı yatırımcıların çıkarlarını yansıtmaktaydı. Seçimlerin yaygınlaşması daha fazla devlet müdahalesi ortaya çıkardı ve hükümetler üzerinde Altın Standardı'nın gerektirdiği otomatik ayarlamalardan kaçınma konusunda bir baskı oluşturdu. Çoğu durumlarda devletler, ekonomik büyümeyi yavaşlatmak veya devlet harcamalarını azaltmak yerine ticareti artırmak üzere paralarının değerini düşürmeyi tercih ettiler. Birçok devlet ve ekonomist esnek döviz kuru fikrini desteklemeye başladılar. Bu sayede paranın değeri piyasa şartlarına göre dalgalanacak ve devleti dış ekonomik baskılardan izole edecekti. Ekonomilerini daha fazla izole etmek için birçok devlet sermaye kontrollerini benimsedi ve ülkeye giren ve çıkan sermaye miktarını sınırlandırdı.

Bretton Woods Sistemi: Sınırlı Altın Standardı ve Sabit Döviz Kurları

1930'lardaki kriz yıllarında her ülke kendi çıkarlarının peşinde koşarak gümrük tarifelerini yükseltti. Paraların konvertibil olmaması da bazılarında göre II. Dünya Savaşı'na götüren ortama katkıda bulundu. Savaşın sona, 1944 yılında, ABD ve müttefikleri Bretton Woods'ta toplanarak dünyada büyümeyi ve düzeni sağlayacak bir uluslararası ticaret ve finans sistemi kurmak için çalışmalara başladılar.

Bu konferansta Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası ve Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) oluşturuldu. Dünya Bankası ekonomik kalkınma meseleleri ile ilgilenirken IMF istikrarlı bir uluslararası para sisteminden sorumluydu. Bugün de uluslararası ticaretin teşviki, döviz kurlarında istikrarın sağlanması ve üye ülkelere kısa vadeli ödemeler bilançosu açıkları için yardım edilmesi IMF'nin görevleri arasındadır. Ancak, son yıllarda artan uluslararası finansal krizler sebebiyle, IMF'nin görevleri arasına finansal krizlerin önlenmesi de katılmıştır.

IMF'nin gözetimi altında, daha önceki Altın Standardı'nda mevcut olan sabit döviz kuru sisteminin yeni bir versiyonu uygulamaya konuldu. Savaşın sona yeterli altın miktarına sahip tek ülke ABD olduğundan, ABD doları 1 ons altın 35 dolara eşit olacak şekilde altına sabitlendi. Diğer ülkelerin paralarının değeri de dolara sabitlendi. Böylece diğer paralar da dolar üzerinden, dolaylı olarak altına sabitlenmiş oluyordu. Kurların, belirlenen sabit paritenin civarında %1 oranında dalgalanmasına izin veriliyordu. Döviz kurları bu dalgalanma marjının ötesine geçtiğinde hükümetler döviz piyasalarına müdahale edeceklerdi.

ABD doları belirlenen fiyattan altın konvertibilitesine sahip bulunuyordu. Bu, sisteme olan güveni sağlıyordu. Bu düzen 1960'ların ortalarına kadar iyi işledi. Soğuk savaşın başlamasıyla birlikte ABD, daha önce çekimser durduğu hegemonik güç rolünü benimsedi ve müttefikleri için güvenlik sağlamaya başladı. Birçok merkantilist-realist görüş sahibine göre ABD ve Sovyetler Birliği arasındaki bu iki kutuplu dünya Batı Avrupa'nın ve Japonya'nın kendisini toparlamasını ve savaşın yaralarını çabucak sarmasını sağladı. Bu ülkeler pek fazla güvenlik harcaması yapmadıklarından, kaynaklarını ekonomik kalkınmaya yöneltebildiler.

ABD'nin liderliğinde kurulan bu kapitalist ekonomik sistemde, hegemon güç olan ABD'nin parası dolar, uluslararası ticaret ve finans işlemlerinde kullanılan ödeme aracı olması sebebiyle dünya çapında talep görüyordu. Dolar aynı zamanda rezerv para idi ve altına olan değerinin sabit olması sebebiyle merkez bankaları tarafından rezerv olarak tutuluyordu. Doların gördüğü bu büyük talep onu basıp piyasaya süren ABD'ye ekonomik fayda sağlıyordu.

Bu durum, hegemon güç olmanın maliyetini ABD açısından düşük tutuyordu. Doların bu gücü ve dünyada talep görmesi sebebiyle ABD, hem içerideki ekonomik programlarını hem de Vietnam Savaşı'nı dolar basmak suretiyle kolayca finanse ediyordu. Dolar miktarındaki bu artışa rağmen, doların altın karşısındaki değeri devalüe edilemezdi. Çünkü bu durum, sabit kur sistemini tehlikeye sokardı. Ayrıca, devalüasyon, hegemon güç olarak ABD'nin zayıfladığı algısına yol açabilirdi.

Bu şekilde aşırı değerlenen dolar ABD'nin ihracatını azaltırken Batı Avrupa ve Japonya'nın ihracatını artırmaktaydı. Fakat bu, ABD için politik açıdan kabul edilebilir bir durumdu çünkü büyük bir iç pazara sahip olan ABD, Batı Avrupa ve Japonya kadar ihracata bağımlı değildi. Ancak, bu şekilde harcamalarını ve ödemeler bilançosu açıklarını artıran ABD, buradan doğan enflasyonu, sabit kur sistemi

Bretton Woods sisteminde yalnızca ABD doları altına bağlıydı. Diğer paralar dolara bağlanmıştı. Böylece Altın Standardı sisteminin farklı bir versiyonu olan bir sabit kur rejimi ortaya çıkmıştı.

vasıtasıyla diğer ülkelere ihraç etmeye başladı. Batı Avrupa bankaları paralarının sabit değerini korumak için bu aşırı dolarları satın alma yükümlülüğü altındaydı. Bu durum, bu ülkelerde de para arzını artırıyor ve enflasyona sebep oluyordu.

1970'lere gelindiğinde, ABD, uluslararası sistemde mevcut olan dolarların tamamını karşılayacak altın rezervine sahip değildi. Doların devalüe edilememesi, ihracata bağımlı olan Batı Avrupa ve Japonya paralarının da aşırı değerlenmesine ve bu ülkelerin ihracatının azalmasına yol açıyordu. Dış ticaretini artırmak için, Batı Almanya, Sovyetler Birliği ile olan ticaret kısıtlamalarını gevşetmesi için ABD'ye baskı yapmaya başladı. ABD hâkimiyetindeki uluslararası parasal sistem bu ülkelerin ekonomik büyümeleri kısıtlıyordu. 1960'ların sonundan itibaren ABD ile Batı Avrupa devletlerinin ekonomik çıkarlarının farklılaştığı ortaya çıkmış bulunuyordu. Sonunda, 1971'de Başkan Richard Nixon doların altına olan konvertibilitesini kaldırdı ve doları devalüe etti. ABD, müttefiklerine fayda sağlayan hegemon rolünden vazgeçiyor ve kendi çıkarlarına göre hareket etmeye başlıyordu.

SIRA SİZDE

3

ABD sabit kur sistemi vasıtasıyla enflasyonu diğer ülkelere nasıl ihraç ediyordu?

Esnek Kur Sistemi ve Değişen Ekonomik Yapı

1970'lerin başında Bretton Woods sisteminin yıkılmasıyla birlikte ortaya çıkan esnek kur ya da yönetimli dalgalanma sistemi bazı önemli ekonomik ve politik gelişmeleri yansıtmaktaydı. Bunlar; Japonya'nın ve Batı Avrupa'nın artan ekonomik etkisi, yeni sanayileşen ülkelerin yaşadıkları ekonomik büyüme ve Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü'nün (OPEC) ortaya çıkmasıdır.

1970'lerden itibaren, gittikçe zenginleşen Avrupa Topluluğu ülkeleri yanında Japonya, artan ekonomik büyümesiyle dünya ekonomisi içindeki statüsünü hızla değiştirdi. OPEC'in ortaya çıkması ve petrol fiyatlarını 1973 ve 1979 yıllarında büyük ölçüde artırması, uluslararası finansal akımların yapısında bir değişme meydana getirdi ve bir küresel finansal ağın ortaya çıkmasına yardımcı oldu. OPEC ülkeleri petrol ihracatlarını dolar karşılığında yaptıklarından; milyarlarca dolar, bir gecede, yeni ortaya çıkan finansal kanallardan akmaya başladı. Bu durum, dolar talebini artırarak, doların dünya ekonomisi içindeki statüsünü muhafaza etmesini sağladı.

Resim 3.5

Deniz terminalinde bekleyen tankerler.

Petrol ihtiyacı ile petrol üretimi arasındaki makasın giderek açılması, önümüzdeki yıllarda da üstesinden gelinmesi gereken en önemli problemlerden biri olacak.

Bu şekilde ortaya çıkan büyük miktardaki “petrodolarlar” Batılı bankalara yatırıldı ve buralardan gelişmekte olan ülkelere kredi olarak verildi. Bunun sonucunda bu ülkelerin dış borçlarında muazzam bir artış meydana geldi. Daha sonra bu durum, Meksika ve Brezilya'nın iflaslarını açıklamalarıyla birlikte bir borç krizine yol açtı.

1980'lerin başlarında, gelişmiş ülkelerin cari açıklarında meydana gelen sürekli artışlar bir stagflasyon probleminin ortaya çıkmasında etkili oldu. Daha önce bir arada görülmeyen işsizlik ve enflasyon bir arada görülmeye başlanmıştı. Bu durum, bunu açıklamakta yetersiz kalan Keynesçi iktisat teorisinin gözden düşmesi-ne, klasik liberal görüşlerin yeniden kuvvet kazanmasına sebep oldu.

İngiltere'de Margaret Thatcher ve ardından ABD'de Ronald Reagan iktidarları; özelleştirme, finansal piyasalardaki ve döviz kuru piyasalarındaki düzenlemelerin kaldırılması, vergi oranlarının düşürülmesi ve dış ticaretin liberalleştirilmesi gibi arz yönlü iktisat (neoliberal) politikalarını uygulamaya koydular. 1983'ten itibaren, özellikle ABD'de ekonomik gelişme kendini gösterdi. Fakat bazı gözlemciler göre gelişmiş ekonomilerde ortaya çıkan iyileşme esas olarak petrol fiyatlarındaki düşüşün bir sonucuydu.

Liberal söylemlerine karşılık Reagan, ABD'nin savunma harcamalarını II. Dünya Savaşı'ndan sonraki en yüksek seviyeye çıkardı. Bu harcamalarla birlikte doların güçlenmesi ABD'nin dış ticaret açığını rekor seviyelere taşıdı. Özellikle Japonya ile olan ticaretinde büyük açıklar veren ABD, savunma harcamalarını kısmak ve vergileri artırmak yerine, Japonya'ya yeni değerini artırmak gibi bir dizi ayarlamalar yapması konusunda baskı uygulamaya başladı. ABD'de yükselen faiz oranları Japonya'nın sahip olduğu fazla likiditeyi ABD'ye çekerek, bir taraftan ABD'nin cari işlemler açığını finanse etmesine yardımcı olurken, diğer taraftan doların değerini muhafaza etmesini sağladı.

1980'lerin ortalarına gelindiğinde Meksika ve Brezilya, 1970'lerde aldıkları borçları ödeyemeyeceklerini ilan ettiler. Latin Amerika'da komünizmin popüler hâle gelmesinden korkan Reagan yönetimi, IMF ve Dünya Bankası'na baskı yaparak, borçlarını yeniden yapılandırılmaları için bu ülkelere yeni kaynaklar aktarılmasını sağladı. Buna karşılık bu ülkeler; yurt içi harcamalarını kısma, piyasalarını doğrudan yabancı yatırımlara açma ve uluslararası ticareti teşvik etme gibi ekonomilerinin birtakım liberal yapısal ayarlamalar yapmayı kabul ettiler.

1990'larda, Meksika, Brezilya ve bazı Güney Doğu Asya ülkeleri bir seri finansal kriz yaşadılar. Bazılarına göre bu krizlerin sebebi, sermaye ve döviz piyasalarındaki düzenlemelerin gevşetilmesi, yani finansal liberalleşme idi. Kontrollden uzak, başıboş portföy yatırımlarının büyük miktarlar hâlinde bu ülkelere girip çıkması bu krizlere sebep oluyordu. Özellikle 1997 Asya ve 1998 Rusya krizi küresel çapta etkilere sahip olmaları sebebiyle krizler tarihinde yeni bir sayfa açılması anlamına geliyordu.

1990'ların başına kadar uluslararası finansal işlemlerin ve sermaye hareketlerinin önündeki engeller kaldırılmıştı ve bunun sonucunda, özel sermaye akımları resmî sermaye akımlarını bir hayli aşmıştı. Bu sermaye akımları haberleşme ve bilgisayar teknolojilerinde meydana gelen devrimi ateşlemede etkili oldu. Bunu takiben, küresel finans piyasalarında genişleme ve bütünleşme eğilimi giderek arttı. Ortaya çıkan bu küresel finans piyasaları üretimin parçalara ayrılması ve küreselleşmesi eğilimini de hızlandırdı.

1990'ların başında, Avrupa Birliği ve Avrupa Merkez Bankası oluşturuldu. Burada amaçlanan, AB ülkeleri arasında entegrasyonu artırmak ve Avrupa paralarını

İşsizlikle enflasyonun bir arada görülmesi demek olan stagflasyon problemi Keynesyen politikaların gözden düşmesine ve klasik liberal görüşlerin kuvvet kazanmasına sebep olmuştur.

1990'larda finansal liberalleşme sermaye akımlarının büyük boyutlara ulaşmasına, bu da önemli finansal krizlerin yaşanmasına sebep oldu.

uluslararası politik ekonomide doların etkilerinden korumaktı. Ortak bir para, yatırımcıları paralar arasındaki değişimin ortaya çıkardığı büyük miktardaki işlem maliyetinden kurtararak Avrupa içi ticareti artıracaktı.

2000'lerin başından itibaren dolar sürekli olarak değer kaybetmeye başladı. Bazı politik iktisatçılara göre doların değerindeki bu azalmanın sebebi; ithal malları tüketiminin artması, ülke içinde sağlık gibi çeşitli programlara yapılan harcamalar, Irak Savaşı ve terörle savaş idi. Dolardaki zayıflamanın bir başka sebebi de rekor seviyelere tırmanan dış ticaret ve cari işlemler açıkları olarak görülüyordu. Harcamalarda meydana gelen bu artışlar, dünyadaki dolar arzını artırarak doların değerini düşürüyordu. Bazı ABD'li yöneticiler, bu arada Çin'i, parası yuanın değerini suni olarak düşük tutarak ABD'nin dış ticaret açığına katkı yapmakla suçluyordu.

Buna karşılık, birçok liberal ekonomi görüşüne sahip kimse, dolardaki zayıflığın önemli bir problem olmadığını, aksine, dış ticaret açığının ekonomik gücü işareti ettiğini iddia ediyordu. Mevcut dış ticaret açığı onlara göre, ABD'nin yüksek teknolojiye ve verimliliğe sahip sanayilerine yapılan yoğun yatırımın bir yansıması olup ABD ekonomisini ateşliyordu. ABD ekonomisi Almanya ve Japonya gibi ticaret fazlası veren ülkelere göre daha hızlı büyüyordu. Fakat 2008 yılında ortaya çıkan küresel finansal kriz bu yapının sürdürülebilir olmadığını gösterdi.

Bazıları ise dolardaki zayıflıktan endişe duymakla birlikte farklı bir açıdan konuya yaklaşmaktadırlar. Bu kişiler, istikrarsız bir doların, uluslararası para ve finans yapısında istikrarsızlığa sebep olmanın yanında, ABD'nin askerî gücünü ve küresel güvenlik yapısını da zayıflatabileceği endişesi taşımaktadır. 1960'larda olduğu gibi, ABD yine uluslararası güvenlik yapısının yönetiminde büyük bir rol üstlenmektedir ancak bu defa bunu, ABD'ye yapılan dış yatırımlar karşılığında yapmaktadır. Ne AB ne de bir başka devlet bu rolü üstlenebilecek istek ve kabiliyete sahiptir. Ancak mevcut durumun sürdürülebilir olup olmadığı bir soru işareti olarak ortada durmaktadır.

SIRA SİZDE

4

11 Eylül saldırılarının ardından dünyanın içine girdiği politik süreç ile yaşanan küresel kriz arasında bir bağ kurulabilir mi?

KÜRESEL GÜVENLİK YAPISI

Küresel güvenlik yapısı belki de uluslararası ekonomi politik açısından en önemli olan yapıdır. Çünkü ticaret, finans ve teknoloji yapıları; uluslararası ekonomi politik alanının aktörleri olan ulus devletler, şirketler ve diğer kuruluşlar faaliyetlerini yürütecekleri güvenli bir temele sahip olmazsa fazla bir anlam ifade etmez. Ekonomik faaliyetlerin, yatırımın ve üretimin gerçekleşmesi için güvenlik asgari temeli oluşturmaktadır. Nitekim güvenliğin yeterince sağlanamadığı eski Doğu Bloku ülkelerinde bu eksiklik açıkça görülebilmektedir.

Güvenlik, ulus devletlerin ortaya çıktığı dönemden beri devletle ilgili bir konu olarak görülmüştür. Buna göre devletin en temel fonksiyonu, belli bir coğrafi alan içinde, vatandaşlarına hem içeriden hem de dışarıdan gelebilecek tehlikelere karşı güvenlik sağlamaktır. Fakat zaman içinde bizzat devletin kendisi, güvenliği sağlanması gereken bir varlık olarak görülmeye başlamıştır. Sonuç olarak, ulusal güvenlik meselesinin temelinde hep devlet yer almıştır.

Dışarıdan gelebilecek askerî tehdide odaklanan bu yaklaşım, özellikle Soğuk Savaş yıllarında ulusal güvenlik konusunda hakim yaklaşım olmuştur. Bu dönemde, ABD ve Sovyetler Birliği'nin oluşturduğu iki kutuplu dünyada gerilimlerin ve çatışmaların temelini ideolojik ve jeopolitik farklılıklar oluşturmuştur. Gelişmekte

Küresel güvenlik yapısı uluslararası ekonomi politik açısından en önemli yapıyı oluşturmaktadır. Çünkü güvenlik olmadan ekonomik faaliyetler gerçekleşemez ve diğer yapılar bu durumda fazla bir anlam taşımaz.

olan ülkeler, bu iki süper gücün politik ve ideolojik etki alanlarının üyeleri ya da potansiyel üyeleri olarak görülmüşlerdir.

Birçok güvenlik uzmanına göre bu iki hegemonun yer aldığı dünya güvenli olmamakla birlikte hayli istikrarlı idi. Çünkü dünyada bir nükleer denge oluşmuştu. Nükleer silahların tahrip gücü o kadar yüksekti ki bu güçler arasındaki çatışmalarda kullanılma ihtimalleri pek yoktu. Bunun yerine, bir nükleer savaşı başlatmaktan korkan bu güçler, etki alanlarında yer alan diğer devletleri ya da gerilla gruplarını çatışma alanlarına sürüyorlardı.

ABD'nin 1973'te Vietnam'da ve Sovyetler Birliği'nin 1980'lerin sonunda Afganistan'da uğradıkları yenilgiler; küçük ve zayıf devletlerin büyük ve güçlü ülkeleri yenebileceğini ya da en azından ciddi ölçüde zaafa uğratabileceğini göstermek suretiyle mevcut güvenlik düzenini zayıflattı. Sovyetler Birliği'nin 1989 yılında çöküşü, Soğuk Savaş döneminin güvenlik yapısını çökerten olay oldu ve dünya, şiddet ve savaşla dolu bir döneme girdi.

Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra, güvenlik konuları artan ölçüde uluslarüstü bir nitelik kazanmaya başladı. Özellikle uluslarüstü terörizm, yalnızca ulus devlet çapında etkin bir şekilde mücadele edilemeyecek olan yeni bir güvenlik problemi olarak algılanmaya başladı. Ekonomik, politik ve sosyal ilişkiler ülke sınırlarının ötesine taşıp küresel hale geldikçe; birçokları ulus devletlerin artık refah sağlama fonksiyonu yanında güvenlik sağlama fonksiyonunu yitirmeye başladığını düşündüler. Yeni ortaya çıkmaya başlayan güvenlik meselelerini etkin bir şekilde ele alıp çözmek için geleneksel devlet merkezli yaklaşım ve güvenlik planlaması artık yeterli değildi. Bunun sonucunda, birçok akademisyen ve güvenlik uzmanı küresel güvenlik yapısı üzerinde düşünmeye başladı.

Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından, güvenlik konuları giderek uluslarüstü bir nitelik kazanmaya başladı. Geleneksel devlet merkezli güvenlik yaklaşımı bu ortamda problemleri çözmeye yetersiz kaldığından küresel güvenlik yapısı anlayışı ön plana çıktı.

Resim 3.6

İşyancı bir grup

Savaş ve çatışma ortamının hâkim olduğu ülkelerde yüz binlerce çocuk asker olarak cephelere sürülüyor. Birleşmiş Milletler'in tahminlerine göre silahlı çatışmaların yaşandığı Asya, Afrika ve Latin Amerika ülkelerinde toplam 250 bin çocuk asker bulunuyor.

Birçoklarına göre bugün dünya, artık çok daha kaotik ve öngörülemez durumdadır. Bölgesel çatışma tehlikesi, kitle imha silahlarının yayılması ve terör olaylarındaki artış dünyayı daha güvensiz bir hâle getirmiştir. Devletlerin bu problemler karşısında başarısız kalması ve uluslararası organize suç örgütlerinin gücünün artması yanında, doğal felaketler ve iklim değişikliğinin etkisi küresel yapıyı belirleyen unsurlar durumundadır. Bütün bunlara ek olarak, elektronik ve bilişim saldırıları (siber savaşlar) giderek artmaktadır.

Dünyanın çok kutuplu bir yapı arz etmesi küresel güvenlik yapısının önemli bir özelliğini oluşturmaktadır. Küresel problemlerin artması devletlerin otoritelerini ve bunlarla baş etme kabiliyetini sınırlarken diğer bazı politik aktörleri ortaya çıkarmakta veya bunların gücünü artırmaktadır. Bunlardan bazıları, hükümet dışı kuruluşlar, çok uluslu şirketler ve insani yardım kuruluşlarıdır. Bunlar yanında, silah ve uyuşturucu trafiğini yöneten organize suç örgütleri, düzensiz silahlı gruplar ve savaş lordları ile uluslararası statükoyu tehdit eden uluslararası terör grupları söz konusudur.

SIRA SİZDE

Küresel problemlerin artması uluslararası güvenlik yapısını nasıl etkilemektedir?

ÇOK KATMANLI GÜVENLİK YAPISI

Yeni ortaya çıkan küresel güvenlik yapısını üç katmandan oluşan bir yapı olarak ele almak mümkündür. En üst katmanda, ABD, İngiltere, Fransa ve Rusya gibi güçlü devletler yer almaktadır. Bunlara ek olarak, daha az güçlü ülkelerin veya Brezilya, Endonezya ve Çin gibi orta gelirli, gelişmekte olan ülkelerin varlığından söz edilebilir.

Uluslararası organizasyonlar gibi ikinci katmanda yer alan aktörler, daha zayıf devletlerin çıkarlarını temsil etmektedirler ve BM, NATO ve uluslararası şirketler gibi organizasyonlar içinde yeni küresel standartların ve kuralların oluşturulması açısından önemli bir rol oynamaktadırlar.

Üçüncü katmanda, toprak ve sınır güvenliği konularında kullanacakları güç kaynaklarına sahip olmayan ve mülteciler, göçmenler, azınlıklar, insan hakları ihlalleri, salgın hastalıklar ve çevre problemleri gibi yaygın güvenlik problemleri ile karşı karşıya olan daha fakir devletler yer almaktadırlar. BM barış gücü ve Uluslararası Af Örgütü gibi hükümet dışı organizasyonlar da bu katmanda gayet aktif olup önemli roller oynamaktadırlar.

Küresel güvenlik yapısının her üç seviyesindeki aktörler, insanları çeşitli tehditlerden korumak amacıyla, birçok resmî anlaşma, gelenek, kural ve resmî olmayan normlarla birbirlerine bağlanmışlardır. Bu tehditlerin bazıları politik ve askerî özelliğe sahip iken diğerleri az gelişmişlik, silah teknolojisi, üretim ve ticaret gibi ekonomik faktörlerden kaynaklanmaktadır. Son olarak, küresel ekonomik yapının kendisi de son zamanlarda temel bir güvenlik meselesi hâline gelmiştir çünkü terörist gruplar bu kurallardan ve düzenlemelerden yoksun yapıdan fayda sağlamaktadır.

ÜST KATMAN: GÜÇ POLİTİKASI VE DEVLETLER SİSTEMİ

Bir grup çok güçlü devlet ile daha az güçlü olan diğerleri, bugün de savaş, sınırların ve bu sınır içindeki toplumların korunması gibi geleneksel güvenlik meselelerine odaklanmaya devam etmektedirler. Pek çok realist görüş sahibine göre mutlak güvenliğin mümkün olmadığı, potansiyel olarak anarşik bir uluslararası sistem içinde güvenlik, devletlerin çeşitli amaçları içinde birincil hedefi oluşturmalıdır. Ayrıca birçok realiste göre barış, güç, iki veya daha fazla ülke arasında nispeten dengeli bir biçimde dağıldığında ortaya çıkmaktadır. Bu konuda bütün güçlü devletlerin karşılaştığı problem güç yapısını dağıtmanın en iyi yolunu bulmaktır. Bir ülkenin ulusal ve uluslararası çıkarları açısından tek taraflılık mı, çok taraflılık mı yoksa izolasyon mu en iyi stratejiyi oluşturmaktadır?

Tek Taraflılık

ABD’de tek taraflılık görüşüne sahip olanlara göre, her ne kadar Rusya, hâlâ nükleer silahlara sahip olsa da dünyada Soğuk Savaş’ın ardından tek bir süper güç kalmıştır: O da ABD’dir ve ABD, liberal bir hegemonik güç olarak davranma ve küresel güvenliğin ve barışın sağlanması için diğer devletlere kurallar empoze etme imkânına sahiptir. ABD, gerekirse zorla, özgürlük, demokrasi ve bireysel haklar gibi liberal değerleri desteklemeli ve Haiti, Sierra Leone ve Balkan devletleri gibi medenileşmemiş, demokratik olmayan fakir ülkelere düzen dayatmalıdır.

2001 yılının 11 Eylül’ünde, Dünya Ticaret Merkezi’ne yapılan saldırı, Bush hükûmetine bu görüşlerini test etme imkânı verdi. ABD ve İngiltere, El Kaide örgütüne destek veren Taliban yönetimine karşı Afganistan’a saldırdılar. Daha sonra da yine El Kaide’ye destek verdiği ve kitle imha silahlarına sahip olduğu gerekçesiyle Irak’a saldırıp Saddam Hüseyin’in iktidarına son verdiler.

Resim 3.7

Saldırı sonrası İkiz Kuleler

“Bir karikatür, bir film veya bir söz, 11 Eylül 2001 saldırılarından bu yana dinler arası diyalogun bir anda çıkmaza girmesine neden olabiliyor. Türkiye’nin de aralarında bulunduğu 47 Avrupa devletini bünyesinde toplayan Strasbourg merkezli Avrupa Konseyi, 11 Eylül olayları sonrası dinler ve kültürler arası diyalogu Avrupa devletlerinin gündemine taşıyan ilk uluslararası ve devletlerarası teşkilat oldu. O tarihten bu yana düzenli aralıklarla değişik dinlerin temsilcilerini bir araya getirerek diyalog kurmalarını sağladı.”

Kaynak: <http://www.dw.de/avrupa-dinleri-diyalogla-dinliyor/a-16248869>

Başkan Bush’un çevresinde toplanmış olan ve tek taraflılık görüşünü benimseyen neoconlara göre, 11 Eylül saldırıları ABD açısından, terörizme karşı önleyici bir savaşa girmeyi gerektirmekteydi. Ancak, Birinci Körfez Savaşı’nda olduğu gibi kolay bir zafer bekleyen neoconlar çok farklı bir durumla karşı karşıya kaldılar. Ayrıca, Bush yönetimi Anti-Balistik Füze Anlaşması’ndan tek taraflı olarak çekildiğinde ciddi eleştirilerle karşılaştı. Bunlara ek olarak, Bush yönetimi, Kyoto Antlaşması’ndan ve uluslararası ceza mahkemesini desteklemekten çekildiğinde de tek taraflı olarak hareket etmekteydi.

Çok Taraflılık

Çok taraflılık görüşünü benimseyenler, ABD’nin, büyük güçlerin çıkarlarını savunacak bir güvenlik ortamı oluşturmak için, çok kutuplu bir güçler dengesi içinde oluşacak bir ittifaka liderlik etmesi taraftarıydılar. Dünyanın tek süper gücü olan ABD, birkaç büyük güçle birlikte hareket etmeliydi. Çünkü ABD, kendisini askerî güç bakımından tekel olarak hissetse de bu gücü etkin bir şekilde kullanma kabiliyeti, Irak Savaşı’nda görüldüğü üzere, sınırlıydı.

Liberal bakış açısına bağlı bazı küreselleşme taraftarlarına göre küreselleşmenin getireceği faydalar çatışmaları azaltacaktır. Ancak birçok kişiye göre ise küreselleşmenin ortaya çıkardığı karşılıklı bağımlılık birçok yeni güvenlik problemi yaratacaktır.

Bu görüşte olanlara göre, askerî güç, tek başına ABD ve diğer devletler için güvenlik sağlayamazdı. Mesela, teröristler ve intihar bombacıları, işgal altındaki Irak ve İsrail'in Batı Şeria'daki yerleşim yerleri gibi askerî açıdan iyi korunan yerleri bile vurabilmekteydiler. Yumuşak güç bu bakımdan, güvenlik oluşturmak açısından daha etkiliydi. Bu görüşte olan bazı insanlara göre, gelecekte savaşlar, daha önce olduğu gibi savaş alanlarında yapılmayacaktı. Daha çok, iletişim sistemlerini etkileyen ve devletlerin askerî kapasitelerini ciddi ölçüde zayıflatan virüsler yoluyla sanal savaşlar şeklinde olacaktı.

IMF, DTÖ ve Dünya Bankasının liberal ekonomik politikaları, büyük güçlerin güvenlikle ilgili konularda kullanabilecekleri bir diğer aracı oluşturmaktadır. Açık sınır politikası, serbest ticaret, esnek döviz kurları sayesinde piyasaların sihirli gizli eli, az gelişmiş ülkelerde ekonomik büyümeye ve bu ülkelerin uluslararası ekonomi ve demokratik kurumlara yatırım yapmasına yol açacaktır. Böylece, bu ülkelerin ilgileri savaşlardan başka alanlara çevrilecektir. Ancak, çoğu kişiye göre ise küreselleşmenin yarattığı karşılıklı bağımlılık ve politik ve ekonomik çıkarların bir-biri içine geçmesi bir dizi güvenlik problemi yaratmaktadır.

Çok taraflılık ile ilgili bir problem de hangi güçlerle çok kutuplu bir sistem yaratılabileceğidir. Bu konuda, ekonomik kapasitesi ve etkisine karşılık askerî kapasitesi sınırlı olan Almanya ve Japonya düşünülmemektedir. Bu noktada bazıları Hindistan ve Brezilya gibi bazı gelişmekte olan ülkeleri büyük güçler kapsamında ele almanın vaktinin geldiğini düşünmektedirler.

İzolasyonculuk

İzolasyonculuk taraftarlarına göre, ABD ve diğer büyük güçler, uluslararası sistemle askerî bir ilişki içinde olmayı bırakıp ancak kendilerine doğrudan saldırıldığında güç kullanmalıdırlar. Güçleri dengelemeye çalışmak ABD ve müttefiklerini aşırı bir yük altına sokarak, büyük finansal maliyetlerle karşı karşıya bırakabilir. ABD dünyada özgürleştiren değil, işgal eden bir güç olarak görülebilir.

Bazı izolasyoncular savaşların artık meydana getirdiği maliyetlere değmediğini iddia ederken; bazıları da pek çok asker ve sivilin hayatını kaybetmesine sebep olan "topyekün savaş" şeklindeki çatışmaların, uluslararası hukuk ve uluslararası ekonomi politik açısından manevi ve ahlaki bakımdan kabul edilebilir olmadığını iddia etmektedirler. Nihayet bir başka izolasyoncu görüşe göre de özellikle gelişmekte olan ülkeler arasındaki çatışmalara olan müdahalesindeki başarısızlığının da gösterdiği gibi ABD her yönüyle güçlü bir ülke değildir.

İKİNCİ KATMAN: ULUSLARARASI ORGANİZASYONLARIN DEĞİŞEN ROLÜ

1970'lerin başına kadar, BM'de güvenlik konusunda anlaşmalar ve gelenekler mevcut değildi; iki süper güç olan ABD ve Sovyetler Birliği, silah stoklarını artırmak ve diğerini saldırıdan caydırmakla meşgul olmaktadır. Vietnam Savaşı'nın sonlarına doğru ABD ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkiler gelişince; her iki süper güç de BM'nin, nükleer silahların yayılması ve silahlanma yarışının kontrol altına alınması gibi konularda gelenekler, anlaşmalar ve protokoller oluşturmasını arzu etmeye başladılar.

BM ilk olarak, çeşitli güvenlik konularında birkaç anlaşma ile sonuçlanan pazarlıkların yer aldığı bir forum olarak hizmet verdi. 1968 yılında varılan nükleer silahların yayılmamasına dair anlaşma, bu silahlara sahip olan devletlere bunları diğer devletlere transfer etmeme şartı getirdi. Bu anlaşma ile aynı zamanda, Ulusla-

rarası Atom Enerjisi Ajansı (IAEA) kuruldu. Bu kurum üye devletlerin nükleer güç imkânlarını denetleyecekti.

Bir başka önemli anlaşma, 1972 yılında 100'den fazla devlet tarafından imzalanan Biyolojik ve Toksik Silahlar Anlaşması idi. Bu anlaşma biyolojik silahlar konusunda araştırma yapılmasını kısıtlıyor fakat biyolojik silahları saklamak kolay olduğundan bu konuda her hangi bir denetim şartı getirmiyordu. 1992 yılında imzalanan ve 1997 yılında yürürlüğe giren Kimyasal Silahlar Anlaşması'na göre, 157 ülke, bütün kimyasal silahları 2007 yılına kadar ortadan kaldırmayı ve asla kimyasal silah üretmemeyi, depolamamayı ve kullanmamayı taahhüt ediyordu.

Bu seviyede, güvenlik meselelerini etkileyen konulardan biri de silah satışlarıdır. Birçoklarına göre korsan devletlerin de içinde bulunduğu birçok devlet kolayca silah elde edebilmektedir. Dünyada alınıp satılan silahların büyük çoğunluğu konvansiyonel silahlar olup, toplam silah ithalatının üçte ikisini az gelişmiş ülkeler yapmaktadır. Bunların da yarısı Ortadoğu'da yer almakta olup petrol ihracatından sağlanan gelirler bu silah alımlarının finansmanında kullanılmaktadır. Silah satışlarının yarısını ABD gerçekleştirmekte olup kalan miktarın üçte ikisi de Fransa ve Rusya tarafından satılmaktadır. Dünyada yüz milyarlarca dolar her yıl silah alımlarına gitmektedir.

Dünya silah ihracatının yüzde 70'ini, BM Güvenlik Konseyi'nde veto hakkına sahip olan beş ülke ABD, Rusya, Fransa, İngiltere ve Çin gerçekleştiriyor.

NATO ve BM'nin Barışı Koruma Çabaları

İkinci katman içinde uluslararası organizasyonlarla ilgili önemli bir gelişme, 1990'ların ortalarından itibaren NATO ve ABD'nin çeşitli bölgesel çatışmalarda barışı koruma faaliyetlerine girmeleri olmuştur. NATO'ya yönelik çeşitli eleştirilere karşılık, 1990'ların sonlarında Kosova'da oynadığı rol, bu kuruluşa yeniden hayat vermiştir. 1998 yılında Sırbistan, güçlerini Kosova'dan çekmeyi reddedince, NATO Sırp askerî hedeflerine hava saldırıları düzenledi. Bunun üzerine Sırbistan, kuvvetlerini Kosova'dan çekmeye razı oldu ve böylece Kosovalı Arnavutlara yönelik etnik temizlik harekâtı önlendi.

1990'ların ortalarında, eski Yugoslavya ülkeleri arasında meydana gelen çatışmaların başlangıcında, NATO'nun bu meselelere müdahale etme isteği olup olmadığı sorgulanmaktaydı. Buna göre, bu konularla ilgili olarak NATO'nun açık bir askeri stratejisi ve politik hedefleri yoktu. NATO'nun, Soğuk Savaş'ın ardından daha çok görülmeye başlayan iç savaşlar ve diğer konvansiyel olmayan çatışmalar karşısında nasıl bir strateji takip etmesi gerektiği konusunda bir mutabakat mevcut değildi. Ayrıca NATO'nun, uyuşturucu, terörizm, silahlanmanın artması, göç gibi konularla yeterince ilgilenebileceği açık değildi.

Soğuk Savaş'ın başlarında, Güvenlik Konseyinde, nerelerde kuvvet kullanılması gerektiği konusundaki görüşmeler tıkandığında, BM süper güçlerin ve güvenlik konseyinin daimi üyesi olan diğer ülkelerin doğrudan dâhil olmadıkları çatışmaların önlenmesine yönelik olarak barış gücü mekanizmasını oluşturmuştu. Barış gücü kuvvetleri, talep olduğunda, çatışan taraflar arasında ateşkesin sağlanması ve düzenin korunması görevini yürütüyordu.

Soğuk Savaş'ın sonuna doğru BM'nin barış ve güvenlik konularındaki rolünde ciddi bir değişim meydana geldi. Buna göre BM kuvvetleri etnik ve dinî çatışmalarla, salgın hastalıklarla ve çevre problemleriyle mücadelede daha iddialı ve önleyici tedbirler alacaktı. Ancak, BM Güvenlik Konseyi Somali'deki ve Balkanlar'daki çatışmalarda bir varlık gösteremedi çünkü büyük güçlerden her biri, çatışmalarda yer alan gruplardan birinin tarafında yer alıyordu. NATO'nun çabalarını desteklemek dışında BM, Ruanda, Kosova, Doğu Timor ve daha sonra Irak'taki çatışmalarda önemsiz roller oynadı.

Soğuk Savaş'ın ardından BM'nin barış ve güvenlik konularındaki rolünde nasıl bir değişme meydana gelmiştir?

İnsan Hakları ve Uluslararası Ceza Mahkemesi (ICC)

Güvenlik ve insan hakları ile ilgili meseleler arasındaki bağlantı yeni küresel güvenlik yapısı içinde daha bir kuvvet kazandı. BM üyesi birçok ülke, savaş suçları ve insanlığa karşı suçlar gibi konularda, çeşitli insan hakları meselelerinde, otoritelerinin bir kısmını BM'ye devretmeye razı oldular. 1990'larda BM, Balkanlar'da ve Ruanda'da işlenen vahşetlerle ilgili olarak iki uluslararası savaş suçları mahkemesi oluşturdu. Daha sonra bunlara, Sierra Leone'de işlenen suçlarla ilgili mahkeme eklendi.

2000 yılına kadar 138 ülke, 1 Temmuz 2002'den sonra dünyanın her hangi bir yerinde işlenen soykırım, savaş suçları ve insanlığa karşı suçlarla ilgilenmek üzere daimi bir Uluslararası Ceza Mahkemesi (ICC) oluşturulması için bir anlaşma imzalamıştı. Clinton yönetimi anlaşmayı imzalamasına rağmen, ondan sonra gelen Bush yönetimi, ABD'li yetkililerin savaşlarda yaptıklarıyla ilgili olarak suçlanabileceği gerekçesiyle anlaşmaya karşı çıktı.

Resim 3.8

Uluslararası Ceza Mahkemesi

2002 yılında kurulan Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin verdiği ilk karar Kongo'da çocukları asker olarak kullanmaktan dolayı suçlu bulunan Kongolu isyancıların lideri Thomas Lubanga hakkındaydı.

Bazı realist görüş sahiplerine göre oluşturulan bu yeni mahkemelerin uluslararası kanunlara ve anlaşmalara riayeti sağlama konusunda bir otoritesi yoktur çünkü bu kanunları ihlal eden ülkeleri ve ülkeler içindeki çeşitli grupları cezalandırma konusunda gerçek bir güce sahip değildir. Diğer taraftan bu mahkemeler, savaşlar sırasındaki davranışların ve adaletin ülkelerin gündemlerinde üst sıralara yükselmesini ve devletlerin otoritelerinin bir kısmının, bireylerin hakları ve karşılaştıkları davranışlar gibi nispeten yeni güvenlik meseleleriyle ilgilenen uluslararası organizasyonlara devrini göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

Sonuç olarak, ikinci seviyedeki güvenlik yapısında, NATO ve BM gibi uluslararası organizasyonlar, sınırların korunmasının ötesindeki birçok güvenlik meselesinde gittikçe artan ölçüde rol oynamaktadırlar. Bu organizasyonlardan bazıları hâlâ otorite elde etme konusunda büyük güçlere bağımlı olsalar da giderek daha fazla politik güç sahibi olmaktadır. ICC göstermektedir ki birçok farklı ülke tarafından desteklenen yeni kurallar, normlar ve beklentiler oluşturmak suretiyle, bu organizasyonlar, güvenlik ortamının değişmesine de katkıda bulunmaktadır.

NATO ve BM gibi uluslararası organizasyonların uluslararası güvenlik meselelerinde oynadıkları rol giderek artmaktadır.

ÜÇÜNCÜ KATMAN: ANARŞİYE DOĞRU MU?

Bu katmanda yer alanlar çoğunlukla zayıf devletler olup güvenliklerine yönelik pek çok iç ve dış tehditle başa çıkmada yetersizdirler. Bunların birçoğu, “müflis” devlet olarak nitelendirilmekte olup önemli oranda ülke içi şiddet ve çatışmayla karşı karşıyadırlar. Ayrıca, sürüp giden fakirlik, kolonyal dönemden kalan çeşitli problemler ve büyük güçlerin müdahaleleri sebebiyle ekonomik gelişmelerini de sağlayamamaktadırlar. Bu ülkelerin bir başka özelliği de güvenlik problemlerini çözmek için, BM'nin barış gücüne ve Kızıl Haç, Kızılay, Uluslararası Af Örgütü gibi hükümet dışı organizasyonlara karşı giderek artan bağımlılıklarıdır.

Güvenlik ve Ekonomik Gelişme

Fakir ülkelerdeki güvenlik-kalkınma ilişkisi sıcak tartışmaların yaşandığı bir konudur. Güvenlik problemleri kaynakların israfına sebep olarak kalkınmayı engellemekte ya da en azından geciktirmektedir. Kaynak yetersizliği, uluslararası bankalara ve finans kuruluşlarına olan ağır borçlar, kalabalık nüfus, yetersiz altyapı, salgın hastalıkların yaygın olması ve diğer problemler bu ülkelerde ekonomik gelişmeyi yavaşlatmakta ve fakir ülkelerle gelişmiş sanayi ülkeleri arasındaki gerilimin tırmanmasına sebep olmaktadır.

Birçok kalkınma uzmanına göre ticaret, yabancı yatırım ve yeni teknolojilerin ve iletişim sistemlerinin gelişimi gelişmekte olan ülkelerde ekonomik büyümeyi ortaya çıkaracak, gerilim ve çatışmaları azaltacaktır. Buna karşılık, yapısalci-Markсист görüşe sahip olanlara göre ise uluslararası ticaret ve finans kuruluşlarının liberal ekonomi politikaları ile birinci ve ikinci katmanlardaki devletlerin yürüttüğü küreselleşme kampanyaları bu ülkelerin kalkınma çabaları üzerinde felaketle sonuçlanan olumsuz etkiler meydana getirmektedir.

Hemen hemen bütün üçüncü katman ülkelerinde, fakirlik veya ekonomik bakımdan geri kalmışlık; farklı etnik ve dini gruplar arasındaki gerginlikleri artırmakta ve insan hakları ihlallerine yol açmaktadır. 1980'lerin sonu ile 1990'ların başında, BM üçüncü katman ülkelerinde barışı korumaya yönelik faaliyetlerini artırdı fakat çoğu durumlarda başarılı olamaması BM'nin bir iç savaş ortamında barışı sağlama kabiliyetinin sorgulanmasına yola açtı.

Üçüncü katman ülkelerinde ortaya çıkan gelişmeler arasında en belirgin olanlardan biri hükümet dışı organizasyonların öneminin giderek artması olmuştur. Bunun sonucunda, çeşitli insani, ideolojik ve pratik kaygılara dayanan Kızıl Haç, Kızılay, Uluslararası Af Örgütü ve Greenpeace gibi kuruluşların faaliyetleri uluslararası güvenlik yapısı içinde giderek artan bir önem kazanmaktadır. Hükümet dışı kuruluşların güvenlik yapısı üzerindeki etkisine güzel bir örnek, kara mayınlarının yasaklanmasına yönelik uluslararası kampanyadır.

BİLGİ VE TEKNOLOJİ: ZENGİNLİK VE GÜCÜN TEMELİ

Sanayi Devrimi küresel zenginlik ve güç düzenini değiştirdiği için uluslararası ekonomi politik üzerinde muazzam bir etki meydana getirmişti. Bilim ve teknolojiye bugün yaşanan devrim Sanayi Devrimi'nden çok daha önemli etkiler ortaya çıkarmaktadır. Çünkü Sanayi Devrimi ile kıyaslandığında bugünkü değişiklikler çok daha geniş çaplı olup, hayatın daha fazla alanını, çok daha hızlı bir şekilde ve küresel ölçekte etkilemektedir. Bilgiye erişimi kontrol eden birey, şirket ve devletler, bugün açık bir biçimde dünya piyasalarında rekabet avantajı yakalamakta ve politik ve ekonomik süreçler üzerinde hâkimiyet kurmaktadır.

Ekonomik bakımdan geri kalmışlık ve fakirlik, dünyada farklı etnik ve dini gruplar arasında gerilimi artırmakta ve çeşitli insan hakları ihlallerine yol açmaktadır.

Bugün yaşanan teknolojik devrimin uluslararası ekonomi politik üzerindeki etkisi Sanayi Devrimi'nin etkisinden de büyüktür. Bilgiye erişimi kontrol etmek dünya piyasalarında rekabet avantajı ve üstünlük sağlamaktadır.

Resim 3.9**Tablet bilgisayarlar**

Bir zamanlar elektronik cihazlarıyla bütün dünyada adını duyuran Japon elektronik endüstrisi şimdi zarar rekorları kırıyor. Çünkü akıllı telefon ve tablet bilgisayarlar alanında kıran kırana bir savaş veren rakipleri Güney Koreli ve ABD'li firmalarla rekabet edemiyorlar.

Son dönemlerde bu konularda ortaya çıkan üç adet eğilimden söz etmek mümkündür:

1. Bilgi ve teknoloji, zenginlik ve gücün belirleyicileri olarak giderek önem kazanmaktadır. Ekonomik başarı ve politik etkinlik, doğal kaynaklardan çok teknolojik üstünlük gerektirmektedir.
2. Teknolojik değişme hızı artmıştır. Bilgisayarların ve makinelerin fiziki ömrü uzarken ekonomik ömrü kısalmıştır. Çünkü daha kısa sürede, daha güçlü ve faydalı olanlar mevcutların yerini almaktadır.
3. Bilgi ve teknoloji eskiye göre daha çok ve hızlı bir şekilde yayılmaktadır. Bilgisayar ve iletişim devrimi verilerin ve fikirlerin hızlı bir şekilde bütün dünyaya yayılmasını sağlamaktadır.

Bilgi ile ilgili yapı, aynen üretim, finans ve güvenlik yapılarında olduğu gibi devletler ve piyasalar arasında bir bağlantılar seti ortaya çıkarmaktadır. Dolayısıyla, bir ülkenin uluslararası ekonomi politik içindeki konumu üst üste binmiş bu dört yapının meydana getirdiği ağ içinde nerede bulunduğuna bağlı olmaktadır.

TEKNOLOJİK YENİLİKLERİN DOĞASI VE ETKİLERİ

Teknoloji, kaynakların mal ve hizmet üretiminde ne şekilde bir araya getirileceği konusundaki bilgidir. Teknolojik yenilikler iki şekilde ortaya çıkar: Ürün ve süreç yenilikleri. Ürün yeniliği yeni ve daha iyi ürünlerin üretilmesi olup, tamamen yeni piyasalar yaratarak tüketicilere çok büyük faydalar sağlar. Bu konuda kişisel bilgisayar, otomatik para çekme makineleri (ATM), cep telefonları ve yeni geliştirilen ilaçlar örnek olarak verilebilir. Süreç yeniliği ise daha etkin ve düşük maliyetli üretim teknikleri bulunması anlamına gelmektedir. Bu konuda Japonların önderlik ettikleri robot kullanımı ve işletme yönetimi konusundaki yeniliklerden bahsedilebilir.

Hızlı teknolojik değişim dünyada çok önemli etkiler meydana getirmektedir. Aşağıda bunlardan özellikle en dikkate değer olan üçünden bahsedilecektir: Ürün yaşam dönemi, yüksek teknoloji endüstrilerinin ve bu endüstrilerdeki rekabetin yapısı ve bir ülkenin bilgi ve teknoloji konusunda yapacağı stratejik yatırım vasıtasıyla karşılaştırmalı üstünlük yaratma kabiliyeti.

Ürün Yaşam Dönemi

Bu teori 1970'lerde Raymond Vernon tarafından geliştirilmiştir. Vernon, bir zamanlar ABD tarafından üretilip ihraç edilen bazı ürünlerin zamanla başka ülkelerde üretilip ABD'ye ihraç edildiğini gözlemlemiştir. Ürünün bu yaşam dönemi (ihracattan ithalata) kısmen ürün ve süreç yenilikleri arasındaki karşılıklı etkileşime dayanmaktadır. Yeni bir ürün keşfeden ABD'li firmalar bunu yurt içi piyasanın ihtiyaçlarına uygun olarak geliştirmekte ve üretiminin bir kısmını başka ülkelere ihraç etmektedir.

Japonya gibi başka bazı ülkelere süreç yenilikleri konusunda daha büyük bir başarı göstermekte ve mevcut malı üretmenin daha iyi yollarını bulmaktadırlar. Bu şekilde malın üretimi ABD'den başka ülkelere kaymaktadır. Yeni üretici, süreç yeniliği yapan Japonya gibi ülkeler veya özellikle yenilikler ürünü standart hâle getirmişse düşük maliyetli bir yeni endüstrileşen veya az gelişmiş ülke olabilir. Bu durumda ABD, bir zamanlar ihraç ettiği ürünü düşük fiyatla ithal etmeye başlar.

Eskiden, muhtemelen, ürün yeniliği konusunda başarılı olmak ülkeler için yeterliydi. Yeni bulunan ürünler uzun yıllar üretilir ve bundan yıllar boyunca kâr ve iş sahası yaratma bakımından fayda elde edilirdi. Hâlbuki bugün, hızlı teknolojik değişim ve yeni fikirlerin büyük bir hızla dünyada yayılması sebebiyle süreç yeniliği en önemli teknolojik avantaj hâline gelmiştir.

Eskiden ürün yeniliği uluslararası piyasalarda başarılı olmak için yeterliydi. Bugün ise bilgi ve teknolojinin hızlı yayılması sebebiyle süreç yeniliği daha önemli hâle gelmiştir.

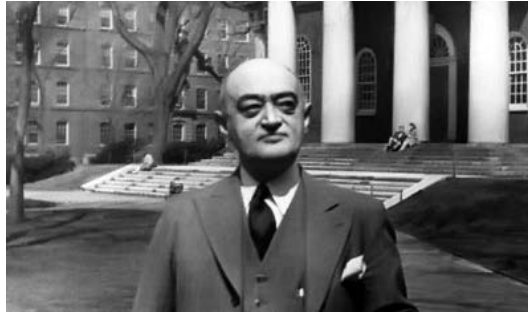
Yüksek Teknoloji Endüstrileri (Schumpeteryan Endüstriler)

Schumpeter kapitalist sistemin işleyiş dinamiklerini ortaya çıkarmak amacı ile kapitalist ekonomik gelişmenin büyük ölçekli analizini yapmış ve bu işleyişte teknolojik yeniliği merkezî bir konuma yerleştirmiştir.

Yüksek teknoloji endüstriler Joseph Schumpeter'in (1883-1950) ismi ile anılmaktadırlar. Ona göre ancak bir tekel gücüne sahip olan firmalar, riskli, pahalı ve uzun zaman alan araştırma-geliştirme faaliyetlerine yatırım yapma istek ve kabiliyetine sahiptirler. Bu yüzden, birçok kilit sektör tekeli bir yapıya sahip olacaktır. Ancak, zaman içinde yeni firmalar bir zamanlar piyasaya hakim olan firmaların yerini almaktadırlar. "Yaratıcı yıkım" (creative destruction) rüzgârları mevcut tekelleri yıkarak yeni hakim firmalar meydana getirmektedir. Bu yüzden, Schumpeter'e göre piyasada asıl önemli olan rekabet, birbirinin aynı mallar üreten firmalar arasındaki fiyat rekabeti değil, mevcut firmaların varlıklarını tehlikeye düşüren rekabettir.

Schumpeter'e göre, bugün asıl önemli olan rekabet fiyat rekabeti değil, firmaların piyasalardaki varlıklarını tehlikeye düşüren rekabettir.

Teknolojik yeniliğin (inovasyonun) ekonomik büyüme konusundaki önemine ilk değinen ve "yeni ürünlere dayanan rekabetin, var olan ürünlerin fiyatları üzerindeki marjinal değişikliklerden daha önemli" olduğunu vurgulayan ilk Schumpeter olmuştur.

Resim 3.10

*Joseph Alois Schumpeter
(1883 - 1950)*

"Teknolojik yeniliğin (inovasyonun) ekonomik büyüme konusundaki önemine ilk değinen ve 'yeni ürünlere dayanan rekabetin, var olan ürünlerin fiyatları üzerindeki marjinal değişikliklerden daha önemli' olduğunu vurgulayan Schumpeter olmuştur. Bu yaklaşıma göre teknolojik yenilik ekonomik gelişmenin ve ekonomideki dalgalanmaların ana unsurudur."

Bu yaklaşıma göre teknolojik yenilik ekonomik gelişmenin ve ekonomideki dalgalanmaların da ana unsurudur.

Schumpeter'e göre teknolojik değişim süreci teknolojik yeniliklere dayalı olduğu için yaratıcıdır. Fakat yine bu süreç, teknolojik yeniliklere ayak uyduramayan firmaları, eski teknolojileri ve hatta sektörleri de ayıkladığı için aynı zamanda yıkıcıdır.

Schumpeter'in yaklaşımında teknolojik yenilik sürekliliği olmayan, mevcut teknolojiden bir kopuş ifade eden, radikal bir değişikliktir. Yeni bir malın, yeni bir üretim metodunun sunulması, yeni bir pazarın açılması, yeni bir ham madde kaynağının bulunması ya da piyasada yeni bir pazar örgütlenmesini de kapsar.

Müteşebbis ortaya çıkardığı teknolojik yenilik sayesinde normalin üstünde bir kâr marjı sağlar ve monopol konumuna gelir. Bu yeniliğin zamanla diğer firmalarca da adapte edilmesiyle beraber kâr normal düzeye iner ve bu durum başka bir müteşebbis tarafından başka bir teknolojik yenilik yaratılana kadar devam eder. Bu da ekonomide iş çevrimlerine (business cycles) sebep olur. Dolayısıyla, girişimcilerin olağanüstü gayretleri ile ortaya çıkan teknolojik yenilik, ekonominin içsel bir unsuru olarak, ekonomik gelişmenin dinamiğini sağlayan en önemli faktör konumuna yerleşir.

"Yaratıcı yıkım" kavramına göre teknolojik değişim süreci yenilikler tarafından sürdürülen "yaratıcı" bir süreçtir fakat bu süreç aynı zamanda "yıkıcıdır" çünkü bu süreç kaynakların firmalar, meslekler, sanayiler ve hatta ülkeler arasında yeniden dağılımını öngörür. Bu sürece ayak uyduramayanlar yok olacaktır.

Ölçek ekonomileri sebebiyle, bugün birçok endüstride rekabet, pazar payı için değil pazarın bütünü için yapılmaktadır. Kazanan pazarın tamamını ya da en azından çoğunu almaktadır. Bu durum, çok açık bazı ekonomi politik sonuçlar doğurmaktadır. Merkantilist zihniyete sahip politika uygulayıcıları Schumpeteryan endüstrilerde hakim olacak firmalar yaratmak için devletin kaynaklarını seferber edeceklerdir. Liberal zihniyetli olanlar bile kendi ülkelerinde Schumpeteryan endüstrilerde rekabet edebilecek girişimcilerin gelişmesini teşvik edecek şartları oluşturmaya çalışacaklardır. 21'inci yüzyılda teknolojiyi elde etme, yaratma ve kontrol etme kabiliyeti uluslararası rekabetin merkezinde yer almaktadır.

SIRA SİZDE

Schumpeter'e göre, ölçek ekonomileri piyasalarda rekabetin yapısını nasıl değiştirmiştir?

Karşılaştırmalı Üstünlükler Yaratmak

II. Dünya Savaşı'nın ardından Japonya'nın, daha yakın zamanlarda da Asya Kaplanları'nın performansı, ülkelerin yüksek katma değerli mallar üretiminde karşılaştırmalı üstünlükler yaratma kabiliyetlerini göstermektedir. Dünya ekonomisi içinde vasıfsız emek-yoğun mal üreticisi olma şeklindeki rollerine razı olmayan bu ülkeler, devlet ve iş dünyası arasında geliştirilen ortaklık sayesinde, ileri teknoloji içeren mal ve hizmet üretip satmak için gerekli olan temeli oluşturmuşlardır. Bu ülkelerin hepsi de ileri teknoloji üretimini desteklemek için gerekli olan eğitim altyapısına yatırım yapmışlardır.

Bu ülkelerin başarısında gelişmiş ülkelerdeki firmalardan yapılan teknoloji transferi de önemli bir rol oynamıştır. Aynı yolu takip etmek isteyen pek çok gelişmekte olan ülkede bu modelin başarılı olup olmayacağı bilinmese de teknoloji transferi uluslararası ekonomi politığın hakim konularından biri olmaya devam edecek gibi görünmektedir.

ULUSLARARASI EKONOMİ POLİTİK AÇISINDAN TEKNOLOJİ VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI

Şimdiye kadar anlatılanlardan teknolojinin kontrolünün ne derece önemli olduğu ortaya çıkmaktadır. Teknoloji üretenler açısından, başkalarına, gerekli ödemeyi yapmadan bunu kullanma hakkının verilmemesi ve bu şekilde teknolojik üstünlükten maksimum avantajın elde edilmesi önem taşırken diğer taraftan, bilgisayar

Bugün teknolojiyi yaratma ve kontrol etme kabiliyeti uluslararası rekabetin merkezinde yer almaktadır ve bunun için eğitim altyapısına yatırım yapmak çok önemlidir.

ve iletişim devrimi bilginin yayılmasını çok daha kolay ve hızlı hâle getirmekte ve teknolojinin kontrolünü giderek zorlaştırmaktadır. Dolayısıyla, enformasyonun kontrolü, uluslararası ekonomi politikte çok önemli bir konu hâline gelmiştir.

Uluslararası ekonomi politikteki bu konuyla ilgili temel kavramlardan biri fikrî mülkiyet haklarıdır. Fikrî mülkiyet hakları, fikrî mülkiyetin, mesela bir yeniliğin ya da şiir veya roman gibi yaratıcı bir eserin kullanımını kontrol etme hakkıdır. Patentler, telif hakları, markalar gibi mekanizmalar yeni fikirlere erişimi kontrol altında tutmak için kullanılan başlıca yollardır. Fikrî mülkiyet hakları devlet tarafından tanımlanıp garanti altına alındıklarında en etkin biçimde korunmuş olurlar. Ancak, pek çok farklı kurallara sahip farklı devletlerin varlığı bu konuda bir problem yaratmaktadır. Yeni bir üretim süreci keşfeden bir firma, bir başka ülkedeki bir firmanın, o ülkede patent hakları sıkı bir şekilde korunmuyorsa kendi fikrini kullanımını engelleyemeyebilir.

GATT görüşmelerinin Uruguay turunda, bu konuda bir anlaşmaya varılması hedeflenmişti. Pazarlıklar sonucunda, Dünya Ticaret Örgütüne üye bütün devletlerde fikrî mülkiyet hakları açısından bir minimum seviyenin sağlanmasını gerektiren bir anlaşmaya varıldı. Doha turunda da bu konu görüşülmeye devam etti. Bu konuda ortaya çıkan temel anlaşmazlık noktalarını fakir ülkelerin patent altına alınmış ilaçlara erişimi ve yine fakir ülkelerin biyolojik kaynakların ve geleneksel bilginin korunmasının da bu kapsama alınması yönündeki istekleri oluşturmaktadır.

Uluslararası ekonomi politikte teknolojinin kontrolü ile ilgili temel kavramlardan biri patentler, telif hakları ve markalar gibi mekanizmalar yoluyla korunan fikrî mülkiyet haklarıdır.

Fikrî mülkiyet hakları ile ilgili olarak uluslararası görüşmelerde ortaya çıkan temel anlaşmazlık noktaları nelerdir? Teknolojik gelişme ve yenilikler küresel güvenlik açısından ne gibi sonuçlar doğurmaktadır. Dünya bu gelişmeler sayesinde daha güvenli hâle gelmiş midir?

Özet

Uluslararası üretim, ticaretin ve finans yapısını açıklamak

Üretim ve ticaret yapısı, devletler, uluslararası organizasyonlar, uluslararası işletmeler ve hükümet dışı organizasyonlar arasındaki, üretim ve ticaretle ilgili uluslar arası kuralları etkileyen ilişkiler setidir. Ticaret konusunda liberallerin çoğu görüşleri Adam Smith ve David Ricardo'nun düşüncelerinden kaynaklanmaktadır. Ricardo, karşılaştırmalı üstünlük teorisi adlı çalışmasında serbest ticaretin etkinliğe yol açtığını ve herkesin durumunu iyileştirme potansiyeli taşıdığını ileri sürmüştür. Pek çok neomerkantilist, geçmişte olduğu gibi bugün de ticarete katılan bütün tarafların karşılaştırmalı üstünlükten fayda elde edeceği fikrine karşı çıkmaktadır. Devletler, stratejik ticaret politikaları yoluyla karşılaştırmalı üstünlük durumunu değiştirebilmektedirler. Ayrıca, diğer ülkelere, özellikle gıda ve savunma konusunda bağımlı olma korkusu da dış ticarete korumacı politikaların uygulanmasına yol açmaktadır.

Yapısalcı-Marksist görüşte olanlar ilk dönemlerdeki merkantilizmi klasik bir emperyalizm olarak nitelendirmektedirler. Avrupa'daki güçlü devletler ekonomik sebeplerle dünyanın gelişmemiş bölgelerini kolonileştirmişlerdir. Küreselleşmeyle birlikte ortaya çıkan gelişmeler de 19'uncu ve 20'nci yüzyıldaki emperyal güçlerin sahip oldukları ekonomik eğilimlerin devamından başka bir şey değildir. II. Dünya Savaşı'na kadar dünya ticaretine hakim olan kurallar büyük ölçüde hakim devletlerin, özellikle İngiltere'nin çıkarlarını yansıtmaktaydı. Korumacılık temel yaklaşımdı ve ticari kurallar devletlere silah zoruyla dayatılmaktaydı. II. Dünya Savaşı'nın ardından, Bretton Woods konferansında, liberal düşüncelere dayalı yeni bir ekonomik düzen oluşturuldu ve Ticaret ve Gümrük Tarifeleri Genel Anlaşması (GATT) adlı çok taraflı bir görüşmeler sistemi geliştirildi. Bunun sonucunda, dünyada üretim ve ticaret hızla arttı.

Fakat 1960'lar boyunca ve 1970'lerin başında, savaş sonrası Batılı sanayileşmiş ülkelerin büyüme hızında meydana gelen artış önemli ölçüde azalınca pek çok ülke bir taraftan gümrük tarifelerini azaltırken bir taraftan da yeni ve daha sofistike korumacılık politikaları geliştirdi.

Uluslararası parasal ve finansal yapı karmaşık bir ekonomik ve politik anlaşmalar, kurumlar ve ilişkiler ağıdır. Bugün devletler için para ve finans kontrol edebilmek önemli bir konu hâline gelmiştir. Çok fazla para ekonomide enflasyon yaratmakta, buna karşılık, yeterli miktarda para olmazsa ekonomik büyüme ve ticaret durmaktadır.

19'uncu yüzyıldan bu yana üç adet döviz kuru sistemi geçerli olmuştur. Bunlardan birincisi, I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar devam eden ve bir sabit kur rejimi olan Altın Standardı'dır. İkincisi, II. Dünya Savaşı'nın ardından ABD ve müttefikleri tarafından yaratılan ve IMF tarafından yönetilen Bretton Woods sistemidir. Üçüncüsü de bugün yürürlükte olan "esnek" ya da ayarlanabilir döviz kuru rejimidir.

Küresel güvenlik yapısı ile bilgi ve teknolojinin bugünkü uluslararası ekonomi politik gelişmeler açısından önemini değerlendirmek

Küresel güvenlik yapısı belki de uluslararası ekonomi politik açılarından en önemli olan yapıdır. Çünkü ticaret, finans ve teknoloji yapılan, güvenliğin sağlanamadığı bir ortamda fazla bir anlam ifade etmez. Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra, güvenlik konuları artan ölçüde uluslarüstü bir nitelik kazanmaya başladı. Özellikle uluslarüstü terörizm, yalnızca ulus devlet çapında etkin bir şekilde mücadele edilemeyecek olan yeni bir güvenlik problemi olarak algılanmaya başladı. Yeni ortaya çıkmaya başlayan güvenlik meselelerini etkin bir şekilde ele alıp çözmek için geleneksel devlet merkezli yaklaşım ve güvenlik planlaması artık uygun değildi. Bunun sonucunda, bir küresel güvenlik yapısından bahsedilmeye başlandı.

Sanayi Devrimi küresel zenginlik ve güç düzenini değiştirdiği için uluslararası ekonomi politik üzerinde büyük bir etki meydana getirmişti. Bilim ve teknolojiye bugün yaşanan devrim ondan çok daha önemli etkiler ortaya çıkarmaktadır. Bilgiye erişimi kontrol eden birey, şirket ve devletler, dünya piyasalarında rekabet avantajı yakalamakta ve politik ve ekonomik süreçler üzerinde hâkimiyet kurmaktadır.

Bu bakımdan, teknolojinin kontrolü son derece önemli olup uluslararası ekonomi politikte bu konuyla ilgili temel kavramlardan biri fikrî mülkiyet haklarıdır. Fikrî mülkiyet hakları, patentler, telif hakları, markalar gibi mekanizmalarla koruma altına alınan, fikri mülkiyetin, mesela bir yeniliğin ya da şiir veya roman gibi yaratıcı bir eserin kullanımını kontrol etme hakkıdır.

Uluslararası görüşmelerde bu konuda ortaya çıkan temel anlaşmazlık noktaları fakir ülkelerin patent altına alınmış ilaçlara erişimi ve yine fakir ülkelerin biyolojik kaynakların ve geleneksel bilginin korunmasının da bu kapsama alınması yönündeki istekleri oluşturmaktadır.

Kendimizi Sınyalım

1. Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisi hangi iktisatçı tarafından ortaya atılmıştır?
  - a. D. Ricardo
  - b. A. Smith
  - c. I. Wallerstein
  - d. K. Marks
  - e. J. S. Mill
2. Aşağıdaki tarihsel gelişmelerden hangisi 16'ncı yüzyıldan itibaren dış ticarete hâkim olan merkantilist düşüncenin ortaya çıkmasında etkili olmuştur?
  - a. Liberal düşüncenin çökmeye başlaması
  - b. Coğrafi keşifler
  - c. Ulus devletlerin yıkılışı
  - d. Feodalitenin doğuşu
  - e. Avrupa'ya değerli maden akışı
3. Aşağıdakilerden hangisi **yanlıştır**?
  - a. II. Dünya Savaşı'na kadar dünya ticaretine hâkim olan kurallar büyük ölçüde hâkim devletlerin, çıkarlarını yansıtmaktaydı.
  - b. II. Dünya Savaşı öncesinde, korumacılık temel yaklaşımdı.
  - c. II. Dünya Savaşı öncesinde, ticari kurallar devletlerin karşılıklı görüşme ve ikna çabaları ile belirlenmekteydi.
  - d. II. Dünya Savaşı'nın ardından, Bretton Woods konferansında, liberal düşüncelere dayalı yeni bir ekonomik düzen oluşturuldu.
  - e. Ticaret ve Gümrük Tarifeleri Genel Anlaşması (GATT) Bretton Woods sisteminin bir parçasıydı.
4. Aşağıdakilerden hangisi GATT ilkeleri arasında yer **almamaktadır**?
  - a. Karşılıklılık
  - b. Ayrımcılığın olmaması
  - c. En çok kayırılan ülke kuralı
  - d. Bölgesel birlikler kurulması
  - e. Gümrük vergilerinin azaltılması
5. Aşağıdakilerden hangisi **yanlıştır**?
  - a. 1960'lar boyunca ve 1970'lerin başında, Batılı sanayileşmiş ülkelerin büyüme hızında meydana gelen artış önemli ölçüde azalmıştı.
  - b. OPEC ülkelerinin 1973'te yarattığı petrol krizi, Batılı sanayileşmiş ülkelerde ekonomik durgunluğa yol açtı.
  - c. 1970'lerde uluslararası ticaret büyümeye devam etmekle birlikte eski hızını kaybetmişti.
  - d. 1970'lerden itibaren, pek çok ülke, bir taraftan gümrük tarifelerini azaltırken, bir taraftan da yeni ve daha sofistike korumacılık politikaları geliştirdi.
  - e. 1970'lerde dünya ekonomisinde büyüme hızı önemli ölçüde artmıştı.
6. Hangisi GATT yerine kurulan uluslararası örgüttür?
  - a. Dünya Ticaret Örgütü
  - b. Uluslararası Para Fonu
  - c. Dünya Bankası
  - d. Birleşmiş Milletler
  - e. NATO
7. Aşağıdakilerden hangisi **yanlıştır**?
  - a. Bugün sermayenin ülke sınırları arasındaki hareketi uluslararası ticareti aşmıştır.
  - b. Sermaye kontrolleri küreselleşmeyle birlikte artmıştır.
  - c. Ulus devletler arasında bugün, para ve yatırım politikaları konusunda ortak uluslararası ilkeler oluşturma ihtiyacı azalmıştır.
  - d. Pek çok ülkede, artık, seçmenler ve siyasi liderler, tam olarak kontrol edemedikleri döviz ve yatırım problemleri ile uğraşmak zorunda kalmaktadırlar.
  - e. Küreselleşme finansal piyasalar arasında entegrasyonu artırmıştır.
8. Aşağıdakilerden hangisi neoliberal politikalar arasında **değildir**?
  - a. Özelleştirme
  - b. Vergi oranlarının azaltılması
  - c. Finansal piyasalardaki devlet düzenlemelerinin artırılması
  - d. Döviz piyasalarındaki düzenlemelerin kaldırılması
  - e. Dış ticaretin liberalleştirilmesi.

9. Stagflasyon problemi hangi ekonomik teorinin gözden düşmesine yol açmıştır?

- Liberalizm
- Merkantilizm
- Marksizm
- Keynesçilik
- Monetarizm

10. Güvenlik hangi politik faktör ile ilgili bir konu olarak görülmüştür?

- Birey
- Sınıf
- Burjuva
- Proleter
- Devlet

Okuma Parçası 1

Schumpeter Çağı...

“Evinde ve arkadaşları tarafından Jozsi olarak çağrılan Joseph Alois Schumpeter 8 Şubat 1883 tarihinde, o zamanlar Avusturya'nın bir eyaleti olan Moravia'ya bağlı Triesch'de, Avusturyalı bir çiftin tek çocuğu olarak dünyaya gelir. 1883 yılı entelektüel tarih açısından oldukça önemli bir yıldır. Çünkü 1883, makro iktisadın kurucusu kabul edilen Keynes'in doğduğu ve ünlü düşünür Karl Marks'ında öldüğü yıldır.

Schumpeter kozmopolit bir ortamda yetişir. Aile standartları açısından yukarı-orta sınıfa mensuptur. Babası Alman-çek kökenli elbise imalatçısı bir fabrikatördür.*** Annesi Johanna, Dr. Julius Grüner isimli bir fizikçinin kızı olarak dünyaya gelir. Babası Alois Schumpeter, Jozsi doğduktan dört yıl sonra ölünce, Avusturyalı annesi oğlunu da yanına alarak Graz'a yerleşir. Burada Schumpeter 10 yaşına kadar ortaokula devam eder. Bu sırada annesi, Alman-Macar kökenli ve Habsburg ordusundan emekli bir general olan Sigismund von Keler ile evlenir. Bu, Schumpeter için gençliğinin belirli bir dönemini eski Viyana aristokratları arasında geçirmek ve o zamanlar Avusturya'nın en meşhur üniversitelerinden birisi olan Viyana Üniversitesi'ne girme şansı elde etmek anlamına gelmektedir. 3 Mayıs 1906 tarihinde Johanna'nın bu ikinci evliliği boşanmayla sonuçlanır. Fakat bu arada Jozsi lise eğitimini tamamlamış, 1901 yılında takdirlik bir öğrenci olarak okulunu bitirmiştir.

Schumpeter 1901 yılında Viyana Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne kayıt yaptırır.

1901-1906 yılları arasında burada okurken Wieser, Carl Menger, Philippovich ve Böhm Bawerk'ten dersler alır. Böhm-Bawerk 1904 yılında Maliye Bakanlığında istifa edip Viyana Üniversitesi'ne dönünce bir dizi iktisat seminerleri verir. Schumpeter bu seminerlerin ateşli müdavigimlerindenidir. Bu seminerlerin diğer müdavigimlerinden olan L. Von Mises ve Felix Somaey ile olan arkadaşlıkları hayat boyu sürmüştür.

Schumpeter bir Walras hayranıdır. Marshall'ın Principles'ini değerlendirirken Walras için 'teorisyenlerin en büyüğü' nitelemesini kullanmaktadır. Marks'a da büyük sempati beslemektedir.

1906'da hukuk doktoru derecesini aldıktan sonra bir yaz dönemi London School of Economics'te araştırma öğrencisi olarak çalışır. 1907 yılında babası İngiliz Kilisesinde önemli yeri olan Miss Galdys Ricarde Seaver ile evlenir.

Aynı yıl 1907-1908 yılları arasında Kahire'deki Uluslararası Karma Mahkeme'de bir süre avukatlık yapmak üzere Mısır'a gider. Döndükten sonra tam zamanını ekonomiye ayırmaya karar verir.

1909'da Czernowitz'de yardımcı profesör olur. İki yıl sonra da 1913-1914 yılları hariç, 1919 yılına kadar profesörlük yapacağı Graz'da göreve başlar. Fakültede tam gün çalışan en genç profesördür. Ondan başka iktisatçı da yoktur. O zamanlar iktisat, hukuk fakültesinde okutulmaktaydı. Müfredata iktisat koyar ve iktisadın tüm alanlarını içeren yoğun bir program geliştirir. 1911 yılı aynı zamanda onun meşhur The Theory of Economic Development adlı eserini yazdığı yıldır ve yaşı 28'dir.

1913 yılında misafir öğretim üyesi olarak bir yıllığına Kolombiya Üniversitesi'ne gider. 31 yaşında olan Schumpeter'a burada onur doktoru derecesi verilir. Birinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra tekrar Avrupa'ya döner.

Avusturya'da kaldığı son altı yılda (1919-1925) akademik olmayan işlerle uğraşır. Önce 1918'de bir müddet Alman kamulaştırma komisyonunda çalışır. 1919 yılında Avusturya Cumhuriyeti kurulduğunda Otto Bauer kabinesinde Maliye Bakanlığı görevini üstlenir, başta enflasyon olmak üzere hiç bir konuda tam bir uygulama yapmasına imkan tanınmadan, altı ay sonra görevden ayrılmaya zorlanır. Bakanlıktan ayrıldıktan iki yıl sonra, Viyana'nın saygın bankalarından birisi olan Biederman Bank'a müdür olur.

Schumpeter, giyim kuşamına, yiyecek içmesine çok özen gösterir. Bu yönüyle tam bir aristokrattır. Özellikle banka müdürü olduğu dönemlerde birçok dedikoduya adı karışır. 1907 yılında bir İngiliz kadınla evlenir. Bu evlilik, bir kaç ay sonra boşanmayla sonuçlanır. 1925 yılında Avusturyalı bir hizmetlinin kızı ve kendisinden 20 yaş daha küçük olan Anna Josefina Reisinger ile ikinci evliliğini yapar. Karısını çok sevmektedir. Fakat talihi kötü gidecek ve 1925 yılı içinde Schumpeter iki olayla oldukça sarsılacaktır. Önce annesini, bir ay sonra da doğum sırasında çok sevdiği karısını kaybeder. Bu iki olay uzun süre hem ruhsal dengesini, hem de akademik başarısını olumsuz yönde etkileyecek ve bir daha kolay kolay toparlanamayacaktır.

Bir ara kısa bir süre için Japonya'ya gider. Döndüğünde Bonn Üniversitesi'nde maliye bölümünde yedi yıl akademik hayatına devam eder. Hitler'in iktidara gelmesinden kısa bir süre önce Harvard'a gider. Orada 1937 yılında Elizabeth Boody ile üçüncü evliliğini yapar ve 1932'den ölümüne kadar olan süre içinde de Harvard Üniversitesi'nde profesör olarak çalışmalarını sürdürür.

Amerika'da bulunduğu süre içinde Ekonometri Derneği'nin kurucuları arasında yer alır ve 1937 ile 1941 yılları arasında bu derneğin başkanlığını yürütür. 1948 yılında da Amerikan Ekonomi Birliği başkanlığına seçilir. Schumpeter, Amerika doğumlu olmadığı halde Amerikan Ekonomi Birliği başkanlığına seçilen tek kişi olmak gibi bir ayrıcalığa da sahiptir. 8 Ocak 1950'de Taconic'deki evinde, aynı yıl doğduğu Keynes'in ölümünden dört yıl sonra ölür."

xxx

Bunları neden yazıyorum?

Bir, 8 Ocak Schumpeter'in 61'inci ölüm yıldönümüydü... İki, bu çağ 'Schumpeter Çağı'dır... Onu anlamadan krizi de çağın dönüşümünü de anlayamazsınız...

Kaynak: Mehmet Altan, Bloomberg Businessweek Türkiye, 15.01.2012

Okuma Parçası 2

Piyasa Yıkıyor mu, Yıkılıyor mu?

ABD'nin krizin vurduğu mali kuruluşları kurtarmak için Hazine'den yüz milyarlarca dolarlık kaynak aktarması tartışma yaratıyor...

Ekonomi uzmanları, Bush yönetiminin devletleştirme operasyonlarına dikkat çekiyorlar.

Çünkü ekonomik liberalizmin anavatanı ABD, şu günlerde ekonomik felsefesine tamamen zıt gelişmelere sahne oluyor.

Etki alanı süratle genişleyen mali piyasalardaki kriz nedeniyle devletle özel sektör arasındaki mesafe hızla kapanıyor.

Neden?

Görev süresinin sonuna yaklaşan Bush yönetimi gelişmelerin baskısıyla mali piyasalara yoğun bir şekilde müdahale ediyor.

Mesela...

Washington yönetimi milli ekonomiyi daha fazla zarardan kurtarmak umuduyla bir ay içinde ikinci kez iflasın eşiğine gelen bir özel şirketi fiilen devletleştirdi.

Üstelik...

Bu aşamada faturanın mutlak tutarını kimse bilmiyor. Bundan sonra mali kesimde ve ekonomide neler olacağına, yani ABD ekonomisinin ve konut sektörünün ne hızla toparlanacağına bağlı olarak Hazine'nin nihai yükü değişecek...

İyimserler Hazine'nin uzun dönemde bu müdahaleden zarar etmeden sıyrılabileceğini iddia ediyorlar.

Mantık şöyle: Mali kriz bitecek, konut fiyatları yükselecek, iki kuruluş alacaklarını tahsil edecekler. Olabilir.

Ama doğrusu ben kendimi karamsarlara daha yakın hissediyorum.

ABD gayrimenkul piyasasında devasa bir arz fazlası var. Küresel düzeltme ise uzun ve sancılı olacaktır. Velhasıl vergi mükellefi yüklü bir fatura ödeyecek...

Buraya kadar özetleyegeldiğim anlatım epeyce yaygın... Yani...

Amerika piyasayı unuttu, devletleştirmelere hız verdi... Kısa vadede görünen de bu...

Ama bu kadar bir analiz yeterli mi, ya da ne kadar derin? xxx

Bundan on beş yıl önce...

Toprağı bol olsun profesörlük takdim tezimde Schumpeter'i anmıştım...

Daha sonra o çalışmayı "Kapitalizm Bu Köye Uğramadı" diye kitaplaştırdım da...

Şöyle diyordum:

"Çağımızın anlaşılması açısından en önemli kitaplardan biri olarak nitelenen Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi adlı kitabında Joseph Schumpeter 'Kapitalizmin Başarıları'nı araştırır.

Schumpeter bu başarıyı, ekonomik değişim sürecine bağlamaktadır. Bu süreci de 'yaratıcı yıkım gelişimi' olarak nitelemektedir.

Şöyle demektedir:

'Kapitalizm, kendine has özelliği yüzünden ekonomik bir değişim metodu veya tipidir. Ve durgun bir durum göstermez, hiçbir zaman da gösteremez.'

'Yeni milli pazarların veya dış piyasaların açılması; el sanatları atölyelerinden, yoğun ve büyük işletmelere geçiş, kapitalist sistemin durmadan, yorulmadan içinden bir ihtilal, yenilenme havasını tutmakta; bütün bu elemanlar, gene devamlı olarak eski faktörleri yok etmekte, yenilerini yaratmaktadır. Bu 'yaratıcı yıkım gelişimi' kapitalizmin esas temelidir.'

Schumpeter, Marx'ın Komünist Manifesto'da ortaya attığı 'yaratıcı yıkım gelişimi' kavramını yeniden ele almakta ve onu sistemleştirmektedir.

Marx'ın kavramını zenginleştirerek yeni buluşların kapitalist gelişme sürecini nasıl değiştirdiğini, berrak bir şekilde açıklamaktadır.

Başka bir deyişle, genel olarak ele alınan sorun, kapitalizmin mevcut yapının elemanlarını nasıl idare ettiği, hâlbuki asıl önemli olan sorun kapitalizmin yapıyı nasıl kurup nasıl bozduğudur.

Bu gerçeği göz önünde bulundurmeyen araştırmacı anlamsız bir çalışmada bulunuyor demektir; gerçeği kabul eden ise, kapitalist sisteme giren uygulamalarla, bunların sosyal etkileri hakkındaki düşüncelerini oldukça değiştirmektedir.

Rekabetin işleyişine ait geleneksel düşünceler de bu şekilde, aynı darbe ile bir kenara bırakılmış olmaktadır. İktisatçılar nihayet, kendilerine fiyat rekabetinden başka hiçbir şey göstermeyen engellerden kurtulmaya başlamışlar, kalite ve fazla satış çabaları, teorinin kutsal yapısına kabul edilince, değişken fiyat hâkim durumunu kaybettirmişlerdir.

Bununla beraber doktrincinin dikkati; hareket ettirilmeyen organizasyon tiplerinin ve üretim metodlarının meydana getirdiği bir sistemde sıkışmış kalmış bir rekabet tipine takılmış durumdadır.

Oysaki kapitalist gerçekte rekabetin tipi değil; bir ürünün ortaya çıkışı, bir tekniğin, kaynağın, yeni bir organizasyon şeklinde olması, yani masraf ve kalite bakımlarından kesin bir üstünlüğe dayanan ve sadece kar hadleri ile marjinal üretime değil, firmaların varlıklarına, temellerine hücum eden bir noktanın doğuşu önemlidir."

Schumpeter, daha sonra, girişimciler sayesinde 'büyük firmaların', gelişmenin en güçlü motoru haline geldiğini belirtip, uzun vadede toplam üretimi artırıcı güç olarak tanımlamaktadır.

Ona göre, bu nitelikleri ile kapitalizm insanlığın hiç tanımadığı bir biçimde ekonomik kalkınmanın en önemli ve güçlü aleti olarak kabul edilmelidir."

xxx

Şimdi yeniden olup bitene...

Günümüze geri dönelim?

Krizi nasıl okumalı?

Sanırım yeni teknolojik buluşların "mabedi" olan Silicon Valley, Wall Street'i yıkarak yeniden yapılandıracak...

ABD finansal yapısı, yeniçağa uyum sağlayamadı...

Olağanüstü fonları çok daha büyük bir zenginlik oluşturacak yeni icatlara yönlendirmek yerine gayrimenkul kolaycılığına saptı...

Şimdi sistem kendine uyum sağlayamayan finans piyasasını yıkıyor...

Sonra da yeniden inşa edecek...

Schumpeter'in deyimiyle tam bir "yaratıcı yıkım."

Zamanın ruhunu...

Tarihin temposunu yakalayamayınca hayat seni tasfiye ediyor...

xxx

Kıssadan hisse...

Piyasa yıkılmıyor, uyumsuzu acımasızca yıkıyor galiba...

Kaynak: Mehmet Altan, Bloomberg Businessweek Türkiye, 21.09.2008

Okuma Parçası 3

17. yüzyılda Felemenk Sanatı

Yüzyıllar boyunca Katolik Kilisesi sanatın en önde gelen koruyucusu ve işvereni olmuştur, ama büyük ölçüde Protestan olan Felemenk'te 17. yüzyılda zengin bir orta sınıfın yükselmesi, kilisenin işveren olmaktan çıkmasını fazlasıyla telafi etti. Manzara resmi, natüremort, kent görünüşleri, ev içleri ve deniz manzaraları gibi yeni türler ortaya çıktı.

Felemenk Cumhuriyetinde yeni işverenler zengin kentlilerdi ve sanatçılar daha çok onların kent evleri için düşünülen, dolayısıyla genellikle daha küçük boyutlu olan ve özel sipariş üzerine yapılmak yerine açık piyasada satılan resimler ürettiler. Kiliseden sipariş alamaz olan sanatçılar manzara resmi ve natüremort gibi yeni türlere yönelmenin yanı sıra zengin kentliler için kişi ve grup portreleri yaptılar. Ressamların çoğu belirli türlerde uzmanlaşmaya başladı.

Varlıklı tüccarların yanında fırıncı, ayakkabıcı, kasap ve demirci gibi daha mütevazı esnaf da resim satın alıyordu. Böylece yepyeni bir sanat müşterisi oluştu. Resim artık öncelikle kilisenin ya da soylu sınıfın, hatta yalnızca çok zenginlerin ayrıcalığı olmaktan çıkmıştı ve bu değişiklik Felemenk sanatı üzerinde yalnızca resim tipleri açısından değil, bunların üslubu ve satılma biçimi açısından da köklü bir etki yarattı. Siyasal, ekonomik, dinsel ve toplumsal koşulların bileşimi, benzersiz ve verimli bir sanat ikliminin doğmasına yol açtı. Altın Çağ olarak bilinen dönemde Felemenk binden çok sanatçı yetiştirdi ve bunların arasında resmin gelmiş geçmiş bazı en büyük ustaları da yer aldı.

Felemenk'te 17. yüzyılın ortalarında 650-750 kadar ressam etkindi; bir başka deyişle her 2000-3000 kişiye bir ressam düşüyordu. Kentlerde bu oran çok daha yüksekti: Yaklaşık olarak Delft'te her 665 kişiye, Utrecht'te her 500 kişiye bir ressam düşüyordu. Benzer tahminlere göre, 9 milyon kadar nüfuslu Rönesans İtalya'sında yaklaşık 330 ressam vardı.

Ludolf Bakhuizen (Emden [Almanya] 1630 _ Amsterdam 1708)
Ridderschap (sağda) ve Hollandia (solda) Yelkenli Savaş Gemileri, Cebelitarık Boğazında Tutuldukları Bir Fırtına Sırasında, 1-3 Mart 1694, 1695 civarı

Hollanda gibi denizci bir ülkede denizle ilişkili temalar doğal olarak yaygın ilgi görüyordu. Ludolf Bakhuizen gök ve deniz oyununda uzmanlaşan ressamardan biriydi. Resimlerinden birinde şiddetli fırtınaya tutulmuş üç gemi görülmekte, suda yüzen enkaz ise dördüncü bir geminin daha önce batmış olduğuna işaret etmektedir. Gemiler, o dönemde Felemenk ticaret filosunun belkemiğini oluşturan fluyt ("filinta") adlı, geniş gövdeli kargo gemileridir. Tehlikeli yakınlıkta kayalar Felemenk kıyılarında herhangi bir yeri andırmaz; olay yabancı sularda, Cebelitarık Boğazında geçmektedir. Sağdaki geminin kırmızı-beyaz bayrağı, Birleşik Doğu Hindistan Kumpanyası kentlerinden biri ve ilk fluyt'un yapım yeri olan Hoorn kentine aittir. Resim 1694 yılında geçen gerçek bir olayın betimlemesidir. Gemiciler gemilerin denetimini sağlama mücadelesi içinde, direkler kırılmış ve çarpışma olası görünmektedir. Yalnızca gökyüzünün açıklığı ve sol üstteki güneş ışığı sağ kalma umudu verir.

Kaynak: <http://muze.sabanciuniv.edu/rembrandt>

Okuma Parçası 4

Mumcular Dilekçesi

Klasik Liberalizm teorisyenleri arasında yer alan Fransız iktisatçısı, devlet adamı ve ekonomi gazetecisi Frederic Bastiat tarafından 1846'da Paris'te çıkarılan bir serbest ticaret gazetesi olan Le Libre Echange'de yayımlanmış olan "Mumcular Dilekçesi" başlıklı aşağıdaki taşlama, Fransızların tarifeler ve diğer ticaret engelleri yoluyla zenginleşebilecekleri görüşünü eleştirmektedir. İşte o dilekçe:

Mum İmalatçıları, Yapıştırıcıları, Fenerciler, Mumbatırıcılar, Sokak Lambacıları, Enfiyeciler ve Yangın Söndürücüler ile; Donyağı, Sıvıyağ, Reçine, Alkol ve Genel Olarak Aydınlatmayla İlgili Herşey Üreticilerinden, Saygıdeğer Milletvekillerine...

Baylar:

Bizler ışık üretiminde bizimkinden öylesine üstün koşullarda çalıştığı anlaşılan bir yabancı rakibin yıkıcı rekabetinden muzdaribiz ki o rakip iç piyasayı inanılmaz düşük bir fiyatla silip süpürmektedir; o ortaya çıkar çıkmaz bizim satışlar durmakta, tüm müşteriler ona yönelmekte, Fransız sanayisinin sayısız alt kola sahip bir dalı birdenbire tam bir durgunluğa bürünmektedir. İşte bu rakip, başka birisi değil, güneşin ta kendisidir...

Sizlerden bize öyle bir iyilikte bulunmanızı bekliyoruz ki tüm pencerelerin, çatı havalandırmalarının, çatı pencerelerinin, iç ve dış tüm panjurların, perdelerin, kanatlı pencerelerin, hedef tahtalarının, sönmüş lambaların ve de körlerin-kısacası, tüm açıkların, deliklerin, yarıkların ve ince çatlakların yasaklanmasını sağlayacak bir yasa çıkarasınız...

Şerefli milletvekilleri, ricamızı ciddiye alınız ve bunu neden istediğimizi duymadan reddetmeyiniz.

Her şeyden önce, doğal ışığa ulaşımı mümkün olduğu kadar engeller de, yapay ışık için ihtiyaç yaratırsanız, Fransa'da eninde sonunda bundan fayda görmeyecek bir sanayi var mıdır?

Şayet Fransa daha fazla donyağı tüketecek olsa, daha fazla sığır ve koyuna ihtiyaç olacak, sonuçta da temizlenmiş tarlalarda, ette, yünde, deride ve özellikle de tüm tarımsal servetin temeli olan hayvansal gübrede bir artış olacaktır.

Şayet Fransa daha çok sıvı yağ tüketirse, haşhaş, zeytin ve kolza üretiminde bir artış görülecektir. Bu zengin ama toprak-tüketen bitkiler, sığır beslemenin toprağa katacağı artan verimliliği kârlı hale dönüştürmek için tam zamanında yetişecektir...

Dilekçemizin başarıya ulaşmasından, ta Anzin Şirketi'nin zengin ortağından tutun da zavallı bir kibrit satıcısına kadar durumu iyileşmeyecek muhtemelen bir tek Fransız'ın bile bulunmadığına kani olmak için fazlaca düşünmeye gerek yoktur, baylar.

Kaynak: Açık Toplum, 27 Eylül 2001

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. a Yanıtınız yanlış ise "Uluslararası Ticaret Konusundaki Yaklaşımlar" bölümünü yeniden gözden geçiriniz.
2. b Yanıtınız yanlış ise "Uluslararası Ticaret Konusundaki Yaklaşımlar" bölümünü yeniden gözden geçiriniz.
3. c Yanıtınız yanlış ise "GATT ve II. Dünya Savaşı'nı Takip Eden Liberal Ticari Yapı" bölümünü yeniden gözden geçiriniz.
4. d Yanıtınız yanlış ise "GATT ve II. Dünya Savaşı'nı Takip Eden Liberal Ticari Yapı" bölümünü yeniden gözden geçiriniz.
5. e Yanıtınız yanlış ise "GATT ve II. Dünya Savaşı'nı Takip Eden Liberal Ticari Yapı" bölümünü yeniden gözden geçiriniz.
6. a Yanıtınız yanlış ise "GATT ve II. Dünya Savaşı'nı Takip Eden Liberal Ticari Yapı" bölümünü yeniden gözden geçiriniz.
7. b Yanıtınız yanlış ise "Uluslararası Parasal ve Finansal Yapı" bölümünü yeniden gözden geçiriniz.
8. c Yanıtınız yanlış ise "Uluslararası Parasal ve Finansal Yapı" bölümünü yeniden gözden geçiriniz.
9. d Yanıtınız yanlış ise "Uluslararası Parasal ve Finansal Yapı" bölümünü yeniden gözden geçiriniz.
10. e Yanıtınız yanlış ise "Küresel Güvenlik Yapısı" bölümünü yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Ricardo'ya göre bir malı üretince bir başka malın üretiminden vazgeçilmiş olacaktır. Bu bakımdan bir malı üretmenin maliyeti ile bu malı başkasından satın almanın maliyeti karşılaştırılmalı ve bu iki durum arasında mantıklı bir seçim yapılmalıdır.

Sıra Sizde 2

Altın Standardı sisteminde otomatik denkleşme değerli maden akımı mekanizmasıyla sağlanıyordu. Ülke açıklarını kapatmak için altın satın para arzı azalıyor, faiz oranları yükseliyor ve devlet harcamaları azaltılıyordu. Faiz oranlarındaki yükselme ülkeye kısa vadeli sermaye girişine de yol açıyor, bu da açığın finansmanına yardımcı oluyordu.

Sıra Sizde 3

Harcamaları artan ve ödemeler bilançosu açık veren ABD, bu açıklarını dolar basarak karşılıyordu. Paralarının değerini sabit tutmak isteyen diğer ülkeler içeri giren bu fazla dolarları satın alınca, bu ülkelerde de para arzı artıyor ve enflasyon ortaya çıkıyordu.

Sıra Sizde 4

11 Eylül saldırılarının ardından ABD, sert güç kullanımını öne çıkarmış ve büyük askerî gücü ile sonuç almayı amaçlamıştır. Bunun için Afganistan'a ve Irak'a yaptığı müdahaleler ABD'nin yüksek askerî harcamaları sebebiyle büyük bütçe ve dış ticaret açıkları vermesine ve doların değerinin düşmesine sebep olmuştur. ABD'nin ulusal borcunun rekor düzeylere çıkması, buna karşılık Çin gibi ABD ile olan ticaretinde fazla veren ülkelerin elinde büyük miktarda dolar birikmesi (buna artan petrol fiyatları sebebiyle büyük dolar fonlarına sahip olan Körfez ülkelerini de eklemek gerekir) sonucu dünyada bir tasarruf dengesizliği ortaya çıkmıştır. Bu büyük dolar fonları ABD'nin borçlanma ihtiyacını karşılamış ve ABD'deki spekülasyon gelişmelerin temel sebeplerinden birini oluşturmuştur.

Sıra Sizde 5

Küresel problemlerin artması devletlerin otoritelerini ve bunlarla baş etme kabiliyetini sınırlarken birtakım yeni politik aktörleri ortaya çıkarmaktadır. Bunlardan bazıları, hükümet dışı kuruluşlar, çok uluslu şirketler ve insani yardım kuruluşlarıdır. Bunlar yanında, silah ve uyuşturucu trafiğini yöneten organize suç örgütleri, düzensiz silahlı gruplar ve savaş lordları ile uluslararası terör gruplarından da söz edilebilir.

Sıra Sizde 6

Soğuk Savaş'ın ardından BM, etnik ve dinî çatışmalarla, salgın hastalıklarla ve çevre problemleriyle mücadelede daha fazla ön plana çıkmaya ve önleyici tedbirler almaya başlamıştır.

Sıra Sizde 7

Schumpeter'e göre ölçek ekonomileri tekeller ortaya çıkarmakta; birçok endüstride rekabet pazar payı için değil pazarın bütünü için yapılmaktadır. Kazanan pazarın tamamını ya da en azından çoğunu almaktadır.

Sıra Sizde 8

Teknolojik gelişmeler bir taraftan güvenlikle ilgili konularda (mesela silahlarda) diğer taraftan ekonomik meselelerde bilgisayar ve iletişim teknolojilerinin ağırlığını ve önemini artırmaktadır. Bilgisayar teknolojisinde güvenliğin yeterli ölçüde sağlanamaması ise dünyada bir güvenlik zaafının ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Artık siber savaşıardan söz edilmektedir ve çeşitli terörist gruplar bu teknolojileri elde ederek güvenlik sistemleri açısından tehdit oluşturabilmektedirler. Diğer taraftan, bilgi işlem teknolojisinde meydana gelen gelişmeler sermaye hareketlerini kolaylaştırmakta ve bunların takibini güçleştirmektedir. Bu durum da terörizmin finansmanını kolaylaştırmaktadır. Bütün bunlara Soğuk Savaş döneminde kurulan dengelerin bozulması da eklenince dünyada güvenlik probleminin arttığı ve giderek küresel bir nitelik kazandığı rahatlıkla söylenebilir. Bu gibi gelişmeler küresel iş birliğinin ne kadar önemli, hatta zorunlu olduğunu göstermektedir.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- Abrahamsen, R. & Williams, M. C. (2009). Security Beyond the State: Global Security Assemblages in International Politics. *International Political Sociology*. (3). 1 – 17.
- Balaam, D. N. & Veseth, M. (2008). *Introduction to International Political Economy* (4. Baskı). New Jersey: Pearson.
- Bayraktutan, Yusuf. (2003). Bilgi ve Uluslararası Ticaret Teorileri. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. 4(2). 175 – 186.
- Biber, A. E. (2011). Dünya Tarım Ticareti Serbestleşme Sürecinde Neo-Merkantilist Politikalar. *Business and Economics Research Journal*. 2 (1). 31 – 52.
- Boughton, J. M. (2009). A New Bretton Woods? *Finance & Development*. 46 (1).
- Dooley, M. P., Folkerts-Landau D. & Garber, P. (2003). An Essay on the Revived Bretton Woods System. *NBER*. <http://www.nber.org/papers/w9971>.
- Frieden, J. A. & Lake, D. A. (2000). *International Political Economy: Perspectives on Global Power and Wealth* (4. Baskı). Boston/New York: Bedford/St. Martin's.
- Garber, P. M. (1993). The Collapse of the Bretton Woods Fixed Exchange Rate System. *NBER*. <http://www.nber.org/chapters/c 6876>.
- Kistersky, L. (1996). New Dimensions of the International Security System After the Cold War. *Stanford University, Center for International Security and Arms Control*. <http://iis-db.stanford.edu/pubs/10277/kistersky.pdf>.
- Krasner, Stephen D. (1976). State, Power and the Structure of International Trade. *World Politics*. 28 (3). 317 – 347.
- Lairson, T. & Skidmore, D. (2003). *International Political Economy: The Struggle for Power and Wealth*. (3. Baskı). Canada: Thomson/Wadsworth.
- Milberg, W. (2004). *The Changing Structure of International Trade Linked to Global Production Systems: What are the Policy Implications?* Geneva: International Labor Organization (Working Paper No. 33).
- Mumcu Akan, D. (2010). Uluslararası Döviz Kuru Sistemlerinin Geleceği: Bretton Woods'a Geri Dönülebilir mi? *Sosyal Bilimler Dergisi* (2). 108 – 115.
- Özdemir, K. A. & Şahinbeyoğlu, G. (2000). Alternatif Döviz Kuru Sistemleri. *TCMB Araştırma Müdürlüğü*. <http://www.tcmb.gov.tr. Üçler.net/research/discus/dpaper39.pdf>.
- Waltz, K. N. (2000). Structural Realism After the Cold War. *International Security*. 25 (1). 5 – 41.

4

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Hegemonya ile dünya ekonomisi arasındaki ilişkiyi açıklayabilecek,
- Dünya ekonomisindeki I. Dünya Savaşı'na yol açan değişim ve dönüşümleri tartışabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Hegemonya
- Dünya ekonomisi
- Sanayi Devrimi
- Korumacılık
- Otarşi
- İngiliz Hegemonyası

İçindekiler

Uluslararası Ekonomi
Politik

Dünya Ekonomisinin
Ortaya Çıkışı ve
İngiliz Hegemonyası

- HEGEMONYA VE ULUSLARARASI İSTIKRAR
- SANAYİLEŞME VE ULUSLARARASI TİCARET
- DÜNYA EKONOMİSİNDE YAŞANAN DÖNÜŞÜM VE KARŞILIKLI BAĞIMLILIK: 1873 - 1914
- BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NA GİDİLİRKEN DÜNYA EKONOMİSİ
- BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE SONRASI

Dünya Ekonomisinin Ortaya Çıkışı ve İngiliz Hegemonyası

HEGEMONYA VE ULUSLARARASI İSTIKRAR

Hegemonya kavramı uluslararası ilişkilerde çeşitli anlamlarda kullanılsa da genel olarak bir gücün uluslararası sistemdeki üstün durumunu belirtmektedir. Bir devlet, belirli bir coğrafi alanda ya da bir faaliyet alanında diğer devletler üzerinde hâkimiyet kurmaktadır. Bu hâkimiyet ekonomik ve/veya askeri güce dayanmakta ve güçlü olan devlet güç kullanımı veya tehditle diğer devletleri kendisiyle işbirliğine zorlamaktadır.

Neoliberal görüşe göre bir gücün hegemon olabilmesi için hammaddeleri, sermayeyi ve pazarı kontrol etmesi, katma değeri yüksek malların üretiminde rekabet avantajına sahip olması ve uluslararası ekonomik ilişkileri yönetebilmesi için diğer bütün devletlerden daha güçlü olması gerekir. Ayrıca bu gücün, uluslararası ekonomi politikası yönetme konusunda istekli olması ve bu alanda istikrarı sağlayabilmek ve sürdürürebilmek için yeterli bir askeri gücü barındırması şarttır.

Neorealist görüşü savunanlar, güçlü bir devletin diğer devletlere kendi kurallarını dayatarak dünyada bir istikrar sağlamaya çalıştığı görüşündedirler. Bu görüşte olan Gilpin'e göre, 18'inci ve 19'uncu yüzyıllarda İngiltere ve 20'nci yüzyılda ABD tarafından kurulan liberal uluslararası ekonomik düzen böyle bir istikrarı yansıtmaktadır. Yine bu görüşe sahip olan Charles Kindleberger, hegemonyacı gücün bir takım kolektif mallar sağlamak ve iki Dünya Savaşı arasında yaşanan türden bir ekonomik felaketi önlemek suretiyle uluslararası sistemde (özellikle uluslararası finans alanında) oynadığı istikrar sağlama rolüne vurgu yapmaktadır.

Hegemon gücün uluslararası sisteme sağladığı kolektif mallar arasında, özellikle, istikrarlı bir para, güvenlik ve bir serbest ticaret sistemini saymak gerekir. Hegemonyanın potansiyel olumlu etkilerini ön plana çıkaran bu yaklaşım "hegemonyacı istikrar teorisi" için gerekli altyapıyı oluşturmuştur. Bu teoriye göre uluslararası ekonomik ve politik sistemi organize edip, yukarıda bahsi geçen kolektif malları sağlayan bir hegemonun varlığı halinde dünya sistemi daha refah içinde olmaktadır. Hollanda (1620-1672), İngiltere (1815-1873) ve ABD (1945-1971) hâkimiyetindeki dönemler (tarihler üzerinde tartışma olmakla birlikte) hegemon ve refah ilişkisine örnek olarak verilmektedir.

Yukarıda belirtilen uluslararası kolektif kamusal malları sağlamak maliyetlidir. Fakat bu maliyeti üstlenen hegemon, dünya sistemi içindeki hâkim durumu sebebiyle bunun karşılığında kazanç da elde etmektedir. Dünya sisteminde refah arttıkça hegemonun refahı da artmaktadır. Hegemon gücünü kaybettiğinde, uluslararası sistem dağılmakta, düzensizlik ve çatışmalar ortaya çıkmakta ve barış ve refah azalmaktadır.

Genel anlamıyla hegemonya, bir devletin, gücün, grubun veya bir sınıfın; diğer devletlerdeki güçler, gruplar veya sınıflar üzerinde çeşitli araçlarla oluşturduğu üstünlük, liderlik, baskın/hâkim etki veya otoritedir.

Uluslararası sistemde hegemon haline gelen bir güç, sisteme istikrarlı bir para, güvenlik ve serbest bir ticaret sistemi gibi kolektif kamusal mallar sağlamaktadır.

Bir noktada hegemon, uluslararası sistemin maliyetlerini üstlenme konusunda aciz kalmaktadır. Ya ilgisini uluslararası yükümlülüklerinden yurtiçi meselelere kaydırmakta ya da yükümlülüklerini yerine getiremeyecek kadar zayıflamış olmaktadır. Hegemon çöktüğünde, uluslararası sistemde yeni bir hegemon ortaya çıkana kadar kaos hâkim olmaktadır. I. Dünya Savaşı'nın ardından İngiltere'nin gücünü kaybetmesi, ABD hegemonyası altındaki sistem olarak görülen Bretton Woods sisteminin çöküşü bu duruma örnek olarak verilmektedir. 1989 yılında Demir Perde olarak tanımlanan blokun dağılması da Orta ve Doğu Avrupa üzerindeki Sovyet hegemonyasının çöküşü olarak görülebilir.

Diğer bir düşünce akımı olan Marksizm'de sınıf mücadelesi ve eşitsiz gelişme üzerinde odaklanılır ve hegemonya teorisinin kapitalizmdeki eşitsiz gelişmeyi açıklamakta yetersiz kaldığı ileri sürülür. Fakat Marksistler de hegemonya kavramını bir devletin diğerleri üzerindeki hâkimiyeti anlamında kullanırlar ve realistler gibi onlar da zenginlik ve gücün birbirini tamamladığını kabul ederler. Neomarksistlerden Wallerstein da çalışmalarında kapitalizmin tarihi olarak modern devlet sistemini ele almış ve hegemonya ile askeri gücün rolünü vurgulamıştır. Sınıf mücadelesi yaklaşımını devlet merkezli analize uygulayan Wallerstein, ekonomik ve politik yapıları bir arada değerlendiren bir "dünya sistemi" yaklaşımı benimsemiştir.

SIRA SİZDE

Hegemonya kavramını kısaca tanımlayınız.

Wallerstein'a göre 16'ncı yüzyılda Avrupa'da kurulmuş olan kapitalist dünya ekonomisi; merkez, çevre ve yarı çevre alanlarının hiyerarşisine dayanmaktadır. Merkez, nitelikli tarım ile kitle üretimi yapan sanayiler gibi gelişmiş ve karmaşık ekonomik faaliyetleri barındırmaktadır. Bu faaliyet alanları burjuvazi tarafından kontrol edilmektedir. Hiyerarşinin en alt basamağında yer alan çevre ülkeleri çeşitli yarı mamul mallar üretir. Buralarda zorla çalıştırılan bir işgücü ve çok az endüstriyel faaliyet vardır. Yarı çevre, bu ikisi arasında kalan ülkelerden oluşur ve ekonomik faaliyet bakımından karışıktır.

Kapitalist dünya ekonomisinde eşitsiz bir alışveriş söz konusudur ve ekonomik kazançlar çevreden merkeze transfer edilir. Bu transfer, merkezde güçlü çevrede ise zayıf devletlerin oluşmasına yol açar. Güçlü devletler zayıf devletleri eşitsiz alışverişe zorlayabilir ve bu eşitsiz değişim sistemde gerginlikler oluşturur. Bu iki alanın arasında yer alan yarı çevre bu gerginlikleri azaltır ve merkez ülkelerin bir bütün olarak muhalefetle karşılaşmasını engeller. Devletler çevreden yarı çevreye ve merkeze geçebileceği gibi bunun tersine bir geçiş de görülebilir.

Dünya sistemi teorisine göre kapitalizm iki temel güce dayanmaktadır. Bunlardan ilki, gittikçe genişleyen bir işbölümü ve giderek daha fazla coğrafi bölgeyi ve nüfusu mübadele ve karşılıklı bağımlılık ilişkisi içine çeken bir ticaret ve finans ağıdır. İkincisi de coğrafi temele dayanan, devletlerarası bir rekabettir. Bu rekabet, dünya sisteminin merkezinde yer alan ekonomik, askeri, teknolojik, idari ve kültürel kapasiteleri yüksek devletler arasında gelişmekte ve çevredeki az gelişmiş bölgelerin kontrolünü ve sömürülmesini amaçlamaktadır.

Dünya sisteminin en temel özelliği ekonomik olarak gittikçe artan bir uyum ve karşılıklı bağımlılık eğilimi içinde olmasına rağmen, politik açıdan bölünmüş bir yapıyı devam ettirmesidir. Bu yapı dünyada hayli eşitsiz bir gelir ve kaynak dağılımına yol açarken, genişleyen küresel ekonomi içinde güçlenen ekonomiler de vatandaşlarının sahip olduğu ulusal avantajları korumak ve desteklemek için güçlü devletleri ortaya çıkarmaktadır.

Dünya sisteminin en temel özelliği ekonomik açıdan gittikçe artan bir ülkeler arası karşılıklı bağımlılığa rağmen politik açıdan bölünmüş bir yapıdır. Bu yapı dünyada eşitsiz bir gelir ve kaynak dağılımına yol açmaktadır.

Dünya sistemindeki bu ekonomik ve politik alan arasındaki dengesizlik Sanayi Devrimi'nin öncesine kadar uzanır; ancak Sanayi Devrimi bu dengesizliği artırmıştır. Devletlere dayalı uluslararası sistem içinde ulus devletler karar alma ve meşruiyet açısından odak noktasında bulunmaya devam etmişler; uluslararası kurumların gelişimi yavaş olmuş ve bunlar, ekonomik bütünleşmenin hızına ayak uyduramamışlardır. Küresel bir ekonomik düzenin meydana getirilmesi ve sürdürülmesi için bu kurumlara ihtiyaç olduğu için de problemler ortaya çıkmaya başlamıştır. Ülkeler içindeki piyasaların varlığını devam ettirmesi için bir yönetime nasıl ihtiyaç varsa küresel piyasalar da böyle bir yönetime ihtiyaç duymaktadırlar. Bu yönetim olmayınca, devletler kendi kontrolleri altındaki coğrafi sınırlar içinde faaliyetleri düzenleyip desteklemekte, fakat ülke sınırlarını aşan mübadeleler problem oluşturmaktadır.

Küresel bir ekonominin tatmin edici bir biçimde işleyebilmesi için bir takım fonksiyonların yerine getirilmesi gerekmektedir. Bunun bir yolu küresel bir yönetimin kurulmasıdır. Fakat tek alternatif bu değildir. Bunun yerine hegemonik güce sahip bir devlet, diğer güçlü devletleri zorlayarak ya da razı ederek bir uluslararası sistem oluşturabilir. Bir devlet başka hiçbir devletin ya da devletler grubunun kendisine meydan okuyamayacağı bir güce eriştiği zaman böyle bir durum ortaya çıkar. Ekonomik üstünlüğün temel boyutlarını üretim (teknolojik liderlik), ticaret (dünya ticaretindeki pay) ve finans (uluslararası kredi ve para) alanlarındaki üstünlük oluşturmaktadır. Bir devlet bu üç alanda da üstünlüğe sahipse hegemon olma kabiliyetine sahip demektir ve bütün dünya için bir devletin sahip olabileceği fonksiyonları yerine getirebilir.

Marksist akım içinde yer alan Gramsci ve onu takip edenler, geleneksel yaklaşımları, özellikle hegemonun ortaya çıkmasında rızanın olmaması ve sivil toplumun dikkate alınmaması noktasında eksik olarak görmektedirler. Buna göre devlet endekslili hegemonyacı düzen anlayışı yerine, dünya düzeni, devletler ve toplumsal sınıflar arası ilişkilerden hareketle açıklanmalıdır. Gramsci'ye göre hegemon olmak için ekonomik ve politik güç yeterli değildir; bunun için bağımlı grupların rızasına da ihtiyaç vardır. Bu sebeple, hegemon amaçlarına ulaşmak için yalnızca baskı ve zor kullanmaz, aynı zamanda sistemdeki diğer aktörlerin rızasını da elde etmeye çalışır.

Hegemon ve rıza arasındaki ilişki sivil toplum sayesinde olmaktadır. Sivil toplum, ideolojinin bütün dallarını (bilim, iktisat, hukuk, sanat, felsefe, din, kültür, folklor gibi) ve ideolojiyi yaratan ve yayan örgütler de dâhil olmak üzere, ideolojinin aldığı bütün biçimleri (okul, kitaplık, haberleşme araçları gibi) kapsamaktadır. Dolayısıyla, geleneksel Marksistler sivil toplumu ekonomik alan ile sınırlandırırken, Gramsci, dünya görüşlerini, felsefe ve dinleri, manevi faaliyetleri de sivil toplum içinde değerlendirmektedir.

Bir devlet, üretim (teknolojik liderlik), ticaret (dünya ticaretindeki pay) ve finans (uluslararası kredi ve para) alanları olmak üzere üç alanda da ekonomik üstünlüğe sahipse hegemon olma kabiliyetine sahip demektir.

Gramsci'ye göre yalnızca baskı ve güç kullanılarak hegemon olunmaz. Sistemdeki diğer aktörlerin rızasının da alınması gerekir.

Gramsci geleneksel yaklaşımları hangi açıdan eleştirmektedir?

Güç kullanımı hem baskıyı hem de rızayı icap ettirmektedir ve en istikrarlı yönetimler rızanın öne çıktığı yönetimlerdir. Devletlerin ekonomik üstünlüğüne dayanan hegemonya, kısmen bizzat hegemonyanın varlığından kaynaklanan (ekonomik) sebeplerle kısa ömürlü olma eğilimindedirler. Bir devlet ekonomik üstünlüğe sahipse ve bunu bir refah dönemi oluşturmak ve küresel ekonomiyi geliştirmek için kullanırsa; diğer güçlü devletlerin verimlilik, teknoloji ve yatırımda arayış kapatmak için organize olmalarıyla birlikte (bir anlamda dünya iş bölümü gereği) kısa zamanda karşısında rakipler bulmaya başlayacaktır. Böyle bir re-

"Teknolojide ve üretimde bir üst aşamaya ulaşan ülkeler, eski üretimini bir alttakine devreder" şeklinde ilerleyen süreç, "dünya iş bölümü" kavramı ile izah edilir. Dünya iş bölümü, hangi ülkenin, neyi, nerede, ne kadar, hangi teknolojiyle üreteceğinin belirlenmesidir.

Sahip olduğu ekonomik güç zamanla azaldığı ve kendisini hegemon haline getiren şartlar ortadan kalktığı halde devletler hegemon durumunu devam ettirmek istemektedirler.

kabet, eğer kontrol altında tutulamazsa, gittikçe artan bir sürtüşmeye ve sonunda savaşa yol açabilir.

Gerçek anlamda ekonomik üstünlük kısa süreli olmasına rağmen; bir devlet bir kez hegemon durumuna gelince genellikle bundan vazgeçmek istememektedir. Örneğin, 20'nci yüzyılda İngiltere, kendisini hegemon güç haline getiren şartlar ortadan kalktığı halde sahip olduğu küresel rolü devam ettirmeye çalışmıştır. İngiltere'nin bir hegemon güç olarak çöküşü üzerine geliştirilen düşünceler hegemonyanın lehindeki en etkili tezlerden birinin ortaya çıkmasına yol açtı. Charles Kindleberger, hegemon devlet güç uygulama kabiliyetini kaybettiğinde, sonucun çatışma ve dünya ekonomik sisteminin çöküşü olduğunu ileri sürdü. Ona göre 1929'daki depresyonu bu şekilde açıklamak mümkündü. İngiltere artık liberal bir dünya düzeni için gerekli kuralları empoze etme gücünü kaybetmişti; ABD ise bunun için hazır değildi.

SANAYİLEŞME VE ULUSLARARASI TİCARET

Bugünkü anlamda dünya ekonomisi 18'inci yüzyılın sonu ile 19'uncu yüzyılın başında, sanayileşmenin İngiltere'de başlayıp Avrupa'ya yayılması ve İngiltere'nin mamul mal ticaretinde patlama yaşanmasıyla ortaya çıkmıştır. Aslında uluslararası ekonomik ilişkiler bundan önce de mevcuttu. Mesela, 16'ncı ve 17'nci yüzyıllarda karmaşık bir ekonomik sistem Asya'da gelişmişti. Giyecek, baharat ve gümüş ticaretine dayalı bu sistem İngilizler, Hollandalılar, İspanyollar ve Portekizliler tarafından organize ediliyordu.

Ancak, yeni durumu yukarıda belirtilen sistemden ayıran özellikler; dünya ticaretinde bütün taraflar için potansiyel kazanç imkânı, uluslararası ticarete mamul malların giderek artmakta olan önemi ve ülkeler arasındaki karşılıklı bağımlılığın derecesindeki olağanüstü artış idi. Bu faktörler bir araya gelerek yeni üretim biçimleri ortaya çıkardı ve bu şekilde ticareten sağlanan kazançlarda çok büyük artışlara yol açtı.

SIRA SİZDE

3

Sanayi Devrimi sonrasında ortaya çıkan uluslararası sistemin temel özellikleri nelerdi?

18'inci yüzyılın ortalarında İngiltere'de Sanayi Devrimi'nin ortaya çıkmasından itibaren ülkeler birbirleriyle teknoloji, ekonomik organizasyon ve kaynaklar açısından eşitsiz şartlarda rekabet etmektedirler.

18'inci yüzyılın ortalarına kadar bütün devletler merkantilist ekonomi politikaları takip etmekteydiler; dolayısıyla korumacılık ön plandaydı. Dünya ticaretindeki artış, giderek ülkelerin bu yeni serbest ticaret sistemine katılma yönündeki arzularını artırırken, bir taraftan da artan kârlar deniz aşırı yatırımları görülmemiş boyutlara taşıdı. 1780 ile 1850 yılları arasında devam eden bu süreç, bir dünya ekonomisi yarattı. Bu yeni dünyada oluşan karşılıklı bağımlılık çeşitli politik problemler ortaya çıkardı ki bunlar sistemin I. Dünya Savaşı sırasında yıkılmasına katkıda bulundu.

Dünya ekonomisinin bugün de geçerli olan temel özelliği ülkeler arasındaki eşitsizliktir. Ülkeler birbirleriyle, teknoloji, ekonomik organizasyon ve kaynaklar üzerindeki farklı avantajlara dayalı olarak eşitsiz şartlarda rekabet etmektedirler. 18'inci yüzyılın sonlarında İngiltere'de Sanayi Devrimi'nin ortaya çıkmasında ve daha sonra dünya ekonomisinde meydana gelen değişimlerde de durum böyleydi. İngiltere yeni ortaya çıkan imalat süreçlerinde ele geçirdiği liderliğin avantajlarını uzun dönem sürdürdü.

1750 yılına gelindiğinde İngiltere, Avrupa'daki en büyük piyasaya sahip olan, nispeten ticarileşmiş bir toplumdur. 18'inci yüzyıl boyunca artan tarımsal verimlilik hızlı bir nüfus artışı ortaya çıkarmıştı. Parasal bir ekonomi hayli yaygın olup, ülke uzun ve başarılı bir uluslararası ticaret geleneğine sahipti. İşgücü açısından, tarımdan sanayiye geçişte kısıtlamalar azdı ve dönemin üretim teknikleri açısından gerekli düzeyde vasıflı insan sayısı yüksekti. Ayrıca, imalat sanayiine yatırım yapılması için yeterli miktarda sermaye mevcuttu. Gerek yurtiçindeki, gerekse uluslararası piyasalardaki fırsatları gören İngiliz girişimciler, çabucak bu yeni üretim tekniklerini benimseyerek maliyetleri ve fiyatları hızla aşağı çektiler. Sonuç, satışlarda bir patlama yaşanması oldu.

Resim 4.1

2012 Londra Olimpiyatları açılış töreninden bir sahne.

2012 Londra Olimpiyat Oyunları'nın İngiltere'nin geçmişine göndermeler yapılan ve kültürel simgelerin kullanıldığı açılış töreninde sahaya kurulan İngiliz köyünün yerini sahadan yükselen dev bacalar, köylülerin yerini sanayi işçileri alırken; Tarım Devrimi'nden Sanayi Devrimi'ne geçişte İngiltere'nin önderliği vurgulanıyordu...

Dış piyasalardaki pamuklu malların satışında meydana gelen artış, İngiltere'nin ihracatında, 1784 - 1814 yılları arasında bir yükseliş ortaya çıkardı. İhracat ilk kez milli gelir açısından "büyümenin motoru" haline geldi. Yurtdışındaki satışlar, 1801 yılında milli gelirin yüzde 18'ini oluşturuyordu ve o yıl, yalnızca pamuk sanayi toplam üretimin yüzde yedisini sağlıyordu. Piyasalar ve arz kaynakları giderek artan ölçülerde imparatorluk dışındaki, İngiltere'nin politik açıdan kontrolü altında olmayan bölgelerde yer alıyordu.

Bu hızlı sanayileşme elbette İngiltere'yi veya dünya ekonomisini bir anda dönüştürmedi. Bunun için İngiltere'nin siyasi ve ekonomik liderlerinin merkantilist olmayan bir ticaret anlayışı geliştirmeleri gerekti. 1815 sonrasında, Kıta Avrupası'ndaki ülkeler, yabancı malların ülke içine akın etmesinin yaratacağı rekabetten ve politik sonuçlardan ürkekerek İngiliz mallarına karşı korumacı tedbirleri artırdılar. Bu dönemde, merkantilizm ve korumacılık dış ticaret politikasının merkezinde yer alan ideoloji olmaya devam etti.

Sanayi Devrimi ve onu takip eden ekonomik gelişme sonucunda, İngiltere merkantilist sistemi yavaş yavaş tasfiye etmeye başladı. Ticaretteki çeşitli kısıtlamalar kaldırıldı ve 1830 yılına gelindiğinde pek az endüstriyel ve ticari kısıtlama kalmıştı. Tarımdaki koruma ise bir süre daha devam etti. Sonunda, 1846 yılında Hububat Kanunu feshedildiğinde, sanayi kesimi toprak sahiplerine karşı bir zafer kazandı

Sanayi Devrimi ve onu takip eden hızlı ekonomik gelişme sonucunda İngiltere merkantilist sistemi yavaş yavaş terk etti ve serbest ticarete geçti.

ve İngiltere serbest ticaret dönemine geçerek uluslararası ekonomik liberalizasyon çağını açmış oldu.

Hububat Kanunu'nun iptali Almanya ve ABD'de serbest ticaret yanlılarının güçlenmesine yardımcı oldu. Ayrıca İngiltere, nihayet 1860'da, Fransa'yı ortaya çıkarmaya başlayan serbest ticaret düzenine katılmaya ikna etti. En Çok Kayırılan Ülke İlkesi'ne dayalı birçok anlaşma, gümrük tarifelerinin bütün Avrupa'da düşmesini sağladı. İngiltere'nin merkezinde yer aldığı çok taraflı ticaret ve sermaye akımları sistemi dünya ekonomisinin nitelik değiştirmesini sağladı. Buna karşılık, önemi giderek artan bir ülke olan ABD ise aksine 1865'ten sonra daha kısıtlayıcı gümrük politikaları uygulamaya başladı.

Serbest ticarete yönelik ve bu sayede ticarete meydana gelen artış, 1850 ile 1875 yılları arasında ortaya çıkan bazı gelişmelerden de etkilendi ve daha sonra bu gelişmelerin hızlanmasına katkıda bulundu. Birleşik bir piyasaya duyulan ihtiyaç ve daha fazla uluslararası etkiye sahip olma arzusunun ortaya çıkardığı Almanya'nın siyasi birliği Orta Avrupa'da ekonomik ortamı değiştirdi. Ortaya çıkan ekonomik değişikliklerin merkezinde demiryolları inşası yer alıyordu.

Demiryolları büyük miktarda sermaye gerektiriyor ve piyasaların ölçeğini önemli ölçüde artırıyor. Fransa ve Belçika'daki demiryollarının inşası için gerekli sermaye başlangıçta İngiltere'den geldi. Daha sonra Fransa sermaye ihracatçısı bir ülke olurken, Almanya da kendi kendine yeterli hale geldi.

Bu gelişmelerin ortasında yer alan endüstriyel ilerleme Avrupa'da ekonomik ilişkilerin sahasını büyük ölçüde genişletmişti. Fransa ve Almanya'da artan tekstil üretimi, bir taraftan İngiltere'deki üretim artışının da devam etmesinin etkisiyle ABD, Avustralya ve Yeni Zelanda'dan yapılan yün ve pamuk ithalatında büyük çaplı artışlara yol açtı. Taşımacılıkta meydana gelen gelişmeler, özellikle 1860'larda ve 1870'lerde, Avrupa'nın yaptığı hububat ve et ithalatında önemli artışlar meydana getirdi.

Avrupa'da coğrafi konuma ve sanayileşme düzeyine bağlı olarak bir çok taraflı işbölümü ortaya çıktı. İngiliz malları, özellikle demiryolu ekipmanları, makine, kömür ve tekstil ürünleri Avrupa'nın ekonomik bakımdan gelişmiş bölgelerinde satılırken; Alman endüstrisi de Orta ve Doğu Avrupa pazarlarında başarı gösteriyordu. 1840'lardan itibaren gerçek anlamda kapitalizmin gelişiminin başladığı Almanya'da, özellikle Saksonya'daki tekstil fabrikaları ile demir ve kömür üretimi sayesinde başlatılan demiryolu politikası çerçevesinde sanayileşme hız kazanmaya başlamış; tıpkı Fransa'da olduğu gibi yeni sanayileşen bölgelerin düşük işçi ücretleri gibi sahip oldukları avantajlar, İngiltere ile aralarındaki farkı kapatmalarına yardımcı olmuştu.

İngiliz hegemonyası, 1815'ten sonra İngiltere'nin elde ettiği ekonomik üstünlüğe dayanmaktaydı ve İngiltere bu süreçte finans, ticaret ve sanayide açık bir şekilde liderliği ele geçirmişti. Örneğin Londra, tartışmasız bir şekilde dünyanın finans ve ticaret merkezi olarak kabul edilmekteydi. 1870 yılına gelindiğinde Londra piyasası, rakiplerinin sermaye piyasalarının toplamının iki katı büyüklüğe sahipti ve sterlin temel uluslararası para durumundaydı. 1914 yılında İngiltere'nin 4 milyar sterline ulaşmış olan yurtdışı yatırımları yılda 200 milyon sterlinlik bir gelir sağlıyordu.

Sanayi devrimi sonrasında ortaya çıkan İngiliz hegemonyası 1815'ten sonra İngiltere'nin elde ettiği ekonomik üstünlüğe dayanmaktaydı. İngiltere finans, ticaret ve sanayide dünyada lider konumuna erişmişti.

Resim 4.2

Charles Dickens (1812 - 1870)

David Copperfield, Oliver Twist, Büyük Umutlar gibi unutulmaz romanların yazarı, Sanayi Devrimi'nin sosyal sancılarını en iyi anlatan İngiliz edebiyatının en büyük isimlerinden Charles Dickens'ın, 7 Şubat 2012 itibarıyla 200'üncü yaş günüyüdü. Onun anısına doğum yeri Portsmouth ve toprağa verildiği Londra başta olmak üzere ülke genelinde anma törenleri düzenlendi.

Görüldüğü üzere İngiltere'nin bu ekonomik üstünlüğü sadece mamul mal ihracatında sağlanan fazlalığa değil, finansal ve ticari faaliyetlerden elde edilen fazlalığa da bağlıydı. İngiltere sanayileşmeden önce de bir ticari ve finansal güç idi ve sanayileşmenin getirdiği yeni zenginlik ve fırsatları, daha önce kurulmuş olan küresel ilişkiler çerçevesinde ele geçirdi. Sanayiden gelen zenginlik, tarımsal açıdan kendi kendine yeterliliği gereksiz hale getirmek suretiyle İngiliz ekonomisinde dengeleri değiştirmişti.

Serbest ticarete bağlılık, 19'uncu yüzyılın ortalarında İngiliz politikasının sembolü olmuştu. Ancak bu, endüstriyel olmaktan çok ticari bir mantığa dayanmaktaydı. İngiltere'nin refahı ve artmakta olan nüfusunu besleme ihtiyacı artık bütün dünyayı kaplamış olan ve merkezinde Londra'nın bulunduğu ticari ilişkiler ağının muhafazasına bağlı hale gelmişti. İngiltere'nin imalat sanayii diğer ülkelerdeki sanayiler karşısında teknolojik liderliği elinde tutarken; İngiltere açısından, dünya ekonomisi içinde malların, sermayenin ve işgücünün serbest dolaşımı büyük önem arz etmekteydi. İngiltere'nin bu politikaya olan bağlılığının, bu liderlik zayıflamaya başladıktan sonra da uzun süre devam etmesi, onun doğal liberal bir duruşunun sonucudur.

İngiltere ortaya çıkması muhtemel hâkim güçleri dengelemek ve engellemek için çeşitli koalisyonlara önderlik etmiş ve meydan okuyan güçler değiştikçe müttefiklerini değiştirmiştir. Böylece İngiltere, 19'uncu yüzyılda çok güçlü bir devlet haline gelmişti. Endüstriyel, ticari ve finansal açıdan dünyaya hâkim olmuştu. Donanması denizleri kontrol ediyordu. Geniş bir imparatorluğa sahipti ve dünyanın büyük bölümünde bir Pax Britannica oluşturmuştu. Bütün bunlar, bazı kimselerin, İngiltere'nin 19'uncu yüzyılın ortasında küresel bir hegemonyaya ulaştığını ileri sürmelerine sebep oldu.

Ancak bu iddia bazı çevrelerce pek de makul görünmedi. Çünkü İngiltere, devletler sisteminin kalbini oluşturan ve uluslararası meselelerle ilgili nihai kararların alındığı Kıta Avrupası'nda hiçbir zaman hâkim duruma gelmemiş ya da böyle bir arayış içine girmemişti. Nitekim böyle bir hâkimiyet için gerekli olan güçlü bir kara ordusuna İngiltere sahip değildi. Gücünün zirvesinde olduğu zamanlarda İngiltere, tam bir izolasyon politikası takip etmiş, kendisini doğrudan ilgilendirmeyen meselelerden uzak durmuş ve Avrupa ile ilgili konularda iddialı rol üstlenmekten kaçınmıştır. Bunun yerine, dünyanın geri kalanının büyük bölümünde

Kindleberg'e göre 1850-1914 yılları arasında İngiltere, dünya ekonomisine, serbest ticaret rejimi, altın standardı ve donanmasının yardımıyla bir "saadet devri" yaşatmıştır.

Sanayi Devrimi üretimin miktarında ticaretin hacminde patlamaya yol açmış, üretim ve piyasanın genişlemesi, bu iki unsuru kontrol edebilen devletlere güç kazandırmıştır. Sanayi Devrimi'nin başladığı ülke İngiltere, bu nedenle 19'uncu yüzyılın hâkim devleti olmuştur. İngiltere, 1870 yılında, dünya mamul mal ihracatının yüzde 40'ını oluşturmaya başlamış, sabit sermaye yatırımları ise dünya toplamının yüzde 62'sine ulaşmıştır.

hâkimiyetini sürdürürken, Avrupa'da kendisi hâkimiyet kurmadığı gibi, bir başka devletin de bunu yapmasını engellemeye yönelik bir dengeleyici rol oynamayı tercih etmiştir.

SIRA SİZDE

4

16'ncı yüzyıldaki konumuna bakarak Osmanlı Devleti'ni de bir hegemon devlet olarak nitelendirebilir miyiz?

DÜNYA EKONOMİSİNDE YAŞANAN DÖNÜŞÜM VE KARŞILIKLI BAĞIMLILIK: 1873 - 1914

İngiltere'nin sahip olduğu hegemonya, 1870'ler civarında zirveye ulaştıktan sonra düşüşe geçti. Bu tarihten sonra İngiltere'nin üretimi, ticareti ve işgücü verimliliği mutlak rakam olarak artmaya devam etmekle birlikte, ekonomik rakiplerine kıyasla azalmaya başladı. Çünkü bir yandan da dünya ticareti genişliyordu. İngiltere'nin zayıflamasıyla birlikte serbest ticaret düzeni çözülmeye başladı. ABD, iç savaşın ardından korumacılık politikalarına geri döndü. Fransa ve Almanya'da da benzer gelişmeler ortaya çıktı. İngiltere Hollanda hegemonyasına karşı merkantilizmi nasıl bir silah olarak kullandıysa, Almanya ve ABD de kendi sanayilerini geliştirmek için korumacılık politikasına başvurdular ve sonunda küresel rekabette İngiliz sanayii'ni yenmeyi başardılar.

1890'ların sonlarında ABD, işgücü verimliliğinde ve sanayi üretimindeki diğer temel göstergelerde İngiltere'yi geride bıraktı. Almanya da İngiltere'nin ekonomik üstünlüğüne karşı, özellikle gelişmekte olan dünyada koloni elde etme yarışında önemli bir tehdit olarak belirdi. Bu tehditlere rağmen İngiltere, I. Dünya Savaşı'na kadar uluslararası ekonomiye hâkim olmaya ve onu idare etmeye devam etti. Sanayi alanındaki gerilemesine karşı İngiltere, hizmetler sektörüne yöneldi ve artmakta olan ticaret açıklarını dengelemek için sigorta, gemicilik ve uluslararası finans işlemlerine önem vermeye başladı. Sterlin uluslararası para ve Londra uluslararası finans merkezi olma konumunu devam ettirdi.

İngiltere'nin tartışmasız hegemonyasının sürdüğü 19'uncu yüzyılın ortalarında, küresel serbest ticaret, sözleşme güvenliği ve özel mülkiyet ilkelerine dayanan liberal dünya düzeni ideali ilk defa olarak uygulamada güçlenmeye başlamıştı. Fakat bu yüzyılın sonlarında İngiltere, özellikle Almanya ve ABD'nin gittikçe kuvvetlenen askeri ve endüstriyel rekabeti ile karşı karşıya kaldı. Bu iki devlet, yeni gelişmekte olan sanayi sektörlerini İngiliz mallarının rekabetine karşı korurken, bir taraftan da resmi kolonyal bağlantılar ve gayriresmi yatırım ve ticaret bağlantıları vasıtasıyla dünyada İngiltere'nin etki alanlarına sızmaya başladılar.

Ayrıca bu ülkeler, İngiltere'nin serbest ticaret politikasına olan bağlılığından faydalanarak İngiliz piyasasına da yerleşmeye başladılar. Askeri ve ekonomik bir meydan okumayla karşı karşıya kalan İngiltere ciddi bir stratejik ikilem ile yüzyüneydi. Ya rakipleri ile uzlaşacak ya da onlarla savaşacaktı. Sonunda her ikisini de yaptı. Açık bir dünya ekonomisine bağlılık şiddetli bir baskı altında kaldı. İngiltere bu duruma karşı kendini, etki alanını artırmaya çalışarak savunmaya girişti.

İngiltere'den ABD ve Almanya'ya doğru bir ekonomik güç kayması yaşanırken; o zamanki dünyanın gelişmemiş bölgelerinde ilk sanayileşme adımları da atılmaya başlanmıştı. Hindistan, Çin ve özellikle Japonya bu bölgelerin başında geliyordu. Uluslararası ticaret ve finans alanlarındaki genişleme, milli ekonomiler arasında, fiyat hareketleri, ortak finansal krizler ve ekonomik dalgalanmalar, dış ticaret ve yatırım oranlarındaki artış ve altına dayalı uluslararası para sistemi ile kendisini gösteren ve gittikçe artan bir karşılıklı bağımlılığa yol açmıştı.

İngiltere'nin dünya ekonomisindeki üstünlüğü 1870'ler civarında zirveye ulaştıktan sonra düşüşe geçse de 1945'e kadar devam etti. Özellikle ABD ve Almanya, düşüş süreci ile birlikte pek çok açıdan İngiltere'ye yetiştiler.

1890'lardan sonra İngiltere güç kaybederken, ABD ve Almanya birçok alanda onu geçiyordu. Bu arada dünyanın diğer bölgelerinde, özellikle Japonya'da sanayileşme kendini göstermeye başlamıştı. 1890'ların başında hem ABD, hem de Almanya o dönem için sanayileşmenin simgesi olan çelik üretiminde İngiltere'yi geçmiştir. Artan rekabet güçleri de İngiltere'yi hem kendi pazarında hem de dünya pazarında sıkıntıya sokmuştur.

1873-1896 krizi ile birlikte serbest ticaretin giderek çözümlenip yerini korumacı politikalara bırakması ve dünyada ticari ve politik rekabetin artmasına ek olarak, sanayi sektörünün temel özelliklerinde de önemli değişiklikler meydana gelmeye başlamıştı. Kimya, petrol, elektrik ve çelik gibi yeni sektörler lider sektörler olmanın yanında hâkim sektörler haline geldiler. Gerek bu sektörlerde gerekse diğer sektörlerde yeni bir girişim biçimi gelişmeye başladı. Artık firmalar üretim, ulusal ve uluslararası pazarlama ve dağıtım ağlarındaki ölçek ekonomilerinden faydalanmak amacıyla çok daha büyük boyutlarda kuruluyorlardı.

Uluslararası ekonomik ve endüstriyel güç dağılımında meydana gelen değişiklik aşağıdaki tabloda da görülebilmektedir. İngiltere ve Fransa'nın gücündeki keskin düşüş ve ABD ile Almanya'nın gücündeki hızlı yükseliş çok açıktır. Bu dönemde, ABD, Almanya ve Rusya'nın nüfusunda da hızlı bir artış gözlenmektedir. 1890 ile 1913 yılları arasında bu ülkelerin nüfusu sırasıyla, yüzde 55, yüzde 36 ve yüzde 50 oranında artmıştır. Buna karşılık bu dönemde İngiltere'de nüfus artış oranı yüzde 22, Fransa'da ise yüzde 4'ten azdır. Sonuç olarak, 1913'e gelindiğinde İngiltere'nin dünyadaki sanayi üretimindeki liderliği ortadan kalkmıştı.

1870 - 1913 Yılları Arasında Dünya Sanayi Üretimini Dağılımı (yüzde olarak)								
Yıllar	ABD	İngiltere	Almanya	Fransa	Rusya	Japonya	Hindistan	Dünyanın Geri Kalanı
1870	23	32	13	10	4	-	-	17
1881-1885	29	27	14	9	3	-	-	19
1896-1900	30	20	17	7	5	1	1	19
1906-1910	35	15	16	6	5	1	1	20
1913	36	14	16	6	6	1	1	20

Tablo 4.1

1870 - 1913 Yılları Arasında Dünya Sanayi Üretimini Dağılımı (Yüzde Olarak)

Kaynak: Thomas D. Lairson and David Skidmore, *International Political Economy The Struggle for Power and Wealth*, Thomson/Wadsworth, Canada, 2003, s. 50.

I. Dünya Savaşı öncesi 40 yıl boyunca dünya ekonomisinde meydana gelen gelişmeler finansal ve ticari açıdan yüksek düzeyde bir karşılıklı bağımlılık meydana getirmişti. Benzer düzeyde bir karşılıklı bağımlılık tekrar ancak 1990'larda gerçekleşti. I. Dünya Savaşı öncesinde uluslararası finansal işlemler yükselerek artmaya devam ediyordu. Uluslararası hisse senedi ve tahvil satışları Avrupa'da bir hayli yaygın olup bu konuda pek az kısıtlayıcı düzenleme mevcuttu. Altın Standardı paraların değerlerine istikrar kazandırmakta ve finansal akımları kolaylaştıran bir ortam oluşturmaktaydı. Artan korumacılık uygulamalarına rağmen, 1850 sonrasında uluslararası ticarete ciddi artışlar meydana gelmekteydi. Bu karşılıklı bağımlılık daha fazla uluslararası işbirliğini gerektiriyordu. Ancak, finans ve ticaret akımlarını yönetmeye dönük ayarlamalar geçici düzenlemeler şeklindeydi.

Tablo 4.2
1870 - 1914 Yılları
Arasında Önde
Gelen Ekonomik
Güçlerin Denizaşırı
Yatırımları
(Milyon Dolar)

Kaynak: Thomas D.
Lairson and David
Skidmore,
International
Political Economy
The Struggle for
Power and Wealth,
Thomson/Wadsworth,
Canada, 2003, s. 52.

1870 - 1914 Yılları Arasında Önde Gelen Ekonomik Güçlerin Denizaşırı Yatırımları (milyon dolar)				
	1870	1900	1914	1914'te dünyanın yüzdesi
İngiltere	4.900	12.000	20.000	44,0
Fransa	2.500	5.800	9.050	19,9
Almanya	—	4.800	5.800	12,8
ABD	100	500	3.500	7,8
Diğerleri	500	1100	7.100	15,5

Bu dönemde İngiltere'nin dünya ekonomisinde oynadığı en önemli roller uluslararası sermaye piyasalarını genişletmek, altına dayalı, gevşek bir biçimde organize edilmiş uluslararası para sistemine katkıda bulunmak, korumacılığın arttığı bir dönemde açık piyasaları muhafaza etmek oldu. İngiltere'nin bu dönemdeki ekonomik hâkimiyeti uluslararası ticaretin kısa vadeli finansmanında Londra şehrinin taşıdığı önemden, sterlinin oynadığı uluslararası para rolünden ve uzun vadeli dış yatırımlar şeklindeki çok miktarda sermaye ihracından kaynaklanmaktaydı. Bunların sağladığı ekonomik güç, Londra bankacılık sistemine dünyadaki faiz oranlarını etkileme, kriz zamanlarında uluslararası likidite sağlama ve çeşitli ülkelerin dış ödemeler bilançosu açıklarını sert tedbirlere başvurmadan finanse etme imkânı vermektedir.

Bu sürecin merkezinde Altın Standardı ve sterline dayalı olan uluslararası para sistemi yer almaktaydı. Bu para sistemi 1870'lerde, İngiltere ile birlikte bazı ülkelerin paralarının altın karşılığı olmasını kabul etmeleri ve altının serbestçe ihraç ve ithal edilmesine izin vermeleriyle ortaya çıkmıştı. Bir ülkenin para birimi sabit bir altın miktarı ile değiştirilebiliyordu ve durum, paralar arasında, dayandıkları altın miktarına bağlı olarak bir sabit kur ortaya çıkarıyordu. Sonuç, İngiltere'nin yönetiminde, eksik olmakla birlikte gelişmekte olan bir uluslararası para sistemi olmuştu. İngiltere bu sistemde, sürekli olarak cari işlemler bilançosu fazlası vermesinin yarattığı problemleri halletmek için ülke dışına sermaye akımına izin vermektedir.

Ekonomik büyüme (özellikle ABD ve Almanya'da), artan dünya ticareti ve genişleyen sermaye akımları, hem ülkeler arasında daha fazla karşılıklı bağımlılık yaratmakta hem de bu bağımlılığı azaltmaya yönelik tepkilere yol açmaktaydı. Ülkeler arasındaki bu karşılıklı bağımlılık, ülkelerin hem finans hem de üretim açısından birlikte genişleme ve birlikte daralma eğilimlerinden açıkça görülmekteydi. Ortaya çıkan ekonomik daralma dönemlerinin yarattığı kayıplar, tarım ve sanayi sektörlerindeki çok sayıda üreticinin koruma talep etmesine sebep oluyordu. Bunun sonucunda Fransa ve Almanya başta olmak üzere birçok ülkede hükümetler gümrük tarifelerini yükseltmeye başladılar. 1890 yılına gelindiğinde, serbest ticaret akımı büyük ölçüde tersine dönmüştü.

Korumacılık taleplerine direnerek diğer devletlere misilleme uygulamayan İngiltere bu konuda bir istisna oluşturuyordu. İngiltere'nin 19'uncu yüzyıldaki bu tavrının istikrarlı bir dünya düzeni oluşturmaya yönelik bir hegemon tavrı olup olmadığı konusu ise tartışmalıdır. İngiltere'nin sahip olduğu piyasa gücü, 1840 -1860 döneminde diğer ülkelerin serbest ticarete yönelmesine yardımcı oldu. Bu dönemde İngiltere'nin finansal gücü, dünya ticari ve parasal sisteminin işleyişi açısından

Ülkeler artan bağımlılığa
tepki olarak korumacı
politikalara başvurunca,
1890'larda dünyada serbest
ticaret akımı tersine döndü.

kilit konumundaydı. Ayrıca, İngiltere'nin uyguladığı politikalar ile İngiliz sermayesi ve işadamları, pek çok çevre bölgenin dünya ekonomisine katılımını sağladı. Belki de en önemlisi, özel kesim finansörlerinin finansal sıkıntı dönemlerinde kredi arz etme konusundaki istekliliği idi.

Fakat bir bütün olarak değerlendirildiğinde, İngiltere bu dönemde pasif bir hegemon davranışı göstermiş, dönemin laissez faire şeklinde ifade edilen politik ekonomi düşüncesini yansıtmakla yetinmiştir. Büyük ölçüde sistemi yönetmek üzere çok taraflı çabaları organize etmek yerine, diğer devletler için bir örnek oluşturmaktan ibaret bir fonksiyon üstlenmiştir. 1873'ten itibaren gümrük duvarlarını yükselten devletleri cezalandırmaya yönelmemesi, kendini sistemi açık tutmaktan sorumlu görmek yerine, olanları uzaktan takip eden bir devlet manzarası ortaya çıkarmaktadır.

Ekonomik ilişkilerin ötesine geçerse, İngiltere'nin askeri gücü, şüphesiz, Çin'i ve Japonya'yı zor kullanarak dünyaya açmak, Hindistan'ı kontrol etmek ve okyanuslarda ticaretin serbestçe yürütülmesini sağlamak açısından önemli rol oynamıştır. Fakat İngiltere aynı zamanda emperyalizmin yayılması ve böylece dünyanın birçok bölgesinin İngiltere dışında dünya ekonomisine kapanmasında da önemli bir fonksiyon icra etmiştir. İngiltere'nin güvenliği, uluslararası güvenlik ve dünya ekonomisi arasındaki bağlantının çok zayıf olduğunu söyleyebiliriz. Bu yüzden İngiltere, dünya meselelerini yönetme konusunda geride durmuştur. Bunun sonucu olarak, 1870'lerde ülkeler gümrük duvarlarını yükseltince, liberal politikalarından taviz vermeyen İngiltere, Kıta Avrupası'ndan kendini ayırıştırma politikasına devam etmiş, durumu kabullenerek ticaretini büyük ölçüde imparatorluk alanına kaydırmıştır.

İngiltere 19'uncu yüzyılda pasif bir hegemon tavrı göstermiş, kendisi serbest ticarete bağlı kalmakla yetinmiştir.

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NA GİDİLİRKEN DÜNYA EKONOMİSİ

Birinci Dünya Savaşı öncesinde dünya ekonomisinde önemli değişiklikler ve dönüşümler meydana gelmişti. Ekonomik büyüme önemli ölçüde azalmış, üretim süreci ve üretilen malların özellikleri farklılaşmış ve dünya ekonomisinde karşılıklı bağımlılık düzeyi hiç olmadığı kadar artmıştı. Ama buna karşın sanayileşme az sayıdaki Batılı ülke ve Japonya ile sınırlı kalmış, ekonomik gelişmişlik açısından ülkeler arasında büyük farklılıklar oluşmuştu.

Birinci Dünya Savaşı öncesinde dünya ekonomisinde hangi gelişmeler meydana gelmişti?

Kendi içindeki çelişkili gelişmelere rağmen 19'uncu yüzyıl bir emperyalizm çağı olarak ortaya çıkmıştı. Askeri ve ekonomik bakımdan güçlü olan ülkeler az gelişmiş ülkeler üzerindeki kontrollerini artırmışlardı. Bu kontrol iki şekilde oluyordu. Birincisi doğrudan emperyal güçlerin kolonileri kontrol etmesiydi. Mesela, 1860 - 1890 döneminde Fransa, Vietnam ve diğer Hindicini ülkelerini ele geçirmek ve yönetmek için askeri güç kullanmıştı. Diğer yöntem daha dolaylı olup yönetilen halkların içine düştükleri bağımlılık ilişkisine dayanmaktaydı. Buna örnek olarak da İngiltere'nin hâkimiyetindeki Latin Amerika'nın durumu verilebilir.

Doğrudan veya dolaylı emperyalizmin önemli bir sonucu gümrük tarifeleri üzerindeki yabancı kontrolü idi ve böylece, ekonomi politikaları büyük ölçüde dış güçler tarafından kontrol edilen az gelişmiş ülke piyasalarına gelişmiş ülkelerin sanayi malları kolaylıkla girebilmekteydi. Bu şekilde kontrol altında tutulan ülkeler için bu durumun sonucu sanayisizleşme oluyordu. Gelişmiş ülkelerin rekabet gücü yüksek sanayileri bu ülkelerin sanayileşmesini engelliyordu. Haliyle bu ülkelere sanayileşmiş dünyaya birincil ürünler ve hammaddeler satmak kalıyordu.

Birinci Dünya Savaşı öncesinde, korumacılık politikalarına rağmen ülkeler arasında ticaret, finans ve göç yoluyla karşılıklı bağımlılık artmıştı. ABD ekonomide üstünlüğü ele almıştı.

"Büyük Depresyon" adı verilen 1873-1896 Krizi boyunca, üç gerileme, iki kısa dönemli toparlanma yaşanmış, bu süreçte İngiltere, "dünyanın atölyesi" olmaktan çıkmış, dünyanın önde gelen üç sanayi ülkesinden biri, bazı yönlerden ise en zayıf haline gelmiştir.

Savaş öncesinde gelişmiş ülkeler arasında artan ticaret, finans ve göç yoluyla karşılıklı bağımlılık hızlı bir biçimde artmıştı. Bu durum, yüksek gümrük tarifeleri vasıtasıyla artan korumacılık politikalarına rağmen gerçekleşmişti. ABD, yüksek gümrük duvarlarının arkasında sanayisini geliştirerek bu konuda üstünlüğü ele almıştı. İngiltere hariç diğer gelişmiş ülkeler de 1870'ten sonra, ABD gibi gümrük duvarlarını yükseltmişlerdi. Fakat buna rağmen, uluslararası ticaret üretimden daha hızlı büyüyordu ve 1913 yılına gelindiğinde, çoğu gelişmiş sanayi ülkesinde mal ihracatı gayrisafi yurtiçi hâsılanın (GSYİH) hemen hemen yüzde 13'üne erişmişti.

Mal ticaretinin büyük çoğunluğu gelişmiş ülkeler arasında, genellikle aynı endüstri içinde ve bu piyasalardaki doğrudan yatırımlara dayalı olarak cereyan ediyordu. Fakat karşılıklı bağımlılığın asıl itici gücü finansı. 1913 yılında uluslararası sermaye akımları gelişmiş ülkelerin GSYİH'sinin yüzde 5'ine ulaşmıştı ve bu durum bu ülkelerin finans piyasalarının önemli ölçüde bütünleşmesine yol açmıştı. Temel yatırım aracı tahvillerdi ve başlıca yatırımcılar İngilizlerdi. Yatırımlar hammaddelere, demiryollarına, kamu hizmetlerine ve bayındırlık hizmetlerine yönelmişti ve çoğunlukla hükümetlere borç verme şeklindeydi.

Birinci Dünya Savaşı öncesinde, bu karşılıklı bağımlılığa karşın, dünya ekonomisinde bu durumu yönetebilecek etkin uluslararası kuruluşlar mevcut değildi. Ticari ve finansal akımları düzenlemek için Altın Standardı sistemi tasarlanmıştı. Problemler ortaya çıktığında fiyatlarda ve işsizlik oranlarında meydana gelen dalgalanmalar vasıtasıyla bu sistem, uluslararası hesaplarda ortaya çıkacak sıkıntılardan üstesinden gelecekti. Bu bazen işe yaradı; fakat bazılarının göre kabul edilemeyecek bir maliyet ortaya çıkardı. Özellikle serbest sermaye piyasalarının ortaya çıkardığı aşırı yatırım ve spekülasyon problemleri söz konusu olduğunda ayarlamaların etkinliği belirsizdi.

1890'larda ve 20'nci yüzyılın başında meydana gelen finansal çöküşler sanayileşmiş ülkeler arasında hızla yayılınca, piyasaların daha fazla kontrol altına alınması yolunda talepler de ortaya çıktı. Çoğu ülkede yöneticiler, ticareti büyük ölçüde merkantilist yaklaşımla, uluslararası rekabette bir silah olarak görmeye devam ettiler. Liberal serbest ticaret görüşünün dayandığı karşılıklı kazanç düşüncesi 1913 yılına gelindiğinde büyük ölçüde gerilemişti. Dolayısıyla, ülkeler arasında karşılıklı bağımlılığın yarattığı bağlar yaklaşan savaş felaketini engelleyemedi.

Şekil 4.3

Savaş başlatan suikast

28 Haziran 1914'de Avusturya tahtının varisi Ferdinand'a suikast düzenlendi ve bu olay I. Dünya Savaşı'na vesile oldu.

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE SONRASI

1914 yılında başlayan I. Dünya Savaşı aslında gittikçe artan karşılıklı bağımlılık ortamına rağmen uluslararası sistemin ülkelere güvenlik ve refah sağlayacak şekilde düzenlenememesinin bir sonucuydu. Bu düzenlemeyi yapabilecek bir güç mevcut görünmüyordu. İngiltere gücünü büyük ölçüde kaybetmişti; 1870'de dünya ticaretinin yaklaşık yüzde 24'ünü kontrol ederken, savaş başladığında payı yüzde 15'in altına düşmüştü. Ayrıca İngiltere'nin, daha önce de belirtildiği gibi, Kıta Avrupası'ndaki devletler üzerinde yeterli hâkimiyeti yoktu.

Savaş İngiltere'nin zayıflığını tamamen açığa çıkardı ve gücünü ve hâkimiyetini büyük ölçüde kaybetmesine yol açtı. Uluslararası ekonomik güç savaş sırasında yeniden dağıldı, dünya ekonomisinin işleyişi kesintiye uğradı ve ülkeler arasındaki ticari ve finansal bağlar tahrip oldu. 1873 ile 1914 yılları arasında oluşan karşılıklı bağımlılık da ortadan kalktı. İngiltere deniz aşırı varlıklarının birçoğunu savaş masraflarını karşılamak için satmak zorunda kaldı; dolayısıyla buralardan elde ettiği gelir akımları artık ticaret açıklarını finanse etmeye kâfi gelmiyordu. Ayrıca, savaş masraflarının oluşturduğu borçlar, Almanya'nın ödemekle yükümlü olduğu savaş tazminatları, ABD'nin yeni alacaklı ülke olarak ortaya çıkması ve aşırı değerlenmiş sterlin gibi birçok uluslararası ekonomik istikrarsızlık unsuru meydana geldi.

Sonunda uluslararası ekonomi çöktü. Daha önce Almanya'ya yönelmiş olan ve Almanya'nın İngiltere ve Fransa'ya olan savaş tazminatlarını ödemek için borç olarak aldığı ABD sermayesi, 1927 sonrasında hisse senedi piyasasına yöneldi ve spekülasyon hareketleri artırdı. Bunun sonucunda Avusturya ve Almanya'da banka iflasları dalgası ortaya çıktı. Bankacılık sektöründeki panik Avrupa'ya yayılıp oradan ABD'ye ulaştıncaya hisse senedi piyasasında çöküşe sebep oldu. 1929 yılında ortaya çıkan borsa çöküşü uluslararası mal piyasasında mevcut olan istikrarsızlıkları daha da artırdı. Ortaya çıkan depresyon şiddetlendikçe; ülkeler kendi ekonomilerini canlandırmak ve problemi diğer ülkelere ihraç etmek üzere "komşuyu zarara sokma" politikası uygulamaya başladılar. Gümrük duvarları yükseltildi; uluslararası ticaret daraldı.

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından uluslararası ekonomik istikrarın sağlanması önleyen başlıca üç önemli faktör söz konusuydu. İlk olarak, hükümetlerin çoğu ekonomilerini düzenleyip yönetecek politik güce ve tecrübeye sahip değillerdi. Uluslararası ekonomi alanında böyle bir rol üstlenme kabiliyetleri daha da azdı. Bunun sonucunda önemli problemler çözülmeyen şekilde bırakıldı. Bu durumda dünya ekonomisi, özellikle ekonomik bunalım zamanlarında fazla veren ülkelere açık veren ülkelere sermaye transferini gerçekleştirecek etkin bir mekanizmadan mahrum kalıyordu.

İkinci olarak, savaştan dünyanın en büyük ekonomik gücü olarak çıkan ABD'nin liderlik rolü oynamaktan uzak durması uluslararası ekonomik sistemde büyük bir boşluk doğurmuştu. İngiltere 19'uncu yüzyıldaki gibi bu rolü oynayabilecek güce sahip değildi; ABD'de ise politik sistem bu sorumluluğu üstlenecek olgunluğa erişmemişti. Üçüncü olarak, 1929 krizinden sonra başgösteren ekonomik çöküntünün şiddeti, ülkeleri ekonomilerini savunmak için korumacı ve otarşik politikalara yöneltmişti. Gerçi yeniden yapılanma ve işbirliği yönünde bazı teşebbüsler yok değildi. Devletlerin bıraktığı boşluğu doldurmak için özel kesimin çabaları oluyordu. Ayrıca 1930'larda, ABD'nin uluslararası işbirliğini organize etme konusundaki çekingenliği azalmıştı. Fakat bu gelişmeler yeterli olmaktan uzaktı.

Birinci Dünya Savaşı İngiltere'nin ekonomik bakımdan zayıflığını açığa çıkardı ve hâkimiyetini büyük ölçüde kaybetmesine sebep oldu. Ayrıca, dünya ekonomisinin işleyişi de savaş yüzünden iyice ağırlaştı.

I. Dünya Savaşı'ndan sonra İngiltere artık hegemon güç rolünü oynayabilecek durumda değildi. Dünyanın en büyük ekonomik gücü olan ABD'nin bu konuda liderliği ele almaktan kaçınması ise uluslararası sistemde büyük bir boşluk doğurdu.

Birinci Dünya Savaşı'nın Ekonomik Sonuçları

ABD başlangıçta, savaşta tarafsızlığını ilan etmişti fakat İngiltere ve Fransa'nın ihtiyaç duyduğu harp gereçlerinin başlıca tedarikçisi durumundaydı. ABD'nin 1917 yılında savaşa girmesinden öncesi müttefikler, bu malların karşılığını deniz aşırı yatırımlarını paraya çevirerek ve özel ABD bankalarından kredi olarak ödemişlerdi.

Resim 4.4

Siperde askerler

Dört Kanadalı asker, Willerval'e yakın siperlerde (Vimy Ridge Bölgesi), 1 Nisan 1918 yılında, mektup yazarken ve uyurken... (Imperial War Museum izniyle)

ABD'nin savaşa girmesinden sonra ise bu iş için gereken krediler ABD hükümeti tarafından karşılanmıştı. Savaş sona erdiğinde İngiltere ve Fransa'nın borçları 10 milyar doları aşmış ve ABD dünyadaki en büyük alacaklı ülke durumuna gelmişti.

Ayrıca, Avrupa'nın dış tedarikçilere dayanması ve ihracatının kesintiye uğraması bazı çevre ülkelerinde, özellikle de Japonya ve ABD'de üretimi canlandırmıştı. Asya ve Avrupa'da sahip olduğu pazarları genişleten Japonya, ciddi endüstriyel ve teknolojik gelişmelere imza atmıştı. Başka bazı devletlerde, ticaret düzeninin çökmesi, Avrupa'dan gelen malları ikame etmek üzere iç üretimi geliştirme yönünde bir teşvik oluştur-

muştu. Sonuç olarak, Avrupalı devletlerin savaşa odaklanmaları sanayi üretiminin başka ülkelere kaymasına ve büyük bir uluslararası boç yükünün ortaya çıkmasına yol açmıştı.

Bunlara, Avrupa'da üretim imkânlarının tahrip olması ve savaşı finanse etmek üzere alınan tedbirlerin ortaya çıkardığı finansal güçlükleri ekleyebiliriz. Dört yıl boyunca maksimum kapasiteyle üretim yapılması ve yıpranan donanımın yerine yenisinin konulamaması Avrupa'nın dünya ekonomisindeki rekabet gücünü azaltmıştı. Savaş ayrıca, Altın Standardı sisteminin terk edilmesine sebep olmuştu. Artık paraların bir altın karşılığı yoktu ve hükümetler, savaşta artan devlet harcamalarını finanse etmek için para arzını hızla artırmaktaydılar. Sonuç; enflasyon, Avrupa'nın rekabet gücünün daha da azalması ve savaştan sonra da geniş ticaret açıklarının devam etmesi olmuştu.

Ülkelerdeki politik vizyon yetersizliği de bu problemlerin çözümünü engelliyordu. Pek çok ülkede devlet adamları ve halkta savaş öncesi duruma dönme arzusu vardı. Altın Standardı sisteminin ihya edilerek sabit kurlara ve parasal istikrara dönülmesi gerektiği konusunda bir inanç söz konusuydu. Savaş sırasında ortaya çıkmış bulunan devlet müdahaleleri çabucak kaldırılırken, barış görüşmeleri sırasında dünya sisteminin istikrara kavuşturulmasına yönelik çabalar göz ardı edilmişti. Özellikle ABD'nin, savaş borçlarının derhal ödenmesinde ısrar etme-

Birinci Dünya Savaşı Avrupa'da sanayi üretiminin tahrip olmasına ve büyük bir boç yükünün ortaya çıkmasına sebep oldu. Özellikle ABD ve Japonya'da üretimi artırdı.

I. Dünya Savaşı sonunda yüklü miktarda tazminat ödemeye mahkûm olan Almanya'nın bu ödemeleri karşılamak için para basması, 1914'de 1 dolar = 4,2 Alman markına eşitken, 1923 yılı sonlarında 1 dolar = 4,2 trilyon mark olmasına neden oldu.

si belki de vizyon eksikliğinin en belirgin göstergesiydi. ABD bu ısrarıyla Avrupa'nın içinde bulunduğu ödemeler bilançosu açıklarını ve bu ödemelerin durumu daha da kötüleştirerek Avrupa'nın toparlanmasını engelleyeceğini görmezden geliyordu.

Avrupa'daki cari işlemler bilançosu açıkları savaş tazminatlarının ve borçlarının ödenmesini engelliyordu. Bir de 1922 yılında, ABD zaten koruyucu olan gümrük duvarlarını yükseltince, Avrupa'nın ABD piyasasına mal satarak cari işlemler bilançosu fazlası verme ve bu sayede borçlarını ödeme imkânı daha da azaldı. Savaş sırasında finansal piyasalarda meydana gelen güç kayması sebebiyle kurlar sabit tutulamıyordu. Kurlarda ortaya çıkan dalgalanmalar ise işadamlarının yatırımları konusunda hesap yapma imkânlarını ortadan kaldırıyor. ABD içinse yurtiçi ekonomi Avrupa'nın ekonomik olarak toparlanması karşısında öncelik taşıyordu.

Dünya Ekonomisinin Çöküşü ve Otarşik Politikalar

I. Dünya Savaşı'nın yarattığı dengesizlikler ve bunları çözmeye yönelik çabaların yetersizliği 1930'larda yaşanan büyük depresyonun asıl sebebi olmamakla birlikte durumu kötüleştiren bir etki yapmıştır. ABD'de, ekonomik genişlemeden ve spekülasyondan endişe eden merkez bankası (Federal Reserve) 1928 yılında kredilerde daraltmaya gitti. Sonuç ABD'nin verdiği dış kredilerinde azalma, üretiminde düşüş ve 1929 yılında hisse senedi piyasasındaki balonun patlaması oldu. ABD'nin dış kredileri 1929 yılında 1928 yılına göre yarı yarıya azaldı. 1930 yılında yeniden yüzde elli oranında bir azalma oldu. Bu durum Avrupa'da yatırım ve üretim düşüşüne yol açtı ve bu düşüş, ABD'deki ekonomik yavaşlamayla birlikte, mal fiyatlarında keskin bir düşüşe sebep olarak hisse senedi fiyatlarındaki çöküşe katkıda bulundu.

I. Dünya Savaşı'nın yarattığı dengesizlikler ve bunları çözmeye yönelik çabaların yetersizliği 1930'larda yaşanan büyük depresyonun asıl sebebi olmamakla birlikte durumu kötüleştiren bir etki yapmıştır. ABD'de, ekonomik genişlemeden ve spekülasyondan endişe eden merkez bankası (Federal Reserve) 1928 yılında kredilerde daraltmaya gitti. Sonuç ABD'nin verdiği dış kredilerinde azalma, üretiminde düşüş ve 1929 yılında hisse senedi piyasasındaki balonun patlaması oldu. ABD'nin dış kredileri 1929 yılında 1928 yılına göre yarı yarıya azaldı. 1930 yılında yeniden yüzde elli oranında bir azalma oldu. Bu durum Avrupa'da yatırım ve üretim düşüşüne yol açtı ve bu düşüş, ABD'deki ekonomik yavaşlamayla birlikte, mal fiyatlarında keskin bir düşüşe sebep olarak hisse senedi fiyatlarındaki çöküşe katkıda bulundu.

Resim 4.5

Kara Salı

"Kara Salı" olarak anılan 29 Ekim 1929, geçtiğimiz yüzyılın en büyük ekonomik krizinin başlangıcı olarak kabul ediliyor. 1929 yılında yaşanan Büyük Buhran'la günümüzde yaşanan 2008 krizinin en önemli ortak noktası, her ikisinin de küresel ekonomiyi sarsmış olmaları.

1930 ile 1931 yılları arasında dünya ekonomisinde meydana gelen hızlı çöküş ticaret, finans ve ekonomik yönetim sistemindeki zaafı açığa çıkardı. ABD'de, 1930 yılı boyunca, imalat sanayiindeki üretim yüzde 20, ihracat ise yüzde 35 azaldı. Aynı yıl, işsizlik oranı İngiltere'de yüzde 10'dan yüzde 16'ya, Almanya'da ise yüzde

Zaman aralıklarına göre uluslararası ticaret ve hegemonya arasındaki bağlantı şu şekilde kurulabilir: 1820-1879 arası uluslararası ticarete serbestliğin arttığı ve İngiliz Hegemonyasının yükselişte olduğu dönemdir. 1880-1900 yıllarında ticaret, önceki döneme göre daha sınırlıdır ve İngiliz gücünde görece düşüş olmuştur. 1900-1913 yılları arasında İngiltere halen en büyük ekonomik güç olmakla birlikte, hegemonya konumunu yitirmektedir. Artan ticaret payları savaş ekonomilerinin sonucudur. 1919-1939 dönemi kapalı bir ekonomik sistem ile bölgesel ticaretin olduğu, İngiltere'nin hegemonik konumunu sürdürmeye, ABD'nin ise hegemon olmaya çalıştığı bir dönemdir.

13'ten yüzde 22'ye yükseldi. 1933 yılına gelindiğinde ABD'deki bankacılık sistemi tamamen çökme tehlikesiyle yüz yüze gelmişti.

Uluslararası para ve ticaret sisteminde yaşanan dağılma, ülkelerin dünya ekonomisinden kopuk olarak depresyonla kendi başlarına mücadele etmeye çalıştıkları bir dönemi başlattı. 1930'ların başlarında ABD'de, Smoot-Hawley Kanunu'yla gümrük duvarları önemli ölçüde yükseltildi. Bu, bütün dünyada gümrük tarifelerinde artışlara yol açtı. 1931 yılında Japonya, pazarlarını ve kaynakları güvence altına alma ümidiyle Çin'in Mançurya bölgesini işgal etti.

İngiltere, 1931 yılında Altın Standardını terk ettikten sonra, parası sterlinin değerini yüzde 30'dan fazla düşürdü ve ihracat mallarının rekabet gücünü önemli ölçüde artırdı. Ayrıca, sterlinin ortak para olarak kullanıldığı bir ticaret bloku oluşturmaya çalıştı ve bunda kısmen başarılı oldu. Ucuz para ve konut piyasasındaki patlamayla birlikte bu tedbirler, İngiltere'nin, içinde bulunduğu güç durumdan yavaş yavaş da olsa sıyrılmasını sağladı.

Fransa da Altın Standardı'nda kalmaya devam eden bir grup ülkeyle birlikte bir ticaret bloku organize etti. Fakat bunun ekonomik toparlanma yönünde etkisi çok sınırlı oldu. Nazi yönetimi altındaki Almanya, toparlanmak için ulusal ekonomik planlama, devlet tahvilleri çıkararak borçlanma, zorunlu askerlik ve silah üretimi gibi tedbirleri uygulamaya koydu.

SIRA SİZDE

İngiltere bir hegemon güç idiyse, I. Dünya Savaşı'nı bu güce karşı meydan okumaların bir sonucu olarak mı görmek gerekir?

Özet

Hegemonya ile dünya ekonomisi arasındaki ilişkiyi açıklamak

Hegemonya kavramı genel olarak bir gücün uluslararası sistemdeki üstün durumunu belirtmek için kullanılmaktadır. Neoliberal görüşe göre bir güç, hammaddeleri, sermayeyi ve pazarı kontrol etmesi, katma değeri yüksek malların üretiminde rekabet avantajına sahip olması ve diğer bütün rakip devletlerden daha güçlü olması halinde hegemon olabilmektedir. Neorealist yaklaşıma sahip olanlara göre ise güçlü bir devlet diğer devletlere kendi kurallarını dayatarak dünyada bir istikrar sağlamaya çalışmaktadır.

Sınıf mücadelesi ve eşitsiz gelişme üzerinde odaklanan Marksizme göre hegemonya teorisi kapitalizmdeki eşitsiz gelişmeyi açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Fakat Marksistler de hegemonya kavramını bir devletin diğerleri üzerindeki hâkimiyeti anlamında kullanmakta ve realistler gibi onlar da zenginlik ve gücün birbirini tamamladığını kabul etmektedirler. Marksist görüşe sahip olan Gramsci'ye göre hegemon olmak için ekonomik ve politik güç yeterli değildir. Bu sebeple, hegemon amaçlarına ulaşmak için yalnızca baskı ve zor kullanmaz, aynı zamanda sistemdeki diğer aktörlerin rızasını da elde etmeye çalışır.

Gerçek anlamda hegemonyayı oluşturan ekonomik üstünlük kısa süreli olmasına rağmen, bir devlet bir kez hegemon durumuna gelince genellikle bundan vazgeçmek istememektedir. Mesela 20'nci yüzyılda İngiltere, kendisini hegemon güç haline getiren şartlar ortadan kalktığı halde sahip olduğu küresel rolü devam ettirmeye çalışmıştı. Bugünkü anlamda dünya ekonomisi 18'inci yüzyılın sonu ile 19'uncu yüzyılın başında sanayileşme İngiltere'de başlayıp Avrupa'ya yayıldığında ve İngiltere'nin mamul mal ticaretinde patlama yaşanması sonucu ortaya çıkmıştır. Sanayi Devrimi ve onu takip eden ekonomik gelişme sonucunda İngiltere merkantilist sistemi yavaş yavaş tasfiye etmeye başlamış, ticaretteki çeşitli kısıtlamaları kaldırmıştır.

Bu süreçte ortaya çıkan İngiliz hegemonyası, 1815'ten sonra İngiltere'nin ele geçirdiği ekonomik üstünlüğe dayanmaktaydı. İngiltere bu süreçte, finans, ticaret ve sanayide açık bir şekilde liderliği elde etmişti. Londra, tartışmasız bir şekilde dünyanın finans ve ticaret merkezi haline gelmişti.

Dünya ekonomisindeki I. Dünya Savaşı'na yol açan değişim ve dönüşümleri tartışmak

İngiltere'nin hegemonya gücü, 1870'ler civarında zirveye ulaştıktan sonra düşüşe geçti. Bu tarihten sonra İngiltere'nin üretimi, ticareti ve işgücü verimliliği ekonomik rakiplerine kıyasla daralmaya başladı. İngiltere'nin zayıflamasıyla birlikte serbest ticaret düzeni çözüldü.

İngiltere'nin tartışmasız biçimde hegemonyasının sürdüğü 19'uncu yüzyılın ortalarında, liberal bir dünya düzeni ilk defa olarak uygulamada kendini göstermeye başlamıştı. Fakat bu yüzyılın sonlarında İngiltere, özellikle Almanya ve ABD'nin gittikçe kuvvetlenen askeri ve endüstriyel rekabeti ile karşı karşıya kaldı. Bu iki devlet, bir taraftan korumacılık politikaları uygularken, bir taraftan da İngiltere'nin iç piyasasına ve dünyadaki etki alanlarına sızmaya başladılar.

I. Dünya Savaşı öncesinde dünya ekonomisinde meydana gelen gelişmeler finansal ve ticari açıdan yüksek düzeyde bir karşılıklı bağımlılık meydana getirmişti ki benzer düzeyde bir karşılıklı bağımlılık tekrar ancak 1990'larda gerçekleşti. Bu sürecin merkezinde Altın Standartı ve sterline dayalı olan uluslararası para sistemi yer almaktaydı. Bu kur sistemi 1870'lerde, İngiltere ile birlikte bazı ülkeler paralarını altına bağladıklarında ve altının serbestçe ihraç ve ithal edilmesine izin verdiklerinde ortaya çıkmıştı.

Fakat İngiltere bu dönemde, aslında pasif bir hegemon davranışı göstermiş, serbest ticarete bağlılıkla yetinmiştir. Sistemi yönetmek üzere çok taraflı çabaları organize etmek yerine, diğer dev-

letler için bir örnek oluşturmaktan ibaret bir fonksiyon üstlenmiştir.

Bu dönemde, ne İngiltere ne de bir başka devlet, ekonomik açıdan karşılıklı bağımlılık ve uluslararası rekabette meydana gelen değişimleri yönetme kabiliyeti gösterebilmiştir. Ekonomik ve politik milliyetçilik askeri rekabeti güçlendirmiş, ancak, artan korumacılık ve yıkıcı rekabet dünya ekonomisindeki karşılıklı bağımlılık ağını ortadan kaldırmamıştır. Politik ve ekonomik işbirliği düşük düzeyde kalmış ve kolektif kazanç mekanizmaları oluşturulamamıştır.

I. Dünya Savaşı öncesindeki yüzyılda dünya ekonomisinde önemli değişiklikler ve dönüşümler meydana gelmişti. Dünyada ekonomik büyüme önemli ölçüde azalmış, üretim süreci ve üretilen malların özellikleri farklılaşmış ve dünya ekonomisinde karşılıklı bağımlılık düzeyi hiç olmadığı kadar artmıştı. Bu karşılıklı bağımlılığa karşın, dünya ekonomisinde bu durumu yönetebilecek etkin uluslararası kuruluşlar mevcut değildi.

I. Dünya Savaşı İngiltere'nin zayıflığını ortaya çıkardı ve gücünü ve hâkimiyetini kaybetmesine yol açtı. Uluslararası ekonomik güç savaş sırasında yeniden dağıldı, dünya ekonomisinin işleyişi kesintiye uğradı ve ülkeler arasındaki ticari ve finansal bağlar tahrip oldu. Sonunda uluslararası ekonomi çöktü.

Daha önce Almanya'ya yönelmiş olan ABD sermayesi, 1927 sonrasında hisse senedi piyasasına yöneldi ve spekülasyon hareketleri artırdı. Bunun sonucunda, Avusturya ve Almanya'da ortaya çıkan banka iflasları dalgası Avrupa'ya yayılıp oradan ABD'ye ulaşınca hisse senedi piyasasında çöküşe sebep oldu. Ortaya çıkan depresyon karşısında ülkeler gümrük duvarlarını yükselttiler ve uluslararası ticaret daraldı.

Kendimizi Sıyalım

1. Aşağıdakilerden hangisi neoliberal görüşe göre hegemon devletin özelliklerinden **değildir**?
  - a. Korumacı politika uygulaması
  - b. Hammaddeleri, sermayeyi ve pazarı kontrol etmesi
  - c. Katma değeri yüksek malların üretiminde rekabet avantajına sahip olması
  - d. Uluslararası ekonomi politikası yönetme konusunda istekli olması
  - e. Yeterli askeri güce sahip olması
2. Aşağıdaki isimlerden hangisi neorealist görüşe sahiptir?
  - a. Gramsci
  - b. Gilpin
  - c. Marks
  - d. Hayek
  - e. Friedman
3. Modern Dünya Sistemi teorisini ortaya atan Wallerstein hangi düşünce ekolüne dâhildir?
  - a. Liberalizm
  - b. Merkantilizm
  - c. Neomarksizm
  - d. Realizm
  - e. Neoliberalizm
4. Hegemon devlet güç uygulama kabiliyetini kaybettiğinde, sonucun çatışma ve dünya ekonomik sisteminin çöküşü olduğunu ileri süren düşünür aşağıdakilerden hangisidir?
  - a. Gramsci
  - b. Wallerstein
  - c. Hayek
  - d. Charles Kindleberger
  - e. Friedman
5. Sanayi Devrimi 18'inci yüzyılın ortalarında hangi ülkede ortaya çıktı?
  - a. ABD
  - b. Almanya
  - c. Fransa
  - d. Japonya
  - e. İngiltere
6. 1890'ların sonlarında hangi ülke, işgücü verimliliğinde ve sanayi üretimindeki diğer temel göstergelerde İngiltere'yi geride bırakmıştı?
  - a. ABD
  - b. Almanya
  - c. Fransa
  - d. İtalya
  - e. Japonya
7. 19'uncu yüzyılda dünyada hangi döviz kuru sistemi uygulanmaktaydı?
  - a. Gümüş Standardı
  - b. Altın Standardı
  - c. Bretton Woods
  - d. Esnek kur
  - e. Gözetimli dalgalanma
8. Aşağıdakilerden hangisi I. Dünya Savaşı öncesinde dünya ekonomisinin özelliklerinden **değildir**?
  - a. Ekonomik büyümenin azalması
  - b. Üretim sürecinin ve üretilen malların farklılaşması
  - c. Karşılıklı bağımlılığın azalması
  - d. Sanayileşmenin Batılı ülkelerle ve Japonya ile sınırlı kalması
  - e. Ekonomik gelişmişlik açısından ülkeler arasında büyük farklılıklar oluşması
9. Aşağıdakilerden hangisi I. Dünya Savaşı öncesinde dış yatırımların yöneldiği alanlardan biri **değildir**?
  - a. Hammadde
  - b. Demiryolu
  - c. Kamu hizmetleri
  - d. Konut
  - e. Bayındırlık hizmetleri
10. Aşağıdakilerden hangisi I. Dünya savaşı'nın sonuçlarından biri **değildir**?
  - a. İngiltere'nin gücünü ve hâkimiyetini kaybetmesi
  - b. Uluslararası ekonomik gücün yeniden dağılması
  - c. Dünya ekonomisinin işleyişinin kesintiye uğraması
  - d. Ülkeler arasındaki ticari ve finansal bağların tahrip olması
  - e. Ülkeler arasında karşılıklı bağımlılığın artması

Okuma Parçası 1

Büyük Umutlar

Çeyrek asırlık hocalık hayatımda, adını her yıl en azından birkaç kez andığım biridir o...

Adını andığıma göre hayatımın da içinde sayarım...

Bu, yaşamını, ölümünü ve ölümden sonrasını da adım adım izlemeye devam ettiğim anlamına gelir...

Neden her yıl adını en az birkaç kez andığıma gelince...

Öğrencilere laboratuvarı olmayan sosyal bilimlerde, bilimin nasıl bilim haline geldiğini anlatmak zordur...

Laboratuvarı yok ama bilim...

Sosyal bilimler, sosyal değişimin terkinde gider.

Hayat değişince, hayatı gözleyen de gözlemi değiştirecektir.

Bunu anlatmakta zorlanırken edebiyattan da yardım almaya çalışırım.

Charles Dickens işte o zaman gündeme gelir...

***

Liberal iktisadın doğumu İngiltere'deki Sanayi Devrimi ile neredeyse at başıdır...

Sanayi Devrimi evrimleştiğince, iktisatda olgunlaşmıştır.

1750'li ve sonrasının sosyal resmini anlatırken yolum her defasında Charles Dickens'a çıkar.

Çünkü o sanayileşmenin başlangıcındaki acımasız jungle'yi olağanüstü güzel anlatmıştır.

Sevgisizliğe...

İkiyüzlülüğe...

Para hırsına...

Ayrımcılığa...

Sonuna kadar karşı çıkmış, Victoria Çağı İngiltere'sinin özellikle de Londra'sını ve orada ömür tüketmiş olan yoksul kitlelerin çilesini kalemiyle ilmik ilmik dokumuştur.

***

Geçenlerde Charles Dickens'ın kullandığı bazı eşya ve eserlerin açık arttırmaya tabii tutulacağını okudum...

O eşyalar arasında *Büyük Umutlar*'ı yazdığı masa ve sandalye de var...

Büyük Umutlar, Dickens'ın en çok okunan yapıtı...

Garip bir mirasa konarak Londra'ya gidip 'beyefendi' konumuna yükselen köylü genç Pip...

Eski tragedyalardaki öç ve kahr tanrıçalarını andıran Bayan Havisham...

Onun evlatlığı ve kurbanı güzel Estella...

Dalkavuk ruhlu, iki yüzlü Pumblechook Amca...

Eli maşalı abla...

Bataklıkların korkulu düşü katil Magwitch...

Ünlü olduğu kadar tuhaf huylu avukat Jagers...

Genç köy öğretmeni Bidy...

Köyün demircisi Joe Gargery...

Ve daha nice kahramanlar...

Dickens *Büyük Umutlar*'da, gördüğü sosyal çirkinliklerin karşısına çıkarken, doğa ve insan sevgisiyle dolu bir dünya da yaratmaya çalışmaktadır.

Köy kökenli genç Pip, *Büyük Umutlar*'ını gerçekleştirmenin yollarını ararken, kaybettiği değerlerin olağanüstü bir öyküsüdür aslında roman...

***

Bu romanı yazdığı masa ve sandalye, yazarın ölümünden sonra ailesi tarafından korunmuş, son 40 yıldır da Londra'daki Dickens House Müzesi'nde sergilenir olmuştu...

Ben de zaten hem masayı hem de sandalyeyi o müzede görmüştüm.

Charles Dickens'ın en büyük kızı Mamie de anılarında babasının, 19'uncu yüzyıl ortalarında yapıldığı belirtilen maun masayı, en son 1870'de ölmeden bir gün önce kullandığını anlatır.

***

Gözler bu masa ve sandalyede olsa da aslında açık arttırmaya konu olacak temel şey Charles Dickens'ın 208 eseri...

Bu, son 30 yılın en büyük Dickens müzayedesi...

Bazıları el yazması olan kitapların 2 milyon dolar değerinde olduğu belirtilmekte...

Merkezi Londra'da bulunan Christies Müzayede Evi'nin New York'taki şubesinde yapılacak olan açık arttırmada...

23 yaşında yazdığı orta yaşlı, göbekli, her dem sakarlık yapan ve bir şekilde başına olmadık işler gelen yazarın ünlü karakteri *Mr. Pickwick'in Maceraları*'nın anlatıldığı müssetteler de yer alıyor.

***

Baktım, koleksiyonda başka yazarların Dickens romanları hakkında yazdığı 13 tanıtım yazısı da bulunmakta.

Bunlardan biri de Dickens'ın kendisi kadar ünlü ve çocukların 'workhouse' denilen yerlerde vahşice sömürülmesini anlatan *Oliver Twist* adlı romanına ait...

Doğrusu *Oliver Twist'e* ait o tanıtım yazısını merak ettim.

Çünkü Charles Dickens'ın kitaplarında anlattığı Sanayi Devrimi'nin başlangıcında insafsızca çalıştırılan çocukların, acımasız yoksulluğu, birazda kendi öz yaşamımın hikayesi gibidir.

Eğer, hem Charles Dickens'in hayatını, hem de *Oliver Twist*'i okumuş iseniz, doğrusu Oliver Twist mi Charles Dickens'tır, Charles Dickens mı Oliver Twist şaşırırsınız.

Oliver Twist beyaz perdeye de uyarlanmıştı.

***

Borçlarını ödeyememesi yüzünden babasının hapse atılmasına tanık olan 12 yaşındaki Charles Dickens, maddi sorunlar yüzünden okuldan alınır.

Aile Londra'ya göç eder...

O yaşında bir cila fabrikasında çalışmak zorunda kalır...

Açlığı da yoksulluğu da o küçücük yaşında tanır...

Sanayi çağının başlangıcı, çetin hayat koşullarının fırtınalı ortamıdır.

Bu konular eserlerinde sürekli olarak işlenecektir.

Cila fabrikasından sonra bir noterin yanında katiplik, bir ara bir gazetenin parlamento muhabirliği...

Mutsuz geçen çocukluk, genç yaşlarında yerini biraz daha güler yüzlü bir hayata bırakır.

En güzel romanı *David Copperfield* de gazetede tefrika edilen eserleri arasındadır.

Çocukların köle gibi çalıştırılmasını eleştiren *Antikacı Dükkanı* yanında Dickens, ayrıca *İki Şehrin Hikayesi*'nde Fransız Devrimi'ni, *Barnaby Rudge* de papalığa karşı 1780 ayaklanmasını anlatır.

***

Yazının başında sosyal değişimleri anlatırken Charles Dickens'in eserlerini ödünç aldığımı söylemişim.

Haziran'da açık arttırmaya tabii tutulacak Dickens'in *Büyük Umutlar*'ı yazdığı masa ve sandalye, o dönemin acımasız koşullarının getirdiği umutsuzluğa şahit oldu.

Ama Sanayi Devrimi bir öncesine göre insanlığa çok daha büyük bir zenginlik ve özgürlük getirdi.

Büyük dönüşüm yıllarının başlangıcındaki derin toplumsal acılar, daha sonraki kuşaklara refah ve özgürlük olarak dönüyor.

Bugün de *Büyük Umutlar*'ın yazıldığı dönemleri andıran bir aralıktan geçiyoruz.

Bu masa ve sandalyeye sahip olmayı isterdim...

Derin bir sevgi beslediğim Charles Dickens'in arayıp da bulamadığı o *Büyük Umutlar*'ı, insanlığın onun ardından gerçekleştirdiklerini, ara sıra kulağına fısıldamak için...

Kaynak: Mehmet Altan, Kanatlı Karınca, 06.04.2008

Okuma Parçası 2

ZOR ZAMANLAR

19'uncu yüzyılın en büyük yazarlarından Charles Dickens (1812-1870), "Zor Zamanlar" adlı romanında, Coketown isimli hayali kasabada, insanlık tarihinin "Tarım Devrimi"nden sonra yaşadığı en büyük devrim olan "Sanayi "Devrimi"nin en yoğun etkilerini işçilerin hayatta kalma çabaları ve aile yaşamları üzerinden anlatır. Dickens'in, İngiltere'de Sanayi Devrimi sonrası dönemin sosyal sancılarını yansıtan bu romanında, iş kazaları ve ölümlerle dolu ağır çalışma ortamını, işçi ve işverenin sendikal örgütlenme mücadelelerini; fabrikaları, makineleri ve onların esir aldığı insanların sefaletini görmek mümkündür.

İşte Dickens'in resmettiği o yaşamdan bir kesit:

"Kırmızı tuğlalardan yapılmış bir kentti ya da daha doğrusu duman ve küller izin vermiş olsaydı kırmızı tuğladan bir kent olacaktı. Fakat vaziyetten anlaşıldığı gibi, doğal olmayan bir kırmızının ve siyahın kentiydi. Tıpkı yüzü boyalı bir yerli gibi. Makineler ve yüksek bacaların meydana getirmiş olduğu bir kent...

Bu bacalardan sayısız yılanlar gibi dumanlar sonsuzluğa doğru yükselir, birbirine dolanır ve asla çözülmezlerdi. İçinde kapkara bir kanalı, mosmor renkli kötü kokulu boyalı suların aktığı bir nehri, pencereleri bütün gün zangırdayan ve sallanan yığınlarca fabrika binaları, melankolik bir delilik durumu yaşayan bir filin kafası gibi monotonca yukarı aşağı inip kalkan buhar makinesi pistonları vardı. Hepsi birbirine çok benzer birkaç büyük caddesi ve birbirine benzeyen pek çok küçük sokağı ile buralarda yaşayan, birbirine eşit derecede benzeyen, her günü ötekine benzer, her yılı ötekine benzer insanlar, aynı saatlerde gider gelir, aynı işi yapmak için kaldırımlarda aynı sesleri çıkarırlardı."

Kaynak: Dickens, C. (1997), Zor Zamanlar, Çev. Füsun Elioğlu, Oda Yayınları, İstanbul.

Okuma Parçası 3

Birinci Savaş'ın kıvılcımı 90 yıl önce çaktı

Savaşların hep bir nedeni ve çıkmasına yol açan belirli bir vesile vardır. Tıpkı, 1914 yılı Ağustos'u başında patlayan I. Dünya Savaşı'na, birkaç hafta öncesine dayanan bir olayın vesile olması gibi...

Bundan tam 90 yıl önce, 28 Haziran 1914 tarihinde Avusturya tahtının varisi Franz Ferdinand'a Saraybosna'da düzenlenen suikast da geçen yüzyıla damgasını vuran bir yangının ilk kıvılcımını oluşturmaktaydı.

28. Haziran 1914 Pazar günü 20 yaşında bir lise öğrencisi olan Gavrilo Princip, Saraybosna'da Avusturya tahtının varisi Franz Ferdinand ile eşini tabancayla öldürüyor. Olay Avrupa başkentlerinde farklı tepkilere yol açıyor. Dönemin ünlü yazarlarından Stefan Zweig ise o gün, Viyana yakınlarında, Baden'da, bir parkta oturmuş, elinde kitabı, kulağı az ötede çalan orkestranın namelerinde, güzel bir günün tadını çıkartıyor.

Stefan Zweig anlatıyor

Stefan Zweig, "Bir Avrupalı'nın Anıları" kitabında suikast haberini öğrendiği saatleri şöyle betimliyor.

"Tam dalmış kitap okurken birden orkestranın parçasının ortasında durup, çalmayı bıraktığı dikkatimi çekti. Birşeyler olmuştu. Çok geçmedi, bir askeri manevra için Bosna'da bulunan Grandük Franz Ferdinand ve eşinin suikast sonucu öldüğü haberi kulaktan kulağa yayılmaya başladı. Doğruyu söylemem gerekirse insanların yüzünden öyle aşırı bir üzüntü ifadesi sezilmiyordu. Çünkü Avusturya tahtının varisi öyle fazla sevilen biri değildi. Bu yüzden az sonra herkes bir şey olmamış gibi yine konuşup gülüşmeye, çevredeki gazinolarda her zamanki gibi müzik çalmaya başlamıştı."

"Bunun sonu dünya savaşı"

"Eski Alman Birliği" teşkilatının başkanı Heinrich Class'ın da suikasttan haberi olmuştu. Frymann takma adıyla kaleme aldığı "Akıntıya Karşı" adlı kitabında Class, Finthen'deki yazlık malikanesinin taraçasında otururken gelen telefonun, üzerinde yarattığı şaşkınlığı şu sözlerle anlatıyor:

"Bir anda nefesimin kesildiğini hissettim. Zorla yutkunup, "bunun sonu Dünya Savaşıdır" dediğimi anımsıyorum. Yeğenimin inanmayarak bakan gözleri ve ısrarlı soruları üzerine "evet, Dünya savaşı" diye tekrarladım." Franz Ferdinand Avusturya ordusunun askeri manevrasını teftiş için Bosna'ya gitmiş, ardından kutsal St. Veits gününde Saraybosna'ya geçmişti. Halk arasında yağışlı olursa bereket getirdiğine inanılan St. Veits günü o yıl 28 Haziran'a rastlıyordu.

500 yıllık Osmanlı egemenliği

Oysa St. Veits günü, Sırlarda bambaşka olayları çağrıştırmaktaydı. 1389 yılının aynı kutsal gününde Kosova'da Osmanlı ordusuna karşı uğranılan ağır yenilgi ve Balkanlar'da bunu izleyen 500 yıllık Osmanlı egemenliği kolay unutulacak gibi değildi. Bu tarihte bir ziyaretin Sırlar tarafından tahrik vesilesi olarak algılanabileceği uyarılarına kulak asmayan Franz Ferdinand, Avusturya gizli polisi, kendine yönelik bir suikast planlandığı yolunda ihbarlar bulunduğunu da bildirirse, kişisel siyasi çıkarları öyle gerektirdiğinden yola çıkmaktan çekinmiyordu.

Ortam bu denli gergin olduğu halde Avusturya Grandük'ünün ziyareti için yeterli güvenlik önlemlerinin alınmamış olması ise anlaşılır gibi değildi. Berlinli tarihçi, Profesör Holm Sundhausen, esas yanlışların, Franz Ferdinand'ın seyahat programı hazırlanırken yapılan tercihlerden kaynaklandığı kanısında...

"Koskoca bir imparatorluk tahtının varisi olarak Ferdinand'ın sorumluluk bilinciyle davranması, St. Veits gününde Saraybosna'ya gitmeye kalkışmaması gerekirdi. Sırp tarafından da benzeri suikast uyarılarının geldiği söylentileri var. Bunların doğru olmadığına inanılsa bile, olayın kulak ardı edilmesi büyük bir ihmâl. Ayrıca Sırp tarafının güvenlik konusundaki kayıtsızlığının nedenini de araştırmak gerekir diye düşünüyorum."

"Çifte boyunduruktan kurtulma düşleri"

Tetikçi Gavrilo Princip ile altı arkadaşı, "Mlada Bosna-Genç Bosna" adlı hareketin mensubuydu. Bu harekete dâhil olanlar arasında Sırp, Hırvat ve Boşnak öğrenci ve aydınların yanısıra sonradan Nobel Barış ödülünü alan İvo Andriç de bulunuyordu. Hepsi ulusal özgürlüklerine bir an önce kavuşmayı, yüzyıllardır baskısını yaşadıkları, Avusturya-Macaristan, Osmanlı çifte boyunduruğundan nihayet kurtulmayı düşlüyordu. Benzeri özgürlük hareketlerine Avrupa'nın birçok başka ülkesinde de rastlandığını belirten Profesör Sundhausen, bu ulusal özgürlükçü paralel akımın zaman zaman aşırı milliyetçi bir harekete dönüştüğünün saptandığını belirtiyor.

Genç Bosnalılar, Sırbistan'ın, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na karşı son derece dengeli, pısırık bir politika izlediği kanısındaydı. Yine de Belgrad'la iplerin kopmamasına özen gösteriyor, Sırların yeraltı milliyetçi örgütü "Kara El" ile teması sürdürüyorlardı. Tetikçi Princip ve iki arkadaşı, silah eğitimini "Kara El" kampalarında almıştı.

Gavrilo ile iki yoldaşı, militan eğitimi görürken, geceleri de mum ışığında, gizli gizli Dostoyevski, Gorki ve Bakunin gibi Rus ediplerin eserlerini okuyordu. Nihilistlerin düşmanlarını katlediş öyküleri, 1905 yılındaki ilk Rus devriminin oluşumuyla ilgili anlatılar onları yoğun biçimde etkiliyordu.

Tetikçi Gavrilo Princip, üniversite öğrencisi Bogdan Şeraic'in, Avusturya'nın Bosna'daki genel valisine düzenlediği suikastla ilgili öyküyü ilk işittiğinde henüz 16 yaşındaydı. Bu suikast başarısız kalınca, çareyi intiharda bulan Şeraic'in mezarını defalarca ziyaret eden Princip, günün birinde onun öcünü almaya ant içmişti. Profesör Sundhausen, Gavrilo Princip'in kişiliği ve yaşam çizgisiyle ilgili araştırmalarıyla tanınıyor.

Bir suikastçının profili

"Yoksul, toprakla uğraşan bir aileden gelmesine rağmen liseye girmeyi başaran Gavrilo, önce Saraybosna'da sonra Belgrad'da okula gidiyor. Arkadaşları, zayıf ve çelimsiz görünümü nedeniyle silahlı Sırp birliklerine kabul edilmeyişini bir türlü içine sindiremediğini anımsıyor. Bunun üzerine hep adından söz ettirecek büyük bir olaya girişmenin hayaliyle yaşadığı anlatılıyor. Bu doğru olmasa bile, ruh halinin, gençliğinin, öç alma azminin ve ona bu imkânı yaratacak bir akımın, ulusal özgürlük hareketinin içinde yer alıyor olmasının bu eylemdeki payı yadsınamaz."

Grandük Ferdinand'ın özel treni 28 Haziran 1914 günü sabahı Saraybosna istasyonuna vardığında yüzlerce Boşnak'ın sevinç gösterileriyle karşılanıyor. Hava açık, gökyüzü güneşli. Gavrilo ile altı suikastçı arkadaşı da kalabalığın arasında. Avusturya tahtının varisi ile eşi açık bir arabaya biniyor ve konvoy istasyondan hükümet konağına doğru hareket ediyor.

İlk saldırı

Tam bu sırada tetikçilerden mürettep çırağı Nedeliko Çabrinoviç el bombasının pimini çekip bunu Grandük ile eşinin içinde bulunduğu üstü açık arabaya doğru fırlatıyor. Ferdinand'ın refleks bir hareketle kaldırdığı koluna çarpıp arabanın arkasına, yola düşen bomba patlıyor, ancak konuk çifte bir şey olmuyor. Çabrinoviç acele derdest edilip tutuklanıyor. Bunun üzerine cesaretini iyice yitiren suikastçıların beşi olay yerinden hızla uzaklaşırken Gavrilo tek başına kalabalığın arasında kalıp yeni bir şans kollamayı sürdürüyor.

Ucuz atlatılan bu olaydan sonra Ferdinand ve konvoyu yeniden hükümet konağı yönüne hareket ediyor. Belediye reisinin coşkulu çabalarına rağmen ziyarete oldukça gergin bir atmosfer hakim.

Franz Ferdinand ansızın programını değiştiriyor ve ilk bombalı saldırıda hafif yaralanıp hastaneye kaldırılan yaverini ziyaret etmek istediğini söyleyerek o yöne sapıyor. Konvoya öncülük eden birinci araç, bu değişiklikten haberli olmadığından, önceden planlanan güzergâhta yoluna devam ediyor. Olayın gerisini Jörg von Uthmann'ın "Suikast" adlı kitabından öğreniyoruz...

...Ve suikast anı

"Ferdinand'ın peşinden dümdüz ilerleyecek yerde bazı araçlar yanılarak Latin Köprüsü'nden sağa dönüyor. Oluşan karmaşa nedeniyle trafik bir anda yavaşlıyor ve Gavrilo Princip, Grandük ile eşinin içinde bulunduğu, kaplumbağa hızıyla ilerleyen üstü açık aracı bir anda tam iki metre önünde buluyor. Ferdinand ve eşi Sofi ile gözgöze gelen tetikçi, bir an bomba atmakla kurşun sıkma arasında bocalıyor. Ardından tabancalı elini kaldırıp iki el ateş ediyor. İki kurşun da hedefine tam isabetle öldürücü etkisini yapıyor. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu tahtının varisi Franz Josef Ferdinand ve eşi Prenses Sofi, böylece Saraybosna'ya varışlarının üzerinden henüz bir saat bile geçmeden, saatler tam 10:50'yi gösterirken birlikte yaşamlarını yitiriyorlar."

Bu olaydan tam bir ay sonra, 28 Temmuz 1914'de Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Sırbistan'a savaş ilan ediyor.

Almanya'nın desteğini almadan tek başına savaşa girmeyi Viyana'nın gözü kesmiyor. Çünkü Sırbistan'ın arkasında Rusya'nın olduğu, Rusya'nın ise Fransa ve İngiltere'den gelen dayanışma vaatlerine güvendiği sır değil.

Alman Kayzeri 2'nci Wilhelm 5 Temmuz, Alman hükümeti ise 6 Temmuz tarihinde Viyana'dan gelen destek talebinin kayıtsız şartsız kabul edildiğini açıklıyor. Almanya, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu tarafından girişilecek tüm yaptırımlara katkıda bulunmayı koşulsuz onaylarken Rusya da müttefikleri Sırbistan'ın yanında yer aldığını bildiriyor. İngiltere'nin savaşı önleme yolunda giriştiği çabalar ise sonuç vermiyor.

"Boğaz'daki hasta adam"

Ardından olaylar baş döndürücü bir hızla birbirini izliyor. Sırp yönetiminin, hiç beklenmedik biçimde, Viyana'nın iletmediği muhtıra koşullarının önemli bir bölümünü kabul etmesine karşın Avusturya saldırıyı başlatıyor. Rusya bunun üzerine seferberlik ilan ediyor. Buna tepki olarak Almanya 1 Ağustos'ta Rusya'ya, iki gün sonra da Fransa'ya savaş ilan ediyor. Almanya, Fransa'nın savunma hatlarını aşip o zamana kadar tarafsız kalan Belçika topraklarında ilerlemeye başlayınca bu kez İngiltere-

re de ittifaka katılınca I. Dünya Savaşı başlamış oluyor. O zamanın İngiliz Dışişleri Bakanı Grey, bu günleri, “Avrupa’nın Kararı” sözleriyle tanımlıyor.

İşlerin nasıl bir anda bu noktaya geldiği hala bilinmiyor. 20’nci yüzyılın başında beliren onca büyük savaş tehlikesi güç bela atlatılıyordu. Fransa’nın Kuzey Afrika’daki yayılışını önleme gibi, Osmanlı’nın yıkılışından pay ve parsa kapma girişimleri de başarıya ulaşamıyordu. Oysa “Boğaziçi’ndeki hasta adam” can çekişirken, kimi Avrupa devleti, ellerini oğuşturarak düştüğü günü beklemekteydi.

Kayzer’in endişesi

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, 1908’de durup dururken Bosna-Hersek topraklarını ilhak ediyordu. Bu gelişme Rusları, Sırpı ve Boşnakları galeyana getirmeye yetmişti. Almanya ile İngiltere’nin ortak çabaları sayesinde bu aşamada bir savaşın patlak vermesi önleniyordu. 1912 ve 1913 yıllarında ise Berlin ve Viyana, Osmanlı’ya karşı savaşan Sırpıların, Balkanlarda topraklarını iki katına çıkartarak güçlenmesinden rahatsızlık duyarak Sırbistan’ı mimliyor, ancak müdahaleye yeltenemiyordu.

Çok uluslu bir devlet olan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, bu iki halkın yanında Leh, Çek, Slovak, Sloven, Hırvat, Ukrayna ve Sırp halklarını da bünyesinde barındırmakta, buna rağmen sadece Avusturya ve Macaristan halklarının borusu ötmekteydi. Geri kalanların kendi kaderlerini tayin hakkı taleplerine kulak tıkayan Kayzer Franz Josef, haklı olarak İmparatorluğunun dağılmasından endişe duymaktaydı.

Rusya’nın İstanbul’u fethetme hülyası

Bremen Üniversitesinden tarih profesörü İmanuel Geiss, 1914 yılına geldiğinde Avusturya’nın çöküş sürecinin başladığını anımsıyor.

“Avrupa’nın ikinci hasta adamı durumuna düşen Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Habsburg hanedanı mensubu yaşlı kayzer Franz Josef’in çabalarıyla ayakta kalmayı başarıyordu. Ölümünden sonra çifte monarşinin mirası için kıran kırana bir savaşın çıkacağından herkes gözü kadar emindi.”

Dikkatle incelendiğinde, 1914 yılında Avrupa’daki güç dengesinin, I. Dünya Savaşı için yeterli gerekçeyi sunduğu dikkat çekiyor. Bir yanda Berlin-Viyana, diğer yanda Moskova-Paris-Londra ittifakı, yalnız Balkanlarda değil, Avrupa’nın bir çok ülkesinde palazlanan milliyetçilik akımı, strateji ve çıkar ilişkilerinin çatışması bunların başında yer alıyor. Buna bir de Rusya’nın İstanbul’u

fethetme hülyasını eklemek gerekiyor. Rus Çarı’nın Habsburg hanedanının güney Avrupa yönüne yayılışını önlemek için Sırbistan’ı desteklemesi boşuna değil.

Almanya-İngiltere rekabetinin etkisi

Savaş hazırlayan süreçte Almanya ile İngiltere arasındaki silahlanma yarışının da payı büyük. Tarihçi İmanuel Geiss, Kayzer 2’nci Wilhelm’in kurmaylarıyla birlikte yeni askeri rotayı tayin ettiği ünlü “savaş konseyi”nde alınan kararları, bu sürecin kilit olaylarından biri olarak tanımlıyor.

“Rusya ve Fransa’ya karşı sürdürülecek, en azından sınırlı bir kıtalararası savaş için hazırlık amacıyla bir yandan ulusal silahlanmaya hız verilecek, ayrıca halkın psikolojik açıdan böyle bir savaşa hazırlanması sağlanacaktır. Bunun yanında Alman donanması, gerektiğinde İngiltere ile âşık atabilecek bir düzeye ulaştırılacaktır. Alman Reich’i donanmasının komutanı Amiral Alfred von Tirpitz ise Almanya’nın bu büyük savaşa çoktan hazırlıklı olduğunu söyleyerek, Helgoland adasındaki denizaltı limanı, Kayzer Wilhelm Kanalı yapım çalışmalarının, Saraybosna suikastının tam iki hafta öncesinde, 14 Haziran tarihinde bittiğini anımsatıyor.

Savaşın sonu

Avrupa’da 28 Temmuz 1914 tarihinde başlayan savaş, dünyanın dört bir yanından ülkelerin katılması ve sömürgelere de yayılması nedeniyle “Dünya Savaşı” olarak adlandırıldı. 1914’te başlayan savaş 1918 yılında sona erdi. Bu savaş, Avrupa’da dört merkezi devlete karşı, Avrupa ve diğer kıtalardan yirmi beş devletin giriştiği, o tarihe kadar görülmemiş ilk dünya savaşı oldu.

I. Dünya Savaşı sırasında Fransa’da çarpışan ABD askerleri.

I. Dünya Savaşı Avrupa’da İttifak veya merkezi devletler diye adlandırılan Almanya, Avusturya-Macaristan, Osmanlı Devleti ile İtilaf devletleri diye adlandırılan İngiltere, Fransa, Rusya ve ABD önderliğindeki başka dev-

letler arasında oldu. Savaşa sonradan Japonya, Yunanistan, Sırbistan ve Romanya da katıldı.

Avrupa haritasını yeniden çizen I. Dünya Savaşı'nda yaklaşık 20 milyon kişinin hayatını kaybettiği sanılıyor. Savaşta, Almanya yaklaşık 2 milyon, Fransa 1 milyon 500 bin kayıp vermişti.

Kaynak: Deutsche Welle, 26.06.2004, <http://www.dw.de/dw/article/0,,2524469,00.html>.

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. a Yanıtınız yanlış ise “Hegemonya ve Uluslararası İstikrar” bölümünü yeniden gözden geçiriniz.
2. b Yanıtınız yanlış ise “Hegemonya ve Uluslararası İstikrar” bölümünü yeniden gözden geçiriniz.
3. c Yanıtınız yanlış ise “Hegemonya ve Uluslararası İstikrar” bölümünü yeniden gözden geçiriniz.
4. d Yanıtınız yanlış ise “Hegemonya ve Uluslararası İstikrar” bölümünü yeniden gözden geçiriniz.
5. e Yanıtınız yanlış ise “Sanayileşme ve Uluslararası Ticaret” bölümünü yeniden gözden geçiriniz.
6. a Yanıtınız yanlış ise “Dünya Ekonomisinde Yaşanan Dönüşüm ve Karşılıklı Bağımlılık: 1873-1914” bölümünü yeniden gözden geçiriniz.
7. b Yanıtınız yanlış ise “Dünya Ekonomisinde Yaşanan Dönüşüm ve Karşılıklı Bağımlılık: 1873-1914” bölümünü yeniden gözden geçiriniz.
8. c Yanıtınız yanlış ise “I. Dünya Savaşı'na Gidiliren Dünya Ekonomisi” bölümünü yeniden gözden geçiriniz.
9. d Yanıtınız yanlış ise “I. Dünya Savaşı'na Gidiliren Dünya Ekonomisi” bölümünü yeniden gözden geçiriniz.
10. e Yanıtınız yanlış ise “I. Dünya Savaşı ve Sonrası” bölümünü yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Hegemonya kavramı genel olarak bir gücün uluslararası sistemdeki üstün durumunu belirtmektedir. Bir devlet, belirli bir coğrafi alanda ya da bir faaliyet alanında diğer devletler üzerinde hâkimiyet kurmakta ve bu hâkimiyet ekonomik ve/veya askeri güce dayanmaktadır.

Sıra Sizde 2

Gramsci geleneksel yaklaşımları, özellikle hegemonun meydana getirilmesinde diğer aktörlerin rızasını ve sivil toplumu dikkate almadıkları için eksik olarak görmektedir. Gramsci'ye göre hegemon amaçlarına ulaşmak için yalnızca baskı ve zor kullanmaz, aynı zamanda sistemdeki diğer aktörlerin rızasını da elde etmeye çalışır.

Sıra Sizde 3

Sanayi Devrimi sonrasında ortaya çıkan uluslararası sistemin temel özellikleri; dünya ticaretinde bütün taraflar için potansiyel kazanç imkânı, uluslararası ticarete mamul malların giderek artmakta olan önemi ve ülkeler arasındaki karşılıklı bağımlılığın derecesindeki olağanüstü artış idi.

Sıra Sizde 4

Küresel bir ekonominin, esas olarak Sanayi Devrimi'nin ardından ortaya çıktığını göz önüne alırsak bunu söyleyemeyiz. Hegemon güç hem siyasi hem de ekonomik bir güçtür ve bu gücün dünya çapında olması gerekir. Osmanlı Devleti klasik sömürgeci bir devlet değildir. Aslında sömürgecilik Batı Avrupa'da ortaya çıkan güçlü ve sanayileşmiş devletlerin bir uygulaması olarak görülebilir. Bu devletlerde bir anavatan ve bir de koloni kavramı vardır. Kolonilerdeki kaynaklar anavatanına aktarılır. Bunun için koloniler üzerinde siyasi ve ekonomik hâkimiyet sürekli olarak kurulmalıdır. Bu sömürü ilişkisiyle koloniler de Batı Avrupa'daki ekonomik yapıyla, eşitsiz bir biçimde de olsa bütünleşmekte ve bir dünya ekonomisi ortaya çıkmaktadır. Osmanlı Devleti'nde ise anavatan ve koloni kavramları yoktur. Tek bir vatan kavramı vardır ve fethedilen bütün topraklar da vatana dâhildir. Mesela, bu topraklar arasında bulunan Macaristan'ın bütçesi sürekli açık verince, bu açık, fazla veren Mısır bütçesinden aktarılan fonlarla kapatılmıştır. Ayrıca Osmanlı Devleti, fethettiği toprakları siyasi olarak kendisine bağlamakla yetinmiş, buralardaki üretim ilişkisine dokunmamıştır. Bunda elbette Sanayi Devrimi gibi bir değişimin ve bunun ortaya çıkardığı devasa kaynak ihtiyacının olmaması etkili olmuştur.

Sıra Sizde 5

I. Dünya Savaşı öncesindeki yüzyılda dünya ekonomisinde büyüme önemli ölçüde azalmış, üretim süreci ve üretilen malların özellikleri farklılaşmış ve dünya ekonomisinde karşılıklı bağımlılık düzeyi hiç olmadığı kadar artmıştı. Sanayileşme az sayıdaki Batılı ülke ve Japonya ile sınırlı kalmış, ekonomik gelişmişlik açısından ülkeler arasında büyük farklılıklar oluşmuştu.

Sıra Sizde 6

Aslında İngiltere'yi tek hegemon güç olarak nitelendirmek doğru olmaz; belki büyük güçlerden en büyüğü denilebilir. Dünya bu anlamda hiçbir zaman tek kutuplu olmamıştır. Yeni bir hâkim güç olmaya aday Almanya'nın yükselişi hâkim güçlerden İngiltere, Fransa ve Rusya'nın menfaatleriyle çelişince I. Dünya Savaşı ortaya çıkmıştır. Bu bakımdan hegemon kavramı fazla iddialı bir kavramdır. Aslında bir dünya sistemi varsa bu, Batı Avrupa'da ortaya çıkan kapitalist sistemin diğer bölgelere yayılması şeklindedir. Bu sistemi temsil eden güçlü devletler vardır ve I. Dünya Savaşı öncesinde İngiltere bunlar arasında en etkilisi idi.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- Aka, Asiye. (2009). Antonio Gramsci ve "Hegemonik Okul". *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 12 (21). 329 - 338.
- Bedirhanoğlu, Gamze N. (2006). *Uluslararası Ekonomik Örgütlerin Amerikan Hegemonyasındaki Rolü*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Carnoy, Martin. (2001). Gramsci ve Devlet. Mehmet Yetiş (Çev.). *Praksis* (3). <http://www.praksis.org/wp-content/uploads/2011/07/003-Carnoy.pdf>.
- Daldal, Şule. (2006). Neoliberal Politikalar ve Hegemonya Krizi. *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*. XXI (1). 163 - 181.
- Embel, Ersin. (2004). *Hegemonya ve Meşruiyet Kavramları Çerçevesinde Amerikan Müdahaleciliği: Kore ve Kosova Örnekleri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Frieden, J. A. & Lake, D. A. (2000). *International Political Economy: Perspectives on Global Power and Wealth* (4. Baskı). Boston/New York: Bedford/St. Martin's.

- Kaymak, Muammer (2010), 1873-1896 Kriz Mit mi Gerçeklik mi? Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 65/2, s.166-194.
- Karacasulu, N. (2009). Hegemonik Düzen Tartışmaları ve Eleştirel Görüşler. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 11 (4). 53-71.
- Keyman, E. F. (2006). Küreselleşme, Uluslararası İlişkiler ve Hegemonya. *Uluslararası İlişkiler*. 3 (9). 1-20.
- Lairson, T. & Skidmore, D. (2003). *International Political Economy: The Struggle for Power and Wealth*. (3. Baskı). Canada: Thomson/Wadsworth.
- O'Brien, P. K. & Pigman, G. A. (1992). Free Trade, British Hegemony and the International Economic Order in the Nineteenth Century. *Review of International Studies*. 18 (2). 89-113.
- Spiezio, K. E. (1990). British Hegemony and Major Power War, 1815-1939: An Empirical Test of Gilpin's Model of Hegemonic Governance. *International Studies Quarterly*. 34 (2). 165-181.

5

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- II. Dünya Savaşı'nın ardından dünya ekonomisinde meydana gelen gelişmeleri açıklayabilecek.
- ABD hegemonyasının yükseliş ve düşüşünü etkileyen değişim ve dönüşümler uluslararası ekonomi politik çerçevesinde ifade edebileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Amerikan Hegemonyası
- Bretton Woods
- Truman Doktrini
- Marshall Planı
- Askerî Keynesçilik
- Doğrudan Yabancı Yatırım
- Çok Uluslu Şirketler
- Petrol Şoku

İçindekiler

Uluslararası Ekonomi
Politik

Amerikan
Hegemonyasının
Ortaya Çıkışı

- II. DÜNYA SAVAŞI SONRASINDA DÜNYA EKONOMİSİ
- DÜNYA EKONOMİSİNDE BÜYÜME
- ULUSLARARASI KURULUŞLAR
- AMERİKAN HEGEMONYASI VE DÜNYA EKONOMİSİ
- II. DÜNYA SAVAŞI'NIN EKONOMİK SONUÇLARI
- ABD VE DÜNYA DÜZENİ
- ABD HEGEMONYASININ SONUÇLARI
- AMERİKAN HEGEMONYASININ YÜKSELİŞ DÖNEMİ: 1958-1970
- AVRUPA EKONOMİK TOPLULUĞU
- ASKERİ KEYNESÇİLİK VE DIŞ YARDIM
- DOLAR BOLLUĞU
- EKONOMİ POLİTİK VE HEGEMONYA
- ÇOK ULUSLU ŞİRKETLERİN ORTAYA ÇIKIŞI
- PETROL VE ULUSLARARASI PARASAL AKIMLAR: 1971-1973
- BRETTON WOODS SİSTEMİNİN ÇÖKÜŞÜ
- PETROL ÜZERİNDEKİ KONTROLÜN KAYBOLMASI
- ABD HEGEMONYASININ GERİLEYİŞİ

Amerikan Hegemonyasının Ortaya Çıkışı

II. DÜNYA SAVAŞI SONRASINDA DÜNYA EKONOMİSİ

İkinci Dünya Savaşı sonrasında dünya ekonomisinde daha önce görülmemiş çok önemli gelişmeler meydana geldi. Olağanüstü bir refah döneminin ortaya çıkması, yeni uluslararası ekonomik kurumların geliştirilmesi, dünya ticaretinde patlama ve yüksek düzeyde uluslararası iş birliği yeni ortaya çıkan ekonomik düzenin temel özelliklerini oluşturmaktaydı.

Bu gelişmelerde özellikle ABD'nin tavrı önemli etkiye sahipti. Daha önce de ifade edildiği gibi iki dünya savaşı arasındaki dönemde ABD, dünya ekonomisinde ve uluslararası politik sistemde düzenleyici bir rol oynamaktan kaçınmıştı. Sonuç şiddetli bir depresyon ve nihayetinde savaş olmuştu. Fakat II. Dünya Savaşı'nın ardından ABD, sahip olduğu gücü kullanarak dünya ekonomisini yeniden inşa etmeye girişti.

Resim 5.1

Hitler geçit töreninde.

General Douglas, MacArthur ve General Erwin Rommel'den Mareşal Bernard Montgomery'ye kadar savaşın gidişatını belirleyen komutanlarla; Winston Churchill, Charles de Gaulle, Jozef Stalin, Adolf Hitler ve Franklin D. Roosevelt gibi siyasi liderler II. Dünya Savaşı'nın temel aktörleriydiler.

DÜNYA EKONOMİSİNDE BÜYÜME

II. Dünya Savaşı'nın ardından uluslararası ticaret ve yatırımda daha önce görülmemiş bir artış yaşandı. Çoğu sanayileşmiş ülkede büyüme oranları, 1950-1960 yılları arasında, 1913-1950 dönemine göre neredeyse ikiye katlandı. Bu büyümede uluslararası ticaret en önemli faktördü. Dünyadaki mamul mal ticareti bu malların üretimine kıyasla daha hızlı büyüyordu.

Tablo 5.1
1938-1974
Döneminde Dünya
İhracat Rakamları
(Milyar ABD doları)

Kaynak: Thomas D. Lairson and David Skidmore, *International Political Economy The Struggle for Power and Wealth*, Thomson/Wadsworth, Canada, 2003, s. 73.

Yıl	İhracat değeri
1938	21,1
1948	53,9
1958	96,0
1960	107,8
1965	156,5
1970	265,7
1972	355,3
1974	729,2

Yukarıdaki tablodan da açıkça görüleceği üzere, 1938 yılında 21 milyar dolar olan dünya ihracatının değeri on yıl içinde iki buçuk kat artış göstermiş, sonraki on yılda da yine neredeyse iki kata yakın bir artış yaşanmıştır. Devam eden on yıllarda da katlayarak giden ihracat rakamları tablodan net bir şekilde görülmektedir.

Batı Avrupa ülkeleriyle Japonya'da yaşanan ekonomik toparlanma da bu ekonomik büyümenin ve dolayısıyla ticaret artışının ardındaki itici güçlerden biriydi. Dünya ticaretindeki bu artış ayrıca gümrük tarifelerinde meydana gelen düşüşlerin, konvertibil paraların ve dışa açık ekonomik yapıların bir sonucudur. Bu sonucu gene sanayileşmiş ülkelerin ihracatlarında yaşanan artışlara bakarak görmek de mümkündür.

Tablo 5.2
Dünyadaki Ortalama
Gümrük Tarifeleri

Kaynak: Thomas D. Lairson and David Skidmore, *International Political Economy The Struggle for Power and Wealth*, Thomson/Wadsworth, Canada, 2003, s. 73

Yıl	Ortalama Tarife (yüzde)
1940	40
1950	25
1960	17
1970	13
1980	7
1990	5

Dünyadaki ortalama gümrük tarifelerinin yer aldığı tablo, gümrük oranlarındaki önemli düşüşleri göstermekle, dünya ticaretindeki artışın kaynağını da işaret etmiş oluyor. 1940 yılında dünyadaki ortalama gümrük tarifesi oranı % 40 iken, bu oran on yıl sonra 1950 yılında neredeyse yarıya düşmüş ve % 25 olarak gerçekleşmiş. 1990 yılında ulaşılan % 5'lik oran ise dünya ticaretinin ne ölçüde serbestleştiğini ve bütünleştiğini hiçbir yoruma ihtiyaç bırakmayacak şekilde bütün açıklığıyla sergiliyor.

ULUSLARARASI KURULUŞLAR

Dünya ekonomisinde yaşanan bu gelişmeler, 1944 yılında, ABD'deki Bretton Woods kasabasında toplanan konferansta yaratılan birkaç uluslararası kuruluşun oluşturduğu bir düzen çerçevesinde gerçekleşti. Yeni düzeni oluşturan başlıca güç olan ABD, bunu Laissez Faire ilkesi yerine içerde uyguladığı New Deal politikalarını uluslararası boyuta taşıyarak yapmıştı. ABD hegemonyası altında oluşturulan bu yeni ekonomik sistem, devlet eliyle düzenlenen piyasaları içermekteydi.

Hatırlatmak gerekirse ABD'de 1929 krizi sonrasında, krizi aşmak üzere uygulanacak Keynesyen politikalar, 1933 yılında göreve gelen Başkan Roosevelt tarafından "New Deal" politikaları adı altında hayata geçirilmişti.

Keynes, 1929 krizinin talep yetersizliğinden kaynaklandığını, klasik iktisadın esnek fiyat mekanizması ile sorunun çözülemeyeceğini ancak maliye politikası araçlarını kullanarak devletin ekonomiye müdahale edip, kamu harcamalarını artırması suretiyle krizin üstesinden gelinebileceğini söylüyordu.

İşte Roosevelt'in ünlü "New Deal" programı burada devreye girdi. "1929 krizi-Büyük Bunalım", ekonomik faaliyetlere müdahalelerle düzenlenmeyen bir piyasanın krize gireceğini göstermişti. Bu anlamda New Deal'cilerin aldıkları düzenleyici önlemlerin temelindeki düşünce, "devletin doğrudan doğruya ekonomik işletmelere sahip olması şeklindeki sosyalist seçenektan kaçınıp, düzenlenmemiş bir piyasanın en açık başarısızlıklarını düzelterek kapitalist sistemi kendi zayıflıklarından kurtarmak" şeklinde beliriyordu.

Bu amaçla "devletin yetkileri" artırılırken; ekonomik faaliyetler, serbest piyasa mekanizmasının başarısızlıklarını ve aksaklıklarını gidermenin yanında, kamu yararı, sosyal meseleler, çevre, doğal kaynaklar gibi faktörler nedeniyle de birtakım düzenlemelere tabi tutuldu.

Keynesyen çözümün tüm dünyayı sardığı bu dönemde, işçi sınıfı başta olmak üzere insanların refahını artırmaya yönelik yapılan düzenlemeler, "sosyal devlet" anlayışını da doğurmuştur.

Savaş sonrası, yeni üretim teknikleriyle tüm dünyadan daha fazla üretim yapıp, tüm rakiplerini geride bırakan ABD'nin politikaları, "çok taraflı" olmak yerine "kurumsalcı" olarak adlandırılmaktadır. Bu dönemde, NATO ve Bretton Woods gibi çok taraflı kurumların oluşturulmasına liderlik etmesine rağmen, çok taraflı hareket etme zorunluluğu hegemon durumunda olan ABD'den çok, diğer küçük ortakları bağlayan bir durumdu. ABD'nin gücü ve kaynakları ile desteklenen bu yeni sistem liberal değerleri esas almakla birlikte, bir teknokrat Keynesçilik de içermekteydi.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra dünya ekonomisinde benzeri görülmemiş bir büyüme gerçekleşti. Bu büyüme ABD hegemonyası altında oluşturulan ve devlet eliyle düzenlenen piyasaları içeren yeni ekonomik sistem sayesinde ortaya çıktı.

Keynes, işsizlik ve yüksek arz fazlasının yarattığı ve ayrıca klasik iktisadın çözüm üretmediği 1929 krizinin, kamu harcamalarını artırmak suretiyle aşılabileceğini öngörmüş ve bu yönde uygulanacak iktisat politikaları üretmiştir.

1933 yılında göreve gelen Başkan Roosevelt'in "New Deal" politikalarının temelinde, işsizliğin de sebebi olan arz fazlasının emilmesini sağlayacak bir talep artışı yatıyordu.

Savaş sonrası ABD politikaları nasıl tanımlanabilir?

İleride detaylı bir şekilde ele alınacak olan, Bretton Woods kurumları Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası ve GATT'ta Doğu Bloku ülkeleri yer almıyordu. Ayrıca, IMF ve Dünya Bankası eşit oy yerine ağırlıklı oya dayandıklarından, başta ABD olmak üzere ekonomik açıdan güçlü merkez ülkeleri bu kurumlarda karar verici durumdaydı. Bu örgütlerin geniş tabanlı yapısı ABD hegemonyasına meşruiyet sağlama fonksiyonunu yerine getirmekteydi.

Buna göre, 1945 sonrası dünya ekonomisinin en önemli özelliği, ülkeler arasındaki ekonomik ilişkileri yönetmek üzere kuruluş amaçları birbirlerini tamamlayan bir dizi resmî ve gayriresmî kurumun kurulmuş olmasıdır. Bunlardan IMF'nin görevi kısa vadeli ödemeler dengesi sorunlarını çözmek iken uzun vadeli yapısal uyum Dünya Bankasının görevi idi. GATT ise uluslararası ticaretin serbestleşmesi için ça-

SIRA SİZDE

1945 sonrasında dünya ekonomisi konvertibil paralar, düşük gümrük tarifeleri, sabit kur sistemi ve çok taraflı ticaret ve ödeme sistemine dayanmaktaydı ve birtakım uluslararası kuruluşlar vasıtasıyla düzenlenmekteydi.

lışacaktı. Bu kurumlar uluslararası ekonomik ilişkilerle ilgili belirli ilkeler çerçevesinde kurulmuşlardı. Bu ilkeler; konvertibil paralar, düşük gümrük tarifeleri, sabit bir döviz kuru sistemi ve çok taraflı bir ticaret ve ödeme sistemi şeklindeydi.

Sabit kur arzusunun sebebi uluslararası işlemlerde ortaya çıkan istikrar ihtiyacı idi. 1945 yılında dünyadaki altın rezervlerinin çoğu ABD'nin elinde idi ve yeni kurulacak sabit kur sistemi bu temele dayandırıldı. Doların altın karşısındaki değeri bir ons altın 35 dolar olacak şekilde sabitlendi. Diğer ülkeler de paralarını ABD doları karşısında sabitlediler ve döviz kurunu bu sabit kur etrafında dar bir bant içinde tutmak üzere, gerektiğinde döviz piyasalarına müdahale etmeyi taahhüt ettiler. Ayrıca ülkeler, sıcak paranın sabit kurları tehlikeye atmaması için sermaye kontrolleri konusunda teşvik edilmekteydiler.

Bu sistemin düzgün bir şekilde işlemlerini sağlamak IMF'nin görevi idi. IMF, cari işlemler bilançosunda açıkla karşılaşan ülkelere kısa vadeli kredi verecekti. Açığı gidermek üzere gerekli tedbirlerin alınması şartına bağlı olan bu kredi sayesinde ülkeler kurlarını sabit tutabileceklerdi. Alınması gereken tedbirler, genellikle, kamu harcamalarının azaltılması ve para arzının kısılmasından oluşuyordu. Bu daraltıcı politikalar sonucunda büyüme hızının azalması, işsizliğin artması, enflasyon oranının düşmesi, böylece daralan iç piyasayla birlikte ihracatın artıp ithalatın azalması beklenmekteydi. Bir ülkenin açığı geçici değil de yapısal nitelikteyse bu durumda IMF, ülkenin döviz kurunu değiştirmesine, yani devalüasyon yapmasına izin vermemekteydi.

ABD, Fon'un kaynaklarının büyük kısmını sağladığından oy hakkı en yüksek olan ülkeydi ve alınan kararlarda en büyük etkiye sahipti. Dolayısıyla IMF politikaları ABD'nin ekonomik görüşlerini yansıtmaktaydı. Ayrıca ABD, amaçladığı politikalar IMF ve diğer örgütler tarafından yerine getirilemezse bu örgütleri devre dışı bırakarak uluslararası ekonomiyi doğrudan şekillendirmekteydi.

Resim 5.2

Bretton Woods Konferansı'nda delegeler.

1944 yılının Temmuz ayında Bretton Woods Konferansı'na katılan delegeler, ABD'de New Hampshire'daki Bretton Woods bölgesinde bulunan Mount Washington Oteli'nde toplanmışlardı.

Bretton Woods Konferansı'nda başlıca iki plan görüşüldü: ABD'den Hary Dexter White tarafından hazırlanan White Planı ve İngiltere'den J.M. Keynes tarafından hazırlanan Keynes Planı. Konferansta, Keynes'in "çok taraflı bir ödemeler sistemi gerçekleştirilebilmesi için bir klining birliğinin kurulması" önerisi kabul görmedi. White Planı, Bretton Woods sisteminin temelini oluşturdu.

Bretton Woods konferansında kurulan bir başka örgüt Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (IBRD) ya da sonraki adıyla Dünya Bankasıdır. Bankanın kuruluş amacı, İkinci Dünya Savaşı sonrasında ülkelerin ekonomik olarak yeniden toparlanmasına yardımcı olmaktır. Başlangıçta hayli marjinal bir rol oynayan Banka, 1950'lerin sonu ile 1960'ların başında Üçüncü Dünya Ülkeleri'ne yönelik ilginin artmasıyla birlikte yıllık bir milyar doların üzerinde yeni kredi dağıtmaya başlayarak etkinliğini artırdı.

Öte yandan Bretton Woods konferansında IMF ve Dünya Bankası yanında bir de uluslararası ticareti yönetmek üzere Uluslararası Ticaret Örgütü kurulması kararlaştırılmıştı. Ancak, bu konu bir hayli tartışmayı da beraberinde getirmişti. Sanayi üretiminde üstünlüğü ele geçirmiş olan ABD, konferansta serbest ticaret sisteminin yeniden kurulmasını isterken; devlet müdahalesiyle gerçekleştirilecek tam istihdam politikalarına engel oluşturacağı endişesiyle İngiltere bu konuda acele etmek istemiyordu. Londra, Cenevre ve Havana'da 1946-1948 yılları arasında yapılan görüşmeler sonucunda Uluslararası Ticaret Örgütü'nün kurulması amacıyla Havana Şartı oluşturuldu ama bu hiçbir zaman yürürlüğe girmedi. ABD'ye kısıtlamalar getirirken diğer ülkelere istisnalar sağladığı gerekçesiyle Havana Şartı ABD tarafından onaylanmayınca, Uluslararası Ticaret Örgütü kurulamadı.

Bu konuda tartışmalar sürerken, Uluslararası Ticaret Örgütü kurulana kadar uluslararası ticaretin belirli bir zemine oturtulabilmesi için 1947'de Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Antlaşması (GATT) ile ilgili müzakereler başlamıştı. Uluslararası Ticaret Örgütü'nün aksine GATT, ABD'ye göre kabul edilebilir bulunduğu için, uluslararası ticaret konusunu düzenleyen temel örgüt hâline geldi. GATT aracılığıyla, ülkeler arasında uluslararası ticareti düzenlemeye yönelik müzakere turları yapılmaya başlandı. ABD artık, bu müzakere turları vasıtasıyla dünya ticaretine yön vermeye çalışıyordu.

GATT müzakerelerinin amacı gümrük tarifelerini düşürmek, uluslararası ticareti liberalizasyonu sağlamak ve ülkelerin iki dünya savaşı arası dönemde başvurdukları korumacı politikalara dönmelerini engellemektir. GATT'ın iki temel ilkesi "en çok kayırılan ülke" ve "karşılıklılık" idi. Böylece GATT müzakereleri sayesinde, ülkelerin birbirleriyle tercihli ticaret anlaşmaları yapmaları engellenmiş oluyordu. GATT'ın zayıf yönleri ise sadece mal ticaretiyle ilgili düzenlemeler yapılması ve yetki ve sorumluluklarının sınırlı olmasıydı. GATT gerçekte bir uluslararası örgüt değil, bir müzakere formuydu, hatta tartışmaları çözecek bir mekanizması da yoktu.

Bu eksikliklerine rağmen GATT, gümrük tarifelerinde önemli düşüşler sağlayarak dünya ticaretinin genişlemesine hizmet etti. 1973-1979 dönemindeki Tokyo Turu ile birlikte müzakereler, tarife dışı ticaret engelleri konusuna kaydı ve 1986-1993 yılları arasındaki Uruguay Turu'nda, tarım ve hizmetler sektörlerinin de ele alınması yanında bu konular müzakere edildi. GATT daha sonra Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ)'ne dönüştü ve güç kazandı.

Yukarıda ele alınan kurumsal çerçeveye bakıldığında dünyada ABD hegemonyasını pekiştirecek şekilde tasarlandığı görülür. Bu çerçeve içinde dünya ekonomisinde meydana gelen büyüme ve dinamizm, uluslararası ekonomik ilişkilerde çığır açan gelişmelere sebep oldu. Bu gelişmelerle Amerikan hegemonyası arasındaki ilişkiyi incelemek, bugünün dünyasını anlamak açısından önem taşımaktadır. Aşağıda bu gelişmeler ele alınmaktadır.

IMF ve Dünya Bankası gibi kuruluşların finansmanında en büyük paya sahip olan ABD, bu sebeple bunların yönetiminde de söz sahibiydi ve bu sayede uluslararası ekonomiyi yönlendirebiliyordu. Bunların yetersiz kalması hâlindeyse doğrudan müdahale ediyordu.

Daha sonra Dünya Ticaret Örgütüne dönüşen GATT, gümrük tarifelerinde önemli bir düşüş sağlayarak dünya ticaretini geliştirdi. Fakat belirli konuları dışarda bırakması ve yaptırım gücü olmaması sebebiyle yetersiz kaldı.

ABD'nin hegemon bir güç olarak ortaya çıkmasında etkili olan faktörler; iç savaşın ardından gelişen ekonomisi ve rakiplerini ortadan kaldırırken ABD ekonomisini güçlendiren iki dünya savaşıydı.

AMERİKAN HEGEMONYASI VE DÜNYA EKONOMİSİ

İki dünya savaşı arasında New York, Londra'yı geride bırakarak dünyanın yeni finans merkezi hâline geldi. ABD ayrıca, dünya ticareti içinde payını artırmış ve dünya çapında bir endüstriyel güç hâline gelmişti. ABD, II. Dünya Savaşı'nın ardından, hâkimiyetini tamamen pekiştirdi.

ABD'nin dünyada rakipsiz bir güç olarak ortaya çıkmasında özellikle iki faktör etkili olmuştur. Bunlardan birincisi iç savaşın ardından gelişen devasa ekonomisidir. 1913 yılına gelindiğinde, ABD'deki imalat sanayi, toplam dünya üretiminin üçte birine yakınına gerçekleştirmekteydi. Diğeri de ABD ekonomisini güçlendirirken muhtemel rakiplerinin gücünü kıran iki dünya savaşıdır. Bu gelişmeler sonunda ABD, hegemon güç hâline gelmek için gerekli şartları bünyesinde topladı.

Birinci Dünya Savaşı'nın esas galibi ABD olmuştu. Almanya yenilmiş, İngiltere ekonomik bakımdan zayıflamış ve borçlu bir ülke hâline gelmişti. Fakat 1920'li yıllarda hüküm süren ekonomik milliyetçilik ve 1929-1933 yılları arasında yaşadığı ekonomik çöküş sebebiyle ABD, dünyada liderlik konumunu elde edemedi. Birinci Dünya Savaşı ABD'nin zaferiyle bitmiş olsa da dünya sisteminin egemeni İngiltere olmaya devam etti. ABD'nin küresel hegemon olarak ortaya çıkışını İkinci Dünya Savaşı kesinleştirdi.

SIRA SİZDE

ABD'nin II. Dünya Savaşı'nın ardından rakipsiz bir güç olarak ortaya çıkmasında etkili olan faktörler nelerdir?

II. DÜNYA SAVAŞI'NIN EKONOMİK SONUÇLARI

1939-1945 döneminde meydana gelen gelişmeler ABD ekonomisinin üretim konusundaki avantajlarını daha fazla ortaya çıkardı ve pekiştirdi. ABD en fazla üretimi gerçekleştirmekle kalmıyor, verimlilik açısından da bütün ülkeleri geride bırakıyordu. 1944 yılında ABD'nin verimliliği Almanya'nın verimliliğinin iki katına, Japonya'nın verimliliğinin ise beş katına ulaşmıştı. Bunun sonucunda ABD'nin reel GSMH'si 1939 yılında 88,6 milyar dolardan 1944 yılında 135 milyar dolara yükselmişti.

Resim 5.3

Savaşın gerçek yüzü

Avrupa'nın dört bir yanına yayılan Nazi kuvvetleri, Barbarossa Harekâtı, Normandiya Çıkarması, Kuzey Afrika'daki muharebeler ve Pasifik'teki savaş, II. Dünya Savaşı'nın acımasız tarihini oluşturuyordu. Diğer yandan refakat uçak gemileri, ağır kruvazörler, roketler ve atom bombasına kadar savaşın iz bırakan silahları, kitle kıyımının da mekanikleşmesini sağlamıştı.

Savaş, uluslararası ticaret ve finans hareketleri üzerinde de önemli etkiler meydana getirdi. Müttefik devletlerin ihtiyaç duydukları silah ve teçhizatın çoğunu ABD karşılamış ve bunu verdiği borçlarla finanse etmişti. İngiltere ayrıca, ABD'den yaptığı ithalatın ödemesini yapmak için birikmiş döviz rezervlerini kullanmış ve deniz aşırı yatırımlarının büyük kısmını nakde çevirmişti. Ayrıca Avrupa'da savaş fiziki bir yıkıma yol açmış; Almanya'nın sermaye stokunun yaklaşık % 13'ü, Fransa'nın ise % 8'i tahrip olmuştu.

Bu ABD, 1945 sonrasında, sermaye, piyasalar ve ham maddeler üzerinde uluslararası denetim sağlayacak ekonomik güce sahip oldu. ABD sermayesi önce Marshall Yardımı ile sonra da doğrudan yabancı yatırımlar şeklinde Avrupa'ya, Kuzey Doğu Asya'ya ve Japonya'ya aktı. Yeni kurulan uluslararası ekonomik düzende, ABD malları ve daha sonra Avrupa ve Japon firmalarının malları küresel çapta pazarlanmaya başladı.

ABD VE DÜNYA DÜZENİ

İkinci Dünya Savaşı'nda dünya liderliği için mücadele eden üç güçten Almanya'nın yenilmesi ve İngiltere'nin gücünü nispeten yitirmesi ile ABD'nin hegemonyacı liderlik dönemi başlamış oldu. Bu yüzden 20'nci yüzyıla kimilerince "Amerikan Yüzyılı" adı verildi. Rakipsiz kalan ABD, kendi dünya düzenini kapitalist dünyaya empoze edebilme imkânına kavuşmuştu. Bu arada Sovyetler Birliği, etki alanını Doğu Avrupa ve Almanya'ya doğru genişletmişti.

Bu şartlarda, II. Dünya Savaşı sonrasında içine girilen Soğuk Savaş döneminde, bazılarına göre, iki jeopolitik düzenin ve iki hegemonun olduğu bir dünya sistemi ortaya çıkmıştı. Bu iki hegemon güçten biri Sovyetler Birliği, diğeri de ABD idi. Bir başka görüşe göre de bu Soğuk Savaş dönemi, iki süper gücün mevcut olduğu bir jeopolitik dünya düzeni anlamına geliyordu. Bu süper güçlerden biri hegemonyacı güç olan ABD, diğeri de onun rakibi olan Sovyetler Birliği idi. Bu bakımdan ABD, küresel hegemon durumunu muhafaza etmek için Sovyetler Birliği'ne ihtiyaç duyuyordu.

Dönemin daha iyi anlaşılması bakımından Soğuk Savaş kavramının tanımını yapmakta fayda var. En genel tanımıyla Soğuk Savaş, " tarafların birbirlerine karşı silaha başvurmadan çekindikleri çatışma" anlamına gelmektedir ve ABD ile Sovyetler Birliği arasındaki "çatışma"yı vurgulamaktadır. Bu anlama Soğuk Savaş'ı, "İkinci Dünya Savaşı'nın ardından başlayan, birbiriyle yarış hâlindeki iki süper gücün ve bunların başını çektiği iki kutuplu uluslararası sistemin geçerli olduğu süreç" olarak tanımlamak da mümkündür.

Yukarıda ele alınan ve "ABD'nin küresel hegemon durumunu muhafaza etmek için Sovyetler Birliği'ne ihtiyaç duyduğu" şeklinde ifade edilen görüşü destekleyen bir başka tanım ise "iki sistem arasında bir çatışmanın olmadığı, tam tersi her sistemin bir diğerine ihtiyaç duyduğu" şeklinde Soğuk Savaş'ı izah etmektedir. Bu bakış açısına göre "her ikisi de yüksek düzeyde askerî harcamalara ve sürekli dış tehdide zorunludur. Her birinin varlığı diğeri için meşruiyet sağlamaktadır".

Soğuk Savaş sürecinin başladığını ilan eden en önemli siyasi doktrin, dönemin ABD Başkanı Harry Truman tarafından ortaya konulan ve kendi adıyla anılan Truman Doktrini idi. Truman Doktrini ile ABD, komünizm ile mücadele politikasının esasını teşkil ettiğini ilan etti. Bu doktrini, Avrupa'nın kalkınmasını hedefleyen Marshall Yardımı izledi.

Soğuk Savaş'a "soğuk" niteliğini veren, yani tarafların birbirlerine karşı silaha başvurmadan çekinmelerine yol açan nükleer silahlardır. Dünyayı yok edebilecek güçteki bu silahların varlığı ve kullanılması olasılığı tarafları caydırmış ve görüşmelere zorlamıştır.

Truman Doktrini, Soğuk Savaş dönemine damgasını vuran, 1940'lı yılların sonunda ABD Başkanı Harry Truman tarafından ortaya konan ve kendi adıyla anılan bir siyasi öğrettir. Bu doktrin, dünyanın iki bloka ayrıldığını ve Sovyet-Amerikan mücadelesinin başladığını ilan etmişti.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra ABD, uluslararası ticaret ve finansla ilgili kuralları oluşturma konusunda liderlik yapmış, aynı zamanda sistemin işlemesi için gerekli finansal desteği sağlamıştır.

Resim 5.4

Harry Truman (08.05.1884 – 26.12.1972)

ABD'nin 33'üncü başkanı olan Harry S. Truman, komünizmle mücadele eden devletlere mali ve askerî yardım yapılmasını savundu.

Resim 5.5

Üç Büyük'ler: İngiltere Başbakanı Winston Churchill, ABD Başkanı Franklin Roo Sevelt ve Sovyetler Birliği Devlet Başkanı Josef Stahn.

Hitler'i yenen üç büyükler, İngiltere, ABD ve Rusya, 1945 yılı 4-11 Şubat tarihleri arasında Rusya'nın Kırım'daki sayfiye beldesi Yalta'da bir araya geldiler ve Soğuk Savaş'a giden yolun temellerini attılar. Böylece II. Dünya Savaşı'nın ardından Avrupa'da kurulacak yeni düzenin ana hatları çiziliyordu.

Harry Truman, 12 Mart 1947 tarihinde ABD Kongresi'nde yaptığı konuşmada NATO'nun kuruluşu için güçlü bir irade ortaya koyarken, amacı ise ulusların özgürce gelişmelerini sağlayabilmek olarak tanımladı: "Biz bu amacımıza ancak özgür halkların hür kurumlara kavuşmalarını sağlarsak ve ulusal bütünlüklerini, totaliter rejimi empoze etmeye çalışan akımlara karşı koymaya yardım edersek ulaşabiliriz."

Truman, komünizm ile silahlı mücadele veren ve dış ülkelerin baskısı altında bulunan devletlere mali ve askerî yardım yapılmasını savundu. Burada kastedilen ülkeler ise Türkiye ve Yunanistan'dı.

Kongre, Truman'ın önerisini az bir farkla kabul etti ve Türkiye'ye 100 milyon, Yunanistan'a ise 300 milyon dolar yardım yapıldı. Doktrin, Yunan iç savaşının seyrini değiştirerek komünistlerin yenilgiye uğramasını sağladı. Türkiye'nin ise Sovyetler'e karşı özgüvenini arttırdı ve Batı ittifakına katılımı yolunda önemli bir adım teşkil etti.

Dış yardım, Truman Doktrini'nde de öngörüldüğü gibi Amerikan dış ve güvenlik politikasının ana eksenini oluşturdu. Truman Doktrini'nin başarısı Avrupa'nın yeniden inşası için öngörülen Marshall Planı'na öncülük etti. Bu süreci 1949 yılında kurulan NATO ve hemen ardından gerçekleştirilen Kore ve Viyetnam müdahaleleri izledi.

Savaş sonrası ABD liderliğindeki dünya düzeninin dört temel meselesi olduğu söylenebilir: Ticaret ve finans, uluslararası güvenlik, hayati öneme sahip doğal kaynaklar ve iç ve dış politika. Uluslararası ticaret ve finansla ilgili kuralları

oluşturma ve yönetme konusunda ABD her zaman merkezi bir rol oynamış, aynı zamanda sistemin işlemesi için gerekli finansal desteği sağlamıştır. Daha önce de gördüğümüz gibi Bretton Woods kurumları ABD'nin politik inisiyatifi ile hayata geçmiştir.

Avrupa'nın ve ardından dünyanın Doğu-Batı olarak bölünmesinin Yalta'da alınan kararların doğrudan sonucu olduğunu Winston Churchill de 1946 yılında yaptığı konuşmada kabul ediyordu: "Baltık Denizi'ndeki Stettin'den Adriyatik'teki Trieste'ye Avrupa kıtası üzerinde demirden bir perde oluşmuştur. Orta ve Doğu Avrupa'nın bütün eski devletlerinin başkentleri, Varşova, Berlin, Prag, Viyana, Budapeşte, Belgrad, Bükreş ve Sofya bu çizginin öte tarafında kalmıştır. Tüm bu şehirler ve halkları Sovyet alanında bulunmaktadır."

Savaş sonrası dönemde, başlangıçta dünya ekonomisinde çok önemli dengesizlikler söz konusuydu. Bunlardan başta geleni Avrupa'nın ABD'ye karşı verdiği cari işlemler bilançosu açıkları idi. Dolayısıyla, savaştan sonraki ilk dört yılda, ABD hükümeti ve özel kaynaklar, ABD dışındaki dünyanın açıklarını finanse etmek amacıyla 28 milyar dolar kaynak sağladılar. Bu durum 1950-1951 yıllarında Marshall Planı ile devam etti ve bundan sonra da askerî yardımlar şeklinde sürdü. Bunun sonucunda, Avrupa ekonomik bakımdan toparlandı ve ABD doları temel uluslararası para hâline geldi.

ABD'nin diğer ülkeleri yeni liberal dünya düzeni içinde yer almaya ikna edebilmesi onları güvenliklerini sağlama istek ve kabiliyetinde olduğuna inandırmasına bağlıydı. Bu yüzden, ekonomik olanlara ek olarak birtakım politika ve güvenlik meseleleri de ABD'nin ilgi alanı içinde yer alıyordu. ABD'nin liderlik ettiği güvenlik sistemine katılmayı düşünen Avrupalı liderler, kıta içlerine doğru uzanan Sovyet askerî gücünün politik etkilerinden ciddi kaygı duymaktaydılar ve bu kaygılar nedeniyle sonunda NATO kuruldu.

ABD hegemonyasının bir başka önemli unsuru da hayati önemdeki kaynaklara normal piyasa ilişkileri yoluyla erişimin sağlanması idi. Ülkeler bu kaynaklara erişmek ya da bunlar üzerinde özel bir pozisyon elde etmek için askerî güce başvurma ihtiyacı hissetmemeliydiler. Bu kaynaklar arasında en önemlisi petroldü. Bu kaynağın kontrolü üzerinde etkili olan temel unsurlar büyük Amerikalı, İngiliz ve Hollandalı çok uluslu şirketler idi ancak Ortadoğu'daki Amerikan askerî ve politik gücü de bu konuda önem taşımaktaydı. Sonuç olarak, bol miktarda kaynak, ucuz ve istikrarlı fiyatlarla temin edilebildi.

ABD HEGEMONYASININ SONUÇLARI

II. Dünya Savaşı sonrasındaki yeni dünya düzeninin bir sonucu olarak görülmemiş bir barış ve refah seviyesine ulaşıldı. Elbette, bunun meyvelerinden en fazla gelişmiş ülkeler faydalanıyorlardı ancak fakir ülkeler de ekonomik açıdan kısmen güçlenmekteydiler. Avrupa'nın büyük kısmında, özellikle Batı Almanya'da ve Japonya'da yaşanan hızlı ekonomik toparlanma; ABD tarafından sağlanan yardımlar, yatırımlar, güvenlik ve elverişli politik ortama çok şey borçluysa.

ABD de yeni mevcut durumundan birçok fayda elde etti. Dünyada anahtar paraya sahip olmanın getirdiği dış politika üstünlükleri ile ABD şirketlerinin dünya çapında faaliyet göstermelerinin sağladığı avantajlar bunlar arasında sayılabilir. Ancak 1971 yılından sonra, dünya üretimi ve ticaretindeki payında azalmayla karşılaşan ABD, tek yanlı politikalara yöneldi ve dünya ekonomisini kendi çıkarına uygun olarak manipüle etmeyi denerdi.

ABD diğer ülkeleri yeni kurulan liberal dünya düzeni içinde yer almaya ikna etmek için onların güvenliğini sağlamayı üstlendi. Buna yönelik olarak NATO kuruldu.

AMERİKAN HEGEMONYASININ YÜKSELİŞ DÖNEMİ: 1958-1970

II. Dünya Savaşı'nın ardından büyük güç kaynaklarına hükmetmesine rağmen ABD, çok taraflı ve liberal dünya ekonomisi görüşünü ancak 1958-1959 itibarıyla hayata geçirebildi. 1948'den 1958'e kadar olan on yılda dünya ekonomisinde bazı yeni ve çok önemli özellikler belirdi. Bunlar arasında en önemlileri ekonomik iş birliğine yönelik yeni kurumların ortaya çıkması, Avrupa'daki hızlı ekonomik büyüme, ABD'nin askerî harcamalarındaki artış, ABD'nin Üçüncü Dünya'ya yönelik artan yardımları ve ABD merkezli çok uluslu şirketlerin faaliyete geçmesidir.

Bütün bu faktörler dünyada bir istikrar ve refah döneminin ortaya çıkmasına yardımcı oldu. Fakat bu faktörler aynı zamanda, daha sonra göreceğimiz gibi, ABD'den dışarıya önemli miktarda dolar çıkışına ve sonunda Bretton Woods sisteminin çöküşüne sebep oldu. Şimdi bu dönemde ortaya çıkan önemli gelişmelere bir göz atalım.

AVRUPA EKONOMİK TOPLULUĞU

Bu on yıl boyunca meydana gelen gelişmelerden belki de en önemlisi 1957 yılında imzalanan Roma Anlaşması'ydı. Fransa, Batı Almanya, Belçika, Lüksemburg, İtalya ve Hollanda arasında imzalanan bu anlaşmayla, 1 Ocak 1958'den geçerli olmak üzere Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) kuruluyordu.

1948-1958 döneminde dünya ekonomisinde yaşanan gelişmeler bir istikrar ve refah döneminin yaşanmasını sağladı. Ancak bu gelişmeler, aynı zamanda Bretton Woods sisteminin çökmesine de sebep oldu.

Resim 5.6

AB fikrinin temelleri 9 Mayıs 1950 yılında ortaya atılmıştı.

9 Mayıs 1950'de saatler 18:00'i gösterirken Fransa Dışişleri Bakanlığında bir basın toplantısı düzenlendi. Dönemin Fransa Dışişleri Bakanı Robert Schuman'ın okuduğu bildiriye Fransa, Almanya ve diğer Avrupa ülkeleri, "bir Avrupa federasyonunun ilk somut adımı olarak, kömür ve çelik üretimlerini birleştirmeye" çağrıldı. Böylece AB'ye giden yolda ilk adım atılmış oldu. 1985'te yapılan AB liderleri Milano Zirvesi'nde ise 9 Mayıs'ın Avrupa Günü olarak kutlanması kararlaştırıldı.

Kaynak: <http://www.dw.de/avrupalilar-avrupa-gününü-kutluyor/a-2521734>.

ABD, oluşturduğu dünya liderliği sisteminde, bu tür bağımsız güç merkezlerinin ortaya çıkmasını teşvik ediyor ve bunun kaçınılmaz sonucu olan gümrük tarifelerinde ayrımcılık ve politik bağımsızlığı kabul edilebilir buluyordu. Ayrıca ABD;

Sovyetler Birliği ile ilişkilerinde Alman gücünün yanında olmasını ve bu gücün diğer Avrupa devletleriyle uzlaşma hâlinde olmasını tercih ediyordu. Bu konuda ilk adım, 1948 yılında Belçika, Lüksemburg ve Hollanda'nın bir gümrük birliği oluşturmalarıyla atıldı. Daha sonra 1950 yılında, Alman sanayi gücünü kontrol altında tutmak amacıyla Avrupa Kömür ve Çelik Birliği oluşturuldu. 1955 yılında daha geniş bir gümrük birliği oluşturulması konusunda başlayan pazarlıklar, nihayet 1957 yılında Roma Anlaşması ile sonuçlandı.

Bu anlaşmanın temel amacı gümrük tarifelerinin ve ticaretteki miktar kısıtlamalarının azaltılması idi. Sonuç olarak tarifeler önemli ölçüde azaltıldı ve miktar kısıtlamaları tamamen kaldırıldı. Anlaşmanın resmen yürürlüğe girmesinden kısa süre sonra, İngiltere'nin de dahil olduğu 14 Avrupa ülkesi, paraları arasında tam konvertibilite sağlamak üzere harekete geçtiler. 1950'lerde Avrupa'da ortaya çıkan ve AET'yi mümkün kılan ekonomik gelişme, Avrupa ülkelerinin güçlenmelerini, ödemeler bilançolarındaki açıklarından kurtulmalarını ve paralarını sabit bir kurdan dolara bağlamak için ihtiyaç duydukları rezervleri biriktirmelerini sağladı.

ASKERİ KEYNESÇİLİK VE DIŞ YARDIM

1950'li yıllar, ABD ekonomi politikasında de önemli gelişmelere sahne oldu. Artan askerî harcamalar ve dış yardımlar ile sürekli hâle gelen ödemeler bilançosu açıkları bunlardan en çok dikkati çekenlerdir. Sovyetler Birliği'nin 1949 yılında atom bombasını geliştirmesi ve 1950 yılında Kore Savaşı'nın patlak vermesi, ABD'nin askerî harcamalarındaki artışın arkasındaki temel etkenlerdi. 1930'lardan miras alınan Keynesçi ekonomi politikaları, istihdam oranını yüksek tutma arzusu ve yüksek askerî harcama ihtiyacı, bu yıllarda ABD ulusal politikasını oluşturan temel unsurlar oldu.

II. Dünya Savaşı sonrasında ABD politikalarının temel unsurlarından biri 19'uncu yüzyılda Avrupalı devletler tarafından oluşturulmuş bulunan kolonyal sistemin dağıtılmasıydı. Bu süreç sonunda, 1940'lı yılların sonu ile 1950'li yıllar boyunca birçok yeni devlet kuruldu. Bu gelişmeden yararlanmak isteyen Sovyetler Birliği yeni ortaya çıkan bu Üçüncü Dünya ülkelerinde ekonomik ve politik faaliyetlerini artırdı. ABD'nin buna cevabı bu ülkelere yönelik bazı müdahalelere girişmek ve Üçüncü Dünya üzerindeki askerî ve politik pozisyonunu güçlendirmek için ekonomik ve askerî yardımları çoğaltmak oldu.

DOLAR BOLLUĞU

Batı Avrupa'nın toparlanıp bütünleşmesi ve Soğuk Savaş ile birlikte ABD'nin uluslararası ekonomik durumu açısından problemleri bazı gelişmeler ortaya çıkmaya başladı. 1950'li yılların başında dünyada bir dolar kıtlığı söz konusuydu. Bu ortamda ABD, askerî ve ekonomik yardımlar yüzünden ödemeler bilançosu açıkları vermeye başladı. Ekonomik bakımdan halen zayıf durumda olan Avrupa ülkelerinin dolar açıklarını kapatması sebebiyle bu, o zaman için arzu edilir bir politikaydı. 1950'lerin sonuna gelindiğinde ise Avrupa ülkeleri toparlanmış ve ABD'nin açıkları bazı problemler ortaya çıkarmaya başlamıştı.

Bretton Woods sisteminde altının dolar fiyatı bir ons altın = 35 dolar olacak şekilde sabitlenmişti. Bu, ABD hükümetinin, yabancıların ellerindeki dolarları bu fiyattan altın karşılığında geri almayı taahhüt etmesi anlamına geliyordu. Ancak, yabancıların elindeki dolar miktarı arttıkça, ABD'nin dolar karşılığı altın taleplerini yerine getirme ihtimali giderek azalıyordu. Bu durumda altının dolar cinsinden fiyatının artırılması yani doların devalüe edilmesi gerekecekti. Elinde dolar bulunduranlar bunun karşılığında daha az altın alabileceklerdi.

Sovyetler Birliği ile giriştiği Soğuk Savaş ABD'nin askerî harcamalarını arttırmasına sebep oldu. Böylece, Keynesçi ekonomi politikaları uluslararası alana taşınmış oluyordu.

ABD'nin ödemeler bilançosu açıklarının artması, doların devalüe edilmesi yönünde bir baskı oluşturuyor ve sistemin istikrarını tehdit ediyordu.

Bu ihtimalin gerçekleşmesinden korkan spekülâtorler ve diğer kişi ve kurumlar ellerindeki dolarları bir an önce altına çevirmeye çalışabilirlerdi ki bu durum korkulan devalüasyonun gerçekleşmesini kaçınılmaz kılabilirdi. Buna göre, dolara duyulan güven Bretton Woods sisteminin temel unsuru olduğundan ve bu güven, ABD dışındaki dolarlara sahip olanları bunları ellerinde tutmaya ikna etmek anlamına geldiğinden; ABD'nin ödemeler bilançosu, sistemin istikrarı açısından temel gösterge hâline gelmişti.

EKONOMİ POLİTİK VE HEGEMONYA

Yukarıda söz edilen problem, 1970'li yılların başında Bretton Woods sisteminin çöküşüne yol açtı. ABD'nin hegemon pozisyonunu devam ettirmek için Sovyetler Birliği ve komünizm ile giriştiği dünya çapındaki mücadele, askerî harcamaların ve dış yardımların artırılmasını gerektirmiş, bunun yol açtığı ödemeler bilançosu açıklarının meydana getirdiği dolar bolluğu, uluslararası para sisteminin yıkılmasına sebep olmuştur.

ABD hegemon pozisyonunun gerektirdiği küresel sorumluluklarını yerine getirmeye çalışıkça, ödemeler bilançosu daha da bozuldu ve hegemon olarak davranma kabiliyetini giderek daha fazla kaybetti. Ayrıca, doların anahtar para olmasının ABD'ye sağladığı imtiyazlar ve bunun sonuçları, ABD'nin müttefiklerinin de tepkilerine yol açmaya başlamıştı. ABD'nin dış operasyonlarının ortaya çıkardığı ödemeler bilançosu açıkları bu ülkeleri bir politika ikilemi ile karşı karşıya bırakıyordu. Ya elde ettikleri fazla dolarları ellerinde tutacak ve para arzlarını genişletecekler, böylece enflasyonla karşılaşacaklar ya da bu dolarları ABD'ye geri vererek altına çevirecekler, böylece doların değerini düşüreceklerdi. Özellikle Fransa, kendisinin ve diğer ülkelerin, ABD'nin Güney Doğu Asya'daki yanlış politikalarının maliyetlerini paylaşmaya zorlandıklarını iddia eden eleştirilerini sertleştirdi.

1960'lar boyunca ABD, doları devalüe etmeyi reddetti ve kısa vadeli olduğu varsayılan ödemeler bilançosu açıkları ile baş edebilmek için çeşitli mekanizmalar geliştirmeye çalıştı. Bu mekanizmalar; Avrupalıları sahip oldukları altın ve dövizleri doları desteklemek için kullanmaya ikna etmek, ABD'den dışarı özel sermaye çıkışını kısıtlamaya yönelik tedbirlere başvurmak ve doların ilk savunma hattı olarak sterlinin değerini korumak gibi tedbirleri içermekteydi.

Dolar-altın ilişkisini muhafaza etmeye dönük çabaların en kalıcı sonucu, IMF içinde Özel Çekme Hakları (SDR) adı verilen yeni bir uluslararası paranın oluşturulmasıydı. Ödemeler bilançosu açık veren ülkeler, diğer merkez bankaları ile olan açıklarını denkleştirmek için bu imkânı kullanabilmekteydiler. Bu şekilde, doların üzerindeki uluslararası likidite sağlama görevinin hafifletilmesi ümit ediliyordu. Fakat SDR tahsislerinin küçük miktarlarda kalması ve ülkelerin bir itibari paraya dayanma konusundaki isteksizliği, beklenen faydayı sınırlandırıyordu.

Daha temel bir adım, ABD'nin dünya ticaretini daha da liberalleştirmek için harekete geçmesiydi. ABD kongresi, 1962 yılında, başkana gümrük tarifelerini azaltma konusunda pazarlık yapmak için daha fazla yetki veren bir kanunu kabul etti. Bu kanun, AET'nin giriştiği rekabete karşı verilen bir tepkiydi. AET, topluluk içindeki gümrük tarifelerini azaltırken, topluluk dışından gelecek mallara karşı ortak bir gümrük tarifesi oluşturmuştu. Bu, ABD'nin ticaretini daha büyük bir tehdit altında bırakmış ve ödemeler bilançosunun durumunu daha da zayıflatmıştı. Sonuçta, 1963-1967 yılları arasında devam eden GATT görüşmelerinin Kennedy Turu'nda, çok sayıda mal üzerindeki tarifelerde önemli düşüşler yaşandı. Fakat bu da ABD'nin dış ticaretinde ve ödemeler bilançosunda bir iyileşmeye yol açmadı.

ABD'nin dış ödemeler açıklarının ortaya çıkardığı dolar bolluğunun sonuçları müttefik ülkelerin, özellikle Fransa'nın tepkisini çekiyordu.

Soğuk Savaş ile Bretton Woods sisteminin yıkılması arasında nasıl bir ilişki vardır?

ÇOK ULUSLU ŞİRKETLERİN ORTAYA ÇIKIŞI

AET'nin ortaya çıkması ve paralar arasında konvertibilitenin mevcudiyeti, 1958 yılından sonra, ABD'li şirketleri Avrupa'daki yatırımlarını artırmaya yöneltti. Bir taraftan ortak gümrük duvarlarının Avrupa'ya ihracat yapma konusunda yarattığı korku, diğer taraftan buralarda elde edilen kârları ABD'ye transfer etme imkânı, büyük ABD şirketlerini üretimlerini Avrupa'ya taşıma konusunda teşvik etti.

Bu şekilde ortaya çıkan çok uluslu şirketler; üretimin uluslararasılaşması, ulusal ekonomilerin entegrasyonu, küresel çapta piyasa ilişkileri ve uluslararası aktörlerin gücü gibi yeni konuların gündeme gelmesine sebep oldu. Bugün küreselleşme terimi bütün bu gelişmeleri içinde barındırmaktadır. Çok uluslu şirketlerin en önemli özelliği yurt dışında yaptıkları doğrudan yatırımlardır ve tablodan da görülebileceği gibi bu yatırımlar özellikle imalat sanayinde yoğunlaşmaktadır.

Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Örgütü'nün (UNCTAD) hazırladığı Dünya Yatırım Raporu'na göre, dünyada uluslararası doğrudan yatırımlar 2011 yılında % 16,5'lik artış göstererek 1,5 trilyon doları aştı.

Yıllar	Toplam	İmalat Sanayi	Petrol ve Madencilik	Ticaret ve Kamu Hizmetleri
1950	11,79	3,83	4,52	2,18
1960	31,82	11,05	13,76	4,95
1970	78,18	32,26	27,88	9,42

Tablo 5.2
1950-1970 Yılları Arasında ABD'nin Doğrudan Yabancı Yatırımları (Milyar dolar)

Kaynak: Thomas D. Lairson and David Skidmore, *International Political Economy The Struggle for Power and Wealth*, Thomson/Wadsworth, Canada, 2003, s. 87

ABD hegemonyasının yarattığı politik ve ekonomik istikrar ortamı yanında, başka bazı ekonomik faktörler de çok uluslu şirketlerin gelişmesini teşvik ediyordu. Bu şirketler, oligopol piyasalarında faaliyet gösteriyorlardı ve sahip oldukları rekabet avantajlarını muhafaza etmek ya da genişletmek çabası içindeydiler. Dolayısıyla bu şirketler, yeni veya genişleyen piyasalarda pay kapmak için faaliyetlerini ulusal sınırlar ötesine taşıymaktaydılar. Bu şirketlerin kaydettikleri genişleme konusunda bir başka açıklamaya göre, bazı özel rekabet avantajlarına sahip olan dev boyutlu bir firma, bu avantajlarını kullanmak üzere dış piyasalarda üretim yapma yoluna gidebilmektedir.

Çok uluslu şirketlerin ardından, 1960'ların ortalarından itibaren, ABD bankaları da yurt dışı faaliyetlerini genişletmeye başladılar. Burada da yine birkaç faktör etkili oluyordu. Mesela dolar kıtlığının 1950'lerin sonunda yerini dolar bolluğuna bırakmasıyla yabancı bankaların dolar birikimleri artmıştı. Londralı bankacılar, bunları ABD'ye geri döndürmek yerine uluslararası kredi olarak kullanmaya karar verdiler. Böylece, avrodolar ya da avropara piyasaları ortaya çıktı. Bu piyasalar, hükümet düzenlemelerinin etkili olmadığı uluslararası para piyasalarıydı. ABD hükümeti, 1963 yılında ülke dışına dolar çıkışını engellemek için faiz eşitleme vergisi getirdiğinde, birçok ABD bankası, yurt dışı kredilerine devam etmek ve böylece avrodolar piyasasının avantajlarından faydalanmak için faaliyetlerini ülke dışına kaydırды. Avrodolar piyasalarının gelişmesi, ABD bankalarının uluslararası faaliyetlerinin genişlemesi ve çok uluslu şirketlerinin giderek büyümesi, 1960'lı yıllar boyunca el ele gitti.

Sürekli hâle gelen ABD açıkları sebebiyle, sonunda bir dolar ve diğer paralardan, bir banka kredileri sisteminden ve bir avrotahvil piyasasından oluşan, devletlerin düzenlemelerinden uzak bir Avrupa piyasa sistemi gelişti. Böylece, küresel çapta en yüksek getiriyi arayan büyük çaplı fonlar sınırlar arasında dolaşmaya başladı. Bütün bu gelişmeler bir arada düşünüldüğünde, 1958-1970 dönemi hem ABD

hâkimiyetinin yükseldiği hem de bu hâkimiyette nispi azalmaya sebep olan faktörlerin ortaya çıktığı bir dönem oldu. Yukarıda anılan ekonomik gelişmeler, Bretton Woods sisteminin yıkılmasına ve en önemli stratejik kaynak olan petrolün kontrolünde ciddi değişimler yaşanmasına yol açtı.

Resim 5.7

Coca Cola ile tarlalarımız daba yeşil.

2004 yılının Kasım ayında Hindistan'ın güneyindeki Chattisgarh ve Andra Pradesh eyaletlerinde çiftçiler zararlılarla mücadelede yaratıcı bir buluşla ortaya çıktılar. Çiftçilerin pamuk ve biber tarlalarında "hem ucuz hem de etkili" diyerek kullandıkları ve tarlalarının yemyeşil kalmasını sağlayan şey ise tarlalarına püskürttükları zırai ilaçlar değil, Pepsi ya da Coca Cola'ydı. Ziraat uzmanları bunu Colalı içeceklerin içindeki yüksek şeker oranının, tarım haşerelerine karşı etkili olabileceğini söyleyerek açıklıyor. Ama Pepsi ve Coca-Cola şirketleri, ürünlerinin içinde haşerelere zarar verecek hiç bir madde bulunmadığında ısrar ediyorlar. Hintli bir ziraatçı ise "Cola'nın en yararlı kullanım alanı bulunmuş oldu" diyor.

Kaynak: http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2004/11/041103_greenwithcola.shtml.

PETROL VE ULUSLARARASI PARASAL AKIMLAR: 1971-1973

Modern ekonomideki üretim sistemleri için ana enerji kaynağı olması dolayısıyla, modern ekonomi politik petrole bağımlı hâle gelmiştir. Petrol bu yüzden, üretim, finans ve kredi sistemleriyle ilişkili çok önemli bir stratejik mal olmanın yanında, ulusal güvenlik meselesi olarak da görüldü. Petrole erişimin kolay ve ucuz olması uluslararası ekonominin olmazsa olmazları arasındadır. Bu önemi dolayısıyla petrolün kontrolü, sabit kur sistemi ile birlikte, ABD hegemonyasının iki temel dayanağından biri olmuştur.

1970 ile 1973 yılları arasında ABD hegemonyasının bu iki dayanağı üzerinde baskı oluşmuş ve sonunda bunlar çökmüştür. ABD'nin bol ve ucuz petrol arzını garanti altına alma kabiliyeti, arz ve talep dengesizlikleri ve petrol üreten ülkelerdeki artan milliyetçilik sebebiyle ortadan kalkmıştır. Her ne kadar bu konudaki düzenin çökmesinin ardından ABD, para ve petrol ile ilgili yeni mekanizmalar geliştirebilmişse de bu yeni rejimler eskisine oranla daha fazla koordinasyon, iş birliği ve uzlaşma gerektirmiş ve dünya ekonomisinin geleceği hakkında duyulan şüpheleri artırmıştır.

Avrodolar piyasalarının gelişmesi, ABD bankalarının uluslararası faaliyetlerini artırmaları ve çok uluslu şirketlerin giderek büyümesi ve faaliyetlerini artırmaları, 1960'lı yıllara damgasını vuran önemli gelişmeler oldu.

BRETTON WOODS SİSTEMİNİN ÇÖKÜŞÜ

Batı Avrupa'da ve Japonya'da yaşanan ekonomik büyüme, buna karşılık ABD'nin dış ticaretinde bozulma ve uluslararası sermaye piyasalarının gelişmesi, Bretton Woods'ta kurulan sabit kur rejiminin sonunu hazırladı. ABD dışında tutulan dolar rezervleri 1960'lar boyunca arttı. Buna karşılık, ABD'nin sahip olduğu altın miktarı bu dolarları sabit pariteden karşılayacak seviyenin altına düştü. Daha 1960 yılında, ABD'nin bu konudaki yükümlülükleri altın stoklarını aşmış, özel piyasalarda altının onsu 40 dolara yükselmişti. Üstelik bundan sonra da durum giderek kötüleşti.

Kötüleşen durumun en önemli göstergesi ABD'nin dünya ihracatı içindeki payında görülen sürekli azalma idi. Buna karşılık Batı Almanya, Fransa ve özellikle Japonya paylarını sürekli olarak artırdılar. 1972 yılına gelindiğinde, Batı Almanya'nın ihracatı hemen hemen ABD'nin ihracatına eşitlenmişti. ABD'nin ihracat artış hızı özellikle 1967 yılından sonra ithalat artış hızının gerisinde kalınca, 1971 yılında dış ticaret açığı ile karşılaştı. ABD'li çok uluslu şirketlerin ülke dışındaki yatırımlarından gelen gelirlerin sürekli olarak artmasına ve sermaye hesabının ve yurt dışındaki askerî harcamaların büyük ölçüde kontrol altında olmasına rağmen, dış ticaretteki bozulmaya bağlı olarak, ABD'nin ödemeler bilançosu açığı giderek arttı ve süreklilik kazandı.

ABD'nin dış ticaretindeki ve ödemeler bilançosundaki bu kötüleşme, büyük ölçüde 1960'ların ortalarında takip ettiği iç ve dış politikalarla ilişkilidir. ABD'nin 1965'ten itibaren gittikçe artan Vietnem Savaşı'na bağlı harcamaları, içeride fakirliği önlemeye yönelik refah programının ortaya çıkardığı harcamalarla birleşti. Buna karşılık ABD vergileri artırmayı düşünmedi. Sonuç olarak, 1965-1973 döneminde enflasyon oranı yükseldi ve bütçe açığı arttı.

ABD ekonomisinde bu gelişmeler olurken Bretton Woods sisteminde kısıtlanmış olan sermaye hareketleri de yeniden canlandı ve uluslararası tahvil piyasalarında işlemler arttı. Bankalar, uluslararası kredilerini artırdılar ve kıyı bankacılığı ortaya çıktı. ABD'den dışarı dolar çıkışı hızlandı ve sabit kur sistemini sürdürmek zorlaştı. 1968 yılında Fransa, elindeki dolarları altınla değiştirmek isteyince sistem iyice sarsılmaya başladı.

1971 yılında, ABD'nin dış ticaret açıkları sermaye hesabında meydana gelen açıkla birleşince, ciddi bir uluslararası para krizi ortaya çıktı. Dolar üzerinde artan baskı karşısında Başkan Nixon, yeni bir politika uygulayacağını ilan etti. Dolar karşılığı altın ödemesi durduruldu, ülke içinde ücret ve fiyat kontrollerine başvuruldu, dolar devalüe edildi ve ithalatta alınan gümrük vergileri % 10 oranında artırıldı. Bu politika, ABD'nin kendi kurduğu uluslararası para sisteminin kurallarını ihlal etmesi ve küresel bir hegemon olarak tek yanlı hareket etmeye başlaması anlamına geliyordu.

1971 yılının Aralık ayında varılan Smithsonian Anlaşması'yla dolar altın karşısında % 10 devalüe edildi fakat dolar karşılığında altın ödenmesi yönünde bir taahhütte bulunulmadı. ABD ithalata getirdiği ilave vergiden vazgeçti. Diğer önde gelen kapitalist devletler paralarının dolar karşısındaki değerini ortalama % 8 oranında artırdılar ve birbirleri karşısındaki değerini yeniden ayarladılar. Böylece, geçici olarak yeniden sabit kur sistemine dönülmüş oldu.

Fakat Şubat 1973'te yeniden artan dolar satışları yeni bir uluslararası para krizine yol açtı. ABD, tek yanlı olarak doları % 10 oranında devalüe etti ve Japonya ve Avrupalı devletler, paralarının dolar karşısında dalgalanmasına izin vermedikleri takdirde % 10'luk bir devalüasyon daha yapma tehdidinde bulundu. Bunun kabul edilmesi de istikrarı sağlamadı ve dolar satışlarının artmasıyla birlikte Mart 1973'te sabit kur sistemi tamamen çöktü.

1960'lı yıllar boyunca, ABD dışında tutulan dolar miktarı sürekli olarak arttı ve ABD'nin altın stokları bunları karşılayacak seviyenin altına düştü.

1971 yılında, ABD'nin dış ticaret açıklarına sermaye hesabındaki açık da eklenince uluslararası para sistemi krize girdi. Bunun üzerine ABD, doların altına olan konvertibilitesini kaldırdı.

Bretton Woods sisteminin çöküşünde etkili olan iki faktörden bahsedilebilir. Bunlardan biri döviz kurlarında ayarlama mekanizmasının esneklikten hayli uzak olmasıdır. Bu özellikle ABD doları için söz konusudur. Doların değeri dünya ekonomisinin istikrarı açısından bir gösterge olarak kabul edildiği için, şartlar değişmesine, ABD'nin dış fazlaları yerini dış açıklarına bırakmasına rağmen döviz kurlarında gerekli ayarlamalar yapılmamıştır.

İkincisi, uluslararası sermaye piyasalarının gücündeki büyük artış ve bunun sabit kur sistemi üzerindeki etkisidir. 1958-1973 yılları arasında çok uluslu şirketler ve uluslararası bankalar gibi uluslararası aktörlerin ve büyük bir avropara piyasasının ortaya çıkışı bu durumu yansıtmaktaydı. 1966 yılında, avropara piyasası ile ABD'nin uluslararası rezervleri aşağı yukarı aynı büyüklükteydi. 1973 yılına gelindiğinde ise avropara piyasası ABD'nin uluslararası rezervlerinin dokuz katı büyüklüğe erişmişti. Bu, devletlerin ortak tavırlarını bile etkisiz bırakabilecek bir kaynak birikimidir. Nitekim Mart 1973'te hükümetler, bu aktörlerin sahip oldukları devasa piyasa gücünü kabul etmek ve esnek kur sistemini benimsemek zorunda kaldılar.

Bretton Woods sisteminin çökmesinin ardından, enflasyonla birlikte yüksek işsizlik oranları dünya ekonomisinin temel özellikleri haline geldiler. Sabit kur sisteminin yıkılmasına ek olarak, 1973'te başlayan petrol şokları ve yüksek enflasyon oranları hükümet kontrollerini etkisizleştirip uluslararası sermaye piyasalarının etkinliğini artırdı ve devletler de sermaye kontrollerini terk ettiler. Uluslararası para ve sermaye piyasaları ile petrol piyasasındaki gelişmeler, bundan sonra dünya ekonomisini şekillendirecek çok önemli ve birbiriyle ilişkili değişimler olarak, 1973'ten itibaren uluslararası ekonomi politikte damgasını vurdular.

Bretton Woods sisteminin çökmesinin ardından dünya yüksek enflasyon ve işsizlik oranlarıyla karşı karşıya kaldı. Uluslararası sermaye piyasalarının artan etkinliği ile birlikte devletler sermaye kontrollerini kaldırdılar.

PETROL ÜZERİNDEKİ KONTROLÜN KAYBOLMASI

1970'lerin başında ortaya çıkan bazı gelişmeler Batı'nın petrol üzerindeki kontrolünü azaltmaya başladı. ABD ve İngiltere'nin Orta Doğu ile olan askerî ve politik ilişkilerinde meydana gelen değişimler, petrol arz ve talebinde meydana gelen kaymalar, Üçüncü Dünya ülkelerinin petrol üzerindeki politik kontrolünün artması ve 1973'teki Yom Kippur Savaşı bu gelişmeler arasındadır. Petrol fiyatının dört kat artması ve Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü'nün (OPEC) uyguladığı ambargo sonucu ABD'de petrol kıtlığının baş göstermesiyle birlikte ABD'nin petrol üzerindeki hâkimiyeti sona erdi.

1968-1971 yılları arasında İngiltere, Orta Doğu'daki askerî taahhütlerine son vererek burada bir politik ve askerî boşluk meydana getirdi. Bu sırada ABD, Vietnam batağına saplanmıştı ve başka bir yerde askerî güç kullanacak durumda değildi. Bu gelişmeler, Batı'nın bol ve ucuz petrole dayanan çıkarlarını savunma kabiliyetini azalttı. Ayrıca bu yıllarda artan petrol üretimi dahi talepteki büyük artışı karşılayamıyordu. Bütün bunların bir sonucu olarak petrol fiyatında büyük bir artış için uygun ortam ortaya çıkmıştı. 1971 ve 1973 yıllarında doların devalüe edilmesi de petrol fiyatında artışı destekliyordu. Çünkü petrol dolar ile satılıyordu.

Bu ortamda, Mısır ile İsrail arasında Yom Kippur Savaşı patlak verdi. ABD'nin İsrail'i desteklemesi üzerine bazı OPEC üyesi ülkeler petrol fiyatlarını yükseltme ve ABD'ye ambargo uygulama kararı aldılar. Bu ülkeler petrol üretimini kısarken diğer taraftan da petrolün ABD ve Hollanda'ya gönderilmesini yasakladılar. 1973 yılında 3,01 dolardan 5,12 dolara yükselen petrolün varil fiyatı 1974 yılında 11,65 dolara çıktı. Böylece ABD, uluslararası alanda güç ilişkilerinde bir kayma ile daha karşı karşıya kaldı.

Resim 5.8

Napalmdan kaçış

Vietnam Savaşı'nda ABD'nin attığı napalm bombasından köyün diğer çocuklarıyla birlikte çıırılçıplak dehşet içinde ağlayarak kaçan küçük kız Kim Phuc Phan Thai şimdi UNESCO'nun iyi niyet büyükelçiliği görevini yapıyor. 2012 yılı itibarıyla 49 yaşında iki çocuk annesi bir kadın olan Kim'in fotoğrafını çekerek 1973'te Pulitzer ve World Press Photo ödülü alan ise Associated Press muhabiri Nick Ut. Ut'un fotoğrafı çektikten sonra hastaneye götürüp hayatını kurtardığı Kim, Napalm yaralarını iyileştirmek için tam 17 kez ameliyat masasına yattı. Kim, 25 yıl sonra savaş kurbanı çocuklara yardım amacıyla Kim Foundation'u kurdu.

ABD HEGEMONYASININ GERİLEYİŞİ

Yukarıda anlatıldığı gibi ABD, 1970'lerin başlarından itibaren bir kriz içine girmiş ve hegemon gücü zayıflamaya başlamıştı. Buna karşılık ABD, Bretton Woods sisteminin kuralları dışına çıkarak uluslararası ekonomiye yön vermeye çalıştı. Bu müdahaleler kısa vadeli toparlanmalar sağlasalar da ABD'nin hegemon gücünde zayıflamayı daha da hızlandırdı ve Bretton Woods sisteminin sonunu getirdi.

Bretton Woods'ta oluşturulan para sistemi çöktükten sonra da ABD doları dünya parası olma özelliğini devam ettirdi. 1973 yılında yapılan devalüasyonla, Avrupa devletleri ve Japonya ile rekabet etmekte zorlanan ABD'nin uluslararası ekonomi içindeki rekabet gücü artırılmaya çalışıldı. Ayrıca, petrol krizi de ABD'nin rakipleri karşısında rekabet avantajı elde etmesini sağladı. Artan petrol fiyatları ABD'den çok, petrolde tamamen dışa bağımlı olan Avrupa ve Japon ekonomilerine zarar verdi. Petrol fiyatlarındaki bu artışın petrol ithalatçısı çevre ülkeleri üzerindeki etkisi çok daha olumsuz oldu. Bu ülkelerin artan borçları 1980'lerden sonra dünya ekonomisinde ortaya çıkan borç probleminde etkili oldu.

Uluslararası para sisteminde artık doların altın karşılığı ortadan kaldırıldığı için ABD, dış piyasalara sınırsız bir biçimde dolar akıtabiliyordu. Bu dönemde ABD ve diğer merkez ülkeleri para arzlarını artırınca, bir taraftan dünyada enflasyon artarken bir taraftan da uluslararası finans hareketlerinde artış yaşandı. 1945-1971 dönemindeki ayarlanabilir sabit kur sisteminin yerini 1971-1984 döneminde esnek kurlar aldı. 1979'dan sonra ABD, Japonya ve İngiltere esnek kur sistemini uygular-

1970'lerin başından itibaren hegemon gücü zayıflayan ABD, Bretton Woods sistemi dışına çıkarak uluslararası ekonomiye tek yanlı müdahalelerde bulunmaya başladı. Fakat bu müdahaleler, uzun vadede ABD'nin hegemon gücünün daha da zayıflamasına yol açtı.

larken, AET ülkelerinin çoğunluğu kendi aralarında, bir ayarlanabilir sabit kur sistemi olan Avrupa Para Sistemi'ni kurdular. Böylece Avrupa'da, güçlü Alman markı etrafında bir para alanı oluşmaya başladı.

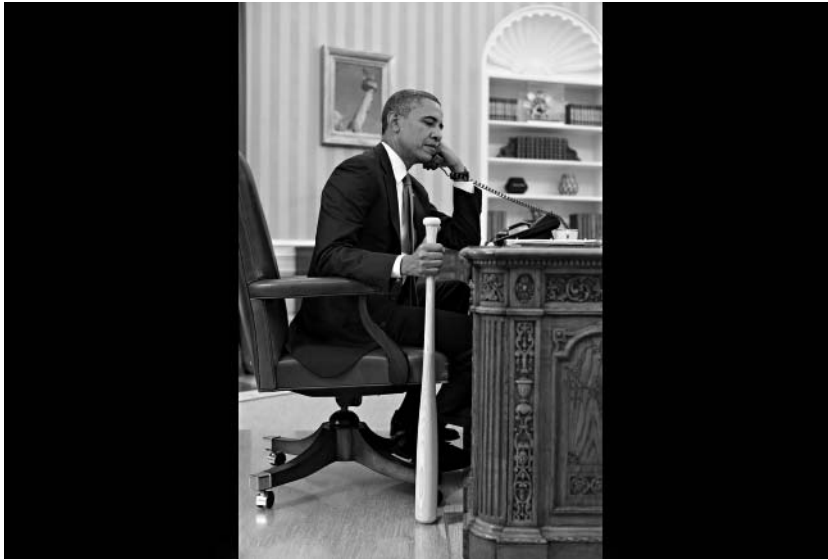
Sonraki dönemde ABD, 1985-1993 yılları arasında, Plaza ve Louvre anlaşmalarıyla uluslararası para sistemine müdahale etti. 1985 yılında ABD, Fransa, Almanya, İngiltere ve Japonya arasında imzalanan Plaza Anlaşması'yla doların değeri düşürülünce, ABD'de ihracat arttı, kâr oranları ve üretimde kısa süreli de olsa artış görüldü. 1987 yılında da bu sefer İtalya ve Kanada'nın katılımıyla G-7 ülkeleri arasında imzalanan Louvre anlaşmasıyla doların değerini düşük tutarak ABD ekonomisini güçlendirme yönünde politikalar uygulanması kabul edildi.

Plaza ve Louvre Anlaşmaları ve benzer müdahalelerle zayıflayan ABD ekonomisini güçlendirme çabaları yerini 1990'larda güçlü dolar politikasına bıraktı. Meksika krizinin ardından, 1995 yılında ABD dolarının değerinde meydana gelen düşüş, Japonya ekonomisini sarsmıştı. Değerli hâle gelen Japon yeni Japon ekonomisinde durgunluğa yol açmıştı. Ortaya çıkabilecek bir uluslararası krizin ABD ekonomisine daha çok zarar vereceğini hesap eden ABD, Japon yeni ve Alman markının değerini düşürüp ABD dolarının değerini yükseltmek üzere faiz oranlarında ayarlama yapmak için bu ülkelerle anlaştı. Ters Plaza Anlaşması adı verilen bu politikayla ABD, doların değerindeki düşüşün getirdiği üretim artışından vazgeçiyor ve finans alanındaki gücüne dayanmaya başlıyordu.

1990'ların ortalarında ABD, Ters Plaza Anlaşması ile üretimini artırma çabasından vazgeçiyor ve finans piyasalarındaki üstünlüğüne dayanmaya başlıyordu.

Resim 5.9

ABD Başkan Obama beysbol sopasıyla

Bilgi Çağı'nın yeni dünyasında gerçek savaşların ticari alanda yaşanacağına ve bu savaşın en güçlü silahının ise teknolojik üstünlük olduğuna şüphe yok. ABD, bugün hâlâ dünyaya hükmedebiliyorsa, aslında bunu sadece silah gücüyle değil, özünde "bilgi"ye yaptığı yatırımla, teknolojik üstünlüğüyle yapıyor. Bilim ve teknoloji üretimine, yani araştırma geliştirmeye ayırdığı pay açısından da bunun sonucunda aldığı patent ve Nobel ödülü açısından da ülkeler kıyaslandığında ABD'nin üstünlüğü net bir şekilde görülüyor.

Uluslararası finans piyasalarının güçlenmesi 1970'lerin başında dünya ekonomisinde ortaya çıkan önemli değişimlerden biriydi. Bretton Woods sistemi içinde doğrudan yabancı yatırım şeklinde cereyan eden uluslararası sermaye akımları, sermaye hareketleri üzerindeki kontrollerin ve devlet düzenlemelerinin kaldırılmasıyla dünya ekonomisi içindeki ağırlığını artırmıştı. Bunda petrol fiyatlarındaki

yükselmenin ortaya çıkardığı petrodolarların ve avropara piyasasında önemli yere sahip olan ABD bankalarının uluslararası faaliyetlerinin etkisi büyük olmuştur.

ABD, 1970'lerin başında, Keynesçi politikaların çökmesiyle birlikte devletler karşısında güç ve uluslararası nitelik kazanan finansal sermayeyi ekonomik gücünü sürdürmek amacıyla kullanmaya çalışmıştı. Üretim alanındaki üstünlüğü tehlikeye giren ABD, buna finans alanında sahip olduğu hegemonyacı güç ile karşılık vermeye çalışıyordu. Bunun için finansal sermayenin dünyaya yayılması ve bunun gerçekleşmesi için de sermaye piyasalarının liberalleşmesi gerekiyordu. IMF bu sürecin önemli bir parçası oldu ve ülkeleri sermaye piyasalarını dışa açmaya teşvik etti hatta zorladı.

Devlet kontrollerinin kalkmasıyla gittikçe güçlenen uluslararası sermaye, devletleri de etkilemeye ve dönüştürmeye başladı. Devletlerin ve özellikle hegemon pozisyonunu korumaya çalışan ABD'nin sermayeye ihtiyacı artıyordu. 1978 yılında faiz oranlarını büyük ölçüde artıran ABD, dünyaya yayılmış olan sermayesini geri çağırması oldu. Ne var ki ABD doları değer kazanmaya başladı, dış ticaret ve cari işlemler bilançolarındaki açıklar devam etti. ABD, dış ticaret açığını sermaye girişiyle dengelemeye çalışıyordu. Bunun sonucu, 1970'lerdeki uluslararası sermaye akımlarının yerini 1980'lerde sermaye kıtlığının alması ve ardı ardına finansal krizlerin ortaya çıkması oldu. Bu yıllarda artan uluslararası borçlar 1990'ların sonundaki ve 2000'lerdeki finansal krizlerin de zeminini hazırlamış oldu.

Uluslararası para ve finans piyasaları yanında, 1970'lerden sonra uluslararası ticaret alanında ortaya çıkan gelişmeler de ABD hegemonyasında meydana gelen değişimleri takip açısından önem taşımaktadır. Bu yıllarda ABD, diğer ülkelere serbest ticaret politikalarını dayatırken kendisi neomerkantilist politikalar uygulamaya devam etti. Geniş iç pazarı ve dünya çapında faaliyet gösteren çok uluslu şirketleri sebebiyle ABD, ihracata ve dolayısıyla serbest ticarete bağımlı değildi.

Bretton Woods döneminde ticaret bilançosu fazla veren ABD, 1971'den itibaren sürekli olarak açık vermeye başladı. Bu tarihten sonra ABD, bu açıklarına karşılık gelecek şekilde, uluslararası ekonomik organizasyonlardaki gücünü kullanarak diğer merkez ülkeleri ve çevre ülkeleri ticaret fazlası vermeye zorladı. Böylece, uluslararası ticaretteki dengesizliklerin yükünü diğer ülkelere ödetmeye çalıştı. Ticaret hesaplarını fazla veren ülkeler ellerine geçen büyük miktardaki dolarları ABD finans piyasasında değerlendirerek ABD'nin açığını finanse ediyor ve ABD'nin bu pozisyonunu sürdürmesini sağlıyorlardı.

Uluslararası ticarete meydana gelen serbestleşme ve yapısal değişiklik 1995'te Dünya Ticaret Örgütü'nün kurulmasıyla yeni bir boyut kazandı. OECD ülkeleri arasında geliştirilen ve 1998'de imzaya açılan Yatırımlar Hakkında Çok Taraflı Anlaşma (Multilateral Agreement on Investments - MAI) ulus devletleri çok uluslu şirketlere tabi kılacak düzenlemeler getirmekteydi. Bu şirketlere ekonomik yapılar üzerinde hukuki açıdan da güçlü bir pozisyon kazandırmayı amaçlayan bu anlaşmanın gizli yürütülen görüşmeleri açığa çıkınca, gelen tepkiler üzerine anlaşma rafa kaldırıldı. Bu anlaşmadan da görülebileceği gibi, aslında gittikçe zayıflayan ABD hegemonyası dönüşüm geçirerek, bir devletin diğerleri üzerindeki hâkimiyetinden, piyasa temelli uluslararası finans gücünün hâkimiyetine yerini bırakmaktadır. 1990'lardan itibaren dile getirilmeye başlanan ve küreselleşme olarak adlandırılan gelişmeler, bu meseleye ışık tutmakta ve gelecek bölümün konusunu oluşturmaktadır.

1978 yılında faiz oranlarını yükselten ve doları güçlendiren ABD, dış ticaret açığını sermaye girişleriyle dengelemeye çalıştı. Bunun sonucunda 1980'lerde dünyada bir dolar kıtlığı başladı ve finansal krizler meydana geldi.

Özet

II. Dünya Savaşı'nın ardından dünya ekonomisinde meydana gelen gelişmeleri açıklamak

II. Dünya Savaşı'nın ardından kapitalist dünyada görülmemiş bir büyüme dönemi yaşandı. Bu büyümede genişleyen uluslararası ticaret en önemli faktördü ve ABD önemli bir rol üstlenmekteydi. Batı Avrupa ülkeleriyle Japonya'da yaşanan ekonomik toparlanma da bu ekonomik büyümenin ardındaki itici güçlerden biriydi. Dünya ticaretinde meydana gelen artış gümrük tarifelerinde meydana gelen düşüşlerin, konvertibil paraların ve dışa açık ekonomik yapıların bir sonucuydu. Dünya ekonomisindeki bu büyüme, 1944 yılında, ABD'deki Bretton Woods kasabasında toplanan konferansta yaratılan birkaç uluslararası kuruluşun oluşturduğu bir çerçevede gerçekleşti. Bu kurumlardan IMF'nin görevi kısa vadeli ödemeler dengesi sorunlarını çözmek, Dünya Bankasının görevi ise uzun vadeli yapısal uyumu sağlamak idi. GATT ise uluslararası ticaretin serbestleşmesi için çalışacaktı.

ABD'nin savaşın ardından dünyada rakipsiz bir güç olarak ortaya çıkmasında özellikle iki faktör etkili olmuştur. Bunlardan bir tanesi iç savaşın ardından gelişen ve devasa bir boyuta ulaşan ekonomisidir. Diğeri de ABD ekonomisini güçlendirirken muhtemel rakiplerini güçsüz düşüren iki dünya savaşıdır. Bu şartlarda, Soğuk Savaş döneminde, bazılarının göre iki jeopolitik düzenin ve iki hegemonun olduğu bir jeopolitik sistem ortaya çıkmıştı. Bunlardan biri Sovyetler Birliği, diğeri de ABD idi. Bir başka görüşe göre de bu Soğuk Savaş dönemi, iki süper gücün mevcut olduğu bir jeopolitik dünya düzeni anlamına geliyordu. Bu süper güçlerden biri hegemonyacı güç olan ABD, diğeri de onun rakibi olan Sovyetler Birliği idi.

ABD'nin diğer ülkeleri yeni kurulan liberal dünya düzeni içinde yer almaya ikna edebilmesi için onları güvenliklerini sağlama istek ve kabiliyetinde olduğuna inandırması gerekiyordu. Bu yüzden, ekonomik olanlara ek olarak birtakım politika ve güvenlik meseleleri de ABD'nin ilgi alanı içinde yer alıyordu. Avrupalı liderler de kıta içlerine doğru uzanan Sovyet askerî gücünün politik etkilerinden ciddi kaygı duymaktaydılar ve böylece NATO kuruldu.

ABD hegemonyasının önemli bir unsuru hayati önemdeki kaynaklara normal piyasa ilişkileri yoluyla erişimin sağlanması idi. Bu kaynaklar arasında en önemlisi petroldü. Bu kaynağın kontrolü üzerinde etkili olan temel unsurlar büyük Amerikalı, İngiliz ve Hollandalı çok uluslu şirketler idi ancak Orta Doğu'daki Amerikan askerî ve politik gücü de bu konuda önem taşımaktaydı. Bunun sonucunda, bol miktarda kaynak ucuz ve istikrarlı fiyatlarla temin edilebildi.

ABD hegemonyasında kurulan düzenin çok temel bir sonucu görülmemiş bir barış ve refah seviyesinin elde edilmesiydi. Bunun meyvelerinden en fazla gelişmiş ülkeler faydalananlardı ancak fakir ülkeler de ekonomik açıdan güçlenmekteydiler. Avrupa'nın büyük kısmında, özellikle Batı Almanya'da ve Japonya'da yaşanan hızlı ekonomik toparlanma; ABD tarafından sağlanan yardımlar, yatırımlar, güvenlik ve elverişli politik ortamın bir sonucuydu.

ABD de hegemon durumundan birçok fayda elde etti. Dünyada anahtar paraya sahip olmanın getirdiği avantajlar ile ABD şirketlerinin dünya çapında faaliyet göstermelerinin sağladığı avantajlar bunlar arasındadır. Ancak 1971 yılından sonra, dünya üretimi ve ticaretindeki payında azalmayla karşılaşan ABD, tek yanlı politikalara yöneldi ve dünya ekonomisini kendi avantajına uygun olarak manipüle etmeyi denedi.

ABD hegemonyasının yükseliş ve çöküşünü etkileyen değişim ve dönüşümleri uluslararası ekonomi politik çerçevesinde ifade etmek

ABD, çok taraflı ve liberal dünya ekonomisi görüşünü ancak 1958-1959 itibarıyla hayata geçirebilmiştir. 1948'den 1958'e kadar olan on yılda dünya ekonomisinde çok önemli bazı özellikler ortaya çıkmıştır. Bunlar arasında en önemlileri ekonomik iş birliğine yönelik yeni kurumların ortaya çıkması, Avrupa'daki hızlı ekonomik büyüme, ABD'nin askerî harcamalarındaki artış, ABD'nin Üçüncü Dünya'ya yönelik artan yardımları ve ABD merkezli çok uluslu şirketlerin ortaya çıkmasıdır.

Bütün bu gelişmeler dünyada bir istikrar ve refah döneminin yaşanmasına yardımcı olmuştur. Fakat bu faktörler aynı zamanda, ABD'den dışa-

riya önemli miktarda dolar çıkışına ve sonunda Bretton Woods sisteminin çöküşüne de sebep olmuştur. Bir bakıma, ABD'nin hegemon durumunun gerektirdiği gelişmeler, sistemin temel dayanaklarından birinin yıkılmasına sebep olmuştur. ABD'nin hegemon pozisyonunu devam ettirmek için askerî harcamalarını ve dış yardımlarını artırması gerekmiş, bunun yol açtığı ödemeler bilançosu açıklarının meydana getirdiği dolar bolluğu da uluslararası para sisteminin yıkılmasına yol açmıştır.

Modern ekonomi politik petrole bağımlı hâle gelmiştir. Petrol bu yüzden üretim, finans ve kredi sistemleriyle ilişkili çok önemli bir stratejik mal olmanın yanında ulusal güvenlik meselesi olarak da görülmüştür. Bu önemi dolayısıyla petrolün kontrolü, sabit kur sistemi ile birlikte, ABD hegemonyasının iki temel dayanağından biri olmuştur.

1970 ile 1973 yılları arasında ABD hegemonyasının bu iki dayanağı üzerinde baskı oluşmuş ve sonunda bunlar çökmüştür. Her ne kadar bu sistemin çökmesinin ardından ABD, para ve petrol ile ilgili yeni mekanizmalar geliştirebilmişse de bu yeni rejimler eskisine oranla daha fazla koordinasyon, iş birliği ve uzlaşma gerektirmiş ve dünya ekonomisinin geleceği hakkında duyulan şüpheler artmıştır.

Bretton Woods sisteminin çöküşünde etkili olan iki faktörden bahsedilebilir. Bunlardan biri döviz kurlarının esneklikten hayli uzak olmasıdır. Doların değeri dünya ekonomisinin istikrarı açısından bir gösterge olarak kabul edildiğinden; şartlar değişmesine, ABD'nin dış fazlaları yerini dış açığa bırakmasına rağmen, döviz kurlarında gerekli ayarlamalar yapılmamıştır.

İkincisi, uluslararası sermaye piyasalarının gücündeki büyük artış ve bunun sabit kur sistemi üzerindeki etkisi olmuştur. 1958-1973 yılları arasında çok uluslu şirketler ve uluslararası bankalar gibi uluslarüstü aktörlerin ve büyük bir avro-para piyasasının ortaya çıkışı bu durumu yansıtmaktadır.

ABD, 1970'lerin başlarından itibaren bir kriz içine girmiş ve hegemon gücü zayıflamaya başlamıştı. Buna karşılık ABD, Bretton Woods sisteminin kuralları dışına çıkarak uluslararası ekonomiye yön vermeye çalıştı ve bu müdahaleler Bretton Woods sisteminin sonunu getirdi. Kısa vadeli toparlanmalar sağlansa da ABD'nin hegemon

gücünde zayıflama bu müdahaleler sonunda daha da hızlandı. Bu dönemde dünya ekonomisinde ciddi değişmelere yol açan uluslararası para, finans ve ticaret sistemlerinde meydana gelen dönüşümler üzerinde etkili olsa da ABD hegemonyası bu gelişmeleri kontrol edebilme imkânından yoksundu.

Kendimizi Sınayalım

1. Aşağıdakilerden hangisi II. Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan ekonomik düzenin özelliklerinden biri **değildir**?
  - a. Korumacı politikalar
  - b. Olağanüstü bir refah döneminin ortaya çıkması
  - c. Yeni uluslararası ekonomik kurumların geliştirilmesi
  - d. Dünya ticaretinde patlama
  - e. Yüksek düzeyde uluslararası iş birliği
2. II. Dünya Savaşı sonrası ABD politikaları nasıl adlandırılabilir?
  - a. Çok taraflı
  - b. Kurumsal
  - c. Demokratik
  - d. Diktatörce
  - e. Hayalci
3. Bretton Woods sisteminde bir ons altının değeri aşağıdakilerden hangisiydi?
  - a. 15 dolar
  - b. 30 dolar
  - c. 35 dolar
  - d. 40 dolar
  - e. 42 dolar
4. Bretton Woods kurumlarından GATT daha sonra yerini hangi örgüte bırakmıştır?
  - a. IMF
  - b. Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası
  - c. Dünya Bankası
  - d. Dünya Ticaret Örgütü
  - e. Uluslararası Ticaret Örgütü
5. Aşağıdakilerden hangisi II. Dünya Savaşı'nın ardından ABD liderliğinde kurulan dünya düzeninin temel meselelerinden biri **değildir**?
  - a. Ticaret ve finans
  - b. Uluslararası güvenlik
  - c. Hayati öneme sahip kaynaklar
  - d. İç ve dış politika
  - e. Gelir dağılımı
6. Aşağıdakilerde hangisi 1948-1958 yılları arasında dünya ekonomisinde meydana gelen gelişmelerden **değildir**?
  - a. ABD'nin dış ticaret açıkları vermesi
  - b. Ekonomik iş birliğine yönelik yeni kurumların ortaya çıkması
  - c. Avrupa'daki hızlı ekonomik büyüme
  - d. ABD'nin askerî harcamalarındaki artış
  - e. ABD merkezli çok uluslu şirketlerin ortaya çıkması
7. Aşağıdakilerden hangisi AET'yi oluşturan Roma Anlaşmasını imzalayan ülkelerden biri **değildir**?
  - a. Fransa
  - b. İngiltere
  - c. Batı Almanya
  - d. Belçika
  - e. Lüksemburg
8. Aşağıdakilerden hangisi 1950'li yıllar boyunca ABD ekonomi politikasında meydana gelen gelişmelerden **değildir**?
  - a. Artan askerî harcamalar
  - b. Artan dış yardımlar
  - c. Düşük büyüme oranları
  - d. Ödemeler bilançosu açıkları
  - e. Keynesçi ekonomi politikaları
9. Aşağıdakilerden hangisi ABD'nin ödemeler bilançosu açıkları ile baş edebilmek için 1960'lı yıllarda başvurduğu yollardan biri **değildir**?
  - a. Avrupalıları, sahip oldukları altın ve dövizleri doları desteklemek için kullanmaya ikna etmek
  - b. ABD'den dışarı özel sermaye çıkışını kısıtlamaya yönelik tedbirlere başvurmak
  - c. Doların ilk savunma hattı olarak sterlinin değerini korumak
  - d. Gümrük vergilerini yükseltmek
  - e. Dünya ticaretini daha da liberalleştirmek için harekete geçmek
10. Aşağıdakilerden hangisi çok uluslu şirketlerin dünyanın gündemine getirdiği konulardan biri **değildir**?
  - a. Üretimin uluslararasılaşması
  - b. Ulusal ekonomilerin entegrasyonu
  - c. Küresel çapta piyasa ilişkileri
  - d. Uluslarüstü aktörlerin gücü
  - e. Uluslararası terörizm

Okuma Parçası

Ulus devleti bitiren yedi sebep

“Peter Drucker, ‘Kapitalizm Sonrası Toplum’ adlı eserinde, ‘ulus devlet’ kavramını uzun uzun inceledikten sonra, bir yerde şöyle yazar:

‘...Son yıllarda -belki 1970’lerden sonra- ulus devlet dağılmaya başladı. ‘Egemenlik’ kavramının bütün anlamını yitirdiği kimi kritik alanlarda zaten saf dışı olmuştu. Artık hükümetlerin karşı karşıya olduğu yeni sorunlar, yalnızca ulusal, hatta uluslararası girişimlerle çözülmesi artan ölçüde olanaksız hale gelen sorunlardır. Yeni meydana okumalar kendi ‘egemenlik’lerine sahip ulus-ötesi organlar gerektiriyor. Bölgecilik de ulus devleti artan ölçüde kenarda bırakıyor ve içerde de kabilecilik ulus devletlerin altını oyuyor.’

Drucker’e göre, ulus devlet kavramını hırpalayan ve gittikçe güçsüzleştiren yedi önemli olgu var.

Bunun ilk sırada yer alanı tabii ki artık ‘paranın kontrolü’. Daha önce ‘egemenlik’ paranın kontrolü ile neredeyse özdeş iken, bugün hiçbir merkez bankasının tek başına kontrol edemeyeceği bir para akımı söz konusu.

***

Ulus ötesi piyasalarda alınıp satılan para miktarı, ulusal ve uluslararası işlemleri finanse edecek miktardan çok daha fazla.

Para akışına ‘egemenlik’ kavramı hiçbir şey yapamıyor. Çünkü artık ‘paranın vatani yok’.

Ulus devleti güçsüzleştiren ikinci olgu ise aynı para gibi denetim dışı dolaşan ‘enformasyon’.

İletişim araçlarının gelişimi, çanak antenlerden, fakslara kadar müthiş bir teknoloji, haber akışını, ulus devletlerin kontrol edemeyeceği hale getirdi.

Haber akışı da para gibi sınırları aştı. O da vatansız hale geldi.

Ulus devlet kavramının boyutunu aşan bir üçüncü gelişme de çevre.

Çevre sorunu, şimdiden ulus devlet boyutunu aşarak, uluslararası bir örgütlenmeyi dayatır oldu.

Çünkü insanlığın serası olarak bilinen atmosferin, gene insanlığın ciğeri olan tropik ormanların, okyanusların, su ve havanın kirlenmesi, herkesin sorunu...

Çevre kirliliği de para ve enformasyon gibi, ulus devlet yoluyla başa çıkılabilecek sınırların ötesindedir.

Para ve enformasyon gibi, çevre sorunu da ulus devlet anlayışının dışında, yeni bir örgütlenme ve düzenlemeyi zorunlu kılan olgulardan. Ve eski kalıpları aşarak yeni örgütlenme biçimlerini dayatan bir sorun.

Terör de uluslararasılaştı.

Çok küçük bir grubun, koca bir ülkeyi alt üst edebileceği anlaşıldı.

Terörizm, bir zamanlar, bazı devletler tarafından, diğerlerini huzursuz etmek için kullanılırken, artık kontrol dışına çıkabiliyor.

Evrensel terör, tüm dünyanın tehdidi hâline gelerek, egemenlik ötesi bir kimliğe bürünüyor.

Eski alışkanlıkları ve çare mercilerini aşarak ortaya çıkan bir beşinci olguysa silah.

Silahların kontrolü ile ‘egemenlik’ kavramı çelişir hale geldi.

Hâlbuki silahlanma tüm dünyayı tehdit ediyor.

Tüm dünya ve insanlığı tehdit eden silahlanma ve var olan silahların kontrolü, insanlığın karşısında heyula gibi duran tehditlerden. Ulus devletlerin egemenlik anlayışı bu çelişkinin çözümünü zorlaştırıyor.

Bu soruna çare bulunurken, ulus devlet egemenliği de aşılacak.

Altıncı olgu, dünya gündeminde giderek alevlenen bölgecilik konusu.

Drucker, bölgeciliğin ‘ekonomik nedenlerini’, ‘Bilgi Çağının bir gerçeği olarak görür. Ve bunu şöyle anlatır:

‘Yüksek teknoloji sektörü, Klasik, Neoklasik ya da Keynesyen iktisadın arz-talep denklemlerini izlemez. Bu teorilerde üretim maliyeti üretim hacmiyle düz orantılı olarak artar. Buna karşılık yüksek teknolojilerde üretim hacmi arttıkça üretim maliyetleri hızla düşer.

... Bunun önemi, yüksek teknoloji bir sektörün her türlü rekabeti ortadan kaldıracak şekilde gelişmesinin olanaklı olmasıdır. Bu bir kerede gerçekleşince, yenilen sektörün bir daha geri gelme şansı hemen hemen hiç kalmaz, varlığı sona erer. Öte yandan yüksek teknoloji sektörü yeterli rekabete ve meydan okumaya sahip olmalıdır, yoksa büyüyüp gelişemez. Tekelleşir ve tembelleşir, kısa sürede gereksizleşir. O nedenle, bilgi ekonomisi oldukça büyük bir ulusal devletten bile daha büyük ekonomik birimlere ihtiyaç duyar; yoksa rekabet edemez. Ama aynı zamanda sektörün korunmasına ve öteki ticaret bloklarıyla korumacılık ya da serbest ticaretten çok karşılıklılık ilkesi temelinde ticarete ihtiyaç duyar. Bu, bölgeselleşmeyi kaçınılmaz ve geri döndürülemez kılan, geçmişte örneği görülmedik bir durumdur.’

Drucker, bu yaşam gerçeğinin, ulusal hükümetleri kenarda bırakan ve artan ölçüde önemsizleştiren bölgesel hükümet organları ile aşılabileceğini iddia eder.

Ulus devlet zayıfladıkça, ulus kavramının yerini daha

küçük birimlerin alma ihtimali artıyor. Drucker, buna kabilecilik adını veriyor.

Buna Amerika'dan örnek vererek açıklıyor. Eskiden Amerika'nın çeşitli grupları eriten bir kazan olduğunu, bugün ise Asyalı, siyah, kahverengi ya da beyaz, Katolik veya Budist olsunlar, herkesin kimliğini koruyarak, Amerikalı olmaya zorlanmadıklarını anlatıyor.

Eski ulus devlet büyüklüğü ve anlayışının, farklı gruplara fayda sağlamadığı için herkesin ulusal kimlik dışındaki özelliği öne çıkıyor.

Drucker, bu gelişmenin de yedinci ve son olarak ulus devlet kavramının altını içten oyan bir olgu olduğunu söylüyor.

Dünya 'Bilgi Çağı'nın' yeni örgütlenme modelleri üzerine fikir geliştiriyor, öngörü yapıyor..."

***

Profesör Peter Drucker, 'Kapitalizm Sonrası Toplum' adlı eserini yayımlayalı epey oldu.

Ama ben ulus devleti bitiren yedi sebebi yeniden hatırlatmak istedim.

Çünkü...

Dünya ile zıtlaşmak yerine, nereye gidildiğine baksak, işler çok kolaylaşacak...

Mehmet Altan, Infomag, 01.07.2012

Liberalsiz Liberalizm olur mu?

Dünya para piyasaları, sanki azgın bir boğanın üstünde zamana karşı yarışan bir rodeocunun görüntülerine eşlik ediyor. Sürücüsünü tepesinden atmanın peşindeki hayvanın ani çömelisi ile çöküyor, ani silkinmesiyle de yükseliyor. Ama asla durduğu yerde istikrarlı bir şekilde durmuyor.

Yaşamlarının odağına borsayı yerleştirmiş olanlar elleri yüreklerinde, rodeoyu bizzat kendileri oynamışçasına bir heyecanla durumu izleyerek, tepetaklak olup olmadıklarını görmeye çalışıyorlar.

***

Hayatın günlük hayhuyu, olup bitenlerin bizi hangi büyük bulvarlardan nereye doğru sürüklediğini doğal olarak gözlerden saklar. Yeni teknolojilere uyum sağlamadığından dolayı işini kaybetmiş birine çağın değişimini anlatmanın o sırada hiçbir anlamı yoktur.

Uluslararası mali sistemden yükselen çatırtılı sesler arasında, olup biteni daha geniş bir açıdan görmeye yarayacak ve gidilen istikametini koordinatlarını verecek iki önemli gösterge de belki bu yüzden yeterince izlenemedi.

***

Bunlardan birincisi, Eylül ortalarında ekonomi sayfalarında yeralan bir haberdir. Tekelci uygulamalar yaptığı iddiasıyla Amerikan Hükümeti ile başı derde giren bilgisayar programcısı Microsoft, New York Borsası'nda soluk soluğa takip ettiği General Electric'i geçerek ilk sıraya yerleşmişti. Böylece çok kısa mazesine rağmen Microsoft dünyanın en pahalı şirketi oluyordu.

Devlerin amansız takibi

Hâlbuki General Electric ile Microsoft'a klasik göstergelerle bakıldığında, bisiklet ile TIR'ı kıyaslar gibi bir durum ortaya çıkıyordu. Elektrik donanım malzemesi üretmekte dünyanın rakipsiz lideri olan General Electric 239 bin kişi çalıştırıyordu, cirosu 79 milyar, yıllık kâr ise 7,2 milyar dolardı.

Microsoft'ta çalışanlar General Electric'in onda birinden de az sadece 22 bin kişiydi. Cirosu 11 milyar, yıllık kârı ise 3,4 milyar dolardı. Ama borsadaki tahvilleri aracılığıyla bugün sadece Amerika'nın değil, dünyanın da en değerli kuruluşu hâline gelmişti.

Durum, bilgi üretiminin, sanayi dönemi mal üretiminin nasıl fiilen önüne geçtiğinin çarpıcı bir göstergesiydi.

***

İkinci haber daha yeni, içerik itibariyle de yukarıdaki tespiti pekiştirmekte.

Forbes Dergisi bir önceki sayısında "dünyanın en zengin dört yüz kişisini" kapsayan geleneksel listesini yayınladı. Microsoft'un kurucusu Bill Gates "dünyanın en zengini" olarak listenin başındaydı. İlk on sıranın sekizinde de Microsoft ve Wal-Mart'ın ortakları bulunmaktaydı.

Wal-Mart da yeni çağın ürünü bir kuruluş. Alvin ve Heidi Toffler "Yeni Bir Uygarlık Yaratmak" adlı kitapta bu şirketi anlatır:

"İkinci Dalga ekonomisinin belirleyici özelliği olan kitlesel üretim, firmalar, artan ölçüde enformasyon yoğun, çoğu durumda robotlaştırılmış imalat sistemleri kullanmaya başladıkça, giderek gereksizleşmektedir. Bu sistemler, ürünlerde çok düşük maliyetle müşterilerin taleplerine uygun sayısız değişiklik yapmayı mümkün kılmaktadır. Bunun devrimci etkisi, kitlesel üretimin kitlesel olmaktan çıkmasıdır.

Hızlı ve esnek teknolojilere geçiş, çeşitliliği teşvik etmekte ve müşteri tercihlerini özgürleştirmektedir. Bugün bir Wal-Mart mağazası alıcılara, arasından seçim yapabilecekleri çeşitli tip, boyut, model ve renklerde yaklaşık 110 bin ürün sunmaktadır. Wal-Mart bir kitlesel perakendecidir."

Eski ve yeni mücadelesi

Wal-Mart, teknolojideki değişimi kovalayarak "kitlesel perakendecilik" dönemini açmıştır. Gerek Microsoft, gerek Wal-Mart, "beyin sahiplerinin" dünyanın eski geleneksel sermayesine fark attığı değişik bir dönemin ya da kısaca "Bilgi Çağı"nın simgeleridir. Sanayi Dönemi'nin ölmekte olduğunun işaretleridir.

* * *

Çağın değişimi her yeri aynı hızla etkilemiyor. Eski çok hızlı kayboluyor, ama yeni, aynı hızla oluşmuyor. Eski-nin taraftarlarıyla yeninin kurucuları arasında amansız bir çekişme yaşanıyor.

Mali piyasalardaki kriz de o çekişmeden kaynaklanıyor zaten.

Hem globalleşme realitesini kabul edip, hem de ulus devlet ölçeğinde bunun gereklerini yerine getirmemek dünyayı zehirliyor. Yeryüzü dinamiklerinden nasiplenmeye çalışırken, onun temel mantığını inkâr ettiğiniz vakit kriz çıkıyor. Yeryüzünün gittiği istikamet tersine eski alışkanlıkları korudukça olmadık zamanda tepetaklak gitme riski artıyor. Dünya piyasalarındaki krizin başladığı Uzak Doğu Asya ülkelerini de iyi incelediğinizde, yeni çağın nimetlerine el uzatıp, kendi bahçelerini yeni çağa göre düzenlemediklerini görürsünüz. Liberallere yaşam hakkı tanımayan bir sistemin kendisinin liberal olduğunu iddia etmesi gibi bir durum bu. Devletçiliği bırakmayan, banka sistemlerini rasyonelleştirmeyen, özelleştirmesini tamamlamayan, siyaset rantını terk etmeyen bir ulus devlet anlayışı da küreselleşmeyi çelmeliyor.

Sosyal güvenlik kurumları

"Dünün kurumları" sayılan IMF ve Dünya Bankası gibi kuruluşlar da geçmişin şartlarında doğdukları için, her şeye rağmen, çaresiz kalıyorlar.

* * *

Üstelik bugünün yeni kurumlarla düzenlenmesi gereken sorunları, dünden çok farklı...

Bunların başında, ortalama yaşam süreleri arttığı için, çağın en büyük sermaye birikimine dönüşen "emekli tasarrufları"nın nasıl kullanılacağı gelmekte...

Peter Drucker, "Kapitalizm Sonrası Toplum" adlı kitabında, gelişmiş ülkelerdeki kırkbeş yaşın üzerindeki çoğunluğun en büyük sermayesinin kendilerinden kesilen emekli aidatları olduğunu belirtiyor. Daha sonra şöyle devam ediyor: "Yaşam beklentilerinin 19'uncu yüzyıldakinin iki katına çıkmış olması sonucunda günümüzde sıradan insanların en büyük ihtiyacı, uzun yaşama tehlikesine karşı bir korunmaya sahip olmaktır.

19'uncu yüzyılın 'hayat sigortası' aslında 'ölüm sigortası'ydı. Emekli Sandığı ise 'yaşlılık' sigortasıdır. İnsanların çoğunun çalışma hayatı sona erdikten sonra uzun yıllar yaşamayı umabildiği bir toplumda emekli sandıkları temel bir kurumdur.

Emeklilik fonlarının düzenlenmesi ve yağmacılara karşı korunması, politika oluşturucular ve yasa koyucular için çok önemli bir sorun olmaya devam edecektir. Büyük bir olasılıkla bu sorun ancak birkaç büyük skandal yaşandıktan sonra ciddi bir çözüme ulaştırılabilecektir. Aynı şekilde gerçek sahiplerinin emekli sandıklarının yapısına entegre edilmesi de yıllarca sürececek tartışmalar, deneyler ve 'skandallar' gerektirecektir."

* * *

Bir başka büyük temel sorun ise "reel ekonomi" ile "parasal ekonomi" ayrımını yeniden yapma zorunluluğudur. Sanayi Dönemi'nde elle tutulan, gözle görülen mallar çoğaldıkça para miktarı da çoğalır, azaldıkça da azalır. Şimdi bütün o eski kavramlar ve denklemler kayboldu. Para ile üretimin bağlantı noktaları sisler içinde bir yerlere saklandı.

* * *

Dünya globalleşirken, ev ödevini yapmayan devletler yüzünden, kısa vadeli büyük sermaye hareketlerinin ülkelere çok hızlı gelip, rahatsızlıklarının artması halinde de çok hızlı gitmeleri baştaki rodeo görüntülerini ortaya çıkarıyor. Buna karşı, sermaye hareketlerinin daha fazla saydamlaştırılmasını öngören pratik ve palyatif öneriler var.

Özgürlük ve yasakçılar

Genel kurulları dolayısıyla gündemin ön sıralarına gelen IMF ve Dünya Bankası'nı kapsayan geniş yelpazeli ve radikal diğer görüşlere de rastlanmakta. Bunlar içinde IMF'i olduğu gibi lağvetmeyi ısrarla savunan Friedman kökenliler de var, eski yasakçı uygulamalara geri dönüşmesini arzulayan devletçiler de... Birinciler özgürlükleri artırarak krizi aşmayı düşünürken, ikinciler yasaklarla düze çıkılacağını ummakta...

* * *

İkincilerin görmek istemediği, Microsoft'u dünyanın en değerli şirketi, kurucusu Bill Gates'i de dünyanın en zengin adamı hâline getiren sürecin geri döndürülemediği.

Bu sürece karşı duranlar yüzünden krizler tabii ki yaşanabilir. Zaten yaşanıyor da...

Ama olup bitene daha soğukkanlı bir mesafeden baktığınızda, krizlerin sonuca hiçbir şekilde etki edemeyeceğini de görüyorsunuz. Olanlar, çok daha iyisini hak et-

mişken, ulus-devlet yönetimlerinin açgözlülüğüne kurban gidene oluyor. Yoksa tarih çarklarını öyle kuvvetli çeviriyor ki kimsenin önleyebilmesi mümkün değil. Zaten yeni bilgisayar programları üretme becerisi sayesinde General Electric gibi bir sanayi devinin önüne geçen Microsoft örneğini görünce, gerisini de tartışmıyorsunuz.

Ekonomik krizi, üzüntü verici ama uzun vadede pek de hasar bırakmayacak bir yol kazası olarak kabul ediyorsunuz sadece...

Mehmet Altan, Sabah Gazetesi, 10 Ekim 1998

Tarihin utancı: II. Dünya Savaşı

Alman orduları, bundan tam 65 yıl önce, 1 Eylül 1939 tarihinde Polonya sınırını geçerek savaşa girişirken, geçmiş yüzyılın son büyük felaketini, II. Dünya Savaşı'nı başlatıyordu. Yüz milyonlarca insana altı yıl boyu kâbus yaşatan, tarihin bu utanç sayfalarını Ralf Jäckel'in kaleminden özetliyoruz...

II. Dünya Savaşı milyonlarca kişinin hayatına mal olmuştu.

1 Eylül 1939 tarihinde, bugün yeniden meclis binası olarak hizmet gören Reichstag'da yaptığı bu konuşmayla Adolf Hitler, Alman birliklerinin Polonya'ya girdiğini, "Polonya bu gece ilk kez olarak askerleriyle bizim topraklarımıza girerek saldırıda bulundu. Sabah 05:45'ten bu yana Almanya bu saldırıya karşılık veriyor. Şu andan itibaren bombaya karşı bombayla misillemeye bulunulacaktır" sözleriyle haber veriyordu. Bir önceki akşam, Polonyalı askerlerin kılığına bürünmüş SS-birimlerinin Gleiwitz radyo istasyonuna düzenlediği sözde saldırı, savaşı haklı gösteren, göz boyama amaçlı bir tahrikten ibaretti.

Kafasında böyle bir savaşı yıllardır tasarlayan Hitler, henüz 1924'te yayınlanan "Kavgam" adlı kitabında Almanlar'ın "yeni yaşam alanları" fethetmesi gerektiğini yazmaktaydı. Halkların arasında barışı tesis etmenin zaten

imkânsız olduğuna inanan Hitler'in hasta beyni, varolabilmenin yegâne yolunu savaşta görmekteydi.

Hitler'in taktiği

Almanya ile Polonya arasındaki ilişkilerin, 1919'daki Versaille Barış Antlaşması'nın imzalandığı, Weimar Cumhuriyeti döneminden beri gergin olduğu bilinmekteydi. Antlaşma icabı sınır şeridinde bazı bölgeleri Polonya'ya terkeden Almanya ile Doğu Prusya eyaleti arasında, Polonya egemenliğinde bir toprak şeridi oluşmuştu. Almanya'nın bu durumu içine sindiremediği sır değildi. Nasyonal Sosyalistler, 1933 yılında iktidarı ele geçirdiğinde Hitler önce taktik gereği yapay bir yakınlaşma içine girdiği Polonya ile barış yanlısı tutumunun kanıtı olarak 1934'de bir saldırmazlık paktının imzalanmasına ön ayak oluyordu. Hitler, bu anlaşmayla ilgili şunları söylüyordu:

"Gelecekte iki ülke arasında çıkabilecek bir anlaşmazlığın savaş etkinliği ile halli yoluna gidilmesi durumunda meydana gelebilecek felaket, herhangi bir kazanımla kıyas edilemeyecek kadar şiddetli olacaktır. Bu nedenle; bugünkü Polonya devletinin Führer'i Mareşal Pilsudski'nin de aynı bonkör yaklaşımla davranmasından ve ortaklaşa vardığımız bu sonucu akte dökmeyi kabul etmesinden Alman hükümeti mutluluk duymaktadır. Bu akitin içeriği yalnızca Polonya ve Almanya halklarının esenliğini gözetmekle kalmamakta, aynı zamanda genel barışın güvence altına alınmasına yüksek bir katkı sağlamaktadır."

Oysa barışla gerçekte ilgili olmayan bu niyetle, Hitler'in kafasında sadece genişlemeye ilişkin planlar yatmaktaydı. 1938 yılında önce Avusturya, hemen ardından da Çekoslovakya en küçük bir tepkiyle karşılaşmaksızın ilhak ediliyor, Alman Reich'inin sınırları içine katılıyordu.

Polonya'nın kaderi

1939 Ağustos'u sonunda Hitler ile Stalin arasında imzalanan sürpriz saldırmazlık paktı ise bir anlamda Polonya'nın kaderini belirleyen anahtar olaydı. Çünkü bu paktın eki bir gizli protokolda Polonya topraklarının Alman Reich'i ile Rusya arasında paylaşılması öngörülmüyor, bunu izleyen hafta da Alman Wehrmacht birlikleri Polonya'ya giriyordu. 1 Eylül sabahı gün ağarırken, Schleswig-Holstein gemisi Danzig kentini bombalamaya başlıyordu.

Hitler birkaç saat sonra Reichstag'daki konuşmasında, "eğer bir ülke insani savaş kurallarını bizzat ihlal ediyorsa, bizden başka türlü davranmamızı bekleyemez" dedikten sonra "ve ben, Alman Reich'inin güvenliği sağ-

lanana ve hakları elde edilene değin, kime karşı olursa olsun sonuna kadar savaşırım” diye sürdürüyordu. Bu olayın iki gün sonrasında İngiltere ve Fransa, Hitler Almanyası'na savaş ilan ediyor ve 20 yüzyılı kana bulayan ikinci bir Dünya Savaşı da böylece başlamış oluyordu.

II. Dünya Savaşı sırasında ün kazanan Alman şarkısı Lili Marleen'in orijinal sözleri 1915'de, I. Dünya Savaşı'nda Rus cephesinde savaşan Hans Leip tarafından yazıldı. Daha sonra "Nöbetteki Genç Askerlerin Şarkısı" olarak yayımlandı. Müziğini Norbert Schultze 1938'de besteledi. Şarkının orijinal ismi "Lambanın Altındaki Kız"dı fakat daha sonra "Lili Marleen" olarak ün kazandı. Lale Andersen tarafından 1939'da Marlene Dietrich'in sesi ile kayıt edilmesi şarkının ününü arttırdı. 1941'de Belgradın işgali sonucu Belgrad Radyosu'nun Alman ordusunun radyosu haline gelmesi ile şarkı bütün Avrupa ve Akdeniz'e ulaştı. Çünkü her akşam saat 21:55'de çalınmakta ve hem Alman hem de müttefik askerleri tarafından ilgiyle dinlenmekteydi.

II. Dünya Savaşı sırasında ün kazanan Alman şarkısı Lili Marleen'in orijinal sözleri 1915'de, I. Dünya Savaşı'nda Rus cephesinde savaşan Hans Leip tarafından yazıldı. Daha sonra "Nöbetteki Genç Askerlerin Şarkısı" olarak yayımlandı. Müziğini Norbert Schultze 1938'de besteledi. Şarkının orijinal ismi "Lambanın Altındaki Kız"dı fakat daha sonra "Lili Marleen" olarak ün kazandı. Lale Andersen tarafından 1939'da Marlene Dietrich'in sesi ile kayıt edilmesi şarkının ününü arttırdı. 1941'de Belgradın işgali sonucu Belgrad Radyosu'nun Alman ordusunun radyosu hâline gelmesi ile şarkı bütün Avrupa ve Akdeniz'e ulaştı. Çünkü her akşam saat 21:55'de çalınmakta ve hem Alman hem de müttefik askerleri tarafından ilgiyle dinlenmekteydi.

Hiroşima unutulmadı

6 Ağustos 1945 sabahı Albay Paul Tibbets yönetimindeki "Enola Gay" isimli B-29 uçağı, "Küçük Çocuk" isimli çok gizli bir yükü Güney Pasifik'teki Tinian Adası'ndan havalandı. Uçağına annesinin ismini veren Paul Tibbets'in ve mürettebatın geri kalanının tek bildiği, yükün çok, ama çok güçlü bir bomba olduğuydu.

Saat 02.45'de havalanan Enola Gay, saat 08.00'de içinden nehirler geçen liman kenti Hiroşima'nın üzerinde turlar atarak, saat 08.13'de bombayı 10 bin metreden hedefe yolladı. Şehrin 580 metre üzerinde patlayan dünyanın savaş amaçlı ilk atom bombası ilk anda 70 bin kişiyi öldürdü. Japonya'nın en güzel kenti olarak bilinen Hiroşima'nın suları, toprağı ve insanları zehirlenmişti. İki ay içinde bombanın gizli silahı olan radyasyon, ölü sayısını 135 bine çıkardı. Bombardımanı takip eden beş yıl içinde radyasyon nedeniyle mutasyona uğrayan 60 bin kişi daha hayatını kaybetti.

Hiroşima'dan sadece üç gün sonra, Japonya'ya bir bomba daha atıldı. Bu seferki bombanın ismi "Şişman Çocuk"tu. İki kentte ölenlerin sayısının 500 bini aştığı tahmin ediliyor.

Deutsche Welle, 1 Eylül 2004,

<http://www.dw.de/dw/article/0,,2526086,00.html>

II. Dünya Savaşı sırasında Japonya'ya atom bombalarının atılması emrini veren eski ABD Başkanı Harry Truman'ın torunu, Clifton Truman Daniel, 67 yıl sonra 2012 yılında Japonya'daki yıldönümü anmalarına katıldı ve saldırının kurbanları için inşa edilen Hiroşima Barış Anıt Parkı'nı ziyaret ederek parka çelenk bıraktı.

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. a Yanıtınız yanlış ise "II. Dünya Savaşı Sonrasında Dünya Ekonomisi" bölümünü yeniden gözden geçiriniz
2. b Yanıtınız yanlış ise "Uluslararası Kuruluşlar" bölümünü yeniden gözden geçiriniz
3. c Yanıtınız yanlış ise "Uluslararası Kuruluşlar" bölümünü yeniden gözden geçiriniz
4. d Yanıtınız yanlış ise "Uluslararası Kuruluşlar" bölümünü yeniden gözden geçiriniz
5. e Yanıtınız yanlış ise "ABD ve Dünya Düzeni" bölümünü yeniden gözden geçiriniz
6. a Yanıtınız yanlış ise "Amerikan Hegemonyasının Yükseliş Dönemi: 1958 - 1970" bölümünü yeniden gözden geçiriniz
7. b Yanıtınız yanlış ise "Avrupa Ekonomik Topluluğu" bölümünü yeniden gözden geçiriniz
8. c Yanıtınız yanlış ise "askerî Keynesçilik ve Dış Yardım" bölümünü yeniden gözden geçiriniz
9. d Yanıtınız yanlış ise "Ekonomi Politik ve Hegemonya" bölümünü yeniden gözden geçiriniz
10. e Yanıtınız yanlış ise "Çok Uluslu Şirketlerin Ortaya Çıkışı" bölümünü yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Savaş sonrası ABD politikaları kurumsalcı olarak adlandırılmaktadır. ABD bu dönemde, NATO ve Bretton Woods kurumlarına önderlik etmesine rağmen, daha ziyade bu kurumlar vasıtasıyla hegemon gücünü kullanmıştır.

Sıra Sizde 2

IMF'nin görevi kısa vadeli ödemeler dengesi sorunlarını çözmek, Dünya Bankasının görevi uzun vadeli yapısal uyum idi. GATT ise uluslararası ticaretin serbestleşmesi için çalışacaktı.

Sıra Sizde 3

Bu faktörlerden bir tanesi iç savaşın ardından ortaya çıkan ABD'nin devasa ekonomisidir. Diğeri de yaşanan iki dünya savaşının ABD'yi güçlendirirken, muhtemel rakiplerinin gücünü zayıflatmasıdır.

Sıra Sizde 4

Sovyetler Birliği'nin durumu farklıdır. Güvenlik gibi bir kamusal mal sağlamasına rağmen, ortak bir ödeme aracı gibi ekonomik faydalar sağlamamaktadır. Sovyet hâkimiyeti, özellikle Gramsci'nin belirttiği gibi rızaya dayalı olma şartını yerine getirmemektedir. Daha ziyade baskı ve zora dayanan bir hâkimiyettir. Bu hâkimiyet alanı içindeki devletler kukla ya da uydu devletler olarak nitelendirilebilirler. Hegemon devlet, güç gösterecek ya birtakım faydalar sağlayarak diğer devletleri bir şeyleri yapmaya ya da yapmamaya razı etmektedir. Sovyetler Birliği'nin hâkimiyet alanı içinde ise razı etmekten çok mecbur kılma söz konusudur.

Sıra Sizde 5

Sovyetler Birliği ile arasındaki Soğuk Savaş, ABD'nin askerî harcamalarını ve dış yardımlarını artırmasını gerektirmiş, bunun yol açtığı ödemeler bilançosu açıklarının meydana getirdiği dolar bolluğu da uluslararası para sisteminin yıkılmasına sebep olmuştur.

Sıra Sizde 6

ABD bugün hâlâ hegemon devletin bazı özelliklerini yerine getirmekle birlikte, bütün özellikleri sağlayamamaktadır. Mesela, NATO vasıtasıyla bir güvenlik şemsiyesi sağlamakta, ayrıca dolar hâlâ büyük ölçüde küresel ödeme aracı olma özelliğini sürdürmektedir. Ancak, Bretton Woods sisteminin yıkılmasıyla birlikte, ABD'nin kurduğu uluslararası sistem büyük ölçüde çökmüştür. Ayrıca ABD, hem güvenlik hem ekonomik hâkimiyet açısından ciddi meydan okumalarla karşı karşıyadır ve bunlara verdiği cevaplar - özellikle sert güç kullanmak suretiyle - durumu ABD açısından daha da kötüleştirilmektedir. ABD bugün gerilemiş sürecinde olan bir küresel güçtür ve onun yerini neyin alacağı meçhuldür. Dünyadaki belirsizlik ve istikrarsızlık ancak daha ileri ve adil bir uluslararası iş birliği sağlanarak ortadan kaldırılabılır.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- Ateş, Davut. (2009a). ABD Hegemonyası ve Bölgesel Modelleme Politikası: Kuramsal Çerçeve. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*. 6 (1). 303-319.
- Ateş, Davut. (2009b). Konstrüktivizm, Tek Kutupluluk ve Amerikan Hegemonyası. *Uluslararası Hukuk ve Politika*. 5 (20). 79-103.
- Bedirhanoğlu, Gamze N. (2006). *Uluslararası Ekonomik Örgütlerin Amerikan Hegemonyasındaki Rollerini*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Du Boff, R. B. (2003). U.S. Hegemony: Continuing Decline, Enduring Danger. *Monthly Review*. 55 (7). <http://monthlyreview.org/2003/12/01/u-s-hegemony-continuing-decline-enduring-danger>.
- Embel, Ersin. (2004). *Hegemonya ve Meşruiyet Kavramları Çerçevesinde Amerikan Müdahaleciliği: Kore ve Kosova Örnekleri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Frieden, J. A. & Lake, D. A. (2000). *International Political Economy: Perspectives on Global Power and Wealth* (4. Baskı). Boston/New York: Bedford/St. Martin's.
- Ikenberry, G. J. (1989). Rethinking the Origins of American Hegemony. *Political Science Quarterly*. 104 (3). 375-400. <http://www.jstor.org/stable/2151270>
- Kurtbaş, Ömer. (2007). *Eleştirel Uluslararası İlişkiler Yaklaşımları Çerçevesinde Amerikan Dış Politikasının Analizi-Hegemonya Söylemi ve Amerikan Mubafazakâr Sağı*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Lairson, T. & Skidmore, D. (2003). *International Political Economy: The Struggle for Power and Wealth*. (3. Baskı). Canada: Thomson/Wadsworth.
- Meşe, Şenay. (2010). *Küresel Ekonomide Güç Dengelerindeki Değişim ve BRICS*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Naji, S. & Jawan, J. A. (2011). US Hegemonic Leadership and its Geopolitical Codes. *International Journal of Business and Social Science*. 2 (7). 149-157.

6

Amaçlarımız

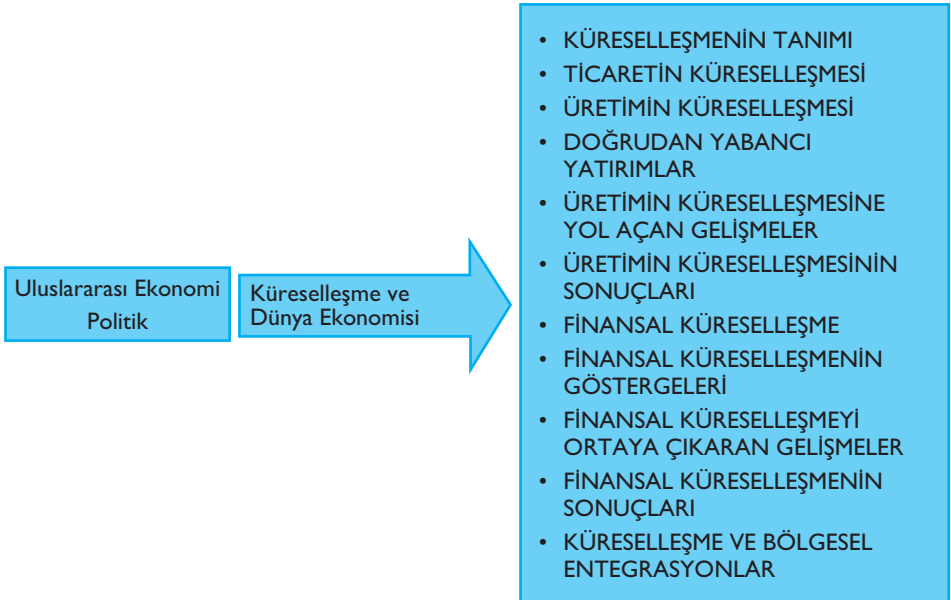
Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Ticaretin, üretimin ve finansal piyasaların küreselleşmesinin dünyada meydana getirdiği değişimleri açıklayabilecek,
- Küreselleşme ve bölgesel entegrasyonlar arasındaki ilişkiyi tartışabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Küreselleşme
- Teknolojik Gelişme
- Finansal Yenilik
- Liberalizasyon
- Bölgeselleşme

İçindekiler

Küreselleşme ve Dünya Ekonomisi

KÜRESELLEŞMENİN TANIMI

Derinden derine yeni bir çağın müjdecisi de olan 1970'lerin başında Bretton Woods, sabit kur sisteminin yıkılması ve Batı'nın petrol üzerindeki kontrolünün kaybolması, yalnızca II. Dünya Savaşı'nın ardından kurulan Amerikan hegemonyasının mutlak hâkimiyetinin ortadan kalkmasına yol açmadı; aynı zamanda, dünya ekonomisinde büyük dönüşümler meydana getirdi. Yüksek işsizlik oranları, kontrolden çıkan enflasyon, hızla yükselen faiz oranları, borç krizleri, ülkeler arasında karşılıklı bağımlılığın artması, ekonomik entegrasyon, büyük çaplı bütçe ve ödemeler bilançosu açıkları, hızlı teknolojik gelişmeler, artan sermaye hareketleri, her alanda yoğun bir rekabet ve uluslararası işlemlerin olağanüstü artması gibi özellikler, bu yeni döneme damgasını vurdu. Bütün bu gelişmeleri anlamak için küreselleşme, başvurulması gereken uygun bir kavram gibi görünmektedir.

"Küreselleşen dünya" ifadesi, hemen her ciddi açıklamanın ayrılmaz bir unsuru olmuştur. Konu ne olursa olsun, dünyanın dönüşümünü anlatmak, "değişimin" altını çizmek üzere "küreselleşme" kavramının kullanılması boşuna değildir.

1980'li yıllarda artık net bir şekilde kullanılmaya başlanılan "küreselleşme" kavramı, tahmin edileceği gibi küresel kelimesinden doğmuştur. "Tüm dünyayı kapsayan, etkileyen, dünya ölçeğinde" anlamına kullanılan kelime, küreselleşmeye dönüştüğünde ise bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişmesiyle birlikte ülkelerin ekonomik, siyasi ve kültürel olarak yaklaşması ve bütünleşmesi anlamına gelmiştir.

Ulaşım ve haberleşme araçlarındaki gelişme ile birlikte dünya üzerinde zaman-mekân sınırlamasının son bulması, dünyanın, "herkesin her şeyden anında haberdar olduğu, küresel bir köye" dönüştüğü yorumlarını da beraberinde getirmiştir. Bu gelişme de yerkürenin farklı bölgelerinde yaşayan insanların ve devletlerin artan iletişim ve etkileşim ile birlikte "karşılıklı bağımlılığının" giderek artması sonucunu doğurmuştur.

Çok farklı tanımlamaları olan küreselleşmenin sonuçlarını ve etkilerini daha sonra ele alacağız ama daha iyi anlamak üzere "küreselleşmeden ne anlaşıldığı" ile ilgili beş farklı yaklaşıma öncesinde göz atmakta fayda var.

- **Uluslararasılaşma:** Ülkeler arası ilişkilerin yoğunlaşması ve karşılıklı bağımlılıkların artması.
- **Liberalleşme:** Açık ve entegre bir dünya ekonomisi yaratmak adına kısıtlamalarının kaldırılması.

- **Evrenselleşme:** Tüm obje ve deneyimlerin dünyada dolaşabilmesi.
- **Batılılaşma:** Kültürel emperyalizm, Amerikanlaşma.
- **Yurtsuzlaşma:** Coğrafi yer ve mesafelerin öneminin azalması.

Yukarıdaki anlamları yanı sıra farklı yazarlar tarafından kullanılan onlarca tanım arasında aşağıdaki tabloya da bazı küreselleşme tanımları, süreç hakkında fikir vermesi açısından alınmıştır.

Farklı Küreselleşme Tanımları

Tablo 6.1

Farklı Küreselleşme Tanımları

Kaynak: Jan Aart Scholte, *"The globalization of world politics", The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations, 2nd Edition, Eds. by John Baylis, Steve Smith, New York, Oxford University Press, 2001, s.15.*

Martin Albrow, 1990	Küreselleşme, insanları birleştirerek tek bir dünya ve tek bir toplum yaratma işlemlerinin toplamıdır.
Thomas Friedman, 1999	Küreselleşme, kapitalizmin dünya üzerindeki her bir ülkeye yayılması anlamına gelir. Bu bireylerin, ulus devletlerin ve şirketlerin, daha hızlı ve daha ucuz bir şekilde daha uzağa ulaşip, dünyayla görülmedik bir biçimde entegrasyonu da demektir.
Anthony Giddens, 1990	Küreselleşme dünya çapındaki ilişkilerin yoğunlaşması demektir. Öyle ki yerel olaylar, coğrafi açıdan uzak olan yerlerdeki diğer olaylardan etkilenmektedir.
Emanuel Richter	Küresel ağ kurma, birbirinden ayrı topluluklarını, karşılıklı bağımlılıklar ve birlik vasıtasıyla kaynaştırılmasıdır.
Robert Cox, 1994	Küreselleşmenin özellikleri; ürünlerin uluslararasılaştırılması, emeğin uluslararası ölçekte yeniden dağıtımı, göç, devletlerin açılması ve bunları sağlayan süreçleri üreten yeni rekabet ortamıdır. Bu süreçte devletler, birer küreselleşme ajansı hâline gelmektedir.
Rosabeth Moss Kanter, 1995	Dünya, fikirlerin ve ürünlerin aynı anda her yerde bulunabileceği büyük bir pazar yerine dönmüştür.
Dünya Bankası, 2001	Dünya çapında ekonomilerin ve toplumların giderek artan entegrasyonu.
Roland Robertson, 1992	Küreselleşme objektif olarak artan karşılıklı bağımlılıkların yanı sıra kültürel ve küreselleşmenin bölgedeki algılanışı gibi subjektif alanları da kapsayan bir başlıktır.
Robert Gilpin, 2001	Dünya ekonomisinin entegrasyonu.
Martin Khor, 1995	Küreselleşme, üçüncü dünyanın uzun zamandır tanıdığı kolonileşmedir.

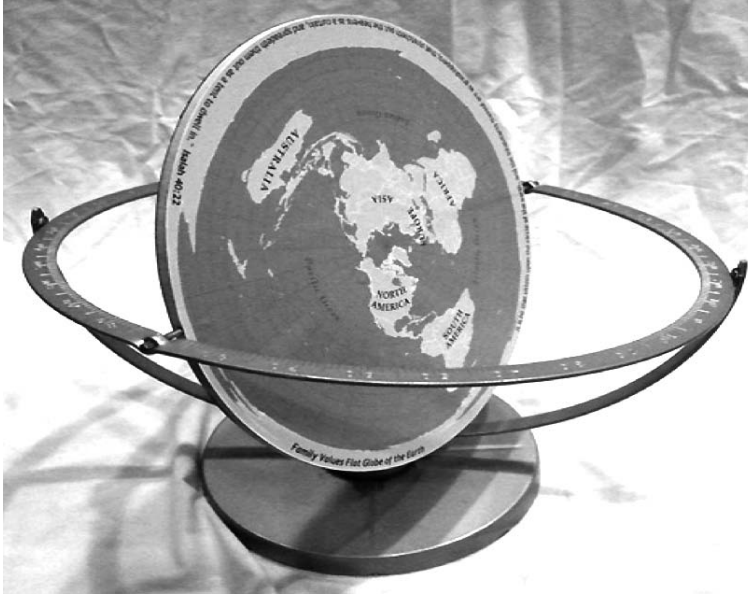
Küreselleşme süreci sınırları ortadan kaldırırken ulus devlet temelinde örgütlenmiş dünya düzenine etkin yeni aktörler de ilave etmiştir. Ulus devletler, çok uluslu şirketler, uluslararası kuruluşlar ve sivil toplum örgütleri olarak sıralayabileceğimiz bu aktörler, karşılıklı iletişim ve etkileşimleriyle de küreselleşme sürecini şekillendirmektedirler.

Küreselleşme süreci zaman içinde sadece yeni aktörleri ortaya çıkarmamış, yeni piyasalarla birlikte bu yeni dönemin "yeni" kurallarını da doğurmuştur. Kısaca küreselleşmenin geçmiş dönemlere göre yeni olan özellikleri sıralanacak olunursa bunlar dört başlık altında toplanabilir:

- **Yeni Piyasalar:** Günümüzde küresel krizlerin de kaynağını oluşturan yeni enstrümanlarıyla finansal piyasalar, tüm dünya üzerinde 24 saat kesintisiz işlemlerin yapılabildiği bir hâl almıştır.

- **Yeni Araçlar:** Başta İnternet olmak üzere akıllı telefonlar, tablet bilgisayarlar gibi bilgi ve iletişim teknolojileri ile ulaşım alanında yaşanan gelişmeler küreselleşmeyi daha da hızlandırmıştır.
- **Yeni Aktörler:** Ulus devletlerin üzerinde otoriteye sahip IMF, Dünya Bankası, DTÖ, Birleşmiş Milletler, AIHM gibi kurumların yanı sıra, çok uluslu şirketler ve uluslararası sivil toplum kuruluşları, ulusal sınırları aşan bir yapıda ortaya çıkmışlardır.
- **Yeni Kurallar:** Ulus devletlerin hareket alanlarını daraltarak bağlayıcı niteliği ve güçlü yaptırımları olan kurumlar, ulus devletlerin gücünü aşındırarak ve hareket alanını daraltarak küreselleşmenin hız kazanmasına yardımcı olmuştur. Ekonomik, siyasi, kültürel ve sosyal boyutu olabilen bu kurallar, dış ticaretten fikri haklara, demokrasiden insan haklarına kadar geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır.

Yukarıda sıralanan özellikleri son yıllarda daha çok belirginleşen küreselleşme kavramı bugüne üç evreden geçerek ulaşmıştır.

Resim 6.1

Dünya Düzdür

Thomas L. Friedman'ın 2005 yılında yayımladığı "Dünya Düzdür" isimli kitabı, İnternet'in öncülüğünde küreselleşmenin oyun alanını yeniden düzenlediğini, bu Yeni Çağ'da dünyanın çok küçük bir yer hâline gelip, oyun sahasının düzleştiğini öne sürüyor. Friedman, bu değişimin karşı konulmaz olduğunu, aksi takdirde toplumların geri kalacaklarını iddia ediyor. Küreselleşme sürecinin ana durakları ise şöyle sıralanabilir: 1866'da okyanusu geçen telgraf kabloları, 1930'larda radyonun yaygınlaşmaya başlaması, 1950'lerde Marlboro ve Mc Donalds gibi küresel markaların ortaya çıkışı, 1974'de ABD'nin kur kontrollerini bırakması, 1987'de ozon deliğinin gündeme gelmesi, 1991'de İnternet'in devreye girmesi ve 1997'de dünyayı çeviren fiber optik kabloların tamamlanması...

1870-1914 dönemi geçen bölümlerde de ele aldığımız gibi ekonomik anlamda küreselleşmenin bugünü neredeyse aratmadığı bir dönem olmuştur. Uluslararası ticaretin önündeki engel ve tarifelerin en aza indirildiği, ülkeler arası entegrasyonun ise en üst seviyelere ulaştığı bu dönemi, 1914'lerden 1945-50'lere kadar olan ve küreselleşme sürecini sekteye uğratan dönem izlemiştir ki bunun da nedeni iki dünya savaşı ve bir de Büyük Depresyon'un bu döneme rastlaması olmuştur. 1950'lerden sonra başlayan kıpırdanma, özellikle de 1980'den itibaren ise küreselleşme büyük bir ivme kazanarak benzeri görülmemiş bir seviyeye ulaşmıştır.

Ekonomi politik açısından değerlendirildiği zaman küreselleşmenin tarihsel bir dönüşümü işaret ettiği görülebilir. Bu dönüşüm ekonomi ve politika alanlarında yaşanmaktadır. Buna göre güç odağı ulus devletlerden ulus üstü bir konuma yükselmiştir. Çünkü artık devletlerin sınırlar, para ve kamu finansmanı üzerindeki

Küreselleşme bir yandan Çin ve Hindistan gibi ülkeleri bugünkü gelişmişlik düzeyine taşırken bir yandan da aynı ülkelerdeki dünyanın başka hiçbir yerinde olmayan zengin-fakir uçurumunu yarattı. 1820-2002 yılları arasında dünyada kişi başına düşen gelir on kattan fazla artarken varlıklı ve yoksul ülkeler arasındaki uçurum da aynı ölçüde büyüdü.

kontrolü giderek azalmaktadır. Devletler arası ilişkiler, anlaşmalar ve ittifakların yerini; devletlerin, tek bir küresel ekonomik, kültürel ve politik sisteme entegrasyonu ile uluslar üstü bir yapıya bağlanması almıştır.

Ekonomilerin ve toplumların giderek birbirlerine daha fazla yakınlaştığı küreselleşme sürecinin bugün geldiğimiz nokta itibarıyla mutlaka anlık “kazananları” ve “kaybedenleri” olmaktadır. Ancak devam eden bu sürecin bütününe yönelik bakış açılarını genel olarak üç farklı noktada toplamak mümkün: Küreselleşme yanlıları, küreselleşme karşıtları ve dönüşümcüler.

Küreselleşme yanlıları sınırların ortadan kalkmasıyla birlikte ulus devlet anlayışının önemini kaybetmekte olduğunu ve onun yerini dünya vatandaşlığının aldığını savunmaktadırlar. Hükümetlerden daha rasyonel davranabilen piyasa ekonomisi, iktisat politikalarının yerini almıştır.

Küreselleşme karşıtları ise küreselleşmeyi, ulus devletlerin gücünün azaltıldığı, uluslararası şirketlerin dünyanın hâkimiyetini ele geçirdiği bir süreç olarak görmektedirler. Bu grup, küreselleşmenin yeni birer fenomen olmadığını, yaşanan kültürel, ekonomik, politik, sosyal ve teknolojik gelişmelerin evrimsel bir çizgide gerçekleştiğini, yani bu gelişmelerin yüzyıllardır olageldiğini, bugün ise küreselleşmenin kapsamı ve ölçeği değişse de özünün aynı olduğunu savunmaktadır. Onlara göre günümüzdeki gelişme, ekonomilerin küreselleşmesi değil, kapitalizmin küreselleşmesidir.

Dönüşümcüler ise sosyal, politik ve ekonomik değişimleri tetikleyen gücün küreselleşmenin kendisinin olduğunu ileri sürmektedir. Bu değişimler vasıtasıyla modern toplumlar ve dünya düzeni yeniden kurgulanmaktadır.

Küreselleşmenin bir yanda yoksulluğu azaltıcı, ekonomik büyümeyi artırıcı etkileri, diğer yanda ülkeler arasında gelişmişlik farklarını artırıcı sonuçları hâlen daha ciddi tartışma konusudur.

Sanayi Dönemi'nden Bilgi Çağı'na “geçiş”i yaşayan dünyanın, tıpkı Tarım Toplumu'ndan Sanayi Toplumu'na geçişte olduğu gibi derin dönüşümleri yaşarken bunun sancılarını da beraberinde hissetmesi doğaldır.

2008'de ortaya çıkan son ekonomik kriz de maalesef geçiş sürecinin daha katı zorluklarından birini oluşturuyor. Aslında “kaçınılmaz ve geri döndürülemez” bir süreç olan küreselleşmenin, bu mutlak özelliğinin tamamıyla bir kenara bırakılarak, yalnızca “faydalı mı, değil mi” şeklinde yapılan tartışmalar, küreselleşme karşıtlarını haklı çıkaracak bir özellik taşıyabilmektedir.

Krizin de desteğiyle, küreselleşmenin yarattığı endişelerin, korumacı ekonomi politikalarına dönüşü tetikleyip tetiklemeyeceği, son yıllarda tartışılan temel konu hâline gelmiştir.

Bu noktada bazı yazarlar, “özellikle gelişmiş ülkelerde, son otuz yıla damgasını vuran küreselleşmenin zeminini oluşturan, sermayenin, malların ve insanların hareket serbestliği ilkelerinin, artık yüksek sesle sorgulandığını” yazmaktadır.

Çünkü onlara göre, “Avrupa'da ve Amerika'da göçmen karşıtı duygular artık marjinal olmaktan çıkıp yaygınlaştığı ve hükümetlerin politikalarına yansıdığı için ‘iş gücü dolaşımı’, para birimleri arasındaki gerilimler sebebiyle ‘sermayenin dolaşımı’ zarar görmekte”, buna malların serbest ticareti karşısında yüksek vergi uygulamalarının geri gelebileceği tespitleri eklenince de küreselleşmenin zeminini kaymaktadır.

Fakat küreselleşmenin “insani” yanını ilgilendiren veriler, küreselleşme tartışmalarında daha çok ön plana çıkmaktadır.

Bu noktada da Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü OECD, dünyanın önde gelen ekonomilerinin hemen hepsinde varlıklı ve yoksul kesimlerin gelirleri arasındaki uçurumun krizden önce de gittikçe derinleştiğini açıklayarak küreselleşme karşıtlarının eleştirilerini güçlendirmiştir.

Avrupa'nın birçok bölgesinde 2008 küresel krizinin sosyal yansımaları en ağır bir şekilde yaşansa da OECD'nin bu araştırması konunun kriz dışındaki sorunlarını ortaya koyuyor. OECD araştırmacıları, inceledikleri 22 ülkenin 17'sinde, 1980'lerden 2008'deki mali krize kadar geçen zaman zarfında gelir eşitsizliğinin büyüdüğünü belirlediler.

OECD, küresel olarak, nüfusun en varlıklı %10'luk bölümünün, en yoksul %10'luk bölümün eline geçenden dokuz kat fazlasını kazandığını kaydetti. OECD, yaşanan durumdan son 30 yıldır istihdam piyasasında kaydedilen değişimleri sorumlu tutuyor. Çünkü teknolojik gelişmeler en yüksek ücretli kesime yaramakta, daha yoksul konumdaki çalışanlar ise geçici, yarızamanlı veya düşük ücretli işleri yapmak zorunda kalmaktalar.

OECD Genel Sekreteri Angel Gurría, Paris'te düzenlenen toplantıda raporu açıklarken "bu araştırma, ekonomik büyümenin getirdiği yararların, otomatik şekilde daha yoksun kesimlere de yansıyacağı şeklindeki varsayımları geçersiz kılmıştır" diyordu.

Bu görüşü destekleyen Nobel ekonomi ödülü sahibi Joseph Stiglitz ise asıl önemli olanın küreselleşmenin avantajlarından herkesin yararlanabilmesi olduğunu belirterek, "şu anda yaşanan ise tam tersi. Küresel rekabet sayesinde uluslararası şirketlerin yöneticilerinin maaşları artarken nitelsiz iş gücünün ücreti giderek düşüyor. Çünkü aynı işi bir başka yerde daha ucuza yapabilecek biri hazırda bekliyor. Son yaşanan finans krizi de bu gelişmeyi taçlandırdı. ABD'de ödenmeyen ipotekler başka ülkelerdeki insanların işsiz kalmasına yol açtı. Küreselleşmenin olumsuz etkileri gördükçe 'korumacı ekonomi politikasına' dönüş endişesi de artıyor" demektedir.

Tabii bu açılardan yoğun saldırıya uğrayan küreselleşmenin, geçen 20-30 yıl içerisinde iki milyar insanı yoksulluktan kurtardığını da belirtmek gerekiyor.

Özetle, üzerinde herkesin anlaşığı bir tanımlanmamasına rağmen küreselleşmeyi, çok boyutlu, ekonomik, sosyal, politik, kültürel, hukuki vb. dönüşümlerin, dünyanın her tarafına hızla yayılması şeklinde tanımlayabiliriz. Bu gelişmeler sonunda ülkeleri birbirinden ayıran sınırların önemi giderek azalmakta, insanlar arasında, tek bir dünya toplumunun üyeleri gibi ortak bir kaderi paylaştıkları hissi giderek yayılmaktadır. Artan mal, sermaye ve iş gücü akımları sebebiyle ülkeler arasında karşılıklı bağımlılık giderek artmakta, âdeta tek bir dünya piyasası ortaya çıkmakta ve ulus devletler bu uluslararası piyasalar karşısında giderek güç kaybetmektedirler.

Bugünkü anlamda küreselleşme II. Dünya Savaşı'nın ardından başlamış, Bretton Woods sisteminin yıkılmasıyla ivme kazanmış ve 1980'lerin ortalarından itibaren hızlanmıştır. Bu gelişmelerde başlıca iki faktör önemli rol oynamıştır. Bunlardan biri uluslararası işlemlerin maliyetini büyük ölçüde azaltan ve hızını olağanüstü artıran taşımacılık, haberleşme ve bilgi işlem teknolojilerindeki gelişmelerdir. Diğer de uluslararası ticarete ve sermaye işlemlerinde meydana gelen liberalizasyondur.

TİCARETİN KÜRESELLEŞMESİ

Uluslararası ticarete yaşanan hızlı büyüme, küreselleşmenin hem sebeplerinden, hem de önemli sonuçlarından biri sayılmaktadır. Dünya ticaretinin hacmi 1950 yılında 296 milyar dolar iken 2005 yılında 27 kat artışla 8 trilyon dolara ulaşmıştır. 2008 krizinin ardından 2009 yılında %12,2 oranında bir daralma yaşansa da bundan sonra dünya ticareti genişlemesine devam etmiştir. Uluslararası ticaretteki bu artış sayesinde bütün dünyadaki tüketiciler daha fazla sayıda mal seçeneğini daha düşük fiyattan elde etme imkânı bulmuştur. Ayrıca, uluslararası ticaretteki artış, bütün dünyada yüksek büyüme oranlarının ve beraberinde daha çok istihdam imkânının yaratılmasına da yol açmıştır.

Resim 6.2

Dünya ticareti duraklıyor...

Dünya Ticaret Örgütüne (DTÖ) göre küresel ticaretteki artış 2012'de 20 yıl ortalamasının altında kalacak. 2010 yılında %13,8 oranında artan uluslararası ticari ilişkiler bir sonraki yıl %8,8 oranında artmıştı. DTÖ'nün tahminlerine göre küresel ticaret hacmi 2012'de sadece %3,7 oranında büyüyecek. Buna göre dünya ticaretinin artış oranı 2012 yılında son 20 yılın ortalama değeri olan %5,4'ün altında kalacak. Dünya Ticaret Örgütü Direktörü Pascal Lamy, "dünya ticaretinin çöküntüye uğradığı 2008/2009 döneminin üzerinden üç yıl geçmiş olmasına rağmen, dünya ekonomisinin ve dünya ticaretinin kırılganlığını koruduğunu" söylüyor. DTÖ Direktörü Pascal Lamy, birçok ülkenin küresel ekonomik sorunlara himayecilikle tepki göstermesinin de dünya ticaretine zarar vereceğini belirtiyor.

DTÖ'nün 2011 yılı bilançosunu ve 2012 beklentilerini kapsayan raporunda, ticaret hızının düşmesinde euro krizi kadar dünya ticaretinin diğer alanlarındaki gerilemelerin de etkili olduğuna yer veriliyor. Örneğin, DTÖ, küresel mal ve hizmet mübadelesinde arzulan artış hızına kavuşulamamasının nedenleri arasında doğal felaketleri de sayıyor. Öncelikle Japonya'daki deprem ve tsunami felaketleri ile Libya'daki silahlı ayaklanmanın ticari ilişkileri sarstığı belirtiliyor.

Taşımacılık ve haberleşme teknolojilerinde meydana gelen gelişmeler yanında GATT görüşmeleri yoluyla uluslararası ticaretin liberalizasyonu dünya ticaretinin büyümesinde etkili olmuştur.

Taşımacılık ve haberleşme teknolojilerinde meydana gelen gelişmeler ticaretin küreselleşmesinde itici faktörler olmuştur. Bu teknolojik gelişmeler yalnız uluslararası ticaretin hacminin artmasına yol açmamış, aynı zamanda ticaretin coğrafi olarak yaygınlaşmasına da sebep olmuştur. Yine tüm bu gelişmeler sonunda ticaret kanalları da daha karmaşık hâle gelmiş; eskiden daha ziyade bireyler yüz yüze ticari ilişkiye girerlerken giderek birbirlerini görmeden, uzaktan ticari ilişkiler geliştirmeye başlamışlardır.

Teknolojik gelişmeler yanında, GATT görüşmeleri yoluyla gümrük vergilerinin azaltılması ve ticaretin önündeki diğer engellerin bertaraf edilmesi de dünya ticaretinin büyümesinde etkili olmuştur. Bu çerçevede dünya ticareti dünya üretimine

göre daha hızlı artmış ve dünya üretiminin uluslararası ticarete konu olan kısmı hızla yükselerek bugün toplam dünya üretiminin %20'sine ulaşmıştır. Ticari küreselleşme yalnızca ülkeler arasında mal ve hizmet ticaretinin artması anlamına gelmemektedir. Buna ek olarak, belirli mal ve hizmetler için küresel çapta piyasalar ortaya çıkmıştır. Dünya çapında alıcı ve satıcıların karşı karşıya geldiği ve fiyatların oluştuğu bu küresel piyasaların, malların üretildiği, hatta fiziki olarak mübadele edildiği yerler olması gerekmemektedir. Rotterdam'da oluşan spot petrol piyasası bunun ilk örneklerinden biridir.

Aslında ticaretin küreselleşmesi çok eski tarihlere kadar götürülebilmekle birlikte Sanayi Devrimi'nin bu konuda önemli bir aşama olduğu kabul edilmektedir. 19'uncu yüzyılın başlarında gemi taşımacılığında meydana gelen teknolojik gelişmeler maliyetleri sürekli aşağı çekerek küresel ekonomik entegrasyona katkıda bulunmuştur. 1869 yılında açılan ve Londra ile Bombay arasındaki mesafeyi yarı yarıya azaltan Süveyş Kanalı ile 1830 yılında İngiltere'de başlayıp daha sonra bütün Avrupa'ya ve ABD'ye yayılan demir yolu taşımacılığı bu konudaki önemli ve belirleyici teknolojik gelişmeler olmuştur.

Bu dönemde ticaretin küreselleşmesine katkıda bulunan diğer gelişmeler; geniş ekonomiye sahip önemli ülkelerin Altın Standardı sistemini kabul etmeleri, Panama Kanalı'nın açılması, telgraf hatlarının ve okyanus aşan kabloların çekilmesi olmuştur. 1870 yılında başladığı kabul edilen modern dönemin bu ilk küreselleşme dalgası, İngiltere ile Fransa arasındaki anlaşmayı takiben gümrük tarifelerinde meydana gelen düşüşle ivme kazanmış ve küresel ihracatın dünya GSYİH'si içindeki payı 1870 yılında %4 iken 1914 yılında %8'e yükselmiştir.

Dünya ticaretinde ve ekonomisinde meydana gelen bu büyümenin ardındaki esas etkili olan faktör İngiltere'nin oluşturmuş olduğu liberal ekonomik düzendir. Nitekim teknolojik gelişmeler devam etmesine rağmen, I. Dünya Savaşı'nın bu liberal düzeni sarsmasıyla birlikte bu küreselleşme eğilimi de son buldu. Hükümetler ticaret ve taşımacılık faaliyetlerini kontrol etmeye başladılar. Ticarete yüksek gümrük vergileri ve kotalar uygulanmaya başlandı. İki dünya savaşı arasındaki dönemde (1919-1939) taşıma maliyetlerindeki azalmaya rağmen bu sebeplerle dünya ticaretinde bir gelişme yaşanmadı.

II. Dünya Savaşı'nın ardından kurulan ekonomik düzende, IMF, Dünya Bankası ve GATT gibi uluslararası kurumlar dünya ticaretinin serbestleşmesinde önemli rol oynadılar. Sabit bir kur rejiminin oluşturulması da ticarete belirsizliği azaltarak ekonomik büyümeyi teşvik etti. Bunun sonucunda, dünya ihracatı 1950 yılında toplam 61 milyar dolar iken 1970 yılında 883 milyar dolar, 2000 yılında ise 6 trilyon 338 milyar dolar oldu. Dünya ticaretindeki büyüme oranı dünya üretimindeki büyüme oranından daha yüksek olduğu için; dünya ihracatının dünya GSYİH'si içindeki payı 1950 yılında %6 iken, 1970 yılında %14,3'e, 2000 yılında ise %20,2'ye yükseldi.

Ancak, 1970'ler boyunca GATT görüşmeleri yoluyla dünya ticaretinde sağlanan liberalleşme yavaş ilerledi ve daha ziyade gelişmiş ülkelerle sınırlı kaldı. 1950-1973 döneminde dünya ticareti, gümrük vergilerindeki indirimler ve ulaştırma maliyetlerindeki düşüşler sayesinde, reel olarak %8'i aşan bir büyüme hızına ulaşmışken bu tarihten sonra yaşanan iki petrol şoku ve ortaya çıkan enflasyonist gelişmeler sebebiyle yavaşladı. 1980'den itibaren, gelişmekte olan ülkelerin IMF zoruyla dışa açılmasıyla birlikte hızlanan liberalleşme dünyanın önemli bir kısmını kapsar hâle geldi.

1999'da ABD'de teknoloji firmalarının yer aldığı borsa endeksi olan NASDAQ endeksinde teknoloji şirketlerinin hisseleri aşırı değerlendirildi. Cirolar ile borsa değeri arasındaki devasa fark, bir süre sonra fiyatların hızla düşüşüne neden oldu. 2000 yılı Mart ayında patlak veren ve 'dot.com balonu' olarak anılan bu krizde on binlerce yatırımcı iflas etti, birçok küçük şirket battı.

Özellikle dışa dönük ekonomik politikalar takip eden Hong Kong, Güney Kore gibi Doğu Asya ülkelerinin ve daha sonra bazı Güney Doğu Asya ülkelerinin yaşadıkları hızlı ekonomik büyüme ve içe dönük ithal ikameci politikalar takip eden bazı ülkelerin karşılaştıkları ekonomik başarısızlıklar, ticari liberalizasyonun lehinde örnekler olarak gösterilmeye başlandı. 1978 yılında Çin dışı açılma programı başlattı ve 1980'lerin sonunda, daha önce piyasa temelli politikalardan uzak duran merkezî planlı ekonomiler yaşadıkları ekonomik çöküş sonucunda dış ticaretin ve yatırımın önemli bir yere sahip olduğu piyasa ekonomisine geçiş sürecine girdiler.

1990'larda, enformasyon teknolojilerindeki gelişmelerin ivme kazanmasıyla dünya ticareti yine hızlı bir şekilde artmaya başladı; 2000 yılında teknoloji hisselerinde düşüşlerle kendini gösteren ve "dotcom" krizi olarak adlandırılan problemin ardından kısmen daralma gösterdikten sonra yeniden hızlanarak, 2000-2007 döneminde yılda ortalama %6'lık bir büyüme oranını yakaladı. 1950-2007 yılları arasında dünya ticaretinde meydana gelen ortalama büyüme hızı da aynı oranda kaldı.

Aşağıdaki tabloda mal ve hizmet ticaret hacminin küresel kriz sonrası durumu yer almaktadır. 2010 yılında %12,9 oranında artan dünya mal ve hizmet ticaret hacmi, 2011 yılında nispi bir yavaşlama ile %5,8 oranında artış göstermiştir. Dünya mal ve hizmet ticaret hacmine yönelik beklentiler ise 2012 yılı için %4, 2013 yılı için %5,6 ile daha düşük düzeydedir.

1990'larda enformasyon teknolojilerinde meydana gelen gelişmeler dünya ticaretinin yeniden hızlı bir biçimde artmasına yol açan temel faktör olmuştur.

Tablo 6.2
Mal ve Hizmet
Ticaret Hacmi (%)

Kaynak: IMF, *World Economic Outlook*, Nisan 2012.
(*) Tabmin

Mal ve Hizmet Ticaret Hacmi (%)				
	2010	2011	2012*	2013*
Dünya	12,9	5,8	4,0	5,6
İhracat				
Gelişmiş Ülkeler	12,2	5,3	2,3	4,7
Euro Bölgesi	11,1	6,3	1,4	3,2
Diğer Gelişmiş Ülkeler	13,3	4,7	1,9	6,3
Yeni Sanayileşen Asya Ülkeleri	18,1	5,5	3,0	7,8
Gelişmekte Olan Ülkeler	14,7	6,7	6,6	7,2
Orta ve Doğu Avrupa	10,2	5,7	3,3	5,4
BDT	8,4	8,1	3,1	3,6
Gelişen Asya	23,0	8,0	7,9	9,6
Latin Amerika ve Karayipler	11,6	5,7	6,4	8,4
Orta Doğu ve Kuzey Afrika	7,7	3,4	5,5	3,1
İthalat				
Gelişmiş Ülkeler	11,5	4,3	1,8	4,1
Euro Bölgesi	9,3	3,8	-0,5	2,2
Diğer Gelişmiş Ülkeler	15,1	4,5	2,3	6,8
Yeni Sanayileşen Asya Ülkeleri	18,7	3,2	2,0	7,6
Gelişmekte Olan Ülkeler	15,3	8,8	8,4	8,1
Orta ve Doğu Avrupa	12,2	8,0	4,0	5,3
BDT	17,8	18,3	11,9	10,0
Gelişen Asya	19,0	9,1	10,2	10,1
Latin Amerika ve Karayipler	23,9	10,6	6,7	8,0
Orta Doğu ve Kuzey Afrika	1,1	0,9	5,9	3,1

Özetle, II. Dünya Savaşı'nın ardından kurulan liberal ekonomik düzende dış ticaretin önündeki engellerin azalmasıyla; dünya ticareti, 1947 yılındaki 57 milyar dolarlık seviyesinden, 1980'de 2 trilyon 32 milyar dolara, 1990'da 3 trilyon 479 milyar dolara, 2000 yılında yaklaşık 6,5 trilyon dolara ve 2007 yılında 13 trilyon 833 milyar dolara çıkmıştır. Gelişmiş ülkelerin dünya ticareti içindeki payı 1980'de %66'dan 2007 yılında %58,6'ya inerken; gelişmekte olan ülkelerin payı %29,4'ten %37,5'e yükselmiştir. Ancak, en az gelişmiş 50 ülkenin 1960 yılında %1,8 olan dünya ticareti içindeki payı azalarak, 1995 yılında %0,5'e düşmüş, daha sonra artış göstererek 2006 yılında %0,9'a yükselebilmektedir. Tabloda detaylı bir şekilde yer alan 2010 ve 2011 yılına ait gerçekleşen değerler ve 2012 ve 2013 yılı tahminleri, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler açısından kıyaslamalı olarak ele alındığında, dünya ticaretinin yönü hakkında da ipuçları vermektedir.

Türkiye'de ise küresel kriz sonrası 2010 ve 2011 yıllarında dış ticaret göstergelerinde (mal ticareti) önemli artışlar gerçekleşmiştir. 2010 yılında ihracat %11,5, ithalat %31,7, dış ticaret hacmi %23,2 oranında artarken, 2011 yılındaki artışlar ihracatta %18,5, ithalatta %29,8 ve dış ticaret hacminde %25,5 olarak gerçekleşmiştir. Dış ticaret göstergelerindeki artış eğiliminin hızı azalsa da 2012 ve 2013 yıllarında da devam etmesi beklenmektedir. Son tahminlerin yer aldığı Orta Vadeli Program (2012-2014)'a göre, 2012 yılında Türkiye'de ihracatın %10,1, ithalatın %3,3, dış ticaret hacminin %5,7 oranında artması beklenmektedir. 2013 yılına yönelik öngörüler ise sırasıyla %11,6, %9,6 ve %10,3'tür.

Liberal ticaret ile büyüme oranları arasında gözlenen yakın ilişki, serbest ticaretin ülkelere sağladığı faydaları gözler önüne sermektedir. Serbest dış ticaretin faydası esas olarak üreticilerin daha geniş uluslararası piyasalara erişebilmesinden kaynaklanmaktadır. Bir ülke ekonomisi için bu erişim, bir taraftan uluslararası iş bölümünden yararlanma fırsatı, bir taraftan da dünya piyasalarında karşılaşacağı güçlü rekabete göğüs germe ihtiyacı anlamına gelmektedir. Uluslararası uzmanlaşma sayesinde bir ülke içindeki üreticiler daha etkin üretim yapmaktadırlar.

Bunlara ek olarak, uluslararası ticarete katılan bir ülke, teknolojinin yayılması etkisinden de yararlanmaktadır. Bu fayda özellikle gelişmekte olan ülkeler için önemlidir. Çünkü bu ülkeler, bu sayede gelişmiş ülkelerin verimlilik oranlarını yakalamaya fırsatı elde etmektedirler. Piyasa ekonomilerine karşı uyguladıkları izolasyoncu politikalar sebebiyle küresel ticaretin bu tür olumlu etkilerinden faydalanma şansını kaybetmiş olan eski merkezî planlı ekonomiler, şimdi küresel sisteme katılmak suretiyle fayda elde etmeye çalışmaktadırlar.

Liberal dış ticaretin bir ülkeye sağladığı başlıca faydalar nelerdir?

Bütün bu faydalarına karşılık, uluslararası ticaret bazı riskler de ortaya çıkarmaktadır. Mesela, uluslararası piyasalarda güçlü bir rekabetle karşı karşıya kalan bir ülke, yeterince rekabetçi olmayan sanayilerinin kapanması tehlikesiyle karşılaşabilir. Ayrıca, millî güvenlikle ilgili sektörlerde yabancı üreticilere bağımlı olmak riskli olabilir. Gelişmekte olan ülkelerin hükümetleri, bunlara ek olarak, yeni kurulan sanayilerin, rekabetçi hâle gelene kadar geçici olarak korunması gerektiğini ileri sürmektedirler. Ancak, "bebek endüstrileri tezi" olarak adlandırılan bu tür korumacılık uygulamaları, yerli üreticileri etkinlikten uzak bir biçimde üretim yapmaya teşvik etmesi sebebiyle ekonomik bakımdan riskli olabilir.

Resim 6.3

12 Şubat 2009'da, Aden Körfezi'nde, arama ve kurtarma ekipleri şüpheli korsanları yakalamak için yaklaşıyorlar...

Dünya ticareti önündeki hiç hesap edilmeyen bir başka engel ise Orta Çağ Dönemi'ni aratmayan ve Afrika'nın doğusundaki denizlerde ticari gemilere dadanan korsanlar oldu.

Özellikle Somali'de üslenen deniz korsanları, yaklaşık 20 yıldır iç siyasi çalkantıların yaşandığı ve bu nedenle de asayiş yokluğunun bulunduğu şartlardan yararlanarak güç kazanmışlar.

Silahlı korsanlar tarafından ele geçirilen ve bilinmeyen bir hedefe gitmeye zorlanan gemilerin taşıdığı kargo, daha küçük bir gemiye yüklendikten sonra gemi serbest bırakılıyor ve bazı durumlarda da iki ya da üç mürettebat fidyeye ödenene kadar esir tutuluyor.

Korsanların elinde 2012 yılı Mayıs ayı itibarıyla toplam 17 tekne ve 300 mürettebat ve yolcu bulunduğu tahmin ediliyor.

Uluslararası Denizcilik Bürosu, 2010'un ilk yarısında 100 olan saldırıların 2011'in ilk yarısında 163'e yükseldiğini açıklıyor.

Çeşitli ülkelerin ve NATO'nun savaş gemileri korsanlara karşı mücadele etse de deniz korsanlığının küresel ekonomi üzerinde yarattığı mali etkileri azaltamamış gözüküyor. Korsanlara ödenen fidyeler, güvenlik araç gereçleri ve korsanlığın ticaret üzerindeki etkileri dikkate alınarak deniz korsanlığının maliyetini çıkaran Chatham House'un yayımladığı raporda, 2005 yılından bu yana deniz korsanlığının faturasının ortalama beş kat arttığı tahmin ediliyor.

Rapora göre tehlikeli bölgelerden kaçınmak için gemilerin başka rotaları kullanmak zorunda kalmasının maliyeti 2,4 ila 3 milyar dolar arasındayken, donanma operasyonları için yılda 2 milyar dolar civarında bir para harcanıyor.

Taşıdığı risklere rağmen pek çok ülke ekonomisini daha fazla küresel rekabete açmayı tercih etmektedir. Ekonomilerin dışa açıklığını ya da küreselleşmesini ölçmenin bir yolu ülkenin dış ticaretinin (ihracat artı ithalat) GSYİH'sine ya da GSMH'sine oranlanmasıdır. Bu ölçü dikkate alındığında, 1950 sonrasında, küreselleşme oranı ortalama olarak ikiye katlanmıştır. Dünya ihracatının dünya üretimine göre çok daha hızlı artmasının sonucunda, dünya ticaretinin dünya GSYİH'si içindeki payı yaklaşık olarak %30'a ulaşmıştır.

ÜRETİMİN KÜRESELLEŞMESİ

Yukarıda bahsedilen teknolojik gelişmeler üretimin değişik safhalarının birbirinden ayrılmasını ve maliyet avantajlarının dikkate alınarak dünyanın farklı bölgelerinde gerçekleştirilmesini mümkün kılmıştır. Üretimin bu şekilde uluslararasılaşması çok uluslu şirketlerin yayılmasını sağlamıştır. Taşımacılıkta ve haberleşmede meydana gelen büyük ölçekli maliyet düşüşleri dünyanın farklı coğrafyalarında kurulan üretim işletmelerinin bir merkezden kontrol edilmesini kolaylaştırmıştır.

Örneğin dev yolcu uçağı Boeing 787 Dreamliner'ın her bir parçası dünyanın farklı yerlerinde üretilmektedir. 787'nin Japonya, Kore, İtalya, Fransa ve Amerika'nın çeşitli yerlerindeki 50 farklı tedarikçiden gelen parçaları Seattle'daki fabrikada birleştirilerek üretim gerçekleştirilmektedir. Özellikle kanat ve gövde gibi büyük parçaların hızlı bir şekilde taşınması için Boeing, Dreamlifter adını verdiği kargo uçağını bile üretmiştir.

BMW, Mercedes, Audi, Opel, Volvo, Man gibi otomobil ve ağır vasıta araçlarının bazı yedek parçalarını Samsung'da bir üreticiden almaları, ulaşım maliyetlerinin düşmesiyle birlikte üretimin küreselleşmesinin sayısız örneğinden biridir.

Çok uluslu şirketlerin bu küresel faaliyetlerinin ve bu faaliyetlerin sonuçlarının ele alınması, küreselleşme konusu incelenirken kaçınılmaz olmaktadır. Çünkü çok uluslu şirketler küreselleşme sürecinde yer alan temel aktörlerdir. Bu açıdan, özellikle doğrudan yabancı yatırımların (DYY) hacminde meydana gelen artış, uluslararası üretimin organizasyonunda yaşanan değişiklikler, teknolojinin yayılması ve yeni firmalar arası ilişki biçimleri önem taşımaktadır.

DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR

Küreselleşmenin önemli göstergelerinden biri doğrudan yabancı yatırımlardır. Yukarıda, dünya ticaretinin dünya üretimine kıyasla daha hızlı büyüdüğünü, dolayısıyla dünya GSYİH'si içinde dünya ticaretinin payının arttığını görmüştük. Doğrudan yabancı yatırımlar ise dünya ticaretine oranla çok daha hızlı büyümüştür. 1960 yılında DYY, dünya GSYİH'sine oranla iki kat daha hızlı büyümüştü. 1980 yılında, DYY'nin büyüme hızı GSYİH'nin büyüme hızının dört katı idi. 1989 yılında uluslararası üretim, uluslararası ticaretin hemen hemen iki katı büyüklüğe erişmişti. Arada kısa süreli düşüşlere rağmen, DYY akımları bu tarihten sonra da sürekli olarak artmıştır.

Bir ülkede kurulu olan bir firmanın bir başka ülkede fiziki yatırım yapması ya da mevcut bir firmanın yönetimini elde etmesi olarak tanımlayabileceğimiz DYY, bu sebeple, küreselleşme sürecinde önemli rol oynamıştır. Bu yatırımlar firmalara, yeni piyasalar ve pazarlama kanalları, daha düşük maliyetli üretim imkânları, yeni teknolojilere, ürünlere, becerilere ve finansman kaynaklarına erişim fırsatları sağlamaktadır. Bu yatırımların yöneldiği ülkeler açısından ise yeni teknoloji, sermaye, ürün, organizasyon teknolojileri ve yönetim becerileri sağlamakta ve böylece, ekonomik gelişmeyi teşvik etmektedir.

Yeni enformasyon sistemleri ve uluslararası iletişim maliyetlerinde meydana gelen azalmalar, bugün yurt dışında yapılan yatırımların yönetimini çok daha kolay hâle getirmiştir. Dış ticaretin liberalizasyonu, yabancı yatırımlar üzerindeki kısıtlamaların ve piyasalar üzerindeki devlet düzenlemelerinin azaltılması ve özelleştirmeler, DYY'lerin yaygınlaşmasındaki temel faktörler olmuştur. Teknolojik gelişmeler DYY'lerin tanımında da değişiklik yapmaya adaydır. Hâlen DYY'lerin üçte ikisi makine, donanım ve bina şeklinde olsa ve büyük çoğunluğu büyük çok uluslu şirketler tarafından yapılsa da İnternet'in ortaya çıkması, teknolojinin artan rolü, birçok piyasada doğrudan yatırım ile ilgili kısıtlamaların gevşemesi ve azalan iletişim maliyetleri, gelecekte geleneksel olanların dışında yeni yatırım biçimlerinin rolünün artabileceğini göstermektedir.

Küreselleşmenin önemli göstergelerinden biri olan doğrudan yabancı yatırımlar; bir ülkede yerleşik bir firmanın bir başka ülkede fiziki yatırım yapması ya da kurulu bir firmanın yönetimini elde etmesi şeklinde tanımlanmaktadır.

Ev sahibi ülkeler doğrudan yabancı yatırımlar sayesinde istihdamın artırılması, doğal kaynakların değerlendirilmesi, yönetim ve üretim bilgisinde gelişme, dış ticaret açığının azaltılması, ekonomik büyümenin artırılması faydası peşindeyken yabancı yatırımcılar açısından ise ucuz girdi (iş gücü, ham madde vb.) kaynaklarına yakın olmak ve doymamış bir piyasanın sunacağı kazanç imkânlarından faydalanmak öncelikli hedeflerdir.

Doğrudan yabancı yatırımların yaygınlaşmasında rol oynayan temel faktörler nelerdir?

SIRA SİZDE

DYY'de de dünya ticaretine benzer gelişmeler görülmektedir. Doğrudan yabancı yatırım stoku 1960 yılında 68 milyar dolar iken 1980'de 636 milyar dolara, 2000 yılında ise 6 trilyon 258 milyar dolara çıkmıştır. Doğrudan yabancı yatırım akımları ise 1960 yılındaki 5 milyar dolarlık seviyesinden, 1980 yılında 55 milyar dolara, 2000 yılında ise 1 trilyon 492 milyar dolar seviyesine yükselmiştir. Bunun sonucunda, doğrudan yabancı yatırım stokunun dünya üretimine oranı 1960'ta %4,4'ten 1980'de %6,1'e, 2000 yılında ise %20'ye yükselmiştir.

Dünyadaki toplam net DYY girişleri 1970 yılında 13 milyar 418 milyon dolar iken 1980 yılında 55 milyar 262 milyon dolara, 1990 yılında 201 milyar 594 milyon dolara, 2000 yılında 1.411 milyar 396 milyon dolara ulaşmıştır. 2005 yılında 945 milyar 795 milyon dolara geriledikten sonra, 2006 yılında yeniden yükselerek 1.305 milyar 852 milyon dolara çıkmıştır. Gelişmekte olan ülkelere giren DYY miktarı 1970 yılında 3 milyar 854 milyon dolardan 2006 yılında 379 milyar 70 milyon dolara yükselirken gelişmiş ülkelere giren DYY miktarı 1970'deki 9 milyar 564 milyon dolarlık seviyesinden 2006 yılında 857 milyar 499 milyon dolarlık seviyeye ulaşmıştır.

DYY akımlarının yıllık artış hızı 1980'lerde %14 iken bu oran 1990'larda %20'ye yükselmiştir. Miktar olarak 2000 yılında 1,4 trilyon dolara ulaşan DYY akımları 2000'deki dotcom krizi ile birlikte sert bir düşüş yaşadıkten sonra 2004'ten itibaren tekrar artış göstermiştir. Küresel DYY stokunun dünya GSYİH'sine oranı 2006 itibarıyla %25'e ulaşmıştır. Her ne kadar DYY akımları diğer özel sektör sermaye akımlarına göre daha az oynak ise de 2008 krizinin ardından 2009 yılında %30'dan fazla bir düşüş göstermiştir.

Gelişmiş ülkeler hâlen, DYY için en önemli varış noktasını oluşturmaktadırlar. Ancak bu konudaki en büyük artış gelişmekte olan ülkelere görülmüştür. Bu ülkelere yönelen yıllık DYY akımları ortalaması 1970'lerde 10, 1980'lerde ise 20 milyar dolardan az iken 1990'larda bir patlama yaşamış ve 1990'da 26,7 milyar dolar olan bu rakam 1998'de 179 milyar dolara, 1999'da 208 milyar dolara yükselmiştir. Bugün küresel DYY akımlarının çok daha geniş bir kısmı bu ülkelere gitmektedir. Özellikle Çin'e yönelen DYY akımları önemli ölçüde artmış ve bu ülke, ABD'nin ardından en fazla DYY çeken ikinci ülke hâline gelmiştir.

En son rakamlara bakılacak olunursa Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Örgütü UNCTAD'ın Uluslararası Doğrudan Yatırımlara ilişkin olarak hazırladığı Dünya Yatırım Raporu'na göre dünya genelinde DYY girişleri 2011 yılında bir önceki yıla göre %16,5 artışla 1,5 trilyon dolara yükseldi.

2011 yılında en fazla doğrudan yatırım çeken ülke 2010'da olduğu gibi 226 milyar dolarla ABD olurken gelişmekte olan ülkeler arasında olan Çin ise çektiği 124 milyar dolarlık yatırım ile gene bir önceki yıl olduğu gibi ikinci sırada yer aldı.

Türkiye'de ise DYY girişleri 2011 yılında bir önceki yıla göre %76 artışla 15,9 milyar dolar olurken 2012 yılının ilk 6 ayında Türkiye'ye gelen doğrudan yatırımlar geçen yılın aynı dönemine göre %21 artarak 8,2 milyar dolara çıktı.

Bu durumda Türkiye, 2011 yılındaki 15,9 milyar dolarlık giriş ile dünya genelinde en fazla doğrudan yatırım çeken 23'üncü ülke olurken gelişmekte olan ülkeler arasında ise 12'nci sırada yer aldı.

Gelişmiş ülkeler hâlen dünyada en fazla DYY çeken bölgelerdir. Ancak, gelişmekte olan ülkeler bu konuda daha büyük gelişme göstermektedirler. Özellikle Çin bu konuda önemli bir başarı sağlamıştır.

Tablo 6.3

En Fazla Uluslararası Doğrudan Yatırım Çeken İlk 10 Ülke (2011)

Kaynak: YASED, "UNCTAD Dünya Yatırım Raporu 2012, 5 Temmuz 2012, İstanbul, www.yased.org.tr

En Fazla Uluslararası Doğrudan Yatırım Çeken İlk 10 Ülke (2011)			
2011	2010	Ülke	Miktar (Milyar \$)
1	1	ABD	226,9
2	2	Çin	124,0
3	3	Belçika	89,1
4	4	Hong Kong	83,2
5	8	Brezilya	66,7
6	7	Singapur	64,0
7	5	İngiltere	53,9
8	6	İng. Virjin Adaları	53,7
9	10	Rusya Fed.	52,9
10	12	Avustralya	41,3

ÜRETİMİN KÜRESELLEŞMESİNE YOL AÇAN GELİŞMELER

Üretimin küreselleşmesi, yukarıda bahsedilen gelişmelerden anlaşılacağı gibi, çok uluslu şirketlerin ortaya çıkmasının ve gelişmesinin bir sonucudur. Burada özellikle ABD kökenli firmaların oynadıkları rol önemlidir. Çok uluslu şirketlerin ortaya çıkıp faaliyetlerini dünya çapında yaygınlaştırmaları teknolojik gelişmeler sayesinde mümkün olmuştur. Taşıma ve haberleşme maliyetlerindeki azalmaya üretim teknolojilerindeki gelişmeler de eşlik edince; üretim sürecinin parçalara ayrılması ve her bir aşamanın başka bölgelerde yerine getirilmesi imkânı doğmuştur. Bunun sonucunda üretim maliyetlerini düşürmek mümkün olmuştur.

Çok uluslu şirketler, zamanla hizmetler sektöründe de maliyetlerdeki farklılıklardan faydalanmak amacıyla, çeşitli aşamalara ait işlemleri farklı yerlerde yerine getirme yoluna gitmişlerdir. Küresel rekabetin artmasıyla birlikte büyük şirketler, maliyetlerini düşürüp kârlarını artırabilmek ve böylece bu sert rekabet ortamında ayakta kalabilmek için dış kaynak kullanımı (outsourcing) uygulamasına başlamışlardır. Bunun sonucunda, daha önce dış ticarete konu olmayan çağrı merkezi, veri girişi, muhasebe işlemleri, vergi iadesi ve sigorta işlemleri gibi birçok hizmet faaliyetinin uluslararası ticareti ortaya çıkmıştır. Bütün bu gelişmelerin sonucu, üretim sürecine daha fazla ülkenin katılması ve küresel üretim ağlarının ortaya çıkması olmuştur.

Maliyet avantajları yanında, çok uluslu şirketleri küresel çapta üretim yapmaya iten sebepler arasında çevre ile ilgili düzenlemeler gibi çeşitli hükümet düzenleme ve kısıtlamalarından kaçınma çabası da rol oynamaktadır. Fakat belki de en önemli faktör yeni piyasalara erişebilme imkânıdır. Teknolojinin küreselleşmesi teknolojik yeniliklerin getireceği maliyetleri ve kazançları artırmış ve yeni geliştirilen ürünlerle ilgili riskleri yükseltmiştir. Küresel piyasalarda satış yapabilmek kabiliyeti çok uluslu şirketlere, yeniliklerle ilgili riskleri ve maliyetleri dünya çapında çok sayıda satış noktası arasında dağıtma imkânı sağlamaktadır. Küresel çapta faaliyetler çok uluslu şirketlere ayrıca sermayeye ve diğer kaynaklara çok daha geniş ölçekte erişim imkânı sağlamaktadır.

Üretimde küreselleşmenin itici gücü olan çok uluslu şirketlerin en önemli özelliği yenilik ve icat kapasiteleridir. İleri teknoloji içeren yeni malların geliştirilmesi için büyük masraflara mal olan araştırma-geliştirme faaliyetlerine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu masrafları karşılama gücüne ise ancak dev boyutlu çok uluslu şirketler sahiptir. Dolayısıyla, bu şirketlerin teknoloji geliştirme ve yenilik yapma kabiliyetleri yüksektir. Çok uluslu şirketler, yaptıkları yenilikler sayesinde elde ettikleri patent haklarının koruması altında belli bir süre tekel pozisyonuna sahip olarak yüksek kârlar elde edebilmektedirler. Bunun sonucu olarak, ticaretin ve üretimin küreselleşmesinin, küresel çapta büyük şirketler arasında kıyasıya bir rekabete yol açacağı ve bu rekabete dayanamayan küçük firmaların piyasadan silineceği akla gelebilir.

Ancak, durum hiç de öyle değildir. Birçok küçük ve orta boy işletme (KOBİ) küreselleşmeye ayak uydurabilmekte; esnek yapıları, düşük maliyetleri ve yenilik yapma kabiliyetleriyle uluslararası alanda faaliyetlerini sürdürmektedirler. Çok uluslu büyük şirketler, kendi adlarına üretim yapmaları için bazı malların ya da malların bazı parçalarının üretimini bu şirketlere devretmektedirler. Bazen de KOBİler, kendi aralarında küresel ağlar oluşturarak küresel rekabette yer alabilmektedirler.

Eski bir Amerikan sömürgesi olan Filipinler'de genç nüfusun önemli bir bölümü Amerikan İngilizcesi konuşuyor ve Amerikan kültürünü yakından tanıyor. Bu yüzden ABD ve Avrupa'dan işverenler denizaşırı çağrı merkezlerinin ilk durağı olan Hindistan'dan buraya taşınmaya başladı. Hindistan'da sektör hesaplamalarına göre 350 bin çalışan varken nüfusu Hindistan'ın onda biri kadar olan Filipinler 400 bin çalışanla 2011 yılı itibarıyla Hindistan'ı geride bıraktı.

Çok uluslu şirketler maliyetleri düşürüp küresel rekabette avantaj elde etme arzusunun yanında hükümet kısıtlamalarından kaçınmak için de küresel çapta üretim yapmaya yönelmektedirler.

Apple ve Samsung, dünyanın iki büyük teknoloji devi, 2011 ve 2012 yıllarını patent kavgaları ile geçirdi. Dünyanın en değerli şirketi Apple, Samsung'u, iPad ve iPhone'u taktik etmekle suçlarken bugün dünyanın en büyük akıllı telefon üreticisi olan Samsung, Apple'ın kablosuz teknoloji patentlerini ihlal ettiğini öne sürüyor.

Çok uluslu şirketlerin en önemli özelliği yenilik ve icat yapabilmeleridir. Bu şirketler yaptıkları yenilikler sayesinde patent haklarına sahip olabilmekte ve bunların sağladığı tekel pozisyonu ile yüksek kârlar elde edebilmektedirler.

Tablo 6.4

Dünyanın En Değerli 100 Küresel Markası 2012 Yılı Sıralaması

Kaynak: BrandZ Top 100 Most Valuable Brands Study 2012, www.wpp.com, 22.05.2012

Dünyanın En Değerli 100 Küresel Markası 2012 Yılı Sıralaması		
Sıralama	Marka Adı	2012 Yılı Marka Değeri (Milyon \$)
1	Apple	182,951
2	IBM	115,985
3	Google	107,857
4	McDonald's	95,188
5	Microsoft	76,651
6	Coca-Cola	74,286
7	Marlboro	73,612
8	AT&T	68,87
9	Verizon	49,151
10	China Mobile	47,041
11	General Electric	45,810
12	Vodafone	43,033
13	ICBC	41,518
14	WELLS FARGO	39,754
15	VISA	38,284
16	UPS	37,129
17	WALMART	34,436
18	Amazon.com	34,077
19	Facebook	33,233
20	Deutsche Telekom	26,837
21	Louis Vuitton	25,92
22	SAP	25,715
23	BMW	24,623
24	CHINA CONSTRUCTION BANK	24,517
25	Baidu	24,326
26	HP	22,898
27	Oracle	22,529
28	Toyota	21,779
29	Master Card	20,759
30	American Express	20,198
31	HSBC	19,313
32	Hermès	19,161
33	Gillette	19,055
34	ExxonMobil	18,315
35	Pampers	18,299
36	TESCO	18,007
37	Tencent/QQ	17,992
38	AGRICULTURAL BANK OF CHINA	17,867
39	Shell	17,781
40	RBC	17,225
41	Movistar	17,113
42	Starbucks	17,072
43	Disnep	17,056
44	Nike	16,255
45	Accenture	16,118
46	Mercedes-Benz	16,111
47	NTT DoCoMo	15,981
48	Budweiser	15,882
49	Intel	15,633
50	Orange	15,351

Küreselleşmeyle ilgili rakamlara bakıldığında, 1970'lerden itibaren, ticaretin ve sermaye akımlarının artmasıyla birlikte, üretimin uluslararasılaşmasında ve küreselleşmesinde de önemli gelişmeler olduğu görülmektedir. Birden çok ülkede faaliyet gösteren dev şirketlerin sayısı 1970 yılında 7 bin iken 2000 yılında 50 bine yükselmiştir. Bugün tahmini olarak, dünyada 78 bin uluslararası şirket ve çeşitli ülkelerde kurulmuş bunlara bağlı 780 bin yavru şirket mevcuttur. Bu yavru şirketlerde çalıştırılan personel sayısı 1990 yılında 25 milyon iken 2006 yılında yaklaşık üç kat artarak 73 milyon kişiye ulaşmıştır.

Aynı dönemde, yurt dışı yavru şirketlerin satış hacmi 1990 yılında 6 trilyon dolar iken, dört kattan fazla artarak 2006'da 25 trilyon dolara yükselmiştir. Bu şirketlerin sahip oldukları varlıkların değeri ise 51 trilyon dolara ulaşmıştır. Şirket ciroları ile ülkelerin GSYİH'leri karşılaştırıldığında; şirketler eğer ülke olsalardı, dünyanın en büyük 100 ekonomisinden 51'inin şirketler olduğu görülecekti. Buradan yola çıkarak bazıları, ekonomik küreselleşmeyi şirket küreselleşmesi olarak da tanımlamaktadırlar.

Resim 6.4*Dünyanın en değerli markası*

ABD Maliye Bakanlığı'nın Temmuz 2001 verilerine göre ülkenin harcanabilir nakit rezervi 73,7 milyar dolardı. Aynı dönemde Apple şirketinin ise 76,4 milyar dolarlık nakit rezervi bulunuyordu. Bunun anlamı ise çok açıktı; elektronik devi Apple'in nakit rezervi ABD'den daha fazlaydı. 2012 yılı Şubat ayında ise Apple'in piyasa değeri ilk kez 500 milyar doları aşıyordu. Türkiye'nin 735 milyar dolarlık büyüklükle o dönem dünyanın 17'nci ekonomisi olduğu düşünülürse; Apple, bir ülke olsaydı Türkiye'nin üç sıra gerisinde yer alacaktı. 2006 ve 2011 yılları arasındaki beş yıllık dönemde Apple'in marka değeri %859 yükselişle 137 milyar dolar artarak rekor kırmıştı. Devamında 22 Mayıs 2012'de açıklanan "Dünyanın En Değerli Marka Araştırması" sonuçlarına göre ilk sırada yer alan Apple, %19 büyüyerek 182,9 milyar dolar değere ulaşmıştı.

ÜRETİMİN KÜRESELLEŞMESİNİN SONUÇLARI

Üretimde küreselleşmeye eşlik eden çok önemli bazı gelişmeleri ele almak faydalı olacaktır. Bunlar arasında özellikle, üretim teknolojisindeki değişiklikler, karmaşık küresel üretim sistemlerinin ortaya çıkması ve giderek artan sayıdaki çeşitli şirketler arası ittifakların kurulması önemlidir. Küreselleşmeyle birlikte teknolojinin yayıldığı kanalların sayısı artmış ve daha fazla sayıda ülke teknolojiyi etkin biçimde kullanma imkânı elde etmiştir. Bunun en göze çarpan örneği Japonya'da ortaya çıkan ve buradan dünyaya yayılan yeni üretim teknikleridir.

1970'lerden itibaren yoğunlaşan küreselleşme eğilimi ve bunun getirdiği rekabet artışı, kaynak kıtlığı çeken Japon firmalarının yeni üretim teknikleri geliştirerek rekabet avantajı elde etmeye çalışmalarına sebep olmuştur. Fordizm olarak bilinen standart kitle üretiminin aksine Japon firmaları, bilgisayar teknolojisine dayanarak, aynı üretim bandında farklı tüketiciler için küçük farklılıklar içeren mallar üretmeye başlamışlardır. Üretimde artış ve azalışlara bağlı olarak stokların anında ayarlanmasını sağlayarak, Japon üreticileri maliyetleri kontrol altına almışlardır. Belki da-

ha da önemlisi, Fordizme kıyasla kalite kontrolü çok daha yüksek seviyelere çıkarılmıştır. Artan uluslararası rekabet, küresel enformasyon ve teknoloji akımları ve şirketler arası ittifaklar, Japonya'daki ortaya çıkan bu üretim sisteminin diğerleri tarafından da hızla taklit edilmesine yol açmıştır.

İkinci Dünya Savaşı sonrasının egemen üretim paradigması olan Fordizm'in yerini alan ve post-Fordizm olarak tanımlanan yeni üretim paradigması ile kitle üretimine esneklik, kalite ve vasıf gibi yeni özellikler ilave edilerek Fordizm'in kimi boyutları tersine çevrilmiştir. Ancak burada daha da önemli olan şey, Fordizm'in "eski ekonomi"yi, post-Fordizm'in ise "yeni ekonomi"yi simgelediğidir.

Klasik üretim faktörleri olan emek sermaye ve doğal kaynak üzerine yoğunlaşan sanayi dönemi üretim biçimi, post-Fordizm'de, bilginin üretilmesi ve dağıtılmasını temel alan, bilginin hâkim olmaya başladığı küresel ekonomi mantığına uygun bir üretim modeline dönüşmüştür.

Küreselleşme, bu şekilde, ortaya çıkan yeniliklerin daha hızlı bir şekilde ve daha geniş coğrafi bölgelere yayılması sonucunu doğurmaktadır. Yalnızca bilgi ve enformasyon değil, aynı zamanda, bu yeniliklerin uygulanmasını sağlayan kurumsal temeller ve altyapılar da küreselleşme sayesinde hızla dünyanın farklı bölgelerine yayılmaktadır. Bu konuda bir başka örnek de bir iletişim teknolojisi olarak İnternet'in dünyaya hızla yayılmasıdır. İnternet teknolojisi, ABD'de ortaya çıktıktan yaklaşık beş yıl sonra bütün dünyayı kaplamıştır.

SIRA SİZDE

Üretimde küreselleşme ile yenilikler arasında nasıl bir ilişki vardır?

Üretimde küreselleşmenin sonucu olarak bir küresel üretim ağı ortaya çıkmıştır. Bu ağ içinde çok uluslu şirketler, bir ürünün farklı parçalarını değişik ülkelerde üretmekte, bunları başka bir ülkede monte etmekte ve küresel çapta satışa sunmaktadır.

Teknolojinin ve piyasaların küreselleşmesinin bir sonucu olan stratejik şirket ittifakları küreselleşmenin daha da derinleşmesine ve firmalar ile devletler arasındaki bağın zayıflamasına yol açmaktadır.

Üretimde küreselleşmenin ikinci önemli sonucu yeni ve karmaşık üretim organizasyonu biçimlerinin geliştirilmesidir. Birkaç ülkeyi kapsayan üretim organizasyonları, giderek artan dış kaynak kullanımı ve firmalar arasında stratejik ittifaklar yoluyla kurulan ilişkiler eski üretim biçimlerini demode hâle getirmiştir. Bir küresel üretim ağından söz etmek artık daha uygundur. Bu üretim ağı içinde bir firma, nihai ürünün farklı parçalarını birkaç ülkede üretmekte, sonra bunların bir başka ülkede montajını yapmakta ve ortaya çıkan ürünü dünya çapında pazarlamaktadır. Birçok durumda çok uluslu şirketler, dünyanın değişik bölgelerinde sermaye kaynaklarına ulaşmakta, satış ofisleri açmakta, uzmanlaşma gerektiren belirli araştırma geliştirme faaliyetlerini ana ülkeden başka yerlerde kurmakta ve farklılaştırılmış piyasalar için üretim yapmaktadırlar.

Bu gelişmeler çok uluslu şirketlerin yapısında da değişiklikler meydana getirmiştir. Bu şirketler giderek küresel bilgi acenteleri, yani bilgi temelli üreticiler hâline gelmişlerdir. Bu ortamda artık, ülkeler arasındaki uluslararası iş bölümünü maddel mallarla ham maddelerin değişimi şeklinde açıklamak mümkün değildir. Bütün ülkeleri içine alan bir teknolojik üstünlüğe dayalı uzmanlaşma ortaya çıkmaktadır. Dünyada bazı bölgeler bilgi üretirken bazıları ürünlerin ileri teknoloji içeren kısımlarının üretiminde uzmanlaşmakta, bazıları da düşük teknoloji gerektiren kısımların üretimini üstlenmektedirler. Ürünlerin farklı kısımları küresel çapta maliyet-verimlilik hesaplamalarına göre dağıtılmaktadır.

Üretimde küreselleşmesinin sonuçlarından biri de firmalar arasında kurulan stratejik ittifaklardır. İki ya da daha fazla firmanın maliyetleri paylaşmak ve riski dağıtmak amacıyla kaynak havuzları oluşturduğu stratejik ittifaklar; üretim, pazarlama ve/veya ar-ge konularında enformasyon, ürün ve hatta üretimin paylaşılmasını içeren sürekli ilişkiler kurulması olarak tanımlanabilir. Anlaşmaya katılan firmalardan her biri diğerlerinin sahip olduğu ya da meydana getirdiği imkânlarla erişebilmektedir.

Teknolojinin ve piyasaların küreselleşmesinin bir sonucu olarak ortaya çıkan stratejik ittifaklar, aynı zamanda, küreselleşmenin farklı yollarla daha da derinleşmesine yol açmaktadırlar. Bu ittifaklar ülkelerle firmalar arasındaki ilişkiyi zayıflatmaktadır. Bazı kimseler, ortaya çıkan küresel finans, ticaret, bilgi ve teknoloji ağlarının belli bir coğrafi bölgeyle sınırlı devletler dünyasının dışında bir işleyişe sahip olduğunu ileri sürmektedirler.

Bu durum en iyi geleneksel ticaret politikalarında karşılaşılan güçlükler konusunda kendisini göstermektedir. Devletlerin “ulusal” firmaların ticaret faaliyetlerini etkilemeye yönelik çabaları DYY ve küresel üretimle ilgili olarak kurulan uluslararası stratejik ittifakların ortaya çıkardığı coğrafi akışkanlık ve esnekliği göz ardı etmektedir. Bugünün dünyasında, firmaların sahip oldukları rekabet avantajları, devletlerin kendilerine sağladıklarından ziyade uluslararası ilişkilere bağlı gibi görünmektedir.

FINANSAL KÜRESELLEŞME

Küreselleşmenin en önemli boyutu belki de uluslararası finansal işlemlerin hacminde meydana gelen olağanüstü artıştır. Finansal varlıkların uluslararası ticaretindeki bu sürekli artış finansal küreselleşmeyi ortaya çıkarmıştır. Ülke sınırlarını aşan finansal akımlar, finansal piyasalar arasında entegrasyon sağlayarak, adeta tek bir küresel piyasa ortaya çıkarmaktadır. Buradan hareketle finansal küreselleşme; ülkelerin finansal piyasalarının, uluslararası finansal piyasalarla ve kurumlarla entegre olma süreci olarak tanımlanabilir. Bu entegrasyon genellikle ulusal finans piyasalarının liberalizasyonu ve uluslararası sermaye akımlarının önündeki engellerin kaldırılması eşliğinde olmaktadır.

Finans piyasalarının liberalizasyonu; finansal kurumlar üzerindeki, mevduatlar ve kredilere uygulanan faiz oranlarına tavan getirilmesi, mevduatlara uygulanan karşılık oranları ve kredilerin belirli sektörlere tahsisi yönündeki şartlar gibi kontrollerin kaldırılmasını içermektedir. Sermaye akımlarının liberalizasyonu ise döviz kurları üzerindeki kontrolün ve uluslararası finansal işlemler üzerindeki kısıtlamaların ortadan kaldırılması anlamına gelmektedir. Piyasaların serbestleştirilmesi yolundaki bu adımların sonucunda, finansal küreselleşme sürecinde ülkeler arasındaki sermaye hareketlerinde ciddi artışlar meydana gelmektedir.

FINANSAL KÜRESELLEŞMENİN GÖSTERGELERİ

Yukarıdaki tanımlamadan da anlaşılacağı gibi finansal küreselleşmenin en göze çarpan özelliği finansal hizmetlerin uluslararasılaşmasıdır. Buna ek olarak, finansal işlemlerde ve menkulleştirme yöntemlerinde ortaya çıkan yenilikler hem ulusal hem de küresel finans piyasalarında önemli etkiler meydana getirmiştir. Son dönemlerde özellikle ABD’de ortaya çıkan finansal yenilikler finansal küreselleşmeye hız kazandırmıştır. Küresel finans sektöründe işlemlerin giderek dijitalleşmesi de bu yeniliklerin hızla yayılmasına sebep olmaktadır. Bu hızlı yayılma, aynı zamanda, finansal krizlerin küresel çapta yayılmasının da sebebi olarak görülmektedir.

Finansal küreselleşmenin önemli özelliklerinden biri de uluslararası likiditede meydana gelen hızlı artıştır. Finansal küreselleşme sayesinde küresel finans piyasasının katılımcılarının kullanabilecekleri likit varlıkların hacminde olağanüstü bir artış olmuştur. Bununla ilişkili üçüncü bir özellik, borç alan ve veren ülkelerin yaşadıkları dönüşümdür. Eskiden yüksek miktarda borç alan bazı ülkeler, büyük miktarda sermaye ihraç eden ülkeler hâline gelmişlerdir. ABD gibi daha önce sermaye ihraç eden bir ülke ise dünyanın en borçlu ülkesi olmuştur. Bu arada düşük gelirli ülkelere doğru sermaye akışları ortaya çıkmaya başlamıştır.

Likit olmayan aktiflerin ihraç edilebilecek ve sermaye piyasalarında alım satım yapılabilecek menkul kıymete dönüştürülmesi demek olan menkulleştirme kapsamındaki aktifler arasında ikametgâh amaçlı ipotekler, otomobil kredileri, kredi kartı alacakları ve kira ödemeleri yer almaktadır.

Finansal küreselleşmenin en önemli özelliği finansal hizmetlerin uluslararasılaşması olup ayrıca, ortaya çıkan finansal yenilikler finansal küreselleşmeyi daha da hızlandırmaktadır.

Dördüncü özellik menkul kıymet yatırım fonları ve hedge fonlar gibi yeni enstrümanların finans piyasalarına girmeleridir. Büyük miktarda likit kaynaklara sahip olan bu kurumlar küresel sermaye ve finans piyasalarının ve sermaye akımlarının yapısında değişiklikler meydana getirmişlerdir.

Resim 6.5

Ülkenin yeni Cumhurbaşkanı Muncif Marzuki'nin de katıldığı, Muhammed Buazizi'nin ölümünün birinci yılındaki anma töreninde, Buazizi'nin seyyar arabasını betimleyen heykeli de açıldı.

17 Aralık 2010'da, sebze ve meyve sattığı tezgâhına polislerce el konulan Tunuslu üniversite mezunu işsiz Muhammed Buazizi'nin kendini yakarak intihar girişiminde bulunması, dünya siyasetinin seyrini değiştirmişti. Buazizi'nin ölümü, Tunus'ta yoksulluk, işsizlik, yolsuzluk ve baskılara öfke duyan milyonları ayaklandırmış, daha sonra bu ayaklanmalar bir devrimin de ateşini yakmıştı. Buazizi'nin kendini yakmasıyla başlayan olaylar, "Arap Baharı" denilen devrim hareketinin de başlangıcı kabul ediliyor. Bu olayın ardından sokağa dökülen Tunuslular 23 yıllık Zeynel Abidin Bin Ali rejimini devirmiş, olaylar Mısır, Libya, Bahreyn, Suriye ve Yemen'e de sıçramıştı. Sonuçta, Mısır'da Hüsnü Mübarek görevi bırakmak zorunda kalmış, Libya lideri Muammer Kaddafi 20 Ekim'de doğum yeri Sirte'de muhaliflerce ele geçirilerek öldürülmüştü. Orta Doğu'daki kanlı diktatörlüklerin sonunu hazırlayan ayaklanmaların son kurbanı Suriye'deki Esad rejimi olacak gözüküyor. Küreselleşme sadece sınırları değil, diktatörlükleri de yıkıyor...

FİNANSAL KÜRESELLEŞMEYİ ORTAYA ÇIKARAN GELİŞMELER

Küreselleşmenin diğer biçimlerinde olduğu gibi finansal küreselleşme de inişli çıkışlı bir gelişme göstermiştir. 19'uncu yüzyılda ve 20'nci yüzyılın başında görülen birinci küreselleşme dönemi Birinci Dünya Savaşı'yla kesintiye uğramış ve ancak İkinci Dünya Savaşı'nın ardından kurulan liberal ekonomik düzenle birlikte yeniden canlanmıştır. Bretton Woods sisteminin uluslararası sermaye hareketlerine kısıtlama getirmesi sebebiyle finansal küreselleşme, ancak bu sistemin 1970'lerin başında devre dışı kalmasının ardından hız kazanmış ama en hızlı gelişen küreselleşme biçimi olmuştur.

Birinci küreselleşme döneminde, 19'uncu yüzyılın ortalarından I. Dünya Savaşı'na kadar, dünyada görülmemiş bir hızda ekonomik ve finansal entegrasyon ortaya çıkmıştı. Özellikle 1870-1914 yılları arasındaki dönemde finansal küreselleşme ileri boyutlara varmıştı. Ülkeler arasındaki finansal akımlar konusunda pek az kısıtlama vardı. 60'tan fazla ülke Londra, Paris ve Berlin'de tahvil satmak suretiyle sermaye elde ediyorlardı. Avrupa'nın hemen hemen her ülkesinden ve her sektörden firmalar finans piyasalarında işlem yapmaktaydılar. Londra, en önde gelen ve en büyük finans merkeziydi.

Bu dönemde küreselleşmeyi ortaya çıkaran asıl faktör dünyaya hâkim olan liberal ekonomik düzen idi. Önde gelen ekonomilerde, piyasalar üzerinde pek az devlet müdahalesi vardı. Bu ekonomik özgürlük ve liberalizasyon çağında büyük

Bretton Woods sisteminde sermaye hareketleri kontrol altına alındığından, sermaye piyasalarının gelişmesi yavaş olmuş ancak 1960'ların sonundan itibaren artan sermaye hareketleri sonucunda Bretton Woods sistemi yıkılınca finansal küreselleşme hızlanmıştır.

ölçekli uluslararası sermaye hareketleri ortaya çıkmıştı. Toplam yurt içi tasarruflarının neredeyse yarısını ihraç eden İngiltere en büyük sermaye ihracatçısı ülkeydi. Fransa, Almanya ve Hollanda da sermayelerinin önemli bir kısmını ihraç etmekteydiler. Erken sanayileşen ülkeler dünyanın bankeri hâline gelirken bu Avrupa sermayesine kolayca erişebilen yeni dünya ekonomileri de bu sayede hızla refahlarını artırdılar. Birinci Dünya Savaşı ile birlikte kesintiye uğrayan bu süreç, 1970'lerin başına kadar aynı seviyeyi yakalayamadı.

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Bretton Woods'ta yeni bir sistem kurulurken uluslararası ticaret genişletilmeye çalışılmış fakat sermayenin ülkeler arasında dolaşımının kontrol altında tutulması uygun görülüyordu. IMF döviz krizlerini önlemek ve sabit kur sistemini korumak için sermaye akımlarına yasak getirdi. Böylece ülkelere, para politikası konusunda bir özerklik sağlanmış oluyordu. Yaklaşık yirmi yıl boyunca bu yaklaşım devam etti ve sermaye piyasalarında gelişme yavaş kaldı. Fakat 1960'ların sonunda artık değişen dünyada sermaye hareketlerini engellemek mümkün olmaktan çıkmıştı ve artan sermaye akımları, sonunda Bretton Woods sisteminin yıkılmasına yol açtı.

Küba krizi gibi bazı olayların sonucu olarak, 1950'lerin sonlarından itibaren, ABD bankalarına güvenmeyen Sovyetler Birliği'nin petrol gelirlerini Avrupa bankalarında, bilhassa İngiliz bankalarında tutmaya başlamasıyla avrodolar piyasası doğdu. Avrupa bankaları bu fonları dolar cinsinden başka ülkelere borç vermeye başladılar. Sonraları başka para birimlerinin de katılmasıyla avropara piyasası ortaya çıktı.

Bu paraların küresel çapta dolaşmaya başlamasıyla, sermaye kontrolleri giderek gevşedi ve Bretton Woods sistemi sallanmaya başladı. Özellikle 1965 yılında ABD'nin sermaye çıkışlarına kısıtlama getirmesi avrodolar piyasasının gelişmesine ivme kazandıran en önemli olay olarak kabul edilmektedir. Daha önce İngiliz bankalarının merkezinde yer aldığı bu piyasaya, bu tarihten sonra, kendi hükûmetinin kontrolünden kaçınmak isteyen ABD bankaları da artan bir ilgi göstermeye başladılar.

Avropara piyasası 1980'lerde artmaya başlayan ve 1990'lardan itibaren hızlanan sermaye akımlarını ortaya çıkaran başlıca üç gelişmeden biri olmuştur. Diğerleri, Bretton Woods sabit kur sisteminin çökmesi ve petrol fiyatlarında görülen ani yükselişlerdir. 1960'lar ve 1970'ler boyunca meydana gelen bu değişmelerin ardından, finansal piyasalarda meydana gelen serbestleşme, yani devlet düzenlemelerinin azalması, teknolojik gelişmelerle de birleşince, küresel düzeyde finansal akımların olağanüstü bir şekilde genişlemesine ve küresel bir finansal ağın ortaya çıkmasına yol açmıştır.

1973 yılında ortaya çıkan petrol şoku, büyük miktarda petrol ihraç eden körfez ülkelerinin ellerinde çok miktarda dolar stokunun oluşmasına yol açtı. Zaten nüfusları az olan bu küçük ülkeler tüketmelerine imkân olmayan bu paraları avropara piyasasına yatırdılar ve bu piyasanın büyümesi için yeni bir destek oluşturdular. 1960'ların ortalarında on milyar dolar olan net avropara mevduat yükümlülükleri 1980 yılına gelindiğinde 500 milyar dolarlık bir hacme ulaşmıştı. Petrol fiyatlarındaki büyük artış, petrol üretmeyen gelişmekte olan ülkelerin büyük dış ticaret açıkları vermesine yol açmıştı ve bu fonlar bu ülkelere açıklarını kapatmak için borç olarak verildi. Bu şekilde biriken borçlar 1980'lerde yaşanan borç krizini hazırlayan unsur oldular.

Bankaların avropara piyasasından borçlanma veya bu piyasada borç verme imkânına kavuşmaları merkez bankalarının para ve kredi hacmini kontrol etmelerini güçleştirdi. Bu durumda ülkeler, artık etkinliği azalmış olan sermaye kontrollerini kaldırmaya ve finans piyasalarını liberalleştirmeye başladılar. Çünkü kontrolleri de-

Avropara piyasası, bir ulusal paranın onu çıkartan ülke sınırları dışında oluşan piyasasına verilen addir. 1960 yılının başlarında başta İngiltere olmak üzere bazı Avrupa bankalarının dolar cinsinden mevduat kabul etmeleri ve bu dolarları kredi vermeleri ile ortaya çıkmıştır. Başlangıçta bu piyasaya avrodolar piyasası denilmiş ise de zamanla diğer paralarla da işlem yapılmaya başlanıldığı için avropara piyasası tabiri kullanılmaya başlanmıştır.

1980'lerde artmaya başlayan ve 1990'lardan itibaren hızlanan sermaye hareketlerinin ardında yer alan faktörler avropara piyasalarının ortaya çıkması, Bretton Woods sisteminin yıkılması ve petrol fiyatlarında meydana gelen ani yükselmelerdir.

vam ettirmek isteyen ülkeler, sermayenin, kontrollerin olmadığı avropara piyasasına doğru hareket etmesi sebebiyle sermaye çıkışlarıyla karşı karşıya kalıyorlardı.

Bu şekilde finansal piyasaların liberalleşmesiyle ülkeler arasında sermaye dolaşımı kolaylaştı ve artan sermaye giriş-çıkışlarının olduğu bir ortamda sabit kurları sürdürme imkânı kalmadı. Çünkü büyük miktardaki sermaye giriş-çıkışları döviz piyasalarında arz ve talep şartlarını değiştiriyor ve döviz kurları üzerinde ciddi baskılar meydana getiriyordu. Kurlar üzerinde böyle baskıların ortaya çıktığı bir ortamda dolar ile altın arasındaki sabit paritenin sürdürülebileceğine olan inanç zayıfladı ve ABD doları üzerinde spekülasyon bir baskı meydana geldi. Sonunda doların altına olan konvertibilitesi kaldırıldı ve Bretton Woods sistemi çöktü.

Bretton Woods sisteminin çöküşü finansal liberalizasyonu ve sermaye akımlarını daha da hızlandırdı. Çünkü artık dünya ekonomisinin önde gelen ülkeleri serbest kur rejimi uyguluyorlar ve döviz kurları piyasada arz ve talep şartlarına bağlı olarak her an değişebiliyordu. Bu ortamda, döviz kurlarındaki değişikliği önceden tahmin etmek suretiyle büyük spekülasyon kazançlar elde etmek mümkün hâle gelmişti. Böylece spekülasyon hareketleri başladı. Spekülasyon bir atakla karşı karşıya kalan bir para, başka hiçbir sebep olmasa bile bu sebeple değer kaybedebiliyordu.

Ancak, para hareketlerinin ve kur değişimlerinin en büyük sebebi spekülasyonlar değil, ortaya çıkan belirsizlikten kendilerini korumak isteyen çok uluslu şirketlerdi. Bu şirketler birçok ülkede birden faaliyet gösterdiklerinden, ellerinde birçok ülkenin parasından oluşan büyük nakit portföyleri bulunuyordu. Bu paralar dan birinin değer yitirmesi hâlinde portföyün toplam değerinde önemli bir düşüşle karşı karşıya kalma riski vardı. Bundan dolayı, bu portföyleri yöneten kişilerin gelişmeleri önceden tahmin edip değer kaybetmesi muhtemel parayı elden çıkarması gerekiyordu.

Bilgisayar teknolojisindeki gelişmeyle birlikte sermaye akımları daha bir hız kazandı ve bunun sonucunda kaçınılmaz hâle gelen liberalizasyon, finansal piyasalar arasındaki ilişkilerin yoğunlaşmasını getirdi. Özellikle 1990'lardan itibaren artan sermaye hareketleri, finansal bakımdan hızlı bir küreselleşmeyi ortaya çıkardı. 1980-1995 döneminde küresel sermaye hareketleri dünya GSYİH'sinin %2'si ile %6'sı arasında dalgalanma gösterirken bu tarihten sonra hızla artarak dünya GSYİH'sinin %14,8'ine yükseldi.

Finansal piyasalarda devlet düzenlemelerinin azaltılması, özelleştirmeler, şirketlerarası birleşmeler ve satın almalar yanında, yukarıda bahsi geçen teknolojik gelişmelerin de etkisiyle, yükselen piyasalara yatırım yapmak sanayileşmiş ülkelerdeki yatırımcılar için eskisine göre daha kolay ve kârlı hâle geldi. Bunun sonucunda 1990'larda, yükselen ekonomilere yönelik yatırımlarda hızlı bir artış yaşandı ve bu da uluslararası finansal akımların artmasına yol açtı. Bütün bu gelişmeler finansal türevler şeklindeki yeniliklerin artışı sağladı. Bu da finansal piyasaların büyümesine katkıda bulunan önemli bir faktör oldu.

Bu dönemde, çeşitli ülkelerdeki para otoritelerinin döviz rezervlerini değerlendirmek için ABD hazine bonosu almaları ile ABD'ye doğru bir sermaye akımı meydana geldi. ABD böylece, cari açığını dışardan gelen fonlarla finanse etmeye başladı ve açıkları sürekli hâle geldi. Böylece, hızlanan küreselleşmeyle birlikte dünyada dolar likiditesinde artış meydana geldi. 2000 yılından itibaren bu eğilim hız kazandı ve ABD'nin cari açığı ABD ekonomisinin hacmine oranla hızla arttı. Bu şekilde ortaya çıkan küresel mali dengesizlikler finansal küreselleşmenin önemli bir sonucu oldu.

Bilgisayar teknolojisindeki gelişmeyle birlikte finans piyasalarında devlet düzenlemelerinin azaltılması, şirketler arası birleşmeler ve satın almaların etkisiyle 1990'larda uluslararası finansal akımlar hızla arttı.

Finansal küreselleşme sonucunda elektronik ağlarla birbirine bağlanan finans piyasaları bütünleşip âdeta tek bir piyasa gibi davranmaya başlamışlardır. Bu durum ülkeler arasında karşılıklı bağımlılığın artmasına yol açmıştır.

Yukarıda anlatılanlardan görülebileceği gibi, özellikle 1980'lerin ortasından itibaren finansal küreselleşme hız kazanmıştır. Artan sermaye hareketleri, piyasaların liberalleşmesi, teknolojik gelişmeler sonucu yeni finansal araçların ortaya çıkması, türev piyasalarının gelişmesi gibi gelişmeler finansal küreselleşmeyi hızlandırmıştır. Bunlara ek olarak, esnek kurlar sonucu devasa döviz piyasalarının bütün dünyada 24 saat işler hâle gelmesi ve küresel dengesizlikler sonucu bazı ülkelerde biriken büyük miktarda döviz rezervlerinin Amerikan piyasasında değerlendirilmesi sonucu finansal küreselleşme görülmemiş boyutlara ulaşmıştır.

Sonuçta, elektronik ağlarla birbirine bağlanan finansal piyasalar, âdeta tek bir piyasa gibi bütünlük arz etmeye başlamışlardır. Bütünleşmenin derecesi gelişmiş ülkelerde daha yüksek ise de yükselen ekonomiler bu konuda önemli bir gelişme kaydetmişlerdir. Bu şekilde finansal küreselleşme, finansal piyasaların bütünleşmesine ve ülkeler arasında karşılıklı bağımlılığın artmasına yol açmıştır.

Resim 6.6

Dünyanın en tanınmış iş adamları ve siyasetçilerini bir araya getirerek dünyanın en önemli sorunlarının tartışıldığı Dünya Ekonomik Forumunun da yapıldığı İsviçre'nin kış sporları merkezi Davos.

Öğretim üyesi, iktisatçı Pankaj Ghemawat, 125 ülkenin telefon konuşmaları ile diğer bazı verilerini değerlendirip bir 'Küresel Bağlanmışlık Endeksi' hazırlamış. Bu endekste ticaretin yanı sıra, sermaye, bilgi ve insan hareketliliği de yer alıyor. Mübadelenin hacmi kadar kaç ülke arasında cereyan ettiği de bu endekse yansıtılmış.

Ghemawat'ın yaptığı araştırmanın sonuçlarına göre "dünyadaki telefon konuşmalarının sadece yüzde ikisi dış ülkelerle yapılıyor, doğrudan sermaye yatırımlarının sadece yüzde onu yurt dışından geliyor". Bunun anlamı ise "%100'lük küreselleşme endeksine göre küreselleşebilmişlik oranı %20'yi ancak buluyor".

Araştırmanın ortaya çıkardığı önemli sonuçlardan birisi de en iyi bağlanmışlarla alt sıralardakiler arasındaki uçurumun %150'yi bulması. Bu fark ise çeşitli nedenlerden kaynaklanıyor. Örneğin denizci bir millet olan Hollandalılar yüzyıllar önce dünyaya açılmışlardı. AB üyesi olmasının yardımıyla ihracatının %59'unu organizasyon yapılanması mükemmel olan Avrupa'ya yapmakta oluşu da Hollanda'yı birinci sıraya taşıyan faktörlerden biriydi. Küresel Bağlanmışlık Endeksine göre son sırada yer alan Nepal'in en büyük handikabı ise çevresini perdeleyen Himalaya Dağları ve bölgesel işbirliğinin en zayıf olduğu bir coğrafyada yer alması.

Kaynak: <http://www.dw.de/küreselleşme-benüz-emeliyor/a-15531165>.

1990'dan itibaren finansal küreselleşme ve piyasalar arasındaki karşılıklı bağımlılık ve bütünleşme büyük bir hız kazanmıştır. 1990 yılında yalnızca 33 ülke GSYİH'sini aşan değerde finansal varlık stokuna sahipken bu rakam, 2006 yılında ikiye katlanarak 72'ye çıkmıştır. Bankaların yurtdışındaki finansal varlık ve yükümlülüklerinin değeri 1990 yılında 5 trilyon dolar iken bu rakam 2006 yılına gelindiğinde 20 trilyon doları aşmıştır. Uluslararası portföy yatırımlarının hacmi 2001 yılında 12 trilyon dolar iken 2005 yılında ikiye katlanarak 25 trilyon dolar civarına yükselmiştir.

Finansal bütünleşme derecesi bütün ülkelerde aynı değildir. Gelişmiş ekonomilerde finansal bütünleşme çok daha yüksektir. Mesela yükselen ekonomilerin dünyaya GSYİH'si içindeki payı %20'yi aşmakta iken toplam finansal aktifler içindeki payları yalnızca %14'tür. Ancak, son zamanlarda finansal küreselleşmenin en hızlı gelişmeyi bu ülkelerde gösterdiği gözlenmektedir. Bu ülkelerde sermaye giriş-çıkışları 2002 ile 2006 yılları arasında %500 oranında artmıştır. En az gelişmiş ekonomiler, finansal küreselleşme sürecine en az katılmış olan ülkelerdir.

FINANSAL KÜRESELLEŞMENİN SONUÇLARI

Günümüzde, bilgi ve iletişim teknolojisindeki gelişmeler sonucu finansal sermayenin hareketliliği olağanüstü artmış bulunmaktadır. Sermaye fiziki olarak yer değiştirmese de kayıtlarda yapılan bir değişiklik ile finansal sermaye çok büyük bir hızla ve neredeyse maliyetsiz olarak yer değiştirebilmektedir. Bunun sonucu olarak ulus devletlerin paralarının miktarını kontrol edebilme kabiliyetleri ve bağımsız para politikası uygulama imkânları ortadan kalkmıştır.

Bu durum makroekonomik açıdan bir zorluk ortaya çıkarsa da finansal küreselleşmenin birçok olumlu makroekonomik ve mikroekonomik etkileri de vardır. Makroekonomik açıdan, kredibilitesi olan bir gelişmekte olan ülke küresel sermaye piyasalarından fon sağlayarak yatırımlarını ve büyüme hızını artırabilmektedir. Bunun dışında, finansal küreselleşmenin bir başka doğrudan etkisi, gelişmekte olan ülkelerde hükümet politikaları üzerinde disiplin sağlamasıdır. Bu sayede hükümetler, büyümeyi teşvik eden reformlar yapmak ve piyasa dostu bir iş ortamı yaratmak durumunda kalmaktadırlar.

Mikroekonomik açıdan, finansal kurumlarda daha güçlü yönetimler ortaya çıkmakta; karar alma pozisyonunda olanlar, yönettikleri fonların en etkin ve verimli bir şekilde kullanımı konusunda birbirleriyle rekabet etmektedirler. Ancak finansal küreselleşmenin bu potansiyel yararları yanında ortaya çıkarabileceği riskler de göz ardı edilmemelidir. Finansal küreselleşmeyle birlikte finansal kurumların da küreselleştiği görülmektedir. Birçok ülkede birden faaliyet gösteren uluslararası finansal şirketler bir ülkede ya da bölgede meydana gelen bir finansal krizin diğer ülke veya bölgelere yayılmasına sebep olabilmektedirler. Bu yüzden, istikrarlı bir şekilde büyüyen, sağlıklı bir finansal yapıya sahip ülkeler bile dış kaynaklı krizlerle sarsılma tehlikesiyle karşı karşıya kalmaktadırlar.

Finansal küreselleşmenin bir başka sonucu ise hedge fonların miktarında meydana gelen büyümedir. Bugün bu fonların, sadece Avrupa'da yaklaşık olarak iki trilyon euroluk bir varlığa hükmettikleri tahmin edilmektedir. Bu, finansal küresel-

2010 yılında sadece Avrupa'da işlem hacmi yaklaşık iki trilyon euroya vardığı tahmin edilen hedge fonlar, büyük ölçekli parasal kaynakları, kurallarla bağlı olmadan, yüksek getirisi olan yatırımlara (dolayısıyla da yüksek riske) yönlendirerek, yüksek getiri sağlamayı amaçlar. Hedge fonların kural dışı çalışmaları ve şeffaf olmamaları bunları yönetenlere gerçek varlıklarının çok üzerinde alım satım yapma, sınırsız borçlanma ve riske girme imkânı verir. Bu fonlar, yüksek kâr gördüğü yerlere hızla girip, kârlar düşünce hızla çıktıkları için küresel ekonomide krize neden olabilen en önemli etmenler arasında gösterilir. Hedge fonların en ünlü örneğini 'para sihirbazı' olarak da adlandırılan ünlü yatırımcı George Soros'un fonları oluşturur.

leşme açısından önemlidir çünkü bu fonların yöneticileri dünyanın neresinde finansal varlıkların yanlış fiyatlandırıldıklarını ve dolayısıyla yüksek getiri imkânı sağladıklarını düşünürlerse; yatırımlarını ve arbitraj faaliyetlerini hemen o piyasalara kaydırmaktadırlar. Bu fonlar ayrıca, türev piyasaları gibi hızlı gelişen piyasalarda aktif bir biçimde yer almakta ve giderek daha karmaşık ürünlerin dünya piyasalarına arz edilmesine yardımcı olmaktadır.

Finansal küreselleşmenin önemli bir sonucu, piyasalar arasındaki ilişkilerin ve finansal akımların artmasıyla, dünyadaki belli başlı finansal piyasalar arasında aynı yönde hareket etme eğiliminin ortaya çıkmasıdır. ABD, Japonya ve Avrupa'daki tahvil ve hisse senedi piyasalarının eskiye oranla daha fazla aynı yönde hareket etmekte oldukları görülmektedir. Bu ülkelere ek olarak, doğrudan ekonomik ilişkisi zayıf olan ülkelerin finansal piyasalarının bile aynı yönde hareket etme eğiliminde olması, yatırımcıların küresel çapta benzer tepkiler vermeye başladıklarını göstermektedir.

Finansal küreselleşmenin dünya ekonomisi açısından diğer bir sonucu, ekonomiler içinde finansal piyasaların reel sektöre kıyasla öne çıkmasıdır. Spekülatif balonların ve dolayısıyla krizlerin oluşmasını kolaylaştıran bu gelişme, küreselleşmenin ortaya çıkardığı önemli risk unsurlarından biridir. 1986 yılından bu yana, sanayileşmiş ülkelerin sermaye piyasalarında ticareti yapılan finansal varlıkların değeri bu ülkelerin GSYİH'sinin 1,6 katından 2,5 katına yükselmiştir. Aynı şekilde, finans sektörünün ekonomilerin toplam katma değeri içindeki payı %5'ten %6,7'ye çıkmıştır.

Bir başka önemli sonuç, dünyadaki finansal piyasaların ve kurumların birbirleriyle olan bağlarının artması ve yatırımcıların risklerini dağıtmak amacıyla, artan bir oranda kendi ülkeleri yerine dış piyasalarda yatırım imkânları aramaya başlamalarıdır. Tahminlere göre, 1990 yılında, dünyada hisse senedi piyasalarında yabancıların payı %10'dan daha az iken bu oran 2006 yılında %25 düzeyine çıkmıştır. Ayrıca, ticari bankalarla yatırım bankaları arasındaki fark azalmış; "batmak için fazla büyük" olarak nitelendirilen, sistem açısından önemli kuruluşların sayısında artış yaşanmıştır. Bu da finansal piyasalarda ahlaki rizikonun artmasına sebep olmuştur.

ABD'de ortaya çıkan son finansal krizde açıkça görülen bir sonuç, gelişmiş ülkelerde riskin hanehalkına transfer edilmesidir. Bunun sonucunda dünya çapında ev sahibi olanlar artarken buna paralel olarak hanehalklarının borç ve varlıkları cari gelirlerine kıyasla yükselmektedir. Yaşanan son krizde esas olarak bu gelişmenin sebep olduğu yüksek risk rol oynamıştır. ABD'nin yüksek cari açıklarını borçlanarak finanse etmesi sonucunda ortaya çıkan likidite bolluğu ve düşük faizler mortgage kredilerine talebi artırmış; taleple birlikte yükselen ev fiyatları, düşük faiz ortamında daha fazla aileyi ev kredisi alma konusunda cesaretlendirmiştir. Sonunda faiz oranlarında meydana gelen bir yükselme düşük gelirli ailelerin ödemelerini aksatmalarına sebep olmuş; bankalara geçen evler satılığa çıkarıldıkça ev fiyatları düşmüş ve kriz patlak vermiştir.

Finansal küreselleşmenin önemli bir sonucu, dünyadaki belli başlı finans piyasalarını aynı yönde hareket etmeye başlamalarıdır. Bu durum yatırımcıların küresel çapta benzer tepkiler verdiklerini göstermektedir.

Ahlaki riziko, finansal işlem meydana geldikten sonra ortaya çıkan bir asimetrik bilgi problemidir. Borç verenler, borç alanların yatırım projelerinin kalitesini belirleme gücünü yitirirler. Çünkü borç alanlar, borç verenin zarara uğratabilecek faaliyetlerle uğraşma dürtüsüne sahiptirler. Borç alanlar, başarılı olması hâlinde sadece kendilerinin yararlanabildiği, başarısızlık hâlinde ise zararı borç verenin yüklendiği riskli projelere yatırım yapma eğiliminde olabilirler.

Finansal küreselleşmenin doğurduğu bir başka sonuç gelişmiş ülkelerde ev sahibi olanların artması ve buna paralel olarak hanehalklarının gelirlerine göre borçlarının, dolayısıyla üstlendikleri risklerin artmasıdır.

Küreselleşme olarak adlandırılan olgu kapitalist üretim ilişkilerinin bütün dünyaya yayılması mıdır yoksa daha başka gelişmeleri mi ifade etmektedir?

Resim 6.7

ABD'de 2008 yılında mortgage kriziyle başlayan finansal kriz, daha sonra Avrupa'ya sıçramış ve başta Yunanistan olmak üzere Portekiz ve İrlanda yardım almak zorunda kalmıştı. Bugün ABD nispeten toparlanmış gibi dursa da Avrupa'nın durumu için aynı şeyi söylemek mümkün değil. Hem euronun hem de birliğin geleceği hâlâ karanlık...

KÜRESELLEŞME VE BÖLGESEL ENTEGRASYONLAR

Küreselleşme yanında bölgesel entegrasyonlar da bugünkü dünya ekonomisinin özelliklerinden biri hâline gelmiştir. Bölgesel anlaşmalar ya da bölgesel iş birliği çeşitli şekillerde ve derecelerde ortaya çıkabilmektedir. Bunlar, sadece malların serbest dolaşımını içeren serbest ticaret anlaşmaları şeklinde olabileceği gibi gümrük birliği ve para birliği gibi daha ileri derecede entegrasyonlar şeklinde de olabilmektedir. Bu konuda genellikle devletlerin politik kararlarıyla oluşturulan ve resmî anlaşmalarla yürürlüğe konulan bölgeselcilik (regionalism) ile bölgesel büyüme dinamiklerinin ve uluslararası üretim ağlarının ortaya çıkarıldığı, piyasaların öncülüğünde gerçekleşen bölgeselleşme arasında bir ayrım yapılmaktadır.

Bu konuda bir başka ayrım da dikey ve yatay iş birliği arasında yapılmaktadır. Gelişmiş ülkelerle gelişmekte olan ülkeler arasında bir bölgesel iş birliği yapılırsa dikey iş birliğinden söz edilmektedir. Bu durumda gelişmiş ülkelerin ekonomik ve teknolojik yenilikler vasıtasıyla göstereceği ilerleme bütün bölgeye fayda sağlayabilir. Buna karşılık, aşağı yukarı aynı gelişmişlik düzeyindeki ülkeler arasında bir iş birliği söz konusuysa yatay bir iş birliğinden söz edilmektedir. Bu durumda da ürün piyasalarının ve üretim süreçlerinin farklılaştırılması yoluyla bir iş bölümü ortaya çıkar ve piyasaların sayısında meydana gelen artış bölgeye fayda sağlar.

Bölgesel anlaşmaların 1980'lerden ve özellikle 1990'lardan sonra artması, küreselleşme ile bölgeselleşme arasındaki ilişkiler konusunda tartışmalar yaşanmasına sebep olmuştur. Bazı yazarlar, bölgesel anlaşmaların DTÖ'nün önderliğinde gerçekleştirilen çok taraflı anlaşmaların sağlayacağı yararı azaltacağını ileri sürmekte-

1980'lerden ve özellikle 1990'lardan sonra bölgesel anlaşmaların sayısında meydana gelen artış, bunların küresel liberalizasyonun etkisini azalttığı ve küreselleşmeye aykırı olduğunun ileri sürülmesine yol açmıştır.

dirler. Bunlara göre bölgesel anlaşmalar, küresel liberalizasyonun etkisini azaltmakta ve küreselleşme eğilimi ile uyuşmamaktadır. Aynı şekilde DTÖ de bu anlaşmaların “En Çok Kayırlan Ülke Kuralı”nı bir kural olmaktan çok istisna hâline getirdiğinden şikâyet etmektedir.

Buna karşılık birçok yazar ise bölgesel ticaret anlaşmalarını dışa kapalı ya da açık olmalarına göre değerlendirmektedirler. 1950’lerdeki ve 1960’lardaki bölgesel anlaşmaların, ülkelerin sanayilerini koruma amacı güden kapalı anlaşmalar olduğunu belirten yazarlar, yakın tarihteki anlaşmaların açık anlaşmalar olduğunu belirtip bunları “yeni bölgeselcilik” olarak tanımlamaktadırlar. Bunlara göre bu tür anlaşmalar çok taraflı anlaşmaları tamamlamaktadırlar.

Bazı yazarlar ise GATT/DTÖ görüşmelerinin, üyeler arasındaki ticaret farklılıklarını çözmekte başarısız olduğunu, bunun bölgesel anlaşmalar yoluyla düzeltililebileceğini belirtmektedirler. Bazıları da bölgesel anlaşmaların ekonomik milliyetçiliği ortadan kaldırıp ekonomik bakımdan karşılıklı bağımlılığın farkına varılmasını sağlayacağını ve uluslararası görüşmelerde oyuncu sayısını azaltarak çok taraflı anlaşmaları kolaylaştıracağını düşünmektedirler. ABD’li iktisatçı Krugman ise tabii ticaret bloklarının varlığına dikkat çekerek birbirine komşu olan ülkelerin, düşük ulaştırma maliyetleri sebebiyle bir bölgesel ticaret anlaşması yapmaları hâlinde bundan kazançlı çıkacaklarını belirtmektedir.

Bölgesel ticaret anlaşmalarıyla ilgili bir başka nokta da bunların meydana geldiği domino etkisidir. Özellikle gelişmiş bir ülke, yakınındaki gelişmekte olan ülkelerle bu tür anlaşmalar yapmaya başladığında gelişmekte olan ülkeler bu oluştundan dışlanma korkusuyla bu anlaşmaya katılmaya başlamaktadırlar. Latin Amerika ve Karayipler için böyle bir etkinin geçerli olduğu söylenmektedir. ABD bu ülkelerle ticaret anlaşmaları yapmaya başlayınca bunun dışında kalma ve ABD pazarına erişme şansını kaybetme korkusu, diğer ülkeleri de bu konuda harekete geçmeye zorlamıştır.

1990’lardan itibaren bölgesel ticaret anlaşmalarının hızlı bir artış gösterdiği görülmektedir. Bu tür ticaret anlaşmalarının sayısı 1990 yılında 20 iken 2000 yılında 86’ya, 2007’de ise 159’a yükselmiştir. 1990’lara kadar ülkeler arasında daha ziyade çok taraflı anlaşmalar yapılırken 1990’lardan sonra iki taraflı anlaşmalar yaygınlaşmıştır. Bunlar, gümrük birliğinden çok serbest ticaret anlaşması şeklindedirler. Bu anlaşmaların bir başka özelliği de çoğunlukla gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında imzalanmasıdır. Bu durum bazılarının, küreselleşmeyi şüpheyle karşılamasına ve aslında küreselleşmeden çok bir bölgeselleşme eğiliminin söz konusu olduğunu ileri sürmesine yol açmıştır.

Ticaret anlaşmalarının sayısındaki bu hızlı artışın sebepleri arasında Sovyetler Birliği’nin dağılması önemli bir yer tutmaktadır. Eskiden ekonomik ilişkileri için ticaret anlaşmasına ihtiyaç duymayan ya da çok az ihtiyaç duyan Doğu Bloku ülkeleri kendi aralarında ve diğer ülkelerle birçok ticaret anlaşması yapmak durumunda kalmışlardır. Buna ek olarak çok taraflı anlaşmaların yavaş yürümesi ve Doha görüşmelerinin tıkanması üzerine gelişmiş ülkeler, özellikle ABD, gelişmekte olan ülkelerle iki taraflı anlaşmalar yapma yoluna gitmişlerdir. Buna göre, ikili bölgesel anlaşmalar, çok taraflı, küresel anlaşmaların gelişme hızındaki yavaşlamayı telafi etmektedir.

Resim 6.8*Dünya Ticaret Örgütü'nün merkezi.*

2011'in Aralık ayında, Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ), en büyük ticari ortağı Avrupa Birliği'nin krizle birlikte zorlanan ekonomisini canlandırmaya yönelik bir adım olarak Rusya'nın yeni üyesi olmasını kabul etti. 2012 yılının Temmuz ayında ise Rusya Parlamentosu ülkenin Dünya Ticaret Örgütü'ne katılması için imzalanan anlaşmayı onayladı. Böylece Rusya'nın 18 yıllık bir çabasının sonucu olarak hayata geçen üyelikle, AB'nin ihracatını hızla yılda 4 milyar euro artırmayı bekliyor, Rusya'nın ise AB mallarını çok daha düşük fiyatlardan satın alabilmenin yanı sıra kendi petrol ve gazını daha etkin biçimde satabilmesinin önü açılıyor. 1,9 trilyon dolarla dünyanın dokuzuncu en büyük ekonomisine sahip Rusya, Dünya Ticaret Örgütü'nün 156'ncı üyesi oldu.

SIRA SİZDE

5

Avrupa Birliği bölgeselleşmenin çok başarılı bir örneği olarak küreselleşmeyle bir çelişki oluşturmakta mıdır? Küreselleşme Türkiye'nin AB'ye katılımını mı yoksa çok taraflı ilişkilerle ayrı bir yol tutmasını mı gerektirmektedir?

Özet

Ticaretin, üretimin ve finansal piyasaların küreselleşmesinin dünyada meydana getirdiği değişimleri açıklamak

Uluslararası ticarete, II. Dünya Savaşı'nın ardından yaşanan hızlı büyüme, küreselleşmenin hem sebeplerinden hem de önemli sonuçlarından biridir. Uluslararası ticaretteki bu artış sayesinde bütün dünyadaki tüketiciler daha fazla sayıda mal seçeneğini daha düşük fiyattan elde edebilmektedirler. Ayrıca, uluslararası ticaretteki artış, yüksek büyüme oranlarına ve istihdam artışına da yol açmaktadır.

Taşımacılık ve haberleşme teknolojilerinde meydana gelen gelişmeler ticaretin küreselleşmesinde etkili olan faktörlerdir. Teknolojik gelişmeler yanında, GATT görüşmeleri yoluyla gümrük vergilerinin azaltılması ve ticaretin önündeki diğer engellerin kaldırılması da dünya ticaretinin büyümesinde etkili olmuştur.

1970'lerden sonra dünya ticaretinde sağlanan liberalleşme yavaşlamış ve daha çok gelişmiş ülkelerle sınırlı kalmıştır. Ancak, 1980'den itibaren gelişmekte olan ülkelerin IMF zoruyla dışa açılmasıyla birlikte hızlanmıştır. 1990'larda, enformasyon teknolojilerindeki gelişmelerin de etkisiyle dünya ticareti yine hızlı bir şekilde artmaya başlamıştır.

Liberal ticaret ile büyüme oranları arasında gözlenen yakın ilişki, serbest ticaretin ülkelere sağladığı faydaları gözler önüne sermektedir. Serbest dış ticaretin faydası esas olarak üreticilerin daha geniş uluslararası piyasalara erişebilmesinden kaynaklanmaktadır.

Bunlara ek olarak uluslararası ticarete katılan bir ülke, teknolojinin yayılması etkisinden de yararlanmaktadır. Bu fayda özellikle gelişmekte olan ülkeler için önemlidir. Çünkü bu ülkeler, bu sayede gelişmiş ülkelerin verimlilik oranlarını yakalama fırsatı elde etmektedirler.

Bütün bu faydalarına karşılık, uluslararası ticaret bazı riskler de ortaya çıkarmaktadır. Mesela, yabancı şirketlerin rekabeti sebebiyle yeterince rekabetçi olmayan yerli sanayiler kapanma tehlikesiyle karşılaşabilmektedirler. Ayrıca, millî güvenlikle ilgili sektörlerde yabancı üreticilere bağımlı olmak riskli olabilmektedir.

Küreselleşme ve bölgesel entegrasyonlar arasındaki ilişkiyi tartışmak

Küreselleşme yanında bölgesel entegrasyonlar da bugünkü dünya ekonomisinin özelliklerinden biri hâline gelmiştir. Bunlar, sadece malların serbest dolaşımını içeren serbest ticaret anlaşmaları şeklinde olabileceği gibi gümrük birliği ve para birliği şeklinde de olabilmektedir.

1990'lardan itibaren bölgesel ticaret anlaşmalarının hızlı bir artış gösterdiği görülmektedir. Bunlar, gümrük birliğinden çok serbest ticaret anlaşması şeklindedirler. Bu anlaşmaların bir başka özelliği de çoğunlukla gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında imzalanmasıdır.

Ticaret anlaşmalarının sayısındaki bu hızlı artışın sebepleri arasında Sovyetler Birliği'nin dağılması önemli bir yer tutmaktadır. Eski Doğu Bloku ülkeleri kendi aralarında ve diğer ülkelerle birçok ticaret anlaşması yapmak durumunda kalmışlardır. Buna ek olarak çok taraflı anlaşmaların yavaş yürümesi üzerine gelişmiş ülkeler, özellikle ABD, gelişmekte olan ülkelerle iki taraflı anlaşmalar yapma yoluna gitmişlerdir.

Kendimizi Sınavalım

1. Aşağıdakilerden hangisi ticaretin küreselleşmesine yol açan faktörlerden biri **değildir**?

- Taşımacılıkta meydana gelen gelişmeler
- Haberleşme teknolojisinde meydana gelen gelişmeler
- Gümrük vergilerinin azaltılması
- Miktar kısıtlamalarının azaltılması
- Sermaye kontrollerinin kaldırılması

2. II. Dünya Savaşı'nın ardından ortaya çıkan ticari küreselleşme dönemi ile ilgili olarak aşağıdaki ifadelerin hangisi **yanlıştır**?

- IMF, Dünya Bankası ve GATT gibi uluslararası kurumlar dünya ticaretinin serbestleşmesinde önemli rol oynadılar
- Sabit bir kur rejiminin oluşturulması ticarete belirsizliği azaltarak ekonomik büyümeyi teşvik etti
- Dünya ticaretindeki büyüme oranı dünya üretimindeki büyüme oranından daha yüksek oldu
- Dünya ihracatının dünya GSYİH'si içindeki payı azaldı
- 1970'ler boyunca GATT görüşmeleri yoluyla dünya ticaretinde sağlanan liberalleşme yavaş ilerledi

3. Aşağıdakilerden hangisi liberal ticaretin bir ülkeye sağladığı faydalar arasında **değildir**?

- Liberal ticaret büyümeyi hızlandırmaktadır
- Üreticiler daha geniş uluslararası piyasalara erişebilmektedirler
- Üreticiler daha az rekabetle karşılaşmaktadırlar
- Uluslararası uzmanlaşma sayesinde üreticiler daha etkin üretim yapmaktadırlar
- Ülkeler teknolojinin yayılması etkisinden faydalanmaktadırlar

4. Doğrudan yabancı yatırımlarla ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi **yanlıştır**?

- Doğrudan yabancı yatırım bir ülkedeki firmanın başka ülkede fiziki yatırım yapması anlamına gelmektedir
- Doğrudan yabancı yatırımlar küreselleşme sürecinde zayıf bir rol oynamıştır
- Doğrudan yabancı yatırımlar sayesinde firmalar yeni piyasalara erişebilmektedirler
- Doğrudan yabancı yatırımlar firmalara yeni teknolojilere, ürünlere, becerilere ve finansman kaynaklarına erişim sağlamaktadırlar
- Doğrudan yabancı yatırımlar ekonomik gelişmeyi teşvik etmektedirler

5. Aşağıdaki doğrudan yabancı yatırımlarla ilgili ifadelerden hangisi **yanlıştır**?

- Gelişmekte olan ülkeler doğrudan yabancı yatırımlar için en önemli varış noktasını oluşturmaktadırlar
- Doğrudan yabancı yatırımlar konusunda en büyük gelişmeyi geliştirmekte olan ülkeler göstermişlerdir
- Gelişmekte olan ülkelere yönelen doğrudan yabancı yatırımlarda 1990'larda patlama yaşanmıştır
- Bugün küresel doğrudan yabancı yatırımların çok daha geniş bir kısmı geliştirmekte olan ülkelere gitmektedir
- Çin ABD'nin ardından en fazla doğrudan yabancı yatırım çeken ikinci ülke haline gelmiştir

6. Üretimin küreselleşmesiyle ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi **yanlıştır**?

- Üretimin küreselleşmesi çok uluslu şirketlerin ortaya çıkmasının ve gelişmesinin bir sonucudur
- Bu süreçte özellikle ABD kökenli firmaların oynadıkları rol önemlidir
- Çok uluslu şirketlerin ortaya çıkıp faaliyetlerini dünya çapında yaygınlaştırmaları teknolojik gelişmeler sayesinde mümkün olmuştur
- Üretim sürecinin parçalara ayrılarak her bir aşamanın başka bölgelerde yerine getirilmesi sonucunda üretim maliyetleri azalmıştır
- Taşıma ve haberleşme maliyetlerindeki artış üretimin küreselleşmesinde önemli bir rol oynamıştır

7. Aşağıdakilerden hangisi üretimin küreselleşmesine eşlik eden gelişmelerden biri **değildir**?

- Üretim teknolojisindeki değişiklikler
- Karmaşık küresel üretim sistemlerinin ortaya çıkması
- Şirketler arası ittifakların kurulması
- Teknolojinin yayıldığı kanalların sayısının azalması
- Daha fazla sayıda ülkenin teknolojiyi etkin biçimde kullanma imkânı elde etmesi

8. Aşağıdaki ifadelerden hangisi **yanlıştır**?

- Finansal küreselleşme, ülkelerin finansal piyasalarının, uluslararası finansal piyasalarla ve kurumlarla entegre olma süreci olarak tanımlanabilir
- Küreselleşmenin en önemli boyutu belki de uluslararası finansal işlemlerin hacminde meydana gelen olağanüstü artıştır
- Finansal varlıkların uluslararası ticaretindeki sürekli artış üretimde küreselleşmeyi ortaya çıkarmıştır
- Ülke sınırlarını aşan finansal akımlar, finansal piyasalar arasında entegrasyon sağlayarak, adeta tek bir küresel piyasa ortaya çıkarmaktadır
- Finansal piyasaların entegrasyonu genellikle, ulusal finans piyasalarının liberalizasyonu ve uluslararası sermaye akımlarının önündeki engellerin kaldırılması eşliğinde olmaktadır

9. Finansal küreselleşmeyle ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi **yanlıştır**?

- Finansal küreselleşmenin en göze çarpan özelliği finansal hizmetlerin uluslararasılaşmasıdır
- Finansal işlemlerde ve menkulleştirme yöntemlerinde ortaya çıkan yenilikler küresel finans piyasalarında önemsiz etkiler meydana getirmiştir
- ABD'de ortaya çıkan finansal yenilikler finansal küreselleşmeye hız kazandırmıştır
- Küresel finans sektöründe işlemlerin giderek dijitalleşmesi yeniliklerin hızla yayılmasına sebep olmaktadır
- Finansal yeniliklerin hızlı yayılması finansal krizlerin küresel çapta yayılmasının da sebebi olarak görülmektedir

10. Aşağıdaki ifadelerden hangisi **yanlıştır**?

- Finansal küreselleşme doğrusal bir gelişme göstermiştir
- 19'uncu yüzyılda ve 20'nci yüzyılın başında bir finansal küreselleşme dönemi yaşanmıştır
- Birinci Dünya Savaşı'yla birlikte, dünyada yaşanmakta olan finansal küreselleşme kesintiye uğramıştır
- İkinci Dünya Savaşı'nın ardından kurulan liberal ekonomik düzenle birlikte finansal küreselleşme yeniden canlanmıştır
- Finansal küreselleşme Bretton Woods sisteminin 1970'lerin başında yıkılmasının ardından hız kazanmıştır

Okuma Parçası

Küreselleşmeyi çakamayanlardan mısınız?

ABD'de 1977-1981 yılları arasında Başkan Jimmy Carter'ın Ulusal Güvenlik Danışmanlığı'nı yapan Zbigniew Kazimierz Brzezinski... Kendisi aslen bugün Ukrayna'ya bağlı Brzezany kasabası kökenli... Zaten soyadı da Brzezany'li anlamına geliyor...

Geçenlerde 'Stratejik Vizyon: Amerika ve Küresel Güç Buhranı' isimli son kitabı için Türkiye'ye de gelen 84 yaşındaki Polonya kökenli ABD'li Brzezinski siyaset bilimci... Dünyanın en önemli stratejistleri arasında ismi sayılan Brzezinski'nin Başkan'ın güvenlik danışmanlığını yaparken Samuel Huntington'la birlikte çalışarak, 43 sayfalık gizli bir bülten yazdığı, bu bültende ABD'nin 10 önemli dış ve ulusal güvenlik politikası hedefi belirlediği söylenir...

Nitekim benim de zaman zaman atıfta bulunmaya devam ettiğim 1997 yılında yayınladığı 'Büyük Satranç Tahtası' adlı kitabı da o günden bugüne özellikle Asya'da yaşananların tüm ipuçlarını hatta daha fazlasını verir...

Brzezinski Ağustos 2007'de Barack Obama'nın başkan adaylığını destekledi ve hala da danışmanlığını yapmakta...

Obama'nın Brzezinski'yi 'en seçkin düşünürlerimizden biri' olarak tanımladığını da söylemeliyim...

***

Brzezinski'yi yeniden anımsayıp, sizlere de hatırlatmanın nedeni bu yılın başında Amerika'da yayınlanan, çok kısa sürede Timaş Yayınevi tarafından dilimize de çevrilen 'Stratejik Vizyon: Amerika ve Küresel Güç Buhranı' adlı kitabı oldu. Kitap Amerika ve dünyada büyük yankı yaptı...

Kitap özetle, başta ABD olmak üzere Batı dünyasının kuvvetli çöküş emareleri gösterdiğini, bu duruma ABD ve Batı içerisinden basiret ve dirayetli bir müdahale olmaması halinde bu öngörünün gerçeğe dönüşebileceğini, fakat ABD'nin dünya liderliği sona ererse yerini dolduracak gerçek bir küresel süper gücün var olmadığını, bu sebeple ABD'nin küresel liderlik vazifesini yerine getirmemesi halinde 2025 sonrası dünyanın çok daha kaotik ve çatışmalarla sarsılan bir yer haline geleceğini dile getirdikten sonra; bunu engellemek adına ABD'nin önce içindeki yapısal sorunları çözmesi ve Avrupa'yı da daha canlı hale getirmesi, ardından da Çin başta olmak üzere yükselen Asyalı güçlerle hem dengeleme hem de anlayışa dayalı sürdürülebilir bir ilişki kurması gerektiğini savunmakta...

***

Brzezinski son kitabının hemen başında tezini şöyle özetliyor:

"Doğrusunu söylemek gerekirse küresel iktidarın değişen dağılımı ve yeni kitlesel siyasi uyanış fenomeni, çağımızın uluslararası ilişkilerindeki belirsizliği yoğunlaştırmaktadır.

Çin'in etkisi arttıkça ve Rusya, Hindistan, Brezilya gibi diğer yükselen güçler; kaynakların kontrolü, güvenlik ve ekonomik çıkarları için birbirleriyle rekabet ettikçe, yanlış hesaplar yapma ihtimali ve çatışma potansiyeli artmaktadır.

Bundan ötürü ABD giderek daha da huzursuzlaşan dünya nüfusunun artan taleplerine cevap verirken, küresel arenada yapıcı bir işbirliği için daha geniş bir jeopolitik temel inşa etmeye çalışmalıdır."

Kitap, yukarıda anlatılanlar göz önünde bulundurularak, dört büyük soruya cevap arıyor. Bu sorular şunlar:

1. Küresel güç dağılımının Batı'dan Doğu'ya kaymasının sonuçları nelerdir ve bu yeni durum insanlığın siyasi uyanışından nasıl etkilenmektedir?
2. Amerika'nın küresel cazibesinin azalmasının sebebi nedir, kendi sınırları içinde ve uluslararası bağlamda düşüşünün belirtileri nelerdir ve Amerika Soğuk Savaş'ın barışla sonlanmasının getirdiği yegâne küresel fırsatı nasıl tepmiştir? Öte yandan Amerika'nın bu derdine deva olabilecek imkânları nelerdir ve Amerika'nın dünya çapındaki rolünü canlandırması için jeopolitik tutumunu ne yönde değiştirmesi gerekir?
3. Amerika'nın, küresel üstünlük konumundan düşmesinin olası jeopolitik sonuçları nelerdir, böylesi bir düşüşün ilk jeopolitik kurbanları kimler olur, bunun 21. yüzyılın küresel ölçekli sorunları üzerinde ne gibi etkileri olur ve 2025 yılında Çin, dünya meselelerinde Amerika'nın merkezi rolünü üstlenebilir mi?
4. 2025'in de ötesine baktığımızda, yeniden güç kazanan Amerika, uzun vadeli jeopolitik hedeflerini nasıl belirlemelidir ve geleneksel Avrupalı müttefikleri ile birlikte, daha büyük ve daha kuvvetli bir Batı inşa etme projesine Türkiye ve Rusya'yı nasıl dâhil edebilir? Aynı zamanda Amerika, Doğu'da Çin'le yakın işbirliği kurmak isterken, Asya'da yapıcı bir rol oynayabilmek için Çin merkezli bir siyaset izlemeden ve Asya çatışmalarına karışmadan nasıl bir denge kurabilir?

***

Beni kitabın 'ana fikrini' oluşturan ve 'küresel güç dağılımının Batı'dan Doğu'ya kayması', 'Amerika'nın küresel cazibesinin azalması', 'Amerika'nın, küresel üstünlük konumundan düşmesi' tamlamalarıyla vurgulan tespitler çok düşündürdü.

Bunları tartışmadan önce, dünyadaki mevcut güç dengesinin ekonomik resmini yeniden hatırlatmak istiyorum: Geçen yıl cari fiyatlarla GSYH'ye göre ilk beş büyük ekonomi sıralaması şöyleydi...

ABD 15 trilyon 94 milyar dolarla birinciliğini korurken, bu ülkeyi 7 trilyon 298 milyarla Çin, 5 trilyon 869 milyar dolarla Japonya, 3 trilyon 577 milyar dolarla Almanya ve 2 trilyon 776 milyar dolarlık milli geliriyle Fransa izliyordu.

***

Her disiplinin hayata bakışı doğal olarak epeyce farklı... 'Siyaset bilimi' de 'iktisat' da bu bağlamda payına düşeni alıyor.

Brzezinski 'küreselleşmeye' daha ziyade 'ulus-devlet' bağlamı üzerinden yaklaşıyor. Belki de siyaset biliminin kaçınılmaz bir gereği...

Zaten dış basını, özellikle de Anglo-Sakson basını izleyenlerin sürekli ABD-Çin bağlamında analizler yaptığı ve Brzezinski'nin yolundan gittiklerini görüyoruz.

'Dünyaya egemen bir ABD ve gittikçe ona karşı palazlanan Asya' tespiti ve bu çerçevede ulus-devletler üzerinden öngörüler etrafı kaplamış vaziyette...

Hâlbuki 'ulus-devlet' Sanayi Dönemi'nin bir örgütlenme modeli, Sanayi Sonrası Dönem, 'insan' üzerinden yerkürenin yeniden şekillenmesi manasına geliyor...

Ulus-devlet sonrası bir yeni dönemi, bir önceki kavramlarla izah etmek anlaşılmasız çelişiklere de yol açıyor...

***

Küreselleşme tanımına yeniden bakalım:

'Küreselleşme ideolojik açıdan değerlendirildiğinde ülkelerin sahip oldukları milli ve manevi değerlerin dünya ölçeğinde yayılması, farklılıkların bir bütünlük ve uyum içinde ortadan kalkması ve dünyanın 'küresel bir köy' haline gelmesidir.

Diğer bir tanıma göre küreselleşme, uluslar üstleşmeyi zorunlu bırakan bir süreç ve hedef olarak küresel işlemler aracılığıyla zenginliklerin ortaya çıkarıldığı, yeniden değerlendirildiği, üretildiği, tüketildiği ve dağıtıldığı serbest rekabetçi bir sistemdir. Başka bir ifadeyle küreselleşme dünyadaki değişik sosyo-ekonomik yapıların basit bir karşılıklı bağımlılık esasından öteye, birbirlerinin içine girdiği, adeta füzyona uğradığı yapıya mafsallaşma sürecidir.'

Silikon Vadisi ultra sofistike ürünleri fakir bir Çin'e, Hindistan'a ve Brezilya'ya satabilir mi?

Örneğin, günde bir dolar ile geçinen bir Çinli iPhone 5 alabilir mi?

Şayet alamaz ise bu Sanayi Sonrası Dönem'in üretim biçimine çok ağır bir tehdit oluşturuyor mu?

Oluşturuyor ise dünya sisteminin en temel işlevi yoğun nüfusa sahip ülkeleri, başta Çin olmak üzere hızla kalkındırması, dünya pastasından aldığı payı büyütmesi gerekmez mi?

O halde eski sistemin yavaş yavaş kendini imha ederek 'yeni'yi yaratmaya başladığı çok taze bir çağdayız...

Çin biraz ABD, ABD biraz Çin...

***

Hatta belki de Çin 'Amerika B'...

Çünkü küreselleşme tüm dünyayı topluca zenginleştirmeden yoluna devam edemez...

Fakirlik 'nitelikli talebe' dönüşemez ise 'Bilgi Çağı' yoluna nasıl devam edecek, inovasyon nasıl finanse edilecek?

Böyle bakıldığında Çin ABD'ye rağmen mi büyüyor, yoksa Çin'in gelişmesini Silikon Vadisi kendi menfaati için mi arzuluyor?

'Birbirlerinin içine girdiği, adeta füzyona uğradığı yapı veya mafsallaşma süreci' de zaten başka türlü nasıl gerçekleşir?

Daha epeyce de sürecek olan yeni bir çağ yangınından geçiyoruz, küreselleşme 'eski kavram ve zihniyet' ile anlaşılacak bir süreç...

Zamanın ruhu ve tarihin temposunu daha isabetli yakalamak amacı peşindeyse bu süreci 'ulus-devlet' mantığı ve eski reflekslerle anlayamayız... Bu yeni çağı kendi kavramlarıyla anlamaya çalışmaktan başka çare gözükmüyor...

Mehmet Altan, İnfomag Dergisi, Mayıs 2012

'Pan-Türk, 'pan-İslam ve 'pan-hümanist'

Bizim coğrafyada "hümanizm" tehlikeli sayılır. Vaktiyle Kültür Bakanlığı'nın resmi dergisinde "hümanizma Türk kültürünün düşmanıdır" diyen bir yazı okumuştum da şaşkına dönmüştüm.

Bizde "pan-Türkizm ya da pan-Turanizm" ya da "pan-İslamizm" daha geçerlidir. Hâlbuki şimdi dünya ırkı ya da dini değil, bizzatıhi "insanı" esas alan yeni bir anlayışa doğru yöneliyor.

***

Pan kelimesi Yunanca'dan geliyor... "Bütün" anlamını taşımakta...

Hümanizm kelimesi ise Latince “insan doğası” anlamına gelen “humanitas”dan türemiş. Hümanizmin anlamı “insana ve insan değerlerine en büyük ağırlığı veren düşünsel yaklaşım”... Hümanizma, Rönesans’ın da temel düşünce akımı olmuş...***

***

Burjuva devrimi bir “ulusal pazara” ihtiyaç duydu. Bunun yaratılmasının yolu “ırka dayalı bir millet” anlayışının inşası idi. 19. yüzyılda aynı ırkı bir bütün olarak toparlama düşüncesi de bu nedenle kıskırtıldı. Osmanlı’da “pan-Türkist” akımlara rastlanırken, diğer toplumlarda da aynı işaretler görülmekteydi. Örneğin Slavlar da “pan-Slavist” bir birlik peşindeydiler.

Orta Çağ geleneğine dayalı dinsel bakış ise kurtuluşu aynı din etrafında buluşmada görüyordu. “Pan-İslamist” hareketler, ırka dayalı bir toplanmayı hem kavimci hem de dar olmakla eleştiriyordu.

Ne var ki burjuvazinin ekonomik üstünlüğü, “ulus-devlet” anlayışını daha etkin ve işlevsel bir hale getirdi.

***

“Sermayenin” değil “beyinsel yaratıcılığın” zenginliğin kaynağı olmaya başladığı yeni bir dünyada, toplumsal örgütlenme de, ona mıknaatıslık edecek düşünce de değişiyor...

Sanayi-sonrası yeni dönem ırka dayalı “ulus-devleti” aşarak, insanların topluca aynı değerleri ve örgütlenme biçimini paylaşacakları küreselleşmenin dinamiklerini pekiştiriyor. Bunun yeni ideolojisi de belli ki “pan-hümanizm” olacak. Kısacası insan, insan, insan... İnsan odaklı bir örgütlenme ve yönetim zihniyeti...

***

Biz sanayileşmesini tamamlayamamış bir tarım topluyuz. Ulus, devleti değil, askeri bir heyet devlet eliyle “ulusu” oluşturmuş. Rönesans’tan geçmediğimiz için eski Yunan kompleksi bize birçok hata yaptırmış. İnsanlığın temel değerlerini tam içselleştirmemiştir... Üstelik bunları aşmaya yarayacak bir özeleştiriyeye de hiçbir zaman sıcak bakmamışız.

O nedenle “insana en üst değeri veren” hümanizmayı değil, dini ve ırkı temel değer olarak almışız.

Hâlbuki şimdi insan beyinsel yaratıcılığıyla “birey olarak” her türlü değerün önüne geçerek yüceliyor... Bir anlamda ikinci Rönesans...

İkinci Rönesans’ın da temel düşüncesi bu kez “pan-hümanizm.”

İnsan yeniden doğuyor...

***

Pan-hümanizm kavram olarak yeni değil. Kavramı ilk kullanan Fransız edebiyatının efsane isimlerinden Ro-

main Rolland. 1866’da doğup, 1944’te ölen Rolland’ın yaşamı zaten neredeyse bir “pan-hümanizm” anıtı...

Türkiye’de “pan hümanizm” kavramını Romain Rolland’ı kaynak göstererek ilk anan galiba Cemil Meriç... Ralph Borsodi ise 1963’te “Komünist Manifesto”ya nazire olarak “pan-hümanist manifesto”yu yayınladı. Şimdi tartışılan “pan-hümanizm” kavramı, bu manifestonun 2000’de yeniden hatırlanmasıyla doğdu.

***

Ne var ki, kavram şimdilik daha ziyade felsefeciler, diplomatlar, eğitimlerce tartışıldığından, hayatın içinde yerleşeceği somut zemin henüz tam netleşmemiştir.

Tartışanlar daha ziyade hümanizm kavramı ile insan doğası arasındaki ilişkileri, yeryüzünü kapsayacak evrensel bir hümanist eğitimi, hangi ülkenin bu kavramı daha hızlı hayata taşıyabileceğini araştırmaktaydı.

Ama...

Geçen gün “kitap yakarım” diyen Mısırlı adaya karşı UNESCO Genel Direktörü seçilen ve göreve 15 Ekim’de başlayacak olan Bulgar kadın siyasetçi Bokova, ilk demecinde “ilk ilkemiz hümanizm” deyince...

Pan-hümanizm kavramının yeni ve resmi kaynağının adresinin UNESCO olacağı konusunda umutlandım.

Şayet biraz biz de “pan-hümanizm” kavramı ile ilgilensek, eminim ki dünün en önemli konusu olan Ermenistan’la protokolün imzası yanında, Kürt Açılımı da hem çok daha hızlanacak hem de rahatlayacak.

Çünkü “insanı” esas alan bir ruh ve zihniyeti içselleştirmeden, gerçek bir açılım pek olası değil.

Mehmet Altan, Prizma, 11 Ekim 2009

Küresel vicdanın Japoncası

Yazının başına oturduğumda, Van’daki ikinci ‘ihmal katliamında’ ölenlerin sayısı 19’a çıkmış, Erciş’de de hırpalayıcı bir kar yağışı başlamıştı... Ölenler arasında Japon yardım görevlisi Atsushi Miyazaki de vardı.

Göçük altındaki emektar gazeteci arkadaşlarımızdan ise hala ses soluk yoktu, hep birlikte iyi bir haber almak için dua etmeye devam ediyorduk... Atsushi Miyazaki’nin ölüm haberinden birkaç saat sonra, GAP İdareci’sinin yetenekli ve cevval, genç çalışanlarından biri olan Ahmet Katıksız’dan çok etkileyici bir mesaj aldım, şöyle yazıyordu:

“Twitter’da ‘Mehmet Altan’dan Van’da ölen Japon sağlık görevlisi için bir yazı bekliyorum’ twitleri dolaşiyor...

Ve gençler ‘küresel vicdanı’ twitliyor...

***

İnsanlık terörünün en kötüsünü yaşayan insanlara yardım etmek için Japonya'dan gelen ve ülkesinde 9 şiddetinde depremlerde ölmeyen Atsushi Miyazaki Türkiye'de, Japonya'da deprem bile kabul edilmeyen 5,6'nın altında kaldı".

***

'Küresel vicdan' nedir?

'Küreselleşme bütün dünyayı kendi ilgi ve duyarlılık alanı olarak gören 'küresel birey'e ve onun 'küresel vicdanına' ihtiyaç duymaktadır.

Küreselleşme teknolojik olarak kendi altyapısını oluşturdu ama kendi 'küresel birey'ini ve 'küresel bilincini' ve dolayısıyla 'küresel vicdan'ını henüz yaratamadı. Oysa insanlar hâlâ sınırları içindeki gelişmelere daha fazla önem veriyorlar. Bu tepkilerini de ulus-devlet anlayışı ve vicdanı belirliyor.

Bilgi Toplumu'nun ve ekonomisinin, beyinsel yaratıcılığın bu kadar öne çıktığı bir çağda, insanın kutsallığını teslim eden küresel bir vicdana ihtiyaç var.

Artık ülkeler sadece kendi ülkeleriyle ilgili değil, başka ülkelerle alakalı olarak da sorumluluk almak zorundalar. Ulus-devlet sınırlarının ekonomik bakımdan aşıldığı böyle bir dünyada, aynı sınırların küresel bir vicdan tarafından da aşılması gerekiyor.'

***

Döndüm, hüznün içerisinde dokuz bin kilometre öteden depremzedelere yardım için gelen ve çürük bir otelde ölen Atsushi Miyazaki'nin şeceresine bir kez daha baktım. 23 Ekim'deki 7,2'lik depremin ardından Yumeka Ota ve Miyuki Konnai ile birlikte Van'a koşan Miyazaki, Van merkez ile depremin en çok hasar verdiği Erciş ilçesinde ve köylerde çalışmalar yürütmüş; ekip, son olarak satın aldıkları kurbanlık hayvanları kesimevinde kestirip poşetlere koydukları etleri Akköprü Mahallesi'nde depremzedelere dağıtarken görüntülenmişti.

Yumeka Ota'nın ülkesine dönmesine rağmen bir süre daha Van'da kalmaya karar veren Miyuki Konnai ve Atsushi Miyazaki ise Bayram Otel'e yerleşmişti.

41 yaşındaki Miyazaki, bundan önce Filipinlere insani yardım sağlayan bir kuruluşta çalışıyordu. 32 yaşındaki Miyuki Konnai ise deprem, tsunami ve nükleer felaket mağduru Fukuşima eyaletindendi... Güleç yüzlü iyiliksever o Japonun bendeki kısa biyografisi bu kadardı... Elim yüreğimde kaldı...

Vicdanlı ve küresel biri, 'vicdansız bir yerelliğin' kurbanı oldu...

Küresel vicdana sahip, tam bir dünya vatandaşı olan Atsushi Miyazaki'yi göz göre göre katlettik... Toprağı bol olsun...

Kentte satın aldıkları kurbanlık hayvanları kesim evinde kestiren Japon yardım ekibi, poşetlere koydukları etleri depremzedelere dağıtmıştı.

Japonya gibi bir felaketler ülkesinde 8,9'luk bir depremden ve ardından meydana gelen tsunamiden kurtulan ve can kurtarmak için geldiği Van'da artçı depreme yakalanan ve yıkılan bir otelin enkazı altında kalarak yaşamını yitiren, Yardımlaşma ve Kurtarma Derneği gönüllüsü Dr. Atsushi Miyazaki, 'küresel bir birey' olarak tüm dünyaya 'küresel vicdan' dersi verdi... Bu, hiç unutulmayacak...

***

'Küresel Vicdan' bir yana, biz henüz tek günahları Vali'yi protesto etmek olan depremzedelere sopa atıp biber gazı sıkmaktan...

Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni tam bir 'çoğunluk faşizmi' ile yönetip, söz hakkını oylatmaktan...

Başta muhafazakârları derinden rahatsız eden Deniz Feneri'ndeki gelişmeleri gündeme getiren muhalefet milletvekilini insanın kanını donduran kaba bir fiziki şiddetle susturmaktan kaçınmayan ama...

Parlamente demokratik kültürden nasibini almayan bu davranışı kınamaktan gene çoğunluk baskısıyla kaçınan bir noktadayız...

Ben, Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın da Perşembe günü Van ve Meclis'te yaşananlardan memnunluk duymadığına kaniyim çünkü 'ileri demokrasi' bu olamaz...

***

Aslında Perşembe günü Türkiye'de, Van'dan Ankara'ya uzanan bir çerçevede, 'demokratik vicdana' bile ulaşamazken, Japonya'dan buralara gelen merhum Atsushi Miyazaki bizlere 'küresel vicdan' dersi vermekteydi...

Ne yazık ki aradaki büyük fark onun canına mal oldu...

Mehmet Altan, Prizma, 12.11.2011

Apple Polonya'dan daha mı değerli?

Basın yayın organları geçen hafta "500 milyar dolara ulaşan Apple, Polonya'dan daha değerli" başlıklı haberler yayınladı.

Peki dev teknoloji şirketi gerçekten bir ülkeden daha değerli olabilir mi? Ekonomik veriler dikkate alındığında bunun yanıtı 'hayır'.

İlk önce CNN'in bir haberi ardından başlayan bu tartışma, diğer basın organlarına da yansdı.

Şaşırtıcı bir veri - 'borsadaki varlığı ya da piyasa değeri 506 milyar dolara ulaşan Apple, 470 milyar dolarlık gayri safi yurtiçi hâsılaya sahip Polonya'dan daha değerli'. Bu verilere göre Apple, dünyanın 20'nci büyük ekonomisi.

Evet, şaşırtıcı bir veri ancak doğru değil. Bir şirket ve bir ülkeyi karşılaştırmak elmalarla armutları toplamaya benziyor.

Başlıca sorun, bir şirketin piyasa değerinin gelecekte elde edeceği tüm kârlara bağlı olması. Gayri safi yurtiçi hâsıla ise, bir ülkenin, bir yıl içinde ürettiği tüm ürünler ve hizmetlerin değeri.

London School of Economics'den Prof. Paul De Grauwe, bir ülke ve bir şirketi karşılaştırmanın mümkün olduğunu ama bunun doğru şekilde yapılması gerektiğini vurguluyor.

Prof. De Grauwe, "Polonya'nın gayri safi yurtiçi hâsılasının gelecekteki büyümesiyle ilgili bir tahmin yapmamız ardından da bugünkü değeri alıp ona bir faiz uygulamamız gerekiyor. Bunun ardından bence Polonya bugünkünden en az beş kat daha fazla değere sahip olacaktır." diyor.

Bu hesaba göre Polonya, 2,5 trilyon dolarlık değeriyle Apple'ın oldukça önünde yer alıyor.

iPhone, iPod, iPad ve MAC gibi cihazlar başta olmak üzere Apple'ın geliştirdiği pek çok ürünün arkasındaki beyin olarak tanınan Amerikan elektronik devi Apple'ın kurucusu Steve Jobs, 6 Ekim 2011'de, 56 yaşında hayatını kaybetti.

Steve Jobs
1955-2011

Kabul edilmiş bir başka yöntem ise, Apple'ın artı değerini hesaplayıp bunu Polonya'nın gayri safi yurtiçi hâsılayla karşılaştırmak.

Gayri safi yurtiçi hâsıla, aslında bir ülkenin 'artı değerinin' ölçüsü - yani ihraç edilen herşey düşüldükten sonra tüm ürün ve hizmetlerin değeri.

Prof. De Grauwe, "Apple'ın tüm satışlarını alıp bundan, iPhone'da Apple'ın üretmediği herşeyi düşelim. Örne-

ğin bazı çipler ve telefonun ekranı Çin'de üretiliyor. Bu fark, Apple'ın artı değeridir. İşte bunu Polonya'nın artı değeriyle, yani gayri safi yurtiçi hâsılayla karşılaştırabilirsiniz." diyor.

Prof. De Grauwe, bu yöntem kullanıldığında Apple'ın piyasa değerinin dört beş kat düşeceğini tahmin ediyor. Bu, Apple'ı, dünyanın 20'nci değil, Bangladeş'in önünde, Vietnam'ın arkasında dünyanın 56'ncı büyük ekonomisi yapar.

Tüm bu hesap karmaşasına rağmen Apple hâlâ büyük bir şirket. Peki, bir şirket bir ülkeden daha büyükse, bu, daha güçlü olduğu anlamına da gelir mi?

Prof. Paul De Grauwe, "Sadece büyüklüğüne bakmak bu karşılaştırma için yeterli değil. Ülkelerin egemenlikleri var ve oyunun kurallarını kendileri belirleyebiliyorlar. Şirketleri vergilendiriyorlar" diyor ve şirket varlıklarının ülkelerin varlıklarından çok daha dalgalı bir seyir izlediğine dikkat çekiyor.

Kaynak: BBC, http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2012/03/120313_apple_analysis.shtml, 13 Mart 2012.

Kendimizi Sınavım Yanıt Anahtarı

1. e Yanıtınız yanlış ise "Ticaretin Küreselleşmesi" bölümünü yeniden gözden geçiriniz
2. d Yanıtınız yanlış ise "Ticaretin Küreselleşmesi" bölümünü yeniden gözden geçiriniz
3. c Yanıtınız yanlış ise "Ticaretin Küreselleşmesi" bölümünü yeniden gözden geçiriniz
4. b Yanıtınız yanlış ise "Doğrudan Yabancı Yatırımlar" bölümünü yeniden gözden geçiriniz
5. a Yanıtınız yanlış ise "Ticaretin Küreselleşmesi" bölümünü yeniden gözden geçiriniz
6. e Yanıtınız yanlış ise "Üretimin Küreselleşmesine Yol Açan Gelişmeler" bölümünü yeniden gözden geçiriniz
7. d Yanıtınız yanlış ise "Üretimin Küreselleşmesinin Sonuçları" bölümünü yeniden gözden geçiriniz
8. c Yanıtınız yanlış ise "Finansal Küreselleşme" bölümünü yeniden gözden geçiriniz
9. b Yanıtınız yanlış ise "Finansal Küreselleşmenin Göstergeleri" bölümünü yeniden gözden geçiriniz
10. a Yanıtınız yanlış ise "Finansal Küreselleşmeyi Ortaya Çıkaran Gelişmeler" bölümünü yeniden gözden geçiriniz

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Liberal dış ticaret sayesinde bir ülkedeki üreticiler daha geniş uluslararası piyasalara erişebilmekte, uluslararası iş bölümünden faydalanarak daha etkin üretim yapmaktadırlar. Ayrıca üreticiler, teknolojinin yayılması etkisinden de faydalanmaktadırlar.

Sıra Sizde 2

Dış ticaretin liberalizasyonu, yabancı yatırımlar üzerindeki kısıtlamaların ve piyasalar üzerindeki devlet düzenlemelerinin azaltılması ve özelleştirmeler, doğrudan yabancı yatırımların yaygınlaşmasında rol oynayan temel faktörler olmuştur.

Sıra Sizde 3

Üretimin küreselleşmesi, ortaya çıkan yeniliklerin daha hızlı bir şekilde geniş coğrafi bölgelere yayılması sonucunu doğurmaktadır. Yalnızca bilgi ve enformasyon değil aynı zamanda bu yeniliklerin uygulanmasını sağlayan kurumsal yapılar da küreselleşme sayesinde hızla dünyanın farklı bölgelerine yayılmaktadır.

Sıra Sizde 4

Küreselleşme bir yönüyle kapitalist üretim ilişkilerinin bütün dünyaya yayılmasıdır. Kökeni kimilerine göre çok eskilere gitmektedir fakat yaygın görüşe göre Batı Avrupa'da ortaya çıkan bugünkü kapitalist medeniyetin dünyayı etkisi altına almasını ifade etmektedir. Ancak unutmamak gerekir ki küreselleşme ekonomiyle sınırlı olmayan çok boyutlu bir olgudur ve bugünün dünyasında artık Sanayi Devrimi'ni takip eden dönemdeki Batılılaşmada olduğu gibi tek yönlü bir etkiyi içermektedir. Özellikle iletişim teknolojilerindeki gelişmeler sonucu yerel kültürler de kendilerini ifade etmeye başlamıştır. Bir bakıma, bazılarına göre, küresel bir dünya kültürünün ve medeniyetinin ortaya çıkması anlamına geldiği gibi, aynı zamanda, ulus devletleri sarsacak ölçüde yerel dillerin ve kültürlerin kendilerini göstermelerini sağlamaktadır. Hem yerele doğru hem de küresel birliğe doğru ikili bir akım söz konusudur ve muhtemelen gelecekte, ulus devletlerin hem yerel hem de ulus üstü kurum ve kuruluşlarla hükümler haklarını paylaşacakları bir dünya ortaya çıkacaktır.

Sıra Sizde 5

AB'yi bir uluslararası kurumlar ve kurallar bütünü olarak küreselleşmeyle uyum hâlinde görmek doğru olur. Küreselleşme hızını devam ettirirken, bölgeselleşme de ciddi bir eğilim olarak ortaya çıkmaktadır. Aslında küreselleşmenin ortaya çıkardığı yoğun uluslararası rekabet ortamında bölgesel iş birliği ve güç birliği olmadan ayakta kalmak mümkün görünmemektedir. Küreselleşme bir taraftan yerel kültürleri ön plana çıkarırken bir taraftan da ulus devletlerin dünyadan tecrit olmuş bir hâlde kendi sınırları içinde istedikleri gibi hareket etme imkânını ortadan kaldırmaktadır. Bu açıdan, daha üst birliklere dâhil olmayan ülkelerin, ortaya çıkan mikro milliyetçiliklerle parçalanmaları da mümkündür. Bu bakımdan AB, Türkiye için en iyi proje olarak ortada durmaktadır.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- Adda, Jacques. (2008). *Ekonominin Küreselleşmesi*. Sevgi İnceci (Çev.). (5. Baskı). İstanbul: İletişim.
- Altan, Mehmet. (1986). *Süperler ve Türkiye*. İstanbul: AFA.
- Attali, Jack. (2007). *Geleceğin Kısa Tarihi*. Ankara: İmge.
- Balay, Refik. (2004). Küreselleşme, Bilgi Toplumu ve Eğitim. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*. 37 (2). 61-82.
- Bozkurt, Veysel. (2000). Küreselleşme: Kavram, Gelişim ve Yaklaşımlar. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 18 (2). <http://iktisat.uludag.edu.tr/dergi/>.
- Çopuroğlu, Y. C. & Çetin, B. N. (2010). Yeni Sosyal Hareketler Paradigması Bağlamında Türkiye'deki Küreselleşme Karşısı Grupların Birbirleriyle ve Dünyadaki Karşıtlarla Karşılaştırılması. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*. 13 (1). 67-100.
- Das, Dillip K. (2004). *The Economic Dimensions of Globalization*. New York: Palgrave Macmillan.
- Das, Dillip K. (2010). *Financial Globalization, Growth, Integration, Innovation and Crisis*. New York: Palgrave Macmillan.
- Dicken, P. (1998). *Global Shift – The Internalization of Economic Activity*. (3. Baskı). London: Paul Chapman Publishing Ltd.
- Ellwood, Wayne. (2003). *Küreselleşmeyi Anlama Kılavuzu*. Betül Dilan Genç (Çev.). (2. Baskı). İstanbul: Metis.
- Freidman, T. L. (2007). *Dünya Düzdür*. (2. Baskı). İstanbul: Boyner.
- Frieden, J. A. & Lake, D. A. (2000). *International Political Economy: Perspectives on Global Power and Wealth* (4. Baskı). Boston/New York: Bedford/St. Martin's.
- Friedman, Thomas. (1999). *The Lexus and the Olive Tree*. New York: Farrar, Straus and Giroux.
- Greenspan, Alan. (2008). *Türbülans Çağı*. Nilgün Miler (Çev.). İstanbul: Boyner.
- Güzel, Mehmet. (2006). Küreselleşme, İnternet ve Gençlik Kültürü. *Küresel İletişim Dergisi*. (1). 1-16.
- Habermas, Jürgen. (1998). *Küreselleşme ve Milli Devletlerin Akibeti*. Medeni Beyaztaş (Çev.). İstanbul: Bakış.
- Held, D. & McGrew, A. (Ed.). (2005). *The Global Transformations Reader, An Introduction to the Globalization Debate*. (2. Baskı). London: Polity.
- İnce, Murat. (2009). Küreselleşme ve Yerelleşme: Bir Çelişki mi? *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 11 (1). 259-275.
- Kaymakçı, Oğuz. (2007). *Küreselleşme Üzerine Notlar*. Oğuz Kaymakçı (Ed.). Ankara: Nobel.
- Kennedy, Paul. (1996). *Yirmibirinci Yüzyula Hazırlanırken*. Ankara: Türkiye İş Bankası.
- Lairson, T. & Skidmore, D. (2003). *International Political Economy: The Struggle for Power and Wealth*. (3. Baskı). Canada: Thomson/Wadsworth.
- Lechner, F. J. (2009). *Globalization The Making of World Society*. London: Blackwell.
- Lynch, D. A. (2010). *Trade and Globalization, An Introduction to Regional Trade Agreements*. U.K.: Rowman & Littlefield Publishers, Inc.
- McLuhan, Marshall. (2001). *Global Köy*. İstanbul: Scala.
- Mittelman, J. H. (2004). *Whither Globalization? The Vortex of Knowledge and Ideology*. London: Routledge.
- Ohmae, K. (1996). *The End of the Nation State: The Rise of Regional Economies*. New York: Free Press.
- Ohmae, K. (2008). *Yeni Küresel Sabne – Sınırsız Dünyamızda Tehdit ve Fırsatlar*. L. Aslan (Çev.). İstanbul: Optimist.
- Scholte, J. A. (2001). *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations*. John Baylis & Steve Smith (Ed.). (2. Baskı). New York: Oxford University Press.
- Stihlitz, J. E. (2006). *Küreselleşme: Büyük Hayal Kırıklığı*. İstanbul: Plan B.
- UNCTAD. (2008). *Globalization For Development: The International Trade Perspective*. New York & Geneva: United Nations.

7

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Komünizm ya da klasik sosyalizmin özelliklerini ifade edebilecek,
- Geçiş ekonomilerinin yaşadıkları politik ve ekonomik dönüşümleri değerlendirebileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Komünizm
- Klasik Sosyalizm
- Geçiş Ekonomileri
- Nomenklatura
- Parti-devlet
- Şok Terapi

İçindekiler

Geçiş Ekonomileri ve Devletleri

KOMÜNİZM VE KLASİK SOSYALİST SİSTEM

Sosyalizm, üretim araçlarının kolektif mülkiyetinin olduğu ya da bunların devlete ait olduğu bir ekonomi politik sistemdir. Bu sistemin olduğu ülkelerde komünist parti her şeye hakim olduğu için sistemin adına yaygın olarak komünizm denilmiştir. Aslında komünizm, bu kavramı ortaya atan Marks'a göre toplumsal gelişmenin son aşaması olup, bu aşamada devlet ortadan kalkacak ve toplumun ortak mülkiyeti doğal düzen hâline gelecektir. Bu anlamda komünizm hiçbir zaman söz konusu olmamış ve komünist denen ülkelerde devlet her zaman hakim güç olarak varlığını devam ettirmiştir. Bu sebeple, aradaki farkı gözetmek amacıyla, bu ülkelerde uygulanan sisteme klasik sosyalizm demek daha uygun olacaktır.

Bu sistemin uygulandığı ülkelere 1990'lerden itibaren görülen sistem değişikliği ve kapitalist sisteme geçiş çabaları hayli sancılı olmuştur. Çünkü bu ülkelerin önünde bunun nasıl yapılacağına dair bir örnek yoktu. Bu dünya ekonomisi açısından da çok önemli etkiler ortaya çıkaran bir gelişmeydi. Bugün gösterilen bütün çabalara karşılık bu ekonomilerden birçoğu hâlen uygulamada birçok açıdan sosyalist olma özelliğini devam ettirmektedirler. Bazılarında da kapitalizme geçiş çabalarının toplumda ortaya çıkardığı hayal kırıklığı sebebiyle sosyalist ideolojinin yeniden canlandığı gözlenmektedir. Özbekistan gibi bazı ülkelerde ise sosyalist sisteme geri dönüş eğiliminden söz edilmektedir.

Bu dönüşümün ortaya çıkardığı problemleri ve sonuçlarını ele almadan önce klasik sosyalist sistemi çeşitli yönleriyle incelemek doğru olacaktır. Bu sistemin politik ve ekonomik özellikleri aşağıda özet olarak ortaya konulmaktadır. Politik özellikler güç, ideoloji ve hükümet başlıkları altında; ekonomik özellikler ise mülkiyet, ekonomik koordinasyon mekanizması, fiyatlar ve teşvik sistemleri başlıkları altında incelenecektir.

KLASİK SOSYALİZMİN POLİTİK ÖZELLİKLERİ

Güç

Klasik sosyalist sistemde güç tek parti olan komünist partide toplanmıştır. Partinin üstlendiği liderlik rolü ülkenin anayasasında yer almaktadır. Dolayısıyla, anayasaya göre partiyi iktidardan uzaklaştırmanın imkânı yoktur. İktidar gücünün sınırlandırılması, birey haklarının garanti altına alınması ve farklı politik görüş sahipleri arasında seçimler yoluyla rekabet yaşanması anlamında demokrasi bu ülkelerde mevcut değildir. Parti üyeliği genellikle toplum nüfusunun % 5 ila 10'u ile sınırlı-

Sosyalizm, özel mülkiyeti kaldırmak için, yani kapitalistlerin ellerinden bütün temel üretim araçlarını alıp bunları yeniden bütün toplumun hizmetine sunmak için çaba gösterir.

Klasik sosyalizmden kapitalizme geçiş süreci bütün ülkelerde sancılı olmuştur. Çünkü bu ülkelerin önünde bu işin nasıl yapılacağına dair örnek yoktu.

dır. Bu şekilde politik gücü elinde tutan bir azınlık, ekonomik kaynaklar devlete ait olduğundan, aynı zamanda ekonomik gücü de elinde bulundurmaktadır.

Nomenklatura olarak adlandırılan bu politik sistem, parti onayını gerektiren ayrıcalık sahibi pozisyonları işaret etmektedir. Mesela, politik sistemde üst düzey pozisyonları işgal edenler daha iyi evlerde oturmak, yurt dışına seyahat etmek ve miktarı sınırlı olan tüketim mallarını kolayca elde etmek gibi ayrıcalıklara sahip olmaktadır. Batılı malların ve arzı sınırlı bazı temel ihtiyaç maddelerinin satıldığı özel mağazalar vardır ve bunlar yalnızca nomenklaturaya açıktır.

Resim 7.1

Çin Paramentosu

Çin Halk Cumhuriyeti yönetimi, Parti-Politbüro-Kongre ayakları üzerine oturur. Askerî komisyon, devlet konseyi ve mahkemelerce desteklenen yapıda eski liderler gibi unsurların da önemli etkisi vardır.

Çin Komünist Partisi, 80 milyonu aşkın üyesi ile dünyanın en büyük siyasi partisi olup, sıkı örgüt yapısı ve katı kuralları iktidarının devamlılığını da açıklar. Parti, okulda hangi dersin okutulacağından televizyonda ne izleneceğine, iş ve konuttan kaç çocuk sahibi olunacağına hayatın pek çok farklı boyutunu şekillendirir.

Üç bin delegeli Çin Ulusal Halk Kongresi ise dünyanın en büyük paramentosu olma özelliğine sahiptir. Parlamento yerine geçen Ulusal Halk Kongresi aynı zamanda devletin en güçlü organı konumundadır. Çin Ulusal Halk Kongresi, Batılı ülkelerde olduğu kadar güç ve yetkiye sahip değildir. Parlamento, daha çok Komünist Parti kararlarını onaylamakla yükümlüdür. Komünist Parti kongresi on yılda bir yapılır.

Gücün Komünist Partide ve bu partiye hakim olanlarda toplanması klasik sosyalizmin en önemli özelliğidir. Bu sistemde ekonomik ve politik güç aynı ellere sahiptir.

Gücün komünist partide toplanması komünizm ya da klasik sosyalizm denilen sistemin en önemli özelliğidir. Demokratik kapitalist sistemde güç, ekonomik ve politik unsurlar arasında dağılmıştır. Elbette bu unsurlar tamamen birbirlerinden ayrılmamışlardır; ekonomik güce sahip olanlar politik güç ve etki elde etmek için çalışırlar. Ya da bunun tersi söz konusu olur. Ancak bunlardan birine sahip olan otomatik olarak diğerine de sahip olamaz. Bir insan çok zengin diye ülkenin siyasi yönetimini otomatik olarak ele alamaz. Hâlbuki klasik sosyalist sistemde ekonomik güç devletin elinde toplandığı için ekonomik ve politik güç aynıdır.

Ekonomik ve politik gücün birarada olması, bu ülkelerde ekonomik ve politik reformların birbirlerine sıkı sıkıya bağlı olması anlamına gelmektedir. Çünkü yapılacak reformlar gücün devlet ve toplum ya da yönetenler ile yönetilenler arasındaki dağılımını değiştirmektedir. Bu durum, bu ülkelerde reform yapmanın neden çok güç olduğunu ve sistem çökene kadar neden gerekli reformların yapılamadığını açıklamaktadır. Reform, temel yapı muhafaza edilerek değişiklikler yapılması

anlamına gelmektedir. Ancak, reform teşebbüsleri, bu sistemin uygulandığı ülkelerde gücü elinde bulunduranların sahip oldukları ekonomik ve politik kaynaklar için tehdit oluşturmuştur. Bu sebeple, sonunda, komünizmin reforma tabi tutulması yerine toptan reddedilmesi yoluna gidilmiştir.

Klasik sosyalizmde var olduğu söylenen nomenklatura ne anlama gelmektedir?

SIRA SİZDE

İdeoloji

Klasik sosyalist sistemde gücün nasıl kullanılacağı sosyal, ekonomik ve politik ilişkilerle ilgili bir resmî inançlar seti tarafından belirlenmektedir. Bu inançlar seti Marks ve Lenin'in çalışmalarına dayanan bir ideolojidir ve eşitsizliklerin ortadan kaldırılmasını ve ekonomik büyümenin gerçekleştirilmesini hedeflemektedir. Üretim araçları üzerinde kolektif mülkiyet söz konusu olduğundan; toplumun kaynakları kolektif çıkarılara en fazla hizmet eden ve ekonomik büyümeye en fazla katkı yapan endüstrilere tahsis edilebilecektir. Gerçekten bu sistemin uygulandığı birçok ülkede ekonomik büyümede bir sıçrama yaşanmış; ağır sanayide, altyapıda, eğitimde, sağlıkta ve şehirleşmede önemli ilerlemeler kaydedilmiştir.

Bu ideolojinin kitlelere aşılınması için, liderlerin ya da kahramanların resmî inançların şahıslanmış hâli olarak sunulduğu "şahıs kültü" bu sistemde sıklıkla kullanılmıştır. Mesela Stalin ve Mao hem gerçek liderler hem de ülke vatandaşları açısından, ülkelerine yol gösteren önemli inançların hatırlatıcısı ideolojik semboller olarak önem taşımaktadırlar. Birçoklarına göre klasik sosyalist ideoloji birçok bakımdan bir tür seküler din olup, birtakım inançları sorgulamadan ve gelecekte elde edilecek bir ödül için fedakârlık yaparak kabul etmeyi gerektirmektedir ve kendi azizlerine, şehitlerine ve şeytanlarına sahiptir.

Hükûmet

Bu sistemde parti ve devlet ya da hükûmet arasında ayırım yapmak güçtür. Bir sosyalist ülkenin liderinden bahsedildiğinde, o ülkedeki komünist partinin genel sekreteri kastediliyor demektir. Bu makam aslında bir devlet makamı olmayıp komünist partinin üst düzey liderlik pozisyonudur. Ancak, komünist partinin devlete hakim durumda olması sebebiyle, devlet içindeki fiili pozisyonlar ikinci derecede önem taşımaktadır. Bu sebeple, çoğunlukla, hükûmet yerine parti-devlet kavramı kullanılmaktadır. Gücün kaynağı partidir ve liderler halkın seçimlerine değil parti içindeki mücadelelere bağlı olarak güç kazanmakta ya da kaybetmektedirler. Liderliği sorumlu ve hesap sorulabilir kılan açık mekanizmaların olmaması bu ülkeler için olumsuz sonuçlar meydana getirmiştir. Sovyetler Birliği, Çin ve Doğu Avrupa ülkelerinde sosyalist yönetimin ilk zamanlarında liderliğe ya da sosyalist düzene karşı olanları ortadan kaldırmak için devlet terörü bir araç olarak kullanılmıştır. Bu durum, liderin güvenmediği insanların (entelektüeller ve bilim adamları gibi) ortadan kaldırılması sebebiyle ekonomide gerilemelere yol açmıştır. Özellikle Sovyetler Birliği'nde ve Çin'de, bu tür kampanyalarda milyonlarca insan yok edilmiştir.

Bu sistemin uygulandığı ülkelerde de hükûmet, başka yerlerde olduğu gibi, bir başbakan ya da başkan (ikinci derecede öneme sahip bir kişi), bir parlamento, adliye teşkilatı ve yerel yönetimlerce temsil edilmektedir. Ancak bütün bu pozisyonlar nomenklaturanın denetimi altındadır. Komünist parti büyük ölçüde devleti yansıtmaktadır. Genel sekreter ve politbüro, parti lideri ve onun kanun yapma gücüne sahip bir Merkez Komitesi durumundadır. Daha aşağıda, bölge-

Klasik sosyalizmde parti ile devlet ya da hükûmet arasında ayırım yapmak mümkün değildir. Bu yüzden, çoğunlukla hükûmet yerine parti-devlet kavramı kullanılmaktadır.

sel seviyede komiteler yer almaktadır. Bu şekilde yukarıdan aşağıya doğru iş yerlerine ve mahallelere kadar ulaşan bir teşkilatlanma söz konusudur. Buralarda parti üyeleri temel parti organizasyonları ya da hücreler şeklinde örgütlenmektedirler. Bu hücreler görünüşte halkın çıkarlarını temsil etmekte ve meselelerini yukarı iletmektedirler ama aynı zamanda partinin halkı kontrol altında tutmak için kullandığı mekanizmalardır.

SIRA SIZDE

Klasik sosyalizmde parti ile devlet arasında nasıl bir ilişki vardır?

KLASİK SOSYALİZMİN EKONOMİK ÖZELLİKLERİ

Mülkiyet

Klasik sosyalist sistemde üretim araçları devlete aittir ancak üretimle ilgisi olmayan kişisel mallarda ve bazı sınırlı alanlarda özel mülkiyet söz konusudur.

Üretim araçlarının mülkiyetinin topluma ait olması klasik sosyalizmin temel özelliğidir. Fakat bu hiç özel mülkiyetin olmaması anlamına gelmemektedir. Üretimle ilgisi olmayan kişisel mallarda ve bazı sınırlı alanlarda özel mülkiyet devam etmektedir. Mesela Polonya'da tarım büyük ölçüde özel mülkiyete konu olmuştur. Macaristan'da ise küçük özel dükkânlar var olmaya devam etmişlerdir. Ancak, üretim araçlarının çoğu -fabrikalar, araziler vb- toplumun bütünü adına komünist parti yönetimindeki devletin mülkiyeti altına alınmışlardır. Bunun sebebi sömürüyü ortadan kaldırma arzusudur. Marksizm'e göre özel mülkiyet bir insanın diğer insanları sömürmesinin aracı olmaktadır. Mülkiyet devlete geçerse bu durum ortadan kalkacaktır. Böylece, kapitalizmdeki kişisel kâr, işsizlik, firmalar arası rekabet gibi ekonomik özellikler klasik sosyalizmde görülmemektedir. Kaynakların nasıl tahsis edileceğine parti-devlet karar vermektedir.

Resim 7.2

Marks-Engels Anıtı, Berlin, Almanya

Karl Marks, liberal devlet görüşünün naif bir görüş olduğu, gelmiş geçmiş tüm devletlerin sınıf baskısının araçları olduğu düşüncesindedir. Yani bir sınıf devletin kontrolüne sahip olur ve devlet gücünü ezilen sınıflar üzerinde kendi ekonomik gücünü pekiştirmek için kullanır. Marks'a göre komünizmin erken aşamalarında devlete ihtiyaç olabileceği hâlde, komünist toplumun tam olgunluğa erişmesi ile devlete ihtiyaç kalmayacaktır.

Karl Marks ve deyim yerindeyse sağ kolu Friedrich Engels'in 1848'te yayımladıkları Komünist Manifesto bir dönüm noktası oldu:

"Komünist devrim egemen sınıfları tır tır titretiyor. İşçi sınıfının zincirlerinden başka kaydecekleri bir şey yoktur; oysa tüm dünya onların olabilir. Dünyanın tüm işçileri, birleşiniz..."

Marks'ın bu çağrısına 20'nci yüzyıl boyunca dünyanın dört bir yanından yanıtlar geldi; Küba'dan Kamboçya'ya, Çin Halk Cumhuriyeti'nden Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa'ya dek yüz milyonlarca insan Marksist iddialar dile getiren devletler tarafından yönetildi.

Ekonomik Koordinasyon Mekanizması

Özel mülkiyet olmayınca, klasik sosyalizmde piyasa mekanizması da bulunmamaktadır. Komünist teoride, özel mülkiyet gibi piyasaların da sömürüye yol açtığı kabul edilmektedir. Acımasız rekabet firmaları iflasa sürüklemekte, zenginliğin bir avuç başarılı kimse elinde toplanmasına sebep olmakta ve çalışanları işsizlik ve yoksulluğa düşürmektedir. Bu sebeple sadece sınırlı alanlarda serbest fiyatların oluşmasına izin verilmektedir. Mesela, insanlar bahçelerinde yetiştirdikleri bazı sebze ve meyveleri serbestçe satabilmektedir. Piyasalara izin verilmediği için, klasik sosyalist sistemde kaynakları tahsis etmenin daha adil bir yolu aranmıştır. Bu durumda neyin ne kadar üretileceğine, hangi fiyattan satılacağına ve nasıl dağıtılacağına karar veren çok geniş bir devlet bürokrasisi ortaya çıkmıştır. Temel ekonomik kararlar piyasalarda alınmayıp devletin yaptığı planlarla belirlendiği için klasik sosyalist ekonomilere merkezî planlı ekonomiler ve ayrıca kumanda ekonomileri de denilmiştir.

Fiyatlar

Piyasalar mevcut olmadığından, bu sistemde, malların fiyatları merkezî planlamayı yapanlarca belirlenmektedir. Bu durumda fiyatlar, malların gerçek değerlerini doğru bir biçimde yansıtamamaktadırlar. Çünkü değer, arz ve talebin karşılıklı etkileşimi ile ortaya çıkmaktadır. Sonuç olarak, maliyet meselesi önemini yitirdiğinden pek çok kaynak israf edilmiştir.

Ayrıca, fiyatlar arz ve talepteki kaymaları yansıtmayacak şekilde değişmediklerinden “bastırılmış enflasyon” denen bir durum ortaya çıkmıştır. Piyasa ekonomilerinde talebin arzı aşması hâlinde fiyatların yükselmesi ve enflasyonun ortaya çıkmasına karşılık, bastırılmış enflasyon durumunda talep fazlalığı kendini farklı şekillerde göstermektedir. Mesela, klasik sosyalizmin uygulandığı ülkelerde tüketim mallarının fiyatları ücretlere göre nispi olarak ucuzdur. Fakat arzları sınırlı ve kaliteleri düşüktür. Bazı durumlarda ithal malları, sağlam dövizler ve arzı sınırlı mal ve hizmetler için karaborsa piyasaları ortaya çıkmaktadır. Buna ek olarak, sağlık gibi alanlarda karmaşık rüşvet mekanizmaları ortaya çıkmakta, insanlar bu şekilde daha iyi hizmet elde edebilmektedirler. Piyasa resmen yasaklansa da ekonominin marjinal alanlarında, illegal olarak varlığını devam ettirmekte ve kıt kaynakların tahsisini yapıp fiyatları belirlemektedir.

Teşvik Sistemleri

Malların fiyatları bunların gerçek değerlerini yansıtmayacak şekilde belirlenmediği gibi, ücretler için de durum aynıdır. Klasik sosyalist sistemde geniş ücret farklılıkları kabul edilmemekte, bu durum bir eşitsizlik ve sömürü kaynağı olarak görülmektedir. Bu durumda, iyi eğitilmiş işçiler kol gücüyle çalışanlar karşısında ciddi bir ücret farklılığı elde edememektedirler. Ücret farklılığında olduğu gibi işsizlik de bir adaletsizlik kaynağı olarak görülmüş ve yasaklanmıştır. Çalışabilecek durumda olan herkese iş verilmek zorundadır.

Bu durum ekonomi açısından problemlere yol açmaktadır. Firmalar kendilerine verilen plan hedeflerine ulaşip ulaşmadıklarına göre değerlendirildikleri gibi işçiler de ne ölçüde sıkı çalıştıkları ile aldıkları ücretler arasında bir ilişki olmadığını görmektedirler. Bunun sonucu, fabrikaların ürettikleri ürünlerin kaliteleri üzerinde değil, miktarı üzerinde odaklanmaları olmaktadır. Plan hedeflerine ulaşan firmalara ikramiye verilmekte fakat üretilen ürünlerin standartlara ne derece uygun olduğuna bakılmamaktadır. Piyasa ekonomisinde kalitesiz mal üreten bir firma, rakip-

Klasik sosyalizmde piyasalar mevcut olmadığından, fiyatlar merkezî planlamayı yapanlarca belirlenmektedir. Bu durumda fiyatlar, arz ve talebin durumunu yansıtmadıklarından, malların gerçek değerini temsil etmemektedirler.

Sosyalizmde temel olarak üretilen her şeyi herkesin alabileceği bir ayarlama yapmak esastır.

Üretimde yalnızca fiziki miktar artışına bakılması, verimlilik ve kaliteye gerekli özenin gösterilmemesi sonucu mesela hedefi ton olarak belirlenmiş kâğıt fabrikası müdürleri, bu amaca kalın kâğıt üreterek, çivi üretiminde ölçü ağırlık ise kalın çivi, adet ise ince çivi üreterek ulaşmışlardır.

leri tarafından piyasa dışına itilirken sosyalist sistemde rakipsiz bir şekilde çalışmaya devam etmektedir. Bu durum, düşük kaliteli hemen hemen değersiz mallar üretilmesi sebebiyle büyük miktarda kaynağın israf edilmesine yol açmıştır.

Bütün bunlara ek olarak, ekonomik büyümenin temel unsuru olan yenilik de bu sistemde piyasa ekonomisinde olduğu gibi ortaya çıkamamıştır. Ekonomik yenilikler konusunda, alınan patent ile birlikte piyasa hâkimiyeti elde ederek kârları arttırma gibi bir durum olmayınca, yani her hangi bir ödül olmadığı gibi (firmalar ve buralarda çalışan işçiler daha iyi mallar üretmenin bir faydasını görmemektedirler), çoğu firma, planlardan sapmaya yol açabileceği gerekçesiyle değişikliklere direnmişlerdir. Sonunda, bu sebeplerin bir araya gelmesiyle sistem çökmüş ve piyasa ekonomisine geçiş çabaları başlamıştır. Ancak, bu hayli zor bir süreç olmuştur. Çünkü sosyalist sisteme geçişi yaşamış olan birçok ülke varken tersi o zamana kadar mevcut değildi. Bu dönüşümün nasıl yapılması gerektiği konusunda yol gösterecek bir model yoktu. Aşağıda iç içe geçmiş bulunan politik ve ekonomik sistemlerin dönüşümü incelenmektedir.

SIRA SİZDE

3

Klasik sosyalizm ile Orta Doğu'da görülen, tek parti hâkimiyetine dayalı BAAS tipi rejimler arasında bir benzerlik var mıdır?

POLİTİK KURUMLARIN DÖNÜŞÜMÜ

Komünizmden ya da klasik sosyalizmden kapitalizme geçişte önemli bir mesele devletin yeniden organize edilmesiydi. Klasik sosyalist sistemde, parti-devlet herhangi ciddi bir kontrole tabi olmaksızın insan ilişkilerinin bütün yönleri üzerinde hâkimiyetini sürdürüyordu. Aşırı güçlü bir devlet söz konusuydu. Sistemin çökmesiyle birlikte parti politik hayattaki liderlik rolünü kaybetmişti ve ortaya çıkan yeni liderlerin devletin rolünü ve alanını yeniden düzenlemeleri gerekiyordu. Artık devlet, insanların hayatlarını hâkimiyeti altında tutamazdı. Devletin gücünü azaltmak pek de kolay olmadı. Çünkü en azından kısmen, yeni liderler, sancılı reformları yerine getirmek için devlet gücünü hayati önemde görüyorlardı. Böylece politik dönüşüm konusunda bir paradoks ortaya çıkıyordu: Önemli politik değişiklikler devletin zayıflamasıyla birlikte olabiliyordu ama bu dönem bu güce en fazla ihtiyaç duyulan zaman oluyordu.

Bu dönüşüm ve reform çabalarının önemli bir yönü de hukukun üstünlüğünün tesis edilmesiydi. Klasik sosyalist sistemde hukukun üstünlüğü yeterince sağlanamamıştı. Komünist parti, keyfi olarak, uygun gördüğü hâllerde kanunlar koyar, bunları ihlal eder ve değiştirebilirdi. Bu durumda vatandaşlar da kanunlara saygı duymuyorlardı. Kanunlar ne halk tarafından ne de gücü elinde bulunduranlar tarafından meşru olarak görülüyorlardı. Bu durum kanundan kaçınmayı ve yolsuzluğu teşvik ediyordu. Baskıcı devlet gücünün zayıflaması ya da ortadan kalkmasıyla bu problem çok daha büyük boyutlara ulaştı.

Bu yüzden, komünizm sonrasında ülkeler "hukuku üstün kılmak" gibi zor bir görevle karşı karşıya idiler. Gücü elinde bulunduranlar yapılan düzenlemelere ve hukuki yapılara bağlı kalmalı, duruma göre hareket etmemeli ya da sahip oldukları otoriteyi istismar etmemeliydiler. Topluma da hukukun üstünlüğü telkin edilmeli; kişiler şahsi çıkarlarına uygun olmasa bile sisteme uymaya istekli olmalıydılar. Kurallar kurumlaştırılmadıkça bu devletlerin etkinliği ve vatandaşların ve yöneticilerin kanunlara itaat etmesi sağlanamazdı.

Devlet gücünün yeniden yapılandırılması ve hukukun üstünlüğünün tesis edilmesi yanında, geçiş devletleri, otoriterliğin uzun süredir norm hâline geldiği toplumlarda demokratik bir rejim kurma beklentisi ile de karşı karşıya idiler. Bunun

Sosyalist sistemden kapitalizme dönüşüm çabaları sırasında karşılaşılan çok önemli bir mesele hukukun üstünlüğünün tesis edilmesiydi. Sosyalist sistemde hukukun üstünlüğünün tesis edilmemesi kanundan kaçınmayı ve yolsuzluğu teşvik ediyordu.

için, anayasaların sivil hak ve özgürlükleri oluşturacak şekilde revize edilmesi ya da yeniden yazılması, devlet birimleri arasında güçler ayrılığının meydana getirilmesi, adli teşkilatların ve yüksek mahkemelerin yeniden düzenlenmesi, seçim kanunlarının oluşturulması ve siyasi partilerin düzenlenmesi ve bütün bunların toplum çoğunluğunun desteğini alacak şekilde yerine getirilmesi gibi çeşitli işlerin başarılması gerekmektedir. Eğer toplumun çoğunluğu bu yeni yapıyı meşru olarak kabul etmezse politik istikrarsızlık ve şiddet ortaya çıkabilirdi.

Bu geçiş sürecinde sivil haklar önemli ve çok gerekli bir zemin oluşturuyordu. Klasik sosyalizmde anayasalar sivil özgürlükleri içerecek şekilde yazılmalarına rağmen bu özgürlükler gücü elinde bulunduranlar tarafından ihmal ediliyorlardı. Sistemin çökmesiyle birlikte bu ülkelerin liderleri hangi sivil özgürlüklerin anayasada muhafaza edilmesi gerektiği meselesi ile karşılaştılar. Bu, daha önce anayasada yazılı hakların altını oyanları bu haklara uymaya zorlayacak şekilde hukuk hâkimiyetinin sağlanması yanında, hangi hakların anayasada yer alacağına karar vermek anlamına da geliyordu. Bu noktada, mesela, ifade ve toplantı özgürlüğü meselesinde anayasa ile komünist parti yasaklanmalı mıydı? Komünistler de yeni demokratik düzene katılma hakkına sahip mi idiler? Komünist dönemde var olan sağlık ve eğitim gibi haklar ne ölçüde yeni anayasada korunmalıydı? Bu haklar konusunda ortaya çıkabilecek anlaşmazlıklarda nihai hakem kim olmalıydı? Dolayısıyla, adli sistemin geleneksel olarak bağımsızlığa sahip olmadığı bu toplumlarda anayasa mahkemesinin rolü temel bir mesele hâline geldi.

1990'lardan sonra, birçok ülke demokrasi ve hukukun üstünlüğü yolunda önemli mesafe kat etti. Demokrasiyi kurumlaştırmayı başaran bu ülkelerin çoğu Orta Avrupa'da ve Baltık bölgesinde yer almaktadır. Bu ülkelerin ortak özellikleri komünizm öncesinde daha gelişmiş bir ekonomiye, hukukun üstünlüğüne dayanan bir sisteme ve demokrasiye sahip olmaları yanında, Batı Avrupa ile daha fazla ilişkide olmaları ve nispeten daha kısa bir süre komünist yönetim altında kalmalarıdır. Bu özellikler bu bölgelerde demokrasiye geçişin neden daha başarılı olduğunu ve bu ülkelerin neden Avrupa Birliği'ne kısa sürede girebildiklerini açıklayabilir. Tabii her şeye rağmen sosyalist sistemin avantajlarından da faydalandıklarını unutmamak lazım.

Ancak bu ülkeler, Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliği ülkelerinin yarısından daha azını oluşturmaktadır. Geçiş ekonomilerinin çoğunda demokrasi ya zayıf bir şekilde kurulaşmıştır ya da hiç oluşmamıştır. Daha az demokrasi tecrübesine sahip olan ve daha uzun bir süre Sovyet kontrolüne maruz kalan bu ülkelerde yeni otoriter liderler gücü ellerine geçirmişlerdir. Bu liderler çoğunlukla eski komünist elitin ve nomenklaturanın üyeleridir. Bu otoriter liderlerin yönetimi altında demokratik haklar ve özgürlükler kısıtlanmış ve bu kimseler yolsuzluklar sonucu hayli zenginleşmişlerdir. Bu ülkelerde hukukun üstünlüğünden bahsetmek de mümkün değildir.

Doğu Avrupa ve eski Sovyetler Birliği dışında kalan ülkelerde durum daha karmaşıktır. Bu ülkelerde demokrasinin yayılması hayli yavaştır ve birkaç ülkede komünist rejimler hâkimiyetini devam ettirmektedir. Çin, Laos, Vietnam, Kuzey Kore ve Küba'da hâlen otoriter rejimler iş başındadır. Bunlar içinde Çin ciddi bir ekonomik değişiklik geçirmiştir. Asya ve Afrika'nın diğer bölgelerinde komünist rejimler çökmüş fakat bununla birlikte Afganistan'da olduğu gibi devletlerin de neredeyse yıkılmak üzere olduğu iç savaş gibi çok sarsıcı çalkantılar ortaya çıkmıştır.

Orta Avrupa ve Baltık ülkeleri demokrasi ve hukukun üstünlüğü konusunda önemli gelişmeler kaydettiler. Fakat diğer geçiş ekonomileri bu konularda yeterince başarılı olmadılar.

Avrupa Birliği, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bağımsızlıklarına kavuşan Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerinin hızla Batı Avrupa'nın standartlarını yakalayabilmesi için Kopenhag Siyasi Kriterleri ile Maastricht Ekonomik Kriterleri'ni şart koşmuş ve her bir aday ülkeyi bu kriterler açısından denetlemiştir.

1989 yılında dünya büyük bir değişime sahne oldu. Berlin Duvarı yıkıldı, Avrupa'daki komünist hükümetler çöktü ve Soğuk Savaş sona erdi.

Geçiş ekonomileri arasında demokrasiyi kurumlaştırmayı başaran ülkelerin çoğu neden Orta Avrupa'da ve Baltık bölgesinde yer almaktadır?

Resim 7.3

ABD Adalet Bakanı Robert Kennedy ve Batı Belin Belediye Başkanı Willy Brandt (sağdan ikinci) 23 Şubat 1962'de Berlin Duvarı'nı ziyaret etti.

Duvar yapılmamış olsa da fiilen ikiye ayrılmış olan Berlin ve Almanya arasında sınır 1952 yılında çizilmişti.

1950'li yıllarda Batı Almanya büyük bir ekonomik büyüme yakalayınca, ilk dönemlerde Berlin'in ortasına çekilen dikenli teller ve barikatlar, doğudan batıya kaçışları engelleyemedi. 1949-1961 yılları arasında kaçanların sayısı iki milyon 600 bini bulmuştu. Kaçışları engelleyemeyen Doğu Almanya yönetimi, duvar örmeye karar verdi.

12 Ağustos'u 13'üne bağlayan gece Berlin Duvarı bir gecede inşa edildi. İlk yapıldığı şekliyle kaçışları tam olarak engelleyemeyen duvarın doğu yakası, daha sonra sayısı 186'yı bulan gözetleme kuleleri, mayın tarlaları, çelik kapanlar ve köpekli polislerle takviye edildi. Duvarın doğu bölümü kaçanların daha kolay fark edilebilmesi için beyaza boyanmışken batı yüzü grafiti sanatçıları için tuval işlevi gördü.

Duvarın ayakta kaldığı süre boyunca yaklaşık beş bin kişi tünelle kazarak, evde yaptıkları balonlarla ve başka yollarla duvarı aşmayı başardı. 22 Ağustos 1961'de duvarı geçmek isterken canından olan Ida Siekmann, batıya kaçmak uğruna hayatını kaybeden ilk kişi oldu. Bu uğurda yaşamını yitiren son kişi ise duvarın yıkılmasından 9 ay önce, 6 Şubat 1989'ta öldürülen Chris Gueffroy'du. Berlin Duvarı'nı geçmek isteyenlerin sayısı kesin olarak bilinmiyor ve rakam 86 ile 286 arasında değişiyor.

19 Ağustos 1989 tarihinde, Macaristan'ın Avusturya sınırındaki Sopron kasabası yakınlarında 'Pan-Avrupa Pikniği' düzenlenmişti. Etkinlik nedeniyle sınır kapısının sembolik olarak açılmasıyla yüzlerce Doğu Alman vatandaşı 1961'de Berlin Duvarı'nın inşasından sonra ilk kez komünist bloktan ayrılarak Batı'ya geçmişti. Bu, Berlin Duvarı'nın da sonu demektir.

9 Kasım 1989 yılı Alman tarihinin bir dönüm noktası oldu. Doğu Almanya, kapılarını açmaya karar verdi ve bu da insanları 28 yıl boyunca sevdiklerinden, akrabalarından ayıran Berlin Duvarı'nın sonu oldu. Resmî olarak 13 Haziran 1990'da başlayan Berlin Duvarı'nın yıkım işlemleri aynı yılın Kasım ayına doğru tamamlandı.

Kaynak: <http://www.dw.de/almanyayinin-donum-noktası-9-kasım/a-2525791-1>

EKONOMİK KURUMLARIN DÖNÜŞÜMÜ

Yukarıda bahsedilen hukuki ve kurumsal reformların yanında, devlet ve ekonomi arasında bir ayırım gerçekleştirmek de klasik sosyalizmden piyasa ekonomisine geçiş için gereklidir. Bunun için, arz ve talep şartlarına göre işleyecek olan piyasaların oluşturulması ve özelleştirmelerin gerçekleştirilmesi, yani devletin elindeki mülkiyetin özel kişilere devri, yerine getirilmesi gereken başlıca görevlerdir. Bu işlerin nasıl, hangi hızla ve hangi sıra ile yapıldığı da önem taşımaktadır. Çünkü bu süreç iyi yönetilemezse ekonomiler ağır bir depresyona sürüklenmektedirler. Şimdi bu adımları daha yakından inceleyelim ve uygulama sonuçlarını çeşitli ülkeler için değerlendirelim.

ÖZELLEŞTİRME

Klasik sosyalizmden kapitalizme geçiş için mülkiyetin yeniden tanımlanması gerekmektedir. Önceki bölümde üretim araçlarının mülkiyetinin devletin elinde olmasının yol açtığı problemler belirtilmişti. Dolayısıyla, ekonomik büyümenin sağlanması ve devlet gücünün sınırlandırılması için ekonomik kaynakların topluma devredilmesi gerekmektedir. Fakat bu kolay bir iş değildir. Her şeyden önce çeşitli ekonomik unsurların, fabrikaların, dükkânların, arazilerin, binaların değerini belirleme meselesi vardır. Bu varlıkları özelleştirmek için devletin öncelikle bunların değerini belirlemesi gerekmektedir. Bu varlıkların bir piyasalarının olmadığı sistem içinde bunu yapmak hayli zordur.

İkinci mesele bunları kimin elde edeceğine nasıl karar verileceğidir. Bu konuda takip edilebilecek birinci yol bu varlıkları bir şekilde elden çıkarmaktır. Mesela fabrikalar buralarda çalışan işçilere, evler buralarda oturan insanlara devredilebilir. İlk bakışta bu yöntem toplumda eşitliğe hizmet edecek gibi görünmektedir. Ancak kaçınılmaz olarak, bazı işçiler kârlı olabilecek fabrikalara sahip olurlarken diğerleri böyle şanslı olmayabilirler. Bu durumda eşitlik söz konusu olmaz. Bir başka yöntem bu varlıkları en yüksek fiyatı verene satmak olabilir. Ancak, ücretlerin sınırlı olduğu bir ekonomide kim bir fabrikayı satın alabilecek parayı bulabilecektir? Sadece eski nomenklatura belli bir servet biriktirmiş olabilir. Bu durumda eski parti patronları şimdi kapitalist patronlar hâline geleceklerdir. Bir başka alternatif bu varlıkların yabancılara satılmasıdır. Bu durumda ülkeye yabancı yatırım çekilebilir ve Batılı yönetim becerileri ve teknoloji getirilebilir. Ancak bu, politik açıdan problemlere yol açabilir. İşçilerin emekleriyle meydana getirilmiş olan varlıkların yabancılara verilmesi toplumda kızgınlığa yol açabilir. Bütün bu alternatifler, aynı zamanda, toplumda eşitsizliklerin yeniden artmasına yol açabilir.

Uygulamada, küçük işletmeler genellikle çalışanlara satıldılar. Büyük işletmeler, çoğunlukla en fazla fiyat verenlere satıldılar ve yabancı firmalar birçok işletmeyi satın aldılar. Çek Cumhuriyeti gibi bazı ülkelerde vatandaşlara birtakım senetler verildi ve vatandaşlar bunlarla firmalarda hisse satın alabildiler. Bu sistem daha hızlı ve görünüşte daha eşitlikçiydi. Ancak, firmalar bir bütün olarak yeni yatırımcılara satılmadığı için bu yeni yatırımcıların getirebileceği sermaye ve uzmanlıktan mahrum kalmış olunuyordu. İster doğrudan satış yoluyla isterse senet vermek suretiyle özelleştirme yapılsın; her iki yöntem de gücü elinde bulunduranların bu süreci kendilerini ya da politik açıdan ittifak hâlinde oldukları kimseleri zenginleştirmek için kullanmaları tehlikesini içermekteydi.

Hangi yöntem kullanılırsa kullanılsın, sonuçta pek çok firma çalışan sayısında aşırı artış, modası geçmiş olma ve piyasa ekonomisi içinde kârlı bir biçimde faaliyet gösterme kabiliyetine sahip olamama gibi problemlerle yüz yüzeydi. En büyük problemler kömür madenleri ve çelik fabrikaları gibi sanayileşmenin ilk dönemlerinde inşa edilmiş ve uluslararası piyasalarda rekabet gücüne sahip olmayan büyük sanayi firmalarında ortaya çıkmıştı. Kapatılmak zorunda kalınan bu firmalar daha önce iş garantisinin olduğu bir toplumda çok sayıda kişinin işsiz kalmasına yol açtılar. Bunlardan bazıları binlerce işçi çalıştırıyorlar ve belli bir şehirde ya da bölgede temel iş kaynağını oluşturuyorlardı. Demokrasiye yeni geçmiş ve bu insanlardan oy isteyecek olan politikacılar için bu firmaları kapatmak kolay bir iş değildi. Bu yüzden, bazı ülkelerde, yaygın işsizlik ve sosyal huzursuzluk korkusu sebebiyle özelleştirme yavaş ilerledi. Hatta, henüz politik ve ekonomik gücün birbirinden tam anlamıyla ayrılmadığı bazı komünizm sonrası toplumlarında, devlete ait firmalar önemli bir güç kaynağı olmaya devam etmektedirler.

Ekonomik dönüşüm sırasında özelleştirme yapılırken ülkeler çeşitli güçlüklerle karşılaştılar. Devletin elindeki varlıkların değerinin tespiti bu güçlüklerin başında gelmekteydi.

Resim 7.4

272 milyon sterlinlik değeriyle dünyanın en büyük yatı olan 'Eclipse' ve sahibi Rus oligark Roman Abramoviç.

Rusya'da yayımlanan Nezavisimaya Gazeta, Rusya ekonomisinin neredeyse yarısının yedi kişinin elinde olduğunu yazdığına 2005 yılıydı. Bu kişilerin hepsi de Rusya Federasyonu Başkanı Vladimir Putin'e yakınlığıyla tanınıyordu. Bu kadar az sayıda kişi, devlet hava yolları Aeroflot'tan enerji devi Gazprom'a kadar bu denli büyük bir ekonomiye yön vermekte. Rusya'da birinci nesil oligarkların özelleştirmeden, yeni neslin ise şirketlerin kamulaştırılmasından servet yaptıkları biliniyor. Rusya'da yetkililerin, oligark olarak adlandırılan önemli siyasi bağlantılara sahip iş adamlarının ve organize suç örgütlerinin "neredeyse bir mafya devleti" yaratmak için bir arada hareket ettikleri, Rusya'da çeşitli çevrelere yılda 300 milyar dolar rüşvet ödediği 2010 yılında yayınlanan WikiLeaks belgelerinde ortaya çıkmıştı. Oligark terimi Rusya'da son yıllarda ortaya çıkan bir avuç zengin için kullanılıyor. Ülkedeki tüm güçleri elinde toplayan bu küçük kesime ülkelerinde hırsız, dünyada ise sonradan görme damgası vuruluyor ama onların ilk on sırasının kişisel serveti 150 milyar doları aşiyor.

Bütün bu gelişmeler, işletme yönetiminin yeniden yapılandırılmasının bizzat özelleştirmenin kendisinden daha önemli olduğunu göstermiştir. Rusya ve Çek Cumhuriyeti gibi özelleştirmeyi hızla ve fazla üzerinde düşünmeden yapan ülkelere Polonya ve Slovenya gibi bu konuda daha dikkatli ve yavaş hareket edenlere göre daha fazla problemlerle karşılaştıkları görülmektedir. Artan işsizlikten kaçınmak için devletin firmalara destek vermesi şeklindeki uygulamalar belki de mülkiyetin yapısından daha önemli bir meseledir. Ancak yine de bütün bu problemlere rağmen geçiş ekonomilerinde, özelleştirilen firmaların ortalama olarak devlet firmalarına göre daha fazla verimlilik artışı sağladıkları gözlemlenmektedir.

PİYASALARIN OLUŞTURULMASI

Özelleştirmeye ek olarak geçiş devletleri, özel mülkiyete konu olan varlıkların, malların, hizmetlerin ve iş gücünün değerlerinin serbestçe oluşacağı piyasaları da oluşturmak zorundaydılar. Görünüşte bu, özelleştirmeye kıyasla daha kolay bir işti. Yapılacak şey sadece merkezî planlamaya son vererek piyasaların kendiliklerinden ortaya çıkmasını beklemektir. Ancak gerçekte, piyasaların oluşturulması bu kadar kolay olmayıp karmaşık bir süreci gerektirmekteydi. Bu konuda ortaya çıkan tartışma noktalarından biri piyasaların kurulmasında hangi hızla hareket edileceğiydi.

Bazıları, bu yeni oluşmaya başlayan ekonomilere ve demokrasilere zarar verebilecek sosyal karışıklıkları minimumda tutabilmek için değişikliklerin yavaş yavaş

hayata geçirilmesi gerektiğini ileri sürüyorlardı. Bu tedrici değişimi savunanlar özellikle fiyatlarda meydana gelecek ani sıçramalardan çekiniyorlardı. Satıcılar artık mallarını istedikleri gibi fiyatlandırabilecekleri için enflasyon hatta hiperenflasyon ortaya çıkabilirdi. Bunun sonucunda ortaya çıkacak yaygın fakirleşme geçiş sürecine olan güveni sarsabilirdi.

Diğerleri bu görüşü reddederek piyasa reformlarının hızlı bir şekilde yapılmasını savunuyorlardı. Buna göre devlet, bir gecede merkezî planlamayı ortadan kaldırmalı, fiyatları serbest bırakmalı ve işletmelere sağlanan devlet desteğine hemen son vermeliydi. Bu hızlı değişim başlangıçta sancılı olabilir, yüksek enflasyon ortaya çıkabilirdi; ama çekilen sıkıntılar kısa sürecekti. Şok terapi olarak adlandırılan bu politika önce Polonya'da daha sonra da Rusya'da uygulamaya konuldu.

Piyasa ekonomisine geçiş süreci, hemen hemen her ülkede yüksek enflasyonun yanında önemli bir ekonomik gerileme (resesyon) ve gelir dağılımında keskin bir bozulmayla sonuçlandı. Bu toplumlarda, bu sebeple meydana gelen sosyal farklılaşma, politik istikrarı tehdit etmeye başladı; yeni sisteme karşı hoşnutsuzluklar ve temel reformlara karşı bir direnç ortaya çıkardı ve yeni ekonomik sistemin düzgün işlemesini engellemeye başladı. Gelir dağılımında meydana gelen eşitsizliğin piyasa ekonomisinde etkinliği teşvik edeceğine inanılıyordu. Ancak garanti altına alınan eşitlik piyasa ekonomisinde etkinliği engellediği gibi gelir dağılımında aşırı boyutlara varan eşitsizlik de geniş kesimlerin dışlandığı bir sosyal yapı meydana getirerek problemlere yol açtı.

Dolayısıyla makroekonomik istikrarı sağlamak, fiyatları serbest bırakarak piyasa sistemini benimsemek kadar kolay bir görev değildi. Geçiş ekonomilerinin çoğunda yüksek enflasyonla birlikte toplam üretimde hızlı düşüşler oldu ve işsizlikte ciddi artışlar meydana geldi. Daha zor olanı, açık ve istikrarlı bir şekilde işleyen piyasaları oluşturabilmek için gerekli kurumsal çerçevenin meydana getirilmesiydi. Bunlar arasında bankacılık, finans ve muhasebe sistemlerinin geliştirilmesi; uygun bir rekabet politikasının oluşturulması; şirket yönetimi ve iflası ile ilgili kanunların yapılması; ülkenin dış ticarete ve yatırıma açılması ve döviz konvertibilitesinin sağlanması yer almaktaydı.

Bu problemlere ek olarak birçok ülkede sosyal problemler ortaya çıktı. Bu problemlerden en önemlisi, belki de sosyalist dönemde oluşturulan sosyal güvenlik ağlarının çökmesidir. Bunun sonucunda, yüksek enflasyon ve resesyonun yaşandığı bu ülkelerde gelir dağılımı iyice bozulmuş ve yoksulluk oranları çok yükselmiştir. Bu problemleri göz önünde bulundurarak şimdi, geçiş sürecinde uygulanan politikalara ve bunların sonuçlarına daha yakından bakalım.

Piyasa ekonomisine geçiş süreci bütün ülkelerde yüksek enflasyon, üretimde gerileme ve gelir dağılımında bozulmaya yol açtı. Bu durum çeşitli sosyal huzursuzlukların ortaya çıkmasına sebep oldu.

Piyasa ekonomisine geçiş sürecinde ülkeler hangi ekonomik ve sosyal problemlerle karşılaşmışlardır?

Bu konuda takip edilen yollardan biri Çin modeli olarak adlandırılmaktadır. Bu modelde, geçiş döneminin başlangıcından itibaren üretimde ve verimlilikte ciddi artışlar sağlanmıştır. Geçiş döneminin ilk on yılında, Çin'in üretiminde yüzde 50'den fazla artış meydana gelmiş, iş gücü verimliliği yüzde 40 oranında artmıştır. Ekonomik büyüme bundan sonra da devam etmiştir. Arnavutluk'ta da ilk iki yılda ekonomik göstergelerde meydana gelen keskin düşüşün ardından, Çin'dekine benzer ama daha ılımlı bir süreç ortaya çıkmıştır.

Resim 7.5

Mihail Gorbaçov Rusya'da değişimin sembolü olarak görülüyor.

11 Mart 1985'te yaş ortalaması çok yüksek olan Politbüro, o tarihte 54 yaşında olan siyasetçi Komünist Parti Genel Sekreterliğine getirdi. Bu bir kuşak değişimiydi, ardından esen siyasi değişim rüzgârları Soğuk Savaşı noktalandı ve Sovyetler Birliği'ni tarihe karıştırdı.

Ülkenin demokrasiye, su ve hava kadar ihtiyacı olduğunu belirten Gorbaçov, birkaç ay içinde düzinelere bakan ve parti yetkilisini görevden aldı, köhne Sovyet ekonomisini canlandırmak için ekonomi politikasında değişiklikler yaptı ve toplumsal reformlara girişti.

"Glasnost -Açıklık" ve "Perestroyka -Yeniden Yapılanma", Gorbaçov döneminin simgesi oldu. Gorbaçov'un kendisi de yapılanları ikinci Rus Devrimi olarak nitelendiriyordu. Gorbaçov yola çıkarken hedefi, sosyalizmi kaldırmak değildi, asil isteği sosyalizmi canlandırmak ve ayakta kalmayı başarabilecek bir sistem hâline getirmekti. Gorbaçov, "Sosyalizmden vazgeçmedik, ona ihanet etmek istemiyoruz, sadece yeni bir kalite kazandırmak ve insani potansiyelini kullanmak istiyoruz" diyordu.

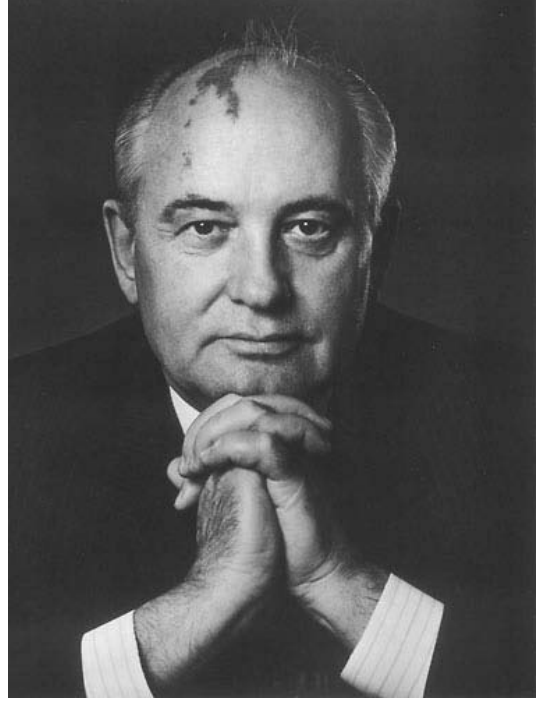
Merkezî plan ekonomisinin işe yaramadığı ortaya çıkmış, Sovyetler Birliği politik olarak yalnızlığa itilmiş, sağlık ve eğitim sistemleri çökmüş durumdaydı. Yolsuzluk, tüm devlet mekanizmasını sarmış, yayılcı dış politika, ordu ve silahlanma projeleri, Moskova'nın mali yükünü giderek arttırıyordu.

Devleti ve toplumu yeniden yapılandırmak, girişimciliği desteklemek, piyasa ekonomisi öğelerini yerleştirmek ve enformasyon politikasını şeffaflaştırmak isteyen Komünist Partinin yeni lideri, aynı zamanda dış politikada da nükleer silahlanma yerine yumuşamadan yanaydı.

1988'de Afganistan'daki birliklerin geri çekilmesine başlandı. Savunma bütçesi kısıldı. Demokratik Almanya Cumhuriyeti, Çekoslovakya ve Macaristan'daki askerler geri çekildi. Bu arada Sovyetler Birliği'ndeki gelişmeler ile meşruiyeti sorgulanan Doğu Almanya da tarihe karıştı ve Almanya birleşti.

Gorbaçov, Genel Sekreterliğe seçilmesinden neredeyse tam beş yıl sonra, 15 Mart 1990 yılında Sovyetler Birliği'nin ilk Devlet Başkanı oldu. Ancak bu görev pek uzun sürmedi. Reform karşıtlarının ihtilal girişimi başarısızlıkla sonuçlandı. Gorbaçov'un rakibi Boris Yeltsin, ihtilalin bastırılmasına yardımcı oldu ancak Sovyet İmparatorluğu parçalanmaya başladı. Sovyet Cumhuriyetleri teker teker bağımsızlıklarını ilan etmeye başladı. Sonuçta Sovyetler Birliği tarihe karıştı ve yerine Bağımsız Devletler Topluluğu kuruldu.

Halefi Yeltsin, Komünist Parti'nin yasaklanması için bir emir çıkarınca Gorbaçov da 25 Aralık 1991'de Sovyetler Birliği Devlet Başkanlığından istifa etti.

Kaynak: <http://www.dw.de/analiz-rusyada-degisimin-sembolu-gorbatchov/a-2525221>

İkinci modeli Çek Cumhuriyeti, Slovakya ve Macaristan gibi Orta Avrupa ülkeleri oluşturmaktadır. Bu ülkelerde üretimde meydana gelen azalmaya, tarım kesiminden diğer sektörlere yoğun iş gücü akışı sebebiyle ortaya çıkan verimlilik artışı eşlik etmiştir. Geçiş döneminin ilk yıllarında yüzde 30 civarında azalan üretim daha sonra istikrar kazanmış; aynı zamanda tarımsal iş gücünün verimliliğinde de hızlı bir artış yaşanmıştır. Geçiş döneminin ilk on yılında bu verimlilik artışı ortalama olarak yaklaşık yüzde 10 civarında gerçekleşmiştir.

Rusya Federasyonu, Ukrayna ve Belarus'un yanında bağımsızlığını yeni kazanmış bazı ülkelerin içinde bulunduğu üçüncü bir modelden de söz etmek mümkündür. Bu ülkelerde geçiş sürecinin ilk on yılında, hem üretim hem de verimlilik azalmaya devam etmiş ancak 1999'dan sonra toparlanma başlamıştır. Bu ülkelerde üretim ortalama olarak yüzde 50, iş gücü verimliliği ise yüzde 30 oranında düşüş göstermiştir.

Ekonomik ve politik geçiş süreciyle ilgili olarak bütün ülkeler için geçerli olan bir durum da hukukun üstünlüğü ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkidir. Hukuk düzeninin zayıf olduğu yerlerde ekonomik geçiş süreci daha başarısız olmuştur. Buralarda hem yerli hem de yabancı müteşebbisler geleceğe dair öngörülerde bulunamadıklarından yatırım yapmaktan kaçınmaktadırlar. Ayrıca, politik liderler ve

Ülkelerin yaşadıkları ekonomik ve politik geçiş süreci ile ilgili önemli bir gözlem hukukun üstünlüğü ile ekonomik büyüme arasında bir korelasyonun mevcut olmasıdır. Hukuk düzeninin zayıf olduğu ülkelerde ekonomik geçiş süreci daha sancılı ve başarısız olmuştur.

devlet görevlileri sahip oldukları pozisyonları kullanarak mevcut kaynakları kendileri için alıkoymakta ve bu suretle elde ettikleri paraları çoğunlukla yurt dışında saklamaktadırlar. Bu şartlar altında ortaya çıkan sonuç “eş dost kapitalizmi” olmaktadır. Bazıları devletle olan ilişkilerini kullanarak çok zengin olurken; büyük halk kesimleri, iş yerlerinin kapanması sebebiyle yayılan işsizlik ve ortaya çıkan yüksek enflasyon sebebiyle hayat standartlarının sürekli olarak düştüğünü görmekteyler.

ÇİN’İN PİYASA SOSYALİZMİNE GEÇİŞİ

Politik açıdan otoriter rejimini devam ettiren başarılı bir ekonomik geçişi gerçekleştirmesi sebebiyle Çin, özel olarak ele alınıp incelenmeyi hak etmektedir. Aslında Çin’in durumu farklı bir özellik arz etmekte ve buradan bütün geçiş ekonomileri için geçerli dersler çıkarmak mümkün görünmemektedir. Ayrıca, ekonomik başarılarına rağmen Çin, bazı güçlüklerle de karşı karşıyadır. Bu yüzden, özel şartları ve elde ettiği sonuçları açısından Çin’i yakından incelemekte fayda vardır.

Çin’de klasik sosyalizmden piyasa ekonomisine geçiş süreci 1978 yılında, Mao Zedong’un liderliğinde parti-devletin yaşadığı karmaşa dolu yıllara bir karşılık olarak başladı. 1949’daki devrimden sonra Mao, Stalinist modele dayalı bir sosyalist sistem kurmuştu. Üretim araçları devlete aitti, kolektif çiftlikler vardı ve merkezi bir planlama söz konusuydu. Yukarıdan aşağıya oluşturulan bu model şehirli aydınların, ekonomik kararları hayli bürokratik süreçler içinde almasına dayanıyordu ve ekonomik sektörler ve coğrafi bölgeler arasında eşitsiz bir gelir ve prestij dağılımının ortaya çıkmasına yol açmıştı.

Çin politik açıdan otoriter bir yönetimi devam ettiren bir taraftan da ekonomisini başarılı bir şekilde dönüştürebilmiştir. Ancak bütün başarılarına rağmen Çin, bazı güçlüklerle karşı karşıya kalmaya devam etmektedir.

Resim 7.6

Mao Zedong, 1 Ekim 1949’da, Pekin’deki Tiananmen meydanında yaptığı açıklamayla Çin Halk Cumhuriyeti’nin kuruluşunu tüm dünyaya ilan etti.

Mao Zedong, Çin Halk Cumhuriyeti’nin resmen ilanını duyurduğu konuşmasını yaparken Batı dünyasında büyük bir şok yaşıyordu. Çünkü, Soğuk Savaş’ın yaşandığı bir dönemde, 600 milyonluk nüfusuyla Çin bir anda öteki satha, komünistlerin tarafına geçmişti. 20’nci yüzyılın başlarında ortaya çıkan “Sarı tehlike” sözcüğü “Kızıl tehlikeye” dönüşmüştü.

Kaynak: <http://www.dw.de/çinde-komünist-devrimin-60-yıldönümü/a-4741886>

Köylülere dayanarak devrim yapan Mao, ideolojik olarak bürokrasiden ve merkezîyetçilikten hoşlanmıyordu ve bu tür eğilimleri ortadan kaldıracak bir “sürekli devrim” arayışındaydı. Sovyetler Birliği ile bozulan ilişkiler ve 1950’li yıllarda Büyük Ekonomik Hamle ile sonuçlanan bazı başarılı kitlesel politik kampanyalar Ma-

“Büyük Ekonomik Hamle”, Mao’nun 1958-1961 yılları arasındaki Çin tarımını kolektifleştirerek ekonomiyi modernleştirme programının adıydı.

o'nun bu ideolojik arzularını daha da kuvvetlendirdi. Kırsal yörelerde yaşayan insanlar *balk komünleri* hâlinde organize edildiler. Burada amaç, kolektif davranışı güçlendirmek ve iş gücünü sanayi üretimini maksimize edecek şekilde organize etmektir. Bazı düşük teknoloji sanayi uygulamalarını kullanan bu komünler tarımı öylesine ihmal ettiler ki şiddetli bir kıtlık başladı ve on milyonlarca insan bu sebeple öldü. 1966-1976 yılları arasındaki kültür devrimi Sovyet tipi bir ekonomik planlamaya dönüşü engelledi. Bu kültür devrimi sırasında Mao, halkı aşırı bürokratik hâle geldiğine ve devrimci değişikliklere direndiğine inandığı parti-devlete saldırıya teşvik etti. Bunun sonucunda ortaya çıkan anarşi neredeyse bir iç savaşa yol açıyordu. Parti-devletin iç teşkilatlanması zayıfladı ve ekonomik istikrar bozuldu.

Mao'nun 1976'da ölümüyle birlikte bir güç mücadelesi başladı ve bu mücadeleyi Deng Xiaoping kazandı. Mao zamanında yaşanan olaylar partinin meşruiyetini ciddi ölçüde sarsmıştı ve ideoloji artık halkın devlete itaatini sağlamaya yetmiyordu. Deng, halkın yaşama standardını yükseltecek önemli bazı reformlar yapılmazsa parti-devletin ayakta kalamayacağı sonucuna vardı. 1978 yılında Deng'in ekonomik reform planı kabul edildi. Deng programını, sosyalizme ait unsurları daha fazla piyasa ve özel mülkiyet ile birleştiren "Çinlilere has bir sosyalizm" olarak tanımlıyordu.

Deng'in başlattığı programın en önemli iki ayağı tarımda reform yapılması ve Çin'in uluslararası piyasalara açılmasıydı. Tarımda ortak çiftlikler dağıtıldı ve çiftçilere daha fazla otonomi sağlandı. Çiftçiler hangi ürünleri üreteceklerine kendileri karar verebilecekler ve üretim fazlalarını serbest piyasada satabileceklerdi. Bunun sonucunda gıda üretiminde hızlı bir artış meydana geldi ve çiftçilerin gelirleri arttı. Bu durum kırsal bölgelerde özel girişimlerin artmasını teşvik etti. Tarımdaki reforma ek olarak Deng'in planı "açık kapı" politikasını da içermektedir. Uluslararası ticaret ve finans önündeki engeller azaltılarak Çin, küresel piyasalara ve yabancı yatırımlara açıldı. Uluslararası ticaret Çin'in kaynaklara, teknolojiye ve teknik bilgiye erişimini hızlandırdı. Bu reformların kaçınılmaz bir sonucu özel mülkiyet haklarının daha fazla kabul görmesiydi. 1980'lerin ortalarında çiftçilere arazilerini satma hakkı (bazı sınırlamalarla birlikte) verildi ve özel işletmeler zamanla hukuken meşru hâle geldiler. Piyasa güçlerinin rolü hızla arttı; öyle ki bugün, devlet tarafından üstlenilen bazı önemli altyapı projeleri haricinde ekonominin hiçbir kesimi merkezî olarak planlanmamaktadır.

Özellikle tarımda yapılan reform, diğer geçiş ekonomileriyle karşılaştırıldığında Çin'de oldukça başarılı sonuçlar vermiştir. Mesela Rusya'da ve Orta Asya ülkelerinde yapılan toprak reformunda, topraklar kâğıt üzerinde haklar olarak dağıtılmışlardır. Bu da topraklar üzerinde elde edilen hakların zayıf kalmasına sebep olmuştur. Sonuçta, aile tarım işletmeleri hayli yavaş bir şekilde gelişmiş, büyük çiftlikler yeniden yapılanma konusunda isteksiz olmuşlar ve verimlilik artışı gecikmiştir.

Ayrıca, Orta Avrupa ve Rusya Federasyonu'nda uygulanan reform stratejisi hızlı bir özelleştirmeyi ve işletmelerin baştan aşağı yeniden yapılanmasını içermektedir. Ancak, merkezî planlamanın ve buna bağlı kontrol sisteminin ortadan kalkması, sözleşmeleri destekleyecek ve enformasyonun dağıtımını sağlayacak yeni kurumların olmadığı bir ortamda, gıda malları zincirinde ciddi bozulmalara yol açmıştır. Çin'in tarım reformu bu bakımdan önemli ölçüde farklılık göstermektedir. Çin, hızlı ve kapsamlı bir reform yaparak tarımsal yapıda bozulmalara sebep olmamıştır. Reform döneminin başlarında, girdi arz ve tedarik sistemleri tamamen devlet kontrolü altında tutulmuştur. Girdi ve çıktı pazarlama sistemlerinde devlet düzenlemelerinin kaldırılmasına ancak reformlar başladıktan birkaç yıl sonra izin veril-

Deng Xiaoping'in geliştirdiği kalkınma stratejisi değişti ve içe kapanma yerini dışa açılmaya bıraktı. Mao'nun kolektif çiftlikleri, çağa uyum göstererek kapitalist işletmeler olarak çalışmaya başladılar. Böylece "kedinin siyah ya da beyaz olması değil, fare yakalaması önemlidir" dönemine geçilmişti.

miştir. Bu tedrici liberalizasyon stratejisi işletmelere, fiyat liberalizasyonunun sağladığı enformasyon imkânlarından faydalanırken planlama sisteminin çöküşünün yaratacağı problemlerden kaçınma fırsatı sunmuştur.

Bugün bütün dünya ekonomisini etkileyen bu gelişmelere rağmen, Çin'in klasik sosyalizmden piyasa ekonomisine geçişi tamamlanmış değildir. Henüz üstesinden gelinmesi gereken birçok engel ortada durmaktadır. Bunlar içinde en önemlisi komünist partinin devam eden hâkimiyetidir. Orta Avrupa ülkeleri ve Rusya'nın aksine Çin, ekonomiyi teşvik etmek üzere piyasa güçlerini oluştururken partinin sahip olduğu güç ve hâkimiyetten vazgeçmemiştir. Özel girişim ve piyasalar gelişmekle birlikte yine de devletin kontrolü altındadır. Devlet tarafından işletilen şirketler Sovyetler'deki ve Doğu Avrupa'daki benzerlerinin yaşadığı problemlerin benzerlerini yaşamaktadırlar. Etkinlikten uzak ve demode hâldedirler ve devletin finansal desteği ile ayakta durmaktadırlar. Bunları desteklemek için kullanılan kaynaklar daha verimli başka alanlardan çekilmiş olmaktadır. Liberal ekonomik düşüncüyü benimsemiş olan birçok kimseye göre ekonomik liberalizasyon politik liberalizasyonla sonuçlanacaktır. Zenginleşen ülke, partinin değişmez gücü ile karşı karşıya geldikçe bir düzensizlik ortaya çıkacaktır.

Çin'in yaşadığı geçiş süreci kırsal kesim ile şehirler arasında keskin bir ayrıma da yol açmıştır. Ekonomik gelişme hayli eşitsiz bir şekilde ortaya çıkmış; kıyı kesimleri hızla gelişirken iç bölgeler bu süreçte ihmal edilmiştir. Bu eşitsiz gelişme, kırsal kesimin sömürülmesi ile sonuçlanmıştır. Devlet kırsal bölgelerde azalan oranlı bir vergi sistemi uygulamış; bunun sonucunda 1990'lardan itibaren 40 milyon köylü toprağını kaybetmiştir. Aynı zamanda, devletin bu bölgelere sunduğu hizmetler de ciddi ölçüde azalmıştır. Sonuç olarak 100 milyondan fazla köylü köyünü terk ederek iş aramak üzere şehirlere göç etmiştir. Bu insanlar kendi ülkelerinde illegal göçmen durumunda olup şehir sakinlerinin sahip oldukları pek çok sosyal hizmetten mahrum yaşamakta ve işverenler tarafından sömürülmektedirler.

Çinli yetkililer kırsal bölgelerden göç eden bu işçileri mümkün olduğunca istihdam edebilmek için yüksek bir büyüme hızının sürdürülmesi gerektiğinin farkındadırlar. Aynı zamanda, ekonominin aşırı ısınmanın sınırına gelmesinden de korkmaktadırlar. 2005 yılında Çin'in GSYİH'sinde meydana gelen büyümenin % 60'ını sağlayan yatırımlar, büyük ölçüde banka kredileri ile mümkün olmuştur. Merkezî planlama döneminin kalıntılarından biri olan devlet bankalarının, yatırım fırsatlarını potansiyel riskleri ve getirilerini göz önünde bulundurarak bağımsız bir biçimde değerlendirmelerine izin verilmemekte; bunun yerine devletin büyüme hedeflerini destekleyecek şekilde davranmaya zorlanmaktadırlar. Bunun bir sonucu olarak Çin'in bankacılık sistemi milyarlarca dolarlık batık kredi yüküne sahiptir ve resmî görevliler bu durumun Çin'in mali ve finansal durumunu bozacağı endişesi içindedirler. Bir başka mesele de çok fazla yatırımın aşırı bir sanayi kapasitesi yaratmış olmasıdır. Arz fazlası kendini göstermeye başlamış olup fiyatların düşmesi ve kârların azalması riskini ortaya çıkarmış bulunmaktadır.

2012 yılı Ağustos ayı itibarıyla Çin, teknolojik rekabet gücünü arttırmak, yabancı teknoloji bağımlılığını azaltmak ve yeni pazar potansiyelleri yaratmak için iddialı bir beş yıllık plan hazırladı. Pekin yönetimi öncelikle makinencilik alanında önemli yatırımların yapılmasını kararlaştırdı.

Beş yıllık planda, Çin ekonomisi açısından özel öneme sahip yedi stratejik sektöre yer verildi; bunların arasında yeni enerji kaynakları, enerji verimliliği, çevre dostu araçlar ve fabrikaların en modern teknolojilere adapte edilmesi yer alıyor. Sektörler 27 kilit endüstri koluna ayrıldı ve Çin bu branşlara 2015 yılına kadar bir trilyon 200 milyar euroluk yatırım yapmayı planlıyor.

Çin, ekonomiyi teşvik etmek üzere piyasa güçlerini oluştururken partinin devletin sahip olduğu güç ve hâkimiyetten vazgeçmemiştir.

Çin'in yaşadığı ekonomik geçiş süreci kırsal kesimlerle şehirler arasında eşitsizliklerin ortaya çıkmasına yol açmış, toprağını kaybeden milyonlarca köylü iş bulmak için şehirlere göç etmiştir.

1979 yılında içe kapalı yoksul bir ülke olan Çin'de kişi başına gelir 182 dolar civarındaydı. Sonraki otuz yıl boyunca Çin yılda ortalama % 9,9 büyüdü. Kişi başına geliri 2009 yılında 3 bin 688 dolara yükseldi, özellikle son 10 yılda 300 milyon kişilik bir orta sınıf yaratıldı. 2012 yılı itibarıyla Çin, 7 trilyon doların üzerindeki milli geliriyle dünyanın ikinci büyük ekonomisi hâline gelmiştir.

Çin, dünyanın bir numaralı makine imalatçısı ve 2011'de 560 milyar euro değerinde makine ve tesis imal etti. Bu rakam Japonya ve ABD'nin toplamına eşit.

Bugün Çin, bir taraftan 1 trilyon 178,9 milyar dolarlık Amerikan devlet tahviline sahip ve dünyanın en büyük yabancı döviz rezervini elinde bulundururken aynı zamanda "Batı teknolojisi çalmaktan sakınmayan ve marka sahtekârlığıyla milyarlarca dolarlık zarara yol açan bir ülke" olarak anılıyor. Bu konu da en az insan hakları konusu kadar Çin'in başını ağrıtabilecek bir büyük ekonomik sorun olarak durmaktadır.

Resim 7.7

5 Haziran 1989'da fotoğrafçı Jeff Widener tarafından çekilen bu fotoğraf, izleyenler tarafından kalabalığın içine alınana dek dört tankı tek başına durdurmaya çalışan meçbul protestocuyu göstermektedir.

Çin'in Tiananmen Meydanı, 20'inci yüzyılda insan hakları ve özgürlükleri bağlamında aklı ilk gelen yerlerden biridir. 3 Haziran'ı 4 Haziran'a bağlayan gece, öğrenciler, akademisyenler ve entelektüeller, Çin Komünist Partisi yönetimi altındaki hükümetin yozlaşmasını protesto etmek ve daha fazla söz hakkı için Tiananmen Meydanı'nda bir araya gelmişlerdi. Çin Halk Cumhuriyeti'nin askerî gücü olan Çin Halk Kurtuluş Ordusu'nun gruba müdahalesi sonucu 4 Haziran, tarihe kanlı ve korkunç bir sayfa olarak geçti. 1989 yılının Nisan ayında başlayan öğrenci olayları, kısa sürede büyüyerek aydınların ve işçilerinde katıldığı büyük ölçekli gösterilere dönüşmüş, gösteriler sırasında on binlerce kişi başkent Pekin'deki Yasak Şehir'in önünde uzanan Tiananmen Meydanı'nda toplanmıştı. Hükümetin dağılma çağrılarında protesto onların meydan okumasının ardından, 3 Haziran'ı 4 Haziran'a bağlayan gece, Çin Ordusu, meydana toplanan 100 bin kişiyi dağıtmak için güç kullanmıştı. Ordunun müdahalesi sırasında Çin Komünist Partisi'ne göre 23, Çin Kızılhaçı'na göre ise 2 bin 600 kişi ölmüş, olay dünya çapında geniş yankı bulmuş, uluslararası toplum Çin'e ekonomik ve siyasi yaptırımlar uygulamaya başlamıştı.

GEÇİŞ EKONOMİLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Geçiş ekonomilerinin uygulamaları incelendiğinde farklı sonuçlarla karşılaşılacaktır. Polonya gibi bazı ülkelerde bu uygulamaların yüksek büyüme hızlarına yol açtığı görülmektedir. 1990 yılında şok terapiye başvurduğunda Polonya'da fiyatlar önemli ölçüde yükselmiş ve ciddi bir enflasyon problemi ile karşılaşmıştı. Bununla birlikte hayat standardı ve GSYİH düşmüştü. Ancak, 1990'ların ortalarından itibaren ekonomi toparlanmaya başladı ve bugün Polonya, bir Avrupa Birliği üyesi olarak son krizin olumsuz etkisine rağmen yüksek gelir düzeyine erişmiş bir ülkeye dönüştü.

Çek Cumhuriyeti ve Macaristan'da, Polonya'ya kıyasla piyasaların oluşturulması daha yavaş olmuş fakat özelleştirme daha hızlı yaşanmıştı. Çek Cumhuriyeti'nde özelleştirme daha çok senet verme şeklinde olurken Macaristan'da çoğunlukla işletmeler yabancılar tarafından satın alınmıştı. Diğer geçiş ekonomilerinin pek çoğu hâlen özelleş-

tirmeyi tamamlamaya çalışırken Estonya, ekonomisini dönüştürme konusunda önemli bir mesafe kat etmiş gibi görünmektedir.

Aralarındaki farklılıklara rağmen Polonya, Macaristan ve Çek Cumhuriyeti geçiş ekonomileri arasında en başarılı örnekler olarak gösterilmektedirler. Bu üç ülke ayrıca, ekonomik liberalizmi ve sosyal demokrasiyi içine sindirmiş durumdadır. Bu üç ülke ile birlikte diğer Doğu Avrupa ülkelerinin Avrupa Birliği'ne katılmış olmaları, bu ülkelerde ekonomiyi dönüştürme ve demokratik reformları gerçekleştirme bakımından yeterli adımların atıldığı bir göstergesi olarak kabul edilmektedir. Bu ülkeler ayrıca, Avrupa Birliği'ne katılmadan önce NATO'ya da dâhil olmuşlardır. Ancak, NATO'ya ve AB'ye üye olmak bütün problemlerin hâllolduğu anlamına gelmemektedir. Mesela AB üyeliği bu ülkelere yeni mali yükler getirmiştir. Ayrıca, daha önce Birliğe katılan ülkelerin yararlandığı mali yardımlardan yeni üyeler yeterince yararlanamamıştır.

Ek olarak bazıları, AB üyeliğinin getirdiği maliyetler faydasını aşmakta mıdır sorusunu sormaya başlamıştır. Çünkü yukarıdan aşağı empoze edilen yeni bürokratik düzenlemeler eski sosyalist sistemi akla getirmektedir. Bu ülkelerde her ne kadar halkın çoğunluğu sosyalist sistemdekine kıyasla durumlarının daha iyi olduğunu ifade ediyorlarsa da pek çok kişi de uygulanmak istenen yeni politikalarından ekonomiden hoşnut değildir. Bu durum, geçiş sürecinden insanların ne kadar adil bir şekilde yararlandıkları sorusunu ortaya çıkarmaktadır. Birçok kimse zenginlerle fakirler arasındaki uçurumun büyümesinden ve eski düzenin hâkimlerinin ve ekonomik yöneticilerin düzenlemelerin olmadığı yeni ekonomik ortamdan faydalanarak servetlerini büyüttüklerinden şikâyet etmektedirler.

Her şeye rağmen bu ekonomiler AB'nin getirdiği Kopenhag Siyasi Kriterleri ile Maastricht Ekonomik Kriterleri'ni yerine getirdikçe piyasa ekonomisi kurumsallaşacak, şikâyet edilen sorunları ortadan kaldıracak demokratik ve hukuksal düzenlemeler yerli yerine oturacaktır.

Polonya, Macaristan ve Çek Cumhuriyeti geçiş ekonomileri arasındaki en başarılı ülkeler olarak kabul edilmektedirler. Bütün zorlukların henüz üstesinden gelmiş olmamalarına rağmen bu ülkeler, ekonomik liberalizmi ve demokrasiyi kurumsallaştırmışlardır.

Bazı Geçiş Ekonomilerinde Ekonomik Durum				
Ülke	Kişi Başına GSYİH (2004 Yılı\Dolar)	GSYİH'nin Özel Sektöre Ait Kısmı (Yüzde)	GSYİH'de Ortalama Yıllık Büyüme (1990-2005)	İşsizlik Oranı (2005)
Polonya	12.953	75	2,89	19,0
Macaristan	15.838	80	1,65	6,1
Estonya	14.925	80	5,75	10,0
Çek Cum.	17.220	80	1,26	8,3
Letonya	11.396	70	4,52	10,6
Bulgaristan	8.464	75	- 1,4	13,7
Moldova	2.184	65	- 0,82	7,9
Rusya	10.150	65	1,08	8,6
Tacikistan	1.261	55	1,26	40 (tah.)
Belarus	6.987	25	2,97	10-30 (tah.)
Çin	6.425	70 (tah.)	9,72	10 (tah.)

Tablo 7.1

Kaynak: Balaam, David N and Veseth, Michael (2008), *Introduction to International Political Economy (Fourth Edition)*, Pearson International Edition, New Jersey, The U.S.

Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin gösterdikleri başarının aksine Rusya ve diğer eski Sovyetler Birliği ülkelerinde geçiş süreci pek olumlu sonuçlar vermemiştir. Bu ülkeler yüksek enflasyon, ekonomik gerileme ve yolsuzluklarla baş başa kalmışlardır.

Yukarıdaki tablo, Orta ve Doğu Avrupa ülkelerindeki olumlu sonuçların aksine, Rusya ve diğer eski Sovyetler Birliği ülkelerinde geçiş sürecinin pek de olumlu sonuçlar vermediğini sergilemektedir. Bunun sonucunda Rusya'da, Komünist Parti meclisteki güçlü partilerden biri olarak ortaya çıkmıştır. Rusya'da ekonomik reformlar, 1990'ların başında, Polonya'daki şok terapiyi örnek almış ve ekonomik bir felaketle sonuçlanmıştır. Piyasaların serbest bırakılması ilk anda büyümede bir artışa yol açmamış, sadece kontrolden çıkan bir enflasyon ve halkın hayat standardında hızlı bir düşüş meydana getirmiştir. Hiperenflasyon sonunda kontrol altına alınmış fakat 1999'a kadar Rusya nüfusunun üçte birinden fazlası yoksulluk içinde yaşamak zorunda kalmıştır.

Serbest piyasaların oluşması sırasında yaşanan bu problemlere özelleştirmenin yol açtığı diğer problemler eşlik etmiştir. Rus hükûmeti pek çok küçük ve orta boy işletmenin özelleştirmesinde senet verme yöntemini benimsemiş fakat ekonominin en önemli sektörleri (petrol sanayii gibi dev sektörler) hükûmetle ve eski nomenklatura ile ilişkili sınırlı sayıdaki bölgesel yatırımcıya satılmıştır. Sonuçta, yukarıda bahsedilen ve oligarklar denilen, ekonomi, hükûmet ve medyada olağanüstü etkiye sahip az sayıda zengin ortaya çıkmıştır.

1990'lar Rus ekonomisi için problemlerle dolu olarak geçmiş ancak daha sonra ülkenin GSYİH'si artmaya başlamıştır. Bu durum birçok gözlemci tarafından nihayet ülkenin ekonomik reformlarda belli bir başarıyı yakalaması olarak değerlendirilmiştir. Ancak Rusya'nın ekonomik büyümesinin daha çok petrol ihracatına dayandığı, çeşitlendirilmiş bir ekonomik yapının henüz gerçekleştirilemediği gözden kaçırılmamalıdır. Rus firmalarının çoğu özel yatırımcıların elinde bulunmasına rağmen; bunların birçoğu ödeme aczi içinde bulunmakta ve devlet bürokratlarının çeşitli müdahaleleriyle karşılaşmaktadırlar. Rusya'da ayrıca, organize suç ve yolsuzluk ciddi bir problem olmaya devam etmektedir. Uluslararası Şeffaflık Örgütü'nün 28 ülkeyi kapsayan 2011 Rüşvet Endeksi'ne göre yurtdışında iş yaparken en çok rüşvete başvuran şirketler Çin ve Rusya'da bulunmaktadır. Ayrıca aynı örgütün 183 ülkenin, yolsuzluk ve rüşvet sıralamasını yaptığı listesinde dünya yolsuzluk ve rüşvet sıralamasında Rusya, dünyadaki en kötü ülkelerden biri olarak 143'üncü sırada yer almaktadır. Aynı problem diğer geçiş ekonomilerinde de yaygındır ve bu sebeple bu ülkelerde yatırım ve büyüme için elverişli bir ortam meydana getirilememektedir.

Son olarak, komünizm sonrası geçiş ekonomileri hâlâ bireysel sorumluluk, risk ve kazancı uzlaştıran bir kapitalist kültür inşa etmekle uğraşmaktadırlar. Mesela Rusya'da nüfusun üçte birinden fazlası özelleştirilen devlet varlıklarının tekrar millileştirilmesi gerektiğine inanmaktadır ve komünist parti özellikle yaşlı seçmenler arasında gücünü muhafaza etmektedir. Ancak komünist dönemin hatırasına sahip olmayan yeni bir nesil hızla büyümektedir ve bu yüzden Rusya'da tekrar eskiye dönüş ihtimal dâhilinde değildir.

Genel olarak bakarsak, bazı geçiş ekonomileri iyi işleyen piyasalara ve devletlere sahip olma yolunda ilerlemeye devam ederken; bunların çoğu ise eksik kalan reformların, nomenklaturanın elinde kalan özelleştirmelerin ve devlet sahipliğinin ve müdahalelerinin devam ettiği ekonomik yapıların sıkıntısını çekmektedir. Eski Sovyetler Birliği üyesi ülkelerde güçlü merkantilist özellikler gösteren bir politik-ekonomik yapı göze çarpmaktadır. Bu ülkelerde devletin ekonomi üzerinde etki de bulunması arzusu ve piyasaların millî hedeflere hizmet etmesi gerektiği inancı devam etmektedir. Bu merkantilist akım, aynı zamanda bir Batı karşıtlığı da içermekte ve liberalizm Sovyetler Birliği'nin yıkılmasında rol oynayan bir yabancı ideoloji olarak reddedilmektedir.

Ekonomik ve politik geçiş sürecinde bütün ülkeler için geçerli olan bir durum, ekonomik büyüme ile hukukun üstünlüğü arasındaki ilişkidir. Hukukun zayıf olduğu yerlerde ekonomik dönüşüm başarısız olmuştur. Daha önce de söz edildiği gibi bu gibi yerlerde, yerli ve yabancı yatırımcılar bir belirsizlikle karşılaşmakta, geleceği öngörememekte ve bu yüzden yatırım yapmaktan kaçınmaktadırlar. Bununla beraber, devlet gücünü elinde bulunduranlar bu pozisyonlarını toplumun kaynaklarına el koymak için kullanmakta ve biriktirdikleri servetlerini genellikle yurt dışında tutmaktadırlar. Bu şartlarda ortaya çıkan durum eş-dost kapitalizmi olmaktadır; devletle ilişkili olan bir azınlık çok zenginleşirken halkın çoğu hayat standartlarının günden güne düşmesine şahit olmaktadır.

Sizce Çin, bugün hâlâ bir klasik sosyalist ülke sayılabilir mi?

Özet

Komünizm ya da klasik sosyalizmin özelliklerini ifade etmek

Sosyalizm üretim araçlarının toplum adına devlete ait olduğu ekonomik sistemin adıdır. Bu sistemin geçerli olduğu ülkelerde komünist parti herşeye hâkim olduğu için komünizm olarak da adlandırılmaktadır. Bu sistemin uygulandığı ülkelerde 1990'lardan itibaren yaşanan kapitalizme geçiş süreci bir hayli sancılı olmuştur. Bu ülkelerin önünde bu konuda bir model olmadığından farklı uygulamalar yapılmış ve farklı sonuçlar elde edilmiştir.

Klasik sosyalizm ya da komünizm denilen sistemde güç, tek parti olan komünist partinin elinde toplanmaktadır. Partide gücü elinde bulunduranların toplumda ayrıcalıklara sahip olduğu bu sistem nomenklatura olarak da adlandırılmaktadır. Klasik sosyalist sistemde gücün nasıl kullanılacağı sosyal, ekonomik ve politik ilişkilerle ilgili bir resmî inançlar seti olan Marksist ideoloji tarafından belirlenmektedir. Bu sistemde parti ve devlet ya da hükûmet arasında ayırım yapmak güçtür ve komünist partinin devlete hâkim olması sebebiyle devlet içindeki fiilî pozisyonlar ikinci derecede önem taşımaktadır.

Üretim araçlarının topluma ya da toplum adına devlete ait olması klasik sosyalizmin temel özelliğidir. Fakat üretimle ilgisi olmayan kişisel mallarda ve bazı sınırlı alanlarda özel mülkiyet devam etmektedir. Üretim araçlarında özel mülkiyet olmayınca, klasik sosyalizmde piyasa mekanizması da bulunmamaktadır. Sadece sınırlı alanlarda serbest fiyatların oluşmasına izin verilmektedir.

Piyasalara izin verilmediği için klasik sosyalist sistemde kaynakları tahsis etmek için merkezî planlamaya başvurulmuş; neyin ne kadar üretileceğine, hangi fiyattan satılacağına ve nasıl dağıtılacağına karar veren çok geniş bir devlet bürokrasisi ortaya çıkmıştır. Piyasalar mevcut olmadığından, bu sistemde, malların fiyatları merkezî planlamayı yapanlarca belirlenmektedir. Bu durumda fiyatlar, malların gerçek değerlerini doğru bir biçimde yansıtamamaktadırlar.

Bu sistemde firmalar, kendilerine verilen plan hedeflerine ulaşıp ulaşmadıklarına göre değerlendirilmekte; işçilerin aldıkları ücretlerle ne ölçüde sıkı çalıştıkları arasında bir ilişki olmamaktadır.

Bunun sonucunda fabrikalar, ürettikleri ürünlerin kaliteleri üzerine değil, miktarı üzerine odaklanmaktadırlar.

Bütün bunlara ek olarak, ekonomik büyümenin temel unsuru olan yenilik de bu sistemde gerekli teşvik mekanizmalarına sahip değildir. Ekonomik yenilikler konusunda her hangi bir ödül olmadığı gibi (firmalar ve buralarda çalışan işçiler daha iyi mallar üretmenin bir faydasını görmemektedirler), çoğu firma, planlardan sapmaya yol açabileceği gerekçesiyle değişikliklere direnmektedirler.

Geçiş ekonomilerinin yaşadıkları politik ve ekonomik dönüşümleri değerlendirmek

Klasik sosyalizmden kapitalizme geçişte önemli bir mesele devletin yeniden organize edilmesiydi. Parti-devlet herhangi ciddi bir kontrole tâbi olmaksızın insan ilişkilerinin bütün yönlerini hâkimiyeti altında tutuyordu ve bu gücün dağıtılması gerekiyordu. Ayrıca hukukun üstünlüğünün tesis edilmesi gerekiyordu.

Devlet gücünün yeniden yapılandırılması ve hukukun üstünlüğünün tesis edilmesi yanında, otoriterliğin uzun süredir norm hâline geldiği bu toplumlarda, reformcular demokratik bir rejim kurma beklentisi ile de karşı karşıya idiler.

Ekonomik geçiş için özelleştirme yapılması gerekiyordu fakat bu kolay bir iş değildi. Her şeyden önce devletin elinde bulunan varlıkları özelleştirmek için bunların değerinin belirlenmesi gerekmektedir. Bu varlıkların bir piyasalarının olmadığı için bunu yapmak hayli zordu. Özelleştirmeye ek olarak, geçiş devletleri, özel mülkiyete konu olan varlıkların değerlerinin serbestçe oluşacağı piyasaları da oluşturmak zorundaydılar. Görünüşün aksine bu, pek kolay olmayıp karmaşık bir süreci gerektirmekteydi.

Piyasa ekonomisine geçiş süreci, hemen hemen her ülkede yüksek enflasyon, ekonomik gerileme (resesyon) ve gelir dağılımında ciddi bir bozulmayla sonuçlandı. Bu sebeple meydana gelen sosyal farklılaşma, politik istikrarı tehdit etmeye başladı, yeni sisteme karşı hoşnutsuzluklar ve temel reformlara karşı bir direnç ortaya çıkardı.

Bu problemlere ek olarak birçok ülkede sosyal problemler ortaya çıktı. Bunlardan en önemlisi sosyalist dönemde oluşturulan sosyal güvenlik ağlarının çökmesiydi. Bunun sonucunda, yüksek enflasyon ve resesyonun yaşandığı bu ülkelerde gelir dağılımı iyice bozuldu ve yoksulluk oranları çok yükseldi.

Bütün geçiş ekonomileri için geçerli olan bir durum da hukukun üstünlüğü ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkidir. Hukuk düzeninin zayıf olduğu yerlerde geçiş süreci daha başarısız olmuştur.

Çin, politik açıdan otoriter rejimini devam ettiren başarılı bir ekonomik geçişi gerçekleştirebilmiştir. Aslında Çin'in durumu bazı özel şartların bir sonucudur ve buradan bütün geçiş ekonomileri için geçerli sonuçlar çıkarmak mümkün değildir. Ayrıca, ekonomik başarılarına rağmen Çin, bazı güçlüklerle de karşı karşıyadır.

Geçiş ekonomilerinin uygulamaları incelendiğinde farklı sonuçlarla karşılaşmaktadır Aralarında-

ki farklılıklara rağmen, Polonya, Macaristan ve Çek Cumhuriyeti geçiş ekonomileri arasında en başarılı örnekler olarak gösterilmektedirler. Orta ve Doğu Avrupa ülkelerindeki olumlu sonuçların aksine, Rusya ve diğer eski Sovyetler Birliği ülkelerinde geçiş süreci pek de olumlu sonuçlar vermemiştir.

Genel olarak bakıldığında, bazı geçiş ekonomilerinin ekonomik ve politik reformlar konusunda ilerleme katetdikleri; çoğunun ise eksik kalan reformların, nomenklaturanın özelleştirmeler sırasında el koyduğu devlet mallarının ve devlet müdahalelerinin devam ettiği ekonomik yapıların sıkıntısını çektiği görülmektedir.

Eski Sovyetler Birliği üyesi ülkelerde bugün, merkantilist özellikler gösteren bir politik-ekonomik yapı göze çarpmaktadır. Bu ülkelerde devletin ekonomi üzerinde etkide bulunması ve piyasaların millî hedeflere hizmet etmesi gerektiği inancı devam etmektedir.

Kendimizi Sınavalım

1. Üretim araçlarının kolektif mülkiyetinin söz konusu olduğu sisteme ne ad verilir?

- Merkantilizm
- Sosyalizm
- Liberalizm
- Realizm
- Kapitalizm

2. Tek partinin hâkim olduğu sistemlerde ayrıcalık sahibi kimselerin pozisyonlarını ifade eden kelime hangisidir?

- Liderlik
- Şeflik
- Nomenklatura
- Önderlik
- Diktatörlük

3. Liderlerin ya da kahramanların resmi inançların şahıslanmış hali olarak sunulmasına ne ad verilmektedir?

- Milli şef
- Milli önder
- Şahıs hâkimiyeti
- Şahıs kültü
- Diktatörlük

4. Bir sosyalist ülkenin liderinden bahsedildiğinde, o ülkedeki hangi insan kastedilmektedir?

- Devlet başkanı
- Cumhurbaşkanı
- Başbakan
- Parti başkanı
- Komünist partisi genel sekreteri

5. Klasik sosyalizm sisteminde neyin ne kadar üretileceğine, hangi fiyattan satılacağına ve nasıl dağıtılacağına kim karar verir?

- Merkezi planlama
- Piyasalar
- Devlet başkanı
- Hükümet başkanı
- Halk

6. Geçiş ekonomileri içinde demokrasiyi kurumlaştırmayı başarabilen ülkelerin çoğu hangi bölgede yer almaktadırlar?

- Batı Avrupa
- Orta Avrupa ve Baltık
- Doğu Avrupa
- Orta Asya
- Güney Doğu Asya

7. Aşağıdakilerden hangisi piyasa ekonomisine geçiş sürecinde ülkelerin karşılaştığı problemlerden biri **değildir**?

- İşsizlik
- Ekonomik gerileme
- Fiyat düşüşü
- Gelir dağılımında bozulma
- Sosyal huzursuzluklar

8. Geçiş sürecinde aşağıdakilerden hangisi ile ekonomik büyüme arasında ilişki görülmüştür?

- İşsizlik
- Enflasyon
- Planlama
- Hukukun üstünlüğü
- Özelleştirme

9. Mao Çin'de sosyalist devrimi hangi yılda gerçekleştirmiştir?

- 1948
- 1968
- 1978
- 1945
- 1949

10. Çin'deki kültür devrimi hangi yıllar arasında gerçekleşmiştir?

- 1966-1976
- 1949-1959
- 1960-1970
- 1968-1978
- 1970-1980

Okuma Parçası

Siz hâlâ annenizin sosyal demokrasisini mi kullanıyorsunuz?

İngiliz İşçi Partisi Lideri Tony Blair ile Alman Sosyal Demokrat Partisi Lideri Gerhard Schröder'in altı aydır üzerinde çalıştıkları ve Avrupa Parlamentosu seçimlerine birkaç gün kala Londra'da açıkladıkları, gelmekte olan yeni yüzyılın sosyal demokrasi anlayışını şekillendirmeyi hedefleyen on sekiz sayfalık metin yeni bir "devrim" olarak nitelenmekte...

"Emek, sermaye ve mal piyasalarında esneklik" isteyen bu çıkışın ivmesini, muhakkak ki, Amerika'da dokuz yıldır aralıksız süren "ekonomik büyüme modeli" ya da daha kapsamlı bir deyişle "Yeni Ekonomi" oluşturmakta...

***

Amerika'da etlenip, kemiklenen ve sanayi dönemi sonrası ekonomisini simgeleyen, sosyal demokrasiyi de derinden etkileyeceği anlaşılan "Yeni Ekonominin" üç temel özelliği var:

1. Ekonomiler eski ile kıyaslanmayacak ölçüde "dışa açık" hale geldi. Amerika, yıllık üretiminin yirmi yıl önce yüzde 17'sini ihraç ederken, bugün bu oran yüzde 25'e çıkmış bulunuyor.

Ekonominin dışa açıklığı, sadece rekabeti kışkırtmakla kalmıyor, üretim performansını da sürekli yukarı çekiyor. Fiyatların yükselmesini, ekonominin disiplinini kaybetmesini önüyor. Uluslararası ticarete katılan sektörlerde, keskin rekabet nedeniyle, "ücret ve fiyat artışı" meydana gelmiyor.

2. Ulus-devlet dönemi anlayışını simgeleyen "ekonomik kriterlerin" anlamını yitirmesi. Örneğin, "işsizlik, enflasyon ve ücretler" arasındaki belirleyici bağ ortadan kaybolmakta. "İşsizlik oranı ile enflasyon oranı arasında sabit bir ilişki olduğunu" söyleyen Philips Eğrisi Amerika'da bir kez daha anlamsız hale gelmiş bulunuyor.

3. Enformasyon teknolojileri, "sanayi döneminin" teknolojisini tarihe gömüyor.

Emek gücü önemsizleşmiş bulunuyor. Kitle tüketim malları ise ekonomi için bir anlam ifade etmiyor. Yenilik ve bilgi, daha kapsayıcı bir anlatımla "beyinsel çalışma" ön alıyor. Yeni her buluş, piyasanın egemeni haline gelebiliyor.

***

Blair ve Schröder'in sanayi dönem sonrası "sosyal demokrasisini" resmeden manifestoları "ekonomik dinamizm ve yenilik ile yaratıcılığın da özgürleşmesinden" söz ediyor.

Bu hedef, eski devletçi anlayış ve "emeği en kutsal değer" sayan görüş ile yakalanmıyor. Feodal dönemde "toprak", burjuvazi döneminde "sermaye ve emek" önemliydi. Bugün ise bunların önemi ya kayboldu ya epeyce azaldı. Ekonomik dinamizmi "bilgi" ve ona dayalı olarak "yenilik" sağlıyor. Bu inanılması güç dönüşüm ise eski kalıpları yakıp yıkıyor.

Nitekim İngiliz ve Alman solunun yeni önerilerinde de "artık ömür boyu iş" yaklaşımının olmadığı sıkıca vurgulanıyor. Bu kavram yerine sosyal demokratların "ekonomide en büyük esneklik ile minimum sosyal kriterleri" birleştirecek bir formül üzerinde çalışmalarını öneriliyor. Bu anlayışın uzantısı olarak, sosyal demokratların eskiden "şirketler üzerinde yüksek vergilemeye gittiğini", hâlbuki şimdi "modern" sosyal demokratların şirketlerin üzerindeki vergi yükünü azaltarak kendi sosyal yaşamdaki hedeflerine daha rahat varacaklarını gördüklerini söylüyor.

Eskiden "iş" üzerinde yoğunlaşırken, şimdi işverenin daha rahat işçi çıkarmasına olanak verecek olan "esneklik" kavramı, sosyal-demokratların "kabul" hanesine giriyor.

***

Amerika'daki ekonomik büyümenin etkilediği yeni sosyal demokrat manifesto, kamu yatırımlarının artırılması anlayışını da terk ediyor. Alternatif olarak emek ve sermayeden alınan vergiyi indirmeyi, buradan doğacak, enerji ile arzı artırmayı yeğliyor. Devletin işyerlerini denetlemesini ama onların yerini almamasını isteyen bildirge, "sosyal adaletin" geçmişte "eşitlik" ile karıştırıldığını; kişisel gayret ile sorumluluğun yok sayıldığını ve ödüllendirmediğini söylüyor. Manifestoya göre, böyle olunca sosyal demokrasi sıradanlığın destekçisi haline geliyor. Yaratıcılık, çeşitlilik ve başarı ise kapsama alanı dışında kalıyor.

İngiliz ve Alman Başbakanları kamu harcamaları ile "sosyal adalet" arasında da bir bağ olmadığını söyledikten sonra, devletin görevinin kamu harcamalarını çoğaltmak yerine "piyasa ekonomisinin yetersizliklerini" gidermek olduğunu belirtiyorlar.

***

İşçi sınıfının tarih sahnesini terketmeye hazırlanması ile "sosyal demokrasi", "sosyal liberalizme" dönüşüyor.

Toprak gibi, emek de önemli bir üretim faktörü olmaksızın çıkınca, sosyal demokrasi de bir önceki asırdaki ölçülerini yitiriyor.

Sosyal demokrat iki liderin “sağ ve sol dogmalara” tavır alması veya “iyi bir iktisat politikası sağcı ya da solcu değil, modern olmalıdır” demeleri de bundan dolayı. Çağın gelişimini dialektik bir yöntem ile sorgulamak yerine siyasette kendine yer arayan politika erbabının yeni bildirgeyi yadırgamaları normaldir. Geleceğin analizini önceden yapan her önemli tespit yadırganır ve eleştirilir.

***

“Bilgi Ekonomisi”nin Amerika’daki başarısı, Kıta Avrupa’sının “sosyal demokrat” anlayışını da etkiledi.

Ne yazık ki, Marksist kökenli bir düşünce akımını sakin bulup, otoriter ve totaliter bir yaklaşım olan Kemalizmi “sol” diye piyasaya süren Türkiye bu çağdaş dönüşümlerden çok uzak.

Sosyal demokrasi, işçi sınıfının gürbüzleşmeye başladığı dönemde ortaya çıkıp, serpildi. Biz ise köylülükten kurtulamadık. Hiç bir zaman ne doğru dürüst bir sermayemiz, ne de iri kıyım bir işçi sınıfımız oldu.

Bugün sermaye ve emek önemini yitirdiği için, sosyal demokrasiden “sosyal liberalizme” dönüşen yeni sol anlayışın koordinatlarını Blair ve Schröder şöyle vermekte:

- Dürüstlük
- Sosyal adalet
- Özgürlük
- Şans eşitliği
- Dayanışma
- Diğerlerine karşı sorumluluk.

***

Amerika, uyguladığı iktisat politikası ile işsizliği, enflasyonu yenmiş gözüküyor. İstihdam artıyor, enflasyon hortlamıyor.

Sosyal demokratların ağırlıklı iktidarda bulunduğu Avrupa’da ise “işsizlik ve eşitsizliği çözmek” için yöntem pek net değil. Babadan kalma usuller ile devletçiliğe mi abanılacak, yoksa Blair ile Schröder’in cesaretle önerdikleri yeni çağın realiteleri mi kabul edilecek?

Bu sorunun cevabı herhalde uzun vadede verilecek.

***

İşin hazin yanı, Amerikan atılımı dünya sosyal demokrasisinin ilgisini çekerken, Türkiye’nin, “düşünce akımlarını” tümünden yadsıyarak, “din, ırk 1930’lu yıllar faşizmi arasında” kolon vurması.

Sağlık olsun, nasıl olsa yaz geldi.

Mehmet Altan, Prizma, 19 Haziran 1999

Avrupa Sol’unda yeni arayışlar...

“...İyi bir şekilde yaşlanmak, bölge, kent ve kasabaların, aile ve sağlık durumuna göre değişen ihtiyaçların tatmini için örgütlenebilmeleri ile mümkün olabilecek. Devletin sosyal faaliyetleri, giderek birçok neslin bir arada yaşayabilmesi için yeni bir konut politikasına doğru evrilmelidir; gündüz tedavilerine açık sağlık merkezleri, mahalleye veya köye açık evde tedavi şekilleri geliştirilmelidir.

XXI. yüzyıl kentinin yaşlılığa uyum göstermesi, yer değiştirme ve kamu kurumlarına giriş, çıkış imkânlarının daha yumuşak ve hatta daha yavaş bir yaşam yönünde düşünülmesi gerekecektir...***

Daha da ileriye giderek, bir ihtimam (care) toplumuna doğru ilerlemeliyiz: Zayıf bireylere daha kaliteli bir yardım, büyük bağımlılıklara uygun çözümler, gündelik tedavilerin geliştirilmesi.

Aynı zamanda bu ihtimamları gerçekleştirme sorumluluğunu üzerlerine alanların aylıklarının uygun biçimde vermeliyiz.

Yaşama süresinin uzamasının, yaşlı ve bağımlı bireylere yardım ve tedavi amacıyla yaratılan istihdam sayesinde olumlu ekonomik neticeleri de olduğunu görüyoruz.

Bu yeni istihdam, Sol’un başlıca politikalarından biri olacak; amaç, bu tür istihdamı baskı altında tutmayan kamu politikalarına canlılık kazandırmak.

Örneğin, evde tedavi için gerekli yer ve yetkili bakım işçisi ve hemşirenin eksikliğini nasıl kabul edebiliyoruz? Evde tedavi için kamu yardımı bu yolda atılan çok önemli bir adım olmuştur.

Bu bağlamda, yardımı yapan yerel kamu kurumunun, merkezi devletin kör ve garip kararlarıyla, ekonomik olarak zayıf düşürülmemesi önem arz ediyor!

Fransa’nın, yaşlılık, emeklilik için ne gibi milli gelir kaynakları vakfedeceğini söylemesinin zamanı geldi.

Büyük antropolog Maurice Gaudelier’nin dediği gibi, ‘büyüklerimizi, canlılar dünyasından dışlamayan bir toplum’ kurmak için elimizden gelen çabayı esirgemeyelim. Unutmayalım, hiçbir devlet yardımı, düzenli tedavi ve bakım ağlarının, aile ve yakın dost dayanışmalarının, kapı komşusu ihtimamının yerini alamaz. Bu bağlamda, bizce, toplumumuzu daha insancılaştırmanın yolu budur.

Ancak bu şekilde, sadece hayata yılları değil, yıllara hayat katabileceğiz.”

Bunları kim söylüyor?

Fransız Sosyalist Partisi 1. Sekreteri Martine Aubry.

Le Monde Gazetesi’ne yazdığı “emeklilik reformunun ötesinde, yaş devrimini başarmak gerek” adlı yazıda...

xxx

Yazıda en büyük ilgiyi, “daha da ileriye giderek, bir ihtimam (care) toplumuna doğru ilerlemeliyiz: Zayıf bireylere daha kaliteli bir yardım, büyük bağımlılıklara uygun çözümler, gündelik tedavilerin geliştirilmesi” cümlesi çekti.

Daha doğrusu cümledeki İngilizce “care” kelimesi...

xxx

Bu kelime üzerinden gelişen tartışmalardan bir tanesinde şu satırlar yer alıyordu:

“...İlk defa Fransa’da siyasi bir sorumlu, Amerika’da uzun zaman tartışılan Anglo-sakson ‘care’ kavramını kamuoyunun önüne getirdi.

‘Care’, Anglo-saksonların gündelik konuşma dağarcığına ait bir kelime. Birbirlerine hoşçakal derken, çoğu zaman ‘kendine iyi bak’ anlamında ‘take care’, yine sık sık, ‘umurumda değil’ anlamında ‘I don’t care’ demiyorlar mı?

Bu kavram, Aydınlanma Çağı’ndan bu yana felsefi düşünce alanına ait; İskoç felsefesinin üç büyük ismi Francis Hutcheson, David Hume ve Adam Smith, ‘sempati’ kavramının (diğerine kaygı anlamında) yeni biçimleri üzerine çok kafa yormadılar mı?

Kelime, birçok modern ve çağdaş düşünürün kaleminde seyahat ederek bize kadar geldi. Bugün, ‘Bir İhtimam Politikası için Kusurlu bir Dünya’ adlı kitabın yazarı New York Üniversitesi Hunter College’de öğretim üyesi Joan Tronto, kitabında, siyasi kaygılarımız içerisinde merkezi bir yeri alması gerekli ‘care’ kavramına yeni bir ahlaki değer vermekten yana bir tez geliştirmektedir.

Maalesef, ‘bu mesaj Kuzey Amerika politika sahnesine yerleşemedi; örneğin, Barack Obama’nın sağlık reformunu (healthcare) etkilemiş değil; bu reform sadece minimum bir sağlık sigortası olmaktan ileri gidemedi’ diyen Joan Tronto, ‘aynı kavramın son zamanlarda Hollanda ve Fransa’da politik tartışmalara konu olmasından duyduğu memnuniyeti de vurguluyor.

Care kavramı, Joan Tronto’dan Martine Aubry’nin kalemine gelene değin, Christian Paul’un yönettiği Sosyalist Parti düşünce laboratuvarında güncelleşti.

Bu düşünce grubunda çalışan, Bordeaux Üniversitesinde öğretim üyesi, ‘Le Sexe de la sollicitude (şefkat cinsiyeti) adlı eserin yazarı, düşünür Fabienne Brugère, Amerikalı düşünürün çalışmalarına eğilerek, Fransız sosyalistlerinin düşünce dağarcığına nasıl etkili olabileceğini tetkik etmiş.

Bununla beraber Martine Aubry, bu kavramla, Jospin Hükümeti esnasında, 2000 yılından bu yana ilgilendiğini, ‘hem bireyler arasında hem de bireylerle toplum arasında yeni ilişkiler geliştirmeye meyilli, olumlu ve yaratıcı değerler taşıyan bir kavram’ olduğunu ısrarla vurguluyor.

Sadece ihtimam veya şefkat ile tanımlanabilen ‘care’ ne anlama gelmektedir?

Joan Tronto dört merteye belirlemektedir:

‘caring about’, (kaygı duymak);

‘taking care of’, (ilgilenecek);

‘care giving’, (ihtimam göstermek);

‘care receiving’, (bakım görmek).

Çalışmalarında, kaygı duymanın ve yardım etmenin, bilhassa ‘güçlülerin’, yani erkeklerin işi olduğunu ispat ettikten sonra, bakımın ve bakım görmenin ‘zayıfların’, kadın, göçmen işçi ve aykırı tiplerin işi olduğunu gösterir; ‘hem care kavramı, hem de bakım işini gerçekleştirenler değerlerini yitirdiler’ sonucuna varır. Düşünür, bu kavramı, özel ve resmi tüm insan faaliyetlerinin merkezine yerleştirmeyi hedefler.

‘İhtimam, sadece diğerlerine değil, eşyalara ve çevreye de yönelik olmalıdır; insanın tüm eylemleri yönlendirmelidir. ‘Care’, iyi niyetin de ötesinde, dikkat, sorumluluk, yetenek ve yanıtlama kabiliyeti gerektirmektedir. Eğer, diğer demokratik değerlere (insan hakları, hukuk, siyasi usullere saygı ve uygun siyasi süreç tercihi...) olan bağlılığımıza ‘care’ kavramını eklersek, daha akıllı, daha düşünen, diğerlerinin ihtiyaçlarına daha dikkatli ve kısacası daha iyi demokrat olma şansımız olabilir” diyor Joan Tronto...

Amerikalı düşünür, siyasi sorumluları, ‘toplum kurumlarına, bu yeni değer dönüştürmelerini yansıtabilecek bir çeki düzen’ vermeleri ögütünde bulunmaktadır.”

xxx

Le Monde’da yayınlanan yukarıdaki yazıları “ikincirup.com”dan aldım. Arsen Ceyhan çevirmişti.

Aynı sitede Çağlar Şavkay’da “Turunç” adlı köşesinde durumu şu satırlarla değerlendiriyordu:

“Fransız Sosyalist Parti bölgesel seçimler için ‘yeşil’lerle yaptığı ittifakı, cumhurbaşkanlığı seçimleri öncesinde siyasi bir programa dönüştürmek için çalışıyor; Sosyalist Parti’nin 1. Sekreteri Martine Aubry, ‘sosyalist proje’sini şekillendirmeye devam ediyor. Turunç’ta ‘hepiniz dışarı’ başlıklı yazıda, bu bağlamda Aubry’nin şu 3 temel soruya cevap aradığını ilan ettiğini yazmıştım; ‘ne üretmeliyiz, nasıl üretmeliyiz, nasıl bölüştürmeliyiz.’”

xxx

Infomag Dergisi bizim muhalefetin ekonomik görüşlerini kapak konusu yaptığı için, Avrupa Sol’undaki gelişmeleri sizlerle paylaşma ihtiyacı duydum...

Mehmet Altan, Infomag, 01.05.2010

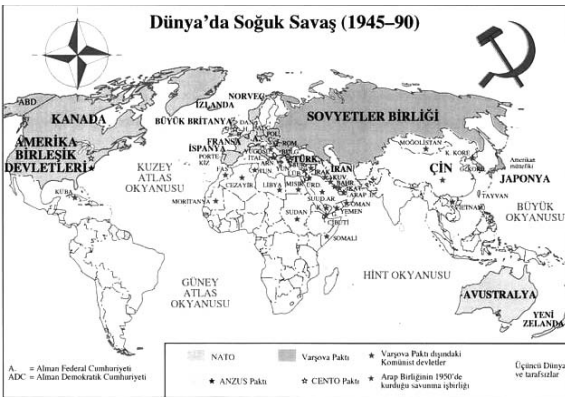
NATO'ya karşı Varşova Paktı

Orta ve Doğu Avrupa'daki ülkeler 50 yıl önce, 14 Mayıs 1955'te, bir askeri birlik anlaşması olan Varşova Paktı'nı imzaladılar. Sovyetler Birliği bu askeri birlik anlaşmasıyla bölgedeki hâkimiyetini garanti altına aldı. Varşova Paktı, sosyalist ülkeler arasında karşılıklı ekonomik yardım içeren Konsey dışında, en önemli çok taraflı birlikti.

Almanya Federal Cumhuriyeti'nin NATO'ya üye olmasından birkaç gün sonra, Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri Polonya, Sovyetler Birliği, Çekoslovakya, Macaristan, Demokratik Almanya Cumhuriyeti, Romanya ve Arnavutluk hükümet başkanları Varşova Paktı'nı imzaladı. Atlantikötesi askeri ittifak NATO'ya karşı kurulan Varşova Paktı hep Sovyetler Birliği hâkimiyetinde kaldı.

Varşova Paktı üyeleri karşılıklı olarak barışı korumaya yönelik temennilerini dile getirdiler ve aynı NATO'da olduğu gibi üyelere biri ya da birkaçına saldırı veya işgal durumunda karşılıklı askeri yardım sözleri verildi. Bunun dışında ortak bir komutanlık birliğin mevcudiyetini garanti etmekle yükümlü olacaktı.

Ancak gerçek bu temennilerden daha farklı görünüyordu. Varşova Paktı, Soğuk Savaş'ın temellerini atarak Doğu ve Batı arasında uzun yıllar devam edecek silahlanma yarışının başlamasına neden olacaktı. Aynı zamanda Sovyetler Birliği, Orta ve Doğu Avrupa'daki hâkimiyetini güçlendirecek ve paktı imzalayan ülkelere binlerce Sovyet askeri konuşlandırılacaktı, üstelik Sovyet askerleri, Macaristan ve Çekoslovakya örneklerinde olduğu gibi işgal söz konusu olmadığı halde bu ülkelere girecekti.

Pakt'ın ilk buhranı

Pakt 1956 yılında ilk buhranını yaşadı. Ülkelerinde Stalinizm'in sona ermesini ve demokratikleşme isteyen Macar halkı gösteri yapmaya başladı ve birlik gerçek yüzünü gösterdi. Dönemin Başbakanı Imre Nagy Sovyet as-

kerlerinin ülkeye girişini halka "Başbakan Imre Nagy konuşuyor. Sovyet birlikleri alacakarınlıktan beri başkentimize saldırıyor. Birliklerimiz savaş halinde, hükümetimiz yerinde bulunuyor. Ülkemizdeki bu durumu dünya kamuoyuna duyururum" sözleriyle duyurmuştu. Kısa bir süre önce Macaristan ise Varşova Paktı'ndan çekildiğini açıklamıştı. Haftalarca süren gösterilerden sonra hükümet çok partili sistemi, demokrasi ve düşünce özgürlüğünü kabul ettiğini açıklamıştı. 1956 yılı Kasım ayı başında Budapeşte'ye giren Sovyet tankları isyanı iki gün sonra bastırıldığında 3 bin kişi ölmüştü.

Çekoslovakya'da da benzer bir deneyim yaşandı. 1968'de Ocak ve Ağustos ayları arasında Alexander Dubçek yönetimi altındaki reformcu komünistler ülkede demokratikleşme ve liberal reformlar yapılmasını savunuyordu. Ancak reform hareketleri 7 bin tankın Prag'a hareket etmesi ve reform hareketlerini bastırmasıyla son buldu.

Varşova Paktı'nın sona erışı

Stalinist yönetimin sert çizgisi ve Sovyetler Birliği'nin hâkimiyetinin tekrar altı çizildi. 1980'li yıllarda Macaristan, Polonya ve nihayet Gorbaçov yönetimi altında Sovyetler Birliği'ndeki reformlar sonucu Varşova Paktı'nın varlığı da sorgulanmaya başlandı.

Demokratik Almanya Cumhuriyeti, Ekim 1990'da Federal Almanya'ya dâhil olmasıyla Varşova Paktı'ndan da ayrıldı. Varşova Paktı'nın geri kalan üyeleri 31 Mart 1991 askeri yapıyı sona erdirdiler. 1 Temmuz 1991'de de paktın sona erdirilmesine karar verildi. Varşova Paktı'nın eski üyeleri -Rusya hariç- daha sonra birer birer NATO üyesi oldular. 1999'da Polonya, Çek Cumhuriyeti ve Macaristan, 2004 yılında da Romanya, Bulgaristan, Slovakya, Slovenya ve Baltık ülkeleri NATO'ya kabul edildi.

Kaynak: Christiane Hoffmann, Deutsche Welle, 13.05.2005,

<http://www.dw.de/dw/article/0,,2524916,00.html>

Çin'i değiştiren 10 kavram

Dünyanın en kalabalık nüfuslu ülkesi Çin'in yaklaşık dört bin yıl geriye uzanan bir kültürel geçmişi var. Günümüz medeniyetinin temel taşlarını oluşturan kâğıt, barut, pusula gibi pek çok buluşun kökenleri Çin'e dayanıyor.

Komünist yönetimin etkisiyle bir süre ekonomik açıdan duraklama yaşayan ülke son yıllarda dünyanın en önemli ekonomik güçlerinden biri haline gelmeye baş-

ladı. Dünyanın en hızlı büyüyen ekonomisi olan Çin'in 'ikinci bir sanayi devrimi' yaşadığı belirtiliyor.

Binlerce yıl süren hanedanlar ardından 20'nci yüzyılın başında cumhuriyet yönetimine geçen Çin'de 1949'da, Komünist Parti ve Mao Zedong öncülüğünde Çin Halk Cumhuriyeti ilan edildi. Bu tarihe kadar ülkeyi yöneten Çan Kay-Şek'in yönetimden isimlerle Tayvan'a kaçması, günümüzde hala süren Tayvan sorunun da başlangıcı oldu.

Uzun yıllar kapalı bir ekonomi yapısı gösteren Çin, 1980'lerin başlarında, kolektif tarım uygulamasını durdurdu ve özel teşebbüse yeniden izin verdi. Şu anda Çin dünyanın en büyük ihracatçılarından ve rekor düzeylerde dış yatırım çekiyor.

Dünya Ticaret Örgütü'ne katılma hakkı kazanan Çin'in bu anlamda yakında yeni bir devrim yaşayacağı düşünülüyor. Bu şekilde Çin dış pazarlara daha kolay erişim hakkı kazanacak, ancak dış rekabete de açık hale gelecek.

Bu durumun özel sektör yatırımlarını arttırması ve devlet denetimindeki hantal kuruluşların çöküşünü hızlandırması bekleniyor. Ancak Çin'de bazı çevreler bunun işsizlik ve istikrarsızlık gibi ağır bedelleri de beraberinde getirmesinden çekiniyor.

Ayrıca Çin'in muazzam ticaret fazlası ve korsan mal üretimi, ticari ortağı durumundaki ülkelerle ilişkilerde kimi zaman huzursuzluk yaratıyor. Başta ABD olmak üzere batılı ülkeler Çin para biriminin değerinin yükseltilmesi gerektiğini, böylece ihracat patlamasının da durulacağını savunuyor.

Ekonomideki patlama, büyük bir enerji açlığını da beraberinde getiriyor. Çin, ABD'nin ardından en büyük ikinci petrol tüketicisi. Kömür üretim ve tüketiminde ise ilk sırada yer alıyor. Dışarıdan enerji ithaline milyarlarca dolar harcayan ülkenin bu alandaki en büyük yatırımı ise 25 milyar dolara mal olması beklenen Üç Vadi Barajı hidroelektrik santrali projesi.

Ekonomideki hareketlilik çevreye ise artan kirlilik şeklinde yansıyor. Dünyanın en kirli kentleri Çin'de bulunuyor. Kentsel ve kırsal kesimler arasında oluşan ekonomik uçurum ülkenin en önemli toplumsal sorunlarından biri haline geliyor. Kırsal kesimlerden pek çok yoksul köylü bir inşaat patlaması yaşanan doğudaki kentlere akın ediyor.

İşçi ve çiftçi kesimlerinde ise huzursuzluk artan eylemlerle kendini gösteriyor. 2005 yılı içinde resmi rakamlara göre 87 bin 'kitlese olay' yaşandı. Yetkililere yolsuzluk suçlamaları, zorunlu tahliye ve istimlak kararları konusunda dilekçeler sunmak için her yıl Pekin'e onbinlerce kişinin gittiği tahmin ediliyor. Yol-

suzluk ve HIV vakalarındaki artış ülkenin diğer önemli sorunları arasında.

Ülkenin siyasi alanda gerçekleştirdiği reformlar ise ekonomi alanında yaşanan değişimin hızına uyamıyor. Komünist Parti hala iktidarda tekeli ve bireyler üzerindeki sıkı denetimini sürdürüyor. Yetkililer muhalefet yönünde hareketleri vakit kaybetmeden bastırırken, sözü nü sakınmayanlar çalışma kamplarına gönderiliyor.

İnsan hakları savunucuları Çin'i her yıl yüzlerce kişinin infaz edilmesi ve işkencenin önlenememesi dolayısıyla eleştiriyorlar. Pekin yönetimi, 'şer bir tarikat' olarak gördüğü Falun Gong ruhani hareketine sıkı yasaklar uyguluyor. Ülkenin doğusunda Müslüman ve Türklerin yaşadığı Doğu Türkistan ya da Şincan da baskının yoğun olduğu bir diğer bölge.

Çin'in Tibet üzerindeki hâkimiyeti de tartışma yaratmaya devam ediyor. İnsan hakları örgütleri, Çinli yetkilileri Tibet'te Budist kültürünü sistematik olarak bastırma ve Çin içinde özerklik talep eden Budistlerin ruhani lideri Dalai Lama'ya sadık rahiplere eziyet etmekle suçluyorlar.

Sorunlu bir diğer bölge de Tayvan. Pekin yönetimi, yarım yüzyılı aşkın zamandır kendi kendini yöneten Tayvan Adası'nın Çin'in ayrılıkçı bir bölgesi olarak görüyor; bağımsızlığını ilan etmesi durumunda adayı işgal etme tehdidinde bulunuyor.

Hallstatt, Avusturya

Avusturya'nın 800 nüfuslu Hallstatt kasabası, doğal güzellikleri ve yüzyıllar öncesine ait mimarisi ile UNESCO'nun 'Dünya Kültür Mirası' listesinde yer alıyor. Çin'in en büyük metal şirketi Minmetals Land Inc., 2011 yılında Hallstatt'ın bire bir kopyasını Çin'de inşa edeceğini duyurunca bu küçük Alp kasabası dünya gündemine gelmişti. Aradan bir yıl geçti ve Çin'in güneyinde kurulan Hallstatt'ın kopyası kapılarını ziyaretçilere açtı.

Çin'in tarihine kısaca bir göz attıktan sonra özellikle son dönemde yaşadığı dönüşümü daha iyi anlatacak olan bir habere geçelim.

2008 yılı Aralık ayında Çin basını, reform ve dışa açılma uygulamalarının hayata geçirildiği son 30 yılda popüler olan 10 kavramı seçti. Dışa açılma politikasının uygulandığı 1978 yılından bu yana piyasa ekonomisinin kavramları öne çıktı.

Bu kavramların başında “iş hayatına atılmak” geliyor. Çin, 1980’li yıllarda planlı ekonomiden, piyasa ekonomisine geçmeye başladı. Bu dönemde çelik, demir dışı metaller, kereste ve kömür gibi sanayi hammaddeleri için resmi ve pazar fiyatları olmak üzere çift fiyatlandırma uygulanmaya başladı. Çifte fiyatlandırma sisteminin sağladığı olanaklardan yararlanmak isteyen çok sayıda resmi görevli işlerinden ayrılarak kendi şirketlerini kurdu.

İkinci sırada ise “iş dışı kalmak ve yeniden istihdam edilmek” bulunuyor. Çin’de 1990’lı yıllarda devlet işletmelerinin piyasaya uyum sağlaması ve rekabet güçlerinin artırılması için yapısal reformlara girildi. Bu reformların temelini şirketlerin cesaretle birleştirilmesi, iflaslara standart getirilmesi, verimsiz işçilerin işten çıkarılması veya başka işlere yerleştirilmesi ile yüksek verimliliğe yönelmek oluşturuyordu.

Bu dönemde kaç kişinin işten çıkarıldığına ilişkin resmi veri bulunmuyor, ancak resmi Şinhua haber ajansı, uzmanlara dayanarak bu sayının 10 milyonla ifade edilebileceğini bildirdi. Çin merkezi hükümeti, bu durumun sosyal bir krize yol açmasını önlemek ve işsiz kalanların yeniden iş bulmalarına yardım etmek amacıyla meslek geliştirme kursları açtı ve çaplı kredi verme ve vergi ayrıcalığı gibi politikalar uyguladı.

Popüler olan kavramlar arasında üçüncü sırada “göçmen işçi” bulunuyor. 1978 yılında başlatılan reformlarla kolektiflere ait olan topraklar, “sözleşmeli sorumluluk” sistemiyle ailelere kiralandı. Böylece 100 milyon kadar köylü tarladan koptu. Her ne kadar bu insanların çoğunluğu, o yıllarda uygulanan karne sistemiyle köylere bağımlı olsa da 63 milyon kadarı o günlerde mantar gibi çoğalan köy işletmelerinde istihdam edildi.

1984 yılında yapılan politik düzenlemeyle köylülere şehirlerde iş bulma olanağı sağlansa da bunun toplu bir göçe dönüşmesi 1992’de piyasa ekonomisine geçilmesiyle oldu. Yoğun yatırımların ortaya çıkardığı inşaat, fabrika ve madenlerde şehirliilerin “yorucu ve pis” olarak kabul ettiği bu işlerde köylerden göç edenler çalıştırıldı.

1992’de sayıları 60 milyon kadar olan göçmen işçilerin sayısı 2003’te 120 milyonu, bu yıl ise 210 milyonu buldu. Çin Sosyal Bilimler Akademisine göre, son 30 yılda Çin’in yurt içi gayri safi hasılasının yüzde 21’ini üreten göçmen işçiler ücretlerini geç alma, iş kazalarında düşük tazminat alma veya hiç alamama, yetersi sağlık koşulları ve çocuklarını okutamama gibi sorunlarla karşı karşıya bulunuyor.

Dördüncü sırada ise reform ve dışa açılma politikasının mimarı olarak kabul edilen Çin’in eski lideri Deng Şiaoping’in, “kedinin ak ya da kara olması değil, fareyi yakalaması önemlidir” şeklindeki sözü var. Deng, bu sözü reformların kapitalist mi, yoksa sosyalist mi olduğuna ilişkin tartışmalar için söylemişti.

Beşinci sırada, “internette sörf yapma” sözü geliyor. İnternet, Çin’e 10 yılı aşkın süre önce girdi ve ABD’yi geride bırakan Çin’deki internet kullanıcılarının sayısının yılın sonunda 263 milyona ulaşması bekleniyor. Çin’deki internet kullanıcılarının dörtte biri “sörf yaparken” alışveriş yapıyor ve internet üzerinden yapılan ticaret 2007 yılında 2 trilyon yüene (300 milyar dolar) ulaştı. Altıncı sırada ise “reform ve dışa açılma kavramı” var. 1978 yılında doğudaki Anhui eyaletine bağlı Şiaogang’dan bir grup köylünün sözleşmeli sorumluluk sistemine geçmesi, Deng Şiaoping tarafından “Çinli çiftçilerin büyük buluşu” olarak nitelenmişti.

Reform ve dışa açılma uygulamalarının getirdiği hızlı ekonomik gelişme, 1978’de 10’uncu sırada olan Çin’i ABD, Japonya ve Almanya’nın ardından dünyanın dördüncü büyük ekonomisi yaptı. Yine 1978’de 190 dolar olan kişi başına düşen yıllık geliri 2007’de 2 bin 360 dolara taşıdı.

Yedinci sırada Pekin olimpiyat Oyunları bulunuyor. Birçok kişi dışa açılma uygulamaları olmasaydı, Çin’in olimpiyat oyunlarına ev sahipliği yapmasının mümkün olmayacağı görüşünde. 204 ülke ve bölgeden sporcunun yarıştığı oyunları televizyondan ve internette 4,5 milyar kişi takip etti.

Sekizinci sırada “borsada spekülasyon yapma” kavramı var. Çin, ilk menkul kıymetler borsasını 1990’da sanayi ve finans merkezi Şanghay’da, ikincisini de 1991’de ülkenin ilk özel ekonomik bölgesi Şencen’de açtı. Böylece milyonlarca Çinli borsada “oynamaya” başladı.

Dokuzuncu kavram “Çin’e özgü”... Bu kavram, Deng Şiaoping’in verimliliği ve halkın yaşam seviyesini nasıl yükselteceklerine ilişkin soruyu yanıtlamasıyla ortaya çıktı. Çin lideri, “Çin’e özgü sosyalizm inşa edeceklerini” belirtti. Çin’in başka ülkelerin deneyimlerini kopya etmek yerine, kendi gelişme yolunu izleyeceği anlamına gelen bu kavram, çok sayıda resmi belgede kullanıldı.

Son sırada “aniden yükselme” var, “haydi, haydi” anlamına da gelen bu kavram, milli maçlarda Çin takımını desteklemenin yanı sıra 12 Mayıs’ta Sichuan’da meydana gelen depremden sonra bölge halkına moral vermek için de kullanıldı.

Bu kavramlar, çeşitli şehirlerden 15 basın organı tarafından seçildi.

Reform ve dışa açılmanın kronolojisi

1978- Çin Komünist Partisi, Mao Zedung’un ölümünden iki yıl sonra Deng Şiaoping tarafından desteklenen reformları başlattı. Köylerde sözleşmeli sorumluluk sistemine geçildi.

1979- Şehirlerdeki ailelerden tek çocuk politikası uygulamaları istendi ve ABD ile diplomatik ilişkiler normalleşti.

1980- Güneydeki Şenzen şehri, ülkenin ilk özel ekonomik bölgesi oldu. Bir zamanlar balıkçı köyü olan Şenzen, üretim ve yükleme merkezi haline geldi.

1986- Başkent Pekin’de ve başka şehirlerde yolsuzluğa karşı öğrenci gösterileri oldu. Bu gösteriler, Deng ve diğer eski yöneticiler tarafından “fazla liberal” bulunan ÇKP lideri Hu Yaobang’ın 1987’de görevden alınmasına yol açtı.

1989- Diğer komünist ülkelerdeki hükümet karşıtı gösteriler Çin’e de sıçradı. Tiananmen Meydanındaki öğrenci gösterileri kanlı şekilde bastırıldı.

1990- Şanghay’da ülkenin ilk menkul kıymetler borsası açıldı.

1992- Deng Şiaoping’in ülkenin güneyine yaptığı gezi, reformları hızlandırdı ve ÇKP içinde buna karşı çıkan “muhafazakâr” kanadın etkisini bastırdı.

1996- Çin parası yuen konvertible oldu.

1997- Şubat ayında Deng Şiaoping öldü. İngiliz sömürgeci Hong Kong, Çin yönetimine geçti.

1998- Çin, 500 milyar dolarlık bankacılık sektörünü kurtarma operasyonu başlattı.

2001- Çin, Dünya Ticaret Örgütüne katıldı.

2002- ÇKP, özel girişimcilerin parti üyesi olmasına izin verdi.

2003- Hu Cinto, devlet başkanı oldu. Çin, uzaya insan gönderen üçüncü ülke oldu.

2005- İngiltere, Fransa ve İtalya’yı geride bırakan Çin, dünyanın dördüncü büyük ekonomisi oldu. O zaman kadar dolara karşı değeri sabitlenen Çin parası yuen, kontrollü dalgalanmaya bırakıldı.

2006- Dev, ama tartışmalı Üç Boğaz Barajı ve Tibet demiryolu projeleri tamamlandı. Çin, 1 trilyon dolarla dünyanın en büyük döviz rezervine sahip oldu.

2008- Çin, Pekin Olimpiyat Oyunlarına ev sahipliği yaparak, dünya sahnesinde geldiği konumu sergiledi.

Kaynak: BBC, 04 Mart 2009, Deutsche Welle, 15.12.2008,

http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2004/01/040115_cin_rehber.shtml,<http://www.dw.de/dw/article/0,,3877615,00.html>

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. b Yanıtınız yanlış ise “Komünizm ve Klasik Sosyalist Sistem” bölümünü yeniden gözden geçiriniz
2. c Yanıtınız yanlış ise “Klasik Sosyalizmin Politik Özellikleri” bölümünü yeniden gözden geçiriniz
3. d Yanıtınız yanlış ise “Klasik Sosyalizmin Politik Özellikleri” bölümünü yeniden gözden geçiriniz
4. e Yanıtınız yanlış ise “Klasik Sosyalizmin Politik Özellikleri” bölümünü yeniden gözden geçiriniz
5. a Yanıtınız yanlış ise “Klasik Sosyalizmin Ekonomik Özellikleri” bölümünü yeniden gözden geçiriniz
6. b Yanıtınız yanlış ise “Politik Kurumların Dönüşümü” bölümünü yeniden gözden geçiriniz
7. c Yanıtınız yanlış ise “Piyasaların Oluşturulması” bölümünü yeniden gözden geçiriniz
8. d Yanıtınız yanlış ise “Piyasaların Oluşturulması” bölümünü yeniden gözden geçiriniz
9. e Yanıtınız yanlış ise “Çin’in Piyasa Sosyalizmine Geçiş” bölümünü yeniden gözden geçiriniz
10. a Yanıtınız yanlış ise “Çin’in Piyasa Sosyalizmine Geçiş” bölümünü yeniden gözden geçiriniz

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Nomenklatura parti gücünü elinde bulunduranların sahip oldukları ayrıcalıklı pozisyonları ifade etmektedir. Bu kişiler daha iyi evlerde oturmak, yurt dışına seyahat etmek ve miktarı sınırlı olan tüketim mallarını kolayca elde etmek gibi ayrıcalıklara sahip olmaktadır.

Sıra Sizde 2

Bu sistemde parti ve devlet arasında ayırım yapmak güçtür. Komünist partinin devlete hâkim durumda olması sebebiyle, hükümet içindeki pozisyonlar ikinci derecede önem taşımaktadır. Bu sebeple çoğunlukla, hükümet yerine parti-devlet kavramı kullanılmaktadır. Gücün kaynağı partidir ve liderler halkın seçimlerine değil parti içindeki mücadelelere bağlı olarak güç kazanmaktadırlar.

Sıra Sizde 3

BAAS rejimleri ve diğer tek partiye dayalı rejimlerle klasik sosyalizm arasında politik açıdan bir benzerlik söz konusudur. Her iki rejimde de politik güç tek bir partinin ve bu partinin yöneticilerinin elinde toplanmıştır. Her iki rejimde de lider kültü mevcuttur. BAAS rejiminde de klasik sosyalizmdeki kadar olmasa bile politik güç ile ekonomik güç aynı ellerde toplanmaktadır. Her iki rejim de kendi nomenklaturasını yaratmaktadır. Fark, BAAS rejiminde özel mülkiyetin daha yaygın olması ve ekonomide merkezî planlamanın olmamasıdır. Ancak Çin, geçirdiği dönüşümle klasik sosyalist sistemden büyük ölçüde uzaklaşarak BAAS benzeri bir rejim hâline gelmektedir. Burada da bir farktan bahsedilecek olursa bu da BAAS rejiminin aşırı milliyetçi, hatta ırkçı yapısıdır.

Sıra Sizde 4

Bunun sebebi bu ülkelerin komünizm öncesinde nispeten daha gelişmiş bir ekonomiye, hukukun üstünlüğüne dayanan bir sisteme, demokrasiye ve Batı Avrupa ile daha fazla ilişkiye sahip olmalarıdır. Ayrıca bu ülkeler, nispeten daha kısa bir süre komünist yönetim altında kalmışlardır.

Sıra Sizde 5

Piyasa ekonomisine geçiş süreci hemen hemen her ülkede yüksek enflasyona, ekonomik gerilemeye ve gelir dağılımında bozulmaya yol açmıştır. Bu sebeple meydana gelen sosyal farklılaşma, bu ülkelerde politik istikrarı tehdit etmiş ve temel reformlara karşı bir direnç ortaya çıkarmıştır. Ortaya çıkan sosyal problemlerden en önemlisi ise sosyalist dönemde oluşturulan sosyal güvenlik ağlarının çökmesidir. Bunun sonucunda, bu ülkelerde gelir dağılımı iyice bozulmuş ve yoksulluk oranları çok yükselmiştir.

Sıra Sizde 6

1970'li yıllarda Sovyetler Birliği'nde ve Çin'de gözlenen değişimlere dayanılarak kapitalist ve sosyalist sistemlerin birbirlerine yaklaştıkları söylenirdi. Sovyetler Birliği'nde bu değişim sınırlı kaldı ve Sovyetler Birliği yıkıldı. Buna karşılık Çin, ilginç bir şekilde, ekonomik değişimde hayli cesur adımlar atarak güçlendi. Ancak politik açıdan değişim çok sınırlı kaldı. Aslında, kapitalist sistem içinde de otoriter rejimler olduğu dikkate alınırsa Çin'in hâlâ bir klasik sosyalist ülke olduğu tartışmalıdır. Doğrusu, klasik sosyalist sistemin başarısızlıkla sonuçlanmış bir uygulama olduğudur.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- Balaam, D. N. & Veseth, M. (2008). *Introduction to International Political Economy* (4. Baskı). New Jersey: Pearson.
- Çevik, S. & Turan, E. (2007) Devletin Kurumsal Dönüşümü: Orta Asya Cumhuriyetleri Perspektifinden. *Bilgi* (41). 205-222.
- Demirbugan, M. A. (2006). Geçiş Ekonomilerinde “Yeni Özel Sektör” Gelişiminin Büyümeye Etkisi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. 20 (1). 19-25. <http://e-dergi.atauni.edu.tr/index.php/IIBD/article/viewfile/3748/3577>.
- Emsen, Ö. S. & Değer, M. K. (2007). Ticari ve Siyasal Liberalizasyon ve Ekonomik Büyüme İlişkileri. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. 21 (2). 161-195. <http://e-dergi.atauni.edu.tr/index.php/IIBD/article/viewfile/3666/3495>.
- Gevorkyan, A. V. (2001). *Innovative Fiscal Policy and Economic Development in Transition Economies*. London/New York: Routledge.
- Güler, Esra. (2012). Geçiş Ekonomileri ve Yeni Kurumsal İktisat'ın Yeniden Yükselişi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*. 13 (1). 52-68.
- Ichimura, S., Sato, T. & James, W. (2009). *Transition from Socialist to Market Economies, Comparison of European and Asian Experiences*. New York: Palgrave/Macmillan.
- Pirimbayev, C. & Sarıbayev, A. (2009). Devlet İşletmelerinin Yeni Ekonomik Sistemdeki Rolü Üzerine. *Akademik Bakış*. (16). 1-8. <http://www.akademikbakis.org/16/13devlet.pdf>.
- Roland, Gerard. (2000). *Transition and Economics*. Cambridge, Massachusetts/London: The MIT Press.
- Svejnár, Jan. (2002). Transition Economies: Performance and Challenges. *Journal of Economic Perspectives*. 16 (1). 3-28.
- Tandırcıoğlu, Haluk. (2002). Geçiş Ekonomilerinde Özelleştirme. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 4 (3). 198-226.
- Tridico, Pasquale. (2011). *Institutions, Human Development and Economic Growth in Transition Economies*. New York: Palgrave/Macmillan.
- Turan, Güngör. (2006). Piyasa Ekonomisine Geçiş Ülkelerinde Reformlar ve Yeni Devletin İşlevleri. *Kamu-iş*. 8 (4). <http://www.kamu-is.org.tr/pdf/844.pdf>.
- Yavuz, H. B. (2005). *Geçiş Ekonomileri, Gelişmekten Olan Ülkeler ve Türkiye*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çukurova Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.

8

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Açlık ve çevre kirliliği gibi küresel problemler ile sürdürülebilir kalkınmayı açıklayabilecek,
- Başlıca küresel ekonomik krizleri, sebepleri ve sonuçlarıyla birlikte ele alıp inceleyebileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Yeşil Devrim
- Sürdürülebilir Kalkınma
- Spekülatif Balon
- Sistemik Zayıflık
- Finansal Liberalizasyon
- Sermaye Hareketleri
- Finansal Türevler
- Menkul Kıymetleştirme
- Kredi Temerrüt Swapları (CDS)

İçindekiler

Uluslararası Ekonomi
Politik

Küresel
Problemler ve
Krizler

- KÜRESEL PROBLEMLER VE SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA
- GIDA KRİZİ VE AÇLIK
- ÇEVRE PROBLEMLERİ
- SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA
- KÜRESEL EKONOMİK KRİZLER
- 1997-1998 ASYA VE RUSYA KRİZLERİ
- 2008 FİNANSAL KRİZİ

Küresel Problemler ve Krizler

KÜRESEL PROBLEMLER VE SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA

Bugünün dünyası küresel çapta birçok problemle karşı karşıyadır. Bu problemler insanlığın kaderini ortak hâle getirmekte ve problemler küresel çapta olduğu için çözümlerin de küresel olması gerekmektedir. Ciddi çevre problemleri yanında, insanlığı tehdit eden gıda krizi ve açlık sorunu ile küresel boyutları ile dünya ekonomisini sarsan ekonomik krizler bu çerçevede ele alınmayı hak etmektedir.

Küresel ekonomik faaliyetler, kırılgan bir ekosistem içerisinde gerçekleştirilmektedir. Ekonomik faaliyetlerin doğal çevre üzerinde meydana getirdiği etki son zamanlarda görülmemiş derecede tahrip edici bir boyut kazanmıştır. 20'nci yüzyıl içinde yaklaşık olarak ikiye katlanan dünya nüfusu yanında artan refah, büyük bir tüketim artışı ortaya çıkarmıştır. Bu gelişme karşısında, doğal çevrenin artan gıda, su, enerji vb. kaynak talebini karşılayıp karşılayamayacağı sorusu sorulmaya başlanmıştır. Bilim adamları, aşırı fosil yakıt kullanımının dünyanın atmosferini değiştirdiği ve geri döndürülemez bir küresel ısınmanın gelecek nesilleri tehdit etmeye başladığı uyarısını artık sürekli yapar hâle gelmişlerdir. Aşağıda bu konular ana başlıklar hâlinde ele alınmaktadır.

GIDA KRİZİ VE AÇLIK

1960'lardaki Yeşil Devrim sürecinde bilim adamları, insanların kolayca beslenmesi için melez türler oluşturma teknikleri sayesinde daha yüksek verime sahip, hastalıklara ve çeşitli zararlılara daha dayanıklı buğday, pirinç ve diğer tahıl türleri geliştirdi. Bunun sonucunda, dünya tahıl üretimi 1950 ile 1984 yılları arasında 2,6 kat artış gösterdi. Artan ürün, dünyanın birçok bölgesinde açlık probleminin azalmasını sağladı. Bu olumlu gelişmelere rağmen herkese yeterli gıda sağlayacak bir sistem kurulamamış, bu konuda geleceğe dair kaygılar giderilememiştir.

"Yeşil Devrim" in babası olarak tanınan Amerikalı tarım bilimci Norman Borlaug, biyoteknolojiden faydalanarak hastalıklara, hatta susuzluğa dayanıklı tahıl ürünleri geliştirmiş, bu sayede 1960 ve 1990 yılları arasında Asya, Afrika ve Latin Amerika'da gıda üretimi iki kattan fazla artmıştı.

Birleşmiş Milletler dünya nüfusunda yüzde 16 olan açlık oranını 2015 yılına kadar yüzde 8'e indirmeyi amaçlıyor. Bugün dünyada açlıktan muzdarip yaklaşık 1 milyar insan var ve 2015 yılında bu sayının 600 milyona düşürülmesi

Türkiye'nin 2011 Dünya Açlık Endeksi'ne göre, açlık endeksi 5 olup Türkiye 'düşük' ülkeler kategorisinde bulunmaktadır. Yani Türkiye, Malezya, Meksika ve Kuveyt ile birlikte açlığa karşı büyük bir aşama kaydeden ülkeler arasında yer almaktadır.

Türk-İş'in araştırmasına göre, Türkiye'de 2012 yılı Ağustos ayı itibarıyla dört kişilik bir ailenin açlık sınırı 935,76 yoksulluk sınırı ise 3 bin 48 liradır. Türkiye'de gene 2012 yılı itibarıyla günlük iki doların altında geçinen hemen hemen sıfırlanmışken, nüfusun sadece yüzde 3,6'sı günlük dört doların altında bir gelirle geçinmektedir.

Tüm dünyada üretilen gıdaların üçte biri israf edilerek çöpe gitmektedir.

Birleşmiş Milletler Gıda Tarım Örgütü (FAO) verilerine göre 2007 yılı itibarıyla dünyada 854 milyon insan açlık çekmekte olup, yetersiz beslenenlerin sayısı ise 2009 yılında bir milyarın üstüne çıkmıştır. Yetersiz beslenen insanlar esas itibarıyla az gelişmiş ülkelerde yaşamakla birlikte gelişmiş ülkelerde de yaklaşık 15 milyon insan bu durumdadır. Yine FAO'nun rakamlarına göre dünyada açlık sınırının altında yaşayan insanların sayısı bir önceki yıl yaklaşık 1 milyar 20 milyon iken bu rakam 2010 yılında 925 milyona inmiştir.

Save The Children adlı insani yardım kuruluşunun hazırladığı 2011 Dünya Açlık Endeksi Raporu ise bir başka trajik durumu gözler önüne sermiştir. Rapora göre, dört çocuktan biri yetersiz beslenmekte, saatte 300 çocuk, yılda ise yaklaşık iki milyon çocuk açlıktan ölmektedir. Üstelik gelecek 15 yılda yaklaşık yarım milyar çocuk açlık nedeniyle kalıcı hasar riskiyle karşı karşıya bulunmaktadır.

BM Çocuklara Yardım Fonu UNICEF'in, "2012'de Çocukların Durumu: Kent- sel Dünyada Çocuklar" adlı raporunda ise bir başka gerçeğe dikkat çekiliyor: Milyonlarca çocuğun şehre çok yakın yaşamasına rağmen temel hizmetlere ulaşmadığı vurgulanan raporda, varoşlarda yaşayan çocukların sıklıkla su, elektrik ve sağlık hizmeti sıkıntısı çektiği belirtilerek; kentsel bölgelerdeki çocukların üçte birinden fazlasının nüfus cüzdanının bile bulunmadığının, bu yüzden yetkililerce varlıkları bilinmeyen bu çocukların sosyal programlardan da yararlanmadığının altı çiziliyor.

Rapordaki bir diğer çarpıcı bilgi ise çocukların insan tacirlerinin de hedefinde olduğu, 2,5 milyon kişinin insan tacirleri tarafından kaçırılarak çalışmaya zorlandığı, bunların yüzde 25 ila 50'sinin çocuk olduğu gerçeğidir. UNICEF ayrıca, 2010'da yaklaşık sekiz milyon çocuğun beş yaşına gelmeden öldüğünü, bunların yaklaşık üçte birinin ölüm sebebinin açlık, diğerlerininse zatürre, ishal ya da doğum komplikasyonları olduğunu söz konusu raporla orta koydu.

Dünyada yaklaşık yedi milyon sekiz yüz bin insan gıda yetersizliği sebebiyle her yıl başka ülkelere göç etmektedir. Bu problemin sebepleri arasında küresel ısınma ve bunun yol açtığı iklim değişiklikleri, yüksek enerji fiyatları, hızlı nüfus artışı ve kentleşme yanında gıda fiyatlarında oynaklığa yol açan spekülasyonlar ön plana çıkmaktadır. Aslında dünya gıda üretimi, dünya nüfusunu beslemek için yeterli olmakla birlikte; yoksul nüfusun gıdaya erişim imkânlarının sınırlı olması, yani gıda üretiminin insanlar arasında eşitsiz dağılımı, problemin kaynağını oluşturmaktadır. Bu durum ekonomik olduğu kadar sosyal problemlere de yol açmaktadır. Ayrıca, gıda yetersizliğinin doğurduğu kitlesel iç ve dış göçler ile ülkeler arasında ortaya çıkabilecek gıda savaşları dünyanın geleceğini tehdit etmektedir.

SIRA SİZDE

1960'lardaki Yeşil Devrim tarımda ne gibi olumlu sonuçlar ortaya çıkarmıştır?

1972 yılında FAO, bir dünya gıda krizinin ortaya çıktığını ilan etti. Dünya tahıl rezervleri rekor seviyede azalmıştı ve bu konuda ithalata bağımlı olan Üçüncü Dünya ülkeleri gıdaya erişim imkânlarını kaybetmeye başlamışlardı. Bu süreçte ortaya çıkan bazı gelişmeler, dünyanın fakir bölgelerinde ciddi bir açlık probleminin yaşanmasına sebep oldu. Kriz, ABD ile Sovyetler Birliği'nin, iki yıl üst üste tahıl üretilen bölgelerinde kuraklık yaşamaları ile ortaya çıktı.

Yoksulluğa Çözüm

Resim 8.1

Bir yandan iklim değişikliği yağmur dönemlerini düzensizleştirip, kuraklığın artmasına neden olurken, diğer yandan da hızla büyüyen nüfusun gıda ihtiyacı artıyor. Özellikle Afrika bölgesinde halk elinde daha fazla hayvan bulundurmamak istiyor, otlaklar yok oluyor, çiftçiler tarlalarını nadasa bırakıyor ve ateş yakabilmek için ağaçlar kesiliyor. Göçler artıyor, çatışmalar hızlanıyor... Dolayısıyla 21'inci yüzyılın başında dünyada 1 milyar insan açlıkla mücadele ediyor. Sadece Batı Afrika'da 18 milyon insan her gün yaşam mücadelesi veriyor. Üstelik dünya genelindeki yoksulların yarısı, dünyanın en büyük 20 ekonomisine sahip G20 ülkelerinde yaşıyor. Tüm dünyada yaklaşık 170 milyon çocuk yetersiz beslenme nedeniyle fiziksel gelişme sorunu yaşıyor ve yılda iki buçuk milyon çocuk, açlık nedeniyle yaşamını yitiriyor. Son yıllardaki artan kuraklık ve gıda krizinin ortaya çıkardığı bir gerçek de ileride çıkabilecek bir kıtlık veya gıda mahsulleri fiyatlarındaki artışlara karşı korunmak amacıyla uluslararası dev şirketler ve ülkeler tarafından kalkınmakta olan ülkelere yapılan toprak satın alımları. Satın alma ya da kira anlaşmalarıyla dev tarım arazileri ekildikten sonra buralarda üretilen gıda maddeleri, sadece yatırımcıyı yapan ülkeye ihraç ediliyor. Bu ticaretten en büyük zararı ise hem ellerindeki arazileri alınan hem de istihdam edilmeyerek yerlerinden sürülen halk görüyor. 2001 yılından bu yana sanayileşmiş ülkeler, kalkınmakta olan ülkelere yaklaşık 227 milyon hektarlık arazi satın almış...

Kaynak: <http://www.dw.de/yoksulluğa-çözüm-beklentisi/a-16028996>

Tahıl üretimindeki bu düşüş, uluslararası tahıl ticaretinde 1960'ların sonunda ortaya çıkan bir değişikliği güçlendirdi. Uluslararası üretim ve finans yapılarında, özellikle ABD'nin doları 1971'de devalüe etmesinin ardından meydana gelen değişiklikler, ABD tahıl ihracatını Japonya ve AB ülkeleri için daha cazip hâle getirmişti. Gıda maddeleri bakımından ithalata bağımlı olan fakir ülkeler, fiyatı artan bu malları ithal etmekte zorlanmaya başlamışlardı. Böylece bu ülkelerin gıda yardımlarına olan bağımlılığı artarken yardım imkânları ise azalmaya başlamıştı.

Bu sırada ortaya çıkan petrol şoku, durumu fakir ülkeler açısından daha da kötüleştirdi. Petrol fiyatlarındaki yükselmenin ardından bu ülkeler ithalata bağımlılıktan kurtulmak için gıda üretiminde kendi kendine yeterlilik politikaları uygulamaya başladılar ve petrol ithal edebilmek için gıda ithalatlarını sınırlandırmak zorunda kaldılar. Bunlara ek olarak, az gelişmiş ülkeler, Asya ve Afrika'da ortaya çıkan çeşitli doğal afetler ve kuraklıklar gibi olaylarla daha da zor durumlara düştüler.

Dünya gıda krizi sona erdikten sonra da Üçüncü Dünya ülkelerinde yaşayan pek çok insan için durum düzelmedi. Afrika'da ve Bangladeş'te meydana gelen iç savaşlar ve kuraklıklar sonucunda kitlesel açlık problemleri görüldü. Ayrıca, Etiyopya'da ve Kamboçya'daki "ölüm tarlaları"nda görüldüğü gibi gıda bir silah olarak da kullanıldı.

1980'lerde de özellikle Afrika'nın çöl bölgelerinde açlık problemi devam etti. Çeşitli uluslararası yardım kuruluşlarının bu konudaki çabaları yetersiz kaldı. 1990'lar boyunca ve 2000'lerin başında, Ruanda'da, Sudan'da, Orta Afrika Cumhuriyeti'nde, Angola'da, Etiyopya'da ve daha birçok Afrika ülkesinde, özellikle iç sa-

Dünya Bankası raporuna göre 2012 yılı itibarıyla kadın ve erkeklerde en uzun yaşam süresi 86 yıl ile Hong Kong'da görülüyor. Kadınlarda 47 yaş ortalama ömür ile Lesoto Krallığı ise en kısa yaşam ortalamasının bulunduğu ülke.

vaşlar milyonlarca insanın açlıktan ölmesine sebep oldu. Yardım kuruluşlarının ve hükümet dışı organizasyonların çabaları bu ülkelerde önemli bir rahatlama meydana getiremedi. Ayrıca, AIDS hastalığının yaygın olması da bu ülkelerde açlık problemini daha da ağırlaştıran bir unsur oldu.

1996 yılında, Roma'da, FAO sponsorluğunda bir dünya gıda konferansı toplandı. 187 ülkenin temsil edildiği toplantıda yirmi yıl içinde açlık çeken insan sayısını yarıya düşürmeyi amaçlayan bir eylem planı kabul edildi. Toplantıda ayrıca, bir Dünya Gıda Güvenliği Bildirisi yayımlandı ve bu bildiriyle gıda bir insan hakkı olarak kabul edildi. Gıda rezervlerini artırma ve bu stokları daha fazla insani yardım sağlamak için kullanma taahhütlerine rağmen bu yolda pek az ilerleme sağlandı. Konferansta Üçüncü Dünya'daki açlık probleminin üstesinden gelmek için daha çok nüfus kontrolüne vurgu yapıldı. Bu durum, gerek Vatikan gerekse dikkatleri asıl problemi oluşturan yoksulluk ve eşitsizlik konularından başka taraflara yöneltme çabası olarak gören devletler tarafından tepkiyle karşılandı.

Devletleri bu toplantıdaki taahhütlerini yerine getirmekten alıkoyan faktörlerden biri 2000 yılından itibaren dünya tahıl üretiminin açık vermeye başlamasıydı. Bu konuda hazırlanan bir rapora göre, dünyada 57 günlük tüketime yetecek bir stok kalmıştı ve bu son otuz dört yılda karşılaşılan en düşük stok düzeyiydi. Stokları böylesine azaltan, ABD'de, özellikle 2001 yılından itibaren artan bir şekilde tahıldan yakıt üretilmesiydi. Ayrıca gıda, artan bir şekilde, uluslararası ve iki yanlı yardım programlarından ticaret piyasalarına kaydırılmaktaydı. Özellikle ABD, gıda yardımlarını stratejik güvenlik çıkarlarıyla ilişkilendirmekteydi. Son zamanlarda ABD, Kuzey Kore'ye yapılacak gıda yardımlarını bu ülkenin nükleer silah sistemi konusundaki ve buna benzer diğer konulardaki iş birliği şartına bağlarken sadece 1990'lı yılların ortasında yaşanan kıtlık ülkede yüz binlerce kişinin ölümüne neden olmuştu. 2012 yılı Temmuz ayında yayımlanan bir Birleşmiş Milletler Raporu, Kuzey Kore'nin 24 milyonluk nüfusunun üçte ikisinin kıtlık içinde yaşadığını ortaya koydu.

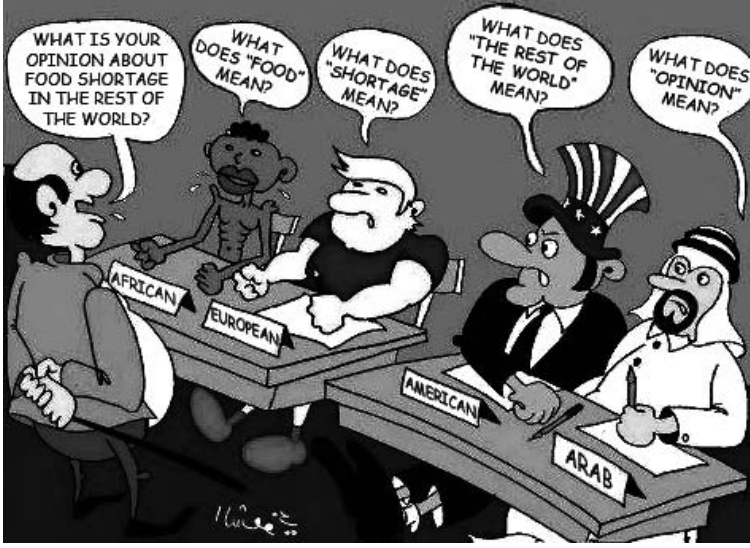
Yaşanan dünya gıda krizinin sebepleri arasında tarımın hâlâ hava şartlarına bağlı olmasının önemli bir yeri bulunmaktadır. Kuraklık, aşırı yağış, yangınlar, hastalıklar gibi olumsuz gelişmeler tarımsal üretimde büyük düşüşlere yol açabilmektedir. Buna karşılık, nüfusun ve gelirin artmasına paralel olarak biyoyakıtlarda olduğu gibi tarımsal ürünlerin gıda dışı amaçlarla kullanımı da tarımsal ürün talebini önemli ölçüde artırmaktadır. Bunun sonucunda, gıda fiyatları artmakta ve özellikle gelir düzeyi düşük ve gıda maddelerinde ithalata bağımlı olan ülkelerde yaşayan insanların gıdaya erişimi zorlaşmaktadır.

Özellikle son yıllarda gıda mallarının fiyatlarında ciddi dalgalanmalar meydana geldiği görülmektedir. Geleneksel arz ve talep faktörleri, bu dalgalanmaları tam olarak açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTAD) uzmanları, hazırladıkları raporlarda, emtia borsalarının finansallaşmasından bahsetmektedir. Buna göre, emtia fiyatlarında meydana gelen hızlı artışlarla finansal yatırımcıların vadeli emtia piyasalarında boy göstermesi bir arada görülmektedir. Bu piyasalarda yatırımcılar, finansal kazanç peşinde koşarak spekülasyon yapmakta ve bunun sonucunda emtia fiyatlarında ve bu arada gıda fiyatlarında büyük dalgalanmalar meydana gelmektedir.

1975-1979 yılları arasında Kamboçya'da iktidarda olan Kızıl Kmer rejimi boyunca yaklaşık iki milyon insan başta açlık olmak üzere, hastalık, aşırı çalışma ve infazlarla öldürülmüştü. "Ölüm tarlaları" bu vahşet verici tabloyu anlatmak için kullanılır.

Tarımın hava şartlarına bağlı olması dünyadaki gıda krizinin başta gelen sebeplerinden biridir. Nüfus ve gelir artışı yanında biyoyakıt kullanımı tarımsal ürünlerin talebini artırırken, hava şartlarına bağlı olarak tarımsal ürün arzında azalmalar meydana gelebilmektedir. Artan gıda fiyatları fakir ülkelerin gıdaya erişimini engellemektedir.

Resim 8.2

FAO, 2012 yılı itibarıyla, son 50 yılın en kurak mevsimini geçiren ABD'ye, biyoyakıt üretimini sınırlayıp etanole ayrılan hububatın bir kısmını gıda üretimine kaydırmazsa küresel bir gıda krizi yaşanabileceği uyarısında bulundu. Çünkü mısır, soya ve buğday ihracatında dünya birincisi olan ve dünyanın ihtiyacının neredeyse yarısını karşılayan ABD'deki kuraklık, uluslararası piyasaları da etkileyecek. Bangladeş'ten Haiti'ye kadar dünyanın birçok ülkesinde ayaklanmalara, 30'dan fazla ülkede protesto eylemlerine neden olan 2007-2008 krizinin neden olduğu yüksek fiyatları bile geride bırakan gıda fiyatları, gelirinin yüzde 80'ini gıdaya harcayan nüfus için özellikle çok endişe verici çünkü bir önceki kriz bir milyardan fazla insanı etkilemişti.

Birtakım finansal türevler aracılığıyla bu piyasalara para akmaktadır. Mesela, 2003 yılında vadeli emtia endekslerine bağlanan para 13 milyar dolar iken bu rakam 2008'in Haziran ayında 315 milyar dolara çıkmıştır. Bu şekilde ortaya çıkan spekülasyon balon şiştikçe, gıda fiyatları da hızla artmıştır. 2008 krizinde, diğer finansal balonlar gibi emtia piyasalarındaki balonlar da patlamış ve fiyatlar hızla düşmüştür. Ancak bu geçici bir durum olup, devletlerin kurtarma faaliyetleri ve piyasada yeniden artmaya başlayan likidite sebebiyle spekülasyon hareketleri tekrar başlamıştır ve gıda fiyatları yeniden tırmanma sürecine girmiştir. 2011 yılının ilk dokuz ayında FAO gıda fiyatı endeksi 2008 düzeyinin de üzerine çıkmıştır.

Gıda fiyatlarındaki artışın sebepleri arasında hızlı ekonomik büyümeden de söz edilmektedir. Özellikle toplam nüfusu iki milyardan üzerinde olan Çin ve Hindistan'ın gelirinde meydana gelen hızlı artış ve bu ülkelerde yükselen orta sınıfların varlığı gıda mallarının ve diğer kaynakların küresel talebinde ciddi yükselmelere yol açmaktadır. Bu ülkelerin tüketim kalıplarında meydana gelen değişiklik gıda mallarının fiyatlarının artmasında etkili olmaktadır. Bazı araştırmacılar da verimlilik artışlarında ve stoklarda meydana gelen düşüşleri, gıda mallarının arz ve talebinde meydana gelen dengesizliklerin sebepleri arasında saymaktadır. Bunu da tarımsal araştırmalara yapılan yatırımların düşüklüğüne bağlamaktadırlar.

Bu arada, gıda fiyatları ile yakıt fiyatları arasındaki yakın ilişki dikkati çekmektedir. Petrol fiyatları, gıda fiyatlarını hem arz hem de taleple ilgili olarak birkaç yoldan etkileyebilmektedir. Arzla ilgili iki faktörden bahsetmek mümkündür: Tarımsal üretim ve biyoyakıt. Petrol, pek çok malda olduğu gibi tarımsal malların üretiminde de önemli bir maliyet unsurudur. Dolayısıyla, petrol fiyatlarındaki bir yükselme diğer malların da fiyatlarını artırmaktadır. Ayrıca, tarımsal üretim, diğer enerji kaynaklarına kıyasla petrole daha fazla bağımlıdır. Üretim maliyetleri yanında biyoyakıtların kullanımı yoluyla da petrol ve gıda fiyatları arasında bağlantı kurulmaktadır. Petrolün varil fiyatları 60 doları aştığında biyoyakıt kullanımı daha avantajlı hâle gelmekte ve tahıllar biyoyakıt üretiminde kullanılmaktadır.

Suyun kullanım alanları sadece içme, temizlik ve tarımla sınırlı değildir. Bugünün sanayi kuruluşlarının da en önemli ham maddelerinden birini su teşkil ediyor. Örneğin bilgisayarlarda kullanılan tek bir mikroçipin üretimi için 32 litre su gerekiyor. Normal bir binek otomobilin üretiminde kullanılan su miktarı ise tam 400 bin litre. Dünyadaki su kaynaklarının yüzde 70'i ise tarımda kullanılıyor.

Kişi başına düşen iki bin metre küp su ile Türkiye dünya ortalamasının altında olduğundan su fakiri bir ülkedir.

Gelecekte artan taleple birlikte üretilenden daha fazla gıdaya ihtiyaç duyulacağı kesin gibi gözükmektedir. Nüfus artış hızları kontrol altına alınsa dahi hayat standartlarında meydana gelen artışlar gıda talebini artıracaktır. Bu durumda gıda üretimini artırma zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Bunu gerçekleştirmenin bir yolu ekilen toprak miktarını artırmaktır. Tarımda kullanılan araziler, 1850 ile 1950 yılları arasında hızlı bir artış göstermiş fakat daha sonra bu genişleme yavaşlamıştır. 1960'ların başından itibaren, gıda üretiminde yaşanan artışların yüzde 80'i verimlilik artışlarından kaynaklanmış, ekilen toprakların genişlemesi bu artışta çok küçük bir rol oynamıştır. Bugün ekilebilir toprakları genişletme ve bu suretle gıda üretimini artırma ihtimali pek düşüktür. Ayrıca, pek çok yerde, modernleşme sonucu hızlanan kentleşme sebebiyle tarımsal topraklar azalmaktadır.

Ekilen toprakların miktarında net bir artış yapma imkânı olmayınca, gıda üretimini artırmak için mevcut topraklarda verimliliği artıran tekniklere başvurmak gerekmektedir. 1960'lardaki Yeşil Devrim'in de amacı buydu. Bugün için Yeşil Devrim'in uygulanması tamamlanmış değildir. Üçüncü Dünya'daki tahıl üreticilerinin çoğunluğu henüz Yeşil Devrim'le ortaya çıkmış yüksek verimliliğe sahip tahıl çeşitlerini üretmemektedirler. Yüksek verimli tohumların Üçüncü Dünya ülkelerinde kullanımını yaygınlaştırmak gıda üretiminde önemli artışlar sağlayabilir. Ancak, bu pek de kolay olmayacaktır. Yeşil Devrim'le ortaya çıkan tahıllar yüksek verimliliği ancak bol gübre ve suya olumlu tepki verme özellikleri sayesinde sağlamaktadırlar. Sulama bu konuda özellikle önem taşımaktadır. Hâlbuki dünyada tahıl yetiştirilen toprakların sadece yüzde 16'sı sulanmaktadır.

Sulama pahalı bir işlemdir ve dünyada sulu tarıma elverişli toprakların büyük çoğunluğu zaten kullanılmaktadır. Sulanan toprakların genişletilmesi büyük yatırımlar gerektirmektedir. Mevcut sulanan topraklar da tuzlanma ve su basması tehdidi altındadır. Pek çok sulama sistemlerinin dayandığı barajlar çamur sebebiyle tıkanmaktadır. Birçok yerde, yeraltı sularının tüketilme hızı bunların yenilenme hızından daha yüksektir.

Gübreleme, özellikle modern tohumlarla birlikte kullanıldığında tarımsal verimliliği önemli ölçüde artırabilmektedir. Ancak, Üçüncü Dünya ülkelerindeki çoğu küçük çiftçi ne bunun için gerekli gübreyi alacak sermayeye ne de kredi imkânına sahiptir. Birçok yerde ise fazla gübre kullanımı sebebiyle verimde azalma başlamıştır. Gübre kullanımı arttıkça, verimlilikte meydana getirdiği artış giderek düşmektedir.

Yeşil Devrim gerektiği şekilde uygulanırsa bile etkileri tamamen olumlu olmamaktadır. Dünyanın birçok yerinde, yeni tohum türlerinin getireceği faydaları elde etmek için gerekli yatırımları yapma gücüne sahip büyük toprak sahipleri buna güçleri yetmeyen küçük toprak sahiplerine karşı daha fazla güç ve statü elde etmektedirler. Ayrıca ortaya çıkardığı toprak erozyonu, su kaynaklarının tüketilmesi ve kimyasal kirlenme gibi çevre problemleri de Yeşil Devrim'in sürdürülebilirliğini sınırlandırmaktadır. Ek olarak, çiftçilerin yerli tahıl türlerini bırakarak az sayıdaki yüksek verimli yeni tohumlara yönelmeleri genetik çeşitliliğin azalmasına sebep olmaktadır. Herkesin aynı tür tohumları kullanması ortaya çıkabilecek yeni hastalıkların bütün tahıl üretimini yok etmesi tehlikesini doğurmaktadır.

Bütün bunlar problemin çözümünün kolay olmadığını ve bu konuda küresel çabaların gerekli olduğunu göstermektedir. Pek çokları, aslında dünyanın sahip oldukları kaynakların bugünkünden çok daha fazla nüfusu beslemeye yeterli olduğunu ifade etmektedir. Buna göre, dünyanın bugün yaşadığı ve gelecek için tehlike doğuran açlık problemi başka bazı faktörlerin sonucunda ortaya çıkmaktadır.

Resim 8.3

Aşırı sıcaklığa ya da soğuğa, kuraklığa yahut belirli bitki hastalıklarına daha dayanıklı tohumlar üretmek için genetik bilimi kullanarak daha çok ürün almak, genetik bilimi ortaya çıkmadan önce de tarım sektörünü meşgul etmiş bir uğraştır. Avusturyalı Rahip Gregor Johann Mendel, bundan yaklaşık 150 yıl önce bir sarı bir de yeşil bezelyeyi aşılayıp birleştirdiği zaman, bu deneyin hangi sonuçları doğuracağını bilemezdi. Bugün bu deney gen teknolojisi olarak bilinen yeni bir bilim dalının temellerini attı.

Seçilmiş tohumları döllenerek gerçekleştirilen geleneksel yöntemlerle arzu edilen özelliklere sahip yeni bir bitki türünün geliştirilmesi 10 ila 15 yıl arasında bir zaman alırken DNA'sı çözülmüş bir bitkinin genlerine müdahale ederek yeni ve daha dayanıklı türlerinin geliştirilmesi yarı zamanda başarılabilir.

Kendi türünden ya da kendi türü dışındaki bir canlıdan gen aktararak bazı özellikleri değiştirilen bitki, hayvan ya da mikroorganizmalara "Genetiği Değiştirilmiş Organizma (GDO)" deniyor.

Bilim adamlarının bitki ve tahılların belli bazı hastalıklara karşı korunması ve zararlılara dayanıklı olması için başladığı genetik değişime uğratma işlemi, günümüzde sadece insan ve çevre sağlığı açısından değil, tohum piyasasının ele geçirilmesi ve ürün kontrolü açısından da önem arz ediyor. Eskiden tohumu ektiği ürünün elde eden çiftçi, artık genetiği değiştirilmiş tohumları her yıl yeniden satın almak zorunda. Kendi kendini yok eden ve bu yüzden terminatör olarak adlandırılan tohum teknolojisi ile üreme yeteneği alınmış tohumları, her yıl para vererek yeniden satın almak zorunda kalan çiftçi, ayrıca bu alanlarda kullanılmak için üretilmiş birkaç çeşit kimyasala da bağımlı hâle geliyor. Çünkü bu tohumlar, üretici firmadan alınan kimyasal tetikleyiciler olmadan ürüne dönüşmüyor.

Tozlaşmayan ve üremeyen yapıyı elde etmek için tohuma kendini yok etmesini sağlayan 'terminatör' geni ekleniyor ve bu gen tohumun sadece o yıl ürün vermesini sağlıyor, sonraki yıl için tohumluk olarak kullanılmasına engel oluyor. Bilim adamları bunu "bitkinin intiharı" diye özetliyor. Sonuçta tohumlar ve koruma ilaçlarının üretimi genelde aynı şirket tarafından yapıldığı için şirketlere bağımlılık ortaya çıkıyor.

GDO'lar, insan sağlığı açısından alerjik reaksiyona neden olduğu, antibiyotik direncini zayıflattığı ve toksik etki yarattığı için; ekosistem açısından ise normal ve organik tarımı tehdit ettiği, canlı türlerini ve biyoçeşitliliği yok ettiği için zararlı; üretimi artırdığı, tarıma uygun olmayan alanlarda tarım yapılabilmesini sağladığı, tarım ilacı kullanılmasına ihtiyaç duymadığı, gıdanın besleyiciliğini artırdığı ve üretim verimliliğini 10 kata kadar çıkarttığı için yararlı sayılıyor.

Bu yüzden, bu konuyu uluslararası ekonomi politik açıdan değerlendirirken dünyanın çeşitli bölgelerinde ortaya çıkan ve açlığa yol açan ekonomik ve politik faktörlere de göz atmak gerekir.

Bu konuyu ele alırken devletler ve piyasalar arasındaki ilişkiye bakmak gerekir. Devletler bugün uluslararası sistem içinde önemli, hatta bazılarına göre merkezî bir role sahiptirler. FAO gibi uluslararası kuruluşlar çeşitli uluslararası meseleleri düzenleyen ulus devletlerin iradesine tabi olarak faaliyet göstermektedirler. Uluslararası organizasyonlar açlık meselesinde devletlere ya da ülkeler içindeki diğer aktörlere çözümler dayatma gücüne sahip değillerdir. Ülkeler içindeki çeşitli gruplar belli bir bölgeyi ya da insan grubunu yönetme konusunda devletlerin yetkilerine ortak olabilirler. Ama çoğu durumlarda, açlık meselesinde etkili olan politikaları belirleyen ulus devletler olmaktadır.

1 kilo buğday üretimi için Somali gibi kurak bir ülkede tam 18 bin litre su gerekirken Slovakya gibi bol yağış alan bir ülkede 465 litre su yeterli olmaktadır.

Bütün ulus devletler içinde ve arasında çeşitli düzeylerde yer alan piyasalar bu konu ile ilgili olarak devletlerle etkileşim hâlinde bulunmaktadır. Uluslararası üretim ve finans yapılarında meydana gelen gelişmelerle birlikte, piyasalar, birçok şekilde açlık meselesinde doğrudan etkili olmaktadır. İlk olarak, birçok ihracatçı ülke tarafından bazı tarımsal mallar, döviz kazanmak amacıyla satılmaktadır. Bu mallar, bunları üretemeyen ülkeler tarafından satın alınmaktadır. Her ne kadar tarımsal malların yalnızca yüzde 10 kadarı uluslararası ticarete konu olmakta, gerisi yurtiçi tüketim için üretilmekte ise de bazı gruplar, hatta bazı ülkeler için bu yüzde 10'luk kısma erişim sağlıklı bir hayat yaşama ya da yetersiz beslenme ve açlıkla karşılaşma açısından büyük önem taşımaktadır.

İkinci olarak, piyasalar, tarımsal malların fiyatlarının oluşumunda rol oynamaktadırlar. Kapitalist ekonomilerde fiyatlar, talebin arz karşısındaki durumunu yansıtmaktadırlar. Bu fiyatlar, üreticilerin malları üretme ya da üretimden vazgeçme kararları üzerinde etkili olmaktadır. Ayrıca fiyatlar, çeşitli kişilerin ve gelir gruplarının malları ne ölçüde elde edebileceğini belirlemekte ve böylece bir toplumda açlığın hangi ölçüde mevcut olacağı üzerinde etkili olmaktadır.

Üçüncü olarak, piyasaların açlık üzerindeki etkisi, belirli bir ulus devletin ya da ulus devlet içindeki grupların ekonomik durumlarını biçimlendirmeleri yoluyla ortaya çıkmaktadır. Devletler çeşitli ulusal, politik, sosyal ve ekonomik hedeflere ulaşmak amacıyla piyasaları düzenlemek istediklerinde, devlet ve piyasa arasında gerilimler ortaya çıkmaktadır. Gerek yurt içinde gerekse uluslararası ticaret kanalları içinde malların ne ölçüde başarılı bir şekilde üretilip pazarlandıkları açlık problemini önemli ölçüde etkileyebilmektedir. Piyasa işlemlerinden kâr elde edenlerin açlık problemi ile karşılaşma ihtimali düşmektedir. Bunu beceremeyenlerin ise yoksulluk, yetersiz beslenme ve hatta açlığın pençesine düşmeleri kuvvetle muhtemeldir.

Gelecekte gıda talebi daha da artacaktır. Buna karşılık gıda üretimi aynı oranda artırılamamaktadır. Ekilen toprakların miktarını artık artırmak mümkün değildir. Sulama ve gübreleme imkânları da fakir ülkeler için kolay ulaşılabılır değildir. Bu sebeple gelecekte gıda problemi büyüyecek gibi gözükmektedir.

SIRA SİZDE

2

Dünya gıda krizinin sebepleri nelerdir?

ÇEVRE PROBLEMLERİ

Bugünün önemli küresel problemlerinden biri de çevre kirliliğidir. Çevre kirliliği, canlıların sağlığını olumsuz yönde etkileyen maddelerin havaya, suya ve toprağa yoğun bir şekilde karışması ve ekosistemdeki doğal dengeyi bozan diğer insan kaynaklı zararlar şeklinde tanımlanabilir. Çevre ile ilgili problemler dünyanın çeşitli bölgelerinde her zaman var olmakla birlikte bugün küresel bir yapı kazanmış ve tek tek ülkelerin çözemeyeceği boyuta erişmiştir. Bu yüzden, bu meselelerin çözümü, artık devletlerin, uluslararası organizasyonların, hükümet dışı organizasyonların, bölgesel yönetimlerin, bilim adamlarının ve hatta bireylerin ortak çabasını gerekli kılmaktadır.

Çevre problemleri ile uluslararası ekonomi politik arasında karşılıklı etkileşim söz konusudur. Piyasalar ve ekonomik ve politik aktörler arasında meydana gelen gerilimler, çevre üzerinde hem bölgesel hem de küresel çapta etkiler meydana getirmektedir. Buna karşılık, çevre problemleri de uluslararası ekonomi politik üzerinde etkiye sahiptir. Mesela, çevre problemleri ile kitlesel üretim ve bu üretim üzerinde etkili olan dış ticaret politikaları arasında kesin bir ayırım yapmak imkânsızdır. Çevre ile ilgili düzenlemelerden ve standartlardan kaçınmak için üretimlerini az gelişmiş ülkelere kaydıran çok uluslu şirketler de bu açıdan eleştirilmektedir.

Gıda krizi ve açlık problemi çözümü güç, küresel bir problemdir ve uluslararası çabaları gerekli kılmaktadır. Aslında pek çoklarına göre dünyanın kaynakları bugünkünden de fazla nüfusu beslemeye yeterlidir fakat gelir dağılımı eşitsizliği gibi çeşitli faktörler bu problemi ortaya çıkarmaktadır.

Sanayi Devrimi'yle birlikte kitlesel tüketime yönelik malların üretimi için makineler ve diğer araçlar geliştirilince, çevre üzerindeki zararlı etkiler de artmaya başladı. Çoğu kolonilerden getirilen ucuz doğal kaynaklar ve ham maddeler Avrupa'da imalat sanayiinin gelişimini teşvik ediyordu. Bunun sonucunda, Avrupa'da hava, su ve toprak kirliliği bölgesel boyuttan çıkıp bütün kıtaya yayıldı. 19'uncu yüzyılın sonunda petrole çalışan makinelere geçilmesiyle, kömür ve buhar yerine petrole dayalı bir sanayi gelişmeye başladı. Çünkü petrol bol ve ucuzdu.

Devletler, çevre ile bu mesele kendilerine zarar verdiği ölçüde ilgileniyorlardı ve bu problemlerin küresel bir boyut kazandığı 1960'lara kadar tam olarak anlamadılar. 1972 yılında, İsveç'in başkenti Stockholm'de bir Beşeri Çevre Konferansı toplandı ve bu konferansta Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP) tesis edildi. Konferansta ayrıca, yaygın çevre problemleri ile ilgili olarak devletler çapında ve uluslararası çapta 109 faaliyetin tavsiye edildiği bir eylem planı kabul edildi.

Çevre meselelerinin önemi Roma Kulübü tarafından yayımlanan *Büyümenin Sınırları* adlı çalışmayla tekrar vurgulandı. Çalışmaya göre, mevcut ekonomik faaliyet modeli ve çevrenin sömürülmesi devam ederse toprak, gıda ve diğer faktörler değil, çevresel faktörler küresel ilerlemeye sınır getirecekti. 1980 yılında ABD başkanı Jimmy Carter *Küresel 2000 Raporu* hazırlattı. Bu raporda, nüfus artışının, doğal kaynakların tüketilmesi ve ormanların yok edilmesi eğiliminin, hava ve su kirliliğinin ve çeşitli türlerin yok olmasının devam edeceği öngörülüyordu. Bu rapora karşı, iki yıl sonra, Julian Simon ve Herman Kahn, daha az karamsar olan *Kaynak Zengini Dünya: Küresel 2000'e Cevap* adlı bir rapor yayımladılar.

Bu arada biyoloji profesörü Garrett Hardin, *Ortak Mal Trajedisi* kavramını ortaya attı. Ona göre, dünyanın kaynakları sınırlıydı ve aşırı kullanım sonucu bitecekti. Çevre herkesçe paylaşılan ama kimseye ait olmayan bir kolektif maldı. Bu tür mallar suistimal edilmeye müsaitti. Ekonomik ve politik sistemler insanları, dünyanın kaynakları üzerindeki etkilerini dikkate almadan, mümkün olduğunca çok üretim yapmaya itiyordu. Bu trajedi en iyi, küresel ısınma ve okyanuslara dökülen zehirli atıklarda görülmektedir.

Aşırı üretimin çevre üzerindeki zararları yeryüzünün bütün sakinleri tarafından zorunlu olarak paylaşılmakta ve kendisini ancak uzun yıllar sonra hissettirmektedir. Maliyetler ve faydalar karşılaştırıldığında maliyetler ihmal edilmektedir. Çünkü faydalar hemen ve açık olarak görülürken maliyetler tercih yapan bireyler açısından dolaylı ve ihmal edilebilir düzeyde olmakta, herkese yayılmakta ve bu maliyetlerin değerlendirilmesi hayli zor olmaktadır. Hardin ve onun gibi düşünenler, bu sebeple, devletlerin bu meseleye el atması gerektiği sonucuna varmaktadırlar.

1980'lerde petrol arzının artması ve petrol fiyatlarının düşmesi ya da sabit kalması sebebiyle kaynak kıtlığı ve çevre problemleri konularına ilgi zayıfladı. Ancak, Hindistan'daki Union Carbide fabrikasında kimyasalların etrafa dökülmesi, ABD ve Kanada arasındaki asit yağmuru tartışması, Sovyetler Birliği'ndeki Çernobil nükleer tesislerindeki kaza, Afrika ve ABD'deki kuraklıklar ve ozon tabakasının delinmesi gibi olaylar çevre problemlerine olan ilgiyi tekrar canlandırdı. 1987 yılında UNEP, *Ortak Geleceğimiz* başlıklı bir raporla çevre ve gelişmekte olan ülkelerin hayatta kalma mücadelesi arasındaki ilişkiyi ön plana çıkardı.

Çevre meseleleriyle ilgili çok taraflı çabalar, 1992 yılında Rio de Janeiro'da toplanan *Dünya Zirvesi* ile su yüzüne çıktı. Çok sayıdaki ülke ve uluslararası organizasyondan temsilcilerin bu zirvede ilgisi sürdürülebilir kalkınma üzerinde yoğunlaştı.

Çevre kirliliği, canlıların sağlığını olumsuz etkileyen maddelerin havaya, suya ve toprağa karışması ve ekosistemin dengesini bozan diğer etkilere sahiptir. Bugün bu problem bölgesel olmaktan çıkmış, küresel bir karakter kazanmıştır.

Resim 8.4

ABD 'de yapılan bir araştırmada, kutup ayılarının yavrularının, anneleriyle birlikte buzullara ulaşmak için daha fazla yüzmek zorunda kaldığı, bunun, uzun mesafe yüzmeye alışık olmayan yavrular arasında ölüm oranını arttırdığı gözlenmiş. Araştırma çerçevesinde, GPS cihazı takılan 68 dişi kutup ayısı, yüzdükleri mesafelerin tespiti amacıyla 2004 ile 2009 yılları arasında altı yıl boyunca uydu yoluyla izlendi. Bu süre içinde yavruları olan ve uzun mesafe yüzen 11 dişi kutup ayısından beşinin bu yüzüşler sırasında yavrularını kaybettiği, anneleriyle birlikte uzun mesafeler yüzmek zorunda olmayan yavru kutup ayıları arasında ölüm oranının yüzde 18 olduğu görüldü.

Doğuştan suda yaşamaya alışık olmayan kutup ayıları, karada ya da buzullarda doğum yapıyor ve besleniyor. İklim değişikliği, buzulları kutup ayılarının ayaklarının altından çekerek, bu hayvanların yiyecek ve doğal yaşam alanı bulmak için daha uzun mesafeler yüzmeye zorluyor.

Kutup ayılarının hayatını tehlikeye sokan iklim değişikliği ve sonucunda buzulların erimesi 2012 yılı itibarıyla 2007'deki rekor erimeyi geride bırakmış bulunmaktadır. Kuzey Buz Denizi kutup bölgelerinin soğuk kalması ve küresel iklim sisteminin genel dengesi için önemli bir rol oynamaktadır. Buzulun açık renkteki yüzeyi, güneş ışınlarının yüzde 80'ini gökyüzüne geri yansıtır. Buzullar erimesi ise okyanusların daha karanlık bölgelerini görünür hâle getirerek güneş ışınlarının yüzde 90'ını emer ve deniz suyunun ısınmasına yol açar.

Maalesef her gün yaklaşık 100 bin kilometre kare buz erimektedir.

1968'de kurulan bir düşünce topluluğu olan Roma Kulübü'nün kuruluş amacı "yerkürenin ve insanlığın geleceği üzerine öngörülerde" bulunmaktadır.

Ortak Mal Trajedisi görüşüne göre çevre herkesin paylaştığı bir ortak maldır ve kimseye ait olmadığı için herkes tarafından aşırı biçimde kullanılmaktadır. Bu sebeple, dünyanın sınırlı kaynakları birgün bitecektir.

Rio zirvesinde ayrıca, sera etkisini azaltmayı hedefleyen bir iklim anlaşması ile biyolojik çeşitlilik konusunda bir anlaşma ortaya çıktı. Bu sırada, ABD'nin çevre meselelerinin çözümüne katkı yapma konusunda fazla istekli olmadığı dikkat çekti.

1997 yılında, Japonya'nın Kyoto şehrinde, Rio'da görüşülmüş olan küresel ısınma anlaşmasını güçlendirmek üzere Kyoto Protokolü'nü oluşturmak için 159 ülkeden iki bin temsilci toplandı. Bu protokol, sanayileşmiş ülkelerin sera gazları emisyonunu 2012 yılına kadar üçte birden daha fazla oranda azaltmasını gerektirmekteydi. Bu gazların küresel ısınmaya yol açtığına inanılmaktaydı. Fosil yakıtların yakılması, çimento üretimi gibi faaliyetler sonucu ortaya çıkan karbon dioksit, bu gazlar içinde en geniş etkiye sahip olanı idi.

Clinton yönetimi tarafından temsil edilen ABD, 1998 yılında protokolü imzaladı. Ancak ABD senatosu, ABD ve diğer gelişmiş ülkelere uygulanan kısıtlamalar geliştirmekte olan ülkelere de uygulanmadıkça protokolü onaylamayacağını ilan etti. Clinton yönetiminin yerine gelen George W. Bush yönetimi, 2001 yılında ABD'yi Kyoto Anlaşması'ndan çekti. Bush yönetimi, anlaşmanın ABD'ye 400 milyar dolara ve 4,9 milyon istihdama mal olacağını iddia ediyordu. Yine yönetimin iddiasına göre, bu gazların salınımının küresel ısınmaya yol açtığı ya da küresel ısınmanın ciddi bir problem olduğu yolunda yeterli delil yoktu.

2000 yılında, Hollanda'nın Hague şehrinde ve Almanya'nın Bonn şehrinde yapılan bir dizi toplantının ardından ABD, AB, Kanada, Rusya ve Avustralya gibi devletler arasında, karbon alıcı olarak adlandırılan ormanlar, okyanuslar gibi doğal

varlıkların kullanılması konularında tartışmalar yaşandı. Bu kaynaklar havadaki karbondioksidi emerek ABD gibi ülkelere fosil yakıtların kullanımını azaltmaktan kaçınma fırsatı veriyordu. ABD ayrıca, ortaya atılan çözüm önerilerinin ABD endüstrisi üzerinde doğuracağı etkilerden endişe duyuyordu. Böylece bu toplantılar dış dokunur bir anlaşmaya varılmadan sona erdi.

Rusya nihayet 2005 yılında Kyoto Protokolü'nü imzaladı ve aynı yılın Kasım ayında Kanada'nın Montreal şehrinde 180 ülke Kyoto'da oluşturulan hedeflerin nasıl hayata geçirileceğini tartışmak üzere toplandı. Bazı ilerlemeler kaydedilmekle birlikte, kimi ülkelerin anlaşma şartlarına uyma istek ve kabiliyetinde azalma olduğu görüldü. Mesela Kanada, Kyoto'daki emisyon hedeflerini reddetti.

Bütün bu problemler küresel özellik göstermesine rağmen, bu konularda devletlerin uyacakları bağlayıcı düzenlemeler getiren bir küresel otorite mevcut olmadığı için düzenlemeler, devletler karşılıklı olarak üzerinde anlaşılırsa ortaya çıkmaktadır. Bu yöntemin başarılı olmasını engelleyen birçok faktör vardır.

Resim 8.5

Bir yandan petrol ile kaplı kanatlarını kaldırmaya çalışırken bir yandan da başına gelenlere isyan eden bu kahverengi pelikanın haykırışları boşuna değildi... 2010 yılının Nisan ayında petrol platform kazası sonucu Meksika Körfezi'ne sızan petrol, büyük bir çevre felaketine yol açmış, milyonlarca litre ham petrol yüzünden renk değiştirmeye başlayan Meksika Körfezi, denizdeki petrolle temas eden her türlü canlı gibi ölümü beklemeye başlamıştı. Meksika Körfezi'nde, 22 Nisan 2010'da BP'nin işlettiği petrol platformunda meydana gelen patlama, dünyadaki en büyük çevre felaketlerinden birine neden oldu. Meksika Körfezi'nde yaşanan çevre felaketinde zarar gören binlerce davacıyla 7,8 milyar dolarlık bir anlaşmaya varan petrol devi BP'nin katlandığı maliyet ise 41 milyar doları buldu.

Çevre kirliliğinden sorumlu olan bütün devletlerin ya da çoğunun bir anlaşmaya varması gerekmektedir. Hâlbuki devletler arasında güç, ekonomik çıkar, kültür, politik sistem ve yeni şartlara uyum sağlama kabiliyeti açısından büyük farklılıklar vardır. Ülkeler uyum çabalarının ortaya çıkaracağı en büyük maliyetleri ve zorlukları diğerlerinin üzerine yıkmaya eğilimindedirler. Ülkelerin anlaşmalardan cayma ya da anlaşma şartlarına uymama ihtimali bu anlaşmaların başarı şansını azaltmaktadır.

Son olarak 2012 yılının Haziran ayında yayımlanan bir çalışmayla çevre konusunda geline nokta gözler önüne sermekte fayda var.

Oxford Üniversitesinin eski öğretim görevlisi Matt Prescott'ın, ülkelerin çevre politikalarına göre bir notlamaya tabi tutulmasını önerdiği ve Rio de Janeiro'da düzenlenen Birleşmiş Milletler çevre zirvesi esnasında açıkladığı, Çevre Derecelendirme Kuruluşu isimli çalışması, Türkiye dâhil G20 ülkelerini kapsıyor.

Ülkelerin kredi notuna benzer bir mantıkla hazırlanan çevre notu, kişi başına düşen karbon emisyonu, koruma altındaki doğal alanlar, kesilen ve dikilen ağaçların

Hindistan'daki kimyasalların etrafa dökülmesi, ABD ve Kanada arasındaki asit yağmurları meselesi ve Sovyetler Birliği'ndeki Çernobil kazası 1980'lerde çevre problemlerine ilginin artmasına sebep olmuştur.

Uluslararası Enerji Kurumunun verilerine göre, ABD ve Çin hâlâ atmosfere en fazla karbondioksit salan ülkelerin başını çekiyor. ABD 5,6 milyon ton, Çin 6,5 milyon ton zehirli gazdan sorumlu tutuluyor.

birbirine oranı, hava kirliliği ve türü tükenen canlıların korunması gibi farklı alanlarda ülkelerin performansı değerlendirildikten sonra bir ortalama alınarak hesaplanıyor. Bu hesaplamalara göre Almanya, A+ notu ile G20 ülkelerinin başında gelirken onu A notu alan İngiltere ve A- ile derecelendirilen Fransa izliyor. Dördüncü ve beşinci sıra ABD ve Kanada'nın.

Türkiye, listede 11'inci sıradaki Meksika ile 13'üncü Güney Kore'nin arasında BBB- çevre notu ile 12'inci sırada yer alıyor. Notu Türkiye gibi BBB- olan diğer ülkeler Güney Kore, Endonezya, Rusya ve Çin. G20 listesinin en düşük çevre notu ise Suudi Arabistan'ın.

SIRA SİZDE

3

Ortak mal trajedisi nedir?

SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA

Sürdürülebilir kalkınma, bugünkü nesillerin ekonomik faaliyetler yoluyla ihtiyaçlarını karşılarken bunu, gelecek nesillerin aynı konudaki faaliyetlerini tehlikeye atacak ölçüde çevreyi tahrip etmeyecek şekilde yapmaları olarak tanımlanabilir. Hâlbuki klasik kalkınma teorilerinde ekonominin niceliksel boyutlarına odaklanılmakta, çevre üzerinde meydana gelecek etkiler dikkate alınmamaktadır. Özellikle sanayileşmenin hız kazanması ve ülkeler arasında yaygınlaşmasıyla birlikte çevre üzerinde meydana gelen baskı sürekli olarak artmıştır. Bunun sonucu olarak ortaya çıkan birçok gelişme sebebiyle, mevcut küresel ekonomik yapının sürdürülebilir olmadığı söylenmeye başlanmıştır. Bu gelişmelerden bazıları şunlardır:

- Karbondioksit ve diğer sera gazlarının atmosferde birikmesi sebebiyle dünyanın ısısı artmaktadır ve bunun sonucunda okyanuslarda su seviyesi yükselecek ve dünyanın bazı bölgeleri sular altında kalacaktır.
- Antarktika üzerinde ozon tabakası incelmış ve bir delik oluşmuştur. Ayrıca, Avrupa ve Kuzey Amerika üzerinde de ozon tabakasında tehlikeli ölçüde incelme tespit edilmiştir. Stratosferdeki ozonda meydana gelen yüzde 1 oranındaki incelme, tahmini olarak, cilt kanserinde yüzde 2, katarakt vakalarında yüzde 1 oranında artışa yol açmaktadır.
- Amazon'lardaki yağmur ormanlarının yüzde 20'si şimdiden yok olmuştur ve durum böyle devam ederse 80 yıl sonra Amazon ormanları tamamen ortadan kalkacaktır.
- 2025 yılına kadar 18 ülke, nüfusunun ihtiyaçlarını karşılamaya yetecek su kaynaklarından mahrum olacaktır.
- Tahminlere göre 11 bin bitki ve hayvan türü yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır.

Gelecek nesilleri tehlikeye atan bu tür ciddi gelişmeler sebebiyle toplumların gelişiminin yalnızca ekonomik açıdan değerlendirilmemesi; ekonominin yanında sosyal ve çevresel unsurların da göz önüne alınması gerektiği ileri sürülmüştür. Böylece, çok boyutlu bir kavram olan "Sürdürülebilir Kalkınma" fikri ortaya atılmıştır. Bu kavram her ne kadar 1970'li yıllarda tartışılmaya başlansa da resmî olarak ilk kez 1987 yılında, Norveç Başbakanı Gro Harlem Brundtland'ın başkanlığını yaptığı Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu (WCED) tarafından yayımlanan "Ortak Geleceğimiz" başlıklı raporda kullanılmıştır. Daha sonra, 2000 yılında gerçekleştirilen BM Genel Kurulu'nda; barış, kalkınma, insan hakları, çevre gibi konularla ilgili olarak altmışa yakın hedef belirlenmiştir.

Buna göre, sürdürülebilir kalkınmanın ekonomik hedefleri; hayat tarzının değiştirilmesi ve verimliliğin artırılması, enerji ve doğal kaynakların daha dikkatli kullanılması, fosil yakıt kullanımını azaltacak temiz üretim teknolojilerine geçilmesi,

Çevre problemleri küresel özellik göstermesine rağmen, bu konuda bütün devletlerin uyacağı kurallar koyacak küresel bir otorite mevcut değildir. Devletler arasında anlaşmalar zor sağlanmakta, devletler bu çabaların ortaya çıkaracağı maliyetlerini diğerlerine yıkmaya çalışıyorlar.

gelir dağılımındaki dengesizliklerin düzeltilmesi, sağlık şartlarının iyileştirilmesi, eğitime ve sosyal hizmetlere erişimde adaletin sağlanmasıdır. İnsani hedefler arasında, nüfus artışının dengelenmesi, kırsal kalkınma sağlanarak şehirlere göçün önlenmesi, kentleşmenin ortaya çıkardığı çevresel sorunların azaltılması, eğitim standartlarının iyileştirilmesi, kültürel çeşitliliğin korunması, kadınların eğitimine ve sağlığına önem verilmesi ve çevrenin korunması bilincinin oluşturulmasına yönelik eğitimin başlatılması ve yaygınlaştırılması yer almaktadır.

Sürdürülebilir kalkınmanın çevre ile ilgili hedefleri ise şu başlıklar altında toplanabilir: Tarım arazilerinin kullanımında verimliliğe önem verilmesi, verimi artıracak teknolojilerin geliştirilmesi, biyolojik çeşitliliğin korunması, sulamanın daha dikkatli yapılması, yüksek verimliliğe sahip tarım arazilerinin tarım dışı amaçlarla kullanılmasının önlenmesi, ormanların ve sulak alanların yok edilmesinin önüne geçilmesi.

1972 yılında "Büyümenin Sınırları" raporunun yayımlanması ve Stockholm'de gerçekleştirilen BM Çevre Konferansı, sürdürülebilir kalkınma yolunda atılan ilk uluslararası adımlar olmuştur. Brundtland Raporu'nda sürdürülebilir kalkınma resmî olarak tanımlandıktan sonra, 1992 yılında gerçekleştirilen Rio Konferansı'nda çevre ve kalkınmayla ilgili stratejiler incelenmiş ve 21'inci yüzyılın gündemi belirlenmiştir. Daha sonra, Kyoto Protokolü ile küresel ısınma ve iklim değişikliği konusunda yapılacak mücadelenin çerçevesi tesbit edilmiştir. 2000 yılında BM'nin gerçekleştirdiği Binyıl Zirvesi'nde bin yılın kalkınma hedefleri belirlenmiştir.

Sürdürülebilir kalkınma, bugünkü nesillerin ekonomik faaliyetlerini gelecek nesillerin imkânlarını ortadan kaldıracak şekilde çevreyi tahrip etmeden yapmalarıdır. Sanayileşmeyle birlikte ortaya çıkan ekonomik gelişme çevre üzerinde ağır bir baskı meydana getirmiş olup, bunun sürdürülebilir olmadığı düşünülmektedir.

Resim 8.6

BM Mülteciler Yüksek Komiserliği, 2005 yılı itibarıyla dünya çapındaki mülteci sayısını 8,4 milyon olarak açıklasa da bu rakamın yanıltıcı olduğu kabul ediliyor. Zira din, dil, ırk ya da siyasi görüşü dolayısıyla baskı görmemek için birçok kişi bulunduğu toprakları terk ediyor ancak kendi ülkesi sınırlarını aşamadığı için ülke sınırları içinde göçü yaşıyor.

2002 yılında, daha etkili sürdürülebilir kalkınma stratejilerinin oluşturulması amacıyla Johannesburg'ta Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi gerçekleştirilmiştir. Ancak, daha önce de ifade edildiği gibi bu konularda yeterli mesafe alındığını söylemek mümkün değildir.

BM, 2000 yılında yoksulluk ve hastalıklarla mücadele için belirlediği 'Bin yıl Hedefleri'ne ulaşmak amacıyla 2005 yılında yeni planını açıkladı. Dünya genelinde yoksulluk, açlık ve hastalıkların önlenmesi için 2000 yılında dünya liderlerince kabul edilen hedeflere ulaşmak için gerekli kısa ve uzun dönemli yatırım stratejilerini içeren rapora göre, zengin ülkelerin gelecek 10 yıl içinde kalkınma yardımlarını iki katına çıkarmaları hâlinde, dünyada yarım milyarı aşkın kişi yoksulluktan kurtarılacaktır; 250 milyon kişi, aç kalmayacak ve 30 milyon çocuğun hayatı kurtulacaktır.

Demokratik Kongo Cumhuriyeti'nde nüfusun yüzde 60'ından fazlası günde 1,25 dolardan az gelire geçiyor. Dünyanın en yoksullarından olan ülkede kişi başına milli gelir ise 163 dolardır.

ABD hükümetinin insan kaçakçılığına ilişkin 2012 tarihli yıllık raporuna göre günümüzde 27 milyona yakın insan kölelik şartlarında yaşamaktadır.

Raporda, sivrisineklere karşı korunmak için tellerden çiftçiler için toprağı besleyici gübre sağlamaya, 2015'e kadar üç milyon AIDS hastasına ilaç vermektan, okul ücretlerinin kaldırılması ve parasız okul yemeklerine kadar, "hızlı kazanım" adı verilen projeler öneriliyor ve hem zengin hem de yoksul ülkelerin bunlara katılması isteniyordu.

Eylül 2010 Binyıl Kalkınma Hedefleri Zirvesi'nde dünya liderleri yeni bir eylem planı ortaya koydular. Raporda, hâlihazırda Binyıl Kalkınma Hedefleri'nin milyonlarca insanı yoksulluktan çıkarmaya, hayat kurtarmaya ve çocukların okula gitmesine yardımcı olduğu, gebelikte anne ölümlerini azalttığı, kadınlar için daha geniş fırsatlar sağladığı, temiz suya erişimi artırdığı ve birçok insanı ölümcül ve sakat bırakan hastalıklardan kurtardığı tespitine yer verildi. Kadınların ve kızların güçlendirilmesinde, sürdürülebilir kalkınmanın ilerletilmesinde, çatışmalar, doğal afetler veya gıda ve enerji fiyatlarındaki dalgalanmalar gibi birçok krizin yıkıcı etkilerine karşı en savunmasız durumda olanların korunmasında kat edilmesi gereken çok yol olduğu da ayrıca raporda ortaya konuldu.

Son olarak 2012 yılı Haziran ayında hükümet ve devlet başkanları, üç gün boyunca Birleşmiş Milletlerin düzenlediği Rio+20 Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi'nde bir araya geldi. Sürdürülebilir kalkınma ve yeşil ekonomi, zirvenin en önemli gündem maddeleri arasında yer aldı. Özellikle yeşil ekonomiye geçişle ilgili olarak ülkelere yol gösterecek, kamu ve özel sektör için gerçekçi ve uygulanabilir öneriler üzerinde tartışmalar yürütüldü.

Zirvenin sonuç bildirisinde "sürdürülebilir kalkınma konusundaki kararlılığımızı yineliyor ve gezegenimiz ile şimdiki ve ilerideki nesiller için ekonomik, sosyal ve çevresel açıdan sürdürülebilir bir geleceğin teşvik edilmesi yönünde garanti veriyoruz" ifadeleri kullanılsa da zirvenin "hayal kırıklığı" olduğu konusunda hemen hemen herkes hemfikir oldu.

Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri, 2015 yılından itibaren BM Binyıl Hedefleri'nin yerini alacaktır.

SIRA SİZDE

4

Bugün yaşanan gıda krizi ve çevre problemlerinden yola çıkarak Malthus'un yaklaşımının doğru olduğu söylenebilir mi?

KÜRESEL EKONOMİK KRİZLER

Fakirlik, açlık ve çevre kirliliği gibi problemler yanında küresel hâle gelen ve insanlığın kaderini birleştiren bir başka mesele de gittikçe daha fazla küresel özellik taşımaya başlayan ekonomik krizlerdir. Önceki bölümlerde anlatıldığı gibi ülkeler arasında ekonomik bakımdan karşılıklı bağımlılık artmış, piyasalar birbirleriyle bütünleşmiş ve adeta tek bir dünya ekonomisi ortaya çıkmıştır. Bir ülkede meydana gelen bir ekonomik problem bütün dünyaya yayılma (bulaşma) eğilimi göstermekte ve çevre kirliliğinde olduğu gibi hiçbir ülke kendisini bu problemden soyutlayamamaktadır. Özellikle Bretton Woods sisteminin yıkılmasının ardından ortaya çıkan finansal küreselleşme dönemiyle birlikte, dünyada görülen ekonomik krizlerin gittikçe daha sık, daha yaygın ve daha derin olarak ortaya çıktığı gözlenmektedir. Aşağıda, 1930 Buhranı'ndan sonra ilk defa küresel çapta bu kadar büyük etkiler meydana getiren Asya ve Rusya krizleri ile 2008 yılındaki finansal kriz ele alınmaktadır.

Dünya nüfusunun yüzde25'i dünyadaki toplam servetin yüzde80'ine sahiptir.

1997-1998 ASYA VE RUSYA KRİZLERİ

Son yaşanan 2008 Krizinde olduğu gibi 1997 yılında bazı Asya ülkelerinde ve 1998 yılında da Rusya'da yaşanan krizler dünya ekonomilerinin ne ölçüde küreselleştiğini ve birbirine bağımlı hâle geldiğini göstermiştir. Bu krizler ortaya çıktıkları bölgelerin dışında, daha önce tahmin edilmeyen uzaklıkta yerlerde ve beklenmedik ölçülerde derin etkiler meydana getirmiştir. Bu gelişmelerden sonra, küresel ekonominin düzenlenmesi, yeniden yapılandırılması ve bu konularda uluslararası iş birliğinin gerekliliği tartışılmaya başlamıştır. 20'nci yüzyılı küresel çapta krizlerle kapatan ve 21'inci yüzyılı yine küresel bir krizle karşılayan insanlık, henüz böyle bir iş birliğini gerçekleştirmekten uzak bulunmaktadır. Ancak, olaylar insanlığı bu yöne doğru sürükleyecek gibi görünmektedir.

1997 Asya Krizi

Asya krizi çeşitli ülkelerin paralarının değerinde meydana gelen düşüşlerle başlamış ve ülkeden ülkeye yayılarak küresel çapta etkiler meydana getirmiştir. İlk olarak Tayland'ın parası baht, Malezya'nın parası ringgit, Filipin'in parası peso ve Endonezya'nın parası olan rupiah değer kaybetti. Bu paraların değerlerinde meydana gelen azalma, daha sonra, Tayvan, Güney Kore, Brezilya, Singapur ve Hong Kong paraları üzerinde aşağı doğru bir baskı meydana getirdi. Paraları üzerinde ortaya çıkan bu baskıya karşılık olarak ülkeler, dolar rezervlerini satarak kendi paralarını piyasadan satın aldılar. Ayrıca, spekülâtörleri engellemek ve yabancı sermayeyi çekmek amacıyla faiz oranlarını artırdılar. Yükselen faiz oranları ekonomilerin yavaşlamasına sebep oldu ve faiz getirisi olan menkul değerleri hisse senetlerine kıyasla daha cazip hâle getirdi. Bunun sonucunda hisse senedi fiyatları azaldı. Hisse senedi fiyatlarında görülen bu düşüş, daha sonra dünyanın çeşitli bölgelerindeki borsalara da yansdı.

Tüm bu gelişmelerin öncesinde ise 1997 yılında, bu ülkelere yönelik büyük çaplı uluslararası kısa vadeli sermaye akımlarının tersine dönmesi durumu söz konusuydu. Bölgeye yönelik sermaye akımları 1990'larda hızla yükselmiş; Tayland'a giren özel kesime ait sermaye 1995 yılında GSYİH'nin yüzde 13'üne ulaşmıştı. Bu oran Malezya'da, 1993 yılında yüzde 19'u bulmuştu. 1996 yılına gelindiğinde bu sermaye akımlarının aşırı boyutlara vardığı görülmekteydi. Bölge ülkelerinde cari işlemler bilançosu açıklarının GSYİH'ye oranı yüzde 4 ile yüzde 8 arasında değişiyordu ve birikmiş borç yükleri yüksek düzeylere çıkmıştı. Mesela Tayland'da dış borç miktarı 1990 yılında 29 milyar dolar iken bu rakam 1996 yılında 94 milyar dolara çıkmıştı ve sermaye yatırımlarının getiri oranlarının düştüğü yönünde işaretler vardı.

Çoğu Güney Doğu Asya ülkesinde, sermaye girişleri gayrimenkul yatırımlarında önemli artışlara yol açmıştı. Bu sektörde ortaya çıkan balonun patlaması ve ülkelerin ödemeler bilançosunda meydana gelen bozulmalar sonunda krize yol açtı. İhracat performansındaki azalma da sermaye getirilerindeki düşüş algısını kuvvetlendirmişti. İhracat performansındaki azalmanın ardındaki faktörlerden birincisi temel endüstrilerde, özellikle elektronik ve çelik endüstrilerinde dış ticaret hadlerinde meydana gelen bozulmaydı. Sabit kur sisteminde nispeten yüksek seyreden enflasyon, bazı paraların reel olarak değerlenmesine yol açtı. Ayrıca, bölge ülkelerinin paraları dolara sabitlenmiş olduğundan, doların değerinde ortaya çıkan artış da bu ülkelerin rekabet gücünü azalttı. Buna ek olarak, Çin'in 1994'te parasını devalüe etmesi de bu ülkelerin rekabet gücünü azaltan bir başka faktör oldu. Bu ülkelerin ihracatlarının yöneldiği temel piyasa olan Japon ekonomisinin zayıflığı da ihracatta meydana gelen azalmayı şiddetlendiren bir başka unsurdur.

Dünyanın en düşük okuryazarlık oranları Mali'dedir. Bu ülkede 15 yaşın üzerinde olanlardan sadece yüzde 26,2'si okuyup yazabilmektedir. Gelişmiş ülkelerde ise bu oran yüzde 99'dur. Dünyada okuryazarlık oranının en düşük olduğu 20 ülkenin büyük bölümü Afrika'dadır. Ancak Bangladeş ve Pakistan yüzde 53,5 ve 54,2'lik oranlarıyla bu listenin alt sıralarında yer almaktadır.

Özetle, "finansal sistemin yetersiz kalma riski" olarak tanımlanabilecek sistemik risk, "katılımcılardan birisinin yükümlülüklerini yerine getirememesi sonucunda diğer tüm kuruluşların da finansal yönden sıkıntı yaşamaya başlamaları" demektir ve bu tanım neden sonuç arasındaki ilişkiyi ortaya koymakta ve "kuruluşların, piyasaların, sektörlerin ve ülkelerin sıkı bir ilişki içerisinde olmaları gerektiğini göstermektedir. Bu ilişkinin olmaması durumunda domino etkisi kaçınılmaz olmaktadır."

Asya krizi, bazı ülkelerin paralarının değerinin düşmesiyle başlamış ve diğer ülkelere de yayılmıştır. Bu gelişmelere yol açan temel olay ise bu ülkelere yönelen sermaye girişlerinin 1997'de tersine dönmesiydi.

Yatırımcılar, sermaye getirilerinde meydana gelen azalmaya bu ülkelere ait finansal varlıkları ve paraları elden çıkararak tepki verince, bankaların bilanço problemleri büyümüş oldu. Sistemik zayıflık yanında, Asya ülkelerinin finansal varlıklarına karşı güvenin bir bütün olarak kaybolması, krizin ülkeler arasında yayılması demektir. Yatırımcılar arasındaki olumsuz psikolojik etkilerin varlığı da krizin yayılmasına ve derinleşmesine katkıda bulundu. Sigortalanmamış riskli yatırımlar sebebiyle büyük zararlarla karşılaşmaktan korkan yatırımcılar, ellerindeki varlıkları satmaya başlayınca, hisse senedi piyasalarında ve paraların değerinde hızlı bir düşüşe sebep oldular. Bu düşüş paniğin daha da yayılmasına yol açtı. Ortaya çıkan devalüasyonlar bilançoların daha da kötüleşmesine ve döviz borçlarının oluşturduğu yükün artmasına sebep oldu. Hükümetlerin yanlış politikalarının da krizin büyümesinde rol oynadığı söylenebilir. Tayland Merkez Bankasının bahtı savunma çabası döviz rezervlerinde yaklaşık 10 milyar dolarlık bir azalmaya yol açtı. Endonezya'daki politik belirsizlikler finansal çöküşün daha da derinleşmesine katkıda bulundu.

Ülkelerin içinde buldukları sistemik zayıflıklar esas olarak finans piyasalarından kaynaklansa da reel kesimde de problemler vardı. 1980'lerde ve 1990'larda, Asya ülkelerinde ciddi bir finansal liberalizasyon süreci yaşanmıştı. Yeni menkul değerlerin ortaya çıkması, borç verme işlemlerinde düzenlemelerin azaltılması ve uluslararası sermaye akımlarının serbest bırakılması banka kredilerinde ve sermaye girişlerinde hızlı bir artışa yol açarken kredi kontrolünde buna karşılık gelen bir iyileşme yaşanmadı. Borç ve kredi işlemlerinde basiretli bir düzenlemenin olmayışı riskli yatırımlara yönelen banka kredilerinin artmasına yol açtı. Endonezya gibi ülkelerde aile bağlarına dayanan kredi geleneği (eş-dost kapitalizmi) fonların şüpheli yatırım projelerine aktarılmasını teşvik etti.

Banka kredileri üzerinde bir kontrolün olmaması banka varlıkları ile yükümlülükleri arasında vade ve para kompozisyonu açısından uyumsuzluklara yol açtı. 1990'ların ortalarına kadar, Asya'nın gelişen ekonomilerine giren sermaye daha ziyade kısa vadeli borç ve portföy yatırımı niteliğindediydi. Ancak, bu kısa vadeli fonlar, spekülasyon emlak yatırımlarını ve uzun vadeli fiziki sermaye projelerini finanse etmekte kullanıldılar. Pek çok yatırımda getiri yerel para cinsinden iken borçların büyük kısmı dolar cinsinden idi. Yerel paraların değer kaybetmesi dolar cinsinden yükümlülükleri artırınca ve kısa vadeli sermaye çıkışları hızlanınca, bu durum bankaların ödeme kabiliyetlerini azalttı.

1990'ların ortalarına gelindiğinde, özellikle gayrimenkul sektöründeki riskli, düşük getirili projelerde (Tayland, Malezya, Endonezya) ve yarı iletken ve petrokimya gibi birkaç büyük endüstride (Kore) aşırı yatırım yapıldığına dair işaretler ortaya çıkmaya başlamıştı. Birçok yazar, bu ülkelerdeki sabit kur rejimi ile tam sermaye hareketliliği kombinasyonunun oluşturduğu tehlikeye dikkat çekmekteydi. Hükümetler dolara bağlı sabit kuru sürdürmekte kararlı göründüklerinden, yatırımcılar pek az döviz kuru riski ile karşılaşmaktaydılar ve büyük miktarda sermayeyi bu ülkelere aktarmaktan çekinmediler. Böylece bu ülkelerde aşırı yatırım ortaya çıktı. Olağanüstü yükseklikteki getiri oranları yatırımcıları gelecek hakkında iyimser olmaya itmişti.

Finansal problemler yanında, Asya ekonomilerinin zayıflıklarına yol açan reel ekonomiden kaynaklanan sebepler de vardı. Gayrimenkul sektöründeki aşırı yatırım yanında, bu ülkelerin birçoğunda ekonomiler, yarı iletkenler ve elektronik mallar gibi birkaç üretim sektöründe uzmanlaşmıştı. Ekonomilerde çeşitliliğin sağlanamaması, bu ülkeleri söz konusu sektörlerde meydana gelebilecek negatif dış

ticaret hadleri şoklarına açık hâle getirmişti. Paraların dolara bağlı olmasının yanında, emek-yoğun malların üretiminde ortaya çıkan yeni düşük maliyetli üreticiler de bu ülkelerin rekabet gücü üzerinde olumsuz etkiye yol açmıştı.

Krizle birlikte bu ülkelerde yaşanan hızlı sermaye çıkışları varlıkların ve ülke paralarının değerlerinde hızlı bir düşüşe yol açtı. 1997'nin sonuna gelindiğinde, Malezya, Filipinler, Tayland ve Güney Kore paraları yüzde 35-46 oranında değer kaybetmişti. Endonezya parası rupiahın değerindeki düşüş oranı yüzde 56'yı bulmuştu. Ocak ayında paraların değerinde yeniden düşüş meydana geldi ve Şubat ve Mart aylarında biraz toparlanma oldu. Ocak ayında rupiahın dolar karşısındaki değer kaybı bir ara yüzde 80'e ulaşmıştı. Yerli ve yabancı yatırımcıların finansal varlıkları satmaya başlamalarıyla birlikte, yılsonuna kadar borsalarda yüzde 40 ila 60 arasında düşüş yaşandı.

Asya krizi IMF'nin operasyonlarıyla ilgili bazı soruların da sorulmasına sebep oldu. Bunlardan biri gittikçe boyutları büyüyen krizler karşısında IMF kaynakların yeterli olup olamayacağı ile ilgiliydi. İkincisi IMF'nin krize giren ülkelere borç vermeye hazır olmasının bu ülkelerde bir ahlaki rizikoya (bkz. ahlaki riziko kavramı 6'ncı ünite'de, Finansal Küreselleşmenin Sonuçları başlığı altında ele alınmıştı) yol açıp açmadığı şeklindeydi. Buna göre ülkeler, acil bir durum hâlinde IMF'nin kendilerini kurtaracağını bildiklerinde dikkatli davranmayabilirlerdi. Üçüncüsü de krizlerin bir ülkeden diğerine bulaşmasının etkili bir biçimde önlenip önlenemeyeceği sorusuydu. Dördüncü bir soru IMF'nin kendisinden borç alan ülkelere bu borç karşılığında ileri sürdüğü şartların uygun ve etkili olup olmadığı şeklindeydi.

Asya ülkelerinin karşılaştıkları finansal problemler çok çeşitlidir ve ülkeden ülkeye farklılaşmaktadır. Bu ülkelerde genel olarak, finans sektörü hızla ve yeterli düzenleme olmaksızın gelişmekte idi. Sermaye piyasalarında yaşanan liberalizasyon sebebiyle, bu ülkelerdeki bankalar, yurt dışından düşük faizle borçlanabilmekte ve bu fonları yurt içinde tekrar borç vermekteydiler. Yurt dışı borçlanmaları eskiden çoğunlukla hükümetler tarafından yapılırken artık daha ziyade özel sektör tarafından yapılır olmuştu. Asya'daki finansal kriz para piyasalarında başlamış olmakla birlikte, döviz kurlarında ortaya çıkan bu istikrarsızlığın sebebi, esas olarak bankacılık sektöründeki problemlerdi.

Ekonomi büyümeye devam ettikçe, bankaların aldıkları yurt dışı kredilerini çevirmeleri, yani vadesi gelen kredinin yerine yenisini almaları zor değildi. Bankalar arasında yoğun bir rekabet yaşanmaktaydı. ABD bankaları, 1996 ve 1997 yıllarında bazı Asya ülkelerine açtıkları kredileri sınırlandırdıklarında, Avrupa bankaları ortaya çıkan bu boşluğu büyük ölçüde doldurmuşlardı. Ancak, kriz ortaya çıktığında kredi bulmak aniden zorlaştı ve alacaklılar borçları finanse etmek için yeni kredi vermeyi reddettiler.

Asya ülkelerinde yaşanan yüksek büyüme oranları, bu ekonomiler için dış ticaret ve cari işlemler bilançosu açıklarını dengelemek açısından problemlere yol açmaya başlamıştı. Tayland'da cari işlemler bilançosu açığı 1992 yılından beri büyümekteydi. 1996 yılına gelindiğinde açık yıllık 14,7 milyar dolara çıkmıştı. Açığın GSYİH'ye oranı ise yüzde 8'e ulaşmıştı. Bu açık, bahtın değerinde aşağı yönlü baskı meydana getiren temel unsur idi. Taylandlı yetkililer daraltıcı ekonomi politikaları uygulamaya başladıklarında, yerli ve yabancı yatırımcılar sahip oldukları fonları ülkeden çıkarmaya başlamışlardı ve sonunda kriz patlak verdi.

Asya'nın yeni sanayileşen ülkelerinde yaşanan bu gelişmeler, uluslararası sermaye piyasalarında ortaya çıkan bir değişimi yansıtmaktaydı. Bu değişim sermaye akımlarının liberalizasyonuydu. Büyük miktarda sermaye bu ülkelere girip çıkma-

Asya ülkelerinde 1990'larda yaşanan finansal liberalizasyon süreci bu ülkelerde sermaye girişlerinin ve banka kredilerinin hızla yükselmesine sebep oldu. Borç ve kredi işlemlerinde basiretli bir düzenlemenin olmaması sebebiyle riskli yatırımlara yönelen banka kredileri arttı.

Asya ülkelerinde finans sektörü yanında reel sektörde de birtakım zayıflıklar vardı. Yatırımlar, yarı iletkenler ve elektronik mallar gibi birkaç sektörde yoğunlaşmıştı. Bu sektörlerde meydana gelen dış ticaret hadleri şokları ödemeler bilançolarının bozulmasına yol açtı.

Asya ekonomileri büyüdükçe, bankaların vadesi gelen borçlar yerine yenilerini bulmaları zor olmuyordu. Ancak, kriz ortaya çıkınca kredi bulmak zorlaştı ve alacaklılar eski borçları finanse etmek için yeni borç vermeyi reddettiler.

ya başlamıştı ve sermaye girişleri artık resmî kaynaklardan gelmiyor, özel sektör yatırımlarından oluşuyordu. Yükselen piyasalara giren sermaye miktarı 1986 yılında 25 milyar dolar iken, bu rakam 1996 yılında 250 milyar dolara yükselmişti. 1990 ile 1996 arasında, uluslararası portföy yatırımları içinde yükselen ekonomilerin payı yüzde 2'den yüzde 30'a yükselmişti. Bu ülkelerin doğrudan yabancı yatırım içindeki payları ise yüzde 15'ten yüzde 40'a sıçramıştı.

Paralara yönelik spekülasyon hareketlerin krizdeki rolü de ciddi bir biçimde tartışılmaktadır. Sermaye hareketlerinin serbest bırakılması, iletişim ve bilgisayar teknolojilerindeki gelişmeler, spekülasyon para hareketlerini olağanüstü artırmış bulunmaktadır. Döviz piyasaları esas olarak ihracat ve ithalat işlemlerinin gerçekleştirilmesi için oluşturulmuş olmakla birlikte, bu piyasalardaki işlemlerin yüzde 95'ten fazlası sermaye hareketleri ile ilgilidir. Kurlardaki değişime ihtimaline karşı paralar alınıp satılmaktadır. Bu para alım satımları şirketler, yatırımcılar, fon yöneticileri ve spekülasyoncular tarafından yapılmaktadır ve bunların uluslararası ticaretle doğrudan bir ilişkisi yoktur.

Döviz piyasalarının devasa boyutlara ulaşması sebebiyle hükümetlerin bu piyasaları kontrol etme, hatta ciddi biçimde etkileme imkânları yoktu. Asya krizi sırasında Bank of Thailand ve Bank of Korea gibi Merkez Bankaları kurları korumaya çalıştıklarında, döviz rezervlerinin tehlikeli bir biçimde azaldığını gördüler. Elektronik fon transferi, iletişim ve İnternet gibi teknolojilerin yayılması sonucu büyük miktarda fonlar bir ülkeden diğerine hızla ve kolaylıkla gidip gelebilmektedir. Bu durum sermaye hareketlerini ve kurları kontrol etmeyi imkânsız hâle getirdiği gibi aynı zamanda, finansal piyasaların birbirine entegre olmasına da sebep olmaktadır. Bir piyasada meydana gelen bir gelişme hemen diğer piyasalarda da etkisini göstermektedir. Asya krizi, bu durumu açık bir şekilde ortaya çıkarmıştır. Bundan önce hiç kimse, mesela, Tayland'daki gayrimenkul kredilerinin geri ödemelerinde meydana gelen bir problemin Estonya'da faiz oranlarının yükselmesine ya da Hong Kong borsasındaki bir gerilemenin Wall Street'te hisse senetlerinin değer kaybetmesine sebep olacağını düşünemezdi.

Asya krizinde sermaye hareketlerinin rolü nedir?

1998 Rusya Krizi

Asya krizinin ardından, 1998 yılında Rusya'da bir kriz meydana geldi. Böylece 20'nci yüzyıl dünya çapında etkisi hissedilen krizlerle sona ermiş oldu. 1990'ların başından itibaren geçiş sürecine giren Rusya'da özelleştirme ve çeşitli ekonomik reformlar ancak sınırlı bir başarı sağlayabilmişti. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından itibaren pozitif ekonomik büyümenin kaydedildiği ilk yıldan sonra, 1998'de Rusya, borçlarını ödeyemez hâle geldi, parasını devalüe etti ve bankaların yurt dışından aldıkları kredilerin geri ödemesini durdurduğunu ilan etti.

Aslında 1997 yılında Rus ekonomisinde bir iyimserlik havası hâkimdi. 1996 yılında Rusya, Sovyetler Birliği'nden devraldığı borçların ödemesini yeniden yapılandırmak için görüşmelere başlamıştı. Bu görüşmeler, yatırımcıların güvenini yeniden kazanmak için atılmış bir adımdı. 1997 yılında dış ticaret dengeye doğru ilerlemekteydi. Batı ile ilişkiler olumluydu; Dünya Bankası yıllık 2 ila 3 milyar dolarlık bir destek sağlamaya hazırlanmaktaydı. IMF ile görüşmeler devam etmekteydi. Enflasyon 1995 yılındaki yüzde 131'lik seviyesinden, 1996 yılında yüzde 22'ye, 1997'de yüzde 11'e düşmüştü. Üretimde yavaş da olsa bir artış söz konusuydu. Döviz kurları dar bir bant içinde hareket ediyor ve doların değeri beş ya da altı ruble civarında muhafaza ediliyordu. Rusya'nın temel ihraç maddesi olan petrol o zaman için yüksek bir fiyat olan varil başına 23 dolardan satılıyordu.

Bu iyimser havaya rağmen, ekonomi henüz problemlerden kurtulabilmiş değildi. Ortalama olarak ücretler, 1991'deki seviyesinin yarısından azdı ve iş gücünün yalnızca yüzde 40'ı zamanında ve tam olarak ücretini alabiliyordu. Kişi başına doğrudan yabancı yatırım düşük seviyedeydi ve Rus meclisinin alt kanadı Duma'daki karışıklıklar sebebiyle doğal tekeller üzerindeki düzenlemelerin gerçekleştirilmesi zor olmaktaydı. Yeterince vergi toplanamaması sebebiyle kamu kesimi açığı yüksek kalmaya devam ediyordu. Ancak yine de krediler üzerindeki kısıtlamalar gevşetilmişti ve Rus bankaları dış piyasalardan daha fazla borçlanmaya başlamıştı. Bunun sonucunda, Rus bankalarının dış borçlarının varlıklarına oranı 1994'te yüzde 7 iken bu oran 1997 yılında yüzde 17'ye çıkmıştı.

Bu sırada, IMF'den daha önce alınmış olan borçların vadesi geleceğinden, gelecek yıl büyük miktarda borç ödemesi yapacak olan Rusya, iç borçlanmayı azaltıp vergi tahsilatını artırmayı planlıyordu. Borçlardaki büyümeyi telafi etmek üzere ekonominin 1998 yılında yüzde 2 büyüyeceği bekleniyordu. Ancak, olaylar farklı gelişti ve reel GSYİH büyümek yerine yüzde 4,9 oranında küçüldü. 1997 Kasım'ında, Asya krizinin başlamasının ardından, ruble spekülâtif bir atakla karşı karşıya kaldı. Rusya Merkez Bankası parasını korumak için döviz rezervlerinden 6 milyar dolar harcadı. Bu sırada, Rusya'nın döviz kazançlarının yaklaşık üçte ikisini sağlayan petrol ve demir içermeyen metallerin fiyatı düşmeye başladı.

Rus ekonomisiyle ilgili birçok belirsizlik ortaya çıkınca, yatırımcılar Rusya'nın borçlarını ödeyememe ihtimali üzerinde odaklandılar. Şubat 1998'de, Rus hükûmeti, istikrarlı bir yatırım ortamı oluşturmak için Duma'ya yeni bir kanun teklifi sundu. Kanun teklifi mecliste kabul edildi ama federal hükûmetin gelirini artırmayı amaçlayan bazı kısımları reddedildi. Rus yetkililer, IMF'den fon sağlamayı istiyorlardı fakat görüşmelerde bir anlaşmaya varılamadı. Mart 1998'de politik ve ekonomik durum daha da kötüleşince, Başkan Yeltsin hükûmeti görevden aldı. Daha sonra, 35 yaşındaki eski bir banka ve petrol şirketi yöneticisi olan ve hükûmette bir yıldan az bir zamandır görev yapmakta olan tecrübesiz Sergey Kiriyenko'yu başbakan olarak atayınca yatırımcıların güveni daha da sarsıldı.

ABD ve Almanya'da faiz oranlarının yükseleceği beklentisi yatırımcıları dikkatli olmaya iterken Rusya'da politik gerginlik daha da arttı. Duma ve Merkez Bankası arasında ihtilaf vardı. Yeltsin'in parlamentoyu feshetme tehdidi üzerine Duma, bir aylık bir gecikmeden sonra Kiriyenko'nun başbakanlığını onayladı. Mayıs ayında Merkez Bankası Başkanı Sergey Dubinin hükûmetin bakanlarını gelecek üç yıl içinde ortaya çıkabilecek bir borç krizi hakkında uyardı. Asya krizi yatırımcıların para değerinin istikrarı konusunda hassasiyetini artırmışken Dubinin'in bu açıklaması Merkez Bankasının rubleyi devalüe etme düşüncesi olarak yorumlandı. Bu sırada, bir anlaşmaya varılamaması üzerine IMF heyeti Rusya'yı terk etti. Büyük yatırımcılar ellerindeki hükûmet tahvillerini ve diğer menkul kıymetleri satmaya başladılar.

Aynı dönemde petrolün varil fiyatı 11 dolara düştü. Petrol ve gaz oligarkları rublenin devalüe edilmesini savunuyorlardı. Böylece petrol satışından elde ettikleri dolarların ruble karşılığı artacaktı. Merkez Bankası devalüasyon yapılmayacağı yönünde açıklama yaptı ve rubleyi savunmak için daha önce piyasaya sürdüğü 1 milyar dolara ek olarak 5 milyar dolar daha piyasaya sattı. Hükûmetin bu çabalarına karşılık, piyasada yabancı yatırımcıların Rus şirketlerine ve bankalarına vermiş oldukları 2,5 ila 3 milyar dolar borcun vadesinin geldiği biliniyordu. Ek olarak, milyarlarca dolarlık işlemlerinin vadesi gelmek üzereydi. Temmuz ayında IMF, 11,2 milyar dolarlık bir krediyi onayladı. Bunun 4,8 milyar doları hemen verilecekti. Buna karşılık, Mayıs ile Ağustos ayları arasında Rusya'dan 4 milyar dolarlık sermaye

Rus ekonomisinin 1998 yılında yüzde 2 oranında büyümesi beklenirken ekonomi reel olarak yüzde 4,9 oranında küçüldü. Asya krizinin ardından ruble spekülâtif bir atakla karşı karşıya kaldı. Merkez Bankasının rubleyi savunma çabaları işe yaramadı. Bu arada petrol fiyatlarının azalması da Rusya'daki krizde etkili oldu.

Yatırımcıların hükümetin rubleyi devalüe edeceği ve iç borçları ödeyemeyeceği yönündeki korkusu hisse senedi, tahvil ve döviz piyasalarının çökmesine yol açtı. Bunun üzerine yetkililer, döviz kurunu serbest bırakmak, rubleyi devalüe etmek, iç borç ödemelerini durdurmak ve yabancılara yapılacak borç ödemelerinde moratoryum ilan etmek zorunda kaldılar.

IMF'nin açıklamış olduğu "World Economic Outlook" Nisan 2012 Raporu'na göre, dünya ekonomisi özellikle gelişmekte olan ülkelerin olumlu katkısıyla 2010 yılında yüzde 5,3 oranında büyürken, bu oran 2011 yılında nispi bir yavaşlama ile yüzde 3,9'a gerilemiştir. 2012 yılında yüzde 3,5'e gerilemesi öngörülen dünya GSYİH büyüme oranının, 2013 yılında yeniden yüzde 4,1'e çıkması beklenmektedir.

Petrol fiyatlarındaki yüzde 50'lik artış, dünya GSYİH'sinin yüzde 1,25 oranında küçülmesine yol açmaktadır.

çıkışı oldu ve 1998 yılında Rusya, düşen petrol fiyatları sebebiyle 4 milyar dolar civarında gelir kaybına uğradı. Bu kadar likidite kaybı olunca IMF yardımı pek de rahatlatma sağlayamadı.

Yatırımcılardaki, hükümetin rubleyi devalüe edeceği ve iç borçları ödeyemeyeceği korkusu; hisse senedi, tahvil ve döviz piyasalarının çökmesine yol açtı. Başka çaresi kalmayan Rus yetkililer, 17 Ağustos'ta döviz kurunu serbest bırakmak, rubleyi devalüe etmek, iç borç ödemelerini durdurmak ve ticari bankaların yabancılara olan borç ödemeleriyle ilgili 90 günlük moratoryum (erteleme) ilan etmek zorunda kaldı. Böylece 1998 yılı, küçük bir artış beklenirken reel üretimde yüzde 4,9 oranında bir azalmayla sona erdi. Ayrıca Batı'daki, Rusya'nın ekonomisini başarılı bir reform süreciyle dönüştürebileceği umudu tükenmiş oldu.

2008 FİNANSAL KRİZİ

20'nci yüzyıl Asya ve Rusya krizi ile bittikten sonra, 21'inci yüzyıl, 1929'daki büyük krizle karşılaştırılan daha büyük bir krizle başladı. ABD'den başlayıp bütün dünyaya yayılan bu krizle ilgili başlıca üç görüş vardır. Bunlardan biri krizin finans sektöründe başlayıp oradan reel sektöre yansıyan bir kriz olduğudur. Buna göre kriz, aslında yatırım bankalarından kaynaklanan bir krizdir. Bu bankalar, sahip oldukları varlıkları içinde zehirli (toxic) kâğıtlar olarak adlandırılan finansal varlıkların fazlalığı sebebiyle büyük zararlara uğramışlar, yükümlülüklerini yerine getirememeye başlamışlar ve sermaye yetersizliği ile karşılaşmışlardır. Aslında riskten korunmak için geliştirilen sigorta tekniklerinin (hedge) spekülatif amaçlarla kullanılması bu yatırım bankalarının riskliliğini önemli ölçüde artırmıştır. Hedge fonlarının denetlenmemesi ve sermaye yeterlilik rasyolarına tabi olmaması bunları çok riskli hâle getirmiştir. Buna göre krizi yaratanlar, finansal piyasalarda faaliyet gösteren yatırım bankaları ve hedge fonlarıdır (bkz. Hedge fonlar konusunda detaylı bilgi için 6'ncı ünite de Finansal Küreselleşmenin Sonuçları başlığına göz atınız).

İkinci görüşe göre krizin sebebi, ABD'de gayrimenkul piyasasında oluşan balonun patlamasıdır. 2000'li yılların başından itibaren ortaya çıkan hızlı büyüme, likidite artışı ve iyimser hava özellikle gayrimenkul piyasalarında hızlı fiyat yükselişlerine ve spekülatif balonların oluşmasına yol açmıştır. Özellikle ABD'de, bu piyasa hızla büyümüş, yalnızca konut sahibi olmak isteyenler değil, yatırımcılar ve spekülâtörler de kâr elde etmek amacıyla bu piyasaya yönelmişlerdir. Konut piyasası ipotek karşılığı kredilerle desteklenmiş, bu krediler karşılık gösterilerek çıkarılan varlığa dayalı menkul kıymetler yatırım bankaları tarafından alınıp satılmaya başlamıştır. Faizlerin yükselmesi ve ev fiyatlarının düşmesiyle, ödenemeyen krediler artmış, el konulan konut sayısı yükselmiş ve böylece, oluşan balon sönmeye başlamıştır. Kredilerin geri ödenmemesi ipotek karşılığı kredi veren kurumların zarar etmesine ve finans sektöründe zincirleme iflaslara yol açmıştır.

Marksist yaklaşıma dayanan üçüncü görüşe göre, bu kriz kapitalist düzenin yapısından kaynaklanmaktadır. Buna göre kapitalist sistem içinde zaman zaman aşırı üretim ortaya çıkmakta, gelir dağılımı bozukluğu gibi çeşitli sebeplerle tüketim üretime ayak uyduramamakta ve kriz ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla, krizler kapitalist ekonomik düzenin doğal bir sonucudurlar. Reel kesimde azalan kâr oranları kapitalistleri finansal işlemlerden yüksek gelir elde etmeye yöneltmektedir. Böylece oluşan üretimden kopuk spekülatif yapılar sonunda yıkılmakta ve krizler ortaya çıkmaktadır.

Hangi görüş kabul edilirse edilsin, yaşanan bu krizin gayrimenkul piyasası ile ilişkisi çok açıktır. ABD'de uzun yıllar, gayrimenkul en güvenli ve en kârlı yatırım

alanlarından biri olarak görülmekteydi. 1990'ların sonundan 2000'li yılların ortalarına kadar ev fiyatları yıllık yaklaşık olarak yüzde 8 oranında yükseldi. Bu süreçte hanehalkı geliri sabit kalmakla birlikte, kredi şartları gevşetildiği için giderek daha fazla sayıda kişi ev sahibi olabildi. Böylece gayrimenkule talep sürekli olarak arttı ve arzın üzerine çıktı. Bu süreçte hanehalkı borcunun GSYİH'ye oranı 1980'deki yüzde 50 seviyesinden 2000'lerin ortalarında yüzde 100'e yükseldi. Bu oran 1929'da, Büyük Depresyon'un başlangıcındaki orana eşitti.

2006 yılına gelindiğinde, konut piyasasında oluşan balonun patlamaya başladığı görülebilmekteydi. Aldıkları ipotek kredilerini ödeyemeyenlerin sayısı artmaya başlamıştı. Kredisini ödeyemeyenler arttıkça el konulup satışa sunulan ev sayısı da artıyor ve bu durum ev fiyatlarını düşürüyordu. Bu arada bankalar da ödeme güçlüğüne düşmeye başladılar. Bankaların varlıkları yükümlülükleri karşısında çok küçük kalıyordu. Kredi piyasası donmaya başladı; kişiler ve işletmeler kredi alamıyorlardı.

Birçoğunca vurgulandığı gibi 1990'larda ve 2000'lerin başında bankacılık sektöründe düzenlemelerin kaldırılması ile ortaya çıkan bu finansal kriz arasında doğrudan bir ilişki vardır. 1933'te çıkarılan ve herhangi bir kuruluşun hem yatırım bankası hem de ticari banka olmasını ya da hem banka hem de sigorta şirketi olmasını yasaklayan Glass-Steagall Kanunu'nun 1999 yılında iptal edilmesi bu yolda atılan en önemli adımdı. Bu kanunun iptali bankalar, menkul kıymet şirketleri ve sigorta şirketleri arasında bir rekabetin başlamasına sebep oldu. 2000'de yürürlüğe giren vadeli mal alım satımı ile ilgili kanun ise trilyonlarca dolarlık türev piyasalarını düzenleme dışı bırakıyordu. Varlığa dayalı menkul kıymetler ve kredi temerrüd swapları (CDS) konut piyasası balonu sırasında popüler olan iki türev idi.

Varlığa dayalı menkul değerler, çeşitli ipotek kredilerinin bir havuzda toplanıp daha sonra bunlara dayalı olarak çıkarılan menkul kıymetlerin piyasaya satılmasıyla oluşuyordu. Ev fiyatları sürekli arttığı için yüksek getiriye sahip olan bu türevler düşük riskli finansal araçlar olarak kabul ediliyorlardı.

2010 yılında gelişmiş ülkeler yüzde 3,2 oranında büyürken, gelişmekte olan ülkeler yüzde 7,5 gibi oldukça yüksek oranda büyüme göstermiştir. 2011 yılında gelişmiş ülkeler yüzde 1,6 ile oldukça küçük oranlı bir büyüme yaşarken gelişmekte olan ülkelerdeki büyüme oranı yüzde 6,2 olarak gerçekleşmiştir. 2012 yılı için gelişmiş ülkelerde büyüme beklentisi yüzde 1,4 iken gelişmekte olan ülkelere yüzde 5,7'dir. 2013 yılına yönelik beklentiler ise sırasıyla yüzde 2 ve yüzde 6 olarak öngörülmüştür.

Resim 8.7

1990'lı yılların sonunda dönemin ABD Başkanı Bill Clinton'ın bir vaadi vardı: Her Amerikan vatandaşı bir eve sahip olacaktı. Clinton'un bu sözü düşük faiz politikası ile desteklendi. Sıfır faiz politikasından yararlanmak isteyen pek çok kişi, ucuz emlak kredisi aldı. Finans kuruluşları, tüketicilerin gelirlerini yeterince incelemeyen, sorumsuzca on binlerce riskli kredi dağıttı. Çok geçmeden faizler yüzde dokuzlara tırmanınca, birçok tüketici kredilerini ödeyemez hâle geldi. Krediler ödenemeyince, bu kez gayrimenkuller icra yoluyla satıldı, buna dayanarak çıkarılan tahviller ise değerini tamamen yitirdi. Kredi kurumları zincirleme olarak likidite krizine girdi. Sorumsuzca dağıtılan krediler ve spekülasyona dayalı bankacılık, kısa süre içerisinde Wall Street'te büyük bir kaos yarattı.

Finans sisteminde büyük bir yıkım yaratmakla sınırlı kalmayan kriz, son 30 yılın en büyük durgunluğunu beraberinde getirdi. İlk etkileri itibarıyla yedi milyon kişi işini kaybetti, bir milyon gayrimenkul icra yoluyla satışa çıkarıldı, yaklaşık 26 milyar dolarlık tasarruf zarar gördü. Sonuçta vergi mükellefleri trilyonlarca dolarlık yükü omuzlamak zorunda kaldı.

2008 krizi bazılarına göre aşırı risk alan yatırım bankaları ve hedge fonlarından kaynaklanmaktadır. Bazılarına göre ise krizin sebebi gayrimenkul piyasasında oluşan balondur. Marksistlere göre kriz, kapitalizmin yapısından kaynaklanmaktadır.

1990'larda ve 2000'lerin başında bankacılık piyasasında düzenlemelerin kaldırılması ve vadeli alım satım ile ilgili kanun, krizin ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Bunlar sonucunda ortaya çıkan düzenlemelerden uzak finansal türevler konut piyasasında büyük bir balon oluşmasına sebep olmuştur.

CDS'ler sigorta benzeri anlaşmalar olup, yerel yönetimlerin tahvilleri, şirket borçları ve varlığa dayalı menkul kıymetler gibi çeşitli menkul kıymetler karşılığında ödeme yapılmaması hâlinde ortaya çıkacak zararı karşılamayı taahhüt ediyorlardı. Bankalar, sigorta kurumları, hedge fonları, emeklilik fonları ve diğer yatırım kurumları tarafından satılan CDS'ler, bankalar tarafından kredi riskini bilanço dışına çıkarmanın bir yolu olarak kullanılıyorlardı. Spekülatif yatırımcılar, hedge fonları ve diğer kuruluşlar, bunlarla sigorta edilen yatırımlarla hiç alakaları olmadığı hâlde CDS'leri alıp satmaya başladılar. Aslında bunlar, yatırımların başarılı olup olmayacağı konusunda kumar oynuyorlardı. Bu piyasada herhangi bir düzenleme olmadığından, yatırımcıdan yatırımcıya transfer edilen bu sözleşmelerin değerini belirleyecek bir sistem mevcut değildi.

Düzenlemelerden uzak ve "egzotik" yatırım ürünleriyle dolu finansal piyasalarda olağanüstü kârlar elde edilmeye başladı. Bu sırada, Çin ve Hindistan gibi yükselen ekonomilerde orta sınıflar inanılmaz bir hızla büyüyorlardı. Bu ülkelerin kaydettikleri hızlı büyümenin sonucunda, küresel para stoku 2000 yılında 36 trilyon dolar iken 2008 yılında 70 trilyon dolara yükselmişti. Kendisine yatırım alanı arayan para miktarı iki katına yükselmişti ama iyi yatırım alanlarında bu oranda bir artış olmamıştı. 2000 yılındaki yüzde 6'lık seviyesinden 2003 yılında yüzde 2'nin altına gerileyen faiz oranları sebebiyle, ABD Hazine Bonoları artık eskisi kadar cazip yatırım araçları olmaktan çıkmışlardı. Bu ortamda varlığa dayalı menkul kıymetler cazip bir yatırım aracı olarak belirmişti. 2003'ten itibaren bu araçlara olan talep hızla artarak arzın üzerine çıktı. Yeni ipotek kredileri verilmesi ve bunlara dayanarak yeni yatırım araçları üretilmesi gerekiyordu. Herhangi bir gelir ya da varlığa sahip olduklarını belgelendiremeyen insanlara çok yüksek değerlerde ipotek kredileri veriliyordu.

Bu şekilde ortaya çıkan büyük balonun patlamasıyla krize girilmiş oldu. Bütün bu gelişmeler göz önüne alındığında, 2008 yılındaki finansal krizin sebepleri arasında ilk olarak likidite bolluğunun ve özensizce verilen kredilerin yer aldığını söyleyebiliriz. Yukarıda bahsedilen bu krediler, varlık fiyatlarının, özellikle konut fiyatlarının çok hızlı bir şekilde artmasına yol açmıştır. Geri ödenemeyen kredi sayısının artmasıyla birlikte bankaların el koyduğu ev sayısı artmış ve bunların satışa sunulmasıyla konut fiyatlarındaki gelişme tersine dönmüştür. Bu durumda, hâlen kredilerini ödemekte olan bazı insanlar da aldıkları evlerin değeri, geri kalan kredi borcunun bugünkü değerinin altında kaldığı için, borcun geri kalanını ödemekten vazgeçip evleri bankalara vermişlerdir. Kredi geri ödemelerini alma hakkı menkul kıymet hâline getirilip bankalar tarafından diğer finansal kuruluşlara satıldığından, bu kuruluşlar domino etkisiyle birbiri peşi sıra iflas etmiştir.

Dolayısıyla, krizin arkasındaki ikinci sebep olarak menkul kıymetleştirmeyi sayabiliriz. Menkul kıymetleştirme kısaca, nakit akışlarının bir havuzda toplanarak bunlara dayalı menkul kıymetler üretilmesi ve yatırımcılara satılmasıdır. Bu varlıklar sebebiyle nakit akışlarıyla ilgili riskler bir kurumdan diğerine aktarılmış ve bütün finans piyasasına yayılmıştır. Mesela, ipotek kredilerinin geri ödenmesinde yaşanan aksama, hem bu kredileri veren bankalar hem de bunlara dayanılarak çıkarılan menkul kıymetleri alan diğer finansal kuruluşlar için zarar ortaya çıkarmaktadır.

Krizi ortaya çıkaran üçüncü bir unsur da finans piyasalarındaki saydamlık eksikliğidir. Gelişmiş ülkelerde, özellikle de ABD'de, neredeyse birbirinden ayrı her finansal fonksiyon için ayrı bir kurum ve finansal araç oluşturulmuştur. Bu kurum ve araçlar birbirile iç içe geçmiş karmaşık ilişkilere sahiptirler ve anlaşılabilirliği hâyri zordur. Dolayısıyla, yatırımcıların her gün değişen, farklılaşan ve yenileri piyasaya çıkan finansal araçları takip edip değerlendirmeleri çok zordur, hatta mümkün değildir.

Piyasalarda saydamlığı engelleyen bir diğer olgu da “asimetrik bilgi”dir. Piyasalar ve finansal araçlar hakkındaki bilgi yatırımcılara, firmalara ve piyasadaki diğer aktörlere farklı hızlarda ve biçimlerde ulaşmaktadır. Piyasalarda mevcut olan finansal araçların özellikleri, değerlerinin ne olduğu ve hatta bunların muhataplarının kimler olduğu yeterince açık değildir. Bu sebeple kriz ortaya çıktıktan sonra da bunun boyutları tam olarak hesaplanamamıştır.

Bu faktörlere ilave olarak, krizde derecelendirme kuruluşlarının rolünden de bahsetmek gerekir. Bu konu ile ilgili en önemli problem çıkar çatışmasıdır. Bankalara ve diğer finansal kuruluşlara not veren derecelendirme kuruluşları bu firmalar tarafından finanse edilmektedirler. Bu durumda, bu kuruluşların yaptıkları değerlendirmeler ve verdikleri notlar ne derece objektif olabilir? Ayrıca derecelendirme kuruluşları firmalarda var olan finansal problemleri gecikmeli olarak görebilmekte ya da tespit edememektedirler. Firmalar gerçeğe aykırı mali tablolar hazırlayarak ve riskli varlıkları bilanço dışına çıkararak derecelendirme kuruluşlarını yanıltabilmektedirler.

Bu konudaki bir diğer problem de derecelendirme kuruluşlarının sadece temerrüt (ödenmeme) riskini değerlendirmeleridir. Hâlbuki bu riskin yanında, likidite riskinin ve rating değişme riskinin de değerlendirilmesi gerekmektedir. Ayrıca, bu kuruluşların çalışma yöntemleriyle ilgili de problemler söz konusudur. Risk ölçmede ve finansal araçların değerlendirilmesinde kullanılan matematiksel tekniklerin bu iş için ne derece elverişli olduğu tartışma konusudur. Kullanılan matematiksel yöntemler tarihî verilere dayanmaktadır; dolayısıyla gelecekte ortaya çıkabilecek riskler hakkında yetersiz kalabilmektedir. Yaşanan son finansal kriz öncesinde de derecelendirme kuruluşları gelmekte olan krizi görememiş ve ancak kriz ortaya çıktıktan sonra kredi notlarını düşürmeye başlamışlardır.

Krizin sebepleri arasında likidite bolluğu ve özensizce verilen krediler başta gelmektedir. Bu krediler konut fiyatlarının hızla artmasına sebep olmuş, daha sonra ödenemeyen kredilerin artmasıyla durum tersine dönmüştür.

Resim 8.8

Anarşist eylemci V'nin maceralarını konu alan V for Vendetta çizgi romanlarında kullanılan Guy Fawkes maskesi, dünyanın pek çok yerinde resmî otoriteye karşı başkaldırı hareketlerinin ortak simgesi hâline geldi.

Sosyal adaletsizliği ve finans sisteminin yol açtığı haksızlıkları protesto etmek amacıyla New York'ta 17 Eylül 2011'de başlayan ve kısa sürede tüm dünyaya yayılan Occupy Wall Street (Wall Street'i İşgal Et) hareketi, “biz yüzde 99'uz” diyerek ekonomik kaynakların nüfusun yüzde birlik bir kısmına ait olmasını protesto etmekteydi.

Eylemcilerin, dünya kapitalizminin kalbi olan Wall Street'i kendilerine hedef seçmelerinin ve “yüzde1'e karşı yüzde 99” sloganını kullanmalarının ardında yatan temel neden ise küçük mutlu azınlık Wall Street'in kendi çıkarları uğruna tüm geri kalan halkı sömürdüğü gerçeğiydi. Finans gücünü kontrol eden bu kesim nüfusun yüzde1'ini oluştursa da servetin yüzde 40'ına, gelirin de yüzde 24'üne sahipti. Bu yüzden de 30 OECD ülke arasında ABD gelir adaletsizliğinin en kötü olduğu üçüncü ülke konumundaydı.

Krizde payı olan bir başka aktör de düzenleyici denetleyici kuruluşlardır. Özellikle ABD Merkez Bankası FED'in ortaya çıkan risk ortamına karşı tedbir almakta geciktiği ileri sürülmüştür. Mayıs 2007'de FED başkanı konut piyasasındaki sıkıntıların finansal sisteme ve ekonominin geri kalanına yayılmasını beklemediklerini açıklamıştı. Hâlbuki problem, bütün finansal sisteme ve ekonominin geri kalanına yayılmakla kalmadı, diğer ülkeleri de etkisi altına aldı. ABD'de birçok eyalet, aşırı

OECD, 2010 yılında Avrupa'yı uyararak, Avrupalı şirketlerin yenilikler alanında ABD ve Japonya ile arasındaki uçurumun büyüdüğü tespitinde bulunmuştu. İki yıl sonra Avrupalı şirketler krize karşı çözümleri araştırma-geliştirmeye daha fazla yatırımda buldu. Avrupa'da önde gelen şirketler ar-ge yatırımlarını 2014 yılına kadar yılda ortalama yüzde 4 oranında artırmayı planlıyorlar.

2012 yılının yaz ayında arka arkaya üç büyük İngiliz bankası, 'Libor faiz oranı ile oynadığı' gerekçesiyle Barclays, 'kara para akladığı' iddiasıyla HSBC ve 'işlem saklama' iddiasıyla Standard and Chartered hâkim karşısına çıktı ve ağır cezalar ödemek zorunda kaldı.

Derecelendirme kuruluşlarının faaliyetleri de krizde önemli rol oynamıştır. Bankalar ve finansal kuruluşlar tarafından finanse edilen bu kuruluşların ne derece objektif olabileceği her zaman tartışma konusu olmuştur. Ayrıca, bu kuruluşlar, firmalarda ortaya çıkan finansal problemleri zamanında tespit edememektedirler.

Krizdeki Yunanistan, İtalya ve İspanya gibi ülkelerin son on yılda araştırma geliştirmeye ayırdıkları kaynak neredeyse değişmemiştir.

risk taşıyan ipotek kredilerinin menkul kıymetleştirilerek satışını önlemeye çalışmış ancak ABD hazinesi, büyük bankaların isteğine uyarak buna karşı çıkmıştı.

Krizin sonuçlarına bakıldığında, ilk olarak konut fiyatlarındaki ciddi düşüşler görülür. ABD'de 2001-2007 yılları arasında yüzde 90 oranında artan ve konut piyasasındaki balonun ve krizin sebepleri arasında olan konut fiyatları bu tarihten itibaren düşmeye başlamıştır. Konut fiyatlarıyla birlikte büyüme oranlarında da düşüşler yaşanmıştır. Krizin ülkeler arasında yayılarak küresel boyut kazanması sebebiyle, hem gelişmiş ülkelerde hem de gelişmekte olan ülkelerde büyüme oranları azalmıştır. Büyüme rakamlarındaki azalmaya paralel olarak işsizlik rakamları artmıştır. BM raporuna göre küresel mali krizin ardından dünya genelinde istihdam piyasasında işsizlik oranı 2009 yılında yüzde 6,3 iken bu oran 2010 yılında yüzde 4,8'e düştü. Ancak genç işsizlerin sayısında neredeyse hiçbir değişiklik yaşanmadı: Dünya genelinde genç nüfus artmaya devam ederken, 2009'daki yüzde 12,7'lik işsizlik oranı 12 ay içerisinde ufak bir gerileme ile yüzde 12,6'ya düştü.

Avrupa Birliği İstatistik Ofisine göre 2012 yılı Haziran ayı itibarıyla 17 ulustan oluşan Euro Bölgesi'nde işsiz sayısı, kayıtların tutulmaya başlandığı 1995 yılından bu yana en yüksek seviyeye ulaştı ve 18 milyon oldu. İşsizlik oranının yüzde 11,3'te kaldığı Euro Bölgesi'nin işsizlik oranının en yüksek olduğu ülke yüzde 25,1 ile İspanya olurken sadece yüzde 4,5'lik işsizlik oranına sahip Avusturya ise 17 ülkenin bulunduğu listenin sonunda yer aldı.

Krizin bir başka sonucu da enflasyon oranlarının artması olmuştur. Enflasyon oranlarında görülen bu artış yalnızca finansal krizden kaynaklanmamış; petrol ve gıda fiyatlarında görülen yükselmeler de bunda etkili olmuştur. Nihayet, krizin sonuçlarından biri de özellikle finans piyasalarını önemli ölçüde serbestleştirmiş olan gelişmiş ekonomilerde "düzenleme" taleplerinin artması olmuştur.

Son olarak ABD'de başlayan ve tüm dünyaya yayılan krizin 2010'lu yıllar itibarıyla Avrupa Birliği'nin siyasi geleceğini dahi tartışmalı hâle getiren bir Euro Bölgesi krizine dönüştüğünü belirtmek gerekir.

İzlanda ve İrlanda'yla başlayan ve Yunanistan'la devam edip İtalya ve İspanya'ya uzanan euro krizinde gelinen son nokta, Yunanistan, Portekiz ve İrlanda'nın Avrupa Birliği ve IMF'den yardım istemek zorunda kalıp mali kurtarma şemsiyesi altına sığınması, İtalya ve İspanya'nın ise borçlarını çevirmek üzere çareler araması olmuştur. Avrupa'nın borçlu ülkelere kaynak yaratmak için seferber olunmasına rağmen borç krizine etkili bir çözüm önerisi henüz getirilebilmiş değildir. AB devlet ve hükümet başkanlarının euro krizine çözüm için sürekli toplantılarıyla geçen bunca süre zarfında, borç krizi içindeki ülkeler, "kemer sıkma-tasarruf önlemleri" ile başta işsizlik olmak üzere borçlarının sosyal patlamalara yol açacak sonuçları arasında sıkışmış durumdadırlar.

Krizin sosyal ve ekonomik sonuçları için günah keçisi arayanlar ise ırkçılık ve yabancı düşmanlığı yaparak sadece toplumsal huzuru bozmakla kalmamışlar, "insan odaklı" AB'nin de temelini sarsmışlardır. Ancak tüm bu olumsuz gelişmelere rağmen, parasal birliği sağlamış AB'nin, krizden sonra mali birliği de sağlayarak gerçek bir birlik olma yoluna gireceğini savunanların sayısı da hayli fazladır.

Özet

Açlık ve çevre kirliliği gibi küresel problemler ile sürdürülebilir kalkınmayı açıklamak

Birleşmiş Milletler Gıda Tarım Örgütü FAO'nun verilerine göre, dünyada açlık sınırının altında yaşayan insanların sayısı 2009 yılında yaklaşık 1 milyar 20 milyon iken bu rakam 2010 yılında 925 milyona inmiştir. Yine Birleşmiş Milletler rakamlarına göre dünyada her yıl iki milyon çocuk yetersiz beslenme sebebiyle ölmektedir. 7 milyon 800 bin kişi de gıda yetersizliği sebebiyle her yıl başka ülkelere göç etmektedir.

Açlık probleminin sebepleri arasında küresel ısınma ve bunun yol açtığı iklim değişiklikleri, yüksek enerji fiyatları, hızlı nüfus artışı ve kentleşme yanında gıda fiyatlarında oynaklığa yol açan spekülasyonlar sayılabilir. Birçoklarına göre aslında dünya gıda üretimi dünya nüfusunu beslemek için yeterlidir fakat yoksul nüfusun gıdaya erişim imkânlarının sınırlı olması, yani gıda üretiminin insanlar arasında eşitsiz dağılımı problemin kaynağını oluşturmaktadır. Bu durum ekonomik olduğu kadar sosyal problemlere de yol açmaktadır.

Dünya gıda krizinin sebepleri arasında tarımın hâlâ hava şartlarına bağlı olmasının önemli bir yere sahip olduğu kabul edilmektedir. Kuraklık, aşırı yağış, yangınlar, hastalıklar gibi olumsuz gelişmeler tarımsal üretimde büyük düşüşlere yol açabilmektedir. Buna karşılık, nüfusun ve gelirin artışı ile biyoyakıtlarda olduğu gibi tarımsal ürünlerin gıda dışı amaçlarla kullanımı talebi önemli ölçüde artırmaktadır. Bunun sonucunda, gıda fiyatları artmakta ve özellikle gelir düzeyi düşük olan ülkelerde yaşayan insanların gıdaya erişimi zorlaşmaktadır.

Önemli küresel problemlerden biri de çevre kirliliğidir. Çevre kirliliği, canlıların sağlığını olumsuz yönde etkileyen maddelerin havaya, suya ve toprağa yoğun bir şekilde karışması ve ekosistemdeki doğal dengeyi bozan diğer insan kaynaklı zararlar şeklinde tanımlanmaktadır. Çevre ile ilgili problemler her zaman var olmuştur fakat bugün, bu problemler, küresel bir yapı kazanmış ve tek tek ülkelerin çözemeyeceği boyuta erişmiştir. Bu yüzden, devletlerin, uluslararası organizasyonların, hükümet dışı organizasyonların, bölgesel yönetimlerin, bilim adamlarının ve hatta bireylerin bu konuda ortak çaba göstermesi gerekmektedir.

Çevre konusunda *Ortak Mal Trajedisi* kavramı önem kazanmaktadır. Bu kavrama göre, çevre herkesçe paylaşılan ama kimseye ait olmayan bir

kolektif maldır. Bu tür mallar suistimal edilmeye müsaittir. Ekonomik ve politik sistemler insanları, dünyanın kaynakları üzerindeki etkilerini dikkate almadan, mümkün olduğunca çok üretim yapmaya itmektedir.

Sürdürülebilir kalkınma, bugünkü nesillerin ihtiyaçlarını karşılamak için ekonomik faaliyetler yaparken bunu gelecek nesillerin aynı konudaki faaliyetlerini tehlikeye atacak ölçüde çevreyi tahrip etmeden yapmaları olarak tanımlanmaktadır. Özellikle sanayileşmenin hız kazanması ve ülkeler arasında yaygınlaşmasıyla birlikte çevre üzerinde meydana gelen olumsuz etkiler sürekli olarak artmıştır.

1972 yılında "Büyümenin Sınırları" raporunun yayımlanması ve Stockholm'de gerçekleştirilen BM Çevre Konferansı, sürdürülebilir kalkınma yolunda atılan ilk uluslararası adımlar olmuştur. 1992 yılında, Rio'da bu konuyla ilgili bir konferans gerçekleştirilmiş ve daha sonra Kyoto Protokolü ile küresel ısınma ve iklim değişikliği konusunda yapılacak mücadelenin çerçevesi tespit edilmiştir. 2000 yılında BM'nin gerçekleştirdiği Binyıl Zirvesi'nin ardından, 2002 yılında daha etkili sürdürülebilir kalkınma stratejilerinin oluşturulması amacıyla Johannesburg'ta Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi gerçekleştirilmiştir. Ancak, bu konularda yeterli mesafe alınamamıştır.

Başlıca küresel ekonomik krizleri sebepleri ve sonuçlarıyla birlikte ele alıp incelemek

Asya krizi çeşitli ülkelerin paralarının değerinde meydana gelen düşüşlerle başlamıştır. İlk olarak Tayland'ın parası baht, Malezya'nın parası ringgit, Filipin'in parası peso ve Endonezya'nın parası olan rupiah değer kaybetmiş, bu paraların değerlerinde meydana gelen azalma, daha sonra, Tayvan, Güney Kore, Brezilya, Singapur ve Hong Kong paraları üzerinde aşağı doğru bir baskı meydana getirmiştir. Bu duruma ülkeler, dolar rezervlerini satıp kendi paralarını piyasadan satın alarak karşılık vermişlerdir. Ayrıca, spekülâtorleri engellemek ve yabancı sermayeyi çekmek amacıyla faiz oranlarını artırmışlardır. Yükselen faiz oranları ekonomilerin yavaşlamasına sebep olmuş ve faiz getirisi olan menkul değerleri hisse senetlerine oranla daha cazip hâle getirmiştir. Bunun sonucunda hisse senedi fiyatları azalmış ve borsalar çökmüştür.

Bu gelişmelere yol açan olay, 1997 yılında, bu ülkelere yönelik büyük çaplı uluslararası kısa vadeli sermaye akımlarının tersine dönmesiydi. Çoğu Güney Doğu Asya ülkesinde, sermaye girişleri gayrimenkul yatırımlarında önemli artışlara yol açmıştı. Bu sektörde ortaya çıkan balonun patlaması ve ülkelerin ödemeler bilançosunda meydana gelen bozulmalar sonunda krize yol açtı. Ülkelerin ihracat performansındaki bozulma da sermaye getirilerindeki düşüş algısını kuvvetlendirmişti. İhracat performansındaki azalmanın ardındaki faktörlerden birincisi temel endüstrilerde, özellikle elektronik ve çelik endüstrilerinde yaşanan dış ticaret hadlerindeki bozulmaydı. Sabit kur sisteminde ortaya çıkan yüksek enflasyon oranları bazı paraların reel olarak değerlenmesine yol açtı. Ayrıca, bölge ülkelerinin paraları dolara sabitlenmiş olduğundan, doların değerinde ortaya çıkan artış da bu ülkelerin rekabet gücünü azalttı. Çin'in 1994'te parasını devalüe etmesi de bu ülkelerin rekabet gücünü azaltan bir başka faktör oldu. Bu ülkelerin ihracatlarının yöneldiği temel piyasa olan Japon ekonomisinin zayıflığı da ihracatta meydana gelen azalmayı şiddetlendirdi.

Yatırımcılar, sermaye getirilerinde meydana gelen azalmaya bu ülkelere ait finansal varlıkları ve paraları elden çıkararak tepki verince, bankaların bilanço problemleri büyüdü. Asya ülkelerinin finansal varlıklarına karşı güvenin bir bütün olarak kaybolması, krizin ülkeler arasında yayılmasına sebep oldu. Sigortalanmamış riskli yatırımlar sebebiyle büyük zararlarla karşılaşmaktan korkan yatırımcılar, ellerindeki varlıkları satmaya başlayınca, hisse senedi piyasalarında ve paraların değerinde hızlı bir düşüş ortaya çıktı. Bu düşüş paniğinin daha da yayılmasına yol açtı. Başvurulan devalüasyonlar, bilançoların daha da kötüleşmesine ve döviz borçlarının oluşturduğu yükün artmasına sebep oldu.

Asya ülkelerinde hem finans piyasalarında hem de reel kesimde problemler mevcuttu. 1980'lerde ve 1990'larda, bu ülkelerde ciddi bir finansal liberalizasyon süreci yaşanmıştı. Yeni menkul değerlerin ortaya çıkması, borç verme işlemlerinde düzenlemelerin azaltılması ve uluslararası sermaye akımlarının serbest bırakılması, banka kredilerinde ve sermaye girişlerinde hızlı bir artışa yol açmıştı. Bu ortamda borç ve kredi işlemlerinde basiretli bir düzenlemenin olmayışı riskli yatırımlara yönelen banka kredilerinin artmasına yol açtı. Banka kredilerinin kontrol edilmemesi banka

varlıkları ile yükümlülükleri arasında vade ve para kompozisyonu açısından uyumsuzluklara yol açtı. 1990'ların ortalarına kadar, bu ekonomilere giren sermaye daha ziyade kısa vadeli borç ve portföy yatırımı şeklindeydi. Ancak, bu kısa vadeli fonlar, spekülâtif emlak yatırımlarını ve uzun vadeli fiziki sermaye projelerini finanse etmekte kullanılmaktaydılar. Pek çok yatırımda getiriler yerel para cinsinden iken borçların büyük kısmı dolar cinsinden idi. Yerel paraların değer kaybetmesi dolar cinsinden yükümlülükleri artırınca ve kısa vadeli sermaye çıkışları hızlanınca, bankaların ödeme kabiliyetleri azaldı.

1990'ların başından itibaren geçiş sürecine giren Rusya'da özelleştirme ve çeşitli ekonomik reformlar yeterli bir başarı sağlayamamıştı. 1998'de Rusya, borçlarını ödeyemez hâle geldi, parasını devalüe etti ve bankaların yurt dışından aldıkları kredilerin geri ödemesini durdurduğunu ilan etti. 1997'de, Asya krizinin başlamasının ardından, ruble spekülâtif bir atakla karşı karşıya kaldı. Rusya Merkez Bankası rubleyi korumak için döviz rezervlerinden 6 milyar dolar harcadı ama bu beklenen etkiyi sağlamadı. Bu sırada, Rusya'nın döviz kazançlarının yaklaşık üçte ikisini sağlayan petrol ve demir içermeyen metallerin fiyatı düşmeye başladı.

Yatırımcılar, hükûmetin rubleyi devalüe edeceği ve iç borçları ödeyemeyeceği korkusu ile devlet tahvillerini ve diğer menkul kıymetleri satmaya başladılar ve hisse senedi, tahvil ve döviz piyasaları çöktü. Başka çaresi kalmayan Rusya, döviz kurunu serbest bırakıp rubleyi devalüe etti, iç borç ödemelerini durdurdu ve ticari bankaların yabancılara olan borç ödemeleriyle ilgili 90 günlük moratoryum (erteleme) ilan etti. Böylece 1998 yılı, küçük bir artış beklenirken reel üretimde yüzde 4,9 oranında bir azalmayla sona erdi.

2008 yılında ABD'de başlayıp bütün dünyaya yayılan krizle ilgili başlıca üç görüş vardır. Bunlardan birincisi krizin finans sektöründe başlayıp oradan reel sektöre yansıyan bir kriz olduğudur. Buna göre aslında yatırım bankalarından kaynaklanan bir kriz söz konusudur. Sahip oldukları varlıkları içinde zehirli (toxic) kâğıtlar olarak adlandırılan finansal varlıkların fazlalığı sebebiyle büyük zararlara uğrayan bu bankalar, yükümlülüklerini yerine getirememiş ve sermaye yetersizliği ile karşılaşmışlardır. Aslında riskten korunmak için geliştirilen sigorta tekniklerinin (hedge) spekülâtif amaçlarla kullanılması bunların riskliliğini

önemli ölçüde artırmıştır. Hedge fonlarının denetlenmemesi ve sermaye yeterlilik rasyolarına tabi olmaması bunları çok riskli hâle getirmiştir. İkinci görüşe göre krizin sebebi ABD'de konut piyasasında oluşan balonun patlamasıdır. 2000'li yılların başından itibaren ortaya çıkan hızlı büyüme, likidite artışı ve iyimser hava özellikle gayrimenkul piyasalarında hızlı fiyat yükselişlerine ve spekülâtif balonların oluşmasına yol açmıştır. Konut piyasası ipotek kredileriyle desteklenmiş, bu krediler karşılık gösterilerek çıkarılan varlığa dayalı menkul kıymetler yatırım bankaları tarafından alınıp satılmaya başlanmıştır. Faizlerin yükselmesi ve ev fiyatlarının düşmesiyle ödenemeyen krediler artmış, el konulan konut sayısı yükselmiş, konut fiyatları düşmeye ve böylece oluşan balon sönmeye başlamıştır.

Marksist yaklaşıma dayanan üçüncü görüşe göre, kapitalist sistem içinde zaman zaman aşırı üretim ortaya çıkmakta, gelir dağılımı bozukluğu gibi çeşitli sebeplerle tüketim üretime ayak uyduramamakta ve kriz ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla, krizler kapitalist ekonomik düzenin doğal bir sonucudurlar. Reel kesimde azalan kâr oranları kapitalistleri finansal işlemlerden yüksek gelir elde etmeye yöneltmektedir. Böylece oluşan üretimden kopuk spekülâtif yapılar sonunda yıkılmakta ve krizler ortaya çıkmaktadır. Bu kriz de bunlardan biridir. Yaşanan bu krizin gayrimenkul piyasası ile ilişkisi çok açıktır. 2006 yılına gelindiğinde, ipotek kredilerini ödeyemeyenlerin sayısı artmaya başlamıştı. Kredisini ödeyemeyenler arttıkça el konulup satışa sunulan ev sayısı da artıyor ve bu durum ev fiyatlarını düşürüyordu. Bu arada bankalar da ödeme gücüne düşmeye başladılar. Kredi piyasası durdu; kişiler ve işletmeler kredi alamamaya başladılar.

1990'larda ve 2000'lerin başında bankacılık sektöründe düzenlemelerin kaldırılması ile ortaya çıkan bu finansal kriz arasında doğrudan bir ilişki vardır. 2000'de yürürlüğe giren vadeli mal alım satımı ile ilgili kanun ise trilyonlarca dolarlık türev piyasalarını düzenleme dışı bırakmaktaydı. Varlığa dayalı menkul kıymetler ve kredi temerrüd swapları (CDS) şeklindeki finansal türevler konut piyasası balonu sırasında çok yaygınlaşmıştı. Bu sırada, Çin ve Hindistan gibi yükselen ekonomilerin kaydettikleri hızlı büyümenin sonucunda küresel para stoku hızla artmıştı. Kendisine yatırım alanı arayan para miktarı bollaşmıştı. 2000 yılındaki yüzde 6'lık seviyesinden 2003 yılında yüzde 2'nin altına gerileyen fa-

iz oranları sebebiyle, ABD Hazine Bonoları artık eskisi kadar cazip yatırım araçları değildi. Bu ortamda varlığa dayalı menkul kıymetler cazip bir yatırım aracı olarak ortaya çıktılar. Bu araçlara olan talep hızla artınca yeni ipotek kredileri verilmesi ve bunlara dayanarak yeni yatırım araçları üretilmesi gerekti. Herhangi bir gelir ya da varlığa sahip olmayanlara da ipotek kredileri vermeye başladı.

Bu şekilde ortaya çıkan büyük balonun patlamasıyla krize girildi. Bütün bu gelişmeler göz önüne alındığında, 2008 yılındaki finansal krizin sebepleri arasında ilk olarak likidite bolluğunun ve özensizce verilen kredilerin yer aldığı söylenebilir.

Krizin arkasındaki ikinci sebep olarak da menkul kıymetleştirme sayılabilir. Krizi ortaya çıkaran üçüncü bir unsur da finans piyasalarındaki saydamlık eksikliğidir. Hayli karmaşık hâle gelen finansal kurum ve araçların anlaşılabilirliği çok zordur. Dolayısıyla yatırımcıların hergün değişen, farklılaşan ve yenileri piyasa'ya çıkan finansal araçları takip edip değerlendirmeleri mümkün değildir. Krizde derecelendirme kuruluşlarının rolü de önemlidir. Bankalara ve diğer finansal kuruluşlara not veren derecelendirme kuruluşları bu firmalar tarafından finanse edilmektedirler. Bu durumda bu kuruluşların yaptıkları değerlendirmeler ve verdikleri notlar objektif olamamaktadır. Ayrıca derecelendirme kuruluşları firmalarda var olan finansal problemleri gecikmeli olarak görebilmekte ya da tespit edememektedirler. Krizde payı olan bir başka aktör de düzenleyici denetleyici kuruluşlardır. Özellikle ABD Merkez Bankası FED'in ortaya çıkan risk ortamına karşı tedbir almakta geciktiği ileri sürülmektedir.

2008 krizinin sonuçlarından ilki konut fiyatlarındaki ciddi düşüşler olmuştur. Konut fiyatlarıyla birlikte büyüme oranlarında da düşüş yaşanmıştır. Hem gelişmiş ülkelerde hem de gelişmekte olan ülkelerde büyüme oranları azalmıştır. Büyüme rakamlarındaki azalmayla birlikte işsizlik rakamları artmıştır. Krizin ikinci bir sonucu da enflasyon oranlarının artması olmuştur. Krizin sonuçlarından bir diğeri de özellikle finans piyasalarını önemli ölçüde serbestleştirmiş olan gelişmiş ekonomilerde düzenleme taleplerinin artması olmuştur.

Son olarak ABD'den başlayıp tüm dünyaya yayılan krizin Avrupa'ya ulaşarak burada bir euro bölgesi borç krizi yarattığını ve bu krizin etkilerinin de Avrupa Birliği'nin geleceğini önemli ölçüde etkilediğini belirtmek gerekir.

Kendimizi Sınavalım

1. FAO verilerine göre aşağıdakilerden hangisi doğru **değildir**?

- 2007 verilerine göre 854 milyon insan açlık çekmektedir
- 2009 yılında yetersiz beslenenlerin sayısı 1 milyarın üstündedir
- Yetersiz beslenenler yalnızca az gelişmiş ülkelerde yer almaktadır
- Her yıl iki milyon çocuk yetersiz beslenme sebebiyle ölmektedir
- Her yıl 7 milyon 800 bin insan gıda yetersizliği sebebiyle göç etmektedir

2. 1996 yılında FAO öncülüğünde toplanan Dünya Gıda Konferansı hangi şehirde yapıldı?

- Cenevre
- Stockholm
- New York
- Roma
- Prag

3. Roma Kulübü tarafından çevre mesleklerinin önemini vurgulamak üzere yayımlanan raporun adı nedir?

- Ortak Geleceğimiz
- Küresel 2000
- Kaynak Zengini Dünya: Küresel 2000'e Cevap
- Ortak Mal Trajedisi
- Büyümenin Sınırları

4. Gelecek nesillerin durumlarını tehlikeye atmayacak şekilde ekonomik faaliyette bulunmaya ne ad verilmektedir?

- Sürdürülebilir kalkınma
- Çevreci kalkınma
- Yeşil kalkınma
- Yeni kalkınma
- Temiz kalkınma

5. 1997 Asya krizinde ülkeler paraları üzerinde meydana gelen baskıya nasıl karşılık vermişlerdi?

- Paralarını devalüe ederek
- Döviz satıp paralarını piyasada satın alarak
- Paralarını dolara bağlayarak
- Paralarının değerini yükselterek
- Paralarının değerini serbest bırakarak

6. Aşağıdakilerden hangisi Asya krizini tetikleyen gelişmelerden biri **değildir**?

- Sermaye akımlarının tersine dönmesi
- Gayrimenkul piyasasında oluşan balonun patlaması
- Ödemeler bilançosunda fazlalıkların ortaya çıkması
- Yüksek enflasyonun paralarının reel değerini artırması
- Çin'in parasını devalüe etmesi

7. Aşağıdakilerden hangisi Asya krizinin ardından IMF ile ilgili olarak ortaya atılan sorulardan biri **değildir**?

- Gittikçe boyutları büyüyen krizler karşısında IMF fonlarının yeterli olup olmadığı
- IMF borçlarının ülkelerde bir ahlâki rizikoya yol açıp açmayacağı
- Krizlerin bir ülkeden diğerine bulaşmasının etkili biçimde önlenip önlenemeyeceği
- IMF yönetiminin demokratik olup olmadığı
- IMF'nin krize giren ülkelere borç karşılığında ileri sürdüğü şartların uygun ve etkili olup olmadığı

8. Aşağıdakilerden hangisi Rusya'nın 1997'de, krizden önceki durumunu yansıtan gelişmelerden **değildir**?

- Sovyetler Birliği'nden devraldığı borçların ödemesini yeniden yapılandırmak için görüşmelere başlamıştı
- Dış ticaret dengeye doğru ilerlemekteydi
- Batı ile ilişkiler olumluydu
- Enflasyon düşmüştü
- Petrol fiyatları düşmüştü

9. Aşağıdakilerden hangisi ABD’de 2008 krizi öncesinde ortaya çıkan gelişmelerden biri **değildir**?

- Hanehalkı borcunun GSYİH’ye oranı düşmüştür
- Uzun yıllardır gayrimenkul en güvenli ve kârlı yatırım alanlarından biri olarak görülmektedir
- 1990’lı yılların sonundan 2000’lerin ortalarına kadar ev fiyatları sürekli olarak yükselmiştir
- Hanehalkı geliri sabit kalmasına rağmen kredi şartları gevşetildiği için daha fazla sayıda insan ev sahibi olmuştur
- Konut talebi konut arzının üzerindedir

10. Aşağıdakilerden hangisi 2008 krizinin sebepleri arasında **değildir**?

- Özensiz verilen krediler
- Likidite darlığı
- Menkul kıymetleştirme
- Finans piyasalarındaki saydamlık eksikliği
- Düzenleyici ve denetleyici kuruluşların tedbir almakta gecikmesi

Okuma Parçası

‘İnsancıl Kapitalizm’ ne oldu?

Bill Gates, birkaç yıl önce, Dünya Ekonomik Forum toplantılarında, ‘21. Yüzyılda Kapitalizm’e Yeni Yaklaşımlar’ başlıklı oturumda, ‘Kapitalizm’i sadece zenginlere değil yoksullara da hizmet eder hale getirmeliyiz’ sözleriyle toplantıya damgasını vurmuştu.

Hatta kimilerine göre Gates, önümüzdeki on yılın tartışma konusunu da yaratmış oldu.

Kapitalizm’i hâlâ dünyadaki en iyi sistem olarak gören Bill Gates, ‘yaratıcı Kapitalizm’ adını verdiği bu yeni sistemle ‘insancıl Kapitalizm’ yaratmak istiyordu:

“Yeni bir Kapitalizm gelişmekte olan dünyaya yarar sağlıyor. Yoksullara yönelik projeler geliştirmek zorundayız. Kapitalizm kâr ve yoksullara yardımı birleştirmek zorundadır. Yaratıcı Kapitalizm’de bir başka rol de hükümetlere düşüyor. Yarın kahve üreticileri için bir proje başlatılacak. Böylece çiftçiler nasıl daha fazla üretim yapabilir bu sağlanacak. Fakirler eğitim, sağlık ve teknolojiye yeterince yararlanamıyor. Microsoft olarak daha fazla insanın bilgisayar teknolojisiyle buluşması için çalışıyoruz.”

xxx

Ardından Gates’in ‘insancıl Kapitalizm’ kavramı Time’da kapak oldu.

Time’a kapak olan ‘yoksulluğa karşı yaratıcı Kapitalizm’ başlıklı yazısında şunları yazıyordu:

“Kapitalizm, büyük ekonomik belirsizliklerin olduğu bir dönemde unutulması kolay olan bir şeyi, milyarlarca insanın yaşamının düzelmesini sağladı. Bununla birlikte milyarlarca insanı da dışladı. Bu dışlanmışların çok ciddi gereksinimleri var, fakat onlar bu gereksinimlerini piyasalar için bir anlam taşıyacak şekilde ifade edebilecek durumda değil. Dolayısıyla yoksulluğa saplanmış, önlenemez hastalıklardan mustarip ve yaşamlarında değerlendirebilecekleri olanaklara sahip değiller. Hükümetler ve kâr amacı gütmeyen gruplar bu insanlara yeri doldurulamaz bir şekilde yardım ediyor, fakat bu işi tek başlarına sürdürdükleri takdirde sorunun çözümü çok uzun sürecek. Yoksulların işine yarayacak olan teknolojik yaratıcılık temel olarak şirketlerde var. Bu yetenekten gereğince yararlanabilmek için daha yaratıcı bir Kapitalizm’e gereksinim duyuyoruz.

Birçok ülkede yaşam beklentisi geçen 100 yıl içinde çarpıcı bir şekilde arttı. Artık çok daha fazla insan seçimlerde oy veriyor, görüşlerini dile getiriyor ve hiç olmadığı ölçüde ekonomik özgürlükten yararlanıyor. Günümüzde karşı karşıya olduğumuz tüm sorunlara rağmen, insanlığın refahı bakımından artık daha ileri bir durumdayız.

Sorun, bu durumun yeteri kadar hızlı bir şekilde ve herkes için eşit oranda daha iyiye gitmiyor oluşu.

Bir milyar insan günde bir dolardan az parayla yaşıyor. Bu insanların yeteri kadar besleyici gıdaları, temiz içme suları ve elektriği yok. Birçoğumuzun yaşamını çok daha kolaylaştıran aşı ve mikro yongalar gibi müthiş yenilikler bu insanlara büyük ölçüde ulaşmıyor. İşte hükümetlerin ve kâr amacı gütmeyen kuruluşların devreye girdiği yer burası.

Benim bakış açım göre insan doğasının iki büyük gücü var: Bencillik ve başkaları için kaygı duymak. Kapitalizm bencilliği yararlı ve sürdürülebilir bir şekilde kullanıyor ancak bunu sadece karşılığını ödeyenler adına yapıyor. Devlet yardımları ve hayırsever kurumlar ise bedeli ödeyemeyenlere ilişkin kanalımız.

Ve dünya ancak, devlet ve kâr amacı gütmeyen kurumlar daha fazla ve etkin şekilde yardım yaptığı takdirde AIDS, yoksulluk ve eğitim gibi süre gelen eşitsizlikler konusunda kalıcı ilerleme sağlayacaktır. Ancak şayet, en yoksulların gereksinimlerine uygun olan yeniliklerle piyasa güçlerini de devreye soktuğumuz takdirde gelişmeler daha hızlı ve daha uzun süreli olabilecektir.

Doğal olarak şayet şirketler daha fazla devreye girecekse bunun karşılığında bir şekilde getiri elde etmeye gerek duyarlar.

İşte burası yaratıcı Kapitalizm'in kalbi. Sorun sadece daha fazla şirket hayırseverliği yapmak değil, dışlanan insanlara hizmet verirken, aynı zamanda getiri elde etmeyi de olanaklı kılmak.

Yapılan bir araştırma, dünya nüfusunun en yoksul üçte ikisinin yaklaşık 5 trilyon dolarlık satın alma gücü olduğunu ortaya çıkardı. Microsoft uzun yıllar dijital eşitsizliği kapatmak üzere, aksi takdirde elde edemeyecekleri teknolojiyi yoksul insanlara ulaştırdı ve bu şekilde 3 milyar dolardan fazla nakit ve yazılım bağıışı yaptı. Ama bizim asıl uzmanlığımız sorunları çözmekten ziyade, yazılımlar. Sonuçta yakın zamanda fark ettik ki kalkınmakta olan dünyaya bu uzmanlığımızı yeteri kadar ulaştırıyorduk. Dolayısıyla artık eşitsizliğe yardım yapılması kadar bir ticari sorun olarak da bakıyoruz.

Cep telefonları bir diğer örnek. Cep telefonları kalkınmakta olan dünyada patlayan bir piyasa ancak şirketler bu potansiyelin yeterince farkına varamadı. 2000 yılında Vodafone'un Kenya'da satın aldığı cep telefonu şirketinin abone sayısı 400 bin iken, bugün 10 milyon abonesi var. Şirket bunu düşük gelirli Kenyalılara yaratıcı yollarla hizmet vererek başardı. Bu şirket bir fark yaratıyor. Çiftçiler, cep telefonlarını kullanarak yakın piyasalardaki en iyi fiyatları öğrenebiliyor.

Yeni piyasalar keşfetmek ve yeni ürünler geliştirmenin ötesinde şirketler, bazen de ciddi indirim yaptıkları ürünlerini yoksullara sunarak kâr edebilir. Örneğin yazılım ve ilaç şirketleri çok düşük üretim maliyetlerine sahip, dolayısıyla bu şirketler varlıklı piyasalarda ürünlerini daha kârlı ve yoksul piyasalarda ise daha düşük kârlı satabilir.

Bu yaz İlaçlara Erişim Vakfı adındaki Hollandalı bir kurum, hangi ilaç şirketlerinin ilaçları kalkınmakta olan insanlar için ürettiği ve onlara ulaştırdığını gösteren bir rapor yayınlamaya başladı. İlaç şirketlerinin yöneticileri ile görüştüğümde, daha fazla göz ardı edilen ilaçlar üretmek istediklerini, ancak bunu yaptıklarında da karşılığında itibar kazanmak istediklerini belirtiyor. Bu rapor tam da bunu yapıyor.

Yaratıcı Kapitalizm hali hazırda işliyor. Ancak çok daha fazlasını yapabiliriz. Devletler çok daha fazla teşvik edebilir. Hollandalı kurumun yayınladığı raporu, ilaç şirketlerinin ötesindeki sektörlerle taşıyabiliriz. Tüketiciler, kendi paylarına düşen şeyi yaparak, satın alarak şirketleri ödüllendirebilir. İşverenler işçilerinden katkı sağlamlarını isteyebilir. Sektörlerindeki en yaratıcı şirketleri daha fazla şirket izlediği takdirde, dünyanın en büyük sorunları konusunda çok büyük etki yaratabilirler.

30 yıldan daha uzun bir süre önce, Paul Allen ve ben, her bir sıra ve her bir eve bir bilgisayar koyacak olan bir hareketin parçası olmak üzere Microsoft'u kurduk. On yıl önce Melinda ve ben, bu kez, kimsenin günde bir dolara yaşamayacağı veya nasıl önleneceğini bildiğimiz bir hastalıktan ölmeyeceği bir dünyanın yaratılmasına katkı sağlayacak, başka bir hareketin parçası olmak üzere yeni bir vakıf kurduk. Yaratıcı Kapitalizm bu amacımızı gerçekleştirmemize yardımcı olabilir. Umarım bu amaca daha fazla insan katılacaktır."

xxx

Gates'in bu 'insancıl Kapitalizm' kavramıyla ilgili önemsediyim düşünce ve önerilerini daha öncede Infomag'da derinlemesine yazdığımı anımsıyorum...

Fikr-i takip yaparak, yeniden hatırlamama taze bir haber vesile oldu.

Mayıs ayında, gelecek 10 yıl içinde üretilecek aşılarda 10 milyon insanın kurtarılması çağrısı da yapan Bill Gates'in, dünyanın en büyük sorunlarından birini çözmeyi amaçlayan yeni projesi kamuya yansıdı.

Gates ve eşinin başkanlığını yaptığı Bill&Melinda Gates Vakfı için çalışan bilim insanları suya ihtiyacı olmayan tuvalet üretmeye hazırlanıyor.

Bu proje ile gelecek beş yıl içinde Kenya'da 800 bin insanın hijyene kavuşması, 200 bin kişi için de temiz su sağlanmasını hedefliyor.

Gates, asıl amaçlarının fakir yerleşim birimlerinde hijyenin sağlanması olduğunu ve artık geleneksel tuvaletlerin değişmesi gerektiğini ifade etmekte...

Gates, dünya nüfusunun yüzde 40'ına denk gelen 2,5 milyar insanın hala sifonlu tuvalet kullanmadığına dikkat çekerken, UNICEF'e göre de günümüzde 1,1 milyar insanın tuvalete erişimi yok.

Bu nedenle Gates, 'insancıl Kapitalizm' gereği insan atığının su olmadan temizlenmesi ve hatta atıkların elektrik üretiminde kullanılması gibi yeni projeler peşinde koşuyor.

xxx

Yaz sıcaklığında, suların içindeyken, susuzluktan kırılanları ve onları göz ardı etmeyen Bill Gates'in fikirlerini ve o fikirler istikametinde ürettiği yeni projesini de anımsayalım istedim...

Çünkü bana göre çağın yeni ideolojisi 'pan-hümanizm'...

Mehmet Altan, İnfomag Dergisi, 01.08.2011

Yeşilim, yeşilsin, yeşil ve hepimiz çevreciyiz...

Çok değil, hatırlarsınız...

18-29 Ekim tarihlerinde Nagoya-Japonya'da toplanan "Birleşmiş Milletler Biyolojik Çeşitlilik Konvansiyonu" iki hafta süren müzakerelerin son gününde doğa çeşitliliği ile ilgili tarihi bir anlaşmaya vardı.

Bu tarihi uzlaş, "Doğa Çeşitliliği Konvansiyonu"nu başından bu yana imzalamayan ABD dışında 190 ülkenin, orta vade stratejik bir planı kabul ederek, 2020 yılına kadar doğa ve türlerin yok olmasının ürkütücü ritmini azaltmasını öngörüyor.

Çünkü...

Uluslararası Doğayı Koruma Birliği'ne göre üç kurbağagillerden biri, on kuştan biri, beş memeliden biri tükenme tehdidi altında bulunuyor.

xxx

Yerkürenin korunan alanlarının çoğaltılması da bir başka önemli konu...

Söz konusu alanlar, yerküre topraklarının yüzde 13'ünü, okyanusların ise yüzde 1'inden az bir bölümünü kaplıyor.

Anlaşmada 2020'ye kadar toprakların yüzde 17'si, denizlerin ise yüzde 10'unun korunması hedeflenmekte...

xxx

2009 Kopenhag İklim Zirvesi'nin başarısızlığından on ay sonra, Nagoya Konferansı'nın başarı ile sonuçlanmasının, BM çevre müzakereleri sürecine canlılık kazandıracığı tahmin ediliyordu...

Anımsıyorum, protokolün kabulü tüm delegelerin uzun alkışlarıyla selamlandı.

Hatta protokol için "tarihi bir başarı" ve "tüm ülkelerin hayal ettiği bir rüya" tabiri kullanıldı.

O zaman sorum şuydu?

Acaba...

Bu anlaşmanın dünya çapında bir etkinliği olabilir mi? xxx

Hâlbuki...

İklim değişikliği sorunları hakkında uluslararası BM zirveleri Kyoto'dan bu yana toplanıyor; ancak bu toplantıların çoğunda pek başarılı sonuçlar çıkmıyordu.

Belki de bu nedenle...

"Üçüncü Yol"un mucidi, İngiliz sosyolog Antony Giddens ve Royal Society başkanı Martin Rees, Le Monde'da açık bir mektup yayınlarak, 29 Kasım-10 Aralık tarihleri arasında toplanan Cancun İklim Zirvesi öncesinde büyük dünya güçlerini sorumluluğa ve daha çok çevre dostu olmaya davet etti...

xxx

"Bu mektubu siyasi ve ekonomik sorumlulara ve kamuoyuna sunuyoruz. Bu yıl, dünyanın birçok bölgesinde aşırı iklim değişikliklerine tanık olduk. Kimse, Pakistan sellerinin, ABD'de eşi görülmemiş iklim olgularının, Rusya'daki kuraklık felaketlerinin veya Çin'in kuzeyindeki sel ve toprak kaymalarının, iklim ısınmasından kaynaklandığını söyleyemez. Bununla beraber ciddi uyarılarla karşı karşıyayız. Global ısınma bağlamında, aşırı iklim değişiklikleri giderek daha sık ve şiddetli olacaktır.

Sanayileşme devrine girildiğinden bu yana, bilhassa fosil enerji tüketiminden dolayı karbondioksit yüzde 30 miktarında arttı. Eğer dünya, bu tür enerjilere bağımlı olmaya devam ederse, karbondioksit seviyesi 50 yıl içerisinde iki misline çıkabilir.

Amerikan Deniz Ajansı'nın verileri, 2010 yılının, 1880 yılında başlayan ölçülerinden bu yana global olarak en sıcak yıl olacağını gösteriyor.

Dünyayı uyuşukluktan kurtarmak için yeni bir hamle gerekli.

Yukarıda sözünü ettiğimiz felaketler bu yönde önemli bir rol oynayabilir. Pakistan selleri 20 milyon insanı evsiz barksız bıraktı; ne bu tür iklim felaketlerine maruz kalan bu ülkeyi, ne de başkalarını yardımsız bırakamayız. Devlet Başkanları vakit kaybetmeden müzakereleri hızlandırarak, fakir ülkelerin iklim şoklarına karşı tedbir alabilmeleri için finansmanları kolaylaştırmaları gerek. ABD ve Çin, toplam gaz salımlarının yüzde 40'ını gerçekleştirerek dünyayı en çok kirleten iki ülke. AB, salımlarını azaltma politikasına devam ediyor fakat Avrupa ve diğer ülkeler ne yaparlarsa yapsınlar, ABD ve Çin

politikalarını değiştirmezlerse iklim değişikliğini frenlemek mümkün olmayacak. ABD, dünya nüfusunun yüzde 4'ünü teşkil etmesine rağmen global sera etkili gaz salımlarının yüzde 25'ini üretmektedir. ABD'nin iklim ısınmasına karşı uluslararası alanda sorumlu bir tavır alması şart. Başkan Obama, iklim davasını, yönetiminin en önde gelen önceliklerinden biri olarak görüyordu. Yerel kuruluşların, hizmet sektörünün, belediyeler ve bazı eyaletlerin son derece olumlu inisiyatifleri var. Fakat bu grupların, genel iklim politikasının değişmesi ve gaz salımlarının azaltılması için birçok seviyede baskı yapmaları gerek.

Çinli yöneticiler, ülkelerinin iklim değişikliğinden etkilenebilirliğinin giderek bilincine varmaktadırlar. Yenilenebilir enerjiler ve nükleere hatırı sayılır yatırımlar yapmaktalar. Buna rağmen Çin'in gaz salımları giderek çoğalmaktadır.

ABD ve Çin'den sonra en fazla gaz salan ülke ise Rusya. Başkan Medvedev ülkesi için bazı hedefler teklif etti, fakat şimdilik etkisiz kalmaya devam etmekte.

Bilhassa gerekli olan, uluslararası alanda işbirliğinin canlandırılmasıdır. Aralık ayı, Meksika Cancun BM İklim Zirvesi, şimdilik, geniş çapta önlemlerin alınabileceği umudunu vermiyor. ABD, Çin, AB, Rusya, Brezilya ve Hindistan gibi ülkeler, fakir ülkelerin menfaatlerine duyarlı olmaya dikkat etmelidir; fakat durumun acil olduğunu anlamaları ve ortak çalışma ve işbirliklerine de temel hazırlamaları giderek zorunlu hale gelmektedir.”

xxx

Mektup etkili oldu mu?

Bakalım...

Birleşmiş Milletler'in, Cancun'da toplanan 200 ülke temsilcileri, 11 Aralık günü, iklim değişimine karşı mücadele için bir dizi mekanizma ve bilhassa gelişmekte olan ülkelere yardım edecek bir Para Fonu'nun kurulmasını kabul etti.

Zirveye katılan delegasyonların çoğunluğunun onayladığı bu anlaşma, 12 gün süren ve bilhassa 2009 Kopenhag fiyaskosundan bu yana, yani bir yıldır hiçbir gelişme göstermeyen iklim müzakerelerinin sonunda gerçekleşti.

Cancun anlaşmasının en önemli başarılarından biri, gelişmekte olan ülkelerin iklim değişikliğine uyumuna yardımda bulunmasını beklenen Yeşil Fon'un kurulması oldu.

Bilhassa ev sahibi ülke Meksika tarafından müdafaa edilen bu teklif, aynı zamanda ormanların korunması, güneş ve rüzgâr enerjileriyle ilgili teknoloji transferlerinin desteklenmesine de yarayacak.

Geçici olarak Dünya Bankası'nın sorumluluğu altına verilen bu Yeşil Fon, gelişmiş ülkeler tarafından finanse edilecek ve iklim ısınması ile mücadelede gelişmekte olan ülkelere 2020 yılından itibaren 100 milyar dolar dağıtacak. Bu Fon'un ne şekilde finanse edileceği üzerine ortaya çıkan sorular ise henüz cevap bulmuş değil. 199 ülkenin imzaladığı bu anlaşmanın ciddi çevreciler için bir özelliği yok. Onlara göre tüm dünya ülkeleri sera etkili gaz salımlarına devam edebilecekler...

Kısacası radikaller için çok yetersiz, kötümserler için ise umut veren bir anlaşma...

Mehmet Altan, İnfomag Dergisi, Ocak 2011

Kıyametin tohum ambarı

Norveç'e bağlı Svalbard takımadaalarında buzların içinde adeta bir Nuh'un Gemisi yaratılıyor. Küresel Tohum Deposu ile önemli tohumların felaketlerde güvenliğinin sağlanması amaçlanıyor.

Norveç'in kuzeyindeki Svalbard takımadasında buzların arasındaki bir dağın 130 metre derinliğine inşa edilen ambar, geleceğin Nuh'un Gemisi işlevi görecek. 2008 yılında kurulan ve Norveç hükümetiyle 'Kültür Bitkileri Çeşitliliği Küresel Fonu' (Global Crop Diversity Trust) ve Kuzey Genetik Kaynaklar Merkezi tarafından desteklenen depo, sürekli yeni tohum numuneleriyle zenginleştiriliyor.

Depo, en son bu hafta Suriye'den getirilen 25 bin adet nohut, bakla ve diğer baklagillere ait tohum numunesiyle takviye edildi. Svalbard Küresel Tohum Deposu'nda, resmi açılışının yapıldığı 2008 yılından bu yana depolanan numune sayısı 740 bini aştı. Toplamda 500'er tohum içeren 4,5 milyon numune, yani 2 milyar 250 milyon tohumun depolanması hedefleniyor.

Eski bir kömür yatağınının 120 metre kadar içine giren bir sığınak şeklindeki tesis, 27 metre uzunluk, on metre genişlik ve altı metre yüksekliğindeki üç ambardan oluşuyor.

'Kriz bölgelerinde yedekleme önemli'

Kültür Bitkileri Çeşitliliği Küresel Yediemin Fonu Başkanı Cary Fowler, şu ana kadar depolanan 740 bin tohum numunesinin, dünyanın önde gelen tohum çeşitlerinin dörtte üçüne denk geldiğini tahmin ettiklerini belirtti.

Fowler, Suriye merkezli Uluslararası Tarımsal Araştırmalar Merkezi'nden gönderilen numunelerle birlikte, şimdiye kadar elde bulunan tüm numunelerin yedeklendiğini belirtti. Suriye'deki tesisin ülkedeki çatışmalarda zarar görmediğini belirten Fowler, "Suriye'de yaşanan olaylar, bir ülkenin dışında yedekleme çalışmalarının önemini açıkça gösteriyor" diye konuştu. Irak ve Afganistan'daki savaşlarda tohum ambarlarının tahrip olduğuna dikkat çeken Fowler, Mısır'da geçen yıl yaşanan halk ayaklanmasında da bir ambarın yağmalandığını belirtti.

'Kıyamet günü kasası'

Kıyamet günü kasası diye de anılan Svalbard Küresel Tohum Deposu, küresel ısınma, deprem ve hatta nükleer saldırılara karşı dirençli bir şekilde inşa edildi. Eski bir kömür yatağının 120 metre kadar içine giren bir sığınak şeklindeki tesis, 27 metre uzunluk, on metre genişlik ve altı metre yüksekliğindeki üç ambardan oluşuyor. Şu anki deniz seviyesinin 130 metre üzerinde bulunan depoların, iklim değişikliğine bağlı olarak su seviyesinin büyük ölçüde yükselmesi durumunda bile güvende olacağı hesaplanıyor. İnşasında kullanılan malzemelerin nükleer savaş ya da uçak çarpmasına karşı da dayanıklı olduğu belirtiliyor. Özel soğutma sisteminin yer aldığı tesiste bilimsel tahminlere göre tohumların, çeşidine göre, 55 yıl (ay çiçeği tohumu) ile 10 bin yıl (bezelye tohumları) dayanabileceği öngörülüyor. Eskiyen tohumlar sürekli yenileriyle değiştiriliyor.

Gelecek yabanî tohumların

Bu yıl depolanan numuneler arasında Ermenistan'daki değişik iklim bölgeleri ile Tacikistan'daki Pamir dağlarından getirilen buğday da bulunuyor. Yabani tohumlara da çetin hava koşullarına dayanıklılıkları nedeniyle özel önem veriliyor. Yabani tohumların hayatta kalabilmek için çetin olduklarını belirten Fowler, "Kuraklığa karşı direnç ya da haşere ve hastalıklara karşı dayanma gibi karakter özellikleri var. Bu nedenle gelecekte iklim uyum gösteren çeşitler yetiştirme konusunda çok değerli olacaklarını düşünüyoruz" diye konuştu.

Svalbard ambarına en büyük katkı ABD tohum bankasından geliyor. Bu yıl ABD'den, aralarında İnka ve Az-

teklerin besin değeri yüksek tahıllarından horozibüğünün de bulunduğu 12 bin 801 numune gönderiliyor.

Projenin hedefi, pirinç, mısır, buğday, patates, elma, maniok, hindistancevizi gibi en önemli 21 bitki türünün mümkün olduğunca yediemin ilkesine bağlı şekilde muhafaza edilmesi ve tür çeşitliliğinin sağlanması.

Deutsche Welle Türkçe, <http://www.dw.de/dw/article/0,,15774252,00.html>, 29.02.2012

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. c Yanıtınız yanlış ise "Gıda krizi ve Açlık" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. d Yanıtınız yanlış ise "Gıda krizi ve Açlık" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. e Yanıtınız yanlış ise "Çevre Problemleri" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. a Yanıtınız yanlış ise "Sürdürülebilir Kalkınma" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. b Yanıtınız yanlış ise "1997 Asya Krizi" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. c Yanıtınız yanlış ise "1997 Asya Krizi" konusunu yeniden gözden geçiriniz
7. d Yanıtınız yanlış ise "1997 Asya Krizi" konusunu yeniden gözden geçiriniz
8. e Yanıtınız yanlış ise "1998 Rusya Krizi" konusunu yeniden gözden geçiriniz
9. a Yanıtınız yanlış ise "2008 Finansal Krizi" konusunu yeniden gözden geçiriniz
10. b Yanıtınız yanlış ise "2008 Finansal Krizi" konusunu yeniden gözden geçiriniz

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

1960'lardaki Yeşil Devrim ile daha yüksek verime sahip, hastalıklara ve çeşitli zararlılara daha dayanıklı buğday, pirinç ve diğer tahıl türleri geliştirilmiştir. Bunun sonucunda dünya tahıl üretimi 1950 ile 1984 arasında 2,6 kat artış göstermiş ve bu artış, dünyanın birçok bölgesinde açlık probleminin azalmasını sağlamıştır.

Sıra Sizde 2

Dünya gıda krizinin sebeplerinin başında tarımın hâlâ hava şartlarına bağlı olması gelmektedir. Kuraklık, aşırı yağış, yangınlar, hastalıklar gibi gelişmeler tarımsal üretimde büyük düşüşlere yol açabilmektedir. Buna ek olarak, biyoyakıtlarda olduğu gibi tarımsal ürünlerin gıda dışı amaçlarla kullanımı da tarımsal ürün talebini önemli ölçüde artırarak bunların fiyatlarının yükselmesine yol açmaktadır. Böylece, özellikle gelir düzeyi düşük ve gıda maddelerinde ithalata bağımlı olan ülkelerde yaşayan insanların gıdaya erişimi zorlaşmaktadır.

Sıra Sizde 3

Ortak Mal Trajedisi görüşüne göre, dünyanın kaynakları sınırlıdır ve aşırı kullanım sonucu bir gün bitecektir. Çevre herkesçe paylaşılan ama kimseye ait olmayan bir kolektif maldır. Bu tür mallar suistimal edilmeye müsaittirler. Ekonomik ve politik sistemler insanları, dünyanın kaynakları üzerindeki etkilerini dikkate almadan, mümkün olduğunca çok üretim yapmaya itmektedir.

Sıra Sizde 4

Klasik iktisatçılar arasında sayılan Malthus, gıda üretiminin aritmetik bir dizi olarak, nüfusun ise geometrik bir dizi olarak arttığını, nüfus artışı bir şekilde kontrol altına alınmazsa savaşların ve doğal afetlerin bu dengeyi sağlamak zorunda kalacağını ileri sürüyordu. Bugünkü duruma bakıldığında teknolojik gelişmelerin Malthus'u haksız çıkardığını, gıda üretiminin bütün insanlığa yetebileceğini söylemek mümkündür. Ancak bütün insanların gıdaya erişimi için aynı şey söylenemez. Dünyanın bazı bölgelerinde Malthus'un bahsettiği durum ortaya çıkabilir.

Sıra Sizde 5

Asya krizinde paralara yönelik spekülasyon hareketleri önemli bir rolü vardır. Sermaye hareketlerinin serbest bırakılması, iletişim ve bilgisayar teknolojisindeki gelişmeler, spekülasyon para hareketlerini olağanüstü ölçüde artırmıştır. Döviz piyasalarındaki işlemlerin yüzde 95'ten fazlası ihracat ve ithalata değil, sermaye hareketleri ile ilgilidir. Kurlardaki değişim ihtimaline karşı paralar alınıp satılmaktadır. Bu para alım satımları kurlar üzerinde önemli etkiler meydana getirmiş ve para akımlarının tersine dönmesi krizi tetiklemiştir.

Sıra Sizde 6

Birçoğunca ifade edildiği gibi bunun sebepleri kısaca, bankacılık sisteminin sağlam durumda olması ve kamu mali disiplininin sağlanmış olmasıdır. Ancak bunlar yanında, 2001 krizinin ardından mali sistemde düzenlemelerin artırılmış olmasının ve finansal türevler ve ipotek kredilerine dayanan menkul değerler gibi spekülasyon yeniliklerin Türkiye'de yaygınlaşmış olmamasının da önemli etkisi vardır.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- Balaam, D. N. & Veseth, M. (2008). *Introduction to International Political Economy* (4. Baskı). New Jersey: Pearson.
- Chiodo, A. J. & Owyang, M. T. (2002). A Case Study of a Currency Crisis: The Russian Default of 1998. *The Federal Reserve Bank of St. Louis*. (November/December). 7-17. <http://research.stlouisfed.org/publications/review/02/11/ChiodoOwyang.pdf>.
- Çetin, Murat. (2006). Teori ve Uygulamada Bölgesel Sürdürülebilir Kalkınma. C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi. 7 (1). 1-20.
- Delice, Güven. (2003). Finansal Krizler: Teorik ve Tarihsel Bir Perspektif. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. (20). 57-81. <http://iibf.erciyes.edu.tr/dergi/sayi20/delice.pdf>.
- Doğan, Adem. (2005). Demokrasi ve Ekonomik Gelişme. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. (25). 1-19.
- Gangnes, Byron. (1998). *The Asian Crisis: Toward Recovery and Reform*. New York: United Nations.
- Güloğlu, Bülent & Altunoğlu, Ender. (2002). Finansal Serbestleşme Politikaları ve Finansal Krizler: Latin Amerika, Meksika, Asya ve Türkiye Krizleri. *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*. (27). 107-134. <http://www.iudergi.com/tr/index.php/siyasal/articled/viewFile/11393/10655>.
- Güzeloğlu, Turan. (2009). Küresel Gıda Krizi ve Beslenme Hakkı (Right to Food). *TBB Dergisi*. (80). 299-314. http://portal.ubap.org.tr/App_Themes/Dergisi/2009-80-485.pdf.
- Hepaktan, C. E. & Çınar, S. (2011). Mali Krizler ve Son Mali Krizin (2008) Reel Sektöre Etkileri. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. (30). 155-168. <http://sbe.dumlupinar.edu.tr/dergi/30/14.pdf>.
- Kansu, Aydan. (2004). IMF'nin Kurtarma Politikalarının Yarattığı İkilem: Ahlâki Riziko ve Bulaşma. *İ.Ü. İktisat Fakültesi Maliye Araştırma Merkezi Konferansları*, 46. Seri. <http://iudergi.com/tr/index.php/iktisatmaliye/article/viewFile/7771/7272>.
- Lairson, T. & Skidmore, D. (2003). *International Political Economy: The Struggle for Power and Wealth*. (3. Baskı). Canada: Thomson/Wadsworth.
- Reavis, Cate. (2012). The Global Financial Crisis of 2008: The Role of Greed, Fear, and Oligarchs. *MIT Sloan Management Review*. (16). 1-22.
- Topallı, Nurgün. (2006). *Finansal Krizler ve IMF'nin Kriz Politikaları*. (Yayımlanmamış Yüksek lisans Tezi). Erciyes Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.